Cursus 2.2. Inleiding tot de Griekse wijsbegeerte

Situering

2. cursussen van 1978 tot 1981

2.1. Wijsbegeerte der religie, 1978-1979 (WR1-WR96, 128p.)

2.2. Griekse wijsbegeerte, 1979-1980 (GW1-GW324, 427p.)

2.3. Inleiding tot de huidige wijsbegeerte, 1980-1981 (HW1-HW228, 343p.)

Opmerking: *Deze cursus werd van een grotere spatiëring voorzien dan de tekst van de oorspronkelijke cursus. Verwijzingen in de oudere versie van deze tekst stemmen dus niet overeen met de huidige paginering van 'word'. Daarom wordt de oorspronkelijke paginering telkens weergegeven met de letters 'GW'. Ze staan voor 'Griekse Wijsbegeerte', en worden gevolgd van het oude paginanummer.*

Inleiding: *Deze cursus dateert van 1979/1980 en geeft een erg gedetailleerd beeld van de klassieke Griekse wijsbegeerte. We maken kennis met de denkers die de grote drie, Socrates, Plato en Aristoteles voorafgingen, om vervolgens in te gaan op de Attische filosofie, daarna op de hellenistisch-Romeinse wijsbegeerte. Wat deze cursus bijzonder maakt is dat er eveneens heel wat aandacht gaat naar de theosofische denkers , zowel heidense als Bijbelse, en waarin ook op het paranormale 'godsschouwen' wordt ingegaan. Dit laatste maakt deze cursus boeiend, maar niet eenvoudig. Een overvloed aan indelingen en details kan enigszins storend werken, maar we lezen heel wat over paranormale waarnemingen die men gewoonlijk niet aan bod laat komen. Het is een oude klacht dat onze rationalistische cultuur in de geschiedschrijving van de filosofie het paranormale al te gemakkelijk verzwijgt. Zulk een seculaire censuur vindt men hier niet.*

Cursus 2.3. Inleiding tot de Griekse wijsbegeerte

Inhoud: *Klik de tekst aan die je wenst te lezen.*

1. Cultuurhistorische situering..... 2
2. Grieks historische situering..... 6
3. De Helleense wijsbegeerte..... 8
  3.1. De natuurfilosofie. (-600/-350). 8
  3.2. De klassieke begripsethische wijsbegeerte. (-450/-200). 8
    3.2. De natuurfilosofen. (-600/-350)..... 10
    3.2.1. De mythische theologen. - 14
    3.2.2. De natuurfilosofen.- 15
    3.2.3. De natuurwijsgerige vakwetenschappers. 56
    3.2.4. De lyrische en dramatische poëzie. – 66

3.2.5. De techniek. 77
3.3. Attische filosofie (-450/-320): Protosofistiek (-450/-350). 77
3.4. Klassieke Attische filosofie: Socratiek (-450 / -320). 103
3.4.1. Sokrates van Athene (-469/-399). – 107
3.4.2. De kleine Socratiekers (Socratici minores).- 115
3.4.3. De grote Socratiekers (Socratici maiores): Platon, Aristoteles. ... 119
3.4.4. Het gen(n)etisch beginsel. 172
3.4.5. Het wijsgerige grondschema (vakkenindeling). 190
3.5. Hellenistisch - Romeinse klassieke filosofie (-320/4-200). 198
3.5.1. De dogmatische filosofieën. 241
3.5.2. De septische filosofieën (-320/+200). 273
3.5.3. De theosofische baanbrekers (-50/+250). 356
3.5.4.De bijbels theosofische baanbrekers. – 381
3.5.5. De Gnostisch-Manicheïsche theosofieën (bloei: +120/-250). 394
3.5.6. De neo-platonische theosofie(ën) (+250/ +600) 403

GW1

Voorwoord en situering.

1. Cultuurhistorische situering.

Men kan de mensheidsgeschiedenis op meer dan één wijze indelen. Een eerste indeling geschiedt vanuit een nijverheidsperspectief: sedert C. Thomson (1816/1819; 1788/1865) en J. Lubbock (1834/1913) spreekt men van steen-, brons- en ijzertijdvak, waarbij het eerste, sedert Lubbock (1865), ingedeeld wordt in oud-steentijdperk (Paleolithicum) en nieuw-steentijdperk (Neolithicum). Een tweede indeling geschiedt vanuit socio-economisch perspectief: sedert S. Nilssen (1787/1883) spreekt men van

1/ wild,
2/ herderlijk-nomadisch,
3/ sedentair-landbouw-kundig en
4/ beschaafd tijdvak, waarbij herdersnomadisme en sedentaire landbouw (akkerbouw en veeteelt) als overgang tussen 'wild' (onbeschaafd) en 'beschaafd' beschouwd worden. - Parallel daaraan ontwierpen E.B. Taylor (1832/1917) en Lewis Morgan (1818/1881) en driefasig schema:

1/ wild,
2/ barbaars,
3/ beschaafd.

Karl Marx (1818/1883) en Friedr. Engels (1820/1895), de stichters van het dialectisch materialisme, volgden dit drievoudig schema. Men voelt de superioriteitstoon die de 18e en de 19e eeuw koesterden t.o.v. het verleden. Een veel genuanceerder schema onderscheidt de volgende vijf stadia.

(a) Het archaïsche stadium. -

'Archè' (Gr.) betekent 'begin' (later ook: 'beginsel'). Het aanvangsstadium der mensheid, voor zover dit nog na te gaan is, inzake opvattingen en algemene cultuur, wordt blootgelegd door hoofdzakelijk drie vakwetenschappen:

de voorgeschiedenis of prehistorie, die het verleden der schriftloze culturen (vooral via oudheidkunde of archeologie) blootlegt;

(ii)a. de primitivologie, die de hedendaagse schriftloze of althans om geëvolueerde volkeren, 'primitieven' ('primus' betekent 'eerst'; daarvandaan primitivus), bestudeert:

(ii)b. De volkskunde of folklore, die de getuigeresten (nu subcultureel geworden, maar vroeger cultuur-dominante) van de archaïsche mentaliteit binnen geëvolueerde beschavingen als studieobject heeft.

***Het antieke stadium.* –** 'Antiquus' (Lat.) betekent 'oud'. De Oudheid onderscheiden van de aloude of archaïsche tijd ervoor, is gekenmerkt door groter schaal: i.p.v. stamverband komt een steden-beschaving met een rijkvorming (zo het moderne Rijk, het Perzische rijk, ook imperium genoemd) waarbinnen zich, tegen een archaïsche volksmassa, een elite van klassieke mensen ontwikkelt, d.i. mensen met een sterk persoonlijk individueel bewustzijn (men denke aan Socrates als prototype). De haarden of centra van antieke cultuur, die ons bijzonder aangegaan, zijn tot zes herleidbaar:

GW2

Mesopotamië (tweestromenland: Tgris en Eufraat) - +/-5000 ACN (zelfs vroeger); vgl. *A. Parrot, Supplément Sumer - Assur (Mise à jour 1969)*, Paris, 1969; Soemer, later Akkad, nog later neo-Soemer, Babylonische, Kassietenrijk, Assyrië, Achemeniedenrijk (t/m -323);

Egypte (Nijlvallei) - +/- 4000;
Indusvallei - +/- 4000;

China (Heango- en Jangtse - Kianvalleien) - +/- 2200.

Deze grote cultuurcentra, die ons, westerlingen direct aangaan - de precolumbiaanse Indianen-culturen raken ons niet direct, - rijzen op uit de jagers- en verzamelaars-economieën doordat zij een agrarische of landbouwmaatschappij kennen (akkerbouw en veeteelt: men denke aan de vruchtbare sikkel). Rond die haarden van antieke cultuur zetten zich streken vast waarop zij uitstralen: zo b.v. China en Japan; Mesopotamië en Kanaän en Anatolië enz..

Opm.: Heden betekent 'nabije Oosten' het gebied van Egypte t/m Irak (de grens van Iran); het 'Midden-Oosten' bestrijkt Iran t/m Birma; het 'Verre Oosten' begint voorbij Birma.

In de geschiedenis de Oudheid echter is het gedeeltelijk anders: het antieke nabije
Oosten omvat het huidige nabije Oosten met daarbij het huidige westelijke midden

Oosten. Het antieke nabije Oosten omvat

1/ het 'zuiden' (denk aan de koningin van het Zuiden, in de Bijbel), d.i. het huidige Ethiopië; via de Nijlvallei (Egypte) en de Palestijns-Syrische doorgang (Kanaän) loopt door tot het tweestromenland;

2/ het omvat verder de woestijnen van Syrië en Arabië (S.Paulus verbleef in 'Arabië')

3/ en ook de hoogvlakten van Klein Azië (Anatolië), Armenië en Iran (Perzië).

Opm.: Het ontdekken gaat steeds verder: in 1963, 1968, in Syrië werd b.v. de beschaving van Ebla (Eblaïtische cultuur) ontdekt, in -2250 vernietigd door Naram-Sin, een Akkadisch vorst (Tell Marbith).

Een degelijk overzicht biedt, *J. Hawkes, archeolo-gisch panorama*) *(Wat gebeurde er tegelijk met wat, in de wereld van 35.000 voor Christus / 500 na Christus,* 1977, Amerongen, Gaade, 1977, - een aanbevelenswaardig boek.

Boeiend en degelijk is ook *R.E. Leaky / R. Lrwin, Nieuwe inzichten in oorsprong en ontwikkeling van de mens*, Wageningen, Zomer/Keuning, 1978.

Opm.: De stedenbeschaving in Amerika beperkt zich tot Mexico, centraal Amerika en een gedeelte van de Zuidzeekust van Zuid-Amerika: de Azteken (Mexico), de Maya's (Zuid Mexico, Guatemala en Honduras) en de Inca's (Peru). Aldus, *D. et P Whitehouse, Atlas archéologique universel*, Paris, 1978, pp. 240/241; een overigens uitstekend werk.

(c) Het middeleeuwse stadium.

Van Ierland tot Japan zich uitstrekkend,

GW3

vormt het middeleeuwse stadium én een verval (een terugval van 'barbaarse' volken naar een pre - antiek stadium) en een herverwerking (een 'renaissance': men denke aan de Karolingse, de Ottomaanse renaissances hier bij ons).

(d) Het moderne stadium.

De schaal vergroot weerom: de westerse mensheid ontdekt én de nieuwe wereld (Amerika) én de rest van de oude wereld (voor zover deze nog onontdekt was: denk aan Afrika bezuiden de Sahara; aan Austalazië).

De exacte wetenschap, synthese van wiskunde en experimenteel onderzoek (Galilei), is de nieuwe verworvenheid: zij legt de grondslag van de moderne technocratie.

De Italiaanse Renaissance, met haar sterk individualisme en haar 'humanistische' terugkeer naar de oudheid, schept het nieuwe creatieve type, dat dezelfde oudheid anders benadert dan de intellectuelen van de middeleeuwse renaissances. –

Sommigen onderscheiden, vanaf de late 19e eeuw, en begin 20e eeuw een zgn. 'hedendaags' tijdvak, onderscheiden van het 'moderne' doordat de grote beginselen van de moderne periode in een crisis geraken: men kan dit doen maar men kan evengoed de crisis als voortzetting van de moderne tijd opvatten.

Opm. - De oosters-orthodoxe christenen dateren van de late Oudheid, net als de katholieke, maar zij kenden onze westerse middeneeuwen niet (of althans veel minder); de katholieke kerk werkte haar veronderstellingen uit in de middeleeuwse scholastiek op antieke basis; de protestantse christenen zijn een typisch modern product.

Iedere economische toenadering zal rekening behoren te houden met de drie verschillende cultuurhistorische fasen die in de drie varianten van hetzelfde christendom aan het werk zijn. De mentaliteit (archaïsch, antiek (vroeg antiek, laat antiek), middeleeuws, modern, hedendaags) beslist in hoge mate over de duiding van éénzelfde religie.

2. Grieks historische situering.

De Helleense wijsbegeerte is geen afgezonderd feiten: zij slaat op de laatste 1200 jaar Helleense geschiedenis. Daarom die beknopte overzicht.

De voorhelleense bewoners van Hellas en omgeving heetten Pelasgoi, Pelasgen (mediterraan type met hemelkoninginreligie).

Vroeghelladicum (- 100/-1900). De Hellenen, in de vroegere bronstijd sijpelen in. Zij zijn Nordische mensen, Indo - Europeeërs.

Middenhelladicum. - (-1900/-1000). De Hellenen treden, in hun invallen, vernietigend op. Zij heetten, Achaioi, Achaiërs, en omvatten vooral twee stammen, de Aioliërs (Eoliërs) en Ioniërs.

Laathelladicum- (-1000/- 1100). - De Kretenzisch-Mukeense cultuur verzwakt

GW4

door natuurcatastrofen (vooral +/- 1500 ACN: de Santorini catastrofe; vgl. *R. Schiller, De explosie die de historie een andere loop gaf*, in reader's digest, *Onze monumentale en mysterieuze natuur*, Amsterdam/Brussel, 1973, blz. 64/68, - aansluitend aan de hypothese van *Prof. Galanopoulos* (1956)). Zij verzwakt ook door de uit het noorden opdringende stammen (Epeiros). –

Opgemerkt zij dat de Trojaanse oorlog, door Homeros bezongen, zich rond -1200 situeert.

De Dorische volksverhuizing. (-1150/-550). Twee koloniseringen.

(4)a. De eerste kolonisering (Ionische volksverhuizing, onder de druk der Doriërs):
-1150/-800.

(4)b. De tweede kolonisering: -750/-550. Deze 'duistere middeleeuwen' zien op de Anatolische kust de polis, de stad(staat), ontstaan en Homeros (-900/-800) dicht de twee epossen, de Ilias en de Odusseia, die de verloren grootheid uit de Mukeense tijd bezingen. Rond -800 treedt een kentering op: de 'donkere eeuwen' eindigen en dit geeft aanleiding tot de eigenlijke Helleense geschiedenis.

De eenmaking is tijd: -800/-500 Sparta (Dorisch) en Athene (democratisch-Ionisch) zijn de grote poleis (stadstaten). Taal, religie en archaïsche kunst krijgen eenheidskarakter. De natuurfilosofie ontstaat in Ionië (Anatolische kust) te Miletos (Milete), rond -600.

De klassieke tijd: -500/-336. - De Perzische oorlogen (die een inzet hadden: of Oosterse turannia of de Helleense democratia), de Gouden eeuw (Perikles), politiek verval en culturele nabloei.

De hellenistische tijd: -336/-146. Alexandros de Grote (afrekening met het Perzische rijk).

De Romeinse tijd: -146/ +600. Rome verovert Hellas en lijft het in het Romeinse imperium in. De zgn. 'Late Oudheid' (met haar insijpeling van oosterse religies, waaronder het christendom), begint.

Dit betekent dat de Helleense wijsbegeerte omtrent 1200 jaar bestaat. Van die 1200 jaar gaan wij nu een samenvatting geven.

Opm.: De tweede kolonisering geeft en uitwaaiering te zien op grote schaal. Vgl.

Mgr. P. Scalardi, Marseille la Grecque (Son empire et Rome), 1974.
Marseille werd gesticht in -599 door inwoners van Fokaia (in Ionië, Anatolië).

Gewezen zij op groot-Griekenland (= Zuid-Italië) en Sicilië als kolonisatiecentra.

Naukratis (in Egypte) is eveneens een Helleense kolonie. Ook rond de zwarte Zee situeert zich de kolonisering: Byzantium wordt in -660 gesticht (Naukratia in -650).

GW5

3. De Helleense wijsbegeerte.

Inleiding.

De Helleense filosofie omvat drie grote tijdvakken, gekenmerkt door drie types van wijsgerige arbeid.

3.1. De natuurfilosofie. (-600/-350).

Het grondbegrip is fusis, natura, natuur. De wordende en zich ontwikkelende werkelijkheid waartoe de Helleense wijsgeren zich wisten te behoren, samen met de oorsprong ervan, staat centraal: men vat deze als geheel samen (de verzameling van al wat is) en tracht er de wezensaard (natuur; maar dan in de zin van wezen, aard) of, nog beter, - wat op hetzelfde neerkomt, het stuurkundig beginsel ('archè', principium) van op te sporen.

Men heet dit tijdvak ook nog "de tijd der kosmologie": volgens Diogenes Laërtios
(8: 48) zou de uitdrukking 'kosmos' (mundus, wereld als sieraad) van Pythagoras (-

580/-500) stammen, om het hemelgewelf aan te duiden sluit (blijkbaar omwille van de harmonie in de hele lichamelijke bewegingen).

Bij Herakleitos (-535/-465), die 'polemisch' (polemos, bellum, strijd) de wereld interpreteert, betekent 'kosmos' geordend geheel. Zo men wil: kosmologia is de studie van de natuur maar met het pythagoreïsche accent op het harmonieuze ordekarakter van de natuur.

3.2. De klassieke begripsethische wijsbegeerte. (-450/-200).

Socrates (-469/-399), zonder de natuurfilosofie uit te schakelen, verplaatst de aandacht naar het ethische (moreel, zedelijk) of, wat bij de oude Hellenen hetzelfde is, het politisch (civiel, burgerlijk) domein - iets dat alle

natuurfilosofen ook deden, - nl. het gewetensvolle gedrag in het kader van de polis beschouwen naar zijn 'beginsel' van stuurkundige aard, - maar Socrates doet dit op een nieuwe wijze: hij doet het conceptueel (begrippelijk).

Socrates sticht een begripsleer, niet zozeer algemeen als wel ethisch-politisch: de leidende begrippen 'goed', gerechtig' en 'vroom' (moraal, recht, en religie als grondslag van beide) trokken de aandacht te midden van de crisis waarin hij leefde. - Eenzijdig of opgenomen in een breed geheel (zoals bij Platon en Aristoteles, zijn 'grote leerlingen'), de ethisch-politische begripssfeer beheerste eeuwen het Helleense denken.

(III) De theosofische wijsbegeerte. (+250/+600). –

De aandacht wordt nu getrokken op de 'licht-duisternis' -dyade of -tweeledigheid. Het goddelijke oerlicht, onbezoedeld, heilstichtend en gewetensvol, enerzijds, het ongoddelijke, duistere, bezoedeld, onheilvol en gewetensarm, anderzijds, vormen het interval waarin de mens, die van de twee heeft, zich situeert. Daarbij in:

1/ de zuivere onstoffelijke geest het licht,

2/ de stof of materie de duisternis (met lichaam en geslachtelijkheid erin begrepen). Het loskomen uit de duistere, bezoedelde materie, - het opstijgen tot het Oerlicht is de taak van de mens.

GW6

Ammonios Sakkas (175/242) was de stichter van het voornaamste soort theosofie, nl. het Neo-Platonisme: hij was eerst christen doch bekeerde zich achteraf tot de Helleense religie.

Opm.: - Het gemeenschappelijke in de drie grote denkstijlen is dat allen eenheid in de gegeven veelheid zoeken: nu eens is die eenheid (die wegwijs maakt en dus stuurkundig is) fusis, natuur (als beginsel in de stoffelijk-geestelijke wereld), dan weer is het begrip (als samenvattend beginsel te midden van vele zintuiglijke gegevens) of is zij goddelijke werkelijkheid die, als het Ene, de stoffelijke en bezoedelde veelheid beheerst. - Meer nog: deze drie duidingen van eenheid die richting geeft in veelheid, kunnen samengaan en elkander aanvullen.

3.2. De natuurfilosofen. (-600/-350).

Uitgangspunt. - Het begrip fusis, natura, natuur, is de centrale intuïtie, het een makende gezichtspunt (perspectief).Wat betekent 'fusis'? Zoals *Werner Jaeger, A la naissance de la théologie (Essai sur les Présocratiques*, Paris, 1966 (// *The theology of the early Greek Philosophers,* Oxford, 1947) - Jaeger doet het nog nauwkeuriger in zijn Paideia, - het zegt: 'fusis' heeft twee grondbetekenissen:

1/ de wording en de ontwikkeling en

2/ de oorsprong van die wording en ontwikkeling. Zo, o.c. pp. 27/28, - "fusis ton onton, generatio entium", oorsprong, resp. wording en ontwikkeling van de zijnen.

Zo zegt Homeros (*Ilias 14: 201*): "(Hera, die haar echtgenoot Zeus, listig, wil benaderen, in gesprek met haar dochter Aphrodite, zegt:) ik ben immers op weg om de grenzen der aarde te zien, die vele wezens voedt, Oceanos, de genesis, de oorsprong, der goden en Thetus, de (goden)moeder, die mij beiden in hun paleis goed gevoed en behoed hebben." (Okéanon te génesin thoon).

En (*Ilias 14: 246*): (Hera vraagt aan Hupnos, de slaap(god), Zeus slaperig te maken, doch deze bekent zijn onmacht en zegt:)

"Iedere andere onder de eeuwiglevende godin deed ik wel gemakkelijk inslapen, zelfs de waterstroom van Okeanos, die van alles de genesis, de oorsprong, is.

Zeus echter, de kronied (opm.: zoon van Kronos), hem alleen zou ik nooit kunnen benaderen nog in slaap krijgen, indien hij het zelf niet gebiedt. "(Okéanou, hos par génasis pantessi tétuktai).

Terloops: Hier ziet men hoe Homeros de goden ook als geworden, voortgebracht, net als de mensen en alles (pantesai) wat bestaat, opvat; wat wijst op een heel ander godsbegrip dan het (oer)monotheïstische.

"Sinds Homeros reeds heten mensen met singuliere begaafdheden 'goddelijk' en, in de zesde eeuw, worden sommigen wijzen en extatische zieners ook aan de goden verwant geacht".

Aldus *W. Den Boer, De godsdienst der Grieken*, Den Haag, 1965, blz. 125. Het woord 'theogonia', godenontstaan (antropogonia, kosmogonia) wijst duidelijk op het allesomvattend karakter van fusis of genesis.

GW7

Waarom halen wij deze beide homerische teksten aan, waarin niet eens het woord 'fusis' voorkomt? Omdat, zoals Jaeger zegt, o.c., 27/28, 'genesis' hetzelfde dubbele betekenis heeft als 'fusis': het is er synoniem van.

Meteen is duidelijk dat de heden meermaals voorkomende bewering dat de Helleense wijsgeren geen beweging (in de brede wijsgerige betekenis van verandering,

kinesis, motus) kenden, op onwetendheid steunt: voor de antieke Helleen is de werkelijkheid rondom hemzelf en in hem zelf van meet af aan 'genesis', ontstaan en 'fthora', vergaan - is m.a.w. de verandering schering en inslag.

Schrijft Herodotus (achtste eeuw) niet een theogonia, godenoorsprongsverhaal (gonia, genesis zijn van dezelfde wortel; denk aan 'gennétikos', genetisch, dat bij Aristoteles als het standpunt bij uitstek van denken wordt bestempeld, - wat nog in een uitdrukking als 'genetische psychologie' voortleeft)?

Alles (niet enkel de goden) heeft een 'genesis', aldus reeds de homerische Helleen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat *W. Jaeger*, ditmaal in zijn beroemd werk *Paideia, I,* S. 54-3, schrijft dat "die Forschung nach der Physis oder Genesis, dem 'Ursprung', um der 'Theoria' willen zelbst betrieben wird" (vert.: dat het onderzoek naar de fusis of genesis, de oorsprong, omwille van de theorie (d.i. de beschouwelijkheid of bespiegeling) zelf beoefend wordt), naast de Ionische dichtkunst, sedert Archilochos van Paos (-735/-716), en de Soloonse dichtkunst (Solon: -640/-560), door de zgn. fusikoi, physici, natuur-wijsgeren.

Doch hier begint het: de oorsprong van de beweging en die beweging van vergaan en ontstaan wordt door de fusiekers op bijzondere wijze bekeken: ze willen de 'fusis', natura, wezen of aard (wezensaard) van die oorsprong en van de eruit tevoorschijn tredende beweging vastliggen. Dit geeft een derde betekenis van 'fusis': het wezen (van iets). -

Wanneer dan de algehele verzameling van het worden en vergaan, samen met de oorsprong ervan, 'de' fusis, de natuur, wordt geheten, dan ontstaat een vierde betekenis van 'fusis', nl. de natuur als (distributieve en/ of collectieve) verzameling van alle dingen en hun bewegingsgebeuren.

Inderdaad, sedert Anaximandros (Anaximander: -610/-547), die het woord 'archè', principium, beginsel (princiep) voor het eerst gebruikt, zoeken de Milesische natuur-wijsgeren naar het beginsel van de beweging (en haar oorsprong).

Wat betekent 'beginsel'? Het betekent bestuurskundige macht die (desnoods de oorsprong en zeker) de beweging of fusis, resp. genesis beheerst, een richting geeft (denk aan de kinetische of topologische structuur uit de logica). Het 'wezen' van iets is juist dat 'beginsel'!

GW8

Zoals *Kurt Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion*, Zürich, 1954, o.m. S. 28, 41/44, en, overigens, in het gehele boek, aantoont, bezit het woord 'fusis', natura, natuur, nog een vijfde en, meteen zesde betekenis.

De vijfde betekenis ontspringt aan de chtonische of tellurische religie der archaïsche cultuur: de natuur, in en buiten de mens, voor zover zij ontsnapt aan louter intellectualistisch- rationalistische bewustzijnsvormen; men heet ze wel de 'irrationele' natuur. Daartegenover staat de zgn. rationeel-intellectuele aard van wat in en buiten de mens bestaat. –

Fr. Nietzsche (1844/1900), een der grote zgn. 'kritische' materialisten, tegelijk irrationalist als geen ander (of vitalist), onderscheid tussen Dionysische en Apollinische natuur: de god Dionusos was de chthonische irrationele godheid; Apollon, de oeranisch - rationele godheid. –

Welnu, de antieke Hellenen onderscheiden zeer scherp die twee schakeringen van fusis: *E.W. Dodds, The Greek and the Irrational*, Berkeley / Los Angeles, 1966, en ook zijn *The Ancient Concept of Progress*, Oxford, Un. Press, 1973, heeft dit overtuigend aangetoond. Men hoeft maar Platon, 'de' intellectualist onder de Helleense wijsgeren erop na te lezen, nl. daar waar hij het met begrijpelijke taal niet meer gezicht krijgt en naar de mythische taal grijpt.

Zie ook *G.Verbeke, Mythen sterven niet* (*Bezinning over de Griekse mythologie en het begin van het Westerse denken)*, in onze Alma Mater, 1972 : 3 (blz. 135/152: "Voor Plato staat de mythe niet gelijk met de dwaling; anderzijds is de mythe ook geen allegorische vertolking van wijsgerige inzichten.

Volgens hem heeft zij een eigen, oorspronkelijke waarheidswaarde op voorwaarde dat zij getransponeerd wordt op het vlak van de wijsgerige bezinning: dan wordt zij de openbaring van inzichten die op louter rationele wijze niet kunnen bereikt noch verantwoord worden". (a.c.; 151).

Iets dat de Duitse filosoof *Schelling, Einleitung in die Philosophie der Mythologie*, 1856, reeds duidelijk zag.

De Grieken hebben de rationele betekenis van fusis sterk ontwikkeld: het stuurkundige 'wezen' (de essentie) wordt hun stokpaardje. En dat zal, temidden van een mobilistisch klimaat (mobilis, kinètikos, beweeglijk) dat steeds geconfronteerd wordt met ontstaan en vergaan, een immobilistisch accent vertegenwoordigen.

Wat echter niet betekent dat het wichelen en de vervoering geen waardering kennen, al is zij niet de waardering van de archaïsche religies.

Het 'wezen' (het stuurkundige beginsel) vertegenwoordigt het ene in het vele: een veelheid van soorten, van onderdelen, van mogelijke veranderingen (distributief wezen; collectief wezen; stuurkundig wezen) wordt beheerst - rationeel - en samengevat in het ene wezen!

GW9

Overzicht - De bibliografie is te vinden in werken als *G. Varet, Manuel de bibliographie philosophique, I (Les philosophes classiques) et II (Les sciences philosophiques)*, Paris, PUF, 1956. - Uit de onoverzienbare massa boeken en artikels over de voorsocratiekers zij gewezen op de tekstuitgaven: *H. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker (Griechisch und deutsch)*, Berlin, 1903-1, 1922-6; W. Kranz' heruitgave: Berlin, 1951/ 1952; *C.J. De Vogel, Greek Philosophy (A collection of texts), Vol. 15 (Thales to Plato)*, Leiden 1950.

Drie soorten boeken behandelen de voorsocratiekers:
wijsgerige, zoals A. *Vloemans, De voorsocratici*, Den Haag, 1961;

theologische, zoals *W. Jaeger, A la naissance de la théologie (Essai sur les présocratiques)* Paris, 1966;

vakwetenschappelijke: natuurwetenschappelijke, zoals *Fr. Krafft, Geschichte der Naturwissenchaft, I (Die begründung einer Wisschenschaft von der Natur durch die Griechen),* Freiburg, 1971; geestes- of menswetenschappelijke, zoals *W. Jaeger, Paideia (Die Formung des Griechischen Menschen)*, 3 Bde, Berlin, 1934/1936, 1936/1947²; paranormologische of occultistische, zoals *E.Dodds, The Greek and the Irrational,* Berkeley Los Angeles, 1966; *E. Dodds, Der Fortschrittsgedanke in der Antike*, Zürich München, 1977 (Eng.: *The ancient Concept of Progress,* 1972).

De reden is dat de wijsbegeerte, vanaf haar begin, zo alzijdig mogelijk denkt om 'vakidiotie' (d.i. eenzijdig omsloten zijn door eigen wetenschappelijke specialisering) te vermijden. Godgeleerdheid, wijsbegeerte en vakwetenschap zijn geen 'stadia' (zoals sedert Comte wel beweerd wordt, maar aspecten die gelijktijdig aanwezig zijn.

Wijsbegeerte is, in die zin, 'fundamenteel', d.i. de grondslagen en implicaties betreffend. De agologische of opvoedkundige waarde van wijsbegeerte gaat daarmee hand in hand.

Nauwkeuriger overzicht der wijsbegeerte. –

Zij heten fusikoi, physici, fysiekers of, ook, fusiologoi, physiologi, fysiologen. Merk op dat het Helleense woord 'fusio.logos' betekent: iemand die de natuur (fusis) ter sprake brengt (logos, logia), terwijl dit woord nu, samen met de anatomie, een deel der moderne biologie aanduidt.

3.2.1. De mythische theologen. -

Homeros (-900/-800) met zijn *Ilias* en zijn *Odyssee*, - veel duidelijker, Hesodios van Askra (-800/-700), met zijn *Theogonia* en zijn *Werken en Dagen*, staan aan de wieg van het Helleense denken.

Later (Plato, Aristoteles) heet men ze *theologoi*, godgeleerden, omdat de mens in zijn geschiedenis wel de voorgrond biedt van hun leef- en denkwereld, maar
godheden, daimones (goddelijke geesten) en

heroës (helden) de levende achtergrond uitmaken van mensenwerk. Episch of didactisch dichtwerk is een literair genre. De kern is de mythe.

GW10

"Reeds in Homeros bevinden zich aanlopen tot een wereldbeschouwelijke duiding van mythen, (*W. Jaeger, Paideia.*, I, 98). "De levenservaring is voor de dichter Hesiodos geworteld in de duurzame wetten der wereldorde, die de denker Hesiodos in de religieuze voorstelling van de mythe erkent."(Ibid., I, 98).

M.a.w. mythische aanschouwing, zonder enig vormend element van logos - d.i. het verstandelijk - redelijke redeneren der logica - is nog blind en logische begripsvorming, zonder enige levende kern van oorspronkelijke mythische aanschouwing, wordt leeg. Zo zou men in zinvolle omvorming van een uitspraak van Kant kunnen zeggen.

Van dit standpunt uit behoort men de geschiedenis der filosofie der Grieken te beschouwen als het proces van de voortschrijdende rationalisering van het oorspronkelijke, in de mythe aanwezige religieuze wereldbeeld." Aldus weer W. Jaeger, paideia, I, 543. Zoals reeds *Otto Willmann, Geschichte des Idealismus, I (Vorgeschichte und Geschichte des antiken Idealismus)* Braunschweig, 1907-2, het schitterend aantoonde, begint de filosofiegeschiedenis in de archaïsche religies en onder meer in het mythische denken.

Herodotos van Halikarnassos (-484/-424) zegt dat de dichters Hesiodos en Homeros de Hellenen hun theogonie gegeven hebben: zij gaven de goden hun namen, ereplaatsen (Gr.: timas, honores, ereambten), kenden hun hun rollen (technas, artes, vaardigheden) toe, bepaalden hun gedaanten (verschijningswijzen).

Maar Willmann wijst erop dat in Homeros, en Hesiodos, ook volgens dezelfde Herodotos, oeroude voorhomerische en voorhesiodische inzichten aanwezig zijn, zoals b.v. de nekuiai, descensus ad inferos, hellevaarten (twee in de Odusseia) en de hiëros gamos, sacrum matrimonium, heilig huwelijk (Ilias: Zeus en Hera; Odusseia: Ares en Afrodite). Vgl. *Gesch. d. Id., I,* 139/140. De tekst van Herodotos komt uit z 'n Historiai, 11, 49/53.

3.2.2. De natuurfilosofen. -

‘Sofia’, sapientia, wijsheid, betekent kennis omtrent de ordening van het leven, met al wat die kennis aan achtergrond impliceert (zoals b.v. menselijke en godenaangelegen-heden). ‘Filos’, amicus, vriend (bevriend).

Beide samen betekenen, sinds Pythagoras van Samos (-580/-500), wijsbegeerte, ter onderscheiding van het woord t.o.v. wijsheid (die steeds rustig bezit, probleemloos weten betekent): de wijsgeer zoekt de waarheid, anders dan de ‘wijze’, die het verstandelijk - redelijke niet ontwikkelt.

De oudere Milesiërs.-

Ook genoemd de “oudere Ionische fysiekers”, gaan zij uit van de fusis en wel begrepen als hylisch, materieel, stoffelijk beginsel (wat echter niet betekent dat zij het uitsluitend als stoffelijk beschouwen: het onderscheid tussen stof en onstoffelijke geest bestond in hun dagen nog niet; de Attische filosofie zal dat klaar stellen.

GW11

De mythische theologen

Zij zochten, voor zover zij wereld- en levensbeschouwelijk te werk gingen, ook de genesis. resp. fusis, de natuur van de dingen, maar hun aandacht ging meer naar de godheden, zonder daarom de aardse dingen uit te sluiten, ver vandaar!

De wijsgeren leggen veel meer de nadruk op de aardse dingen zelf: het ontstaan en vergaan der dingen heeft zijn beginsel veeleer in zichzelf dan in een transcendente godenwereld: zij denken immanenter. - Het koppel “transcendent / immanent” betekent “uitstijgend boven en buiten iets / blijvend in iets”.

- Thales van Miletos (-624/-545),

Voor zover wij iets met zekerheid van hem weten, schijnt het ‘water’ als beginsel vooropgesteld te hebben; wat begrijpelijk wordt als men zich de teksten van Homeros, hierboven blz. 6, over Okeanos (en Tethys) als ‘genesis’ van alle dingen, de goden inbegrepen, herinnert.

- Anaximandros van Miletos (-610/-547)

Hij is de eerste denker van wie wij een wijsgerig fragment hebben; hij gebruikt het woord 'archè', principium, beginsel, blijkbaar, wijsgerig en zegt dat het beginsel van alle dingen in hun ontstaan en vergaan is, 'a.peiron', in.finitum, het onbegrensde (d.i. wat noch naar voren (zonder begin) noch naar achter (zonder einde) noch in welke richting ook (zonder enige grens) paal of perk kent).

Daaruit ontstaat alles; daarin kom alles, wanneer het vergaat, te recht. Het is uitgangspunt en eindpunt zonder meer." Het is enig. Het is onsterfelijk, onvergankelijk.

M.a.w. het onbegrensde is zoiets als een goddelijke oergrond waaruit alles ontstaat en waarin alles vergaat. Het omvat alles en, zegt hij, het 'bestuurt alles' (stuurkundig beginsel).

- Anaximenes van Miletos (-588/-524)

Hij bepaalt het levend en denkend, het zielkundig karakter van het oerbeginsel nader: "Zoals onze ziel (psuchè) ons samenhoudt (sunkratei), zo omvat (peri.echei) adem (pneuma, spiritus) en aër (lucht) de ganse kosmos (wereld, heelal)".

Dat het oerbeginsel 'lucht' heet, verwondert niet als men weet dat Anaximenes zegt: "hè psuchè hè hèmetera aèr ousa sunkratei hèmas" (onze ziel, die lucht (adem) is, houdt ons samen).

Het woord 'lucht' betekent wat psychisch leven bezit. Dit betekent dat het heelal-beginsel iets zielkundigs is; wat een vooruitgang betekent t.o.v. Thales (oceanisch water als levensbron van goddelijke aard) en Anaximandros (het onbegrensde dat alomvattend stuurt), die het zielenleven in het heelal te weinig gedacht hebben. "Holon ton kósmon pneuma kai aèr peri.echei": "geheel de kosmos omvat adem en lucht" (onderwerp is 'adem en lucht'; ik vertaal letterlijk).

GW11 bis

-- Uitweiding –

De Narkissosmythe – 'Muthos', fabula, verhaal, betekent, in het Grieks:

het uitgesproken woord (in al z 'n varianten: toespraak, gerucht, onderhoud, bevel, beslissing);

sedert Homeros: fabel, legende. Heden betekent het het wijverhaal dat een ritus begeleidt (met al de betekenisvarianten daarin aanwezig). –

'Numfè', nympha. nimf, betekent gesluierde vrouw, zo b.v. bruid; vrouwelijke godheid of geest van de natuur (Nereïden: zeenimfen; naiaden: nimfen die alle stromend water (rivieren) bewonen; Dryaden: eikenbosnymfen; Alseïden: bosjesnimfen; - Hamadryaden: woudnimfen; Meliaden: esnimfen, -- Napaiai: dalnimfen; Oreaden: bergnimfen; enz.). Vgl. onze feeën.

a1. Narkissos (Lt: Narcissus) is de zoon van een stroomgod, Kefisos (Lt. Cefisus; een stroom in Fokis) en een ninf, Liriope. -- Men ziet de 'goddelijke' afkomst, door de Orfiekers geduid als verbannenheid der goddelijke ziel in het aardse.

(i)a2. De blinde ziener Teiresias had gezegd van Narkissos: "Narkissos leeft zolang hij zijn eigen beeltenis niet ziet." Deze voorspelling legt de structuur van z 'n leven en dood bloot. Laat ons zien hoe zij zich concreet verwezenlijkt.

(i)a3. Knoop. - Het drama, samengevat in Teiresias' uitspraak, begint met het feit dat Narkissos een jongeman wordt van uitzonderlijke schoonheid, - iets waarmee hij 'hubris', superbia, grensoverschrijding - en dat betekent, stuurkundig, afwijking van de regel - begaat.

Hij baadt regelmatig in de stroom, daarbij - metamorf aspect - regelmatig van gedaante verwisselend. De nimfen zien hem en geraken alle min of meer op hem verliefd. Zelfingenomen wijst Narkissos ze af.

(i)b. De nimf Echo (weergalm), stom verliefd op hem, door hem echter in haar 'eros', amor, minne, versmaad, is ontzettend teleurgesteld (frustratie). In de ene versie sterft Echo van verdriet en wenden haar zusters zich tot Nemesis; in de andere versie wendt Echo zichzelf tot Nemesis. -

Nemesis (woord dat in het gewone Helleens, verdelende (distributieve) gerechtigheid betekent) was, oorspronkelijk een oude Attische godin; later werd zij algemeen in Hellas vereerd.

Haar rol (en vaardigheid waarop die rol steunt) is: mensen die hubris begaan, grenzen overschrijden, onbewust of bewust (hoogmoedig) tot hun juiste maat herleiden (b.v. door ze te vernederen); - wat stuurkundig een herstel betekent.

Ja, zij werd zelfs met ijverzucht (afgunst, naijver) vereenzelvigd, - wat 'de goden' in het algemeen werd toegeschreven (denk eraan hoe Jahweh ook ijverzuchtig is) en dus had Nemesis iets van het zgn. 'kwade oog' (ofthalmos baskanos, onheilstichtende blik), d.i. het werpen van een boos lot op iemand die men niet uitstaan kan in zijn geluk. Dit laatste - ijverzucht en boze blik - is een demonische trek.

GW11 ter

Echo vraagt dus aan de godin der wrekende (verdelende) gerechtigheid dat Narkissos hetzelfde lot zou ondergaan dat hij haar heeft doen ondergaan: men ziet hier de 'wet van de weerbots' der magie aan het werk, nl. het kwaad dat men iemand aandoet, keert - indien de verontrechte machtiger is, naar de kwaadaandoener terug en - als een boemerang - treft hemzelf. –

Tegelijk is dit een typisch godsoordeel. - Nemesis staat het toe. Daarmee staat de uitvoering van de weerbots open. –

(ii)a. Zoals in een godsoordeelregel, zo ook hier: Nemesis handelt al wat *P. Ricoeur, Philosophie de la volonté, II (Finitude et culpabilité), 2 (La sympolique du mal)*, Paris, 1960, PP. 199/217, 'le dieu méchant' bestempelt - de tragische dichters, Aischulos, Sofokles, Euripides, verwerken dit in hun drama's; - beter gezegd: als verraderlijke godheid.

Zij versterkt, door (hem onbewuste) ingeving, het kwaad dat hij bedrijft, om zo maat op te leggen en tot besef te dwingen, indien nog mogelijk. Denk aan de slang die Eva 'ingeeft' van de "verboden boom" te plukken, doch hier is de verraderlijkheid niet in Jahweh rechtstreeks gelegd. –

Zoals altijd, loopt Narkissos in het woud en jaagt. Hij krijgt dorst. Hij vindt een heldere bron in een open ruimte in het bos. Op Nemesis' ingeving buigt hij zich voorover en - Teiresias' voorspelling gaat - voor hem onbewust - in vervulling - hij ziet voor de eerste maal zijn beeltenis in het waterspiegelbeeld. –

De weerbots gaat in vervulling; - hij wordt dodelijk verliefd op zichzelf, op zijn spiegelbeeld (Nemesis neemt hem bij zijn zelfingenomenheid). Door naar zijn spiegelbeeld te grijpen, vervormt hij het en maakt het wanstaltig en lelijk, telkens weer.

(ii)b. Na deze episodes, de ontknoping. - Zoals in de tragedie (tragische ironie) begrijpt Narkissos plots wat er gebeurt, te laat en vaag.

In de greep van de lotsworp van Nemesis, verwaarloost hij eten en drinken. Metamorf: hij schiet, net een plant, wortel, aan de voet van de bron en verandert geleidelijk in een bloem, de narkissos of doodsbloem, die zich, in de lente in het water weerspiegelt om, in de herfst, te sterven. –

In de Demetermythe, b.v., verzamelt Korè, de dochter van Demeter en Zeus, met de Okeanieden (Okeanosdochters, waternimfen), op een weide lentebloemen.

Als zij de doodsbloem plukt, opent zich plots de aarde (vgl. de 'Moeder' Aarde, waaruit alles ontstaat en waarin alles weer vergaat): Hades, de heerser der onderwereld, stijgt op en rooft Korè. Hem is de narcis 'heilig'.

In 1910 gebruikt S. Freud, voor de eerste maal, 'narcissisme': de homoseksuelen zoeken jongemannen die op hen gelijken; zij nemen, in hen, -zichzelf als lustobject, om ze te 'beminnen' zoals hun moeder hen 'beminde'. Dit is dan een typisch psychoanalytische duiding van de mythe.

GW11 Quater

-- Uitweiding: De natuurwijsgerige draagwijdte van de mythe.

Anaximandros is bekend om zijn fragment dat *Libbe Van der Wal, Het objectiviteit-beginsel in de oudste Griekse ethiek*, Groningen, 1934 (een werk dat de ethica bij Anaximandros, Herakleitos en Demokritos bestudeert). blz. 16, aanhaalt:

"Datgene waaruit de dingen (ta onta) geboren zijn (hè genesis), daarin vergaan zij ook (ftora), gelijk noodwendig is. Immers, zij betalen boete (tisis) voor hun onrecht (a.dikia) aan elkander volgens de orde van de tijd (káta tèn tou chronou taxin)".

Waaruit de zijnden de genesis (fusis) is, daarin is ook hun ftora (vergaan) volgens de noodzaak: het gaat hier over de 'archè', het onbegrensde. Dit onbegrensde gelijkt op de Aardmoeder, uit wie alles ontstaat en waarin alles vergaat. Of op Okeanos, de genesis van alles (Homeros).

Men ziet hoe de mythe de weg baant door de verpersoonlijking (hypostase is het als persoon voorstellen van een 'macht' met een zekere naam (b.v. aarde, verdelende gerechtigheid), maar dan met godgelijke trekken).

Bij Homeros reeds is ‘theos tis’ (een god) of ‘theoi’ (goden) hetzelfde als ‘daimon’ (d.i. de macht een godheid eigen). Later zegt men ook ‘to theion’ (het goddelijke) om die ‘macht’, een god eigen, te noemen.

Feitelijk is dit abstract denken maar ‘theologisch’, d.i. men heet ‘goden’ wat eigenlijk een machtseigenschap (ambt, vaardigheid) van hen is. Het komt hierop neer dat een immanente werkelijkheid (in de natuur, in de dingen zelf aanwezig), in het transcendente (het erbuiten en erboven uit stijgende) domein verplaatst wordt. De wijsgeer doet het tegenovergestelde: hij legt het transcendente in het immanente.

In de Narkissosmythe is er een immanent aspect:

1/ Narkissos bereidt zichzelf, ook zonder godentussenkomst, ook zonder nemesis-tussenkomst, op grond van zij mateloze zelfingenomenheid, een knoop, d.i. een voor hem ongunstige verwikkeling.

2/ In het godsoordeel schept de godin niet het herstel van de afwijking: zij versterkt slechts wat reeds in Narkissos’ ziel en gedrag aanwezig is. Dit betekent dat immanent aspect (wat in Narkissos, zonder Nemesis, aan het werk is; zijn fusis of natuur, begrepen als wezensaard en regel die stuurkundig werkt) en transcendent aspect (de ingreep vanuit de godenwereld) tegelijk aanwezig zijn en ineenlopen. Dit betekent dat de mythe, op haar wijze, reeds de fusis, de natuur, van het gebeuren beschrijft. Iets wat de natuurwijsgeren, hylisch (stoffelijk-beginselgebonden) zullen doen.

Overigens, én in de mythe én in de wijsbegeerte is de stuurkundige structuur aan het werk, - hier als inwendige gerechtigheid die ontstaan en vergaan regelt (eunomia en kosmos zeggen de Hellenen om zulks aan te duiden). *Vgl. W.Jaeger, A la naissance*, p.

Men heet dat ook sociomorfe (maatschappijvormige) fysiek (*E. Beth, Natuurphilosophie*, blz.36).

GW12

De natuurwijsgerige theologen –

De religieuze middens van de zesde eeuw beseften dat de aloude religie in een crisis kwam, indien de Milesiërs de waarheid zegden. Gevolg: zij herdachten hun religie. Zo ontstaat een nieuw type van godgeleerdheid.

De nieuwe theogonieën, vooral de Orfische. –

De mysteriereligies (Demeter, Dionusos, - Orfisme) herdenken, zonder de mythe te verlaten, toch de mythe en zij doen dit beïnvloed door de natuurwijsgeren. Mousaios, Onomakritos, ferekudes van Suros (+/- -550) worden hier genoemd, maar men weet er bitter weinig van.

Orfeus, beschreven als magiër, hellevaarder (nederdaling ter helle), beheerser van wilde dieren, zanger, is een vage figuur (waarover men bitter weinig weet) maar die, in ieder geval, het middenpunt is van een nieuwe mysteriereligie (waarvan zojuist genoemde figuren woordvoerders zijn). De Dionusosmythe is centraal in die religie (en haar theo-, kosmo- en anthropo.gonie). Vgl. *A. Provoost, red., Orpheus (Ontstaan, groei en nawerking van een antieke mythe in de literatuur, beeldende kunsten, muziek en film*, Leuven, 1974.

-- Uitweiding. –

Om een denkbeeld mogelijk te maken van deze theogonie die Hesiodisch èn natuurfilosofisch te werk gaat, ziehier een samenvatting van wat *H. Jeanmaire, Dionysos (Histoire du culte de Bacchus)*, Paris, 1978, p. 384, zegt over de Dionusosmythe in haar kern. –

Het is een lijdensverhaal: Dionusos is de zoon van Zeus, de Alvader, en Semele, de dochter van Kadmos, de stichter van Thebe, en van Harmonia.

Dionusos wordt gedood, en wel als kind (goddelijk kind). Hij is het slachtoffer van de Aardzonen of Titanen (die de traditionele vijanden zijn van de nieuwe Goddelijke orde, door de Olympische goden, onder Zeus' leiding, ingesteld.

De Aardzonen lokken het kind in een hinderlaag d.m.v. verschillende voorwerpen (die als speelgoed gelden: tol, ruit, bikkels (botjes); een spiegel). -

Deze twee soorten voorwerpen worden - het zij terloops gezegd - ook als sumbola, zinnebeelden, gebruikt in sommige mysteriën (d.i. inwijdingsriten). –

Het kind wordt gedood. Het lichaam wordt uiteengereten, maar het 'denkend hart' ('noérèn kradièn') wordt door de godin Athene gered.

De resterende stukken van het lijk worden verzameld en in een ketel gekookt (wat aan een magische verjongings- en onsterfelijkheidskuur doet denken).

Daarop worden de Aardzonen door Zeus Gestraft: “Zeus weerhield zijn macht niet meer - aldus een oude zgn. Homerische hymne. Een uiterste woede greep zijn hart aan: hij toonde zijn ganse macht. Vanuit de hemel en vanaf de Olumposberg slingerde hij zijn bliksem. Hij verwekt schrikwekkende weerlichten: de donder. en de bliksem ontspringen rommelend aan zijn rechterhand.

Sidderend omwille van het gedruis begint de levenwekkende aarde te branden;

GW13
het onbegrensde woud knettert alom. Heel de aarde, de golven van de oceaan en de onvruchtbare zee steigeren al kokend. De gloeiend hete dampen streken op de Titanen, de Aardzonen, neer.

Talloze vlammen stegen op, de lichtende aither (hemelruim) tegemoet. Door het flikkerlicht van de bliksem en van de dondersteen waren de wildste Titanen met blindheid geslagen.” (*Vgl. A. Eliot, L’ univcrs fantastique des mythes*, Paris, 1976 (Eng.: Myths, Maidenhead, 1976), p. 82). –

Doch, de geest der mysteriereligies getrouw, volgt op dit lijdensverhaal het opstandingsverhaal: met behulp van verscheidene godinnen (Athena die de dochter is van Zeus, de Alvader, en de godin Metis; Rhea, een dochter van Gaia en Ouranos; Demeter, dochter van Kronos en Rhea en centrale figuur der Eleusinische mysteriën, de oudste Griekse mysteriën) en vertrekkend van het door Athena geredde hart dat denkt, herleeft Dionusos, die niet een oeranische (hemel)god, maar een chthonische of onderwereldgod is, maar toch een weldadige God die vooral via de roes en de vervoering (mania van Platon) werkt. Volgens Jeanmaire, o.c., p. 22, hoorde hij oorspronkelijk thuis in de Anatolische Hemel-koninginreligie.

-- Uitweiding. –

Onomakritos, de Orfieker, zegt dat Zeus uit de as der Aardzonen (titanen) de mensen maakte: zo komt het dat de mens een tweevoudig wezen is:
hij is ongoddelijk doordat hij ‘titanisch’ is (duisternis; aarde); hij is goddelijk doordat hij, via de Titanenas, Dionusos in zich draagt (zijn onsterfelijke ziel, die licht is). Het zgn. ‘dualisme’ (d.i. de overtuiging dat de mens in zijn ziel onsterfelijk is; meer nog, dat hij meermaals zich belichaamt in voorwerpen, planten, dieren en menslichamen (dit laatste vooral)) is dan ook een oude Helleense stroming, die het zielsbegrip voor het eerst in het wijsgerige - hoewel nog sterk mythische - denken invoert.

Met dat zielsbegrip wordt ook het godsbegrip (in Griekse zin) hersticht. Dit zal in de latere Helleense wijsbegeerte sterk nawerken. De fusis, natuur van de mens is meer dan oceanisch water, onbegrensdheid of lucht (bezieling, adem) - denk aan wat de Milesiërs dachten - : zij is godgelijke ziel. M.a.w. de menskunde en de godsleer worden hier wijsgerig in nieuwe banen geleid.

Xenofanes van Kolofon (-580/ -490). –

Deze dichter en verlichte geest, onder de indruk van de Milesiërs, bekritiseert fel het mythische godsbegrip: "alle 'schanden' (diefstal, echtbreuk, wederzijds bedrog) dichtten Homeros en Hesiodos hun goden en godinnen toe". Xenofanes' Godsbegrip erin is anders: er is maar één God, rustig - onbewogen, heel en al zien, horen, ja, denken; denkend beheerst en bestuurt hij het heelal.

Maar het scheppingsbegrip kent Xenofanes nog niet. Wel bidt hij tot die éne, zedelijk hoogstaande God.

GW14

Xenofanes vulgariseert de Milesiërs en doet een publieke aanval op de paideia (opvoedingsideaal) van Homeros en Hesiodos: de 'aretè', virtus, deugd, is niet het ridderlijke (Homeros) b.v. maar 'sofiè', wijsheid, nl. Milesische natuurfilosofie.

De Homerische dapperheid, de Hesiodische bezonnen gerechtigheid vervallen; de presofistiek met haar wijsgerig verlichte opvoeding is daar.

Platon zal later hetzelfde opvoedingsideaal huldigen (maar angepast).

-- Uitweiding –

Wij staan met de Orfiekers (mythisch godsbegrip (veel goden) maar rationeler dan vroeger en met Xenofanes (natuurfilosofisch Godsbegrip (één uniek wezen)) voor een tweevoudig godheidsbegrip. –

Wij vinden dit ook in de *Bijbel*. In *Jo 10: 34/35* ("Staat in uw wet niet geschreven: "Ik heb gezegd: Gij zijt goden"? Wanneer de Schrift hen nu goden noemt tot wie Gods woord werd gericht (…)?") maakt Jezus een toespeling op een tekst; uit *Ps. 82 (81):* "God staat op in de goddelijke raad, te midden van de rechters oordeelt hij. (…) Ik had gezegd :Gij zijt goden, zonen van de Allerhoogste, gij allen, maar gij zult sterven als mensen.".

Vorsten en rechters worden gelijkgesteld met '*goden*', 'zonen van de Allerhoogste', die de leden uitmaken van Gods hof.

Ook *Ps. 58 (57)* handelt over de onrechtvaardige rechters: "Is het waar, goddelijke wezens, dat gij recht sprak, dat gij oordeelde volgens het recht der mensenzonen?"

Vgl. *Ex 21:6* ('God' is de 'rechter'); *22:7; Deut 19:17; Ps. 45 (44): 7* (de vorst is 'God'), enz.. –

De titel 'god' wordt in de Bijbel, gegeven aan de engelen (*Ps. 8: 6*), aan vorsten en rechters, aan Mozes (*Ex 4:16; 7:1*), aan de schim van Samuel (*1 Sam 28:13*), aan Davids huis (*Zach. 12:8*), aan de Messias (*Jes. 9:5*). –

De goddelijke hofhouding wordt levendig beschreven in *Job 1:6*: "Op zekere dag gebeurde het dat de Godszonen voor God verschenen en dat ook Satan zich onder hen bevond".

Het handelt in al dergelijke gevallen over wezens die hoger zijn (naar wezen of naar werkdadigheid) dan de (gewone) aardse mens, o.m. doordat zij Gods functies op aarde of in de hemel mede uitoefenen (zoals rechtspraak). –

Besluit:
Ook de Bijbel kent het dubbele Godsbegrip (hogere mensen, de ene Allerhoogste God), - natuurlijk, binnen zijn denkkader.

Dat leeft nog voort in de Griekse kerk, waar het doel van het leven 'theiosis', deificatio, vergoddelijking, heet (en wel in de eerste zin van: "hoger dan de armzalige doorsneemens, aan Gods koninklijke machtsuitoefening deelnemend worden").

Dit betekent dat wij én het Orfische én het Xenofanische godsbegrip, mits correcties, kunnen waarderen.

GW15

De drie grote natuurwijsgerige strekkingen. –

Niet alleen de religieuze middens zien in dat de Milesiërs iets waardevols (én gevaarlijks) hadden verricht: echt wijsgerige naturen zien in dat hun hylisch beginsel te eenvoudig was, hoe geniaal ook. Vooral het verstandelijk-

redelijk aspect benadrukken zij, elk op zijn wijze: Pythagoras heet het mathèsis, leerproces (inzake wiskunde) of wiskundig denken; Parmenides, noèsis, wezensdenken; Herakleitos, fronèsis, bezinning (bezinnend denken).

M.a.w. het aspect 'logos', ordescheppend overzichtelijk maken, in drie varianten, komt i.p.v. 'muthos'. De ontmythisering gaat verder; de intellectualisering en rationalisering zet zich door.

-- 2a. Pythagoras (Puthagoras) van Samos (-580/-500) en de Oud-Pythagoreeërs.

De fysiek van de Pythagoreeërs is én Orfisch (godgelijke ziel, die 'verhuist') én wiskundig. Ontstaan en vergaan der zijnden wordt dus tweevoudig verstaan. *I.Gobry, Pythagore ou la naissance de la philosophie (Présentation, choix de textes, biographie)*, Paris, 1973, p. 41, schrijft:

"Het Orfisme is een spontane en geheime religie: daarom is zij dan ook eerste-rangsnadruk op Dionusos. De pythagoreïsche religie is een redegeleide religie: zij kent dan ook een eerste-rangsrol toe aan Apollon.

Toch stelt het Pythagoreïsme, getrouw aan het beginsel der algemene harmonie die zich allereerst in de goddelijke wereld openbaart, Apollon niet tegenover Dionusos: het verbindt ze in zijn eredienst (…) volgens een beginsel van onderschikking dat het niet redelijke onderwerpt aan het redelijke".

Het Pythagorêïsme zoekt, aldus Gobry, het wezen der Goden en der mensen en de natuur van hun verhoudingen: het Apollinisch rationalisme ligt aan de oorsprong van de pythagoreïsche fysica.

Diepreligieus is het wereldbeeld:

"Op de eerste plaats vereer de onsterfelijke goden zoals zij een ereambt hebben gekregen door de wet".

Aldus beginnen de Gouden Woorden: inderdaad, de goden zijn slechts scheppingen van de allerhoogste, de vader Zeus, die ze aan een eeuwige wet onderwierp, ze hun plaats en rol toekende. "Houd ook de eed in ere". De eed is de inwijdingseed die de leerlingen van Pythagoras zwoeren, in navolging van de onsterfelijke goden (Hesiodos, Theogonia 784) die trouw zworen aan Zeus.

"Daarna: eer de heerlijke helden en de aardse 'daimones' (geesten), door wat wet is, uit te voeren".

Tussen de allerhoogste god, die in stilzwijgen vereerd wordt, en de aardse mens, bevinden zich drie soorten wezens: goden, helden, 'daimones'. Men heeft hier een soort licht-duisterniswereldbeeld (enigszins dualistisch).

Met dit als achtergrond behoort de aritmosleer, de configuratiegetalkunde, der Pythagoreeërs verstaan te worden.

GW16

De getalvormenleer (arithmologie) van het Pythagoreïsme. –

Uitgangspunt is wat *W. Jaeger, Paideia I*, 221, zegt: de lier is het toonbeeld dat tot het hele heelal wordt uitgebreid. Welnu, laat ons de lier ontleden:

zij bevat 'n aantal snaren (het logismosaspect: computatio, berekening; vgl. wat *Matila Ghyka, Philosophie et mystique du nombre*, Paris, 1978 (//1952-1), pp. 10/11, zegt over de 'concrete' of gebruikelijk getallen (logistikè, rekenkunde)): een aantal gegevens (dingen, hier: snaren) weerspiegeld in een getal, vatbaar voor bewerkingen als optelling, aftrekking, vermenigvuldiging, deling, - welke reeds voor Pythagoras be-oefend werden; de lier vertoont een gamma, constructio, bouw: de lijnen gevormd door de snaren:

Dit aspect van getalvorm is blijkbaar niet meer getalwiskundig alleen, zoals het logistisch aspect van zo-even, maar ruimtewiskundig (geometrisch, daarvandaan dat wij 'arithmos' door getal VORM of getalconfiguratie dienen te vertalen, om juist weer te geven;

Dezelfde lier behoort niet alleen ontledend bekeken te worden;

1/ zij wordt ook beluisterd: dat is het aspect akousma, auditio, beluistering, hoorbaarheid;

2/ alleen de zgn. passende verhouding tussen de snaren, alleen de passende betokkeling door de speler geven een harmonieuze klanksamenhang (sustèma, stelsel of systeem); zoals *W. Jaegert Paideia, I*, 325, zegt: ritme, maat, verhouding, - harmonie en 'kosmos' (geordende verhouding) komen hier bloot en geven wat wij nu noemen het esthetisch- of schoonheidsaspect.

Daarom zou ‘arithmos’ vertaald behoren te worden door getalvormharmonie. Het is dus de éénheid van de drie aspecten pas (logistisch, grammatisch (geometrisch) en akoestisch-muzisch) die het juiste begrip der Pythagoreïsche natuurduiding geeft.

De drie aspecten bestonden afzonderlijk in de tijd voor Pythagoras: het in één mathèsis, disciplina, leervak (leerproces) zien is het eigene van deze oorspronkelijke wijsheid. Theano, de vrouw van Pythagoras, van wie nog tekstbrokstukken bewaard zijn, zei: “Hij (Pyth.) heeft gezegd, niet dat alles ontstond uit de getalvormharmonie, maar dat alles gevormd werd volgens de arithmos.”

De basisbewerking van de arithmologie. –

Deze komt bloot in het woord ‘su. stoichia’. Dit betekent, tegengesteld aan ‘anti.stoichia’, het op dezelfde rang of lijn plaatsen van meer dan één, o.m. twee gegevens. Men kan vertalen: tegenstellingspaar. De Pythagoreeërs hadden er zo soorten:
arithmologische:

1/ kenbaar/ onkenbaar; bepaald/ onbepaald; geordend/ ongeordend; 2/ regelmatig/ afgeweken; gelijk/ongelijk: vast/ veranderlijk; 3/ recht/ krom; even/ oneven; 4/ vierkantig/ rechthoekig;

GW17

fysisch: licht/duister; manlijk/vrouwelijk;
ethisch-politisch: goed/kwaad; rechtvaardig/onrechtvaardig, enz. - M.a.w. vergelijking is de basis van het opsporen van verhoudingen of betrekkingen. Het koppel ‘gelijkenis/verschil’ biedt daarbij de grondslag.

De arithmologische fysiek. –

De Pythagoreeërs voerden, in hun orde of gemeenschap, die zij gesticht hebben in Zuid-Italië (Groot-Griekenland) - zij gelijkt op een soort kloosterorde - als leervakken of mathèmata arithmàtikè (rekenkunde), geometriá, (meetkunde) en mousikè, (muziekleer) in. Wat aan de hierboven uitgevoerde analyse beantwoordt. - Maar zij werkten ook een in Milesische zin begrepen fusikè uit: het liermodel werd toegepast en uitgebreid tot het hemellichamenstelsel, zoals zij het toen kenden:

i -- i -- i -- . -- i -- i – i

(punt = centrum; rest = planeten- en zonbanen.)

De aarde als middenpunt van het heelal, de kosmos, om het woord der arithmologen te gebruiken, met op 'passende' (harmonieuze) afstanden, de zon en de planeten, is een afbeelding van het liermodel maar aangepast aan de toenmalige kennis. De "harmonie der sferen" werd aan de getalvorm van het hemelruim toegedicht. Zo ontstond, als fysica, de astronomia als vierde mathèma of leervak.

Benevens deze algemene fysiek, hadden de Pythagoreeërs ook speciale fysieken: zo b.v. werd het huwelijk een arithmos geheten (het had een hem eigen arithmos of, zoals W Jaeger juist zegt: 'kwalitatief wezen' (Paideia, I, 222)); de gehuwden immers zijn:

1/ een paar (aantal / getal), **2/** in een bepaalde sustoichia of bijeen horende tegenstelling (het analogon van het gramna), **3/** geroepen tot huwelijksharmonie (het analogon van akousma of mousikè).

De arithmologische ethiek - politiek. –

Gerechtigheid is een arithmos in die zin dat zij (i) meer dan één gegeven (aantal / getal) veronderstelt, (ii) een verhouding (desnoods in getallen uitdrukbaar; denk aan de ruilrechtvaardigheid of de verdelende), (iii) met een passende noot (het musische dat het aangename van een rechtvaardige situatie vertegenwoordigt). - De polis is een arithmos, d.w.z. haar structuur is

1/ getalmatig,
2/ verhoudingsmatig en
3/ harmonieus.

De arithmologische theologie. –

Het woord 'eenheid' is, ook nu nog in onze taal, veelzinnig. In de rekenkunde betekent het het element waaruit de reeks der getallen (hele) wordt opgebouwd. In ander verband betekent 'eenheid' de gelijkenis, samenhang en onveranderlijkheid van een veelheid gegevens: b.v. in die partij heerst geen eenheid, maar verdeeldheid. De tweede betekenis slaat op de verzameling, niet op het element.

Opmerking: De pagina GW18 lijkt niet te bestaan.

GW19

In *Paideia, I*, 220, noteert *W. Jaeger* dat Pythagoras, later, voortleeft in het Helleense geheugen als "wetenschappelijk ontdekker, politieker, opvoeder, ordestichter, religiestichter en wonderdoener". Volgens *E. Dodds, The Greek*

Shamans and Puritanism, in The Greeks and the Irrational, pp. 146, behoort hij gesitueerd te worden in een religieuze stroming die van twee kanten komt:

uit Skuthia (het land der Skythen, in Azië), via de Hellespont, tot Anatolisch Hellas. Wellicht ook uit Thracië (p. 147: Orfeus' beeld komt met dat van Pythagoras grootstendeels overeen);

uit Kreta (met z 'n Minoïsche tradities). Deze stroming loopt uit op Groot-Griekenland (Pythagoras wijkt uit naar daar) en Sicilië (Empedokles).

De ziel, theos of daimon geheten, omwille van haar begaafdheden, - intellectuele, medemenselijke en paranormale, staat centraal
1/ niet samenvallend met het lichaam.
2/ draagster van zonde en zondeschuld die om uitboeting vraagt, 3/ desnoods in meer dan één aards leven).

De bloedziel; ook in dieren, behoort geëerbiedigd te worden: daarvandaan vegetarisme. Ziedaar, ook volgens Dodds, het kernstuk van die sjamanistische religie, waarin de ziele - uittreding, in of buiten de nachtdroom, sluitstuk is.

Dat, zie W. Jaeger, Paideia, I, 325, de nawerking van de 1/ getalmatig en 2/ meetkundig of betrekkingsmatig opgevatte 3/ harmonie 'onoverzienbaar', is op alle zijden van het Helleense leven, sedert Pythagoras, is voor wie de beeldende en bouwende kunst, de dichtkunst en welsprekendheid, de ethiek en de religie van Hellas kent, evident, zowel in de klassieke als in de hellenistische tijden. Zonder Pythagoras was Hellas Hellas niet.

-- 2b1. Parmenides van Elea (-540/...) en de Eleaten. –

De oorspronkelijke stichter van het ontologische duiden. Trekt nog steeds de aandacht: J. *Beaufret, Le poème de Parménide*, Paris, 1955, geeft een inleiding en de tekst (Grieks/Frans, vert. Riniéri); *Cl. Ramnoux, Parménide et ses successeurs immédiats*, Paris, 1979 (Zenon van Elea, Melissos van Samos worden behandeld, pp. 149 ss.). –

Wij vertrekken van het volgende fragmentje uit het reeds aangehaalde werk van Diels (*H. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker (Griechisch und Deutsch*, 5): "To gar auto noein te kai einai" (vert.: want het (zijnde) zelf denken en zijn is hetzelfde), alsook van b.v. (Diels, 4): "outo gar an gnoiès to ge mè eon (ou. Gar anuston) oute frasais" (want het niet-zijnde kunt Gij noch kennen (groiès) (het is onuitvoerbaar) noch uitspreken). Twee dingen: (i) denken, resp. kennen, en spreken gaan samen (D., 4); (2) 'zijn' en denken, resp. kennen,

gaan eveneens samen. Zo b.v. (Diels, 8: 34/35): “Denken (noein) en het doel van de gedachte (noèma) zijn hetzelfde; want niet zonder het zijnde waarin het zich uitgesproken aantreft, zult gij het denken vinden. Er is immers niets en

GW20

er zal niets anders zijn buiten het zijnde, aangezien de Moira, het lot (de Lotsgodin), het gebonden heeft aan onverdeeld en onbeweeglijk zijn.” ‘Moira’ betekent: deel, aandeel (b.v. door toekenning: lot); - in de religieuze taal der mythen: het verpersoonlijkte’ en tot hypostase (= in hogere sfeer gesitueerde) gemaakt lot; Lotsgodin. Later wordt deze lotsbepalende ‘macht’ drieledig opgevat: de Moiren zijn dan Klotho, Lachesis en Atrapos, drie Gezusters van Zeus, de Alvader, en hetzij Themis (de Godin der gevestigde orde en haar rechtvaardige wetten) hetzij Nux (de nacht).

Deze Godin(nentriade) controleert de levensloop van de mens (begin, episoden, einde) als een draad die gesponnen wordt. Dit mythisch aspect van Parmenides’ ontologische duiding van ontstaan en vergaan in de natuur, is maar één détail van het feit dat hij, Hesiodos’ leerdicht als model nemend, zijn gedicht opvat als een waarheidsboodschap die hij van de ‘daimon’, de Godin, vernomen heeft, net een profeet. *Vgl W.Jaeger, A la. naiss.*, 103. Hesiodos geeft immers aan het woord ‘alètheia’, veritas, waarheid, de nauwkeurige wijsgerige zin, die bij Parmenides ook te vinden is. –

Besluit: Als wij de tekst van Parmenides een structuur geven, komt deze hierop neer:

een denkleer (noèsis, noèma, enz.) hand in hand met een taalleer (uitspreken, zeggen); een zijnsleer (‘eon’), maar niet zonder een fysica, nl. het tweede deel van zijn gedicht dat over wordende en vergaande - en in zijn ogen niet-zijnde - fusis of natuur-dingen gaat;

een ethica, die de mens stelt voor een het geweten betreffende tweesprong (cf.. *Hesiodos, Werken en Dagen,* 286vv.: de smalle weg van de aretè, virtus, deugd, en de brede weg van de ellende), nl. één weg der opsporing (speurwerk, vorming; hodos dizèsios), die der waarheid, en een andere weg der vorsing, die der schijnmening (doxa), ja, dwaling (die aan het niet-zijnde of aan verwarring van zijnde en niet-zijnde kleven blijft).

Dat mogelijkerwijze Hesiodos hem op die ontologische weg gezet heeft mag blijken uit het prooemium van *Hesiodos’* Theogonia: *de Muzen* (de dochters van Zeus, de Alvader, en Mnèmosunè (het Geheugen), eerst drie, dan negen in aantal, beheersen (‘sturen’) de dichtkunst in al haar vormen) hebben Hesiodos een opdracht gegeven, nl. ter sprake te brengen: ‘ta t’eonta, ta t’ essomena,

pro t' eonta' (de zijnden, de toekomstige zijnden, de vroegere zijnden, - letterlijk vertaald), - een uitdrukking die, in zijnstaal, verleden, heden en toekomst van het heelal tracht te verwoorden.

- De tweeledige fysica,

1/ de ene die het éne, onveranderlijke, eeuwige (noch ontstaan noch vergaan kennende), degelijke zijnde naar waarheid ter sprake brengt op noëtische (verstandelijk - kennende) wijze,

2/ de andere die het vele, veranderlijke, ontstaande en vergaande, onbetrouwbare ter

GW21

sprake brengt zoals wij het zintuiglijk (met ogen, oren, enz.) ervaren. –

Die tweeledige zijns- en veranderingsfysica zet op weg naar een zwaar probleem, nl.

het wantrouwen in de zintuiglijke gegevens, enerzijds, en
het vereenzelvigen van 'zijnde' met "eeuwig, onveranderlijk zijnde".

Het ene zal de toekomstige relativisten en sceptiekers inspireren, het andere zal de ontologie in het immobilisme drijven.

De uitdrukking: "op zich".

Deze komt het eerst voor in Parmenides en zal lange tijd de ontologie beheersen. Zij wordt opgemerkt door *Silvio Senn, An sich (Skizze zu einer Begriffsgeschichte), in Philosophica Gandensia*, New Series, No. 10 (1972), blz. 80/96.

Op blz. 81 zegt steller: "Inderdaad, reeds Parmenides bepaalt het zijn reeds als: "hetzelfde en in hetzelfde is het blijvend volgens zichzelf ligt het". " 'Kath' heauto', secundum seipsum, volgens zichzelf, d.i. zijn eigen wezen getrouw, zoals het is uit eigen aard".

Senn voegt eraan toe: " 'op zich' betekent, als een grondbegrip van de wijsbegeerte, het noëmatische correlaat (d.i. de tegenhanger (aan de kant van het kenvoorwerp of noëma) van de noësis of het kennen) van het theoretische weten, d.i. een weten dat, in beginsel, het te wetene of de werkelijkheid als onafhankelijk van degene die weet en van het weten zelf stelt en beschouwt.

Als zodanig bepaalt het er het zijnsbegrip van en in het zo bepaalde begrip van het zijn, wortelen de basismoeilijkheden der aan het ideaal van theoretisch weten ontsprongen metafysica." *Vgl. Diels Fragment* 8:29.

Vgl. *W.Jaeger, A la naiss.*, 96. Daar getuigt Parmenides, net als Herakleitos en Empedokles, van bekendheid met de zielsopvattingen van het Orfisme, - wat bewijst dat de mysteriereligie doorweegt op het denken.

-- Zenon von Elea (± -500),

Zenon is de leerling van Parmenides, is de verre voorloper van de Sofistische dialectiek (redeneerkunst) en van de Megarische eristiek (twistredeneerkunst).

Net als Parmenides splitst Zenon de fysica op in een waarheid en een schijn (zijnde en niet-zijnde).

De wordende, zich ontwikkelende fusis der Milesiërs is schijn. Maar de logisch strenge geest van zijn leermeester uitwerkend, ontwerpt Zenon redeneringen, die het schijnkarakter van de beweging (= ontstaan, vergaan, en ontwikkeling ertussenin) moet bewijzen.

Een voorbeeld: stelling: Achilleus, de snelvoetige, zal nooit de schildpad, het traagste dier, eens dat het een zekere voorsprong heeft, inlopen. –

Bewijs: opdat de traagste der twee ingelopen wordt door de snelste, moet het afstandsverschil tussen beiden ingelopen worden. –

Welnu, telkens wanneer Achilleus de afstand vermindert, vergroot de schildpad diezelfde afstand; -

GW22

iets dat opnieuw door Achilleus moet verminderd worden, terwijl de schildpad deze vermindering opnieuw te niet doet. –

Gevolg: dit gebeuren "verminderen/vermeerderen" gaat eindeloos door zodat de voorsprong van de schildpad wel vermindert doch nooit nul word. Achilleus benadert wel de schildpad, haalt ze nooit in.

Reeds *Aristoteles, Phys*. 6:9 (vgl. *Cl. Ramnoux, Parménide*, 162/165), bekritiseert het paralogisme van Zenon. - Zenon, onbewust, als weerlegger van de Parmenides' weerleggers, sticht de latere infinitesimaalrekening (met haar grenswaarde- of limietbegrip, - hier een afstand of interval die wel vermindert doch nooit nul wordt).

Maar, in feite, verwart Zenon tussen twee soorten beweging als afstandsverdeling: de verdeling in gelijke delen (twee helften, twee vierden, enz.) en verdeling in evenredige delen (twee delen; elk van beide, op hun beurt, in twee delen (helften b.v.), enz.), als benadering van grenswaarde. –

Verder: "Zolang de schildpad voorop ligt", wordt zij, inderdaad, niet ingehaald; maar zij zal wel ingehaald worden, indien men toegeeft dat de te doorlopen afstand een eindige afstand is". Aldus *Aristoteles, Phys.* 6:9.

Achter Zenon's redeneringen (er zijn er nog: alle richten zij zich tegen de veelheid en tegen de beweging) steekt een bewijs uit het ongerijmde:

(i) indien de dingen hetzij veel zijn hetzij bewegend,
(ii) dan impliceren zij elkaar tegensprekende gevolgtrekkingen (ongerijmdheid) **(iii)** wat bewijst dat de voorzin ('indien') onhoudbaar is.

Cl. Ramnoux, o.c., 166, legt de vinger op de wonde:
door met Parmenides ontologisch te redeneren, heeft men toen de fysiek los gemaakt van de ontologie (die het zijn van een zijnde kath' heauto, als dusdanig, volgens hemzelf, beschouwt).

Door met Zenon bewijzen uit het ongerijmde te construeren, heeft men toen zowel de fysiek als de ontologie losgemaakt van het formeel-wiskundige denken. –

Fysiek, ontologie, wiskunde liepen nog ineen, voor die beginnende denkers; vandaar hun verwarring. Doch zij begonnen de fysiek, de ontologie en de wiskunde, drie zeer belangrijke aanwinsten van de Westerse geest, te ontleden en te onderscheiden.

-- 2b2. Herakleitos van Efesos (-535/-465) en het mobilisme. –

Hier is de kennisleer niet meer gecentreerd rond noein en noëois, denken, denk-inhoud, het zijnde in zijn 'zijn' weergevend, zoals bij Parmenides, maar datzelfde denken wordt nu 'fronein' (fronèsis), althans bij voorkeur, geheten. Zoals *W. Jaeger, A la naiss.*, 123, opmerkt, betekent dit het juiste denken, gesteund op een werkelijkheidsgetrouwe aanschouwing, - wat ook noësis is; - doch bewust gericht op het praktische gedrag van de mens. O.m. is fronein het matigen van hubris, van zelfoverschatting.

GW23

“De bezinning (to fronein) is grootste deugd (aretè). En wijsheid is ware dingen (alèthea) zeggen en te werk gaan (poiein) volgens de natuur (kata fusin), al luisterend.” (*Diels, Fr. 112*).

De ‘fusis’, de natuur is tweeledig.

Tweeledig was voor de Pythagoreeërs de natuur (én hylisch (stoffelijk) én mathematisch);

tweeledig was de natuur voor de Eleaten (én schijnzijn én zijn: fysisch en ontologisch);

tweeledig is zij ook voor Herakleitos: “Fusis kruptesthni filei”. (De natuur houdt ervan zich te verbergen). Gevolg: “Ogen zijn voor mensen slechte getuigen; evenzo oren van wie barbaarse zielen hebben”. (*Diels, Fr. 107*).

M.a.w. Herakleitos ziet de natuur met de ogen van de technè hermèneutikè, de duidingskunst, van de orakel- en wonderduiders (vgl. *P.Ricoeur, Le conflit des interprétations, Essais d’ herméneutique*, Paris, 1969), waar een toespeling staat op de verre religieuze oorsprong der hermeneutiek, maar dan niet in de brede zin van Aristoteles’ peri hermeneias, de interpretatione (die over ieder oordeel gaat)).

En, inderdaad: “De Sibylle, die met vervoerde (mainomenoi stomati) mond niet-uitgelachen en ongeblankette en ongeparfumeerde dingen uitbrengt, reikt met haar stem doorheen duizend jaren dank zij de god” (*Diels, Fr.* 92). De Sibylle of waarzeggende zienster o.m. te Delfoi (Delphi) is, voor Herakleitos, een teken: “De Heerser, van wie het orakel (godsspraak) te Delfoi is, spreekt niet (klaar) uit, verbergt ook niet (zonder meer), maar geeft een teken (sèmainei).” (*Diels, Fr. 93*).

De taal der ziensterorakels is, zoals de hele fusis, noch duidelijk spreken noch zonder meer verbergen doch tussen de twee in: de tekens (de woorden) leggen bloot, doch in veelduidige zin, zodat de mens die ze duidt, voorlopig meer dan één duiding heeft; totdat de afloop uitsluitsel brengt. M.a.w. er is een voor de hand liggende voorgrond aan de fusis,

maar, daarachter, gaat schuil een slechts door bezinnen mogelijke bloot te trekken achtergrond. Bezinnen in ontcijferen van een code, - de code der natuur. Laat ons dit verduidelijken.

De voorgrond. –

Wat opvalt, is: “strijd (polemos) is de vader van alles, de vorst (basileus) van alles. En de enen deed hij voorkomen (edeixe) als goden, de anderen als mensen, - de enen als slaven, de anderen als vrijen.” (*Diels, Fr. 53*). Toch is die

polemische duiding der natuur, niet zonder meer tegenstellingen vooropstellend: “Zij verstaan niet dat wat verschilt (diaferomenen), met zichzelf overeenkomt (homologei): (palintropos harmoniè) een in tegengestelde zin gekeerde harmonie, net als die van de boog en de lier.” (*Diels, Fr. 51*). De polemische indruk (polemon) verbergt harmonie, in zijn tegenstrijdigheid der dingen.
Wat ook opvalt, is het metamorf(isch) karakter van de veelheid en de verandering: “De god is dag/nacht, winter/zomer, oorlog/vrede, overvloed/honger. (…) Hij verwisselt zich als het vuur, dat, wanneer

het met reukwerken vermengd wordt, een naam krijgt volgens de zintuiglijke eigenschap van ieder (der reukwerk(soort)en erin vermengd)”. (*Diels, Fr. 67*).

Toch is die metamorfe duiding (de verandering van de gedaante) niet zonder meer veelheid van verwisseling: “Hesiodos is de leermeester van de meesten: zij zijn ervan overtuigd dat hij het meest wist, - iemand die dag en nacht niet kende; het is immers één (esti gar hen)” (*Diels, Fr. 57*).

M.a.w. dat de tegengestelden, dag en nacht, één zijn, wist Hesiodos in zijn *theogonia* niet. Die eenheid der tegengestelden - die wellicht juist daardoor in elkander over konden gaan (metamorfisme) - benadrukt *Cl. Rlamnoux, Héraclite (L’ homme entre les choses et les mots*), Paris, 1968, pp. 1/29 (Introduction), als het leitmotiv: “(…) een karakteristieke zinsbouw, te weten: ‘één’ uitgezegd als gemeenschappelijke eigenschap van twee tegengestelden”.

Ramnoux zegt waarheid waar zij de twee woordenschatten onderscheidt:
1/ die van de archaïsche kosmo- en theogonie (‘dag’ en ‘nacht’, waarover Hesiodos spreekt in zijn *Theogonia*: de eerste reeks goden zijn Gaia (Aarde), Eros (minnegod) en Ta Tartara (de onderwerelden); uit de Tartara ontstaan Erebos (Duisternis), Nux (Nacht) en Aithér (Daglicht), chaotische wezens), en
2/ die van de nieuwe Milesische fysiek.

Diels, Fr. 32 belicht weerom die neiging anders: “Eén, het alleen wijze, wil niet en wil (wel) met de naam van Zeus genoemd worden.” Of *Fr. 48*: “De naam van de boog is leven; zijn werk dood”. “Hoe kunnen wij deze polemisch-metamorfe eenheidsleer verstaan?

De achtergrond. - Het is alsof twee thema’s een antwoord geven: het vuur en de logos. *Fr. 30*: “Deze wereldorde (kosmos), dezelfde voor alle zijnden, heeft

noch iemand onder de goden noch onder de mensen gemaakt, maar zij was altijd en is en zal zijn eeuwig levend vuur, naar maatstaf opflakkerend en naar maatstaf uitdovend."

Dat vuur - dat bij Parmenides (in zijn schijnzijnsbeschrijving), verschijnt als licht / nacht-tegenstellingspaar, (vgl. *W. Jaeger, A la naiss., 113*) - ondergaat veranderingen (tropai): "de veranderingen van het vuur zijn eerst zee (thalassa); de helft van de zee is aarde, de helft vuurgloed (*Diels, Fr. 31*)". "Uitwisseling van vuur tegen alle zijnden en (uitwisseling) van alle zijnden tegen vuur, net zoals van goud tegen goederen en van goederen tegen goud". (*Fr. 90*)

M.a.w. vuur is "één" en laat zich tegen "alles" uitwisselen en omgekeerd. Doch dat vuur is een lijdelijk 'één': er is een werkdadiger 'één', nl. de logos, de wereldwet-matigheid. "Voor deze wereldwetmatigheid die altijd bestaat, brengen mensen geen begrip op, noch voordat zij erover horen noch zodra zij erover horen. Alles geschiedt volgens deze wereldwetmatigheid." (*Diels, Fr. 1*). "Ofschoon de wereldwetmatigheid gemeenschapsbezit is, toch leven de meesten zo alsof zij een eigenzinnige bezinning

GW25

huldigen." (*Fr.1*). De uitdrukking 'de meesten' - wat herinnert aan M. Heidegger' s 'das Man' - komt ook in *Fr. 29* voor: "De besten (hoi aristoi) verkiezen één (ding) boven alles, de eeuwige roem boven de sterfelijke dingen. De meesten echter (hoi polloi) liggen daar, vetgemest als vee." Er is een zeker - niet mis te verstaan - elitisme of geestesaristocratie in Herakleitos' aforismen,- die men niet met het hedendaags nieuw-links egalitarisme behoort neer te halen; wel integendeel.

De keur die Herakleitos voorstaat, zijn degenen die de logos, wereldwet(matigheid), in beginsel gemeenschapsbezit van allen, niet door 'idia fronèsis', eigenzinnige 'bezinning', verdoezelen, - die:

1/ doorheen de bedrieglijke polemisch-metamorfe voorgrond,
2/ de éne logos die, doorheen het vuur, (de onzichtbare energie of zielestof die van de logos uitgaat) alle dingen en alle veranderingen 'stuurt' (stuurkundig beginsel: "(…) Het vuur wordt door de het heelal beheersende logos of god, doorheen lucht, in water veranderd" (*Fr. 31*)), als achtergrond ontwaart.

J. Rehmke / F. Schneider, Geschichte der Philosophie, Wiesbaden, 1959, sprekend over Herakleitos, gebruikt twee steekwoorden, hylozoïsme en pantheïsme. –

Hylozoïsme

Hylozoïsme (hule = stof; zoè = leven) betekent, aldus *A. Lalande, Vocabulaire,* Paris, 1968, 426, die wijsgerige opvatting die beweert dat alle stof leeft, hetzij op zich-zelf (uit zichzelf) hetzij voor zover zij deelneemt aan het leven van b.v. een wereldziel of zo. - Rehmke beweert dat de oerstof 'vuur' door verdichting (hodos kato, de weg neerwaarts) of door verdunning (hodos ano, de weg opwaarts) water, aarde wordt of omgekeerd van aarde water en zo vuur wordt. Het vuur is kracht, levende kracht, in de dynamistische zin van wat uit zichzelf beweegt (het tegengestelde van traag of inert, d.i. wat van buiten uit beweegt): in die zin is Herakleitos Milesiër, als Anaximandros of Anaximenes, die ook hylozoïsten waren. –

Pantheïsme

Pantheïsme betekent het feit dat men godheid aanneemt maar dan een enige godheid die op een of andere wijze met het heelal één enige werkelijkheid uitmaakt.

"Men heeft, aldus Rehmke, ook de Herakliteïsche wereldbeschouwing 'pantheïsme' geheten, omdat zij in alles het éne bekijkt dat tegelijk vuur en logos ('Geist' zegt hij) is".

Of Herakleitos pantheïst was, is niet uit de fragmenten uit te maken (het theologische denken begon pas op dreef te komen).

Feit is dat de Stoïekers én het hylozoïsme en de logosleer overnemen, - dat Filon de Jood ze Bijbels tracht te duiden en dat Johannes de Evangelist Jezus als eeuwige wijsheid vanwege de Vader ook Logos (ongelukkigerwijze door 'woord' vertaald) heet, d.i. goddelijke wijsheid, 'Aya Sofia'.

In *Fr. 80* zegt Herakleitos: Men behoort te weten dat de strijd (polemon) het gemeenschappelijke is (dus als de logos) en dat gerechtigheid (dikè) twist

GW26

(eris) is en dat alle dingen ontstaan (ginomena) volgens twist en noodzaak."

Hier zou men zeggen dat strijd (polemos, eris, - noodzaak) a.h.w. logos, wereldwet-(matigheid), zelf is en dus ook 'genesis' (vgl. ginomena) van alle zijnden, - zo diep schuilt 'strijd' in de genesis der dingen.

Kort gezegd: 'logos', net als 'eris', enz. lijken nog sterk archaïsche termen, - hypostasen, tot (min of meer persoonlijke) goddelijke beginselen verheven denkinhouden te zijn. –

Wat vertegenwoordigen deze denkinhouden hier in dit geval? *E. Beth, Natuurphilosophie, Gorinchem*, 1948, blz. 35vv., spreekt over "sociomorfe kosmologie", d.i. een ter sprake brengen (logie) van de kosmos als een werkelijkheid die de gedaante (morf) van een menselijke gemeenschap (socio) of, misschien beter gezegd, van een polis (polio-morf) aanneemt.

"De kosmische maatschappij wordt beheerst door een goddelijke wet, waaraan menselijke wetten haar rechtskracht ontlenen. Heraclitus drukt dit uit als volgt: "Alle menselijke wetten voeden zich aan de éne Goddelijke wet." (*Fr. 114*) –

Deze goddelijke wet nu sluit in:
een regel voor het normale verloop der dingen;
een regel die, voor elke afwijking van het normale verloop der dingen, een compensatie vastlegt.

Deze wet der compensatie (…) waarborgt de kosmische harmonie." Voor *W. Jaeger, Paideia*, 1:12, is dit een basis voor opvoedkunde als bewust gebeuren. –

Niet alleen vertegenwoordigt logos een xunon, iets gemeenschappelijks in de zo-even aangeduide zin van aan alle menselijke wetten ten grondslag liggende wereldwet, doch iets zielkundigs:

"De grenzen der ziel (psuchè) zou men al rondgaande niet kunnen opsporen, ook al liep men iedere straat af: zo 'n diepe logos heeft zij". (*Fr. 45*).

"Een logos die zichzelf vermeerdert, is eigendom der ziel." (*Fr. 115*).
De Orfiekers hadden een zieleleer ingepast in de Milesische fysiek (nl. de 'goddelijke', godengelijke ziel, die, te midden van ontstaan en vergaan, voortbestaat en zich herbelichaamt). Herakleitos past de ziel in het apeiron, het ene alomvattende, en zijn kosmische orde (logos) in: de ziel krijgt daardoor een alomvattende kosmische betekenis en maakt van de fysiek een menskunde met opvoedkundige inslag (denk aan zijn elitisme). - Logos

(1) is uiteraard: (i) meer dan één term; (ii) die termen- of elementenveelheid vertoont eenheid (gelijkenis, samenhang, stuurkundige richting); (iii) deze

eenheid in een veelheid kan in woorden of getallen (structuren) uitgezegd worden. Ziedaar de begripsinhoud van logos.

(2) Doch bij Herakleitos krijgt logos een heelalkundige draagwijdte die tegelijk menskundig: (sociomorf, zielkundig) is, en niet zonder goddelijke waas. Kosmologie, anthropologie en theologie worden zo gesticht, - nog ineenlopend en toch al daar.

Wat *W. Jaeger, Paideia, I,* 247, te recht opmerkt als Herakleitos' verrichting.

GW27

-- Slotopmerking. –

De uiteenzetting over Herakleitos is nogal lang uitgevallen. De reden is zijn antieke, maar nog meer zijn moderne nawerking. *P. Foulqué, La dialectique*, Paris, 1949, p. 6, verdeelt de dialectiek in twee soorten:

de zgn. oude dialectiek, d.i. redeneerkunst (desnoods identisch met de logica, in alle geval erop gelijkend; gesteund op het beginsel van tegenspraak ('Hetzelfde kan niet tegelijk zijn en niet zijn')).

de zgn. nieuwe dialectiek, d.i. ontologie of werkelijkheidsleer die de 'strijd' (in moderne taal' tegenspraak' of contradictie geheten) én in de dingen én in het denken zelf inbouwt. Hegel (1770/1831), Marx (1817/1883) en Engels (1820/1895), maar dan in materialistisch-historische zin, stichten deze nieuwe dialectiek. Onder de voorlopers van deze werkelijkheidsleer en denkleer bevindt zich, als oudste, Herakleitos. –

Verwijzen we naar *P. Ricocur, Finitude et culpabilité, II (La symbolique du mal)*, Paris, 1960, pp. 167/198 (Het scheppingsdrama en de 'rituele' duiding van de wereld): "Daardoor juist is de theogonie 'episch': de oorspronkelijke vijand wordt uiteindelijk overwonnen door middel van de oorlog en de doding." (o.c., 170) Herakleitos' levens-en wereldbeeld vertoont Homerische en Hesiodische trekken (de Titanenstrijd).

Het begrip 'vuur'. –

Fr. Krafft, Gesch. der Naturwissenschaft, I (Die Begründung einer Wissenschaft von der Natur durch die Griechen, Freiburg, 1971, s; 342, zegt, sprekend over de wiskundige natuurwetenschap bij Platon, dat, in Paton's taal, 'aarde' het vaste en harde, 'water' het vloeibare, 'lucht' het gasvormige en 'vuur' het lichtend-vluchtige aanduiden.

De drie Milesiërs (Thales, Anaxirnandros, Anaximines), de drie grote denkers (Puthagoras, Parmenides, Herakleitos) gebruiken deze 'element'-namen ('aggregatietoestanden' zou modern klinken, maar dat was toen nog vlottend en tastend).

Men voelt dat wij onze moderne fysisch-chemische wetenschap tussen haakjes behoren te zetten, willen wij geen naïeve duidingfout begaan en die Voorsokratiekers verkeerd verstaan.

Nu terzake: 'vuur' wordt als tussenterm tussen 'god', 'Zeus', 'logos', enerzijds, en de zicht- en tastbare voorgrond, anderzijds, opgevat door Herakleitos. Het is a.h.w. de omvormbare oermaterie en -energie waaruit alles ontstaat en waarin alles vergaat (typisch Milesisch). Zij blijkt met de logos (die 'god', ja, 'Zeus' heet, indien nodig) nauw verbonden. - Voor onze moderne mentaliteit geheimzinnig!

Doch luister naar volgend gebed uit de Byzantijnse liturgie (7-de zondag na Pasen, *Stichera Idiomela bij Ps. 148*): "De heilige Geest is licht en leven en levende geestelijke bron: Geest der wijsheid, Geest van het inzicht; de goede, juiste, geestelijke, (be)sturende, van fouten zuiverende Geest. God en vergoddelijkend

GW28

Vuur is hij dat uit vuur tevoorschijn treedt. Hij spreekt en werkt en deelt uit de charismata (genadegeschenken). Door hem werden alle profeten en Godsapostelen samen met de bloedgetuigen met kransen getooid. Een nieuwe boodschap, een nieuw schouwspel: een vuur dat zich spreidt met het oog op uitdeling van de charismata". Tot daar het derde sticheron.

Het tweede zegt o.m. "Leven is hij (= de H. Geest) en leven bewerkt hij. Licht is hij en uitdeler van licht. Zelf is hij de goede (= degelijke) en de bron van 'goedheid'.

Men ziet: eeuwen na Herakleios

1/ spreekt de tekstdichter der Byzantijnse liturgie een taal die leven, licht, 'goedheid', vuur en 'godheid' a.h.w. zeer nauw verbindt, ja, vereenzelvigt.

2/ Wat meer is: dat vuur (licht, leven, goedheid, godheid) is bron van charismata, paranormale genadegaven. Pinksteren wordt m.a.w. beschreven in de taal van de voorsokratiekers, althans naar zijn grondstructuur: tussen de H. Drie-eenheid en de schepping fungeert het (Pinkster)vuur als

tussenterm, zoals, bij Herakleitos, het vuur als tussenterm fungeerde tussen de logos (god, Zeus) en de verschijnselen die ontstaan en vergaan (de zgn. fusis).

-- Opmerking:

Als bilan kan o.m. opgemerkt dat

de Oud-Pythagoreeërs de arithmetica, geometria, musica, astronomia,

de Eleaten de ontologie en de redenerende wiskunde,

de Heraklitianen de drieledigheid kosmologie (fysica), antropologie, theologie, invoerden. Dit zijn hetzij vakwetenschappelijke hetzij wijsgerige vakken, die in ons Westers opvoedingssysteem inburgerden. Wat een afstand t.o.v. de archaïsche religies! En toch: welke continuïteit tegelijk.

Terloops zij opgemerkt: het verschil tussen de wiskunde der Pythagoreeërs en de wiskunde der Eleaten (Zenon stichtte het doorredeneren, zonder met de zicht- en tastbare fusis ook maar in het minste rekening te houden, wat de Pythagoreeërs, althans van huis uit, niet zo gemakkelijk deden).

Zie daarvoor F. *Krafft, Gesch. d. Nat., I, Die Ber.,* S. 295/356, die te recht oog opent voor de rol die Parmenides, via Zenon, gespeeld heeft in het tot stand komen van een rein deductieve en axiomatische wiskunde, waarin het denkend formuleren van Elea zuiver, zonder empirische correctieven, kan doorredeneren.

De Pythagoreeërs, echter, werkten blijkbaar deze Eleatische axiomatisering uit.

Krafft, o.c., 318, vernoemt Hippokrates van Cios (-470/-400), de eerste die een Stoicheia geometrias, Elementa geometriae, Elementen van meetkunde, publiceerde.

Ook, ten tijde van Platon, Leon en Theudios van Magnesia, nauw verbonden met Platton‘s Academie; zij verbeterden en verbreedden Hippokrates’ Stoicheia. Natuurlijk Platon zelf. Volgt dan Eukleides van Alexandrië (+/- -300), beroemd om zijn Stoicheia (Elementa) der meetkunde, waaruit men de oudere delen nog, tot op zekere hoogte, kan distilleren.

GW29

De mechanicistische natuurwijsgeren. -

Laat ons eerst nauwkeurig het begrip ‘mechani(ci)sme’ aflijnen.

1/ Mèchanè (Gr.), machina (Lt.), machine, slaat op iedere verzameling van elementen zo onderling verbonden (collectieve structuur) en zo werkend (kinetische structuur) dat een bepaald resultaat eruit te voorschijn treedt (b.v. veldgeschut, boot, strijdwagen, enz.).

2/ De woorden 'mechanisch', 'mechanisme', betekenen een machine die slechts beweging uitvoert zonder enige 'kracht' of 'doel', -- d.i. zonder dynamisme of teleologie aan te nemen.

Dynamisme en finalisme (teleologie) staan dus tegenover mechanicisme (dat soms verkort 'mechanisme' heet, - wat te vermijden is, omwille van de begripsverwarring): mechanicisme is iedere opvatting die louter op mechanische beweging, zonder enige verwijzing naar: doelgerichtheid of kracht die van binnenuit werkt, steunt om veelheid en beweging te verklaren. –

Zo zijn de oudere Milesiërs - Thales, Anaximandros, Anaximines - hylozoïsten (bezielde hulè, materia, stof, aannemend) en dus dynamisten: de veelheid en de verandering ontspringen aan meer dan louter mechanische 'beweging'.

Zo is vooral Herakleitos dynamist: de logos via het vuur, is het werkdadige beginsel dat de strijdigheid en de omslag (polemos: het ene tegen het andere; amoibè: het ene omslaand in het andere (metamorf)) beheerst. –

De dynamisten, resp. finalisten (teleologen) gaan ervan uit dat beweging (verandering: ontstaan en vergaan der dingen uit het oerbeginsel en er weerom in) 1) van binnenuit geschiedt en 2) kwalitatieve onderscheiden (veelheid) veronderstelt.

-- De mechani(ci)sten: beweging is uitwendig –

Empedokles, Anaxagoras; 2) zeker de atomisten Leukippos en Demokritos (die het mechanicisme radicaal doorvoeren) - zij verklaren iedere beweging (verandering: ontstaan, vergaan in de fusis) louter uitwendig; de hulè, materia, stof, is, uiteraard. d.i. uit zichzelf (in haar wezen), inert of traag en beweegt maar door van buiten uit inwerkende 'kracht' (niet door dynamistische opgevatte innerlijke kracht); meteen is ieder kwalitatief onderscheid overbodig, - althans in beginsel. Want, Empedokles en Anaxagoras zijn slechts gematigde mechanicisten: zij nemen, nevens mechanica, ook kwalitatief onderscheiden 'elementen' aan.

Leukippos en Demokritos, daarentegen radicaliseren het mechanicisme: een onbegrensde veelheid van zuiver kwantitatieve 'atoma' atomen, maken het beginsel der fusis uit, zonder kwalitatief onderscheid.

Parmenideïsch uitgangspunt. –

Zoals *F. Krafft, Gesch. d. Nat.,* I, S. 235 vv. klaar maakt, begrijpt men

1) de mechanicisten, net als

2/ de mathematiekers van diezelfde tijd, maar, indien men goed weet wat Parmenides en Zenon van Elea juist zeggen over de fusis, die zij noëtisch-ontisch

GW30

(d.i. steunend op rein denkend verstand, en als louter 'zijnde' (niet niets) duiden, zo dat zijnde zuiver denkinhoud is en denkinhoud rein zijnde; vgl. simile simili cognoscitur, hetzelfde wordt door hetzelfde gekend).

Dat betekent dat, voor de Eleaten, de natuur, in haar noëtisch en ontisch, karakter, onzichtbaar of, althans, verborgen aanwezig is.

Wat niet wil zeggen: onstoffelijk of onruimtelijk: de toenmalige wijsbegeerte was nog niet aan dat onderscheid toe; zij mengde stoffelijk (ruimtelijk) en onstoffelijk (onruimtelijk).

Het zijnde van Parmenides is dus tegelijk verborgen (voor de zintuigen) en toch stoffelijk-ruimtelijk. Meer nog: het denkinhoudelijk zijnde is, in zijn ruimtelijkheid, gelijkvormig (homogeen): het 'vult' overal en altijd de werkelijkheid op juist dezelfde wijze.

Er is dan ook maar één (enig, want alomvattend, - numeriek, eenvormig, want alom op identische wijze aanwezig, - kwalitatief) zijnde dat denkbaar en verwoordbaar is. Het is ook belendend, aaneenhangend en dus in die derde zin 'één'- het is 'a.tomon', onsnijdbaar (ondeelbaar).

Die drievoudige 'één'-heid van zijnde (denkbaarheid en zegbaarheid) is zo radicaal voorgestaan dat de manifeste veelheid, veelvormigheid en deelbaarheid, die de fusis vertoont en die de Milesiërs en vooral Herakleitos benadrukken, voor Parmenides en Zenon, slechts schijn zijn, niet-zijnde, -- dus leegte i.p.v. volheid.

Meer nog: in een vierde zin is 'zijnde' 'één': individuele zijnden (enkelingen, singuliere zijnden) zijn ook leegte en schijn, want hun afzondering strijdt met de ondeelbaarheid en eenvormigheid van het, denk- en zegbare zijnde.

Individuele zijnden zijn dan ook ondenk- en onzegbaar. Denkt men ze toch en spreekt men er toch over, dan geschiedt dit ongerijmd, contradictorisch, vol tegenspraak (denk aan Zenon's bewijzen uit het ongerijmde. –

Het botsen der Milesisch-Herakliteische veelheid (synchronisch: veelheid; diachronisch:verandering, ontstaan en vergaan) met de Eleatische eenheid (synchronisch: enigheid, eenvormigheid, ondeelbaarheid; diachronisch: onveranderlijkheid, eeuwigheid) wordt door de wiskundigen en de mechanicisten opgelost op een typische wijze die wij nu even schetsen.

B3a. De wiskundige oplossing.

De Stoicheia (Elementen) van Eukleides van Alexandrië (± 300) bevatten dertien boeken (1/ rechtlijnig begrensde vlakken; 2/ geometrische algebra (algebraïsche vergelijkingen); 3-4/ kring- of cirkelleer; 6/ evenredigheidsleer (proportio); 7-9/ aritmetica; 10/ irrationele grootheden; 11-13/ lichamen).

De wezensbepalingen voor boek 7-9 (Getalwiskunde) zijn allereerst:
"Eenheid is dat volgens hetwelk ieder der zijnden genoemd, wordt";
"Getal is echter de verzameling die uit eenheden bestaat" (monas - eenheid; plèthos = verzameling; arithmos = getal).

GW31

"De Alexandrijnse wiskundige Theon van Smurna - een Platonieker (-115/-40) - verklaart (…): indien de eenheid in het gebied der zichtbare dingen gedeeld wordt, dan wordt zij wel, als lichaam, verkleind, en in delen uiteengelegd die kleiner zijn dan dat lichaam zelf, maar, als getal, wordt zij vergroot, want daar waar de 'één' is, komen vele dingen in de plaats." (*F. Kraft, Gesch. d. Nat., I,* 320).

M.a.w. de eenheid is geen getal. Slechts 'meer dan één' (twee, drie, enz.) zijn 'arithmoi' of getallen, d.i. verzamelingen ('plèthos') van eenheden' ('monades').

Dit impliceert dat breukgetallen, in de vroeg-Griekse wiskunde, onder Eleatische druk, niet voorkomen, doch wel verhoudingen binnen verzamelingen ('getallen' geheten); zo is b.v. 2/3 niet een eenheidsdeling maar een verhouding binnen de verzameling ('getal') drie (proportieleer). Men 'deelt' de eenheid niet (= Eleatisch: het éne zijnde is ondeelbaar één); maar men

bepaalt, desniettegenstaande, het getal (meer dan één, verzamelingen als veelheid van eenheden: wat zondigt tegen de Elatische ontologie, maar slechts louter door bij bepaling (als redeneerbegin) 'getal' te bepalen.

Zo is de rekenkunde slechts een louter redeneergeheel op zich, zonder directe werkelijkheidsaanspraak (gesteund op een ongerijmdheid (denk aan Zenon)), nl., die een veelheid van eenheden (of 'arithmos ') vooropzet als louter afgesproken definitie om bemerkingen in de natuur of in de kunst (wat de mens maakt) mogelijk te maken. (o.c., 322/323). Zo was de rekenkunde 'gered'!

B3b. De mechanicistische oplossing. –

De conflictsituatie, tussen Eleatische eenheidsontologie en niet-Eleatische (Milesische, vooral Herakliteïsche) veelheidsfysiek, wordt door de mechanicisten opgelost door te stellen

1/ dat de stofeenheid ondeelbaar is en
2/ dat veelheid, in de natuur en in de kunst(matigheid), bestaat uit ondeelbare eenheden. Ontstaan en vergaan kunnen zo uitgelegd worden, maar dan toch met prijs-gave van de oorspronkelijke 'hardheid' van Parmenides' stellingen. De enigheid van Parmenides wordt omgeduid tot gelijktijdige eenvormigheid (gelijksoortigheid) van eenheden (begrepen als bestanddelen) van de natuur als stof.(o.c., 241).

b1. De gematigde mechanicisten.
Empedokles van Akragas (Agrigentum, Sicilië: -485/-425) –

'Puriteins sjamanisme' (zie hoger, *blz. 21*), zoals E. Dodds dat heet, - 'chthonisme' zou minstens even goede benaming zijn, - heet de strekking waaruit Empedokles komt, net als Pythagoras: rondreizend redenaar, rhapsodos (gedichtenzanger), genezer, verzoeningswijman, magiër, geraakte hij van Sicilië naar Groot-Griekenland en zelfs in Hellas (Peloponnesos). In die zin is hij karakteristiek voor de religieuze opleving in de VI-de eeuw

GW32

die, volgens *J. Pollard, Seers, Shrines and Sirens (The Greek Religious Revolution in the Sixth Century B.C.*), London, 1965, p.15, bestaat uit drie stromingen:
door goden en godinnen geïnspireerde zieners (zieneressen), waaronder sjamanen, Sibylle, Pythia's, bakchanten (Dionusosvierders), Orfiekers;

erediensten van staatswege, waaronder de Eleusinische mysteriën en helden- of heroënmysteriën, zichtbaar in tempels en heiligdommen;
de aandacht (en uitbeelding) voor monsters zoals sfinxen en sirenen in de kunst, *W. Jaeger, A la naissance*, 141 legt er de nadruk op dat de nalatenschap van Empedokles dubbel is - zoals bij Pythagoras b.v. en z' n school –

1/ 'Over de natuur', een Milesisch aandoend gedicht over de fusis, en,
2/ katharmoi (Reinigingen), een Orfisch gedicht (een zieleleer met voorbestaan en zielsverhuizing; een vegetarisme).

Hesiodos, Parmenides staan model. Zijn oplossing is: gezien Elea gelijk heeft (onder ontstaan en vergaan gaat onveranderlijk en één zijnde schuil), kan er geen volle verandering (ontstaan en vergaan) zijn maar slechts mengeling en scheiding van 'stoicheia', elementa, elementen, die, op zich, onveranderlijk zijn. Zo heeft ook Herakleitos gelijk.

Het enige 'apeiron', resp. lucht(ziel) - van Anaximandros en Anaximenes wordt opgesplitst in deeltjes en elementen en hun mengelingen: het heelal is een volheid (gevuldheid, niet-leegte) waarin vier rhizomata, radices, wortels, nl. vuur, lucht, water en aarde. Vele huidige occultisten bedienen zich nog steeds van die vierledigheid!

Deze vermengen en scheiden zich onder de invloed van twee mythisch aandoende (zie hoger : de nieuwe theo-, kosmo- en anthropogonieën (blz. 12/13 supra)) hypostasen' (hogere machten), nl. filia, resp. eros (d.i. vriendschap, liefde, op mythisch-chthonisch vlak vooral) en neikos (d.i. strijd, twist, op hetzelfde vlak), die, elk, afwisselend volgens hun tijdvak van overheersing, nu eens verenigen (mengelen), dan weer oplossen (verdelen, afzonderen) de kleine stofdeeltjes die ons oog niet ziet maar die de vier rhizomata of zijnswortels uitmaken (en die, op zich, laatste, ondeelbare eenheden zijn).

De vier kwalitatief onderscheiden deeltjessoorten of 'elementen' komen uit Hesiodos, waar hij de 'panton pègai' (de bronnen van alle zijnden) opnoemt: "Daar zijn de (van alle zijnden na elkander) bronnen en grenzen, - van de zwarte aarde en de nevelige tartaros, van de rusteloos golvende zee, en van de gesternde hemel." (*Theogonie* 736/738). Vgl. *P. Krafft, Gesch. d. Rat.* I, 251).

Terloops gezegd: ook de ziel verklaart Empedokles als ontstaan uit mengeling van zijnswortels en hun ondeelbare stofdeeltjes.

-- Anaxagoras van Klazomenai

Anaxagoras is Ioniër (-500/-428).- Hij is de eerste wereldafgewende heelalbestudeerder: het doel van het leven was, volgens hem, "het hemelruim beschouwen en de orde in het heelal."

GW33

Een anekdote maakt zelfs van hem de eerste 'kosmo.politès', de eerste 'kosmos.burger' (niet te verwarren met wat wij nu kosmopoliet of wereldburger heten, in de zin van "in alle landen thuis"): Daar omhoog is mijn vaderland" (zou hij gezegd hebben, toen men hem verweet z' n burgerplichten niet te vervullen). –

Anaxagoras is de eerste denker met naam die Athene komt opzoeken, waar Perikles aan het hoofd stond van een bloeiende democratie. Protagoras, de sofist, Herodotos, de vader der land- en volkenkunde, kwamen er ook. Ook Demokritos, de atomist.

Anaxagoras werd bevriend met de 'verlichte' (in de zin van rationeel-intellectueel ingestelde) geesten (waaronder Themistokles, Perikles, Euripides), en dat in een Athene dat nog overwegend traditioneel - gelovig was.

De antidemocratische en traditioneel-gelovige aristocraten, in voeling met Sparta, spanden samen tegen Perikles en zijn 'verlichte' kring. Zo werd Anaxagoras een proces aangedaan. Maar hij begaf zich naar Lampsakos (aan de Bosporos tussen de Zwarte Zee en de Middellandse), waar hij een school stichtte en zeer vereerd stierf.

-- Uitweding. –

De mechanicisten heet men ook wel 'de Jongere Ionische filosofen'. Inderdaad, *W. Jaeger, A la naiss.*, 168ss, merkt op dat Anaxagoras Milesisch denkt, d.i. vertrekkend van de zicht- en tastbare wordings- en vergaansverschijnselen, naar de 'archè', het oerbeginsel, doordenken.

Echter met een opmerkelijk verschil: Anaxagoras besteedt zijn moeite aan de waarneming van particuliere, ja, singuliere en zeldzame verschijnselen, i.p.v. "de fusis in haar geheel ineens" (Paideia, I, 460) te onderzoeken.

F. Krafft, Gesch. d. Nat., I, 269, geeft een voorbeeld: "De trage aardstof kan niet in beweeglijke sterrenstof veranderen; beide kunnen niet kwalitatief

verschillende gedaanten van één en dezelfde oerstof zijn, doch moeten bestaan uit dezelfde, onveranderlijke stof en dit blijvend.

Anaxagoras voert als bewijs daarvoor aan de in het jaar -468 in Aigospotamoi aan de Hellespont neergestorte meteoor, die ter plaatse als fetisj van goddelijke oorsprong vereerd werd.

Hij was, aldus Anaxagoras, omzeggens naar de aarde teruggekeerde aarde, een aard-klomp die, ooit uit de aitherwervel losgeraakt, in een betrekkelijk rustige streek van de aither geraakt was, waar zijn ommezwaai hem niet meer tegen neervallen kon bewaren."

Op grond van dezelfde singuliere waarneming besloot Anaxagoras dat de zon een brandende steen was. *W. Jaeger, A la naiss.,* 168, heet deze methode (om, steunend op particuliere of singuliere waarnemingen, algemeen-fysische besluiten te trekken) Ionisch empirisme.

De geneeskunde was hier baanbrekend: Alkmeon van Kroton (+/- -500), leerling van Pythagoras, geneesheer en vakwetenschapper, Herakliteïsch beïnvloed, sprak reeds van 'mengeling' en 'scheiding' op grond van geneeskundige ervaring inzake dieet en voeding (o.c., 169).

GW34

Inderdaad, -- vgl. *blz. 34* supra-, reeds Empedokles, genezer, ja, geneesheer, sprak van mengeling (krasis, mixis) en scheiding der deeltjes der vier stofsoorten. Maar bij Anaxagoras is dit zuiverder methodisch (niet Orfisch-mythisch als bij Empedokles) "Opsis ton a.dèlon ta fainomena" (Het zien van de onzichtbare dingen (ligt in) de verschijnselen, - letterlijk: de zich tonende dingen).

Dit Anaxagoreïsch methodisch beginsel dat voor hem wel toegepast doch niet geformuleerd werd - werd door de atomist Demokritos overgenomen. Het is Milesisch!

–

De homoiomereiai. –

Homoiomereia (enk.) betekent de gelijkenis der delen van een geheel. Anaxagoras gebruikt 'homoiomerès', gevormd uit gelijke of gelijkaardige (analoge) delen.

Aristoteles' term voor Anaxagoras' stofopvatting is 'homoiomereiai' (meerv.). - Net als Empedoklos neemt Anaxagoras, i.p.v. het ene zijnde van

Parmenides, een veelheid van eeuwige, ongewordene en onvergankelijke, onveranderlijk 'zijnden' aan, die, niettegenstaande hun eenvormigheid, toch de veelheid en de verandering der ontstaande en vergaande fusis verklaren.

Ook kleine, onveranderlijke deeltjes (met mengeling en scheiding) neemt hij aan. Doch, i.p.v. vier grondsoorten van stofdeeltjes te aanvaarden, zegt hij dat "Alles in alles is". - Zijn Ionisch-empirische basiswaarneming schijnt het voedings-, stofwisselings- en groeiproces te zijn in de biologische wereld: bladeren, hout, schors, (ii) schelpen, (iii) spieren, beenderen, merg, bloed, dat alles schijnt uit het opgenomen voedsel te ontstaan (dat voedsel bevat alle bestanddelen die zich dan soortelijk verschillend uitwerken); verder: haren, nagels, aders, slagaders, pezen, beenderen, dat alles komt, mettertijd, te voorschijn uit één zaadje (dat ze dus, ergens, alle schijnt te bevatten, vanaf het begin).

Behalve dit natuurprocessueel aspect is er het kunstmatige: de schilder schildert mensen, dieren, planten, voorwerpen, met dezelfde kleuren. Zenon van Elea, met zijn dichotomia (in tweeën delen) van lichamen, vlakken en tijdsduren, en dit tot in het oneindige, zet Anaxagoras ertoe aan tot in het oneindig kleine deelbare en gedeelde deeltjes aan te nemen.

-- De Nous. –

Net als Empedoklos nam hij aan dat, in den beginne alles dermate doorheen gemengd was dat niets onderscheidbaar was. Vochtig en droog, koud en warm, helder en donker, d.i. alle kwaliteiten (kwalitatieve onderscheiden) - waren ononderscheidbaar in die oermengeling. Aangezien alles in alles is, heden en alles doorheen gemengd ononderscheidbaar was, aanvankelijk, kunnen Empedokleïsche hypostasen als filia (eros) en neikos b.v. niet maken dat in goud overwegend gouddeeltjes, in vlees overwegend vleesdeeltjes zijn: 'kosmos' (d.i. een

GW35

geordende natuur) ontstaat, in die hypotheses slechts na lange filia-tijd en voorbijgaand (wat Empedokles de god Sfairos heet, wiens rust, door neikos, weerom verdwijnt).

Neen, Anaxagoras stelt dat de ordenend-doelgerichte en doelbewuste Nous, Intellectus, Geest (als verstand begrepen) door 'krinein' (crisis), schifting, de oermengeling ordent tot kosmos.

Zo ontstaat alwat 1/ het heelal en 2/ de menselijke cultuur ons te zien geeft. *W. Jaeger, A la naiss.*, 167ss., heet Anaxagoras dan ook (met Diogenes van Apollonia, o.c., 177ss.) een teleologisch of finalistisch (finis in het Lt. is doel(einde)) denker. Wat het reine mechanicisme doorbreekt!

Meteen hebben wij de eerste duidelijke poging van een Helleens denker om onstoffelijkheid te omschrijven: “De andere zijnden hebben deel aan iedere stof. De Geest echter is iets oneindigs en zelfheerlijks en hij is met niets vermengd. Want, indien hij niet voor zich alleen doch met iets anders vermengd was, dan had hij aandeel aan alle zijnden,- indien hij nl. met iets vermengd was. Want in ieder zijnde is een deel van ieder zijnde aanwezig (zoals ik hierboven heb uiteengezet).

In dat geval zouden de met Hem vermengde stoffen hem slechts hinderen, met als gevolg dat hij over niets op dezelfde wijze zou heersen als wanneer hij alleen voor zichzelf bestond. Want hij is het fijnste en reinste van alle zijnden en hij bezit van ieder zijnde iedere kennis en hij heeft de grootste kracht. En al wat ziel bevat, het grotere en het kleinere - over dat alles heeft de Geest macht.

Ook over de algehele wervelbeweging bezit de Geest de macht zo dat zij, in de aanvang, begon rond te draaien. En, om te beginnen, begon deze beweging vanuit een zeker klein punt rond te draaien; zij grijpt echter nog verder om zich heen en zal nog meer om zich heen grijpen. En alle zijnden die zich vermengden en afzonderden en van elkander scheidden, hen allemaal kende de Geest.

En hoe alles (i) worden zou - toekomst - en hoe alles (ii) was - (wat nu niet meer voorhanden is) verleden - en hoe alles (iii) nu is - heden -, dat alles ordende de Geest, - ook die wervelbeweging die nu de sterren en zon en maan uitvoeren, alsook de lucht en de aither, die eruit te voorschijn kwamen. Juist die wervelbeweging bewerkte hun afgezonderd te voorschijn komen. En van het dunne scheidde zich het dichte, van het koude het warme, van het duistere het heldere en van het vochtige het droge,” (F. Krafft, o.c., 275/276).

Besluit. –

Zoals F. Krafft opmerkt, vertonen Empedokles en Anaxagoras een tweeledigheid: 1/ een werkdadig beginsel (filia, resp. eros en neikos nous) dat, als bewegende oorzaak of beginsel, sturend werkt; 2/ een lijdelijk beginsel dat lichamelijk-stoffelijk (hylisch) is. Reeds Hesiodos had de kosmos beschreven als een mens in het groot (macrokosmos of makranthropos) die een 1/ bezield 2/ lichaam is. Ook Anaximenes (vgl. blz. 11 supra).

GW36

--b2. De atomistische of radicale mechanicisten.

Leukippos van Miletos (vijfde eeuw) Ioniër, verhuist naar Elea, waar hij leerling wordt van Zenon van Elea. Rond - 450 sticht hij in Thrakië (in de stad Abdera) zijn eigen wijsgerige school. De stellingen van Empedokles en Anaxagoras waren hem bekend. Hij wordt meestal in één adem genoemd met Demokritos van Abdera (-460/-370).

'A.tomos', In.divisus, ondeelbaar (ongedeeld) was als adjectief een oud Helleeens woord. 'To Atomon', het a.toom, als substantief ontstaat in de vijfde eeuw als terminus technicus, verandering, beweging;

1/ hetzij als ontstaan en vergaan, groeien en oud worden,
2/ hetzij als kwalitatief omslaan van warm in koud, helder in duister, vochtig in droog, enz. - ziedaar het Milesische thema der fusis. Parmenides, Zenon, hadden dit als ondenk- en onzegbaar en dus onwerkelijk, niet-zijnde, aangezien; alleen zijnde 'was' en 'is' en 'zal zijn'. De atomist gaat daarvan uit.

Empedokles en Anaxagoras - analoog de wiskundigen, - hadden die Eleatische 'een'-heid van zijnde als eenvormigheid, eensoortigheid, opgevat en zo 'gered', maar met een veelheid (getal, plèthos) in die eensoortigheid (denk aan de getallen waaruit de wiskundigen twee en meer deden bestaan als verzamelingen van één). Ziedaar het Empedokleïsch-Anaxagoreïsch correctief op Elea. De atomist gaat ook daarvan uit, om veelheid (kwantitatief, kwalitatief) en verandering 'denkbaar' (mogelijk) te maken.

Doch het laatste 'deeltje' wordt als traag (van buiten uit bewogen) en kwaliteitsloos opgevat, slechts drie onderscheiden gelden nog tussen de atomen:
door hun gedaante of vorm ('Gestalt'), als de letters N en B;
door hun combinatoriek of schikking, als de letters NB en BN;
door hun wending (draaibeweging, aswenteling), zoals N en Z.

Bij die drie Leukippeïsche verschillen voegt Demokritos nog een vierde: de omvang of grootte; als z en Z. Zoals een tekst: uit zulke stoicheia, d.i. letters (later: partikel of bestanddeel of 'element') of bestanddelen bestaat alle zijnde, alle verandering, alle kwalitatief onderscheid. Dit 'reductief' standpunt heet "radicaal of atomistisch" mechanicisme.

Maar de dicho.tomia of tweedeling (Zenon, Anaxagoras) verwierp Leukippos, omdat, volgens hem, dit leiden zou tot een leegte tussen steeds kleinere deeltjes, dermate dat niets 'vols' (gevulds) meer zou overblijven.

Daarmee waren de bestanddelen van de fusis
1/ niet meer 'elementen' en elementdeeltjes (Empedokles),
2/ zeker niet meer grenzeloos deelbare homoiomeraiai
(Anaxacoras), 3/ maar a.toma, atomen.

Daarmee was de atomistiek geboren, die, tot in onze eeuw, zou nawerken. Met uitsluiting van ordenend beginsel (filia / noikos; nous): toeval beheerst de atoma.

GW37

Meteen is het eerste antieke 'materialisme' geboren. Zonder actief sturend beginsel, behalve de zwaarte, worden

a/ verandering als 1/ ontstaan of vergaan en 2/ kwaliteitsomslag (van b.v. warm naar koud, van winter naar zomer; vgl. Herakleitos supra), alsook

b/ de bestendigheid in al haar natuur- en cultuurvormen 'verklaard'. Als men zoiets nog 'n verklaring (begrijpelijk maken op logische wijze) kan heten.

- Hylisch pluralisme.-

Dat men met het woord 'materialisme' zeer voorzichtig behoort te zijn inzake Voor-sokratiekers, blijkt uit de 'eidola'- leer van Leukippos en Demokritos. 'Eidolon', simulacrum, afbeelding, betekent, algemeen, weergave van iets (zo b.v. schim, portret, beeltenis, (afgods)beeld, weerspiegeling (in water, spiegel), inbeelding ken-, denkbeeld).

Volgens beide atomistische mechanicisten geschiedt waarneming (aisthèsis) en inzicht (noèsis) als volgt: afbeeldingen, van buiten af komend, dringen in de waarnemer of kenner binnen.

1/ psychologische verschijnselen als (nacht)droom en
telepathie,
2/ occulte (buitennatuurlijke) als het kwade oog en
3/ religieuze als goedaardige goden of daimones, leggen de atomisten uit aan de hand van afbeeldingen (eidola, soms tot idolen vernederlandst).

Dit betekent dat hulè, materia, stof, door deze denkers zoals door alle

Voorsocratiekers - op veelvoudige wijze gedacht wordt:
er zijn eerst de dingen die wij algemeen zicht-, tast-, hoor- en voelbaar heten; er zijn zeldzamer of, althans, niet-algemeen waarneembare wezens, die nochtans van stoffelijke aard zijn en die zicht-, tast-, hoor- en voelbaar op hun wijze. Dit heet men hylisch pluralisme, d.i. een veelvoud aannemen inzake stof.

Dit staat tegenover het hylisch monisme van onze moderne fysica en chemie en van onze daaraan aansluitende moderne materialisten. *G. et L. Gérardin, La magie (Un savoir en action)*, Paris, 1974, pp. 71/ 83, hebben het over "Démocrite et ses correspondances". Zij bestempelen Demokritos' stelling als "magisch rationalisme".

Er steekt waarheid in: de studie van de fusis, door de Milesiërs 'empirisch' ingezet, krijgt hier haar paranormologische afronding. De fenomenen als droomgezichten: telepathie, het kwade oog en goden-, godinnenverschijningen, hebben

1/ als onderdeel van worden en vergaan,

2/ als kwalitatief verschillend van andere fenomenen uit de (algehele) fusis, hun eigen 'natuur' in de (derde; vgl. *blz. 7* supra) zin (van wezen, wezenheid, eigen aard) en dit (zie vijfde en zesde zin; vgl. *blz. 7/8* supra) in de zgn. 'irrationele' zin van niet-algemeen toegankelijke (en daardoor problematische) dingen uit de fusis. - Alle zijnden der fusis, aldus onze atomisten, zenden afbeeldingen uit die dan, naar gelang van het geval, in de waarnemer doorkomen als

1/ nachtdroombeelden of telepathie-indrukken,

2/ door ijverzuchtigen afgezonden kwaadaardige, schadelijk inwerkende afbeeldingen die "boos oog" zijn,

3/ als verschijningen van goden of daimonos.

GW38

Het westerse materialisme voedt zich aan het atomistische mechanicisme. De doctoraatsthesis van *Karl Marx, differenz der demokritischen und epikureischen naturphilosophie (onderscheid tussen de demokritosche en epikoereiïche natuurfilosofie),* Berlin, 1841, b.v. bewijst het: "het Franse en Engelse materialisme bleef altijd in innige verhouding tot Demokritos en Epikoeros.". (S. 47).

Marx ziet in Demokritos 'n verlicht (intellectueel-rationeel) denker van de antieke democratie. Hij bekritiseert zijn mechanicisme: Demokritos ziet enkel

noodzaak, d.i. de onverbiddelijke natuurdwang van de atomistiek. Epikoeros daarentegen kent zowel aan noodzaak als aan vrijheid een rol toe.

In Marx' perspectief is dit nodig; zonder vrijheid is geen 'actie' (revolutionaire en andere) mogelijk. Aan Epikoeros verwijt Marx dat hij wel de twee ziet, vrijheid en noodzaak, maar ze niet 'dialectisch' (ditmaal in hegeliaanse zin van 'wisselwerking') ziet.

Marx is immers niet gewoon materialist, zeker niet mechanicistisch materialist, maar 'dialectisch' materialist. - Marx verzwijgt Demokritos' hylisch pluralisme, natuurlijk!

-- ***Toemaatje.*** -

Demokritos verkondigde ook zedelijke opvoedingswijsheid in archaïsche stijl, - wat de incoherentie van Demokritos bewijst. Zo b.v. (*Diels, vorsokratiker*, Fr. 33): "de natuur (fusis) en het leerproces (didachè) zijn iets gelijkaardigs. Want het leerproces vormt de mens om (metarhusmei), maar, terwijl het omvormt, schept de natuur (fusiopoioi)."

Deze tekst toont, voor de zoveelste maal, welk gebruik het natuurbegrip mettertijd kreeg: inderdaad, opvoeding schept a.h.w. een 'tweede' natuur, een 'verworven' natuur.

-- ***Presofistiek.*** –

Fr. 125: "Op grond van nomos (afspraak, gewoonte) is kleur, op grond van nomos is zoetigheid, op grond van nomos is bitterheid. Op grond van waarheid (etëèi) echter zijn atomen en lege ruimte (konon)."

Aldus zegt Demokritos zijn wantrouwen uit inzake zintuiglijke ervaring (steeds die eleatische trek, maar mechanicistisch geduid: de kwalitatieve onderscheiden zijn conventioneel, maar de stofdeeltjes en hun lego tussenruimte zijn werkelijk, 'zijnde'). –

Maar luister nu naar de zintuigen die tot het verstand zeggen: "armzalig verstand (frèn), van ons (d.i. aisthèseis, waarnemingen) betrekt gij uw geloofsbrieven (pisteis, 'bewijzen') om ons ermee neer te halen. Uw zege is echter uw val.

Neo-Milesische fysiekers.-

W. Jaeger, à la naiss., 35, 177, zegt dat, +/- -450, Melissos van Samos, een eleaat van huis uit, het onbegrensde (a.peiron) van Anaximandros als enig beginsel, vooropstelt, terwijl Diogenes van Apollonia het hylozoïsme van

Anaximenes (aër, lucht, als 'ziel' van eens en heelal) vernieuwt en 'aër', bezielende adem, als enig fusisbeginsel verkondigt. Zo leeft de Milesische eenheidsfysiek weer op.

GW39

3.2.3. De natuurwijsgerige vakwetenschappers.

Op *blz. 30* supra hebben wij gewezen op de rijkdom aan vakwetenschappen die, hand in hand met de fysiek, ontstonden. Niet dat zij niet vroeger bestonden. Maar zij worden nu geleid door het nieuwe natuurbegrip (in al z'n betekenissen).

'Histor', ooggetuige,

Dit is iemand die door eigen zien (idein) kennis (eidenai) verwerft; hetzelfde woord 'histor' betekent ook scheidsrechter, d.i. iemand die, door het onderzoek der berichten der ooggetuigen, kennis verwerft. Reeds Hesiodos gebruikt het woord (*Werken en dagen*, 790). 'Historeo', ik zoek te weten (*Herod., 1:61*), ik onderzoek, ik ga na; ik ondervraag; ik weet; ik verhaal wat ik weet, komt zelfstandig in historia, inquisitio, voor (*Herod., 2:118*; vandaar geschiedenis (*Herod., 1:1*), d.i. door eigen zien (aut.opsia) of navraag, onderzoek, gewonnen mededeling van werkelijke feiten. –

- De Milesiërs –

Thales, Anaximandros (de eerste die een landkaart maakte; vgl. F. *Krafft, Gesch. d. Nat.*, I, 92/120; 141/199), Anaximenes, hebben de historia, het onderzoek,

a/ op de fusis, de natuur, als geheel **1/** van ontstaan en vergaan, **2/** van wisselingen allerhande, gericht en daarbij

b/ naar de archè, resp. archai, de beginselen, gezocht (het waarom). Doch de Milesiërs waren eenheidsfysiekers: het ging om de natuur als geheel. - Nu komt de bijzondere of speciale fysiek aan het woord.

A. De land- en volkenkunde.

Hekataios van Miletos (-560/-480) is, aldus *W. Jaeger, Paiedeia, I*, 479, "de eerste die het onderzoek van de fusis in haar geheel bijzonder op de bewoonde aarde overdroeg, die tot dan toe slechts als deel van de kosmos en in haar algemeenste oppervlaktengeleding was behandeld geworden."

Deze logografos, logograaf, d.i. prozaschrijver (verschillend van de epische en andere dichters), ook geschiedschrijver, spreekt prachtig het Milesisch persoonlijk onderzoek uit: "Hekataios de Milesiër spreekt zo: ik schrijf neer

zoals het mij als waar voorkomt; want de verhalen der Hellenen zijn, zoals zij mij toeschijnen, talrijk en belachelijk."

Hij sluit aan het geometrisch-symmetrische wereldbeeld van Anaximandros aan.

Vgl. *F. Krafft*, o.c., 168/199 (*Das geometrische Erdbild des Hekataios von Milet*).

Door niet zoals Hesiodos van de Muzen zelf de waarheid te ontvangen doch ze zelf op te sporen door 'historiè', onderzoek, sticht Hekaitaios de aardrijkskunde, als kennis van de bewoonde aarde verstaan.

-- Herodotos van Halikarnassos (-484/-424)

Deze zet de volgende stap: hij bewaart de eenheid van land- en volkenkunde als Hekataios, maar hij stelt de mens centraal en is zo de voorbode van de echte geschiedschrijving (de "vader der geschiedwetenschap").

Hij kende Anatolië, Egypte, Hellas en beschreef de confrontatie tussen Oosten en Westen in de empirische geest der Milesiërs.

GW40

De landkaart die Hekataios, aansluitend aan Anaximandros, maakte, bekritiseert Herodotos:

1/ de empirische zijde verbetert hij en

2/ de meetkundig-symmetrische vormgeving verwerpt hij voor zover zij in het groot geldt, maar bewaart hij voor zover zij kleinschalige landschappen betreft (*vgl. Herod., Hist.,.2:15vv.; 4:36vv., over de uitgestrektheid van Egypte, over de indeling van de aarde in delen; zie F. Krafft*, o.c., 168vv.)

Daniëls, Religieus-historische studie over Herodotus, Antwerpen/Nijmegen,

1946, laat ons van nabij zien hoe volgens Herodotos de 'natuur' (derde betekenis: wezen) van de landen en volken geordend is:

1/ de vele goden (soms de god, het goddelijke) werken volgens één plan;

2/ dit plan volgt als beginsel de kuklos (lus, kringloop): alle gebeuren ontstaan en vergaan, omslag van geluk in ongeluk, enz. (de 'fusis' der Milesiërs) begint klein, wordt groter; meestal, niet altijd, komt 'hubris', grensoverschrijding: te groot geluk; dat feit is, op zich, reeds, 'aitia', culpa schuld (desnoods onbewuste schuld); daarop volgt 'sumbouliè' (waarschuwing); daarop volgt, mettertijd, 'tisis', straf (boete, herstel). Die straf,

resp. boeteherstel, bestaat eerst en vooral in nivellering, effening ('ison', gelijkverdeeldheid); dat is dan de 'teleutè', afloop, van de kuklos of kringloop, waarbij de goden stuurkundig iedere afwijking, door nivellering vooral, herstellen;

3/ de goden oefenen die kuklos-invloed uit in het plantenrijk, het dierenrijk, maar, inzonderheid, in het individuele leven en in het leven der landen en volken. Dat is de wereldorde (o.c., 56), die de 'logos', d.i. de verhaalstructuur, van het boek uitmaakt. -

Als voorbeelden geeft Herodotos Kroisos, Kuros, Kambuses, Xerxes, Polukrates: de landhonger (gebiedsuitbreiding, imperialisme) leidt, mettertijd, tot hubris (grensoverschrijding); niettegenstaande waarschuwingen, komt toch verblinding, die zich uit in het verwaarlozen van de waarschuwingen en in het duiden van orakels der goden (zestien orakelplaatsen vernoemt Herodotos), waarbij de betrokkene, overhaastig, alleen de voor hem goede interpretatie ziet, zonder te bemerken dat het godsoordeel ook een onheilstichtende duiding bergt.

Misdaden (moord, onredelijke plundering, lijkschending) werken die verblinding af, die tot onheil en ondergang leidt, waarbij de 'schuld' geboet wordt. –

De goden, immers, staan op gelijkmatigheid en orde in de natuur, d.m.v. wijze verdeling van geluk; doch ook in het leven der mensen trekken zij bepaalde grenzen, wier schending zij niet dulden.

Gebeurt dit toch, dan komt de mens in aanraking met de 'ftonos theon', (de ijverzucht der goden) of ook, de 'nemesis ek theou' (de herstellende ingreep van godswege). Vgl. blz. *12 supra;* ook *14* (Anaximandros' fragment, maar daar is het de éne archè (oerbeginsel), niet de goden).

GW41

Uitweiding:
De orakelduiding.

Op blz. *25* supra spraken wij over Herakleitos' technè hermeneutike, duidingskunst. Het orakel (godsspraak) speelt in het Helleense leven een grote rol. Ook Herodotos schenkt er een centrale plaats aan in de kuklos van

1/ ontstaan en vergaan en

2/ omslag van heil in onheil ('fusis'). –

Een voorbeeld (*Her., Hist.*, 1:66): de Spartanen worden, na Lukoergos' wetgeving, een machtvol volk, doch zij bleven daarmee niet tevreden; zij bevragen het orakel te Delfoi omtrent het land der Arkadiërs. De beweegreden is: zij zijn ontevreden met wat zij bezitten en begeren Arkadië, niet gedeeltelijk maar geheel. Dat is hubris.

Het orakel belooft een deel van Arkadië (als veroveringsbuit) er en zegt dat de Spartanen 'orchèsiathai'. Dit veelduidig orakel duiden zij in hun verblinding, naïef, als "zullen dansen" (van vreugde), doch denken er niet aan dat dit godsoordeel een andere betekenis van 'orchèsasthai' mentaal verzwijgt, nl. in de orchos, tuin, rij wijnstokken, werken (als krijgsgevangenen). De afloop bevestigt de tweede duiding: hun grensoverschrijding bestraffen de goden door nederlaag. Zo voltrekt zich het godsoordeel. –

Het oude Romeinse Brevier, elfde zondag na Pinksteren (1ste en 2de nokturn) geeft, in aansluiting aan *4 kon 20: 1/11*, een tekst van de H. Hieronymus, *In Isaiem prophetam, 11, 38*: "non Deo mutante sententiam sed provocante humanum genus ad notitiam sui" (niet dat God van mening verandert, doch Hij dwingt het mensdom tot zelfkennis). Dit bewijst dat het Oude Testament ook dergelijke veelduidige godsspraken kende, begeleid van dezelfde oordeelsstructuur, die, via, misduiding, tot het 'open gaan der ogen' (bewustwording) leidt bij degene die met het orakel omgaat. Vgl. Daniëls, o.c., 71/72. —

Dit wijst erop dat orakels allereerst pragmatisch behoren begrepen te worden, d.i. uitgaande van de afloop (het resultaat), en niet op naïeve 'theoretische' (wat de semiologen nu heten semantische) wijze. Vgl. *Colin Cherry, On Human Communication (A Review, a Survey, and a Criticism)*, Cambridge, Massachusetts, London, 1957-1, 1966², pp. 219ss. (Welby's significa; Morris' semiotiek (syntaktiek, semantiek, pragmatiek), alsook: *B. Toussaint, Qu'est-ce que la semiologie*? Toulouse, 1978.

Het is te klaar dat een significa, een semiotiek, een semiologie - welke variante van tekentheorie men nu ook verkiest, is ondergeschikt - aan de basis van Herodotos' (en Herakleitos') orakelinterpretatie ligt. Het orakel, als godsoordeel, veronderstelt een toehoorder (raadpleger) die niet in hubristoestand is, zoniet is zijn duidingsvermogen gestoord: het orakel:

zegt niet klaar,
verbergt ook niet zonder neer,
doch geeft een tip, een teken tussen de twee in. Iedere hermeneutiek behoort daarmee rekening te houden.

GW42

Ionisch en / of Milesisch empirisme. –

Dat Herodotos, zoals F. Krafft, zegt, de Thaletische wijze volgt, blijkt uit volgende tekst (*Hist.,7; G. Daniels*, o.c.,.93/94):

"Gij ziet hoe gods bliksem de hoogste schepselen treft en niet duldt dat zij zich in hun hoogmoed verheffen, dit, terwijl het kleine hem niet raakt. Gij ziet hoe zijn inslagen altijd de grootste gebouwen en de grootste bomen neerslaan. Want het is gods gedragsregel alles neer te slaan dat zich vertilt.

Zo wordt ook een groot leger door een klein verslagen, en wel volgenderwijze: nl. wanneer de ijverzuchtige god paniek zaait in het leger of een donder laat dreunen, waardoor het omkomt op een wijze hem onwaardig. Want god duldt niet dat een andere buiten hem hoogmoedig is.

Alles echter dat overijld gedaan wordt, brengt misslagen met zich, die gewoonlijk zware schade tot gevolg hebben; voorzichtigheid echter brengt iets goeds met zich, ook al ziet het er op dat ogenblik niet zo uit, maar stelt men het pas mettertijd vast." Krafft beweert dat Thales van Miletos niet een omvattende eenheidsfysiek heeft opgevat, doch verschijnsel met verschijnsel, redenerend, als oorzaak en gevolg, als beginsel en verandering, heeft verbonden.

Wat alle Milesiërs doen. Wat ook Herodotos doet, zoals uit bovenhavig uittreksel blijkt: hij heeft vastgesteld dat blikseminslag inderdaad de hoogste gebouwen, de hoogste planten treft, bij voorkeur. In analogie daarmee en steunend op jarenlange orakelduiding (zijn oom was teratoskopos, d.i. wonderonderzoeker, paranormoloog (zouden wij nu zeggen), en bij hem leerde Herodotos de analyse der godsspreuken), ziet hij dezelfde structuur in het menselijke domein werken. Zo wordt verschijnsel met verschijnsel verbonden op verstandelijk-redelijke wijze, maar daarom nog niet religieloos, integendeel. Vgl. *J. Feix, vert., Herodot, Historien, Wiesbaden, s.d.*, S. 446.
–

Doch ook de Anaximandreïsche denkwijze werkt hier: zelfs dat de gerechtigheid tijd heeft om de adikia, de ongerechtigheid, door tisis, schulddelging, herstel, te (ver)effenen, blijkt hier uit het woordje "op dat ogenblik" en 'mettertijd'. Zie daarvoor opnieuw *blz. 14*: 'volgens de orde van de tijd' (in Anaximandros' fragment). –

Dat tijdsaspect was ook het Oude Testament bekend: “De vaders eten onrijpe druiven, en de tanden der kinderen worden er stroef van.” (*Jerem. 31s29*; zie ook *Ezek. 18:1*). Dit echter benadrukt het genealogisch (nakomelingschaps)aspect, maar het uitstel van straf is er ook in voorzien en uitgedrukt, - natuurlijk in Bijbelse context. Vgl. ook *H. Klees, Die Eigenart des griechischen Glaubens an Orakel und Seher (Ein Vergleich zwischen griechischer und nichtgriechischer Mantik bei Herodot*), Stuttgart, s.d..

Het natuuronderzoek is bij de logografen tot mensonderzoek, aspect landen en volken, uitgewerkt.

GW43

B. De geneeskunde. –

*W. Jaeger, - A la nais*s., 168, zegt dat het particulier, ja, singulier empirisme van Anaxagoras typisch is voor de Milesiërs van de V-de eeuw. Herodotos (land- en volkenkunde) en Hippokrates’ school, zegt hij, zijn de voornaamste vertegenwoordigers ervan. Maar *F. Krafft, Gesch. d, Nat.*, I, S. 76/91, toont aan dat reeds Thales dat particulier (desnoods singulier) empirisme huldigde, door verschijnsel met verschijnsel te verbinden op logische wijze. Jaeger echter wijst terecht op de geneesheren, die, geconfronteerd met menselijk leed en leven, zo’n empirisme bijzonder nadrukkelijk behoorden te beoefenen. Meer nog: tussen de fysiek en de geneeskunde heeft een gedurige wisselwerking bestaan, van dan af.

-- Alkmeon van Kroton (+/- -500),

Pythagoreeër, vakwetenschapper en geneesheer, Herakliteïsch beïnvloed, diëtetist, zette reeds de fusis, de wezensaard (derde betekenis van fusis), uiteen door van mengeling en scheiding der voedingsingrediënten te spreken. Zoiets is een mechanicistisch denkbeeld: 1/ kleine bestanddelen 2/ die, door mengeling en scheiding, 3/ het beginsel der voeding (een fusisaspect: ontstaan, ontwikkeling, desnoods de omslag ervan, nl. vergaan, kwijnen) verduidelijken.

- Hippokrates van Kos (V-de e.). –

Tijdgenoot van Socrates (-469/-399), is hij zo goed als onbekend wat betreft biografie. Zijn werken zijn verloren, maar zijn methode en leer zijn grosso modo gekend: hij is de stichter van de Platonisch opgevatte geneeskunde. Platon zegt dat hij het lichaam, in zijn natuur, opvatte als de natuur van een geheel. Pas indien men er een geheel in ziet, kan men weten wat erop inwerkt of op wat het inwerkt, Sinds Platon’s tijd was hij erkend en befaamd.

- Corpus Hippocraticum. –

Deze disparate verzameling van medische werken, meestal naamloos, dateert van de V-de en de IV-de eeuwen voor Christus. Het is niet eens zeker welk deel van Hippokrates is, maar het draagt er de naam van, gemakshalve.

- De twee grote types van geneeskunde. –

De gehele oudheid door bleven 1/ de animistisch-dynamistische - geneeskunde (oneigenlijk 'irrationele' geneeskunde geheten, aangezien ook de archaïsche religie haar logica heeft) en 2/ vanaf de jaren -500, de fysische (Milesische mentaliteit weerspiegelende) geneeskunde, nevens elkander bestaan, - of werden zij verbonden, zoals reeds in *Herodotos, Historiën, III (J. Feix, vert., Herod., Hist.*, S. 199 en elders), over Kambuses' vallende of 'heilige' ziekte, blijkt. Vgl. *W. Jaeger, A la naiss.*, 170, 255, waar blijkt dat Herodotos de twee types ineen verweeft.

Men heet Hippokrates de 'Asklepiaad' van Kos, dit betekent dat hij tot een zeer oude geneesherenfamilie en -gilde behoorde, die haar oorsprong trok uit een geneesheer Asklèpios, die apothe(i)osis onderging,

GW44

d.i. die, in de VIII-ste eeuw, nog als mens beschreven wordt, maar, in de VI-de en V-de eeuw tot voorouder van geneesherenfamilies, ja, tot vooroudelijke godheid (Aesculapios, Lt.) verheven wordt (apotheose).

C.J. Singer, Medicine, in The Oxford Classical. Dictionary, 1949-1, 1950², p. 548, zegt dat sporen van wetenschap in de medische praxis van de Homerische gedichten te vinden zijn.

W. Jaeger, Paideia, I, 13/14 zegt dat ook de Egyptische geneeskunde meer dan lagere archaïsche kunst was, tot op zekere hoogte, maar dat de Milesische natuurfilosofie de historia fusikè, inquisitio naturalis, het natuuronderzoek, van de fusis als het geheel van het heelal op het particuliere van de mens heeft overgedragen, op nl. de fusis anthropine, natura humana, de menselijke natuur. Deze heeft haar spelregels, voorgeschreven door haar wezen; de theoretische kennis hierin overschrijdt de fysische geneeskunde der Hellenen in Milesië die der Egyptenaren - der menselijke fusis beheerst de levenswijze van de mens in gezonde en in zieke toestand. Hier ontstaat het begrip "menselijke fusis" in de zin van lichamelijk organisme met zijn eigen 'natuur' d.i. wezensaard (derde betekenis van fusis).

1/ In *Paideia, II*, 41, haalt *Jaeger*, uit '*Epidemieën*', een zinsnede aan: A.paideutos

/ Eu.paideutos (er zijn twee versies) hè fusis hekousa ou mathousa to deonta poiei" (onopgevoed/goed opgevoed verricht de natuur, uit zichzelf, zonder leerproces wat behoort). Hier ziet men de natuur van de mens als een van binnenuit (dynamisme; - geen mechanicisme) werkende cybernetische 'kracht'(dunsmis) of beginsel (archè), die, onbewust regelend doelgericht werkt.

2/ Vgl. *E. Beth, Natuurphilosophie*, 1948, blz. 56: "Op de wet der compensatie - de term is van Emerson - zinspeelt ook *Plato, Timaeus* 52A: "Al die dingen worden de oorzaak van ziekten, wanneer het bloed zich niet uit spijzen en dranken in stand houdt, maar uit verkeerde dingen zijn gewicht krijgt tegen de wetten der natuur in. "(...) De ziekte is hier de met noodzaak intredende sanctie op een overtreding van de kosmische wet."

C.J. Singer, a.c., haalt 'De *heilige ziekte'* aan (een boek uit Corp. Hippocr.): "Deze ziekte heeft dezelfde profasis (oorzaak) als andere (ziekten) die in het lichaam komen en gaan - koude, zon, wisselende rusteloosheid van pneumata (winden). –

Deze zijn theia (goddelijk). Er is geen reden om deze ziekte in een bijzondere klasse in te delen als goddelijker dan andere (ziekten): alle ziekten zijn goddelijk en alle anthropina (menselijk). leder heeft zijn eigen fusis (natuur) en dunamis (kracht)." De termen 'pneuma', 'fusis', aldus Singer, keren telkens weer terug in de Helleense medische literatuur: zij zijn onvertaalbaar, zegt hij. Hij ontdekt drie wijzen om het goddelijke aspect te ontdekken:

GW44

'goddelijk' is wat op geen onmiddellijk ontdekbare oorzaak (beginsel) wijst; de rest is natuurlijk' (er zijn dus twee domeinen die op de mens ziekmakend inwerken); het boek *Decorum, Corp. Hipp.*, denkt zo;

'goddelijk' en 'menselijk' ('natuurlijk) lopen ineen; het boek 'De heilige ziekte' (zie tekst hiervoor) denkt zo;

'goddelijk', 'menselijk' en 'natuurlijk' zijn drie (i.p.v. twee) types van ziekte-fenomenen of - beginselen; zo denkt *Prognostiek, Vrouwenziekten, Corp. Hipp.*; om niet te spreken van die onderdelen van Corp. Hipp. die de drie voorgaande opinies mengen. M.a.w. de Helleense medische wetenschap had meer dan één wijsgerige strekking.

Opm. - Simon van Athene (V-de e.) met Xenofon (- 430/-354), steller van Hipparchikos en Peri Hippikès, staan bekend als voorlopers van de hippiatroi, veeartsen (Hippiatrici). Ook dat is 'fusis'.

C. De maatschappijleer. –

Solon van Athene (-640/35/-561/60), een veelbereisd man, duidelijk Milesisch beïnvloed, past algemeen - fysische en particulier - medische inzichten toe op een ander deel van de totale fusis, nl. het sociale leven.

Deel-geheelverhouding, oorzaak (beginsel) - gevolgverhouding Milesisch gedachtegoed ziet hij in het lichamelijke leven van de mens (zie geneeskunde, supra, die hem beïnvloedde) en in het maatschappelijke leven: crisissen in de polis ziet hij als gelijkaardig aan ziekten in het lichaam (gezondheidsstoringen in het sociale lichaam). *Vgl. W. Jaeger, Paideia, II*, 14. - In die zin is Solon 'organicist', d.i. hij duidt de maatschappij 'organisch' (als een lichamelijk organisme).

Meer nog: Solon tracht de wetmatigheid der medische of sociale natuur wiskundig tot getalverhoudingen te herleiden. Vgl. het gedicht over de ritmische regelmaat van de opeenvolging der menselijke levenstijdvakken (*Paideia, II*, 14).

Deze gedachte leeft heden nog: *G.S. Thomsen, Biorhythmes (Guide des bons et des mauvais jours*), Paris, 1976, knoopt aan H. Swoboda (Wenen, 1875/1965), W. Fliess (Berlijn, 1859/1928), de vriend van Sigm. Freud, die hem in die bioritmiek steunde; - gedrag, geboorte, geslacht, ziekte, dood, enz. zouden aan ritmen gehoorzamen. *R. Guillot, Les crimes dans la pleine lune,* Paris, 1979, wijst op het lunaire ritme, dat, overigens, in occultistische kringen terdege gekend is.

Solon, van adellijke afkomst, kloeg z' n eigen stand aan (ofschoon hij er de kwaliteiten ook van kent) in de strijd tussen demos, het -volk, en turannis, de alleenheerschappij. Vanaf Solon krijgt Athene een maatschappijbestel dat niet te gebonden is als Sparta en niet te los als Ionië, een gulden middelmaat. Iedere verkrachting van het recht is een storing van de polis als lichaam: degelijk recht voorkomt zulks. (*Paideia, I,* 118/ 194).

GW46

Voor het eerst verwoordt Solon het oorzakelijk verband tussen onrecht en storing van de maatschappij, niet zoals Hesiodos, die Dikè (Gerechtigheid) en Eunomia (Goede Wettelijkheid), in zijn *Theogonie, 902*, gezusters heet en als transcendent inwerkende hypostasen opvat, maar reeds Milesisch 'natuurlijk',

d.i. immanent, in de natuur van de polis zelf werkzaam als stuurkundig beginsel, - zonder daarom een transcendente, goddelijke zijde uit te sluiten, want (*Paideia, I*, 218) gerechtigheid is niet afhankelijk van menselijke en aardse rechtspraak, al is zij ook niet zonder meer goddelijke ingreep.

Integendeel, menselijke rechtspraak is onderworpen, indien zij tenminste verantwoord is, aan eunomia, rechtsorde, in de natuur der maatschappelijke verhoudingen zelf gesitueerd, - natuur die niet ongoddelijk gedacht wordt, zoals *W. Den Boer, De godsdienst der Grieken*, 1965, blz. 65/66, uitstekend zegt: "(In de vloek der geslachten - zie blz. 42, onderaan, supra -) ook de hand der goden te zien, is niet in tegenspraak met het besef van eigen verantwoordelijkheid.

Spreke men toch niet van fasen van godsdienstig bewustzijn, waarin of persoonlijke schuld of schuld der geslachten zou voorkomen. En wachte men zich ervoor het ontwikkelingsbegrip te hanteren en het eerste (nl. persoonlijke schuld) later te stellen en hoger aan te slaan dan het laatste." Den Boer reageert, te recht, tegen de evolutionistische duiding van Solon.

-- Opm. - De Sofistiek (zie later) en Thoekudides (+/- -470 of 455/-396)

Zij zullen de algemene fysiek der Milesiërs particulier duiden op 'n nieuwe wijze:

1/ de Sofistiek (-450/-350)

De sofistiek vat de "menselijke natuur" breder op dan de geneeskunde, nl. zij zien het geheel van lichaam en ziel, met een nadruk op de innerlijkheid van de mens, - dit als basis van hun opvoedingsleer, zij zien ook het maatschappelijke aspect op hun wijze, niet Solonisch, fysisch-religieus. maar met sterke nadruk op thesis, stelling (positief aspect), nomos, gewoonte (conventioneel aspect) en techne, kunst (kunstmatig aspect), die het natuurbegrip afzwakken; --

2/ Thoekudides,

De geniale pragmatisch gerichte geschiedschrijver en stille denkersnatuur, die de diepe crisis van de Peloponnesische oorlog beschreef (-431/ -404), doet hetzelfde als de Sofistiek doch benadrukt de sociale en zedelijke natuur van de mens.

Ook beperkte hij de horizon der geschiedschrijving tot de polis (de strijd tussen Athene en Sparta), daar waar Herodotos de wereldwijde horizon van landen en volken bestreek (Paideia, I, 387f.).

Wij zien daarmee de uitzonderlijke vruchtbaarheid en uitbreiding van het natuurbegrip dankzij de Milesische natuurfilosofie. Men onthoude de universeel-wijsgerige en de particulier-vakwetenschappelijke perspectieven, - onderscheiden, maar niet gescheiden.

GW47

3.2.4. De lyrische en dramatische poëzie. –

Het mag bevreemdend voorkomen: lyriek en dramatiek horen bij het natuurwijsgerige denken. *W. Jaeger, Paideia, I*, 180, zegt: "Het denken vermijdt niet de vragen van het leven van de mens, zoals de traditionele behandeling van dit tijdvak in de filosofiegeschiedenis het zou kunnen laten uitschijnen: zij beperkt zich meestal tot de kosmologische zijde. Het verovert de dichtkunst die sedert oude tijden de draagster van de ethische gedachten was, en blaast haar zijn geest in."

M.a.w. het fysische denken dringt door in de poëzie;

1/ niet enkel doordat b.v. een Parmenides zijn ontologie in versvorm uitzegt of een Herakleitos aforismen als uitdrukking van zijn mobilisme gebruikt

2/ neen, "de dichter treedt als levensfilosoof voor zijn toehoorders" (o.c., 180). Zo geeft Simonides van Samos (Amorgos) - +/- -650 in zijn gedichten "reine leervoordrachten over een bepaald onderwerp" en gaat Mimnermos van Kolofon (-630/- eveneens denkend-beschouwelijk te werk in zijn dichtwerk. De geest der Milesiërs - Thales, Anaximandros, Anaximenes - uit zich hier eveneens. Die dichters denken persoonlijk; zij geven een nieuwe richting aan het Helleense leven.

A/ Hedoniek - Hedona, lustervaring;

'Hedonisch' is dan ook wat met lustervaring, genieting, uitstaans heeft (collectieve structuur) of erop gelijkt (distributieve structuur), 'hedoniek' is het ter sprake brengen of beleven van het hedonische, 'hedonist' is wie van genieting hoofdzaak in het leven maakt.

De Homerische epossen, Ilias en Odusseia, zijn weerom baanbrekend: in de laatste zang van de Ilias b.v. roept Achilleus op tot eten en drinken (hij verwijst daarbij naar Niobe) en zegt: "Wij allen zijn maar mensen!".

Jaeger, o.c., 165, spreekt hier van het "menselijk - al te - menselijke" (in het doodgewone genieten gelegen) als tegengesteld aan het streng-aristocratische heldhaftige (heroïek) dat het doorslaggevend ideaal van

Homeros is. Ook de held is maar mens en dus hedonisch. Dat betekent, Helleens uitgedrukt, dat het 'kalon', het heroïsch edele gedragstype, ook een hèdu, een gewoon genotselement, als correctief heeft.

Precies dat hèdu, dat lustmoment, zal, in de doorbraak van het individu (vg1. supra blz. 39, Hekataios' persoonlijk denken en onderzoek) in de ethiek en de politiek (het stadstaatsleven), een sleutelrol spelen: het aangename (hèdu) in het leven van het individu heeft af te rekenen, bij de oude Hellenen, met de hoge plicht (kalon).

De Ionische poëzie, sedert Archilochos van Paros, een Cyklade, (+/- -650), maar vooral sedert Simonides en Mimnermos, die het stelselmatig doen, laat het menselijke verlangen naar levensvreugde en bewust genieten volle recht wedervaren.

GW48

Luister naar dit fragment van Archilochos:

"In het bezit van een myrtentak en een mooie bloem van de rozelaar, genoot zij. Het haar viel haar als een donkere schaduw op schouders en nek."

(Horst Rüdiger, Griechische Lyriker (Griechisch und Deutsch), Zürich, 1949, 70/71).

Of nog: (Gugès, Ludisch vorst, -685/ -652 (regeringstijd), door Herodotos ver-noemd, was spreekwoordelijk rijk; luister hoe Archilochos daarop reageert:) "Mij is niets gelegen aan wat Gugès met zijn vele goud bezit. Ook nijd of ijverzucht tegenover godendaden (heldendaden) hebben mij niet in hun greep.

Grote turannis (alleenheerschappij) begeer ik niet, want zoiets is ver van mijn (verlangende) ogen." Hier wordt (wat met een actueel woord zou heten 'tegencultuur' verwoord (rijkdomverwerving, heroïsche 'goden'- daden (denk aan Homeros' epiek) of machtsverwerving als alleenheerser (turannos) waren in de heroïek schering en inslag. "Ou moi", "niet voor mij!" zegt Archilochos! Het 'gelukt, het 'telos' of doel van het leven ligt, blijkbaar, voor hem niet daarin. De doelgerichtheid van de menselijke fusis komt hier aan het woord.

Of luister naar Gimonides' fragment over de dood van de Skopades,

Dat is een herengeslacht uit Thessalië; in de stad Krannon kwamen zij door het instorten van een zaal om het leven: "Mens als gij zijt, spreek nooit uit wat morgen geschiedt noch, een man gelukkig ziende, hoe lang hij het zijn

zal; want zo snel is het verzwinden (meta.stasis) van de langgevleugelde mug niet eens."

Jaeger zegt: "Simonides is in de grond reeds 'n typisch sofist (*vgl. Platon, Protag.*, 339A)" (*Paid. I*, 375); luister: "De kracht van mensen is niet veel. Nooit gedaan hun zorgen. In een kort leven de ene moeite na de andere. Toch dreigt onontloopbaar de dood. Van haar is ison (even groot) het aandeel voor degenen die goed zijn als voor wie slecht is."

Fusis is, oorspronkelijk, worden en vergaan, 'omslag' (zou Herakleitos zeggen) van iets in zijn tegendeel: hier is het vergaan benadrukt!

De spanning tussen adel in gedrag en genot wordt, bij de Sofistiek, tot open conflict tussen de twee. De Attische wijsbegeerte,

1/ bij Sokrates en Platon, onderwerpt de lustervaring aan het verstandelijk-redelijk streven naar de deugd (aretè) als plichtsbetrachting,

2/ doch, bij Aristoteles, met zijn eudemonisme, bereikt zij harmonie der twee. (*Paid. I,* 179).

De Aiolische lyriek van Sapfo van Mutilènè (Lesbos) (-630/-560) en Alkaios van Mutilènè (+/- -620) loopt parallel aan de Ionische, die, met haar, in haar vrije uitspraak van de enkeling, verschilt van de Dorisch-aristocratische poëzie van een Pindaros van Kunoskefalai (-518/ -438), die, overigens Orfisch beïnvloed is. Op Lesbos komt het innerlijke leven ter sprake.

GW49

Luister naar Sapfo' s fragment (dat even goed 'n volkslied kan zijn):

"Lieve moeder, ik kan dat weven niet meer aan, overrompeld door verlangen naar de knaap door de slanke Afrodite,"

Of: "Zoals de honigappel rood wordt op de uiterste top, de uiterste op het uiterste (van de appelaar). Hem vergaten de appelplukkers.

Of liever zij vergaten hem niet. Zij konden hem niet bereiken".

Of : "Zoals herders de hyacint op de bergen met de voeten neertrappelen, zo ligt de paarse bloem (te sterven)."

Of: "Avondster, gij brengt terug wat de stralende Morgenster wegvoerde, - gij brengt het schaap terug; gij brengt de geit terug; gij brengt het kind bij zijn moeder terug."

Of nog :"Rondom vloeit koele dauw langs de takken van de appelaars; terwijl de bladeren trillen, stroomt diepe sluimer naar beneden."

Dit laat W. Jaeger vragen: “Waar is tot aan Goethe in de Westerse kunst iets te vinden dat ermee kan vergeleken worden?” (Paid., I, 186).

In tegenstelling tot de metafysische bovenzinnelijkheid van het opstijgende verlangen der Platonische ziel naar de idee, zegt Jaeger, is de Sapfische eros steeds zinnelijk doorleven.

Beiden hebben wel gemeen dat hun ziel diep betrokken is in de eros, hij weze nu Sapfische minne of Platonische liefde (o.c., 135).

“De enen beweren dat soldaten te paard, de anderen, voetvolk, anderen weer, schepen, op de donkere aarde het schoonste zijn (kalliston) ik echter (ego de), wat iemand minnend begeert.(…). Zo ben ik nu vol van Anaktoria, hoe ver deze ook is. Ik verkoos haar geliefde schreden. En ik zag liever de lichtende glans van haar gelaat dan de strijdwagens der Ludiërs en hun voetvolk in de wapens.” -- “Mij behoort een meisje, met een uitzicht (morfà) gouden bloemen gelijk, Kleïs, de geliefde: voor haar jaag ik noch het gehele Ludië noch het lieflijke Lesbos na.” “Hij jaagt mijn binnenste op, Eros, als een wind die, in de bergen, zich op eiken stort.” -- “Eros, de in-slaap-wieger, hij laat mij niet los, hij, het bitterzoete, heilloze dier dat mij bekruipt.” “Verzonken is de maan, verzonken de Pleiaden: het is midden in de nacht. Voorbij gaat het uur, ik echter lig alleen.”

Anders dan de moderne romantiek, door het Bijbelse Christendom beïnvloed, met haar spanning ‘natuur/kunst’, ‘natuur/cultuur’, / ‘natuur/mens’, - dat doet aan de Sofistiek denken en het Scepticisme, - is de Oudgriekse lyriek natuurverbonden: “ongebroken en naadloos komt uit de fusis tevoorschijn” (*H. Rüdiger, Griechische Lyriker,* 1949, 15).

Deze poëzie die slechts door gestileerde taal, ritme, muziek (lier of dubbelfluit (aulos)) en dans in edeler vorm giet wat de fusisnabije belevenis naïef ervaart. Ook bij Alkaios is dit het geval, niettegenstaande de politische situatie meer doorklinkt in zijn dichtwerk. Ook bij hem is geen sofistisch-technische woordkunst.

GW50

Sapfische eros is geen Lesbische liefde in onze moderne zin. Zoals H. Rüdiger zegt, o.c. 28, is er “cultueel bepaalde Aiolisch - Oosterse zede” mee gemoeid. Dit betekent dat nog de archaïsche religie (die ook in het strenge versmaken doorweegt) hier aan het woord is, maar verwoord door iemand die Milesisch-persoonlijk denkt i.p.v. op te gaan als naamloos wezen in de collectiviteit. - De Sapfische eros is opvoedingseros meteen.

Sapfo onderrichtte in

A/ musische kunsten, d.i. 1/ voordracht van lyrische poëzie, 2/ muziek (lier en oboachtige dubbelfluit), die het recitatief van de woorden begeleidde, 3/ dans en, meteen B/ adellijke welvoeglijkheidsvormen. In haar 'Huis der Muzen' is Eros, de minnegod, maar nog meer de (wel van oudsher op Lesbos gecultiveerde) Afrodite-eredienst die fusisnabij en schoonheidslievend was, - een chthonische religie rond een hemelkoningin, - de grondslag der opvoedingsverhouding tussen haar en de meisjes.

Afrodite, zo zegt Rüdiger, o.c., 26, gold als de beschermvrouwe der rijpende meisjes en van het huwelijk. De meisjes bleven bij Sapfo totdat zij trouwden. Wat dus iets anders is dan zgn. Lesbische liefde in onze zin. Pas later, na de Sofistische crisis, komt het kokette, onzedige en sceptisch-lucide erotisme op: sedertdien wordt zij dan ook geduid als stichteres van de gemene Lesbische liefde. –

Luister naar het gebed tot Afrodite, die, als Cyprische, blijkbaar in rechtstreeks verband staat met de Oosterse Hemelkoningin Astarte en dergelijke.

"Onsterfelijke Afrodite met de bonte bloemen, listenspinnende dochter van Zeus, u roep ik aan: breek mij nooit het hart met wee en kommer, hemelse heerseres, maar kom tot mij, gij, die de verre roep van mijn stem reeds bij andere gelegenheden hebt verhoord, het huis van uw Vader verlaten hebt, de gouden wagen bestegen, mij verschenen zijt. Mooie glinsterende vogels in zwerm begeleidden u over de velden der donkere aarde, gonsden met zware vleugels uit de hemel neer, door de aither heen. In de vlucht kwamen zij tot mij.

Doch u, gelukzalige (makaira), speelde een glimlach op het onsterfelijke gelaat, toen gij mij vroeg waarom ik u opnieuw riep, wat mij bedrukte, wat mijn hart, in zijn ver-voering, zo verlangend wenste: "Wie zal de kracht der vleiende werving van uw liefde overhalen? Sapfo, wie doet u onrecht aan? Straks zal degene die u vlucht, u opzoeken; degene die uw geschenken versmaadde, brengt u gaven; straks zal degene die u mint, tegen wil en dank u minnen." Kom nu ook tot mij : verlos mij uit de zwaarwegende droefenis; bezorg mijn hart al wat het verlangend begeert; gij zelf, wees mij een bondgenote in de strijd." –

Men vergete niet dat de filia, de vriendschap, waarin steeds archaïsche eros, fusis - maar nog meer god(in)verbonden, meespeelt, als sfeer van

opvoeding, ja, van medemenselijkheid een Helleens gegeven was van voorname rang, - wat ook Platon beaamt.

GW51

Wat ook *P. Lévêque, L'aventure grecque*, Paris, 1964, p. 224, bevestigt: In feite gaat het archaïsche lyrisme ver voorbij een alledaags Carpe diem (geniet van de dag). Men kan, in een eerste benadering, gevoelig zijn voor de gedurige oproeping van de lente, de bloemen, het licht, de minne, die, ongetwijfeld, de bewonderenswaardige en schitterende achtergrond van het eerste lyrisme zijn. Maar, gnomisch (d.i. spreekwoord-vorm aannemend) of niet, deze poëzie is heel en al gericht naar een wijsheid, die, alleen, ertoe in staat is de enkeling zijn algehele ontplooiing te bezorgen, een wijsheid die uit maat bestaat, die een nieuwe deugd bezingt, die reeds bij Hesiodos opduikt en die haar volle ontwikkeling bereikt bij Pindaros: de gerechtigheid."

Inderdaad, behalve het genotsaspect, spreekt de lyriek ook de klassenstrijd uit: Archilochos, Alkaios, Theognis, Solon, nu eens aristocratisch dan weer democratisch nu eens eenzijdig, dan weer met zin voor Pythagoreïsch evenwicht, zeggen de geladen gevoelens van de klassenstrijd uit.

Klassenstrijd die niet zover van de hedoniek af staat: iedereen vecht om zijn aandeel gerechtig of niet, aan wat deze aarde aan bezit, macht - en wat deze aan genietingen bieden - te bieden heeft maatschappijkritiek - om nu een modewoord te bezigen - staat niet zo ver af van lyriek (als hedoniek, als maatschappijkritiekers wel naïef denken. –

Luister naar Alkaios van Mutilene (Lesbos) (+/- - 620), jonger dan Sapfo, die, als aristocraat, met zijn broer, stelling nam tegen Nursilos, die turannos, alleenheerser, werd en de sofos, sapiens, wijze, P(h)ittakos, de zoon van een immigrant uit Thrakië en een Lesbische volksvrouw: "… P(h)ittakos, van gemene afkomst, stelden lieden van een lauwe en van ongure geest bezeten stad aan als turannos, terwijl zij hem, nauw verenigd, geluk toewensten."

B/ Dramatiek.-

'Drama' is een Dorisch woord. Het betekent 'handeling'. Wat, volgens P. Lévêque, o.c., 224, vaststaat, is dat de literaire vormen van het drama –

1/ tragedie,

2/ saterdrama,

3/ comedie - uit zuiver religieuze riten zijn geëvolueerd.

Maar hoe, dat is omstreden.

1/ Wel zegt Aristoteles (Poëtica) dat de tragedie geboren werd uit de dithurambos: deze was, oorspronkelijk, een Dionusosliturgie, gevierd door koren in kringvorm rond een altaar dansend, in collectieve mania (begeestering) en afgezonderd van het publiek, waarbij een koorleider een lied inzet, improviserend, misschien dronken van de wijn.

2/ In dezelfde zin trad het Saterskoor op.

3/ De komos was een bakchische (Dionysische) processie, gevierd door boeren, bij het einde van de oogst, die elkander aangebrande moppen en dergelijke toeriepen, alle taboes negerend (denk aan de Saturnaliën te Rome; denk aan karnaval, heden). –

Kort voor -550 voert Thespis van Ikaria, nevens het koor, de eerste hupokritès, antwoorder, in, die op het koor antwoordt en dus verstandelijk - redelijk spreekt.

GW51

De Attische tragici. -

Aischulos van Eleusis (-525/-456), Sofokles van Kolonos (-496/-406), - de twee traditioneel-religieuze dramatiekers; Euripides van Salamis (-485/-406), - de Sofistisch beïnvloede, sterk irrationaliserende der grote drie.

Volgens *W. Jaeger, Humanisme et théologie, Paris*, 1956 *(// Humanism and Theology*, Marquette University Press (USA), 1943), draait de thematiek en problematiek der tragici rond de goddelijke leiding der geschiedenis:

Aischulos, diepreligieus en profetisch, gelooft dat de goddelijke sofia, sapientia, wijsheid, alles leidt wat de fusis, de natuur, ons biedt, niettegenstaande de tragiek;

Sofokles, minder theologisch, zet het evenwicht tussen goden en mensen in de verf, terwijl hij de grootheid van de lijdende mens benadrukt; -

Euripides, echter, breekt, humanistisch als hij denkt net als Protagoras, de Sofist, met de religieuze duiding der natuur als door goddelijke leiding bestuurd en zet antropocentrisme in, niet echter zoals *Dodds (The Concept of Progress*) verbeterend opmerkt, zonder mystisch scepticisme, dat zowel de aloude fysiek als de nieuwere sofistiek voorbijstreeft.

Verwijzen we met nadruk naar wat gezegd werd (supra blz. *42/44*) over Herodotos' geschiedopvatting; alleen:

1/ het oordeel van de goden of van de godheid als collectieve eenheid van stuur-kundige aard inzake wording en vergaan der dingen in de fusis, zoals de mythe dit reeds (zie supra blz. 11bis/11quater) uiteenzette, kan

2/ samen met de orakelduidingswetten (zie supra; Herakleitos' duiding, blz. *27*: hermeneutiek; Herodotos' duiding, blz. *43/44*), een inzage geven in de structuur van het drama bij Aischulos en Sofokles.

Wanneer *P. Ricoeur, Finitude et culpabilite,* Paris, 1960, pp. 199/217, het heeft over "le dieu méchant et la vision 'tragique' de 'l'existence' ", zegt hij dat al de elementen van het tragische zijn:

(i) goddelijke (d.i. door goddelijke invloed veroorzaakte) verblinding, daimon, lotsaandeel;

(ii) ijverzucht ('jalousie') en grensoverschrijding.

"Het is de tragedie van Aischulos die deze themata heeft gebundeld en er het quid proprium (het typische) heeft aan toegevoegd dat het tragische van de tragedie uitmaakt." (o.c., 205).

Het ineenlopen van voorbestemd zijn tot het kwaad met de heldhaftige grootheid (heroïek), van noodlot en vrijheid, geeft aanleiding tot de fobos, de vrees, die de tragische beleving bij uitstek is. –

Ricoeur onderscheidt, niet geheel ten onrechte:

1/ de tragische uitleg van het kwaad (fysisch en ethisch - politisch verstaan) van 2/ die van het scheppingsdrama (Gilgamesj - epos in Babylonië), van

3/ die van het zondevalverhaal (Adamsmythe in Israël) en van

4/ die van de Orfische verbannen - zielmythe (zie blz. *15/16* supra (nieuwe theogonieën), blz. *10/21* (sjamanisme)); hij zoekt naar een éénmakende visie: deze is o.i. het oordeel van God (zie cursus 1-ste jaar).

GW53

C/ Hymniek. –

W. Jaeger, A la naiss., 37/38, merkt op dat, vanaf Anaximandros (sprekend over het apeiron, het onbegrensde, als archè, begin, en teleutè, einde, van alle wording en vergaan) tot Anaxagoras en Diogenes van Apollonia, de fysiekers een aan de humnos, de hymne, verwante taal gebruiken, met haar

liturgisch-plechtige herhaling: “onvoortge-bracht, onvergankelijk”, “alles omvattend, alles besturend”.

Ook dat is poëzie! En wel in het hart van de Milesische natuurfilosofie! Als het oerbeginsel - sprekende gelijkenis vertonend met de Aardmoeder, uit wie alles voortkomt, in wie alles vergaat, der chthonische religie - ter sprake komt, komt het lyrisme boven.

Opm.: Het woord ‘paideia’

1/ dat bij Aischulos het eerst voorkomt en kinderverzorging en -opvoeding betekent, 2/ krijgt, in Sofokles’ tijd, voor het eerst, de betekenis van hoogste menselijke aretè, deugd, vormingsideaal (als kalokaigathia begrepen).

Voor Isokrates, Platon en hun tijd heeft het woord ‘paideia’ reeds die gevestigde zin (die Rome, later, door humanitas zal vertalen). Vgl. *W. Jaeger, Paideia, I*, 343ff.

Opm.: - *U. von Wilamowitz - Eblendorff, Einleitung in die Griechische Tragödie,* Berlin, 1910, S. 124, zegt dat, volgens Aristofanes van Athene (-450/-385), de enige komediedichter van wie werken beschikbaar bleven, in ‘*De kikkers’ (Batrachoi* (-405), de werken der tragiekers als uitgegeven boeken in de handen van het publiek zijn: “Die ersten wirklichen Bücher sind die Attischen Tragödien gewesen” (o.c., 121). Voordien liepen wel teksten rond doch niet als boek met titel uitgegeven.

Uitweiding over de mythe m.b.t. Oidipoes.

– Deze uitweiding heeft hier haar plaats
omdat:

1/ in de tragedie (b.v. Sofokles’ tetralogie Laios, Oidipoes, Zeven tegen Thebe en
(het saterspel) De Sfinx - in -467 opgevoerd,

2/ in de poëzie (b.v. Pindaros, die bericht dat hij paiderastia beoefende en ‘n ode aan z’ n ‘eromenos’ (d.i. beschermminnaar) Theoxenos dichtte),

3/ in de wetgeving (b.v. Solon, die, kort na -500, de Atheense maatschappij hervomde en daarbij gedragsregels voor de paiderastia (die hij hoog schatte) voorzag), de paiderastia, knapenliefde een merkwaardige rol speelde, die, voor ons, modernen, onbegrijpelijk is.

En eveneens omdat de Oidipoesmythe, sedert de psychoanalyse van S. Freud, begin dezer eeuw, een sleutelrol speelt in de dieptepsychologie.

Th. Vangaard, Phallos (Symbol und Kult in Europa), - Vorwort v. Alex. Mitscherlich, München, 1971(Deense uitg.: Kopenhagen, 1969), S. 22, zegt dat, van +/--750 tot +/- -300, de paiderastia, een (vooral Dorische) gevestigde instelling was, die met het huidige begrip 'pederastie' weinig gemeen heeft, tenzij de louter behavoristische vorm.

GW54

-- Rotsopschriften. -

Vanggaard geeft 'n voorbeeld: "Onder aanroeping van de Delfische Apollon voltrok ik, Krimon, hier met een knaap, de zoon van Bathukles, de liefdesdaad."

In Dorisch dialect geschreven staat deze tekst te lezen op de rotsmuur, nevens de tempel van Apolion Karneios, op het eiland Thera (Santorin) in de Egeische Zee. Datum: de VII-de eeuw voor Christus. Apollon Karneios is 'n Dorische godheid. Het Dorische woord 'ofein' (de liefdesdaad voltrekken), coire (Lt), betekent ook geslachtsgemeenschap met vrouwen. –

Zo zijn er vele gelijkaardige opschriften, die, aldus Vangaard, de publieke verkondiging door een man van zijn anale coïtus met 'n knaap bevatten als een liturgisch-cultuele daad, en niet als onzedige, wulpse zinnelijkheid. - Zo zijn er talrijke literaire getuigenissen (Xenofon's Anabasis, Platon's werk, enz.). –

De paiderastia wordt niet alleen onder godenbescherming uitgeoefend: de goden en heroën bedrijven zelf, op voorbeeldige wijze, de paiderastia. "Volgens Bethe betekent het Thera - opschrift, dat Krimon's copula met de zoon van Bathukles in het heiligdom van Apollon verkondigt, dat daarmee de knaap op cultuele wijze adellijke mannelijkheid of, zoals men in het Grieks zegt, 'aretè' (deugd(elijkheid)) verleend werd." (o.c., 31). 'Aretè', virtus, deugd, is het geheel van eigenschappen dat een man 'deugdelijk' maakt met het oog op zijn rol in het leven en het geluk eraan verbonden, zowel lichamelijk als geestelijk.

De 'erastès' (beschermminnaar) was 'n volwassen man; de 'eromenos' (beminde knaap) was 'n onmondige knaap, zonder baard, voor zijn seksuele rijpingstijd. De beschermminaar behoorde, voor de rest van zijn leven, als 'peter' op te treden t.o.v. zijn knaap-lieveling: een goede vrouw zoeken, een degelijk huwelijk stichten, een mannen-ideaal huldigen, - ziedaar waarin hij de knaap behoorde bij te staan. Zoniet was hij desnoods wettelijk strafbaar. - - Met dit voor ogen kan nu de mythe begrepen worden zoals. Zij behoort verstaan te worden, wil men cultuurhistorisch juist te werk gaan.

-- De heldensage. –

Poseidon, de god van de Middellandse Zee, had als eromenos gehad Pelops, de heros (held), naar wie de Peloponnesos heet en die met Hippodameia

gehuwd was. Hij kreeg bij haar een zoon, Chrusippos. Op zekere dag bezoekt Laios, koning van Thebe en man van Iokaste, Pelops. Laios leerde Chrusippos met 'n viergespan rijden. Hij werd erop verliefd "met onstilbare eros". Hij ontvoert de knaap, zonder zijn vader, die zijn gastheer was, te verwittigen (dubbele hubris of grensoverschrijding).

Gevolg: conflict tussen Pelops en Laios. Pelops, beledigd-woedend, vervloekt Laios EN DIENS GESLACHT (genealogische vloek; vgl. *12 supra, blz. 42* eveneens). -- De uitwerking; van die lotsworp geschiedt als volgt: Laios wordt door zijn zoon Oidipoes gedood (beiden doen dit zonder het

te weten, onbewust) op de weg van Thebe naar Delfoi. Oidipoes huwt daarop de weduwe Iokaste (hij en zijn moeder doen dit onbewust).

Onbewuste vadermoord en onbewuste bloedschande zijn dus de uitwerking van de magische vloek, niet omdat knapenliefde bedreven werd doch omdat de heilige rechten van vader en gastheer geschonden waren. –

Daaruit heeft Freud het Oidipoescompleks gepuurd: de ijverzucht van de zoon t.o.v. zijn vader die, bij zijn moeder, een plaats inneemt, die hij benijdt. Naijver is er indien die plaats reeds is ingenomen; afgunst, indien die plaats nog niet is ingenomen. Nijd - in de engere zin is die ijverzucht (hetzij naijver hetzij afgunst) die de macht, roem, eer niet verdraagt die iemand bij anderen bezit of mogelijks bezit. Hoewel 'benijden' gewoonlijk met ijverzucht samenvalt. –

R. Girard, La violence et le sacré, Paris, 1972; -, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, Paris, 1978, heeft, hierbij, op de ijverzuchtige mimèsis of nabootsing gewezen: de zoon bootst de vader na bij één en dezelfde persoon, nl. de moeder, die hij, net als zijn vader, voor zich wil bezitten (conflictueuze nabootsing, anders dan de Platonische die voorbeeldigheid wil zonder botsing omtrent hetzelfde). –

Men voelt hoe ver, net zoals voor de Narkissosmythe, de psychoanalyse of aanverwante van de oorspronkelijke mythe staat. Wat bewijst hoe veelduidig zij is! Vooral dat het onbewuste gedrag van Oidipoes, Laios en Iokaste magisch bepaald is, wordt, psychoanalytisch, vervangen door de "mechanismen van het onbewuste": een soort mechanica komt in de plaats van magisch-fluïdieke structuren.

- Fallische cultus. –

Om enigszins de knapenliefde te begrijpen, zou men werken als *J.-A. Dulaure, Les divinités génératrices (Le culte du phallus chez les anciens et les modernes*), 1805-1, Marabout, 1974; *J. Marcireau, Le culte du Phallus*, Nice, 1979; en ook b.v. *J. Conrad, Le culte du taureau (De la prehistoire aux corridors espagnoles*), Paris, 1978, behoren te raadplegen, niet echter zonder de chthonische achtergrond erbij te betrekken.

3.2.5. De techniek.

Eén voorbeeld zij aangehaald: Hippodamos van Miletos, een generatie jonger dan Hekataios van Miletos (-560/-480; zie blz. 39 supra), droeg het geometrisch beeld der aarde van Hekataios over op stedenbouw, in de lijn, overigens van vroegere Ionische stadsplanning; die schaakbordmodel volgde, om kolonisten land toe te wijzen. In -479 b.v. ordende hij de in een opstand verwoeste stad Miletos ruimtelijk. In -446 ordende hij de haven Pireüs (Athene) ook ruimtelijk, op vraag van Perikles. In -444/ -443: Thurioi (Golf van Tarente). Kenmerkend: zijn stadsplannen zijn

1/ schaakborden (rechthoekig zich kruisende straten),
2/ georiënteerd, meestal, volgens de hemelrichtingen,
3/ met als model de wiskundige regelmaat van de fusis in het groot, maar klein uitgewerkt.

GW56

3.3. Attische filosofie (-450/-320): Protosofistiek (-450/-350).

Attika is de streek rond Athene Ionië, Groot-Griekenland en Sicilië waren totnogtoe centraal, hoewel niet enig als wijsgerige middens. Athene wordt nu centraal. Daarvandaan de naam. –

De geest van Ionië was reine theoria (*W. Jaeger, Paideia I*, 405); fysiek en historia, alomvattend natuurinzicht en particulier natuuronderzoek, geschieden theoretisch, op de eerste plaats.

De mentaliteit van Attika is “durch und durch tätig und politisch” (door en door actief en politisch) o.c., 405 zelfs het theoretisch natuurbeschouwen en natuuronderzoeken. –

De Sofisten hebben die tegenstelling tussen Ionische mentaliteit en Attische helpen overbruggen: zij hebben het Ionische weten, fysisch en historisch, aan Attische opvoeding tot actief-politische vorming dienstbaar gemaakt.

Bibliografische opmerking. –

J.-P. Dumont, Les sophistes (Fragments et temoignages), Paris, 1969, een parel van een boekje, dat basisgegevens verschaft; althans wat betreft de Protosofistiek, van -450 tot -350; want er is 'n tweede of Deuterosofistiek, onder de zgn. 'goede keizers' (van Nerva tot Marcus Aurelius, nl. +96/+180): zie daarvoor b.v. *O. Schönberger, Herausg., Philostratos, Die Bilder (Griechisch - Deutsch)*, München, 1968, S. 7/10: - verder over de Protosofistiek: *E.R. Dodds, Der Fortschrittsgedanke in der Antike*, Zürich / München, 1977, S. 113/129, over de sofistische beweging als het falen van het Helleense liberalisme,

Actualiteit van de sofistiek. -

J. Parrain - Vital,

Tendances nouvelles de la philosophie, Paris, 1978, schrijft een boek dat de huidige wijsbegeerte sedert Marx, Nietzsche en Freud overziet; schrijfster deelt de tijdgenoten in

1/ sofisten (Sartre, Derrida, Deleuze) en

2/ filosofen (christelijke humanisten: Thibon, Weil, enz.; fenomenologen: Marcel; existentieel-fenomenologen: Heidegger, Jaspers, Merleau - Ponty; nawerking van de twee vorige: Boutang (vooral)) in; 'sofist' is voor stelster een theoreticus die, "à partir de la sophistique antique", logisch aanleiding geeft tot praktisch nihilisme (geweld en antihu-manisme) niettegenstaande 'de mens' ergens maatstaf van alle dingen geproclameerd wordt.

B.J.H. Ovink,

Philosophie und Sophistik, 's Gravenhage, 1940, bestudeert als Kantaanhanger, de sofist als type van denker dat, vanaf Thales van Miletos en Anaximandros van Miletos, zich verwijderend van het "gezonde verstand", begrippen en oordelen hanteert die, in hun aanwending op concrete dingen, nergens controleerbaar zijn, maar toch met veel welsprekendheid, verkondigd worden, als persoonlijk denken; daarbij polemiseert Ovink fel tegen Aristoteles (hij is ervan overtuigd dat de studie der Helleense filosofie onontbeerlijk is)

GW57

J.-W. Lapierre, Qu' est-ce qu 'une ideologie? in *Les ideologies dans le monde actuel,* DDB, 1971, pp.11/32, zegt dat 'n ideologie een logisch samenhangende wijze van spreken is die de wensdromen van een sociale groep vertolkt alsof deze wetenschappelijke of wijsgerige waarde hadden.

Onderscheiden (...) van de mythe en de utopie, is (de ideologie) reeds aanwezig in de lessen van de Griekse sofisten en de redevoeringen van Cicero,

maar kenmerkt zij vooral de moderne tijden. Zij is gebonden aan de opkomst, daarna aan de triomf van het rationalisme en het sciëntisme." (a.c., 18). Wij zullen straks zien welke ideologie of, liever, welke ideologieën de Sofistiek dekt.

Besluit: van drie verschillende gezichtshoeken blijkt dat de Sofistiek hetzij nog voort-leeft hetzij ergens bruikbaar is, hoe dan ook.

Woordenschat. - Sofos, sapiens, wijze, betekent iemand die met overleg te werk gaat; sedert de opkomst van de fysiek en de historia in Milesië, betekent dit woord ook 'wijsgeer' (Pythagoras benadrukte het 'goddelijk' karakter van wijsheid, als rustig bezit van kennis inzake goddelijke en menselijke dingen en processen op juist handelen gericht, en daarom sprak hij slechts van filo.sofia, van wijs.gerigheid i.p.v. wijsheid).

Sofistès, sophista, wijsheidsleraar, betekent iemand die opvoeder is en wel intellectueel maar toch berekend op vooral politische bruikbaarheid.

'Sofisma', drogreden, is 'sofisme' of verkeerde redenering, bewust bedreven. Iets waarvoor sommige sofisten niet terugschrokken.

Orthoëpie, het juiste woord, is wel een opvallende trek van de sofistische paideia, aangezien retoriek (politische welsprekendheid) zo centraal stond. Daarvandaan dat 'Sofist' ook wel steeds het welsprekendheidselement omvat, nevens het leraarschap, - woordkunstenaar is hij steeds in allerlei vormen. - Wijsheid, redeneerkunst, woordkunst,- ziedaar de drie kenmerken.

- I - Cultuurhistorische situering.

Deze is dubbel de uitwendige factoren, die de crisis der Helleense vrijheid bepalen, en de intellectuele factoren, die in de innerlijke groei van de fysiek leggen.

(a) De vrijheidscrisis. -

Dodds, Der Fortschrittsgedanke S. 124/125, beschrijft de Sofistiek als 'n 'liberale' beweging, die dezelfde typische kenmerken vertoont als het liberale denken van de XVIII-de en XIX-de eeuwen, bij ons: hetzelfde individualisme, hetzelfde humanisme, dezelfde wereldlijkheid of secularisme, dezelfde zelfzekere aanklacht tegen de overlevering voor het gerechtshof der rede, hetzelfde grote vertrouwen in de toegepaste rede als sleutel tot grenzeloze vooruitgang.

Een groot tijdvak van intellectuele, sociale en politieke ontvoogding lag er potentieel in: "Maar wij weten dat het niet zo was", zegt Dodds (o.c., 125). De sofistiek is een mislukt liberalisme.

GW58

W. Peremans, De Griekse vrijheid (Boodschap en waarschuwing), Hasselt, 1978, schetst de ontwikkelingsgang van de eleutheria, libertas, vrijheid, in Hellas.

(i) Een eerste fase uit zich, begin VI-de eeuw, inwendig, dubbel:

a/ Solon, reeds vernoemd (blz. *47/48* supra), is een der eerste staatslieden in Europa die het grootgrondbezittersvraagstuk (d.i. de conflictsituatie tussen de groot grondbezitters die schuldenaars met vrouw en kinderen tot slaaf maakten, en de oproerige volksmassa) bemiddelend oploste "met krachtige hand, geweld aan recht parend";

b/ de turannis, de alleenheerschappij, werd desnoods met turannosmoord beslecht, vooral het Ionische vrije denkklimaat schiep de sfeer gunstig voor de vrijheid op zijn Helleens; doch ook uitwendig zet de Helleen zich af en wel tegen de Oosterse onderworpenheidsstelsels, in de Perzische oorlogen (begin V-de e.), zoals Herodotos (zie hoger) ze beschreef, - zoals *Aischulos, De Perzen*, verwoordde. -

(ii) Een tweede fase is die der zelfstandige stadstaten (poleis),

Denken we aan Athene (+/- 30.000 inwoners), Sparta, Korinthe, Milete, met hun directe (parlementloze) democratie en onbezoldigde staatsambten, - althans voor zover het Perikleïsche type, dat niet Spartaans is, zich doorzet:

"Zijn naam is volksregering, omdat invloed op staatszaken bij ons niet 'n voorrecht van weinigen is maar van velen" (aldus Thoekudides).

Doch, hoe vrij, zelfs zorgeloos lichtzinnig vrij ook, toch is de nomos, de wet met diep ontzag omgeven. Vrijheid en wetseerbiediging zijn - Pythagoreïsch - in harmonie.

W. Schilling, Religion und Recht, Urban Bücher, 1957, S. 15ff, zegt dat, oorspronkelijk, goden stichters, bewakers en wrekers van recht zijn; dat Hesiodos zegt dat Zeus, de Alvader der huidige rechts- en heelalorde, niet aan de dieren doch aan de mensen het recht als de edelste gave geschonden heeft.

De polytheïstisch volksreligie der Hellenen spreekt in *Xenofon, Herinneringen aan Sokrates*, IV: 3,16: "Doch wees daarom niet moedeloos, Euthudemos, sprak hij; gij weet immers dat de god te Delfoi, indien iemand hem vraagt, hoe men de goden welgevallig zijn kan, daarop antwoordt: 'Volgens de wet van de stadstaat (nomoi poleos)". (vgl. *E. Jaerisch,* herausg., *Xenofon, Erinnerungen an Sokrates*, München, 1962, S. 278/279).

Die religieuze geest beheerste de Hellenen: religie en polis zijn ongescheiden. –

(iii) De derde fase heet 'crisis in 'n vrije wereld';

De heilige schroom voor de nomos, de wet, sterft uit tussen -431 en-420, want de Peloponnesische oorlog, 431/404, stort de polis in een cultuurcrisis en bereidt de weg voor de Sofisten, die

1/ de jeugd aantrekken

2/ doch vooral de politieke élite tot de machtsstaat bekeren. De 'liberale' sofistiek geeft aan het vrijheidsbegrip een andere inhoud: individualistisch, los van 'hinderende' beginselen, wetten.

Platon, De Staat 294a, beschrijft de situatie: "Leiders die niets, en onderdanen die alles te

zeggen hebben: dat is het parool (...) De vader went eraan, zich op gelijke voet te plaatsen met zijn zoon en bang te zijn voor zijn kinderen; de zoon acht zich even goed als de vader en ontziet noch vreest zijn ouders, want vrij wil hij zijn! (...)

In zo'n staat is het de leraar die de leerlingen vreest en vleit, terwijl de hoge lerenden vanuit de hoogte hun leraars bekijken en met de huislesgevers is het al niet beter gesteld. Jonge elementen plaatsen zich helemaal op gelijke voet met bejaarden en nemen het in woord en daad, tegen hen op; en de bejaarden passen zich aan de jeugd aan en putten zich uit in grapjes en scherts: om ten allen prijze niet de indruk te wekken kniezerig en bazig te zijn, komen zij ertoe de jeugd zelfs na te apen"! Men denkt niet zonder reden aan het Rode boekje voor scholieren! –

Het vraagstuk van sterke leiders hield de Sofisten bezig; doch ook niet-sofisten als Platon en Aristoteles zien uit naar een 'koninklijke mens" (*De Staatsman* 294a), aan een sterke leider b.v. in Macedonië 's Filippos.

Inderdaad, deze overwint de Hellenen te Chaironeia (-338), wordt -336 vermoord en opgevolgd door Alexandros, door Aristoteles opgevoed, die de Hellenistische tijd inluidt.

(b) Het sceptiserend relativisme der Sofisten. –

"Sommige sceptiekers beschouwen, aldus Diogenes Laërtios, Homeros als de voorloper van hun strekking omdat, meer dan wie ook, hij dezelfde onderwerpen in verschillende meningen duidt, zonder ooit iets te bepalen of uitdrukkelijk te beves-tigen." Prachtig typeert steller het sceptiserend relativisme dat, bij de Hellenen, een oud zeer is.

-- Woordenschat. -

Scepsis, onderzoek, scepsis, scepticisme, - die termen hebben meer dan één betekenis. - Twijfel kan 'n verschijnsel van traagheid zijn: men oordeelt niet, schort z'n oordeel op uit onvermogen. Twijfel kan 'n teken van vindingrijkheid zijn: men reageert nieuw op oude situaties, die men betwijfelt. Tot daar de prereflexieve twijfel. –

Reflexieve of bewust doorgevoerde twijfel

Deze is in twee graden mogelijk:

men schort, voorzichtig, zijn oordeel op (theoretisch, praktisch of technisch) uit vrees zich te vergissen (d.i. feilbaarheidsbesef of fallibilisme);

niet alleen twijfelt men; niet alleen twijfelt men bewust (= reflexief weten dat men twijfelt); men twijfelt bewust omwille van beredeneerde beweegredenen: dit tweede fallibilisme is aan alle echte vakwetenschap en wijsbegeerte eigen (methodische twijfel); - zelfs in het grensgeval waarin iemand beweert dat niets waar is, gaat hij nog steeds als zekerheid bezittend te werk in die bevestiging en is hij nog geen echt scepticist. –

Scepticisme is:

1/ twijfelen,

2/ welbewust twijfelen, en wel om algemene beweegredenen,

3/ aan alles twijfelen, behalve de verschijnselen (als enige waarheid)

4/ zich daartoe beperken.

GW60

Kort gezegd, aldus *V. Brochard, Les sceptiques grecs*, 1887-1 , Paris, 1969³, p. 2, er zijn drie graden:

1/ bewust twijfelen aan verscheidene waarheden,

2/ bewust twijfelen aan alle waarheid (het grensgeval),

3/ bewust niet weten of iets waar is en niets bevestigen behalve de verschijnselen, ta fainomena, zodat oordeelsopschorting (niet weten of ook maar iets waar is) en fenomenisme (zich alleen aan de fenomenen houden, aan dat wat zich toont) typisch scepticisme zijn. Een tweedeling wordt voltrokken in de fusis:

1/ de verschijnselen (die onmiskenbare indrukken uitwerken en in die zin waar zijn), 2/ de rest, ta adèla, de niet-verschijnselen, waarbij het oordeels wordt opgeschort.

- Relativisme. –

Betrekkelijk, relatief is wat niet is tenzij in betrekking tot iets anders; - het tegengestelde van volstrekt, absoluut, dat betrekkingsvrij betekent. - De relativist is diegene die alle waarheid als betrekkelijk of relatief beschouwt, nl. afhankelijk van iets anders dan zuivere waarheid, vooral van de kennende en denkende men zelf, zodat mensbetrokken waarheid centraal staat.

- Sceptizerend relativisme

Het bestaat daarin dat men neigt tot scepsis (nl. fenomenisme) zonder het ten volle te worden - sceptische inslag - en dat men alle waarheidsuitspraken of aanspraken op waarheid als relatief, d.i. van degene die ze uitspreekt, afhankelijk en ertoe beperkt, opvat.

Dit leidt ertoe alle beweringen als evenwaardig nevens elkander te laten gelden, zonder positie te kiezen. Denk aan Homeros' veelheid van meningen omtrent éénzelfde thema, Dat was, grosso modo, de positie der Sofistiek, die daardoor de weg tot het latere, volle scepticisme opent.

Vooral de inzet of geëngageerdheid in politische zaken maakt dat van echte scepsis bij hen nog geen sprake is: de echte scepticus geraakt niet eens tot inzet op praktisch of technisch gebied, zo onzeker, zo opgeschort leeft hij.

Wegbereiders.

1/ Nooit worden de eerste Milesiërs (Thales, Anaximandros en Anaximenes) of de Paleo- of Oud-Pythagoreërs genoemd als wegbereiders van het sceptisch geneigde relati-visme der Sofistiek. Hun naïef-archaïsch opgaan in de fusis zelf belet hun iedere scepsis. Of hun Orfische religie.

2/ Anders is het gesteld met Xenofanes, de verlichte, Godgelovige met zijn kritiek op het volksgeloof, met de Eleaten en de Herakliteanen en met de denkers, wiskundigen of mechanicisten die de tegenspraak tussen eenheids- en veelheidsdenken, sedert Elea en Herakleitos, trachtten op te lossen. –

Parmenides' onderscheid tussen denken (noësis) van zijnde en (zintuiglijk) ervaren van niet-zijnde (die hij als alètheia, waarheid, en doxa, schijn(mening), tegenover elkaar stelt), Herakleites tegenstelling tussen 'de meesten' die

eigenzinnige bezinning kennen en ‘de besten’ die zuivere bezinning (fronèsis) beoefenen

GW61

inzake natuurduiding (hermeneutiek), ontzenuwt de zintuiglijke ervaring en redt het denken (hetzij als noësis, (Parmenides), hetzij als fronèsis, (Herakleitos).

Het wantrouwen in de zintuiglijke ervaring is de invalspoort van wijsgerig-wetenschappelijk scepticisme.

Het conflict tussen reine syn- en diachronische eenheid en dito veelheid, sedert Parmenides en Herakleitos, dat de eenheid als waar en de veelheid als onwaar of omgekeerd deed voorkomen - en wat tot twijfel noopt wordt door de mechanicisten, gematigde (Empedokles, Anaxagoras) of radicale (Atomistiek), opgelost door het aannemen van een veelheid van éne (niet naar getal maar naar soort, aanwezigheidsgraad en zo) beginselen (elementen, homoiomerieën, atomen), die de zintuigen niet zien, maar die, gelukkig door redenerend verstand ontdekt worden.

Zo onderscheidt Demokritos tussen de skotiè, duistere zintuigenkennis, en gnèsiè, gewettigde verstandskennis. Zijn deze denkers sceptisch t.o.v. de zintuigen, zij zijn steevast overtuigd en dus ‘dogmatisch’ (zoals men later zal zeggen) t.o.v. het verstand.

Maar de tegenstellingen tussen hun respectieve ‘verstandelijke’ (en dus zogezegd zekere) posities dwingt tot twijfel, nu niet meer aan de zintuigen maar aan dat onenige verstand zelf. Daarmee is de scepsis in het fusisdenken zelf aanwezig, tegen wil en dank.

Besluit. - Veelduidigheidsbesef (multi-interpretabiliteitsbesef) gaat schuil achter dit denken: één thema, vele meningen, zonder beslissing.

O. Willmann, Geschichte des Idealismus, I, 135, zegt dat
1/ geïsoleerd denken, d.i. zonder gemeenschapsbesef,
2/ vooropstellingsloosheid (‘Voraussetzungslosigkeit’, d.i. zonder enig vooropgezet beginsel, vooroordeelvrij, denken) en
3/ kritiek op overgeleverde overtuigingen het ‘aufgeklärt’ of ‘verlicht’ (nl. door de rede voorgelicht) karakter van de Sofistiek bepalen, net zoals van het moderne rationalisme der XVII1-de eeuw.

-- Hoofdfiguren. - Twee mannen domineren, Protagoras en Gorgias.

(a) Protagoras van Abdera (-480/-410).

Succesrijk sofist, die de aretè, virtus, deugd, verkondigt, d.i. de deugdelijkheid om, in het leven het doel, d.i. het geluk in de polis, te bereiken.

Hij vatte dit sterk doeltreffend op. Gerespecteerd als hij was, werd hem gevraagd, bij de stichting van Thurioi (-444) door de Atheners, 'n grondwet op te stellen voor de kolonie. –

Platon, Kratulos 385e, zegt dat hij beweerde dat de mens het metron, mensura, de maat(staf) of regel van allen was: "Zoals de dingen mij toeschijnen, zo zijn zij voor mij; zoals zij u toeschijnen, zo zijn zij voor u." (J.-*P. Dumont, Les sophistes*, p. 34),

Bepaling en rechter (beslisser) over de dingen is de mens, enerzijds, inzake de zintuiglijk waarneembare dingen in hun bestaan, anderzijds, inzake de niet-zintuiglijk waarneembare dingen in hun niet-bestaan (o.c., p. 35).

GW62

Volgens Sextus Empiricus beweert Protagoras dat de stof, voor zover het van haar afhangt, alle dingen zijn kan die als voorstelling tot allen overkomen; dat de mensen, op grond van de verschillen van hun toestand nu eens dit dan weer dat waarnemen: de normale mens neemt de dingen die in de stof zijn, waar op normale wijze; de niet-normale mens op niet-normale wijze, ziekelijkerwijze.

Zo gaat het ook ten gevolge van ouderdom, waaktoestand of slaap en dergelijke. Zo wordt de mens de maatstaf, metron, van alle dingen –

Indien Protagoras zich goed uitdrukt, dan kan daaruit afgeleid dat ieder oordeel - of het nu dat van een normale of dat van een krankzinnige is, b.v., - steeds aan een of ander waarheid beantwoordt, maar dan, om het, met Nietzsche's woord te zeggen, een perspectivische waarheid, d.i. iets werkelijks maar gezien doorheen het waarnemingsvermogen van de mens die, volgens Herakleitos, die voor Protagoras model staat, steeds wisselt naar subjectieve toestand. Er is dus iets fenomonistisch in zijn kennisleer, maar zij is niet rein fenomenisme.

Wat op die wijze 'waar' is (perspectivisch waar), kan nu ook goed, nuttig of slecht, onnuttig zijn op dezelfde perspectivische wijze: is 'goed' wat voor die mens in zijn toestand (die wisselt

1/ van moment tot moment en

2/ van de ene mens tot de andere, - steeds dat Herakliteïsme) 'goed' is (perspectivisch goed). Wijsheid is dan ook voor Protagoras kiezen uit vele mogelijkheden volgens uw 'perspectief'

1/ subjectieve toestand

2/ momentane toestand). Dat is een soort pragmatis-me.

(b) Gorgias van Leontinoi (-480/ -375).-

Deze Siciliaan was benevens sofist ook retor (-427 te Athene beroemd om zijn welsprekendheid). In zijn verloren gegaan "Over de natuur of over het niet-zijnde" toont zich de invloed van Zenon van Elea, de redenerende Eleaat (bewijs uit het ongerijmde) drie stellingen ('theseis') typeren zijn positie, nl.

er is niets,

indien er iets was, dan was het onkenbaars

indien iets kenbaar was, dan was het onuitzegbaar.

Men ziet de triade 'zijnde, kennen (noësis), uitzegbaarheid' van Parmenides en Zenon. –

Wat betekenen deze theses? De titel is '*Over de fusis'*. Voor Parmerides is de fusis van onze zintuigen 'niet-zijnde', schijn, mening: wellicht heeft Gorgias, Zenonisch redenerend, daarop voort gesponnen.

In alle geval: men heeft die drie stellingen 'nihilistische' (nihil, Lt, niets) stellingen geheten; doch, in de XIX-de en XX-ste eeuw, betekent 'nihilisme' wat anders dan Sofistiek, wat niet wil zeggen dat uit de Sofistiek en haar relativisme (perspectivisme) geen nihilisme kan voortvloeien. In alle geval zou Gorgias beweerd hebben dat de fysiek voor hem geen wetenschap (epistèmè) maar slechts overreding (peitho) was: men voelt de retor.

GW63

Samengevat:

een dubbele 'omslag' ('tropè' zou Herakleitos zeggen (*Fr. 31)* want,

1/ legt Herakleitos de nadruk op de logos (heelalverstand, - wetmatigheid) die allen gemeenschappelijk is, ten nadele van de eigenzinnige bezinning. Protagoras keert de nadruk om (hij benadrukt het eigenzinnige van de meesten) en,

2/ legt Parmenides de nadruk op het zijnde (als ken- en uitzegbaar, ten nadele van de niet-zijnde fusis (als onkenbaar en onuitzegbaar), Gorgias verplaatst en keert om (hij legt de nadruk op het niet-zijnde, niet-kenbare en

niet- zeg- of niet mededeelbare zelfs van zijnde - wat bewijst hoe veelduidig een wijsgerige leer kan zijn.

- II - Sofistische leer.

(A) De fysiek.

Vanaf de tijd der sofisten bestaan fusikoi (natuurwijsgeren of -onderzoekers) nevens sofistai, doch, zoals *Dodds, Der Fortschrittsged.*, 115/116, zegt, beide denkersoorten hielden zich zowel met de fusis in haar geheel als met een of ander onderdeel, vooral de menselijk fusis, bezig. Meer nog, de fusis, universeel of particulier, resp. singulier, wordt nu steeds meer en meer niet op zich maar in tegenstellingspaar gezien. Dit leggen wij uit.

(A)1. De sustoichia (tegenstellingspaar) 'fusis/thesis (nomos,technè)'.

1a/ De tegenstelling 'natuurlijk / stellig (positief)'.-

Thesis, positio, stelling (thesis) is plaatsing van iets; thetikos, positivus, positief, stellig, is het adjectief.

1/ Parmenides is de eerste die iets 'kath' heauto, secundum seipsum, volgens zichzelf (op zich, zoals het zelf is) beschouwt en sticht zo de ontologie; wie naïef in de fusis opgaat zoals de fusikoi (en de dichters die natuurnabij leefden), gaat op in de fusis op zich (in haar 'zijn'); wie vanuit die houding spreekt, spreekt fusikos, naturaliter, natuurlijk;

2/ Doch wie vanuit zichzelf als kennend, waarnemend, toekennend wezen spreekt, spreekt thetikos, positieve, stellig, d.i. hij kent iets aan een zijnde toe, zonder dat dit toegekende wellicht in de natuur op zich aanwezig is.

Wanneer de normale mens b.v. zegt dat wat de geneesheer voorschrijft, 'goed' is, doch de niet-normale van dezelfde geneesheer, en hetzelfde voorschrift zegt, dat het 'slecht' is, dan spreekt ieder van beiden vanuit zijn 'perspectief' ('toestand' zegt Protagoras), doch één van de twee moet het verkeerd voor hebben 'kath' heauto', nl. objectief gezien, hoewel subjectief beiden oprecht spreken (en in die zin 'waar'). –

Dit onderscheid leeft nog voort in het onderscheid 'natuurrecht/positief recht': iedereen leeft ergens vanuit een ongeschreven wet (b.v. men doodt niet zonder voldoende reden, want het leven 'is' (kath'heauto, op zich) onschendbaar), doch gehoorzaamt ook aan de grondwet van zijn polis (die mensenwerk is en dus 'stellig', 'toegekend').

Dit is taalkundig van belang: de woorden, oordelen kunnen dubbel

GW64

opgevat worden: ofwel hebben zij betekenis uit zichzelf, fusei, natura, op grond van hun natuur, voor iedere menselijke tussenkomst, ofwel hebben zij betekenis thesei, positione, op grond van stelling (toekenning als menselijke tussenkomst).

In het eerste geval geven zij etumon, het echte wezen (kath'heauto) weer; in het tweede, een fenomeen of perspectief. –

Meer nog, wanneer het objectieve (fusis) niet bestaat of geldt, dan is ieder woordgebruik (uitzegging van iets over iets) niet fusei, van nature, doch slechts thesei, louter stellige toekenning, want dan hebben de dingen der fusis geen betekenis uit zichzelf doch slechts door toekenning van menswege.

lb/ De tegenstelling 'natuur/ nomos'.

Nomos, zede, gebruik, wet, d.i. dat wat gemeenschappelijk als gedragsregel aanvaard wordt. Doch opgelet,

1/ voor de vrijheids- en Sofistiekcrisis werd nomos, zede, wet, als erfgoed, van min of meer goddelijke oorsprong en dus heilig, onschendbaar, opgevat.

2/ in de dagen van Protagoras en Gorgias echter geschiedden voortdurend wetswijzigingen en kon men wetten vergelijken doordat men reisde; gevolg: de betrekkelijkheid (veranderlijkheid, zowel synchronisch als diachronisch) viel op; meteen werd het 'stellig' karakter ervan duidelijk: de groep had de wet opgevat, verwoord en doen gelden - door toekenning aan de gemeenschap, maar dan een groeps-of sociale toekenning (zodat nomos tenslotte sociale thesis betekent). Menselijke tussenkomst kon dus veranderend ingrijpen, - wat de onschendbaarheid afzwakte.

1c/ Het paar 'fusis / technè (natuur / kunst(matigheid)). –

Zoals Dodds, Fortschrittsgl., 19, zegt, betekent 'technè', ars, kunst(matigheid), de stelselmatige aanwending van menselijk verstand en rede op een of andere werkdadigheid en haar domein. Technè, kunst, is tenslotte cultuur, tegengesteld aan natuur: scheppende menselijke werkdadigheid, menselijke tussenkomst in de natuur, doch, is nomos hetzelfde maar met de nadruk op gemeenschappelijke afspraak, technè benadrukt het kunnende vermogen.

Besluit: de drie (stelling, afspraak, kunst) betekenen, in de grond, hetzelfde maar onder verscheiden oogpunt:

1/ toekenning,

2/ afspreken: onderlinge toekenning,
3/ kunnen toekennen.
De menselijke ingreep is centraal: de mens is metron, maatstaf.

(A)2. De stelligheid van de natuur. –

Niet alleen is er paar: er is ineenvloeiing (fusie). Zie supra *blz. 40* (Demokritos' fragment): "De natuur en het leerproces (didachè) zijn iets gelijkaardigs; want het leer-proces vormt de mens om, maar, terwijl het dit doet, fusiopoiei, schept het natuur."

Dat is het opvoedingsgeloof, dat ook de Sofistiek huldigt. Het is uitgaan van de kneedbaarheid, veranderbaarheid, stelligheid (afgesprokenheid, kunstmatigheid) van de fusis, vooral de menselijke fusis.

GW65

(B) De fysiek van de mens.

Dubbel hebben de Sofisten de fusis omgeduid:
1/ door ze met thesis te koppelen, ja te vereenzelvigen;
2/ door ze vooral menskundig te beschouwen (en in die zin te verengen). Dit herinnert aan L. Feuerbach (1804/1872), een der inspiratoren van Marx, die de antropologie (mens-kunde) het hartstuk van de filosofie heette.

(B)1. De medische zijde. –

De sofisten, aldus *W. Jaeger, Paideia I*, 387/ 388, werden door de toenmalige opkomende geneeskunde beïnvloed, die fysiek en historia (onderzoek) combineerde:

"In die kringen der wetenschappelijke geneeskunde ontstond het begrip "menselijke fusis", dat wij bij de sofisten en hun tijdgenoten zo vaak aantreffen." De medici beschouwden de natuur als "haar plicht doende" (ta deonta poiei) uit zichzelf. Doch ook rees bij hen de vraag "Fusis of nomos?" Want, worden ziekte en gezondheid veroorzaakt door aanleg (fusis) of door gewoonte (nomos), b.v. eetgewoonten, lichaamsbewegingsgewoonten, enz.?

In alle geval *G. Racer, Hypnoses sophrologie et médecine*, Paris, 1973, pp. 180/181, merkt op de medische bezorgdheid: Antifon van Athene (-480/ -411), retor, aristocraat, opent te Korinthos een lokaal dat uitgaf op de agora (markt) en laat prospectussen in omloop brengen waarop stond dat hij over middelen beschikte om mensen te genezen door middel van de taal en dat het volstond dat de zieken hem hun kwalen toevertrouwden naar haar oorzaken opdat hij ze zou genezen. Later gaf hij die praktijk op omdat hij die taak te

moeilijk vond. Hij werd retor. - Hij was ook droomduider. Hij moet dieptepsychologische tendens bezeten hebben.

(B)2. De psychologische zijde. –

Antifon's geneesmethode d.m.v. het woord wijst op de retoriek, waarover straks. Zij is reeds psychologie. Doch het psychologisme (d.i. de neiging om gegevens uit de fusis louter of hoofdzakelijk psychologisch te bekijken) slaat allereerst op het logisch-mathematisch vermogen van de mens.

Inderdaad, door als beginsel te nemen: één thema, meer dan één stelling (mening), zonder te beslissen, werd het redeneren psychologisch bekeken en is denken een psychologisch (en geen zuiver logisch) fenomeen.

De logica wordt eristiek; d.i. twistlogica. Dit uit zich in de zgn. iso.stheneia, gelijkmachtigheid van twee tegengestelde meningen omtrent een onderwerp (pro en contra, leiden tot onbeslisbaarheid).

De Dissoi logoi of Dialexeis (*H. Diels, Die Fragmente*, 1922, II, S. 334ff.; J. *Dumont, Les sophistes*, pp. 232ss) geven daarvan voorbeelden. Goed en kwaad zijn ofwel niet-identisch (en dus taalverschil wijst op werkelijkheidsverschil: de thesis der taal steunt op de fusis) ofwel identisch (nu eens goed/kwaad voor de ene, dan weer kwaad/goed voor de andere (in werkelijkheid zijn zij ononderscheiden (fusis); het verschil is louter thesis (taalverschil), meer niet).

GW66

Gorgias (verdediger van de identiteit)

Hij beweert b.v. dat de mens bezorgd is om eten, drinken, liefde; welnu, die drie zijn voor de zieke een kwaad maar voor de gezonde een goed; de ziekte is een kwaad voor de zieke maar 'n goed voor de geneesheer. Hippias (verdediger van het onderscheid) beweert b.v. "Zeg mij of uw ouders u ooit goederen hebben bezorgd? – Ja, en vele en belangrijke. -- Dus zijt gij aan uw ouders verplicht omwille van vele en belangrijke slechte dingen. Reden: goed en kwaad zijn identisch." (Opm.: Hippias rede-neert uit het ongerijmde, want hij vertrekt van de stelling van zijn tegenstander en leidt er ongerijmdheden uit af; vgl. Zenon v. Elea). –

Dergelijke psychologische logica leidt ertoe 1. Het eikos, het waarschijnlijkke, 2. De doxa, de mening, en 3. Het tekmèrioen, de aanduidig, als vervanging van 4. Het wre, 2. De wetenschap en 3. Het ebwijs (der pythagoreïsche wiskunde b.v.) te stellen. Axiomatica wordt retoriek, ja eristiek.

- Retoriek (welsprekendheidsleer). –

Retor, redenaar; rhètorikè (technè), ars oratoria, spreekvaardigheid. -- De psychologie, doch ook de sociologie (zie verder: politische leer der sofisten) der Sofistiek toont zich in de retoriek. Daarom een kort overzicht.

K. Fuhr (C. Rehdenz F. Blass), Demosthenes (Ausgewählte Reden), I (Die neun Philippischen Reden), Leipzig / Berlin, 1909, S.-18ff., zegt dat retoriek als leervak (mathèma) ten tijde van de Peloponnesische oorlog in voege kwam, nadat Gorgias van Leontinoi (-427) de Atheners verbluft had door zijn redekunst, waarvan de lexis, elocutio, uitzegging, bijzonder verzorgd was. Daardoor voerde hij aldaar, behalve

1/ de volks(vergaderings)rede (die in de ekklèsia of volksvergadering haar plaats had, politisch dus) en
2/ de gerechtsrode (die op het gerecht haar plaats had, - juridisch dus),
3/ de praal-, pronk- of feestrede in. –

De psychologische kant komt bloot in de zgn. gemeenplaatsen (topoi): Trasumachos van Chalkedon b.v. vernoemt medelijden, ophitsing, resp. kalmering der gemoederen, verdachtmaking (van de tegenstander en z 'n argumenten), verantwoording. –

De ordening (taxis, dispositio) der onderdelen van 'n rede werden door boven genoemde Antifon als volgt geschikt: (i) inleiding; (ii) omstandighedenbeschrijving, feitenverhaal; - argumenten en bewijzen; (iii) slot.

Isokratos van Athene (-436/-338),

Hij was retor, studeerde bij Prodikos van Keos, tijdgenoot van Socrates en sofist, en bij Protagoras en bezocht Gorgias (op Sicilië). Hij deelde als volgt in:

(1) inleiding (welwillendheid opwekken);
verhaal (de narratio, diègèsis, wil overreden); thesis (de stelling die men verdedigt) met de bewijsvoering (apodeixis) of de geloofwaardigmaking (indien men geen streng bewijs kan leveren); desnoods de weerlegging (van de tegengestelde mening of thesis);

samenvatting (anakefalaiosis, recapitulatio); het slot (woede of medelijden).

GW67

Opm.: Aristoteles van Stageira (-384/-322), de latere denker, volstrekt geen sofist, maar voor retoriek geïnteresseerd, onderscheidt drie aspecten in de genesis (wording van de rede: **1/** heuresis, inventio, vinding (denkinhouden opsporen), **2/** taxis, dispositio, en **3/** lexis, elocutio), vormgeving.

W. Jaeger, Paid. I, 368, merkt op dat de bedoeling der sofisten niet volksopvoeding was, maar leidersvorming (elite): zij wilden 'n politikos, 'n staatsman vormen, die de polis leiden kon. Dat was de aretè, kwaliteit ('deugd', bruikbaarheid) bij uitstek. Daartoe behoorde de opvoedeling over de 'gave van het woord' te beschikken.
Gevolg: retor betekent praktisch, politieker.

(B)3. De sociologische zijde. –

De polis was 'alles'. Dat weten wij al. De wetten van de polis zijn de code ervan. Doch die wetten staan met de moraal en de religie in verband. Daarvandaan de menskundige behandeling van moraal en religie. –

Wij behoren onderscheid te maken tussen twee soorten sofisten inzake politiek (wetgeving moraal, religie), **1.** de aristocratische (Thrasumachos van Chalkedon (zo-even genoemd), Kallikles (de gast van Gorgias te Athene), Kritias (de oom van Platon)) en **2.** de democratische (Antifon, - zie hoger).

3a/ De aristocratische sofisten (leerlingen). –

De fusisleer der sofisten passen zij toe op de polis en haar bevolking (fusis/ thesis; mens = maatstaf). –

Thrasumachos van Chalkedon.- : 'Gerechtig' is 'wat de sterkere nuttig is', want hij zet zijn macht door en is dus de gelukkige; de turannos is daarvan het ideaal. –

Kallikles, Gorgias' gast, denkt dit adellijk machtsdenken fysisch door: hij keert Hesiodos' standpunt om (die zegt: "Vissen en landdieren en vliegende vogels moeten elkander verorberen, want zij ontberen het recht. Aan de mensen echter gaf (Zeus) het recht dat de edelste gave blijft.") en wat Hesiodos aan de roofdieren toeschrijft, in hun rechteloosheid, dat draagt Kallikles over op de (met recht begaafde) mens! De fusis der roofdieren en - vogels er een van het 'recht' van de sterkste. Het fusisgetrouwe, 'natuurlijke' leven is een leven van overheersing van de anderen, Wat **1/** de dierenwereld te zien geeft, is ook aan het werk in **2**/ de stadstaten en in **3/** het verzwegen denken van de enkelingen, nl. een netwerk van roofdierlijke verhoudingen, als gedragsregel. De nomos, wet, van de fusis is geweld, overweldiging.

Menon, ‘n ideëngenoot van Kallikles, beweert, aldus *Xenofon, Anabasis* 2:6, 22, dat morele bezwaren een teken van verkeerde opvoeding zijn. –

Thoekudides, de vervalbeschrijver, laat de Atheners (tot de Meliërs) zeggen: “Wij geloven dat de mensen duidelijk (en vermoedelijk ook de goden), ‘n natuurwet gehoorzamend, over dat heersen waarover zij zich meester maken.” (5:105). Dat is de immoralistische fysiek.

GW68

Deze immoralistische duiding der natuur (en der cultuur) doet denken aan F. Nietzsche (1844/1900), die de sofisten ‘realisten’ noemde, in de zin van N. Macchiavelli, nl. “zij bezitten de moed die alle sterke geesten bezitten, nl. zich van hun immoraliteit (gewetenloosheid) bewust te zijn.” Ook hij was aristocratisch materialist.

Kallikles trekt uit zijn fysiek twee besluiten:

de wetten zijn het product (‘thesis’) van de machtelozen, doch dezen in hun eendracht (die macht maakt); zij stellen zich door wetgeving veilig (die wetten zijn dan ook machtsmiddel); als louter ‘stellige’ toekenningen in groepsverband, miskennen zij veel van wat van ‘natuur’ (de a- en immorele fusis van Kallikles, natuurlijk) ‘goed’ en ‘gerechtig’ is;

net als Thrasumachos, knoopt ook Kallikles een geluksfilosofie aan zijn fysiek vast: doen wat men graag (lustvol,- hèdu; vgl. blz. 49vv. supra: hedoniek) doet, doen wat men, machtig als men is, kan doen, ziedaar echte ‘vrijheid’, echte ‘heer’-schappij over alle anderen, meteen ook echte hèdonè, echte genieting (d.i. uitleving van alle lust en begeerte); gevolg: de turannos (blz. *53* supra) is de gelukkige.

Anakreon van Teos (-572/ -487), lyrisch dichter (Teos is Ionisch Anatolië),

1/ vanaf -530 aan het hof van Polukrates, ‘n Oosters despoot op Samos, net als Anakreon verzot op schone jongemannen en - meisjes,

2/ na -520 te Athene, op uitnodiging van Hipparchos, (één der zonen van de turannos Peisistratos (-560/-527)), in -514 vermoord door de turannoimoordenaars Harmodios en Aristogeiton, even hedonistisch als Anakreon. –

Anakreon geldt als de stichter van de ontwijde erotiek, die liefde als loos spel en genieterij samen met een groep verwijfde eroten opvatte. Vgl. *H. Rüdiger, Griechische Lyriker,* 1949, S. 33/57. Het erotisch verval, dat zich bij Anakreon aankondigt, zet zich, onder de sofistische immoralistische fysiek,

door: machtsmensen verglijden in Anakreon-tisch erotisme, één andere vorm van hedonisme en lustmoraal. Hier is iedere goddelijke inspiratie, iedere chthonische religie afwezig; hier geldt de gedesacraliseerde eros. Vgl. blz. 50 supra. Vgl. de Attische komedie, de Romeinse elegie en de anakreontika.

3b/ De democratische sofisten (leerlingen). –

Met Antifon van Athene als leider, met Protagoras als voorganger, wordt de tegenstelling "fusis/thesis" en het antropocentrisme (mens = metron) anders uitgewerkt.

Antifon was pragmatieker: een wet wordt (door de fusis zo gestructureerd) getoetst op haar waarde dankzij het nut of de schade die de gehoorzaamheid eraan of de afwijking ervan met zich brengt.

Gevolg: een hele reeks stellingen zijn waardeloos; de reden: het involgen ervan of de afwijking ervan brengt maar effectieve schade of nut, niet van nature doch indien de overtreding of de gehoorzaamheid bemerkt en publiek gekend wordt.

GW69

In die zin zijn dergelijke positieve wetten slechts 'banden', tegennatuurlijke ballast.

Antifon trekt daaruit besluiten: "Van natuur zijn wij allen gelijk. Zoiets blijkt uit het onderzoek der natuurlijke en voor alle mensen noodzakelijke levensvoorwaarden. (...) Wij ademen toch allen door-heen mond en neus (...) en eten allen met de handen."

Tot daar de regel; nu de toepassingen:

a/ Antifon bekampt de voorrechten van de bezittende en machtige klasse;

b/ hij bekampt de nationale eigenwaan der Hellenen die zich hoger achten dan de 'barbaroi'.

In zo'n democratisch denkklimaat groeit een internationalisme, dat van meet of aan, versterkt werd door het feit dat sofisten rondreizende, van stad tot stad zich verplaatsende leraars waren die aan vergelijkende culturologie deden, willens nillens. –

Ook wat wij nu "sociale gevoeligheid" zouden heten, ontstaat: de gelijkheid van boeren én adel, van bastaard én echt kind, van vrouw én man, van slaaf en vrije noopte tot politieke gelijkberechtiging.

Achter dit alles de waardering voor de enkeling (het individualisme), zoals *Dodds, Fortschrittsged.,* 124, opmerkt.

Achter dit alles, ook, wat *Jaeger, Paid. I*, 379/380, opmerkt, Protagoras' uitgesproken 'humanisme' dat, behalve

1/ de Prometheusgave (het vuur als basis van louter technische beschaving) en 2/ de Dikègave (het recht als basis van 'recht'-vaardige verhoudingen), ook nog 3/ de politische technè voorstaat als hoger dan de twee vorige: de echte politikos acht mensenvorming (agologisch humanisme) hoger dan louter technisch weten en louter juri-disch oordelen.

Opm.: - De democratische sofisten (leerlingen) zijn in voeling met wat de vroegere Helleense volksmens 'iso.nomia', distributieve of verdelende rechtvaardigheid heette: gelijk met gelijk vergelden; wat men kreeg, in gelijke maat teruggeven; schade met gelijke vergoeding herstellen, - dat was Dikè, gerechtigheid, aldus *Jaeger, Paid. I,* 145/ Maar de traditievaste religieuze huiver was eruit verdwenen, bij de sofisten.

Commune. –

Dit actuele woord - dat de oorspronkelijke kern van het XIX- d' eeuws woord 'communisme' uitmaakt - is van toepassing op één soort sofistische sociologie, nl. die welke vrouwen- en kindergemeenschap voorstond in communevorm. Gedachte die én Platon (voor de klasse der militairen) én de Kuniekers, in Socrates' spoor, zullen voortkoesteren (antiek communisme).

- Mensenrechten. –

De rationeel uitgewerkte natuurrechtsleer der Franse Revolutie gaat er groot op de "droits de l'homme" te hebben voorgestaan. Nochtans zijn reeds aanlopen ervan te vinden zelfs binnen de archaïsche religies (asielrecht b.v.) en is zeker de ontdekking der mense-lijke natuur, voorsofistisch en sofistisch, de stichting ervan.

GW70

(B)4. De agologische (opvoedkundige) zijde. –

Zoals *W. Jaeger, Paid. I*, 206, zegt: pas in de opvoedingsgeschiedenis kunnen de sofisten ten volle gewaardeerd worden; want de leidende rol in de vorming van het Helleense volk verschuift van dichters (Homeros, Hesiodos, lyriekers), wetgevers (Solon) en staatslieden naar sofistai, wijsheidsleraars.

Want de aretè, kwalificatie, van de mens baseren zij het eerst op weten - in die zin zijn zij rationalisten maar deze tweevoudig omgebogen: zij wordt polumathia, omdat de sofist in alles deskundig wil zijn en op alles een

antwoord wil, - ideaal dat door Hippias van Elis, een jonger tijdgenoot van Protagoras, leraar in geschiedenis (van het heldentijdvak), wiskunde, sterrenkunde, grammatica, dichtkunst, muziek en allerlei vaktechnieken (vgl. *Dumont, Les sophistes*, pp. 18/19);

zij wordt wat men nu zou heten 'strategie', sofisma, sofisteia, nl. handige list-(igheid), want de sofist wil sofos zijn in de nieuwe betekenis van 'deskundig' desnoods wijs, maar steeds handig man, desnoods geslepen optredend pragmaticus voor wie het resultaat telt, (vroeger was sofos sacraal, in archaïsche gewijde sfeer badend); hij wil beltion, 'beter' in de zin van machtiger, doeltreffender, handiger, sluwer dan de anderen zijn; vgl. J. *Dumont, Les soph., vocabulaire*, pp. 247ss.

Dat encyclopedisch en doelgericht weten is 'ethisch-politisch' in zijn opzet, zoals uit het sociologisch gedeelte blijkt. Het is ook, wat *Jaeger* heet (*Paid. I*, 371/72) 'formeel', d.i. woordelijk verbaal, wat aanleiding geeft tot drie nieuwe vakken: "In het verbond met de grammatica en de dialectiek is de retoriek de grondslag van de formele vorming van het avondland geworden" (o.c., 399).

"Samen vormen zij het sedert de late oudheid zogeheten trivium, dat met het quadrivium (arithmetica, geometria, musika, astronomia) tot het systeem der zeven vrije kunsten versmolten werd en hebben zij, in deze schoolse vorm, alle glans der antieke cultuur en kunst overleefd." (o.c., 400).

De sofisten zelf kenden niet het zevental als zodanig, maar de opneming van de mathèmata in de hogere vorming "is werkelijk het werk der sofisten" (o.c., 400).

Hippias heeft daarin een grote baanbrekende rol gespeeld (nl. door bij het sofistisch trivium de Pythagoreïsche arithmologia en geometria te voegen, wat de verdere sofisten afwerkten). Deze fusie van Pythagoreïsche en sofistische mathèmata wordt de enkuklios paideia te Alexandrië (Hellenistische tijd), maar dan veeleer theosofisch (mystisch-platonisch) geduid. In alle geval: getalvorm en woord zijn de twee opvoedingspolen.

-- De vakwetenschappelijke zijde. –

Het omvattende en doolgerichte weten, **1/** in woord- en, even later, **2/** in getalvormleervakken georganiseerd, met politische technè als doel, is slechts één aspect van de toenmalige tijdsgeest die het leven opsplitste in een aantal theoretisch-doelmatige mathèmata, disciplinae, leervakken, specialiseringen. De specialistische

tendens uit zich in personen en geschriften voor de wiskundige 'technai' (het theoretische weten, door de Ioniërs ingevoerd, de fusis, universeel of partieel, verwoordend in haar beginsel(en), behoort doorgeefbaar en praktisch-technisch toepasbaar te zijn: van mathè-ma wordt het technè), voor geneeskunde, gymnastiek, musicologie, toneelkunst, enz. Zelfs de beeldende kunstenaars beginnen, aldus Jaeger, o.c., 379, theoretisch te schrijven over hun vak.

Natuurlijk behoort hier opgemerkt dat de sofisten 'wetenschap' sterk mechanicistisch opvatten (het combineren van elementen, die niet in hun 'zijn' doch in hun associeer-baarheid (taxeologisch dus) en in hun gedrag (behavioristisch of louter functioneel.

Dit is voor zover zij functioneren) bekeken worden, is hoofdzaak). Vooral de atomisten stonden hier model, maar dan menswetenschappelijk toegepast (wat Demo-kritos' opvoedkunde reeds insinueerde). –

Die elementen komen niet uit het reine verstand doch uit de zintuiglijke ervaring: 'wetenschap' vatten de sofisten dan ook sens(ual)istisch -- sensus, Lt, is zintuig -- en empiristisch (empeirikos, Gr, wat met ervaring verband houdt) opvatten.

In die zin zijn zij niet intellectualistisch (intellectus, nous, verstand, als onderscheiden van dianoia, ratio, rede: intellect is intuïtief, schouwend; rede is uiteenzettend, combi-nerend), maar rationa-listisch: de rede 'ordent' enkel de zintuiglijke gegevens, combina-torisch. -

Mechanicisme, sens(ual)isme (empirisme), doch ook materialisme: tot nog toe was materie, zelfs bij Parmenides, de werkelijkheid, al was die materie veelvoudig opgevat (hylisch pluralisme: zo b.v. Anaxagoras die de 'nous' (het Wereldverstand) 'zeer fijne' stof, noemt.

Denk aan Demokritos' parapsychologische eidola-leer); de sofisten ontwijden die materie en komen, door dat desacraliseringsproces, veel dichter bij het moderne fysicale materialisme te staan. Vgl. *J. Dumont, Les sophistes*, pp. 10/13 vooral.

Dit materialistisch en mechanicistisch sens(ual)isme geeft aanleiding tot empirische wiskunde bij Protagoras, die beweert dat het voorwerp der meetkunde niet bestaat ('bestaan', bij hem, is zintuiglijk-materieel bestaan, natuurlijk).

Geen enkele lijn, kromme kring- of cirkelvormige en rechte (lijnrechte), is, in feite, zoals de meetkundige ze definieert (nl. rein regelrecht, rein cirkelvormig); de zintuiglijk ervaarbare cirkel wordt niet gesneden door een raaklijn (tangens) in één (ideëel) punt, maar in vele (sensibele, zintuiglijke) punten. M.a. w. reine denkinhouden van immateriële aard bestaan niet. –

Tot daar de epistemologie of wetenschapsleer der sofisten, die b.v. nog naleeft, gemoderniseerd, in *G. Klaus, Herausg., Et. Bonnot de Condillac, Die Logik oder Die Anfange der Kunst des Denkens.- Die Sprache des Rechnens*, Berlin, 1959, waarin gepoogd wordt logisch-mathematisch denken te herleiden

GW72

tot zintuiglijke indrukken "die doch die einzige Quelle alles Wissens bilden" (aldus de flap rond het boek, dat de Duitse vertaling is van *La logique (Les premiers développements de l'art de penser)* en *La langue des calculs* van de Franse illuminé *Condillac* (1715/1780) door Oost-Duitse marxistisch-materialisten).

-- De religieuze zijde. -

De fusikoi (fusiologoi) van Miletos hielden zich op met de fusis of genesis (natuur, wording) en haar oorsprong, resp. beginsel.

De naam 'fysiek' ('genetiek' zou even goed zijn) is dan ook de juiste weergave van de hele cultuurbeweging die in de VI-de eeuw op gang kwam. Deze was steeds dubbel gericht: enerzijds, wat wij nu 'meta.fysisch' zouden heten (sedert de werken van Aristoteles zo geordend werden, na hem), d.i. het denkend ingaan op de natuur en haar proces (beweging van ontstaan en vergaan) in hun geheel (de universele natuur of genesis);

anderzijds, wat wij nu rationele fysicale natuurwetenschap zouden heten met al haar deelwetenschappen (de particuliere, ja, singuliere natuur- en wordingsfenomenen), de zgn. historia. –

De universele fysiek heeft het vooral op de oorsprong, het beginsel, gemunt dat de zintuiglijke ervaring overschrijdt (en dus, in die zin, meta- of trans-fysisch is).

De particuliere historia heeft zich steeds met deelgebieden, die meer zintuiglijk toegankelijk waren ('ta onta', de zijnden in het meervoud, in de zin

van “voorhandene dingen”, staande tegenover “het éne zijnde” van een Parmenides, ja, tegenover het éne ‘onbegrensde’ van Anaximandros). –

Welnu, **1/** met de Leukippisch-Domokriteïsche atomistiek, **2/** met de Sofistiek, scheidt de historia, de particuliere fysiek, zich duidelijker dan ooit tevoren af van de universele, zgn. metafysische natuurduiding.

-- De theologie der Sofistiek. –

De Gods- en godenleer der sofisten leggen de seculaire (d.i. naar deze aarde toe gekeerde) tendens duidelijk bloot: i.p.v. ‘n theologie komt, in de grond, bij hen religie-wetenschap als onderdeel van de studie der menselijke fusis, want niet de godheid op zich doch de religieuze natuur van de mens (of liever zijn religieuze thesis, nomos, technè) komt ter sprake. Dit, in verschillende tinten.

Agnosticisme. -- ‘A.gnosis’ (kennis) geeft ‘afwezigheid van kennis’, hier inzake godheid. Protagoras zegt: “Van de goden kan ik niet weten of zij er zijn of niet noch hoe zij eruitzien. Veel belet mij dit te weten, o.m. het feit dat zij nooit gezien worden en de kortheid van het menselijk leven.” Zijn agnosticisme is zintuiglijk gegrond (sensualisme: zelden zien mensen ‘goden’ en, indien zij ze zien, dan blijft dit één thema gevolgd door vele meningen, al of niet onbeslisbaar).

Atheïsme. - ‘A.theos’, ‘godvrij’, geeft ‘ontvoogding uit de greep der godheid’. Dit kan psychologisch of sociologisch of zelfs ethisch opgevat.

GW73

(b)1 Prodikos van Keos,

Tijdgenoot van Socrates, bekend om zijn diplomatieke opdrachten, zijn orthoëpeia, zijn gebruik van het juiste woord en z’n hoge erelonen voor onderwijs, bekijkt het godengeloof psychologisch.

De psychische fusis van de mens is zo dat nuttige en weldadige dingen, die het menselijke bestaan bevorderen, ‘nomisthènai’ (beschouwd worden; - het woord ‘nomos’ steekt erin) als goden door de zgn. eerste mensen (een beschavingsontwikkeling of cultuurgenesis wordt hier geformuleerd):

a/ natuurdingen als de zon en de maan, de meren, rivieren en bronnen, de weiden (o.m. in verband met nimfen),
b/ doch ook kunstdingen als vuur (Hefaistos), water dat gebruikt wordt (Poseidon), wijn (Dionusos), brood (Demeter), worden,

ad a, hetzij vergood (the(i)osis, apotheosis, als men wil, of hypostasiëring) of, **ad b**, hetzij met goden of godinnen in gewijd verband gebracht; zo 'ontstond' (fusis = genesis d.i. oorsprong) het godheidsbegrip; vgl. De Bakchanton van Euripides.

(b)2 Kritias van Athene,

Kritias is een tijdgenoot van Predikos, Platon's oom, die zich op gegeven ogenblik tot gewetenloos politisch avonturier ontpopte, niettegenstaande z'n mooie cultuurhistorische analyses over "het verdwijnen van de gerechtigheid op de wereld", mist de psycholo-gische ernst van Prodikos en is fictionalist (d.i. aanhanger van de stelling dat cultuur-waarden reine 'ficties', uitvindsels, zijn, maar met een of ander nut).

Zijn werk *Sisufos,* in de lijn van Demokritos, Protagoras en Prodikos overigens, beweert dat het godengeloof 'ontstaan' (genesis = fusis) is binnen het kader der oerhorde, d.i. de barbaarse 'eerste' mensen die nog geen polis bezaten.

Een sluw politikos heeft goden uitgedacht om rust en orde in de polis te verzekeren. Immers, wat de gezagsdragers niet zien of kunnen beheersen, dat juist wordt nog gezien en beheerst door een daimon, 'n god, die onsterfelijk is en allesziende, alles horende, als de stille, onzichtbare getuige van ons geweten.

Zo heeft die geslepen politicus zijn burgers door hun naïef geloof in een daimon én strafrechterlijk én religieus gebonden in een autoritair stelsel; maar, behalve die pure thesis, nomos en technè, beantwoordt, in de fusis, niets aan zoiets als goden: zij zijn een puur gebruikelijke leugen.

(b)3 Diagoras van Helos,

Tijdgenoot van de vorige, dus tweede helft V-de eeuw, lyrisch dichter, kon niet begrijpen dat de goden een man die, in zijn bereik, zijn eed brak, niet straften op zichtbare wijze, werd dan ook 'a.theos', godenvrij, maar agressief: hij haalde de mysteriën neer en werd zelfs ter dood veroordeeld doch vluchtte.

"Alle schakeringen van vrijzinnigheid op religieus gebied" (aldus *Windelband, Geschichte der alten Philosophie,* 1888, S. 73), agnostische, psychologische, politische of ethische, geeft de Sofistiek te zien. Bij hen wordt het 'humanisme' (de 'antropologie') areligieus, 'a.theos'.

GW74

- III - Waardeoordeel over de Eerste Sofistiek.

H.J. Blackham, Humanism, Penguin Books, 1968, p. 9, zegt "Humanisme is de durende wisseloplossing voor religie" en bestaat, in een gekerstend Europa, aldus steller, in "n verwerping van de christenheid" want "humanisme komt voort uit 'n vooropstelling dat de mens op zich bestaat en dat dit leven alles is en 'n vooropstelling van verantwoordelijkheid voor het eigen leven en voor het leven van de mensheid." (o.c. 13). *J. Alleman, De leidende grondgedachten van het moderne a-godsdienstige humanisme en hun onderlinge samenhang*, in Tijdschrift voor Philosophie 21:4 (1959), blz. 615/680; 22/1 (1960), blz. 13/76, vertolkt deze gedachten in het Nederlands.

Blackham, o.c., 103ss., heeft het over de Griekse verlichting, die haar hoogtepunt beleeft in de V-de eeuw, het Athene van Perikles.

1/ te beginnen met Homeros, als heroïsche vorm van 'humanisme', d.i. uitmuntendheid in alle menselijke verrichtingen (athletisme, toneel, bouwkunst, beeldhouwkunst, welsprekendheid, politiek, denken, leven) waarbij Blackham verzwijgt dat Homeros een goddelijke achtergrond kent die zeer levendig is en niet strijdt met een humanisme, -, gaande

2/ over Thoekudides' *Geschiedenis van de Peloponnesische Oorlog* (inzonderheid Perikles' rede),

3/ het Corpus Hippocraticum (de bibliotheek van de Hippokratische school, die steller 'n onovertrefbaar voorbeeld van humanisme heet, wij weten (blz. 44/45 supra) hoe ook deze geneeskunde niet exclusief stond tegenover goddelijke werkelijkheid, - wat steller opnieuw verzwijgt) –

4/ Demokritos, de atomist ("een naturalistische visie", d.i. een zienswijze die het boven- en buitennatuurlijke tot het natuurlijke herleidt)

5/ Protagoras, "de man die het eerst het regnum hominis (rijk van de mens) proclameerde", looft steller de 'humanistische' aard van de Grieken en hun cultuur. Voor Demokritos (behoudens zijn hylisch pluralisme) en Protagoras is dit juist, - en dan nog: het exclusieve ja, agressieve tegenover de religie is niet zozeer bij hem doch bij andere sofisten te vinden. - *Dodds, Fortschr.*, 125, die nochtans met sympathie staat t.o.v. de sofistiek, is minder geestdriftig: "(De Sofistiek) had 'n groot tijdvak van intellectuele, sociale en politieke ontvoogding moeten inleiden. Wat zij in feite inzette, was

1/ vooreerst ‘n tijdvak van burgeroorlog- en oorlog tussen steden, met ‘n bewuste vreugde aan brutaliteit uitgevochten, - brutaliteit die, tot voor kort, onder volkeren van hoog cultuurpeil nauwelijks ooit overtroffen was;

2/ en daarna een tijdvak van dictaturen (de zgn. ‘tweede turannis’), voor de welke Dionusios van Surakousai voorbeeld stond. (…) In de wereld van het denken dook

a/ voor het eerst, enerzijds, de theorie van de Uebermensch op, dat politiek immoralisme dat Kallikles in Platon’s Gorgias zo glanzend naar voren brengt en b/ anderzijds, Platon zelf, wiens filosofie

GW75

Crossman te recht als “de gruwelijkste en grondigste aanval op liberale ideeën, die de geschiedenis te kennen geeft” beschreven heeft.”

W. Jaeger, Paid. II, behandelt na de Sofistiek, drie figuren, die wij even vernoemen: Euripides, Aristofanes en Thoekudides.

Euripides van Salamis (-485/-406),
waarover straks;

Aristofanes van Athene (-450/-385),

Hij was de enige vertegenwoordiger van de ‘oude komedie’, d.i. die komedievorm die tot +/- -400 gaat, van wie integrale werken zijn bewaard gebleven. –

De oorsprong is: **1/** enerzijds, (vgl. blz. 51 supra), de komos, de uitgelatene Dionysische dorpsliederschat, **2/** doch, anderzijds, de Ionische burlesk-volkse novelle, zoals Homeros’ Odusseia ze te horen geeft in Demodokos, de Faiakische verteller, wanneer hij over de echtbreuk van Afrodite met Ares, de krijgsgod, die Hefaistos, de smedende god, bedriegt, vertelt (vgl. *J. Werner, Erzählungen der Antike, Birsfelden* / Basel, s.d., S. VII). Demodokos doet het gewone volk op de agora lachen, meer niet, en contrasteert zodoende met de aristocratische aoidos, zanger, die hij, overigens, ook is.

Via **a/** Italische fluakes**, b/** Siciliaanse komedie en mimos, komt het tot de fameuze Attische komedie, vooral sedert -486, met Kratinos (-520/ -423), Eupolis (wat jonger) en Aristofanes.

Aristocraat en behoudsgezind, bekritiseert Aristofanes de democratisering en iedere vernieu-wing, zet zich voor vrede in en bekampt het Atheense

imperialisme, doch, in dat alles, vertolkt hij de momentane volksstemming te Athene (vgl. *E. von Tunk, Kurze Geschichte der altgriechischen Literatur*, Einsiedeln / Köln, 1942, S.29).

Politische onderwerpen zijn schering en inslag, doch ook filosofische: in "De Wolken" karikaturiseert hij de reeds lelijke figuur van Socrates zoals, jammerlijk genoeg, het Atheense publiek hem, oppervlakkig, met een sofist verwart. Vgl. *G. G. Toudouze, pres., Aristophane, Les Guêpes*, Paris, 1943, PP. 5/10. –

(c) Thoekudides van Athene (-460/455 /-359/396),

In de geest der Sofistiek, beschrijft hij de Peloponnesische Oorlog. Hij maakt on-derscheid tussen aanleiding en echte diepere oorzaak van politisch gebeuren, steeds, in iedere polis, de macht als het wezenlijke aan het werk ziet, alsook, iedere ethisch-stichtende bezorgdheid uitschakelend, als Machiavelli (Ital. Renaissance), louter het later technisch bruikbare (ktèma te es aei, verworvenheid voor altijd, in de pragmatische zin) naar voren haalt als een fysisch proces, maar niet in de buitenmenselijke fusis doch in de politische fusis.

Koel-objectief, als behaviorbeschrijver, van buiten uit bekijkend, legt hij het verval der Atheense democratie vast als was het een natuurgebeuren, dat volgens eigen aard, wetmatig, verloopt. Daarvandaan zijn actualiteit: **a/** neutraliteit der zwakke steden in de strijd der grote poleis, **b/** nationale eenheid in steden die verdeeld waren, **c/** vrede op grond van zege of verzoening, d/ politisch immoralisme, staan centraal. (Tunk, o.c.35/ 36).

GW76

3.4. Klassieke Attische filosofie: Socratiek (-450 / -320).
Inleiding.

Volkenkundige Encyclopedie, Zeist / Gent, 1962, blz. 27vv., deelt, naar *G. Tarde*'s mimetisme op sociaal gebied, de culturen in in

1/ primitieve (goden zijn voorbeeld),
2/ antieke (heroën zijn voorbeeld) en
3/ Klassieke (mensen zijn voorbeeld).

"De Griekse, Romeinse, Indische en Chinese cultuur hebben duidelijk een antieke grondslag. Homeros is een antieke, Socrates een klassiek figuur. (...)

Socrates en Plato waren radicale vernieuwers. De cultuur was overwegend antiek. Herodotus belijdt zijn verwantschap met de Egyptenaren. (...) Wat

Kristensen (in “Het Leven uit den Dood”) “de verlichte kringen” noemt, waren de klassieke denkers van Hellas. Zij stonden in vele opzichten buiten de antieke wereld. Het vonnis van Socrates is slechts begrijpelijk vanuit de antieke wereld. (...) Vanuit de antieke conceptie werkte Socrates inderdaad ondermijnend voor de officiële godsdienst. (...) Het is namelijk een historisch feit dat het klassieke denken steeds ondermijnend gewerkt heeft op de religie. (o.c., blz. 28/29).

In feite zijn er twee soorten ‘klassiek’, het sofistische type, vrijzinnig, en het socratische type, religieus. Dodds, Fortschrittsged., S. 98, zegt dat ‘rationalisme’ drie denkinhouden omvat:

(i) de rede is - logisch - het werktuig dat de waarheid opspoort;
(ii) de diepe aard der fusis, werkelijkheid, is ‘rede’-fysisch -;
(iii) de rede is - ethisch-politisch - het middel der (persoonlijke) verlossing.

a/ De voorsocratische wijsbegeerte is het loskomen, zegt Dodds, uit het oude hylozo-ïsme (de fusis is materie en deze ‘leeft’), van het rationalisme dat in de Sofistiek culmi-neert:

b/ De figuur echter die expliciet en doortastend ‘rationalistisch’ denkt, is Socrates. Inderdaad, “ho an.ex.etastos bios ou biotos anthropoi”, “het ononderzochte leven is voor de mens niet het leven waard”. De Attische filosofie, met haar rationeel en/of intellectueel antropocentrisme, is, in feite, de kern van het door Dodds geviseerde rationalisme.

De ‘klassieke’ mens is rationeel en/of intellectueel; hij komt, daardoor, los uit de archaïsche religie en is niet los te denken van de ziekte van de filosofie die ‘Attisch’, ‘klassieke’ is, nl. de twijfel, de scepsis, zoals wij bij de Sofistiek zagen, zoals wij bij de
Socratiek c. s. zullen zien.

Meteen behoort een tweede correctief aan het woord ‘klassiek’ toegevoegd te worden: zoals op blz. *8* reeds gezegd, in de lijn van K. Leese, met z ‘n ‘irrationeel”, beter ware ‘transrationeel’, begrip van fusis, en zoals schitterend aangetoond in *Dodds, Fortschrittsged.*, 97/112, Euripides als Irrationalist, is er een natuurduiding die noch ‘filosofisch’ (fysisch zoals bij de voorgangers der sofisten) noch ‘sofistisch’, noch ‘Socratisch’ is. Zij is ‘sofron a.pistia’, verlicht ongeloof en mystiek tegelijk. Zo bij Euripides, zo bij Platon zelfs, hoewel heel anders.

GW77

-- Euripides van Salamis (-485/-406).-

K. Kuiper, Wijsbegeerte en godsdienst in het drama van Euripides (Bijdrage tot de kennis van het godsdienstig leven der Atheners ten tijde van Pericles), Haarlem, 1888, nog steeds 'n boeiend en degelijk werk, zegt dat de kritiek op de polytheïstische religie Euripides maakt tot 'n Bellerofontes, de twijfelaar, die hij in één van zijn drama's tot centrale figuur maakte (o.c., 247/249): " 't Is waar. Men zegt dat in de hemel goden zijn. - Ik zeg u: Neen, Zij zijn er niet. Tenzij de mens in trage dwaasheid steunen wil op oud gezag. Zie zelf eens toe: ik eis niet dat ge uw mening richt naar mijn beweren! Ik zie dat vorstenwillekeur de meeste burgers plundert of hun 't leven neemt. Ik zie hoe meineed staten (poleis) ten verderve leidt en wie zo handelen, zijn gelukkiger, voorwaar, dan hij die, stil, in godsvrucht zijn dagen slijt. Ik zie kleine steden, god vererend, slaafs geboeid door groter staten waar de goddeloosheid heerst, geboeid door kracht van wapenen." (*Fr. 288*).

Bij die ellende voegt zich het ontbreken van iedere betrouwbare openbaring der goden, die ofwel volstrekt zedelijk goed behoren te zijn ofwel gewoon onbestaande zijn (wat betekent dat de mythische goden er niet zijn).

Gevolg van die radicale geloofscrisis, sedert de Sofistiek: de mantiek, d.i. de zienersgave is niet goddelijke openbaring doch paranormale begaafdheid in de mens zelf (want Euripides gelooft aan paranormale begaafdheden: Kassandra, Kalchas, Teiresias zijn daar het bewijs van in zijn werken; o.c., 234vv.);

de fysiek en de sofistiek zijn zijn nieuwe levensbasis: Anaxagoras (de theologisch denkende mechanicist), Protagoras en Prodikos (de sofisten en Socrates zijn zijn vrienden. Benevens Anaxagoras is vooral Herakleitos met zijn wisselingsgedachte hem bekend. Doch

1/ de scepsis weegt sterk door: het denken verzandt in onzekerheid (logisch);

2/ de natuur wordt beheerst door 'machten' (onpersoonlijk en irrationeel gedacht) als Kupris (= Afrodite) en Artemis, doch deze niet als godinnen maar als godinnenamen voor eeuwige kosmische machten of polen tussen dewelke het leven heen en weer slingert, door en door orgiastisch (*E. Dodds, Fortschritts. ged.*, 108), niet rationeel, ook niet tradi-tioneel op te vatten, mysterieus; vergeleken bij die irrationele macht die, tegenstrijdig, de fusis doorvaart, is: a/ wat de Sofistiek denkt, 'dwaasheid' en b/ wat de filosoof (hij weze fysieker of Socratieker) denkt, slechts tastend inzicht (fysisch irrationalisme)

3/ gevolg: het menselijk gedrag in de polis is door donkere boze aandrangen gestoord (en zeker niet intellectueel zoals bij Socrates). –

"Een mengsel van destructief scepticisme met een niet minder destructief mysticisme", zegt Dodds, o.c., 111, van Euripides' denken, dat vooruitloopt op latere mystische denkwijzen, die het klassieke rationalisme en intellectualisme terugdringen. Deze wijsheid wordt vooral

GW78

door vrouwenfiguren (Medeia, Hekouba, Elektra zijn bijna de enige denkende figuren) verkondigd. Dit maakt, aldus Dodds, o.c., 112, dat Euripides voor onze generatie een der meest sympathieke figuren is uit de ganse antieke literatuur.

A. di Nola, La prière (Anthologie des prières de tous les temps et de tous les peuples), Paris, 1958, pp. 348/349, biedt 'n uittreksel uit *Euripides' De Kretenzers*, waarin de Orfische liturgie ter sprake komt:

"O gij, geboren uit een Tyrische, zoon van Europa (de dochter van Foinix en Zeus), o koning van Kreta met zijn honderd steden, ik kom, na dat ik deze goddelijke tempel heb verlaten, die de cipressen van het eiland, gehakt door de stalen bijl, bedekken met balken, kunstig aaneengevoegd en nauwkeurig aangepast de ene aan de andere.

De reinheid is de wet van mijn leven sedert de dag dat ik ingewijd werd in de geheimen (mysteriën) van Zeus van het Idagebergte.

Na deelgenomen te hebben aan de (h)omofagiën (d.i. de ritus van het eten van rauw vlees om met de godheid één te worden), volgens de regel van Zagreus (d.i. de naam van Dionusos voor dat hij door de Aardzonen of Titanen werd verslonden; zie blz. *15/16* supra), die de vriend der nachtelijke tochten is, en, ter ere van de Grote Moeder, de fakkel van de berg te hebben gezwaaid, heb ik daar (d.i. in die mysteriën) op heilige wijze de dubbele naam van Koereet en Bakchant (die aan de optocht deelnemen) gekregen.

Bedekt met gewaden van een volmaakte witheid, vlucht ik de geboorte der stervelingen, benadert mijn hand niet het lijk dat men begraaft, en duld ik tussen mijn spijzen niets dat geleefd heeft."

E. Eybon, De religieuze beleving van de jongeman tijdens de Romeinse oudheid, in Onze Alma Mater (Leuven), jrg 27 (1973): 3 (blz. 172/188), vermeldt de figuur van Hippolutos, die, omtrent achttien jaar oud, weigert de minnegodin Afrodite te eren en zich wijdt aan Artemis, de maagdelijk levende godin van de jacht, die de vrouwe van zijn gedachten en leven wordt en hem

voortdurend, net Athena t.o.v. Odusseus in Homeros' Odusseia, toespreekt en begeleidt.

Hippolutos gaat ten onder aan de tegenstrijdige machten van Artemis en Afrodite, - op z 'n Euripideïsch. Maar dat religieuze model blijkt, later, in de Hellenistische tijd, navolgers te hebben gekend onder de jeugd.

Besluit: in volle klassieke vijfde eeuw is Euripides allesbehalve rein rationeel denkend. Hij is noch fysieker noch sofist noch socratieker:

"Het hele leven is smart en er is geen ophouden aan het verdriet. Maar het andere - wat dat ook zij - is kostbaarder dan het leven: het verbergt het omhullende duister in wolken. 'n Naamloos iets dat licht geeft over de wereld heen: duidelijk is dat wij ons ziek verlangen daarnaar (Hippolutos).

GW79

3.4.1. Sokrates van Athene (-469/-399). –

Ch. Bühler / M. Allen, Inleiding tot de humanistische psychologie, Bilthoven, 1972, handelt over die zielkunde die, in 1962, o.l.v. Abraham Maslow, de naam 'humanistische psychologie', koos, om zich af te zetten tegen

1/ de gedragspsychologie en **2/** de psychoanalyse, **3/** als 'derde' macht.

Zij is die psychologie die past bij het Human Potentialities Movement in de USA (Beweging voor de menselijke mogelijkheden) en Sensitivity Training. Eén van de histo-rische wortels is Socrates (o.c., 24), doch existentialistisch geïnterpreteerd (o.c., 27vv.).

Inderdaad, de filosofie van G. Marcel, de katholieke existentiedenker, werd ooit gekenmerkt als 'socratisme'. Dit bewijst de actualiteit van deze begripsethieker, de stich-ter van het hoge intellectualisme.

Sedert Fr. D. Schleiermacher (1768/1834) stelt zich het probleem van de Xenofontische Socrates die burgerlijk 'braaf' is (vgl. *E. Järisch, ed., Xenophon, Erinnerungen an Sokrates* (Griechisch - Deutsch), München, 1962) en de Platonische die 'n hoge, geniale geest is.

Een andere tweeledigheid inzake Sokrates is z'n conceptualisme (begripsdenken: Nietzsche brandmerkt hem als "schoolmeesterachtig begripsmens") en z' n ethicisme (z' n zedelijke bezorgdheid).

Vgl. *W. Jaeger, Paid. II*, 69ff. -- De terdoodveroordeling van Socrates door de rechtbank van vijfhonderd burgers steunt op

(i) bederf van de jeugd, **(ii)** verwaarlozing van de goden en **(iii)** invoering van nieuwe daimonia, als beschuldigingstitels.

Hetgeen **1/** op de misvattingen van het Atheense publiek (zie Aristofanes supra blz. berust, alsook **2/** op kwaadaardige juridische drijverij (die altijd iemand die onschuldig is, kan op gewetenloze wijze schuldig stellen). Hetgeen wijst op de problematiek die *H. Kesters, Kérygmes de Socrate (Essai sur la formation du message socratique*), nl. het juiste overkomen van 'n wijsgerige boodschap naar het publiek toe. Men denke aan de uitgesproken vijandschap van Platon's oom Kritias (de sofist) die, antidemocratisch als hij was, alles deed om Sokrates het zwijgen op te leggen.

- Socrates en de Sofistiek.

"Dat Socrates de eerste was die de sofisten met hun eigen wapens op hun eigen terrein bekampte, maakt zijn roem uit," (*O. Willmann, Geschichte d. Ideal. I,* 359).

Ook *V. Brochard, Les sceptiques grecs*, 1969³, p. 20ss., zegt dat Socrates 'fundamenteel dogmatisch' is, maar met 'sceptische inslag'. Wat ook Willmann onderstreept. 'Wetenschap' is voor hem niet fysiek ("Dat gaat het menselijk verstand te boven. God onttrekt dat aan onze ogen") doch ethiek, maar dan zo dat de praktische belangstelling groter is dan de theoretische (wat typisch sofistisch is). Zijn methode, om die ethische wetenschap op te bouwen, is ironie ("Wat ik het best weet, is dat ik niets weet") en wat Platon later heette dialectiek, d.i. discussiërenderwijze begrippen ontleden, wat Socrates vaak haarklieverig en retorisch doet. Weerom 'n sofistische trek.

GW80

(A) Teleologie. *-*

Teleologie is het ter sprake brengen van telos, finis, doel. Welnu, in de lijn van Anaxagoras van Klazomenai (blz. *34* supra) en Diogenes van Apollonia (de Neo-milesiër, die onder Anexagoras' invloed de lucht(ziel), die het beginsel van alle zijnden is, als met doelgericht verstand begaafd opvatte; vgl. blz. *40* supra), stelt Socrates het telos of doel (bestemming) van het leven centraal.

1/ Anaxagoras en Diogenes beweerden dat de fusis als geheel (universeel) doelgericht was door de nous of Heelalverstand;

2/ Socrates zegt dat de menselijke fusis (particulier), met haar lichaam en haar ziel, ingericht is door een goddelijke pronoia, providentia, voorzienigheid, en zo doelgericht.

Socrates' fysiek. –

Socrates was, net als de sofisten, erg fysiek afgekeerd. Doch heeft ook hij, net als de sofisten, een fysiek: de wereld is, volgens hem, zo ingericht dat alles tot nut en welzijn van de mens strekt en wel door 'n goddelijk verstand. Veel verder dan dat gaat zijn fysiek niet, maar het is iets essentieels, nl, die teleologie, dat finalisme, dat strijdt met Demo-kritos die de atoma door louter toeval 'gestuurd' (als dat nog stuurkunde is!) ziet (blz. 36/37 supra).

Socrates' ethiek - politiek. –

Negatief. - Tegencultureel ingesteld predikt hij een ideaal van autarkeia, zelfgenoegzaamheid. Zijn stadsgenoten zetten zich in voor bezit, aanzien en levensgenot. Hij, daarentegen, komt eens op de agora met haar rijkdom aan koopwaren en roept uit: "Hoeveel is er toch dat ik niet nodig heb!". Dit heeft ergerlijk op z'n medeburgers ingewerkt.

Positief. - De mens behoort alle krachten in te zetten voor:

a/ ethische doelstellingen: de ziel in hem, haar innerlijkheid en haar doelgerichtheid, is beslissend; met die ziel de aretè, virtus, deugd, niet Homerisch of sofistisch doch ethisch, nl. het gedrag dat objectieve normen getrouw is en dat de verworven eigenschap van de ziel behoort te worden; die deugd(elijkheid), d.i. geschiktheid om geluk(zaligheid) te verwerven, is drievoudig : 1/ rein ethisch (gewetensvol) - en dan is zij zedelijke goedheid; 2/ wettelijk (juridisch) - en dan is zij gerechtigheid; 3/ religieus (godgelovig) - en dan is zij vroomheid; de deontologie of plichtenleer van Socrates vloeit uit die drieledigheid voort;

b/ politische doelstellingen: alleen zo' n deugdelijk mens is geschikt als stadsstaatsburger, want hij alleen gehoorzaamt aan de positieve wetten (nomos) van de polis en sticht polisharmonie. -- Die ethisch-politische boodschap (kerugma) was het resultaat van Socrates' 'Gefühl einer Mission' (Nietzsche).

- Theologie.-

Max Scheler (1874/1928) in zijn conformiteitssysteem zei dat wijsgerig denken niet de grondslag is van religie doch in zijn resultaten 'conform' (isomorf, gelijkvormig, overeenkomstig) kan zijn met religie. Anders dan de Sofistiek is Socratiek religieus: dieper gelegen

dan de positieve wetten van de polis, die mensenwerk (thesis) zijn, zijn daar de ongeschreven en dus in de fusis of wezensaard zelf gelegen goddelijke wetten, die het heelal en de mens erin doelrichtend beheersen.

Reeds Herakleitos (blz. *28* supra), ja, alle fysiekers, in de grond, benadrukten in hun socio- of poleomorfe natuuropvatting die dieper gelegen goddelijke wetten (die slechts de wijsgerige formulering zijn van wat Homeros en Hesiodos mythisch verkondigden als de door Zeus, de Alvader, gestichte heelalorde). - Wat de Sofistiek die niet-conform dacht, verwaarloosde.

(B) Methodeleer. –

De teleologie, ethisch begrepen, is het doel.

1/ Het middel:

De dialectiek, die met haar eironeia, ironie, het overtuigend bewijs tracht te leveren van het feit dat de mens (Socrates, zijn gesprekspartners) onwetenden zijn: **a/** zowel het gevestigde weten der Helleense traditie **b/** als het nieuwe weten der Sofistiek zijn voor hem schijnweten, waaruit de dialexis, de samenspraak, verlost, dankzij twijfel. Deze socratische twijfel was gemeend: “Ik zoek pas vertrouwvol met u wat wij voor ogen hebben, omdat ik zelf niet weet.” (Charmides). –

In de crisissfeer van die dagen moet die methodische twijfel tot misverstand hebben geleid. “Socrates heeft de glanzende instinctzekerheid van de Griekse mens met betrekking tot het leven en zijn ordening vernietigd”, aldus F. Nietzsche. Dat is slechts zeer gedeeltelijk juist, want a/ de verdeeldheid der wijsgeren en vooral b/ de relativering der sofisten had reeds grondig die instinctieve zekerheid aangetast.

2/ Het middel,

ditmaal positief, in die dialexis gelegen, is de maieutiek (vroedvrouwkunst) die de epagogè, inductio, inductieredenering, is gericht op begripvorming en begripsdefinitie. Dit is het conceptualisme van Socrates.

-- Maieutische methode

Deze heuristiek (vindingskunst) laat de gesprekspartner zelfwerkdadig meezoeken (de vroedvrouw is slechts subsidiair, hulpverlenend), en dit volgens een schema dat regel-matig terugkeert: het ironische niet-weten is uitgangspunt; inductief gaat men

1/ hetzij van concreet voorbeeld (applicatief model) naar abstracte definitie (regulatief model) **2/** hetzij omgekeerd. Inderdaad,

a/ methodisch niet-wetend ondervraagt Sokrates de andere:

b/ antwoordt deze met 'n algemene definitie, dan toetst Socrates deze aan concrete gevallen, antwoordt hij met 'n concreet geval, dan werkt hij het algemene begrip los.

1/ Epistemologie, 'Wetenschap' is *a/* zintuiglijke ervaring *b/* ware mening **c/** verantwoord waar oordeel (Theaitetos).

2/ Ethiek:

'Deugd' is **a/** goed stadsstaatsbestuur (manlijk), **b/** degelijke huishoudkunst (vrouwelijk), **c/** iets anders (kind, ouderling), waarbij de enige alle soorten omvattende deugd niet ter sprake komt (Menon). - 'Rechtvaardigheid' is **a/** het bestaande recht van Athene eerbiedigen (reflexief), **b/** het recht

GW82

van Sparta doen eerbiedigen (transitief); het begrip (horos, conceptus) 'gerechtigheid' kan dan ook in een wezens- of natuurbepaling (horismos, definitio, definitie) als volgt worden samengevat: "rechtvaardigheid is het recht in de polis hetzij eerbiedigen hetzij doen eerbiedigen" (zelf = wederkerig of reflexief; de anderen = overgankelijk).

3/ Religie: –

De *Platonische dialoog Euthufron* toont ons situatief hoe de dialexis verliep: Socrates is aangeklaagd wegens a.sebeia, onvroomheid. In Athene nu is een waarzegger Euthu-fron: dagelijks werkt hij, met grote zekerheid, met begrippen als eu.sebàs/ a.sebès (vroom/ onvroom), hosios/an.(h)osios (toegelaten/verboden).

Socrates, voor wie alle overgeleverde niet-onderzochte woorden schijnweten zijn, vraagt aan Euthufron wat die woorden nu juist betekenen.

De waarzegger zegt dat hij zijn eigen vader aanklaagt wegens moord, - waarop Socrates, ironisch, vraagt of hij er wel zo zeker van is dat hij vroom handelt; wat is 'vroomheid'?

Eerste antwoord van Euthufren is "Doen zoals ik, nl. naar mythisch voorbeeld". Inderdaad, in Hesiodos' theogonia komt Kronos, de zoon van Ouranos, tegen z' n vader in opstand. Zeus, zoon van Kronos, op zijn beurt,

komt in opstand tegen z' n vader: naar die goddelijke 'nomos' (wet, gedragsregel) handelt Euthufron. Socrates toont het foutieve in Euthufrons antwoord: het is maar één type van vroomheid.

Tweede antwoord: "Vroom is wat de goden welgevallig is", - wat inderdaad een algemene denkinhoud bevat toepasselijk op alle mogelijke gevallen. - Is die algemene bepaling nu geldig? Euthufron antwoordt: "dat alle goden het erover eens zijn dat onrechtmatig doden straf eist".

Socrates verplaatst de vraag: zo algemeen gesteld is Euthufrons antwoord juist; de vraag is: "Welk doden is onrechtmatig?". Waarop Euthufron antwoordt dat het antwoord daarop onbewijsbaar is in weinig woorden.

Socrates geeft dit toe, maar hij gaat verder in op 'vroom' en verbetert de bepaling: "Vroom is het aan ALLE goden welgevallige". Dit, om het Helleense volksgeloof en zijn toevalligheden (de ene god is het oneens met de andere) uit te schakelen.

Opnieuw verbetert Socrates de bepaling: het feit dat men in de smaak der goden valt (welgevalligheid) is niet het wezen (ousia, essentia; de natuur) doch slechts pathos, accidens, bijkomstigheid. Het theofilès, godwelgevallige, is niet het hosion, vrome.

Het vrome is wel een soort dikaion, iustum, rechtmatigheid: rechtmatig is onder meer vroomheid, doch het is meer dan dat (vgl. later Aristoteles' onderscheid tussen geslacht (rechtmatig) en soort (vroom) op grond van een soortelijk verschil).

Dit leidt tot een derde bepaling: "Het vrome is dat deel van het zedelijke dat uitstaans heeft met therapeia, servitiun, dienst, der goden". Wat is nu 'dienst'? Euthufron weet het niet. Wat leidt tot Socrates' voorstel: "Vroomheid is kennis, en wel van het vragen en geven aan de goden." Op het einde heeft Euthufron geen tijd meer. Socrates is teleurgesteld.

GW83

Men ziet dat Socrates streng het VELE, d.i. singuliere en / of particuliere, van het ENE, d.i. het algemene of universele, onderscheidt: **1.** zo b.v. waar Euthufron op zijn eigen voorbeeld van vroomheid wijst als antwoord op de wezensvraag; **2/** zo waar Socrates het vrome (particulier) een 'deel' (pars, meros) van het zedelijke (dikaion, rechtmatige) heet.

Meteen is duidelijk dat de ep.agogè, inductio, veralgemening, inzake goed, gerechtig, vroom niet tot hetzelfde soort algemeenheid leidt als inzake louter fysische werkelijkheden:

1/ een natuurwet, buiten de mens, omvat streng, al het particuliere en singuliere;

2/ de zedewet, in de polis omvat ook al het particuliere en singuliere, doch hier beheerst het universele niet zo nauwsluitend het particuliere en het singuliere, doordat **1/** onwetendheid en **2/** onwil (die voor Socrates' intellectualisme herleidbaar is tot onweteken. –

Dit brengt met zich dat de ontleding van het gedrag (dat van Euthufron b.v. of van de goden) slechts benaderend het universele blootlegt. M.a.w.:

a/ handelden ALLE mensen volgens de zedewet, dan zou de analyse van het gedrag der mensen reine inductie zijn, zoals in de buitenmenselijke natuur;

b/ doch, zoals de sofisten hadden duidelijk gemaakt, de menselijke natuur bevat thesis, (collectief;) nomos, (productief:) technè, die afwijking met zich brengen. –

Indien Aristoteles schrijft: "(Socrates) beschouwde de zedelijke dingen met verwaarlozing van de natuur als geheel. In die zedelijke dingen zocht hij to katholou, het algemene, en richtte zijn denken op begripsbepalingen," (*Met I:* 6), dan is die natuurverwaarlozing blijkbaar gesteund op het inzicht dat buitenmenselijke natuur en menselijke natuur verschillen door de eigen inbreng; (thesis, nomos, technè) van de wetende en willende mens zelf. –

Indien de dialexis, samenspraak van maieutische aard, meermaals op een onbevredigend antwoord uitloopt, dan is dit het fallibilisme of feilbaarheidsbesef inzake menselijke werkdadigheid, dat werkt: de mensen wijken af van de zedewet; het onderzoek wijkt af van de waarheid. Daaraan beantwoorden de verbeteringen en de opvoedbaarheid als cybernetisch correctief.

Besluit: "Dit Socratisch 'intellectualisme' is voor de hele verdere antieke ethiek kenmerkend: wanneer b.v. later, in de leer der Stoiekers, aan de 'wijze' (wetende) zonder meer de kenmerken van het goede, het gerechtige (rechtmatige), het vrome worden toegekend, dan berust dit tenslotte op Socrates' opvatting dat deugd weten is." (*E. Järisch, ed., Xenophon, Erinnerungen an Sokrates*, München, 1962, S. 346).

Opm.: - Was het metron, mensura, maat(staf) of norm, voor Protagoras de mens, voor Socrates **1/** die mensgericht is, **2/** is dat het goede, gerechtige en

vrome op zich, d.i. onafhankelijk van de mens. Dat goede (ethisch), rechtmatige (politisch) en - vrome (religieus) op zich is iets goddelijks.

GW84

Opm. - Socratische mystiek. –

Euripides is transrationeel, ja, irrationeel (in die zin dat hij het onzinnige in de fusis benadrukt, nevens het mantische); Socrates is ook transrationeel, doch niet irrationeel (voor hem is de fusis doelgericht door de godheid). Hier stelt zich de kwestie van het daimonion.

A/ Volgens Xenofon,

Herinn. I: 2, offerde Socrates aan de goden, vaak bij hem thuis, vaak op de publieke altaren van de polis. Ook stak hij niet weg dat hij zich met mantiek, voortekenduiding, ophield, want hij placht te zeggen dat to daimonion, het daimonion, hem sèmainein, tekens gaf. Hij stelde dit tegenover de praxis van gehoor te geven aan vogelvlucht-, godsspraak-, zinnebeelden- en offersduiding, omdat de duiders zelf weten dat het de goden zijn die doorheen die uitwendige tekens richtlijnen geven. *In IV:* 8, 5, staat dat Socrates ondervond dat het daimonion ertegen was toen hij, eens beschuldigd voor het gerecht, zijn verdediging overdacht. - Socrates gebruikt steeds het enkelvoud, en dit **1/** in de zin van 'het goddelijke', **2/** maar dan zo dat dat goddelijke zich, in zijn binnenste, paranormaal laat horen door een persoonlijk daimonion dat tekens geeft.

B/ Volgens Platon,

Apologia 31d, wordt dit als volgt beschreven: "Iets kan vreemd voorkomen. Hoe komt het dat ik, terwijl ik, hier en daar aan iedereen afzonderlijk raad gevend, mij met zowat van alles bezig houdend, niet publiek durf te handelen, tot het volk te spreken of aan de polis raad te geven?

Dat komt - zoals gij mij reeds vaak en op vele plaatsen hebt horen verklaren - doordat mij iets goddelijks als 'n daimonion ten deel valt. Dat is iets dat mij sinds mijn kinder-jaren bijhoudt, een stem die, wanneer het zover is, mij altijd belet te doen wat ik zou willen doen doch mij nooit tot iets aanzet. Dat is het wat mij belet aan politische zaken te doen."

M.a.w. gedurende heel z 'n levensloop, dankzij een hemelse gunst, liet zich een waarzeggende innerlijke stem horen, die, volgens Platon, alleen belettende richtlijnen geeft, volgens Xenofon ook aanmoedigende.

Wat betekent dat het Socratische intellectualisme allesbehalve uitsluitend staat tegenover mystiek. Wat opvalt echter is dat deze mystiek 'klassiek' is: immers **1/** de Pythia te Delfoi komt in vervoering als zij godsspraak doorgeeft, **2/** terwijl Socrates heel rustig, zelfbeheerst, vervoeringsvrij, hoort wat de stem hem ingeeft. Dat zijn twee verschillende types van ingeving; archaïsch en klassiek.

Opm.: - Onder de Hellenen gold 'n oude spreuk: "Gezondheid is het hoogste goed voor de sterflijke man; het tweede is schoonheid; het derde is eerlijke rijkdom, het vierde, het leven met de zijnen genietend doorbrengen."

Als men ziet wat Socrates voorstond, dan is hij, in de grond niet minder revolutionair als de sofisten doch anders.

GW85

3.4.2. De kleine Socratiekers (Socratici minores).-

Socrates heeft twee soorten leerlingen, eenzijdige en veelzijdige. Eerst de eenzijdige. Dezen vervallen in twee strekkingen ten gevolge van de twee aspecten van zijn denken.

(A) De dialectiekers. - Twee tendensen.

(A)1. De Megariekers (School van Megara).

Eukleides van Megara (+/- -400) zet de traditie van Parmenides en Gorgias voort (Eleatisch immobilisme): de zintuigen vatten slechts het niet-zijnde; het verstand vat, betrouwbaar, het zijnde. - Eukleides, aansluitend aan Socrates (en Platon) aanvaardt begrippen (ideeën); hij stelt vooral de zgn. transcendentele of ontologische begrippen in het licht: het ene en het ware van Puthagoras, het zijnde en het goede van Platon; - hetgeen het volgende wil zeggen: het zijnde (dat alomvattend of transcendenteel) is) is één (d.i. het hangt samen als 'n stelsel), waar (d.i. het beantwoordt aan denkinhoud die werkelijkheidsgetrouw is), goed (d.i. het is waardevol, degelijk).

Eukleides, als Eleaat, discrediteert, in Zenon's zin, het niet-zijnde of zintuiglijk waarneembare, door uit het ongerijmde te redeneren. Dit leidt tot twee merkwaardige denkvormen:

(a) Euboulides van Miletos

Euboulides sticht de verfijnde vorm van dialexis, de eristiek of twistgesprekrede-nering. Het beroemdste voorbeeld is ho pseudomenos, mentiens, de leugenaar: "Epimen-ides beweert dat alle Kretenzers leugenaars zijn. Welnu, Epimenides is zelf Kretenzer. Dus liegt Epimenides.- Indien Epimenides liegt, dan is zijn bewering: "De Kretenzers zijn allen leugenaars"

ook een leugen. Dus zijn alle Kretenzers niet leugenaars. --Doch, indien dit waar is, dan is ook Epimenides geen leugenaar. Maar dan is zijn bewering "Alle Kretenzers zijn leugenaars" waar. Enz." Men ziet dat deze Megarische redenering een bijkomstigheid verwart met het wezen.

(b) Filon, de Megarieker,

Filon sticht een niet-aristotelische redeneerkunst ("Megarische logica" geheten). *G. Jacoby, Die Ansprüche der Logistiker auf die Logik und ihre Geschichtschreibung*, Stuttgart, 1962, S. 77/88, geeft de zgn. 'waarden' - tafel aan die van Filon de Megarieker komt:

1/ Wanneer het dag is, schijnt de zon (voorzin: waar; nazin: waar);

2/ Wanneer de aarde vliegt, heeft de aarde vleugels (vz.: vals; nz.: vals);

3/ Wanneer de aarde vliegt, bestaat de aarde (vz.: vals; nz.: waar);

4/ Wanneer de aarde bestaat, vliegt de aarde (vz.: waar; nz.: vals).

De 'implicatie' die hier werkt, is grondig verschillend van die van het Aristotelische syllogisme:

1/ bij Aristoteles is de formulering analytisch (indien, dan), gesteund op de begripsinhouden en hun verhoudingen;

2/ bij Filon de Megarieker is de formulering retorisch: een soort inductie die let op waar of vals karakter van oordelen (niet van begrippen) en dit theorieloos. - De Stoiekers hebben zich daaraan geïnspireerd. Ook de moderne logistiekers.

GW86

Samengevat: de Megarische filosofie omvat **(i)** een retorische logica, ja 'n sofistische eristiek, nevens 'n begripsleer in Socrates' geest, maar Eleatisch; **(ii)** een Eleatische fysika; (iii) een Socratische ethica.

(A)2. De Elisch - Eretrische school. –

Faidon van Elis (-417/...), later Menedemos van Eretria (-319/-265). Zij stichten een soort dialectische kritiek.

(B) De ethiekers. - Twee tendensen.

(B)1. De Paleokuniekers (Oudere kunische school).

1/ Antisthénes van Athene (-455/-360),

Antisthénes was leerling van Gorgias, de sofist, en Socrates, onderwerpt de wetenschap (dialectiek, fysiek) aan de ethiek.

Logiek: “Het paard loopt” is ‘n oordeel dat, volgens Antisthenes ongerijmd is, want “paard zijn” en ‘lopen’ verschillen al te veel. Later zal Stilpon de kunische Megarieker dit herhalen. Fysiek: Eleatisch (zijnde is waar; niet - zijnde (d.i. zintuiglijke wereld) is onwaar.

Ethiek: het tegenculturele zelfgenoegzaamheidsideaal van Socrates wordt door-gezet tot cultuurpessimisme. Dit blijkt b.v. uit zijn uitspraak tegen Kuros, de Perzische vorst: “Hebt gij niet vernomen, Kuros, dat het het lot is van de koning, goed te handelen en toch slecht befaamd te zijn?”: - Het onderscheid “volgens natuur (kata fusin)/ volgens wet (kata nomon)” past hij toe op de theologie: volgens de natuur is er maar één god, volgens de wet (gewoonterecht van de volksgodsdienst) zijn er vele goden.

2/ Diogenes van Sinope (-400/-325)

Diogenes zet dit anticulturele aspect radicaal door. Zijn vader en hij werden ooit beschuldigd van muntvervalsing (met ballingschap). Hij leefde in uiterste armoede, - daarin vergelijkbaar met de hippies. Zijn ethiek-politiek is merkwaardig: zij steunt immers op het sofistisch onderscheid “fusis/thesis”. De fusis (het natuurlijke in de mens en de polis) is minimaal; de thesis (het door de mens ingevoerde) is maximaal.

De geluksdefinitie vloeit daaruit voort: geluk bestaat daarin dat men slechts aan zijn natuurlijke behoeften voldoet en wel volgens het economie- of spaarzaamheids-beginsel. Daarom behoort de economische infrastructuur zo minimaal mogelijk te zijn (zelfgenoegzaamheid van Socrates) Daarom askèsis, ascese (versterving), d.i. het lichaam vooral wennen aan minimale behoeften. Ook inspanning minimaliseren: gemaksethiek. “De armoede leert. Zij voedt onwillekeurig op tot wijsbegeerte, want de armoede dwingt door de macht van wat is in feite, tot datgene dat de wijsbegeerte tracht te bereiken door woorden.” Aldus Diogenes.

An.aideia- of schaamteloosheidsleer.- “Wat natuurlijk is, kan nooit schaamtelijk zijn”. Daarvandaan zijn bijnaam ‘kuon’, de hond (‘n door de Hellenen veracht dier). Gevolg: alle welvoeglijkheid is pure thesis, menselijke uitvinding, want niets is ‘onrein’ en dus mag al wat fusis is, in het openbaar gedaan worden.

GW87

Communisme. -.

De gevestigde orde der polis werd radicaal als thesis, willekeurig mensenwerk, opgevat. Gevolg:

1/ de eros werd tot vrije liefde en het huwelijk en het gezin in de commune (met vrouwen- en kindergemeenschap) - zie ook Platon - opgelost (denk aan de hippiecultuur onder dagen; aan de voorlopers ervan);

2/ de polis werd tot 'n libertaire (de individueel-schaamteloze vrijheid vooropzettende) verzameling, zowel naar binnen (commune) als naar buiten (kosmopolitisme). – Drie cultuurbewegingen ontwikkelen zich uit het kunisme (Lt. cynisme):

1/ de hedonische kuniekers, vanaf Bion van Borustenes (-300/-250);

2/ de Stoa (vanaf -300);

3/ de Neokuniekers, onder de Romeinse keizers, die, als rondreizende predikanten (retoren), met staf en buidel, ongeschoren en in lompen, veel weerklank en aanhang vonden, - dit van de eerste eeuw tot en met de zesde eeuw na Christus (bedelfilosofen - retoren).

(B)2. De Kurenaiekers.-

Totnogtoe was Elea, via Gorgias en Socrates invloedrijk. Doch nu ook Herakleitos via Protageras en Socrates: Aristippos van Kurene (-435/-360) bepaalt het geluk hedonisch (blz. *49* supra). "Het telos, doel, is iedere eenvoudige lustgewaarwording.

De som ervan, of zij nu voorbij zijn of nog te verwachten, maakt het geluk uit. De eenvoudigste lustgewaarwording is om zichzelf het nastreven waard; het geluk (als zalig-heid) echter niet. (…) Indien wij lust gewaar worden, zoeken wij niet verder en wij vermijden niets zozeer als haar tegendeel, de onlust." In de logica is Aristippos sens-(ual)ist: alleen zintuiglijke ervaring verschaft kennis. Wat het begripsintellectualisme van z' n leermeester Sokrates natuurlijk tegenspreekt.

Theodoros de Kurenaieker

Theodorus zet dit door tot permissieve ethiek. 'Permissief' is "alles toelatend", onder gegeven voorwaarden is er niets dat niet toegelaten is, want een daad is af te meten aan naar gevolgen (hedonisch pragmatisme: het resultaat als genot of ongenot verstaan telt). Natuurlijk zijn voor Theodoros godheid, goden onbestaande. Twee cultuurbewegingen ontwikkelen zich uit het kurenaïsme: 1/ in de school gesticht te Kurene heeft Aristippos menig aanhanger; 2/ het Epikoerisme werkt de lustethiek verder uit.

Nabeschouwing. - *V. Brochard, Les sceptiques grecs*, Paris, 1969, p. 20, bekritiseert Hegel (1770/1831) die vindt dat Socrates niet als een paddenstoel

uit de grond rees, maar in volkomen voeling met zijn tijd, die een sofistische tijd was, bleef.

Zoals een sofist, aldus Hegel, verwaarloost hij de fysiek en plaatst zich op subjectief standpunt. - Brochard vindt dat overdreven, ja, onwaar. En toch is er iets, nl. 1/ het misverstand dat Socrates, zelfs bij zijn leerlingen, stichtte.

2/ om niet te spreken van de veelduidigheid van ieder denker. Deze dubbele reden verklaart de onderlinge tegenstrijdigheid der socratiekers.

GW88

3.4.3. De grote Socratiekers (Socratici maiores): Platon, Aristoteles.

Platon en het oudste platonisme (de Oudere Academie).

Platon van Athene (-427 / -348/7) werd geboren uit een oude, rijke, politisch invloed-rijke familie van aristocratische positie. De kalokaigathia, de schone en deugdelijke eigenschappen, die de oude homerische paideia bij de jonge aristocraat ontwikkelde, waren dan ook voor hem

1/ gymnastisch met spel en jacht inbegrepen, en

2/ musisch (wat kennis van Homeros en Hediodos en andere oudere dichters alsook fluitspelen en zingen omvatte) te ontwikkelen. —

Zijn wijsgerige vorming:

a/ omvat contact met Herakliteïsche (via z'n leraar Kratulos) en Eleatische fysiek en met pythagoreïsche mathematiek.

b/ Doch ook de Sofistiek werd hem, natuurlijk, bekend: denk aan Kritias, zijn familielid.

c/ De derde en beslissende denkerinvloed is, in - 407, zijn ontmoeting met Socrates, de anti-sofist en a-fysieker, waardoor de juiste levenswijze in de polis, voor Platon, centraal werd (Socrates was toen 37 jaar).

Dit eerste gedeelte van Platons leven eindigt in -399 met de dood van z' n leermeester door de gifbeker. Waarop Platon Athene verlaat en naar Megara trekt, bij een leerling van Socrates, nl. Eukleides de Megarieker (vgl. blz. *87* supra).

Het tweede gedeelte van z' n leven begint met reizen naar Egypte en Kurene (dit laatste, het land van Theodoros van Kurene, wiskundige (-470/60/ -390/80), die te Athene gewerkt heeft en die leermeester is van Platon's vriend,

Theaitetos van Athene (-415/-368). In -388/7, reist Platon naar Groot-Griekenland en Sicilië: hij ontmoet er Archutas van Taranton (Tarentum) en Filolaos van Kroton, Pythagoreeërs, alsook Dionusios I, turannos van Surakoesai (Syrakuse; -405/-367).

De zwager van de alleenheerser, Dion, wordt overtuigd aanhanger van Platon's filosofie. Overigens, de tiran omgaf zich met wetenschappers en techniekers, waardoor vele Pythaloreeërs aan zijn hof waren, onder wie er een het eerste effectief geschut uitvond dat tegen de Karthagers werd gebruikt.

In -367 ontbiedt Dionusios II, daartoe aangezet door Dion, Platon als raadgever, - hetgeen mislukt omwille van de filosofische en o.m. communistische politische voorstellen van Platon (die o.m. in zijn *Politeia* staan). Dit loopt uit op 'n geschil waarbij Dion verbannen en Platon ongewenste gast worden. Dit belet niet dat in -361 Dionusios II, Platon voor de tweede maal ontbiedt, terwijl Dion verbannen blijft.

Ondertussen heeft Platon in -387 de Akademeia, academia, Academie, gesticht, enigszins naar het model der Pythagoreeërgemeenschappen. De naam komt van Akadèmos, 'n heros die daar kultueel vereerd werd.

Daar werden propaideutische vakken gegeven (arithmetiek, geometrie, harmoniek (muziek) en astronomie, - alsook de sofistische vakken). Deze leidden in tot de filosofie, die in gespreksvorm en sterk aporetisch (op vragen uitlopend) beoefend werd. Leon en Theudios van Magnesia, Eudoxos van Knidos, Theaitetos

GW89

deden er aan vorsingswerk en gaven er les.

1/ In de lijn van Hippokrates van Chios (-470/-410) zie blz. 28,31 supra - die een boek schrijft; 'Stoicheia' (Elementa, Elementen),

2/ schrijven ook Leon en Theudios van Magnesia, in Platon's tijd, in nauw verband met de Academie, 'Stoicheia' d.i. 'n leerboek van wiskunde. Men neemt aan dat wanneer, later, Aristoteles wiskundige uitspraken aanhaalt, dat zij uit het leerboek van Theudios komen, dat tussen de vijftig en de zeventig jaar

3/ voor de '*Stoicheia' van Eukleides* van Alexandrië (+/- -300) geschreven werd en waaruit deze ontleend heeft, net als, uit dat van diens voorgangers. Op blz. 30/31 supra is gezegd dat de posteleatische fysiekers (Empedokles, Anaxagoras, Leukippos en Demokritos, die de weg van het mechanicisme

opgingen) en wiskundigen als uitgangs-punt hadden: “De eenheid (Parmenideïsch opgevat) is ondeelbaar; de veelheid (Hera-kliteïsch opgevat) is de som van meer dan één eenheden”.

Doch, om dit laatste staande te kunnen houden tegenover Parmenides’ ontologisch monisme (d.i. de bewering dat er slechts één zijnde is, terwijl iedere veelheid schijn is), was er toententijde maar één uitweg: de eenheid als fusis (en wel zijnde) aanvaarden; de veelheid als thesis, pure ‘stelling’, vooropstelling; opvatten en dus wiskunde bedrijven louter ‘thetisch’ (positief, en wel louter redenerend zonder met de werkelijkheid rekening te houden, in een pure wiskundige ‘wereld’,- iets waarbij Zenon van Elea had op weg gezet door zijn louter redeneren).

Vgl. *F. Krafft, Gesch. d. Nat.*, I, 322, 326, 330. Platon en z’ n Academie hebben veel bijgedragen tot die louter redenerende wiskunde (die daardoor sterk verschilde van de oud-Pythagoreïsche die fysiek was). –

In alle geval, behalve wiskundigen, heeft de Academie vele wijsgeren en politiekers voortgebracht. Zij werd in +529 door keizer Justinianus gesloten (en heeft dus meer dan negenhonderd jaar bestaan).

E. Horneffer beweerde ooit dat Platon die denker is die, aan Atlas gelijk, het ganse Europese denken draagt. A. Whitehead omschreef de ganse westerse filosofische traditie als “a series of footnotes to Plato”. E. Gilson heeft gezegd dat men filosofeert in de mate dat men platonizeert.

Platonisme.

a/ de leer van Platon is problematisch: zoals *Konrad Gaiser, Platons ungeschriebene Lehre (Studien zur systematischen und geschichtlichen Begründung der Wissensehaften in der platonisehen Schule*) zegt, verkondigt Platon in z’ n dialogen geen wijsgerige leer stricto sensu (hij staat sceptisch tegenover het woord, althans het geschrevene); z’ n leer gaf hij slechts mondeling door:

b/ Toch schetst *C. de Vogel, Plato (De filosoof van het transcendente)*, Antwerpen, 1968, te recht de hoofdlijnen ervan: **(i)** - de ideeënleer, in verband overigens met de anamnèsis of herinneringsleer (de ziel heeft ooit, voor haar leven in deze wereld der verandering (ontstaan/vergaan), de ideeën rechtstreeks geschouwd) en de zieleleer (onsterfelijkheid, wedergeboorte, liefde); **(ii)** de grondige

GW90

toetsing van de ideeën-, herinnerings- en zieleleer; - de invoering van de indelings- en zijnssoortenleer (het zgn. beschrijvend Platonisme), waarin de ideeën als 'n netwerk van denkinhouden ontleed (analusis) worden, - de polisleer en 'n soort fysiek (van de Timaios).

- Platonisme en Orfisme, resp. Zoroastrisme.

1/ E. *Dodds, Fortschrittsg.*, 147/150, houdt het voor onbetwistbaar dat bepaalde religieuze tradities die met Orfisme (en Pythagorisme) samenhangen, Platon's religie en daardoor ook zijn wijsgerig denken wezenlijk hebben beïnvloed. Dodds is er zelfs van overtuigd dat Platon (zoals reeds von Wilamowitz voorstond), in de periode dat hij zijn dialoog 'Gorgias' schreef, 'n soort religieuze, bekering doorleefde (+/- -393/2).

2/ Of (zoals Jaeger, Reitzenstein, Bidez, Cumont beweren) Platon, later dan, het Perzische Zoroastrisme leerde kennen, - wat dan 'n tweede religieuze bekering zou betekenen, - beantwoordt Dodds als volgt:

Er zijn stevige gronden om aan te nemen dat sommige inlichtingen over de Perzische religie van Zarathoestra (Gr.: Zoroaster) Platon toegankelijk waren, want, enerzijds, prijkt de naam van 'n Chaldeër op de lijst der leerlingen van de Academie (toen Platon reeds oud werd) en, anderzijds, is daar Platons vriend, Eudoxos van Knidos (-408/-355), de schitterende wiskundige, sterrenkundige en geograaf, die het Zoroastrisme als "de waardevolste onder de filosofische strekkingen" hoogschatte en die misschien Platon beschouwde als 'n wederbelichaming van Zoroaster. In alle geval:

a/ Zoroaster wordt in de dialoog De grote Alkibiades (122a) vernoemd;

b/ Aristoteles en andere Academiekers stelden belang in Zoroaster. - Twee aspecten van het Platonisme zijn vormgelijk met Oosterse religie: **1/** het dualisme en **2**/ de astrotheologie (de grote betekenis van zon en hemellichamen). a**d 1/** Doch Platon's dualisme is nooit Zoroastrisch: Platon neemt, als tegenvoeter van het Goede (God), niet 'n soort tegengod of daimon, die opzettelijk het kwade (ethisch, eudemonisch) kiest, aan; **ad 2/** hemellichamenverering is niet specifiek Chaldeïsch: Sofokles (de dramatieker) vernoemt filosofen die de zon "voortbrenger van goden en vader van alles" heten;

Socrates aanbad de zon; dit terwijl b.v. Anaxagoras gerechtelijk vervolgd werd omdat hij de zon een (vuur)steen heette. Ja; Alkmaion van Kroton (zie supra blz. *45*; +/- -500), de Pythagoreër en geneesheer, had beweerd dat de sterren, doordat zij steeds bewegen, levend moesten zijn en, als levende wezens, goden waren.

M.a.w. Platon had daarvoor geen 'barbaarse' (niet-Griekse) bronnen nodig. - Wat Dodds wel beweert, is dat Platon de deur voor de astrologie geopend heeft. Doch dat Platon Zoroastriër was, lijkt grondig niet bewezen. –

Over Zoroaster: vgl. *P. du Breuil, Zarathoustra et la transfiguration du monde*, Paris, 1978, dat de recente stand van zaken uiteenzet (du Breuil is overigens bewonderaar van Zoroaster).

GW91

Doch daarmee is de vraag niet helemaal beantwoord. *M. Vermaseren, Mithra, ce dieu mysterieux*, Paris / Bruxelles, 1960, p. 16, schrijft: "Zarathoestra was 'n magiër.

a/ Het woord 'magiër' behoort niet (...) de gedachte aan geheimzinnige magische praktijken op te roepen, waarvan sommigen (o.m. Plinius) al de magiërs zonder meer hebben beschuldigd. Het woord 'magu', volgens de iranoloog G. Messina S.J. omschrijft degene die deel heeft aan de 'gaven' (maga), d.i. aan de religieuze leer van Ahoera-Mazda. Oorspronkelijk betekent het woord 'magu' dan ook niets meer dan 'n aanbidder van Ahoera-Mazda. Zoroaster is de eerste magiër, want aan hem onderwees de Heer der Wijsheid (d.i. Ahoera-hazda) zijn leer."

b/ Geleidelijk vervaagde en verbreedde de betekenis van het woord tot, gewoon, priester (opvoeder o.m. der erfprinsen in Iran), volgens Herodotos gekozen uit één der zes Medische volksstammen (*Hist. I: 101*). Met de uitbreiding van het Perzische rijk kregen de magiërs contact met de priesterkasten, vooral met de Chaldeeërs, in dat rijk, alsook met de Helleense cultuur (zo zou Ostanès de Iraanse leer in Hellas verspreid hebben). Zo kwam de Helleense wijsbegeerte in aanraking met de magiërs: "Onder wie er één de mageia, magie, onderwijst, eigen aan Zoroaster, de zoon van Homazès (het Grieks voor Ahoera-Mazda, de Oppergod der Perzen, 2/ of voor de mogelijke 'vader' van Zarathoestra). Dit is theon therapeia, godendienst." Aldus Platon, Alkibiades 122a. Doch Vermaseren, o.c., 18, wijst erop dat, bij Sofokles b.v., de volkser opvatting van magie vernoemd wordt (waarin mageia synoniem is van goèteia). Langs de Chaldeeërs is de astro(theo)logie in de magie ingevoerd (Vermaseren, o.c., 18). *Gh. et L. Gérardin, Savoir et magie*, Paris, 1974, pp. 85/97, wijst erop dat Platon niet de Demokriteïsche eidola - uitleg huldigt (alhoewel *S. Seligmann, Die Zauberkraft des Auges and das Berufen (Ein Kapitel aus der Geschichte des Aberglaubens*), Den Haag, 1921-1, S. 503, 507, erop wijst dat, volgens Platon, de ogen mild lichtende stralen uitzenden die de stralen van het voorwerp ontmoeten), doch de daimonologische opvatting en verwijst daarbij naar *Sumposion (Gastmaal), hh. 22/29*, waar de gespreksleider

verhaalt hoe de magiërin Diotima hem heeft uitgelegd dat ‘n daimon ‘n meson, medium, tussenwezen, is tussen de eigenlijke goden en de mensen.

De daimonische taak is vertolken en overbrengen:
1/ naar de goden toe wat van de mensen komt en, omgekeerd,
2/ naar de mensen toe wat van de goden komt (gebeden, offers, opdrachten, vergelding der offers). Iedere waarzegging, de kunst der priesters inzake offer, wijdingen (inwijdingen), toverspreuk – voorspelling en magie,- dat alles gaat doorheen de daimones; “want ’n god gaat niet met de mensen (rechtstreeks) om”, maar door bemiddeling van daimones, zowel wat betreft slapende als wat betreft wakende mensen (*Sump. 23*). Zo is de daimon Eros te verstaan: een tussenwezen, bemiddelaar, is hij.

GW92

Samengevat:
1/ Platon denkt de magie als godendienst;
2/ deze geschiedt dan wel via daimones (lagere goden en/of elementgeesten en / of zielelichamen die tot zielewezens worden, - dat blijft onuitgemaakt). Het woord ‘magie’ komt uit Medië; doch de werkelijkheid is universeel. –

Besluit: ook wat betreft dat aspect (nl. **1**/ de magische zijde, onderscheiden van 2/ de Chaldeïsch - astrologische zijde en van **2**/ de dualistische zijde) hoeft Platon niet naar Oosterse bronnen te gaan; wel blijft ‘n zekere invloed ‘n feit.

De uitdrukking ‘godendienst’:
a/ schijnt allereerst begrepen te moeten worden vanuit het archaïsche dienstbaarheidsbegrip zoals *W.B. Kristensen, Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten, Amsterdam*, 1947, blz. 201/229, dat verstaat: vertegenwoordiging op aarde van (chthonische) godheden met het oog op de redding van het volk (zoals b.v. de slaven en vooral de slavinnen dat waren voor de klassieke ‘ontwijding’ van die ‘dienstbaarheid’).

b/ In *De Staat* en *De Wetten* gewaagt *Platon* van beïnvloeding van goden door middel van bepaalde riten (wat dan het omgekeerde suggereert, nl. onderwerping der goden aan menselijke wil), - wat hij onvoorwaardelijk veroordeelt (vgl. *Dodds, Fortschrittsg.,* 142).

Besluit: Platon’s uitingen over magie zijn onsamenhangend op dat punt, zoals, overigens, die van alle klassieke denkers; reden: hun intellectualisme,

resp. rationalisme (sedert de Sofistiek, ja, sedert de Milesiërs vooral sedert Xenofanes) heeft echte voeling met de mythisch-archaïsche onderlaag a.h.w. afgesneden, - wat b.v. tot gevolg heeft dat Platon helderziendheid 'n vermogen van de niet-rationele, infra-rationele ziel heet (wat in de grond Euripides ook doet); - wat dan als gevolg heeft dat de weldadige en intellectueel geldige resultaten van zo' n infra-intellectueel gebeuren 'onbegrijpelijk' en in die zin 'irrationeel' overkomen.

- Platonisch mysticisme. -

"De enige leerling van Socrates die de leer van z' n meester niet in eenzijdig rationa-listische richting uitwerkte, maar, daartoe aangezet door Pythagoreïsche invloed, 'n mystisch - religieuze wending in de diepte gaf, is Platon. Daarin, zoals in z'n machtvolle artistieke begaafdheid, ligt de reden van z' n ver de anderen overtreffende wijsgerige en letterkundige betekenis in de kring der Socratiekers en in de wereldliteratuur." Aldus Christ-Schmid. In welke zin juist is hier sprake van 'mystiek'?

1/ Zoals Dodds zegt, is in Platons werk - zoals in ieder klassiek, niet-sofistisch steller 'n tweespalt tussen het intellectueel-rationele, 'dialectische' denken, enerzijds, en, anderzijds, het religieuze, mythische, dichter bij het aloude volksgeloof staande archaïsche denken (o.c., 145). Welnu, dat archaïsch peil is 'mystisch' op zijn wijze, nl. het is sensitief.

2/ Doch er is een tweede mystisch aspect: de in de Faidon aanbevolen methode die erin bestaat zich geestelijk (met de intellectuele ziel dan) terug te trekken uit de wereld van het ontstaan en vergaan naar de ('andere') wereld der ideeën.

GW93

In de *Faidon* vooral komt deze 'mystiek' ter sprake: "Indien (de ziel) zich zuiver lostrekt en niets van het lichaam meetrekt, omdat zij reeds vrijwillig in dit leven niets met hem gemeen had doch het (lichaam) vluchtte en in zichzelf opging en dit altijd wilde (bereiken), - hetgeen niets anders betekent dan dat zij juist filosofeerde en eraan dacht licht te sterven." (*Fr. Schleiermacher, Uebers., Platons Phädon (Gesprach über die Seele)*, Leipzig, 1977, S. 47 (h.29).

PIaton vergelijkt dit 'leven' met dat waarover de ingewijden het hebben, zodat filosofie 'n soort inwijding op intellectueel vlak wordt. In de *Timaios* zegt *Platon* dat het zo doordringen van de (hogere) ziel tot de getalvormen en vooral tot de nog hogere 'beginselen' (ideeën) slechts

1/ God eigen is en **2/** degene die God liefheeft (hij voelde zich wel de lieveling der goden). *E. Dodds, Fortschr*. 143, zegt terecht dat het mystieke denken van *Plotinos* (+203/+269), de grote theosofische neo-Platonieker, daaraan ontspringt. Waarover later. Deze mystiek is inderdaad niet 'irrationeel' in die zin dat zij niet archaïsch sensitief is.

De inspiratiebronnen van Platon.-

Diogenes Laertios (tss. +200 en +250), *Geschiedenis der filosofie*, 3:8, schrijft: "(Platon) werkte 'n mixis, versmelting, van Herakliteïsche, Pythagoreïsche en Socratische leerstelsels uit: **1/** de zintuiglijke dingen dacht (efilosofei) hij naar Herakleitos, **2/** de denkinhoudelijke naar Puthagoras, **3/** de politische naar Socrates."

Ook *Aristoteles, Metaf*. 1,6: 1/4, zegt dat *Platon*

1/ met Herakleitos dacht dat de zintuiglijke dingen niet 'kenbaar' waren (omwille van het veranderlijke ervan),

2/ met Socrates dat begrippen en begripsbepalingen niet op zintuiglijke gegevens sloegen doch op het algemene,

3/ met Puthagoras dat de zintuiglijke dingen op mimèsis, nabootsing, van getalvormen berusten, - wat Platon omvormde tot methexis, deelneming, van het zintuiglijke aan de idee ervan.

Vgl. *O. Willmann, Gesch. d. Id.*, I, 370ff. -- Doch 'n veelzijdige geest als Platon bevat meer: *A. Gödeckemeyer, Platon*, München, 1922, S. 122/127, - nog steeds 'n degelijk werkje wat betreft 'n evenwichtig en nauwkeurig overzicht van het Platonisme, zet uiteen hoe, in de *Parmenides* (dialoog), Platon met het Eleatisme afrekent. De te Eleatische opvatting der ideeën(wereld) leidt tot ongerijmdheden.

A/ Een mens b.v. is **a/** indien hij met andere mensen vergeleken wordt, 'n eenheid (nl. hij behoort tot dezelfde klasse, ja, tot dezelfde samenhang); **b/** indien hij echter op zichzelf in z'n geledingen en aspecten bekeken wordt, is hij 'n veelheid (hij bestaat uit meer dan één deel en aspect). Dat wat betreft de Eleatische methode.

B/ Doch wat betreft de Eleatische hoofdstelling (één zijnde), merkt Platon het volgende op: **(i)** sofistiek is de kunst om, in woorden, 'n bedrieglijke schijn na te bootsen, **(ii)** politiek is de kunst om menselijke, d.i. (Herakliteïsch) veranderlijke

GW94

werkelijkheden te regelen (ordenen) naar het toonbeeld van het echte goed of schone en of van de maat(staf), **(iii)** filosofie is, steeds doch vooral in tegenstelling **a/** tot de Sofistiek, niet **b/** de politiek echter, wetenschap die, in rein denken, zich met het ware zijnde ophoudt.–

Hoe zijn deze drie mogelijk? (Mogelijkheidsvoorwaarde).

1/ Over de sofist kan men maar spreken, indien, behalve het zijnde, er 'n niet-zijnde is; reden: zonder niet-zijnde is er geen bedrieglijke schijn:

2/ van de politikos kan men maar spreken, indien het veranderlijke zijnde (nl. de polis en haar toestanden) bestaat met het oog, het echte zijnde (nl. het goede, schone en de maatstaf of norm van het polisleven).

3/ Van wijsbegeerte kan men maar spreken, indien er, behalve het statisch - immobiele en éne zijnde van Parmenides, ook 'n veelheid van zijnden bestaat die onderling betrekkingen kennen: -

De hoofdfout van Elea is het miskennen van de veelduidigheid van de woorden: indien men, van het onderwerp van 'n zin het 'zijn' uitzegt, dan sluit dit nog niet in dat men dat gezegde ('zijn') totaal vereenzelvigt met het onderwerp 'Zijn' en 'zijn' is twee.

1/ Zo kan men van verandering (ontstaan en vergaan) te recht zeggen dat zij 'is' (een werkelijkheid vertegenwoordigt), zoals men van onveranderlijke zijnden kan zeggen (met Parmenides ditmaal) dat zij 'zijn' (een werkelijkheid vertegenwoordigen, doch van 'n ander type). Er zijn zijnssoorten. Tot daar het veranderlijke domein van de politieker.

2/ Wat het domein van de sofist betreft: het bedrieglijke van de Sofist is, op zijn wijze, ook 'n zijnde. Tegenover het 'zijnde' staat niet alleen (op contradictorische wijze) het volstrekte niets (niet-zijnde) doch (op louter tegengestelde doch daarom nog niet contradictorische wijze) het betrekkelijke niets dat de schijnwereld van de sofist uitmaakt en dat hij met woordkunst tracht voor te toveren.

- Platon en de retoriek. -

S. IJsseling, Retoriek en filosofie (Wat gebeurt er wanneer er gesproken wordt?), Bilthoven, 1975, blz. 13/25, bespreekt Platons (en meteen Socrates') houding tegenover retoriek: "zijn houding ten aanzien van de retoriek was duidelijk afwijzend en negatief en in vele opzichten zelfs uitgesproken vijandig" (o.c., 13).

1/ *De Gorgias*, **2/** veel geschakeerder: de *Faidros* getuigen van die afwijzing die de hele wijsgerige traditie sedertdien beheerst heeft en die nu, onder de invloed van structurele duiding van K. Marx, F. Nietzsche en S. Freud herzien wordt, m.i. met bedenkelijk resultaat, tot op zekere hoogte. "Zoals de sofisten zich bewust waren van de macht van het woord, zo is Plato zich bewust van de fundamentele dubbelzinnigheid van het woord. Het woord kan de mens leiden, maar ook verleiden en misleiden. (...).

Het woord van de redenaar heeft, volgens Plato, slechts betrekking op het waarschijnlijke." (o.c., 21). Platon - en alle wijsgeren in zijn aard - staan zeer huiverig tegenover iedere vorm van geweld; welnu, de redenaar

GW95

in z' n sofistische versie, doet de objectieve waarheid geweld aan: één van de hoofdtaken van Platonisch filosoferen bestaat erin het geweld in al z'n vormen te ontmaskeren (o.c., 22).

Inderdaad : **1/** wijsbegeerte is eerst de argumenten ter sprake brengen, binnen het kader van de vriendschappelijke dialoog waarin ieder der gesprekspartners innerlijk denkend zich uit, en pas dan de stelling die eruit te voorschijn komt als resultaat van eerlijke denkarbeid verwoorden, desnoods met de nodige onzekerheid, zoals zo vaak in Socrates' optreden en in Patons dialogen, **2/** retoriek, echter, is 'n stelling voorstaan, en deze met alle mogelijke argumenten 'waar', waarschijnlijk, maken om te overreden, ook al is er geen stringent bewijs aanwezig. **1/** wijsbegeerte is logica; **2**/ sofistiek is retorica.

Dit brengt met zich dat Platon steeds 'conform' (M. Scheler) denkt, d.i. in aansluiting aan en in overeenstemming met de aloude overlevering, de retorische sofist daarentegen 'niet - conform', 'n breuk vertegenwoordigt met de aloude traditie. Zo zegt Platon, m.b.t. tot de hoofdgedachte van z' n denken: "Als 'n gave van de goden is, zoals ik ervan overtuigd ben, uit 'n goddelijke bron, door de bemiddeling van 'n onbekende Prometheus, in lichtende vuurschijn, de boodschap neergedaald - en de voorouders (hoi palaioi), beter dan wij en de goden nabijer, hebben ons deze openbaring (fèmè) overgeleverd, - nl. dat wat wij de werkelijkheid heten,

a/ niet alleen uit het éne en het vele voortkomt,
b/ doch ook bepaaldheid (pèras) en onbepaaldheid (a.peiria), in zich vergroeid (xum.futon), bevat en dat wij, gezien deze geaardheid der dingen, voor ieder zijnde 'n idea, 'n model, behoren op te zoeken en, aangezien zoiets in hem ligt, het ook vinden zullen."

Deze tekst van de *Filebos,* na gezegd te hebben dat deze ideai, modellen, als getalvormen bepaalbaar zijn, gaat voort: “De goden dus, zoals ik zegde, hebben ons deze wijze van speurwerk, van kennisverwerving en van kennismededeling overgeleverd.” Vgl. *O. Willmann, Gesch. d. Id. I*, 2/3, waar deze tekst als basistekst voor alle idealisme zonder meer vooraan prijkt.

De dood van Socrates en het platonisme. –

Platon, aldus Willmann, zou gezegd hebben, in mysteriëntaal, dat “filosofie het loskomen is van de ziel uit het lichaam”. *R. Guardini,* de katholieke existentiële denker, in z’ n *Der Tod des Sokrates (Eine Interpretation der platonischen Schriften Euthyphron, Apologie, Kriton und Phaidon*), Bern, 1945, laat ons aanvoelen hoe de dood van Socrates naweegt op het Platonisme, ook als denken. Hoe zou het anders. “Nadat (Socrates) ‘n bad genomen had, bracht men z’ n kinderen bij hem (hij had twee kleine zoontjes en ‘n grote zoon) en de vrouwen van z’ n verwantschap kwamen ook. (…) En de ondergang der zon was nakend.” De gifmenger komt, in opdracht der Elf. “Daarmee

reikte hij Socrates de (gif)beker. En hij nam hem, en wel totaal opgeruimd, zonder te sidderen of de kleur of de gelaatstrekken te veranderen. Integendeel hij keek de man, naar z’ n gewoonte, strak in de ogen en zei: “Wat denkt gij? Mag men van deze drank iemand iets geven? Is het geoorloofd of niet?” - “Wij maken slechts zoveel gereed, Socrates”, antwoordde deze, “als, naar onze mening, de maat voor één dronk bevat”. - “Ik versta” zei (Socrates). “Maar tot de goden bidden mag men toch wel zeker en men behoort het ook te doen opdat de tocht van hier naar daar heilvol verloopt. Daarom bid ik ook en het mag zo geschieden”.

Nauwelijks had (Socrates) dat gezegd of hij begon ermee en dronk zeer opgeruimd en gelaten het gif uit. De meesten onder ons waren totnogtoe ertoe instaat geweest zich te beheersen; toen wij echter zagen hoe hij dronk en, daarna, hoe hij gedronken had, ging het niet meer: ook mij vloeiden de tranen, tegen mijn wil in, in stromen, uit de ogen, zodat ik mij wegstak en mijzelf beweende; want niet (Socrates) doch mijn eigen lot beweende ik: ik zou immers voortaan zo’n vriend missen (…) Socrates echter zei: “Wat doet gij toch, wonderlijke lui? Ik heb toch juist daarom de vrouwen heen gestuurd opdat zij niet zo’n dwaasheden zouden ten beste geven. Ik heb immers gehoord dat men in heilig stilzwijgen sterven moet. Wees dan ook rustig en standvastig”.

Daarna legde Socrates zich neer en maakte het in volle bewustzijn mee dat z'n lichaam, van de voeten naar omhoog koud en stijf werd: "Reeds, was hij, in z'n onderlijf gans koud geworden, en zie: hij keerde zich tot ons (want hij had zich stil gehouden) en zei z'n laatste woorden: 'Kriton wij zijn Asklepios 'n haan schuldig. Offer hem aan (de god Asklepios) en verzuim het niet". "Waarlijk, het hoort zo", antwoordde Kriton. "Maar kijk: wilt gij anders, nog iets zeggen?".

Op die vraag antwoordde (Socrates) niet meer doch kort daarop vertoonde hij stuiptrekkingen. Men bedekte hem, want z'n ogen waren gebroken. Toen Kriton dit zag, sloot hij Socrates' mond en ogen. Zo was het einde van onze vriend, van 'n man, van wie men wel zeggen mag dat hij, onder al z'n tijdgenoten, onder allen die wij leerden kennen, de beste en zonder meer de inzichtrijkste en gerechtigste is geweest." (o.c., 237/241).

Zo verstaat men veel, veel beter dat wat *Dodds, Fortschr.*, 147, doch zonder de gewijde sfeer aan te voelen - Dodds komt eerder als sofistisch gezind over - aanhaalt:

Wij behoren altijd indachtig te zijn de oude en heilige leerstellingen die ons openbaren (mènuousin) dat de ziel onsterfelijk is". (Zevende brief n.a.v. de dood van Dion, z'n Siciliaanse leerling-vriend, zoveel jaren later). –

Heidegger zegt ergens dat de mens is 'ein Sein zum Tode', 'n zijnswijze die de dood, bewust of onbewust, indachtig, de toekomst te gemoed gaande is. Het Platonisme is gedragen door die zo ogenschijnlijk actuele gedachte.

GW97

Doch in z'n eigentijds kader is die dood bijzonder sprekend: op sofistisch-retorische wijze is Socrates met valse beschuldigingen voor 'n gerecht gedaagd dat even sofistisch retorisch te werk ging, d.i. met het waarschijnlijke en 'waar' 'gemaakte' (thesis, louter menselijk maaksel) i.p.v. op objectieve en bewezen (streng logisch bewezen) waarheid te steunen! Het is begrijpelijk dat Platonisme en sofistische retoriek zo strijdig waren!

Het Platonische dualisme. -

Xenokrates van Chalkedon, derde leider der Academie (-339/-514), heeft, waarschijnlijk, de Platonische wijsbegeerte ingedeeld in dialectiek, fysiek en ethiek. Hoe goed ook, toch is die in deling misleidend, want aan de tweedeling 'dialectiek/fysiek' inzake wereldbeschouwing beantwoordt dezelfde tweedeling inzake levensbeschouwing. –

'Dualisme' is veelduidig:

indien men twee 'fysische' beginselen, nl. **1/** het stoffelijke (d.i. de onbepaaldheid, a.peiria, van blz. *97* supra) of hylische (materiële) en **2/** het geestelijke (d.i. de bepaaldheid, peras,- zie hoger) of het intellectueel-rationele of immateriële, vooropstelt, dan huldigt men 'n dualisme, dat reeds, in kiem, bij Puthagoras (stof/getalvorm), Parmenides (schijnzijnde/zijnde; zintuiglijk/verstandelijk (noëtisch)), Herakleitos eigen-zinnig/bezonnen; voorgrond/achtergrond (die vuur-Logos is)) aanwezig was: **a/** de fusis als geheel (universeel) is dan én stoffelijk én onstoffelijk; **b/** inzonderheid de menselijke fusis is dan 'n particulier geval: zij is én lichaam en ziel; indien men echter ethische kwalificaties invoert en spreekt van **1/** boos, onrein, bezoedeld stoffelijk en **2**/ goed, rein, onbezoedeld onstoffelijk, dan is dit 'n ander dualisme dan dat van Platon;

Indien men **1/** het boze stoffelijke met ongoddelijk en **2**/ het goede onstoffelijke met goddelijk vereenzelvigt, dan voegt men er nog 'n theologische dimensie aan toe (men denke aan de latere Hellenistische mystiekers of theosofen): ook dat is niet Platonisch. Toch kan men gemakkelijk het Platonisme zo duiden. Het tweede soort dualisme (ethisch-theologisch) is eerder Zoroastrisch (zie hoger).

Mensen als Anaxagoras hebben de fout begaan de Nous (Heelalverstand dat ordenend inwerkt op de mechanische processen van draaiing (dinos) in de stofdeeltjes) als verklaring van de orde in de wereld te stellen zonder te zeggen hoe juist.

Die fout begaat Platon niet: uit de éne oorsprong komt de veelheid der dingen en processen voort, doch die veelheid is nauwkeurig, want, tussen het éne en het vele, situeert hij de ideai, de denkbeelden of denkinhouden die het vele zijn eigen aard verschaffen.

Dezelfde Xenokrates van Chalkedon definieerde de idea als volgt: "de exem-plarische oorzaak (het toon- of voorbeeldige beginsel) van wat van nature duurzaam bestaat" (aitia paradeigmatikè ton kata fusein aei sunestoton).

GW98

Inderdaad, in de *Timaios* stelt *Platon* de wording van het heelal, tot en met het ontstaan van de mens als bekroning ervan (teleologie), als volgt voor:

1/ enerzijds is er de Godheid (die hij vooropstelt zonder heel duidelijk te kunnen zeggen hoe en wat, maar, toch, zij is er, mythisch als in het volksgeloof); deze godheid is het éne als oorsprong van alles (universele, ja transcendentele oorsprong;

2/ met één samenhangend netwerk van ideeën voor ogen ordent die godheid de (eeuwige, ongeschapen) stof (onbepaaldheid, a.peiria) tot daaruit 'n ordentelijke 'kosmos' (mooi geordende wereld) te voorschijn komt;

3/ die stof (onbepaaldheid) bestaat, zoals bij Empedokles, uit vier elementen (vuur, lucht, water, aarde) - Platon zegt ook weer niet hoe zoiets er komt, want uit zich is stof onbepaaldheid, d.i. noch vuur / noch lucht / noch water / noch aarde / noch enige andere 'vorm' is er van nature in -; zoals alles, is ook die stof (onbepaaldheid) te danken aan 'n idea, 'n onstoffelijk basisbegrip 'stof', dat in de zintuiglijk waarneembare stof aanwezig is.

In alle geval: op 'n gegeven moment "blijft voor het ingrijpen van God slechts de taak over, deze elementen 'volgens ideeën en getalvormen' hun zorgvuldige bepaling en differentiëring onderling te verlenen" (*A. Gödeckemeyer, Platon*, 134).

(A). Wereldbeschouwelijk dualisme. (98/109) –

a/ De dialectiek is de ideeënleer. Aangezien de idee (idea, ook eidos in het Grieks) to ontos on, het op zijnde wijze zijnde, het echte zijnde, is, is de dialectiek eigenlijk ontologie of zijnsleer.

b/ De fysiek is dan de leer van de zintuiglijke vormgevingen van die ideeën. -- Beschrijven wij die idee nader.

A/ Weten, volgens Socrates, berust op begrippen (conceptualisme); dat weten (die wetenschap) ontspringt niet aan de concrete gevallen, alhoewel het er inductief - heuristisch van vertrekt; m.a.w. zintuiglijke ervaring is ontoereikend voor het ontstaan der begrippen in de 'nous', intellectus, verstand, van de mens. Reden: het begrip geeft 'to katholou', universale, het algemene, weer, nl. dat wat aan alle mogelijke gevallen eigen is; welnu, alle mogelijke gevallen komen nooit voor in de zintuiglijk waarneembare fusis; alleen de menselijke geest bezit daar het begrip van.

B/ Wat wordt dit nu bij Platon? *V.Goldschmidt, Les dailoges de Platon (Structure et méthode dialectique)*, Paris, 1947, beschrijft, in de inleiding (pp. 1/12), zich steunend op de Zevende Brief, het Aha-Erlebnis dat, bij Platon, ten grondslag ligt aan de ideeënleer. *Platon, Der siebente Brief an die Verwandten und Freunde des Dion zu Syrakus,* Stuttgart, 1948, S. 36, zegt:

“Aan ieder der dingen zijn drie aspecten te onderscheiden, door dewelke, volgens eeuwige orde(ning), de volledige geestelijke kennis geleidelijk tot stand komt; het vierde (aspect) is (die geestelijke kennis) zelf; als het vijfde is het voorwerp (de idee) te stellen, - hetgeen pas kenbaar

GW99

wordt dankzij de diepte van het verstand en het ware oorspronkelijke denkbeeld van het ding is. –

Het eerste van deze aspecten is de naam;
het tweede is de in woorden uitgedrukte begripsbepaling;
het derde het door de lichamelijke zintuigen waarneembare ‘beeld’ (afbeelding); het vierde is de volwaardige geestelijke kennis. –

Indien men nu dat wat hier algemeen uitgedrukt is, duidelijker wil begrijpen, dan begrijpe men het aan de hand van ‘n bijzonder voorbeeld en denke dan die stand van zaken als geldig voor alle dingen zonder meer.

‘Kring’ (cirkel) is b.v. ‘n bijzonder aangeduid ding, dat nu juist de naam heeft die wij zo-even uitspraken. Het tweede van dat ding zou de in woorden uitgedrukte begripsbepaling, zijn, welke uit onderwerp en gezegde bestaat, nl. “het van zijn uitersten tot het middenpunt (centrum, kentron) overal even ver verwijderde”, - dat ware wel de wezensbepaling van dat ding dat de naam ‘rond’, cirkel, kring’ draagt. Het derde is het ‘beeld’ (afbeelding), dat lichamelijk is en onder de uitwendige zintuigen valt, - b.v. dat wat de tekenaar en de draaier (vervaardiger van draaiwerk) maakt, - iets dat achteraf onderhevig is aan uitwissing en vernietiging, - lotgevallen waaraan de idea, het oorspronkelijk denkbeeld, van de kring op zich, waarmee alle meesters begaan zijn, niet onderworpen is, aangezien die (kring) iets anders en helemaal daarvan verschillends is. Het vierde is **1/** het wetenschappelijke kennen, **2/** het bericht (informatie), verno-men door de redelijk denkende geest, **3/** de werkelijkheidsgetrouwe ware voorstelling van dergelijke dingen. –

In deze ganse werkdadigheid behoort men als ‘n eenheid te vatten, aangezien zij **1/** niet in uitwendige taalkundige geluiden, **2/** niet in de voor lichamelijke waarneming toe-gankelijke gedaanten **3/** doch in de ziel zelf plaats heeft. En, door dit inwendig karakter, onderscheidt zich deze wetenschappelijke kennis, vooreerst, van de oorspronkelijke kring op zich en, ten tweede, ook van de drie hierboven vernoemde kennisaspecten.

Onder deze kennisaspecten is dat van het inwendige verstandsvermogen het dichtst bij het vijfde aspect inzake verwantschap en gelijkenis; de andere (aspecten) - nl. de drie eerste echter treden ver terug. –

Wat hier ten titel van voorbeeld gezegd is over de kring, geldt nu natuurlijk zonder meer: zowel van de rechtlijnige figuur en tekening als van de kringvormige; van het begrip van het goede als van dat van het schone en gerechtige; van al wat lichamelijk is het weze nu kunst- of natuurproduct -- van vuur en water en al dergelijke elementen; van ieder schepsel uit de gehele dierenwereld als van iedere individuele, menselijke ziel; van alle oorzaken en uitwerksels. –

Want, indien men niet de vier eerste kennisaspecten der kenbare voorwerpen op een of andere wijze in zich heeft, dan kan men niet volledig deelhebben aan het vijfde aspect.

GW100

Lichtmetafysische toelichting bij deze basistekst van Platon. –
'Licht(meta)fysica' is die wijsgerige leer (**1**/ kennisleer, **2**/ natuurleer, **3**/ zedeleer) volgens dewelke dat wat men 'licht' heet,

1/ én het kenbeginsel is van het zijnde (logisch)

2/ én het bestaans- of fusis- of genesisbeginsel is (fysisch - omwille van het boven-stoffelijke ook 'meta'-fysisch geheten)

3/ en het zedelijk-politisch beginsel (ethisch). –

Voor zover het 'licht' kennisbeginsel is, heet men licht(meta)fysiek ook verlichtings-leer (fotismos, illuminatio, illuminatie). – Voor zover 'licht' tegenover 'duisternis' staat, als tegenstelling (su.stoichia, koppel), spreekt men ook - en in zekere zin, beter - van "licht/duisternis (meta)fysiek",

term waarin het dualisme beter tot zijn recht komt, niet als kloof maar als tweeledigheid.

Lichtfysiek heeft steeds 'n transcendent aspect: zo spreekt *Platons zevende Brief* over " 'n hoger wezen" dat Hipparinos 'n hoge en goede gezindheid inzake politische werkdadigheid ingeeft (o.c., 7), over "een 'lot', één der hogere machten die Platon naar Surakousai leidde (zo zag het eruit)" (o.c., 11), over "een hogere macht die het betere voor de polis voorstaat" (o.c., 19) en tot dewelke men bidt in alle stilte, over "mannen die van de heilige geest vervuld zijn" (o.c., 26), over "de zegen van de hemel" bij 'n poging (o.c.,27), over "een of andere hogere hand die de mens in de wereld 'n juist inzicht verschaft"

(o.c., 27), over “een de macht der mensen te boven gaande lotsbeschikking” als tegengesteld aan “de zegen van de hemel en het toedoen van ‘n goddelijke beschikking (o.c., 29) bij pogingen, over “een gift voor de God der redding” bij zijn derde afreis naar Sicilië (o.c., 32). O.Willmann heet dit het ‘mystisch’ aspect.

Lichtmetafysiek heeft het, steeds over ‘ziel’; dat in de mens dat, van de twee zijden van het zijn, niet streeft naar de zintuiglijke kant van de zaken, doch naar het wezenlijke zijn (o.c., 38); de ‘edele mensenziel’, voorwerp van opvoeding (o.c., 42); die ‘ziel’ is - volgens het aloude beginsel - dat in de spreuk ‘simile simili’ (het gelijke door middel van het gelijke) zich uitdrukt - verwant met het eeuwig voorwerp der filosofie (o.c.,39); zij bezit die verwantschap vanaf de geboorte (o.c., 39), want, indien dit niet het geval is - wat vaak voorvalt -, dan is er voorlopig met zo ‘n mens niet veel aan te vangen (o.c., 39/40).

Lichtfysiek heeft het, in die ziel, over het verstand en, meteen, over de rede (die wat het verstand inziet, verwoordt): “met de denkende geest in gerechtigheid z ‘n leven doorbrengen” (o.c., 26) is de roeping; de ware filosoof bezit “een met het eeuwige verwante geest en, in die geest, een vonk van de godheid” (o.c., 33). - Men ziet dat hier mythische en het intellectueel-rationele aspect (zoals O.Willmann het zegt) zeer nauw ineenlopen. Het is hier dat de verlichtings- of illuminatieleer haar doorbraakpunt heeft:

“Er is inderdaad van mijn hand,

GW101

over die punten (nl. Platons politische filosofie) geen geschreven tekst en er zal er ook geen zijn. Want in bepaalde woordelijke schooluitdrukkingen mag men zich daarover (net als over andere leerpunten) in het geheel niet uitspreken.

Maar uit herhaaldelijk gesprek juist over dat onderwerp alsook uit intiem samenleven komt plots die idee in de ziel, zoals uit ‘n vuurvonk het aangestoken licht, tevoorschijn en baant zich dan zelf verder haar weg.” (o.c., 35).

Hier zij herinnerd aan de gelijkenis van de zon en haar rol t.o.v. de zichtbare dingen dezer wereld, zoals Platon ze elders uiteenzet.

Men lette **1/** op het plotse, **2/** op het licht als vergelijkingspunt (men zij verwezen naar de sensitieve ervaring: ook zij tast eerst (vlottende aandacht n.a.v. ‘n probleem) om plots te ‘zien’, te ‘voelen’ en zo licht te verwerven m.b.t. het probleem). Men lette eveneens

1/ op het herhaaldelijke met elkander spreken,

2/ op het innige samenleven (wat ook in sensitieve ervaringen voorkomt: samen aan sensitiviteit doen, (dank zij 'groepsdynamica', zoals dat nu heet), geeft pas het snelle en eigenlijke resultaat; wat op 'mystiek' in de archaïsche zin wijst, en dat in het hart zelf van Platon's intellectueel AhaErlebnis.) –

Wat verder zegt Platon: "Indien (...)

a/ namen,

b/ definiërende beschrijvingen door middel van woorden,

c/ zintuiglijke aanschouwingen en waarnemingen met betrekking tot uitspraken over het wezen der dingen inlichtingsgewijze aangemeld worden en indien wij hierbij zonder hartstochtelijke betweterijen de juiste dialectische methode volgen, dan pas gaat het licht der rein geestelijke waarneming en der reine verstandelijke vatting van het innerlijke wezen der dingen op". (o.c., 40).

d/ lichtmetafysiek heeft het, uiteindelijk, - en zeker bij Platon - over licht als het goede dat, bij handelen en maken, voorlicht: "Zonder onsterfelijkheid (der ziel) geen anamnèsis, herinnering, - zonder herinnering, geen ideeënwereld, - zonder ideeënwereld geen zekere kennis en zonder zekere kennis geen deugdelijk handelen en geen gelukzalig-heid noch voor de enkeling noch voor de stadsstaat". (*A. Gödeckemeyer, Platon*, S. 92). Waarover straks iets meer. Dat is dan het ethisch-politische aspect van de licht/duisternismetafysiek.

- Nadere uitleg.-

V. Goldschmidt, Les dialogues de Platon, p.. 6, preciseert. To onoma, de naam, is iets afgesprokens (thesis, nomos, - geen fusis); hij is dan ook maar 'n povere louter woordelijke benadering van het reine wezen van b.v. ho kuklos, circulus, de kring.

Hiermee zet Platon zich af tegen zijn leraar, de Herakliteeër Kratulos, die beweerde dat men, van de taal uit, het ware zijn der dingen kon bereiken, doordat de oudste mensen aan ieder ding de (zijn fusis, natuur, toekomende) naam hadden toegekend (oorspronkelijke naam die nog in de zgn. oerwoorden, doorheen vele veranderingen, bewaard is gebleven).

GW102

Platon daarentegen zegt: "Niets belet 'recht' te heten wat men nu 'kringvormig' heet en omgekeerd." Dit, om het conventioneel (kunstmatig) karakter der naamgeving te onderstrepen, doch hij voegt erbij: "De vastheid ervan zal dezelfde zijn, niettegenstaande deze verandering en deze omgekeerde

benaming." Om met *J. Royce, Principles of Logic*, New York, 1961 (1912-1), p. 53, te spreken:

a/ classificatie is steeds postulatorisch, d.i. 'n wilsact (en, in die zin, willekeurig ('recht' kan omgewisseld worden met 'kringvormig))

b/ doch de (aanvankelijk onbewuste) wetmatigheid (het stelsel zelf) dat die classificatie (in de naamgeving) beheerst, is niet-willekeurig doch regelgebonden (eens dat men, willekeurig, 'recht' invoert, mag men wat aan 'recht' beantwoordt, niet meer 'kringvormig' heten):

"Iedere willekeur van individuele classificatie ten spijt, bezitten de algemene wetten van de logica 'n absoluutheid, waaraan men zich, denkend, niet kan aan onttrekken, en liggen zij aan alle ordesysteem en aan alle theorie ten grondslag." (o.c., 53).

Royce, als Platonieker, drukt zo de 'vastheid', waarover Platon spreekt, - vastheid in de verandering, goed uit. Wat Royce (en Platon voor hem) wil zeggen, is: dat de afzonderlijke naam (zogezegd van goddelijke oorsprong en de fusis, de wezensaard, weergevend) niets betekent zonder het taal- en ideeënsysteem waarin hij thuishoort. Iets waarop onze huidige structuralisten de nadruk leggen, en te recht. Kratulos wordt dan ook te recht verworpen.

Ho horismos, definitio, de wezensbepaling (definitie), bestaande uit naam- en werkwoorden, - Platon ontdekt als eerste de zinsstructuur

1/ noma, nomen, naamwoord, enerzijds, en

2/ rhema, verbum, werkwoord, anderzijds (men denke aan N. Chomsky's naamwoordelijk en werkwoordelijk bestanddeel van de zin)) -, deelt, aldus Platon, in de veranderlijkheid van haar bestanddelen, nl. de woorden (als namen). –

Op naam van Archutas van Taranton (-400 / -365), Pythagoreïsch vriend van Platon, staan volgende wezensbepalingen (-definities): "Windstilte is rust in de luchtmassa"; "zeestilte is het bedaren van de golvenbeweging". – Later zal Aristoteles de definitie analytisch opsplitsen in genos, genus, geslacht, waaraan, in de verzamelingsleer van Georg Cantor (1845/1918), de universele verzameling beantwoordt, en diafora eido.poios, differentia speci.fica, soortelijk onderscheid, waaraan, in Cantors Mengenlehre, beantwoordt de particuliere verzameling, onderdeel van de algemene of universele.

Toegepast: 'windstilte' (naamwoord, onderwerp) is **1/** 'luchtmassa', **2/** doch niet universeel (alle mogelijke luchtmassa) maar wel particulier ('n soort luchtmassa), d.i. luchtmassa 'in rust'; 'zeestilte' (naamwoord, onderwerp) is **1/** 'golvenbeweging', - **2/** die – Heraklitelsch in haar tegendeel omslaat en 'bedaring van golvenbeweging' wordt, waarbij 'golven' (universeel) in twee

deelverzamelingen (soorten) vervalt, 'beweging' en 'bedaring' (werkwoord, gezegde).

GW103

1/ De Pythagoreeërs deden aan definiëring in het kader van hun wiskunde. **2/** Socrates deed het in het kader van zijn ethisch-politische begripsbezorgdheid. Zo was Platon van twee kanten voorbereid op definitie-arbeid. Platon was wars van woordelijke benadering van de werkelijkheid. Zoals *S. IJsseling, Retoriek en filosofie*, blz. 21, opmerkt, richtte hij zich tegen 'n tweevoudige paideia: tegen de muzische paideia, waarin de mythisch denkende dichters Homeros en Hesiodos, met hun fantasieën over goden en dergelijke, centraal stonden; tegen de sofisten met hun nuttigheidsinstelling (pragmatisme) inzake woordgebruik, in retoriek en dialexis (gesprekskunst): - Platon is Socratieker: Socrates gebruikte dialexis, gesprekskunst, als middel om tot juist inzicht te geraken, meer niet.

Doch Platon ziet het grote gebrek van Socrates: deze staat stil, net als Kratulos inzake woorden als namen, bij afzonderlijke definities;

Platon ziet ze als onderdelen van een systeem of netwerk van betrekkingen (de ene definitie roept de andere op), als 'n zoion noèton, 'n animal intellegibile, 'n denkinhoudelijk organisme (stelsel).

To eikos horomenon, imago visibilis, het zichtbare beeld, is het concrete ding waarin de idea (eidos) verwezenlijkt, ja belichaamd is. Hier zijn twee soorten te onderscheiden:

a/ de natuurlijke 'beelden' (of benaderende verwezenlijkingen) van het ideale wezen; zo, voor de kring (rond, bolvormig, cirkelvormig), de kuklas, de cyklade; zo is, rond het eiland Delos, een kring van eilanden, die **1/** samem 'n kuklas vormen en, **2/** afzonderlijk, kuklades, cykladen, zijn;

b/ de kunstmatige: zo de door de tekenaar of draaier getekende of uitgewerkte kringvormige tekening of voorwerpen (men denke aan de meetkundigen). Zoals de bestaande woorden kunnen, willekeurig, veranderd worden (desnoods in hun tegendeel, Herakliteïsch), zo ook de natuur- of kunstwerkelijkheden:

1/ de cykladen kunnen, in 'n natuurcatastrofe vergaan;

2/ de meetkundige veegt de door hem getekende cirkel uit: zoiets is onmogelijk met de idea van kring! Zij 'is' eeuwig, onveranderlijk daar.

Het vijfde aspect, dat slechts in het vierde, de kennis in de ziel zelf, bestaat als licht dat doorbreekt in het Aha-Erlebnis, is in die zin Parmenideïsch: enig,

onveranderlijk, ja, goddelijk. - Diogenes van Sinope, de Kunieker, werpt tegen Platon op dat hij wel de tafel (trapeza, tabula) en wel de beker (kuathos, calix) kan zien, maar niet het beginsel, hè trapezotes, de tafelheid, de tafel op zich, of de kuathotès, de bekerheid.

Inderdaad, zal Platon zeggen, Diogenes zit vast in de empirische aisthèsis, zintuiglijke warneming, die slechts doxa, opinio, mening, geeft als kenresultaat; doch, behalve het zintuiglijk oog, is daar het 'geestelijk' oog, de nous, intellectus, het verstand, dat de idea - tafel, beker zonder meer, geldig voor alle mogelijke tafels en bekers, - ziet en epistèmè, scientia, wetenschap als cognitief resultaat geeft. Men ziet het dualisme.

GW104

Zoals hoger (blz. *73*) gezegd, stond Protagoras, net als Diogenes de Kunieker, op louter empirisch vlak: de wiskunde vatte hij ook empirisch op. D.w.z. hij bleef bij de applicatieve modellen, de louter concrete voorbeelden, door Platon 'gelijkenissen' geheten (omdat hij ze als afbeeldingen, toepassingen ziet van de regulatieve modellen of ideeën),

1/ de kring op zich heeft b.v. maar één raaklijn (en met die kring en die raaklijn werken, uitsluitend, de meetkundigen),

2/ terwijl de getekende of natuurlijke kring steeds, meer dan één raakpunt heeft met 'n raaklijn. Dit betekent dat de gelijkenissen' ('beelden') - de applicatieve modellen - de reinheid van de regulatieve idee verduisteren. Dit is de duisternis als tegenhanger van het licht.

a/ De epistèmè, scientia, Wetenschap, - **b/** de nous, intellectus, verstand, - **c**/ de doxa alèthes, opinio vera, ware mening,- voor zover zij zich aan 'n hupothesis, suppositio, veronderstelling, vooropstelling (men denke aan de woordelijke bepalingen en postulaten of axioma's van de meetkundigen) houden, en dus van b.v. de definitie van de kuklos, cirkel, vertrekken, blijven steken in het nog duistere gebied van de zintuiglijke woorden of dingen: men kan uit die definities en postulaten deductief afleidingen uitwerken, doch zonder de illuminatie, het Aha-Erlebnis van de idea (hier van 'de' kring), zal dit 'n 'duistere' benadering blijven. –

Men zou dit kunnen vergelijken met de student die "van buiten leert" zonder door te dringen tot de wezenskern van de meetkunde: hij blijft in het vergankelijke rijk van

1/ de wording (hij leert het) en

2/ haar omslag, het vergaan (hij vergeet het): Neen,

a/ hè teleos epistèmè, scientia plena, de volle wetenschap, -

b/ ho pleos nous, intellectus plenus, het volle verstand,-

c/ hè fronèsis, het denken, en hè sofia, sapientia, de wijsheid, zijn meer dan dat duistere 'van buiten' benaderen.

Zij zijn theoria, speculatio, bespiegeling, d.i. met de denkende geest doordringen tot het directe schouwen van de idee (regulatieve werkelijkheid of voorbeeld, archetypos). Van buiten kennen en inzien zijn twee dingen.

Het vijfde aspect, de idea, omschrijft *O.Willmann, Gesch. d. Idealismus, I*, 382: tegenover het voortdurende veranderlijke is de idee het echte zijn; tegenover het vergankelijke is zij eeuwig; tegenover de vermengde vormen is zij het reine, de onvermengde vorm; tegenover het vele (der applicatieve modellen) is zij het ene (van het voor alle mogelijke applicatieve modellen geldige regulatieve model), - wat met het verzamelingsbegrip van Georg Cantor overeenkomt: idee en verzameling zijn identisch; tegenover het veelvormige is zij het eenvormige; tegenover het betrekkelijke en concrete (vervlochtene) is zij het absolute (volstrekte) en zelfstandige (en abstracte); tegenover het vormloze (onbepaalde en onbegrensde) is zij vorm (bepaaldheid, begrenzing); tegenover het individuele is zij de soort (resp. geslacht); tegenover het

GW105

onvolmaakte en gebrekkige in zij 'paradeigma', exemplum, voor- en toonbeeld, het volmaakte. M.a.w. de hele zijnsleer draait rond de idee.

- Platonisme en modeltheorie. –

De modeltheorie, zoals b.v. *H.Bertels / D. Nauta, Inleiding tot het modelberip*, Bussum, 1969, ze actueel, d. i. logistisch en wiskundig, uitwerkt, heeft haar aanloop, wijsgerig, in het Platonisme. Platon, Politeia 10, onderscheidt, in de kunstschepping, 'n zintuiglijk ervaarbaar 'model', b.v. het Helleense meisje dat bij het beitelen van 'n godinnebeeld, model staat,'n zintuiglijk ervaarbaar en, daarenboven, maakbaar 'model', nl. het beeld dat hij beitelt; het denkinhoudelijk ('noëtisch') 'model', dat de beitelaar in z'n geest heeft ('n soort ideëel, ja, ideaal model). - Bij dit alles hoort het reine, preëxistente of voorafbestaande 'model' dat voor maar ook in de drie vorige aanwezig is, nl. 'het' jonge meisje als godin. - Deze denkwijze heeft men wel 'exemplarisme' geheten.

Dit exemplarisme, dat het model allereerst opvat als de idee **1/** op zich bestaand en **2**/ te kopiëren en te verwezenlijken is, heeft twee afmetingen: 'n Pythagoreïsche, nl. demimèsis, imitatio, nabootsing, afbeelding: het zintuiglijk of empirisch ervaarbare is 'n weergave op eindig vlak, in de wereld van worden

en van z' n omslag, het vergaan; 'n even Pythagoreïsche, maar minder opvullend, nl. methexis, participatio, deelneming, tegenwoordigstelling: het zintuiglijk of empirisch ervaarbare is de tegenwoordig-stelling van het transempirische, de idee, waaraan het 'participeert'. –

Beide aspecten zijn oeroud:

1/ de aloude magie werkte met het koppel 'participatie/imitatie' (contact/gelijkenis),

2/ Deze werkt via het Orfisme in het Pythagoreïsme door. -- Beide aspecten lopen ineen met wat *O. Willmann, Gesch. d. Id., III,* S. 1031/1037, *Zur Terminologie der "Geschichte des idealismus"*, 'n parel van een vocabularium, zegt over 'transcendent/ immanent' (S. 1036):

a/ choristèn, transcendens. Overstijgende buiten en / of te boven gaand (gezegd) 1/ van de godheid t.o.v. de schepping doch ook 2/ van de menselijke ziel t.o.v. het lichaam, 3/ van de idee t.o.v. de 'gelijkenis' ('beeld', het zintuiglijk verwezenlijkte ervan),4/ van dezelfde idee t.o.v. het verstand en/of de handeling die ermee in verband staat), enerzijds, en

b/ anderzijds, en.up.achon, immanens, inwonend, in … aanwezig: wat van juist dezelfde zijnden gezegd wordt: God, ziel, idee, voor zover zij niet door 'n kloof (wat in het hedentendage lopende 'tweewerelden'-begrip maar al te vaak waar is), maar door 'n spanning, (epèktasis zou de H. Gregorius van Nussa zeggen, van het beginsel en dat wat door het beginsel beheerst wordt) van **1/** de eindige schepping, **2/** het lichaam of **3**/ de zintuiglijk waarneembare verwezenlijking of **4**/ het verstand en/of de handeling niet gescheiden zijn in de absolute zin, maar wel in de relatieve zin, hoe onderscheiden zij ook ervan zijn.

GW106

De Platonische dialectiek. –

Platon ontwikkelt uit de Socratische dialexis, die twee logische verrichtingen kent, de inductie en de definitie, de zijne:

a1. de inductief opgebouwde definities der begrippen (Socratisch);

a2. de situering van die gedefinieerde begrippen in de kosmos noètos, mundus intellegibilis, denkinhoudelijke wereld (enige tientallen jaren geleden door de Franse existentialist *J.P. Sartre* (1905/1980), in zijn boekje *l' existentialisme est un humanisme*, belachelijk gemaakt als "le ciel intelligible", waarbij behoort opgemerkt dat Sartre het heeft over 'n karikatuur, door 'n sofist ontworpen, en niet over Platon's denkinhoudelijke kosmos); deze situering binnen 'n systematische samenhang der ideeën geschiedt, volgens *J.B. Rieffert, Logik (Eine Kritik an der Geschichte ihrer Idee)*, in *N. Dessoir, Die*

Philosophie in ihren Einzelgebieten, Berlin, 1925, S. 3/294, vooral S. 13/24, In twee tijden:

a2a. de vorming van tegenspraakvrije (contradictieloze) begrippen (sunagogè): **a/** 'n groep woorden uit de omgangstaal, b.v. 'schoon', gezegd; **1/** van 'n vrouwelijke verschijningswijze, **2/** van muziek, **3/** van 'n gedicht, **4/** van 'n hoogstaande daad, enz., wordt, in één samenvattende idee vastgelegd (vgl. Platon Republ. 10: 155);

b/ daaruit groeit, Socratisch, 'n definitie zoals b.v. het schone is steeds zintuiglijk ervaarbaar; het verschaft 'n lustgevoel, enz.; na dit voorstadium volgt de toetsing van: **1/** het samenvattend begrip en **2/** zijn definitie: wat *A. Gödeckemeyer, Platon,* 39, 46, 'hypothetiek' heet; - wat *O. Willmann, Abriss der Philosophie,* Wien, 1959 (1904-1, 1912-4), S. 137, 'analytische', beter 'lemmatisch-analytische methode' heet, wordt hier toegepast;

a/ het lemma, de voorlopige veronderstelling (pure werkhypothese), is het uit-gangspunt (b.v. indien men voorlopig aanneemt dat het schone steeds zintuiglijk ervaarbare zijnden betreft, wat dan?); m.a.w., men veronderstelt gekend, wat eigenlijk niet (stevig) gekend, maar enkel vermoed wordt;

b/ daaruit, op analytische wijze, deduceert men gevolgtrekkingen, die ofwel juist blijken (en dan is het uitgangspunt, het lemma, juist) ofwel onjuist blijken (hè eis adunaton apagogè, demonstratio ad absurdum ducens, bewijs uit het ongerijmde, - vgl. Zenon van Elea) (en dan is het lemma vals);

a2b. De vorming van tegenspraakvrije begrippen en dito definities omvat 'n tweede aspect, de diairesis, divisio, indeling, zo b.v. **a/** het schone is die vorm in het zintuiglijk ervaarbare die lustgevoel verschaft; deze definitie geldt als geslacht (universele verzameling van 'het' schone op zich, zonder meer; **b**/ deze generische definitie wordt ingedeeld in menselijk, muzikaal, poëtisch, zedelijk schoon (de soorten, species, o.g.v. 'n soortelijk verschil);

b. de oordeelsleer (die o.m. in de definitie toegepast wordt: onderwerp; gezegde);

GW107

De oordeelsleer is centraal in het Platonisme: "Gedachten en rede (in de zin van verwoorde gedachten) zijn hetzelfde op één punt na, nl. dat het inwendige gesprek van de ziel met zichzelf (wat zonder (uitwendige stem verloopt) door ons 'gedachte' geheten wordt, terwijl het verlengde van die

gedachte, daarentegen, door middel van het geluid door de mond, rede (taal, verwoording) heet." (*Platon, Sofistes 263e*; vgl. J. Rieffert, o.c., 15); denken, voor Platon, is oordelen in z'n binnenste formuleren, rein zinnenvormend;

c. de redeneringsleer,

Hiebij, blijkt dat Platon, behalve de Socratische inductie, ook de deductie (als lemmatisch-analytische methode nl.) kent, (de negatieve vorm die Zenon van Elea, met zijn bewijzen uit het ongerijmde invoerde, kent Platon ook, doch vervolledigt dit);

Besluit: begrip, oordeel redenering (het kernstuk van de latere Aristotelische logica), samen met definitie en indeling (die samen horen als inhoud en omvang van het begrip), vormen de hoofdgeledingen van wat men met 'n actueel woord "de Platonische taal-analyse" zou kunnen heten; vgl. *Guy Nuchelmans, Overzicht van de analytische wijsbegeerte*, Utrecht/Antwerpen, 1969 :

a/ de naam en het door die naam benoemde, **b**/ de begrippen, oordelen en redeneringen, **c**/ de taal- en spreekverschijnselen zijn **1/** door de Cambridge - school (Moore, Russell, Wittgenstein), **2**/ het logisch positivisne (vooral Carnap en de Wiener Kreis) en **3/** de analyse van de gewone taal (Wittgenstein II, Ryle, Austin, Strawson) bijzonder bestudeerd. Daarbij heeft het Platonisme 'n rol gespeeld, ja, is het Platonisme één vorm van taalanalyse, nl. de zoveel mogelijk niet-sofistische. –

De fysiek van Platon. –

Men kan uit het voorgaande reeds afleiden hoe Platon de Milesische fusis ziet. *L. Brisson, Le Même et l'Autre dans la structure ontologique du Timée de Platon.* Paris, 1974, bespreekt, in de *Timaios* (de naam van 'n zekere Timaios van Lokroi, 'n Pythagoreeër), de eenheidsopvatting die alle zijnden (goden, tussendaimones, mensen; hemel en planeten; dieren en planten; natuurelementen, mineralen) omvat, o.g.v. het koppel "hetzelfde/anders".

De demiurg (d.i. wereldordenaar), de vormgevende God, vertegenwoordiger van het Goede, de hoogste en alles schragende idee, mengt **a/** de ideeën en **b/** het ruimtelijke midden (de materie) zo dat daaruit 'n het heelal te voorschijn komt. Daarbij hecht Platon 'n groeiend belang aan de Pythagoreïsche getalvormen, die, aldus Brisson, drievoudig zijn **(i)** de reine getalvormen, volmaakt toonbeeld van het denkinhoudelijke; de geometrische figuren (door de getalvormen van het reine peil beheerst); de in de zintuiglijke dingen waarneembare getalvormen; - waarbij de geometrische getalvormen

tussentermen zijn, in verband met ‘n soort wereldziel (Platonisch hylozoïsme), -

- *F. Krafft, Gesch. d. Nat.,* I, 311, omschrijft de cultuurhistorische draagwijdte van Platons visie: “Deze opvatting over mathematiek en de mogelijkheid,

GW108

met behulp van die mathematiek, de natuurlijke geschiedenis en de natuurlijke vormen te vatten, langs de omweg van de ideeën, zodat slechts ‘n algemene vorm gekend wordt, die in het zintuiglijk waarneembare niet bereikt wordt en, in beginsel, niet bereikbaar is. Die opvatting maakt het noodzakelijke eindpunt uit van ‘n ontwikkeling wier begin wij ontmoet hebben bij:

1/ Anaximandros en, in zijn zog, bij Hekataios en Herodotos, wat betreft de geografische vormen;

2/ alsook bij de Pythagoreeërs en andere denkers en kunstenaars van de vijfde eeuw.” Inderdaad, Anaximandros de Milesiër, werkte ‘n wereldbeeld uit dat **a/** zowel de beredeneerde kijk van Thales de Milesiër (met zijn verklaring van afzonderlijke aardse fenomenen) - vgl. *41; 44* (Milesisch empirisme) – **b/** als de systematische (en wel genealogische, d.i. op afstamming gebaseerde) kijk van Hesiodos op het heelal en de aarde verenigde in: **1/** ‘n algemene fysiek (waarvan de samenvatting op blz. 11 supra) en **2/** ‘n kaart van de hemel en ook van de aarde, die ‘n soort mathematische geografie en cartografie inluidde. (vgl. F. Krafft, (o.c., 112/113): **a1**/ Getallen en hun verhoudingen, geometrische vormen, waaronder de symmetrische vooral, **b**/ sterk a-priori (d.i. niet op werkelijke metingen gesteund, doch ‘rein’) opgevat, vormen het ordeningsschema. Deze mathematische ‘vormen’ las men dan in de fusis. –

Doch er was iets nieuws tussengekomen: het inzicht dat het wiskundige een apart domein van de fusis uitmaakt, zoals supra op blz. *20, 33*, vooral *91*, is kort uiteengezet, nl. de in Zenons stijl rein redenerende wiskunde (wat dan in het aparte domein van de begrippen of, liever ideeën *z*’n hoogtepunt beleefde). –

Niettegenstaande het evidente verouderd zijn van de Platonische wiskunde, blijft het ‘n feit dat dat Helleense wiskundig bekijken van de fusis tot op onze dagen, in vernieuwde vormen (logistiek, verzamelingsleer), de natuur- en zelfs de menswetenschap beheerst:

“Het past, geloof ik, de wiskundige wetenschap te zien, minder als ‘n integrerend deel van de natuurfilosofie in de eigenlijke zin dan als zijnde,

sedert Descartes en Newton, de ware grondslag van heel deze (natuur)filosofie ofschoon zij er, om exact te spreken, zowel deel als grondslag van is." Aldus A. Comte (1798/1857), in zijn *Cours de philosophie positive* (1839). Wat de vader van het positivisme reeds vaststelde in 1839, geldt nog steeds op onze dagen. Het begin daarvan ligt bij Anaximandros; de doorzetting bij Platon, in Pythagoreïsche lijn. –

Hoe juist het moderne wiskundige denken het lemmatisch-analytische beginsel van Platon in het letterrekenen (algebra, enz. t./m. logistiek) uitwerkte, zet *O. Willmann, Gesch. d. Idealismus*, III, S. 48ff., uiteen (vooral Viète (Vieta)).

Vgl. cursus, eerste jaar, logica (exact denken). Het (wiskundig) idealisme leeft voort in de moderne mathematiek, die (zoals Whitehead zei) ook een voetnota op Platon is.

GW109

E. Husserl, Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie (Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie), Den Haag, 1962, S. 20, zegt: "Voor het Platonisme had het reële 'n min of meer volmaakte methexis (deelneming, aandeel) aan het ideale (....)

In de door Galilei ingezette mathematisering der natuur wordt die natuur zelf, onder de leiding van de nieuwe mathematica, geïdealiseerd: zij wordt - modern uitgedrukt - zelf tot 'n mathematische veelheid."

M.a.w. het heelal wordt als 'n zelf door en door mathematiseerbare werkelijkheid opgevat, - iets wat de Hellenen wel voorbereid, doch zelf nooit gedaan hadden. Na Comte is Husserl van die mathematisering overtuigd.

Opm.: - Husserl's eidetische fenomenologie en Platonisme. –
E. Husserl (1859/1939) ontdekte, onder Bolzano' s invloed, alsook die van Brentano, z'n leermeester, in zijn onderzoek naar de grondslagen der wiskunde, dat de wetten der logica 'ideëel' zijn en 'a- priori' (vooraf gegeven voor ieder empirisch gegeven).

Ook greep hij terug naar 'n Platonisch woord 'eidos' (wisseluitdrukking bij Platon voor idea) om die logische 'wezenheden' noemen. Daarvandaan de naam 'eidetische' (d.i. zich op de idea of eidos toespitsende) beschrijving van fenomenen. Zonder Platonieker te zijn heeft Husserl toch 'n Platoniserende inslag, die zeer diepgaande is.

(B) - Levensbeschouwelijk dualisme. (109/114) –

"Platon was er, met Socrates, van overtuigd dat het weten iets vasts en onveranderlijks is en (...) dat het dat maar zijn kon indien de voorstellingen, door aanknoping aan haar uit de ziel van de mens zelf gehaalde grond, bevestigd worden." (*A. Gödeckemeyer, Platon, S. 45*).

Dat, op zijn beurt, veronderstelt **1/** "dat er 'n wereld bestaat` waarin geen verandering en geen vergankelijkheid bestaat", **2/** dat "in die wereld de oorspronkelijke woonplaats van de onsterfelijke ziel" behoort gezien te worden, **3/** dat "onder herinnering niets anders te verstaan is dan de herinnering aan dat wat de ziel, in haar vroeger bestaan, van die bovenzinnelijke en slechts met het verstand te begrijpen wereld, met het oog van de geest, geschouwd heeft." (Ibid., 46).

Op dat reïncarnisme, dat Platon o.m, uit het Orfisme heeft gehaald, gaan wij niet verder in. Alleen dit: de onsterfelijkheid der ziel, in de zin van pre-existentie (vooraf-bestaan) en post-existentie (nabestaan), d.i. voor de ontvangenis en na de dood, is, voor Platon, de voorwaarde van de kennis der ideeën, basis van vast weten, staande tegenover het schijnweten van musische dichters en vooral van sofistische retoren. (o.c., 49).

M.a.w. de zieleleer en de ideeënleer gaan hand in hand. - Nu kunnen wij de omschrijving van de filosoof, tegengesteld aan de sofist (en, enigszins, aan de muzische dichter), geven: hij is de man (niet de vrouw !), die, vanaf z' n jeugd, aangegrepen door de eros, de liefde, tot de in 'n vroeger bestaan geschouwde ideeën, 'n weten bezit, dat, meer en anders dan **1/** alle wankele mening en zelfs **2**/ de gewone juiste voorstelling, het ware 'zijn' vat.

GW110

met die kennis van het ware 'zijn' (de ideeën) bezit de filosoof ook de ware deugd (// Socratisch intellectualisme); meer nog: de filosoof, als zodanig, is, bovendien, in alle dingen van het praktische leven, inzonderheid het politische leven ervaren en, dus, ertoe bereid en ertoe in staat het aardse domein van ontstaan en van diens omslag, het vergaan, naar het model van de idee, als waarde en goed, het leven voorlichtend, uit te werken of, als men wil, het menselijke naar het goddelijke model te boetseren. (vgl. A. Gödeckemayer, o.c., 85).

Pas dan, in die ethisch-politische sfeer, is de filosoof als filosoof gedefinieerd. Men verwarre dus Platon niet met werkeloos toeziend

gefilosofeer. Integendeel. De teleologie (doelgerichtheidsgeloof) doorzindert ook het kenleven en, met dit, de ideeënwereld. Al te vaak wordt Platonisme versleten door mensen die Platon nooit zelf lazen, als inactief contempleren.

W. Jaeger, Paideia I, 206, zegt dat Platon, als eerste, het wezen der wijsbegeerte in de opvoeding tot 'n nieuwe mens zag. De filosoof is de wetgever die, op grond van de waarheid, 'n nieuwe maatschappij sticht, niet autonoom (d.i. a.theos, godvrij) doch met God als opperste 'metron' (maatstaf), in tegenstelling tot Protagoras. Waar is het dualisme "licht/duisternis" hier op ethisch gebied te vinden? *J. Rehmke Schneider, Gesch. d. Phil.,* S. 39/41, typeert zeer goed de basistweeledigheid: in de *Filo-laos* zegt Platon zelf dat "het beste leven uit **1**/ de honig der lustervaring én **2**/ het gezonde, nuchtere, reine water van het inzicht" gemaakt is; d.w.z. het mengsel, niet de kloof, van verstandelijk weten én lustgevoelig opgaan in de wordende en vergaande dingen, pas, is het 'beste' leven.

M.a.w.: **a**/ het zuiver beschouwelijke leven en de ermee gepaard gaande ascetische mijding van aardse begeerte is maar één zijde van het Platonische leven als filosoof; **b/** de andere zijde is de inzet voor 'n polis waarin gerechtigheid heerst, ja, is de lustervaring verbonden aan deze aarde, maar dan onderworpen aan het vaste weten der deugd.

Dat is het gemengde leven, - iets **a/** wat vooruitloopt op Aristoteles' gulden middelmaat en **b**/ wat voortbouwt op de harmonie van ziel en lichaam, dankzij gymnastiek en muzische bezigheid, in de oude paideia.

Ja, zoals W. Jaeger, Paid., zegt, Platons paideia beoogt (*Politeia. 3,* 549b) de 'mèsa', media, de verzoenende tussentermen tussen uitersten die zijn **a/** de nous, het verstand, en **b**/ de 'irrationele' zijde in de menselijke natuur; die mesa bewerken harmonie. Wij zijn, zeker bij de oudere Platon, ver van wereldvlucht.

Dit is des te meer waar daar het leven na de dood, voor Platon zoals voor zovele ingewijden vooral de Orfiekers, niet zonder meer zaligheid betekende: Pindaros van Kunoskefalai (-518/-438), de grote Dorisch gezinde dichter, in zijn Aan Thèron van Akragas, vv. 56vv., zegt het grote

GW111

oordeel over de zielen uit: "(...) indien, daarenboven, de bezitter van rijkdom weet wat hem te wachten staat, nl. dat, onder de hier op aarde gestorvenen, de armzalige geesten dadelijk hun schulden uitboeten, dat iemand de hier in

het rijk van Zeus begane ongerechtigheden, in uitspraken onder de aarde, oordeelt op grond van vijandige noodzaak.

Doch de edele geesten, in het bezit van de zon, bij steeds gelijke nachten, bij gelijke dagen, maken 'n lastenvrijer leven door, zonder de aarde of het zeewater te doorkruisen met de kracht van de hand omwille van bedenkelijk winstbejag.

Doch al wie hun eden eer aandeden, komen, bij de geëerde goden, in 'n tranenvrije ruimte te recht, terwijl de anderen 'n last te verwerken krijgen die geen aanblik verdraagt.

Doch al wie, tot driemaal toe, het aankon, aan beide zijden verblijvend, de algehele ziel van ongerechtigheden vrij te houden, geraken langs de weg van Zeus tot aan de, burcht van Kronos: daar waaien de briesjes van de (wereld)oceaan rond het eiland der gelukzaligen, schitteren van goud de bloemen, nu eens van lichtende bomen op de oever, dan weer van bomen door het water geveld."(Vgl. *H. Rüdiger, Griechische Lyriker, Zürich*, 1949, S. 170/173).

Theron, wellicht enigermate ook Pindaros waren ingewijd in de mysteriënreligie: hier spreekt enigszins de leer die zij, onder zwijgplicht, hadden vernomen inzake eschatologie, d.i. de leer over de levensuitersten van de ziel. –

Welnu, - vgl. supra blz.90 - Platon kende de mysteriën en, zoals *A. Gödeckemeyer, Platon*, S. 60, zegt: "Slechts wie zich van de herinnering aan de ideeën juist bedient, zal, met de hoogste (in)wijdingen (in)gewijd, echt volmaakt zijn".

Dit betekent dat Platon ook de overgeleverde mysteriën **1/** kritisch beziet, **2**/ zonder ze te verwerpen. Inderdaad, twee verbeteringen voert hij in: **(i)** pas de ideeënleer en de filosofie die de ideeën bijbrengt, is de echte - intellectuele inwijding; **(ii)** niettegenstaande hij musische beschrijvingen van het hiernamaals met argwaan aanhoort, toch houdt hij stevig vast aan de oordeelsschifting zoals de overgeleverde zieleleer ze voordraagt (en zoals zij b.v. bij Pindaros aangehaald is). Dit betekent dat het hiernamaals nooit tot wereldvlucht kan aanzetten, want dat is slechts verplaatsing van het ethisch-politische probleem, geen oplossing. –

Meer nog: voor haar wederbelichaming, kiest de ziel zelf - niet god of goden - haar toekomstig aards leven. Gevolg: "Hoe meer 'n ziel zich op aarde inzet

voor inzicht en gerechtigheid - hoe meer zij zich, m.a.w., op de wijsbegeerte heeft toegelegd -des te beter zal zij, onder de leefwijzen, wier modellen haar, in de andere wereld, bij het begin van 'n nieuwe levensloop, ter overweging voorgelegd worden, weten te onderscheiden en te kiezen wat niet de bedrieglijke schijn van de glans in zich draagt, doch, het midden houdend tussen de uitersten, geluk sticht: de leefwijze der gerechtigheid." (A. Gödeckemeyer, o.c., 112). (Opm.: zie *GW. 100*).

GW112

Uitweiding. - De tweewereldentheorie,

Zoals *J. Sperna Weiland, Het einde van de religie (Verder op het spoor van Bonhöffer)*, Baarn, 1970, blz. 115/124, ze uiteenzet, is niet 'n juiste weergave noch van de religie zoals zij, in wezen, is, noch van de platonische religie, doch 'n karikatuur ontworpen door 'n secularistische mentaliteit, zoals reeds de Sofistiek ze ontwierp.

Deze gaat uit van 'n simplistische tweedeling: verantwoordelijkheid voor de wereld en voor de toekomst van de wereld (met 'wereld' wordt deze aarde bedoeld), typisch voor de seculaire mens (wetenschapper, wijsgeer theoloog of wat hij ook is) die, humanistisch, deze aarde benadrukt; uiteindelijke onverantwoordelijkheid van de religie, seculair begrepen als vlucht uit deze wereld in de andere, waarbij, meteen, 'metafysica' opgevat wordt als de intellectuele graad van religie (de tweewereldenleer in wijsgerige begrippen omgezet).

Het enige ware dat in de karikatuur steekt, is dat, in feite, sommige religieuze mensen 'religie' op ontaarde, en, inderdaad, aardse verantwoordelijkheden vluchtende wijze hebben geduid en beleefd, meer niet.

Vgl. ook *Sperna Weiland, Oriëntatie (Nieuwe wegen in de theologie)*, Baarn, 1966, alsook *Voortgezette oriëntatie,* Baarn, 1971: men begrijpt deze "nieuwe theologie" maar, indien men van de misduiding van religie en (meta)fysica uitgaat. Zeker Platon valt buiten die karikatuur: zowel z'n woorden (denk aan de Zevende Brief) als z'n ondernemingen en inzet weerspreken die karikatuur. Wat niet belet dat sommige passussen aanleiding kunnen geven tot misduidingen. Doch dat is aan ieder feit of woord eigen. De verwondering die het woord "politieke theologie" b.v. wekt bij vele tijdgenoten, is maar begrijpelijk bij mensen die de grondig politische instelling van alle Helleense wijsgeren maar zeker van Socrates en de grote Socratiekers niet eens vermoeden.

Uitweiding. - Praxeologie en ethiek-politiek. –

P. Antoine, Ethiek en decision-making, in Streven, jrg 23: 8 (mei 1970), blz. 780/789, bekritiseert het 'exemplarisme' inzake ethiek, d.i. die moraalopvatting die het te bereiken goed of de te beamen waarde **1**/ als 'n ideële (en 1outer ideale) werkelijkheid op zich bestaande (buiten onze aardse situatie) ziet, -- **2**/ die als te verwezenlijken door kopiërend mimetisme voorgesteld wordt.

Steller spreekt over 'n 'impasse' (het slop) van het exemplarisme. Hij twijfelt aan universele modellen die én universeel (voor alle mensen geldig) én doelmatig (aan de situaties aangepast) zijn. Daarom stuurt hij aan op 'n besluitvormingsleer (decision - making) die praxeologisch is (d.i. die aansluit bij de theorie van de praxis), d.i. die **a/** ethische problemen **b**/ pragmatisch (d.i. rekening houdend met de operationele of uitwerkbare, doenlijke zijde) aanpakt. –

Platon heeft zijn hele leven niets anders gedaan dan **1**/ theorie ontworpen en, **2**/ theorie aan analyse (samen met gesprekspartners) alsook aan experiment onderworpen, -vandaar zijn

GW113

evolutie, voortdurend, - maar dan 'n evolutie die geen sofistisch relativisme werd. Meer nog: de grondige eerbied voor de ongeschreven wet(ten), vanaf de oudste denkers (Herakleitos o.m.), als voorrang hebbend op de geschrevene belet Platon tot zgn. 'wetsmoraal' te vervallen, die ethisch politische vragen herleidt tot wettekstvitterij en casuïstiek (d.i. doorlichting van concrete gevallen of moreel-politische situaties op louter wetgebonden basis).

Opm.: - Bij Platon zijn natuurlijk, heel wat gegevens die gewoon cultuur- en tijdgebonden zijn, - waarop wij niet verder ingaan. - Eén, punt: de slavenbehandeling. De akkerbouw, inzonderheid de arbeid op de akker, wijst hij de slaven toe. Van 'natuurlijke' slaven wil hij niets weten, doch de slavernij als instelling houdt hij voor onontbeerlijk in zijn Kallipolis (zoals hij z'n ideale staat heet). Maar - en hier toont zich zijn intellectueel - ethische instelling - "de ware en niet huichelachtige achting voor het recht toont zich pas in de verhouding tot diegenen die men, zonder gevaar, onrecht kan aandoen" (A. Gödeckemeyer, o.c., 184).

Omdat zij machteloos zijn. Zelfs actuele kristenen of nieuw-linksen kunnen op dit punt van de aristocratische, Sparta-gezinde, behoudsgezinde

(zo wordt hij wel versleten) Platon iets leren. Platon heet de slaaf 'n 'chalepon ktèma' ('n moeilijk te behandelen bezit), zoals *W.B. Kristensen, Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten, Amsterdam,* 1947, blz. 201/229 (De antieke opvatting van dienstbaarheid), zegt.

Net als z' n leerling Aristoteles, die nog verder gaat en de slaaf 'n bezit van de heer heet zoals alle ander bezit, waarbij de afstand is als die tussen lichaam en ziel of tussen mens(heer) en dier(slaaf) vgl. Pol. 1:4 -, is Platon inzake slavernij - opvatting 'n typisch klassieke geest: sedert de sofistiek en haar ontwijding van het sociale leven, definieert men de slaaf, louter negatief, als staande buiten het recht.

Voor de sofistische verlichting was de slaaf, door zijn beperking van persoonlijke vrijheid, één soort (en wel het volstrekte) van 'dierbaar', doch in de sacrale zin: hij was aan de goden van de onderwereld gewijd. Hij was hun dienaar en, als dusdanig, wezenlijke bijdrage leverend tot 'redding' van het hele volk. Deze 'theon therapeia' (godendienst) hebben wij reeds ontmoet op blz. *93* supra (de definitie van magie). –

Overigens: reeds bij Platon wordt vooruitgelopen op de zgn. 'dialectiek (wisselwerking en/of omslag van twee tegengestelden) van de heer en de slaaf' (vgl, *G.Hegel, Phänomenologie des Geistes*, Leiden, 1907(1832-1), S. 151ff.).

Platon verlegt het accent naar de psychologie inzake politiek: **1/** timocratie (eer),-**2/** oligarchie (bezit), **3/** democratie (begeerte), **4**/ tirannie (machtsbegeerte) getuigen van het feit dat de denkende geest onvrij is (slaaf), terwijl, in de aristocraat (filosoof), de denkende geest de begeerte onderwerpt, als de waarlijk 'vrije', niet-dienstbare mens.

GW114

Over de juiste opvattingen van Hegel en de duiding van Marx ervan vgl. *H. Arvon, Le marxisme,* Paris, 1960, pp. 11ss.; alsook *P. Vittinghoff, Die Theorie des historischen Materialismus über den antiken 'Sklavenhalterstaat' (Probleme des Alten Geschichte bei den 'Klassikern' des Marxismus und in der modernen sowjetischen Forschung*), in Saeculum, München, Bd. 11 (Jrg. 1960), S. 89/131.

Wanneer men dit laatste leest, dringt het door tot welke graad de historisch vergissingen van Marx en Engels gaan, zo b.v. berekende Engels, voor de vijfde eeuw, in Attika, achttien slaven voor iedere volwassen manlijke burger, -- waar huidige bere-keningen wellicht twee slaven per dito burger bekomen.

De gegevens waarop Marx en Engels zich steunden, zijn, aldus steller, “erbarmungslos antiquiert” d.i. hopeloos verouderd. (a.c., 93/94). –

Besluit: zijn Platon’s teksten en opvattingen tijdgebonden, ook die van sommige erbarmingsloze kritieken zijn het evenzeer.

(C) (114/119) - De Platonische liefde. -

Douglas *N. Norgan, Love, Plato, the Bible and Freud,* Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1964, pp. 174ff., behandelt dit gevoelige thema uitvoerig. Voor ons komt het erop aan, even stil te staan bij Platon’s waardering (en haar ontwikkeling) van de eros, minne, liefde, begeestering.

Er zijn vele Nederlandse woorden nodig om eros en aanverwante weer te geven: daarom gebruiken wij, zoals zo vaak, de Helleense woorden zelf. Zoals steeds, keert ook hier het dualisme terug: **1**/ Enerzijds, ‘n hogere, intellectuele (ideeënleergebondene) eros of mania, **2/** anderzijds, ‘n lagere, begeertegebonden eros of mania, 3/ met, als slotsom, de mixis, mixtura, mengeling, der twee waarin de mens zich situeert en die de ‘kloof’ ergens (steeds is Platon zoekende naar die verbinding, tot aan zijn dood) overbrugt.

De vier grote vormen van mania, begeestering, in de Faidros (244/245). Socrates is spreker; hij vertrekt van de vraag of men de voorkeur behoort te geven aan de sofrosunè, de zelfbeheerste denk- en handelwijze of aan de mania, de vlottende denk- en handelwijze.

Socrates vindt dat het antwoord eenvoudig zijn zou, was het niet dat “onder onze goederen, de grootste die zijn die ons ten deel vallen door middel van mania, vlottend gedrag, althans voor zover dit op goddelijke gave steunt” (244a). Ter staving haalt Socrates vier types van vlottend gedrag, dat tegelijk be’geest’-ering (door ‘n geest gedragen gedrag) is, aan.

Opm.: - *F. Farwerck, De mysteriën der oudheid en hun inwijdingsriten,* Hilversum, 1960, blz. 102/108, vat ze samen onder de titel ‘extase’ in mysteriënverband.

(a)1. De voorspellingsmania.-

Onder ingeving van de god Apollon. De wijvrouw van Delfoi, de priesteressen van Dodona, de Sibulla (Sibylle), geïnspireerd door ‘n god (entheos mantikè), in enthousiasmos dus, zijn de bewerksters van talloze onloochenbare weldaden, publieke en private.

Deze weldaden waren haar mogelijk voor zover zij in toestand van mania (vlottend 'bewust'-zijn) waren, terwijl zij, in beheerste toestand, "weinig of niets" verrichtten. - Men lette erop dat deze vrouwen - typisch overblijfsel van 'n vroeger tellurisch-religieus stadium - slechts in mania traden onder invloed van 'n god (entheos, enthousiasmos; wat in zich godheid draagt, toestand daarbij passend), in 'geest'-drift (// drijvende bewustzijnstoestand of vlottend bewustzijn, doordat de 'geest' of 'god' handelt doorheen zijn meson, medium of tussenpersoon), het bewuste profetische vermogen bezaten, - wat één toepassing is van de theon therapeia, de godendienst, waarover op blz. 91 (Zoroastrische magie) en 113 (aloude slavernij) supra, is. Zij zijn therapnè, ancilla, dienares (wat met het Lt. incola, woonplaats, gelijkloopt). Dit geldt ook voor de drie volgende maniai.

(a)2. De inwijdingsmania. –

Onder ingeving van Dionusos. "Meer nog, aldus Platon, wat betreft de grootste ziekten en beproevingen, die, ten gevolge van aloude (aanleidingen tot) wrokgevoelens, ergens wegen op sommige leden van sommige geslachten (d.i. stamboomgemeen-schappen): de doorkomende en tot zienerschap leidende mania bij die leden ervan die daartoe geschikt zijn, vond het middel om zulk lot te keren (…).

Daarop gesteund, was die mania ertoe in staat, indien zij althans reinigingsriten en inwijdingen onderging, degene die ze als begaafdheid bezat, immuun te maken zowel op het ogenblik zelf als daarna, doordat zij bevrijding van kwalen op het ogenblik zelf wist te vinden voor diegene die op de juiste wijze in mania is of erdoor gegrepen is."

Voor het juiste begrip zij verwezen **1/** naar blz. *12/14* (Nemesis die wraak (// wrokaan-leiding) uitoefent, **2/** vooral naar blz. *42* (correctieve kringloop), **3/** nog meer naar blz. *56/57* (genealogische of stamboomvloek en z'n nawerking, zoals hier door Platon verondersteld.

Aloude wrok van goden (en mensen) weegt ergens op iemand van een geslacht waarop die vloek weegt die aan die wrok ontspringt; - men vergelijke met ons christelijk erfzondekwaad, dat "ergens weegt op ieder individu van Adams geslacht").

Blijkbaar is de gedachte: niet gewoon aard- en cultuurgebonden rationeel denken doch mania, vlottend aftastend bewustzijn vindt het juiste erf- en

stamboomkwaad dat zich uit in ziekte en nood, doordat alleen mania in het aloude verleden kan zien. –

Eén zinsnede werd in de tekst overgeslagen: de mania vond het middel om zulk lot te keren "door haar toevlucht te nemen tot gebeden (euchas) en dienstbetoon (latreias) m.b.t. de goden". Hier komt weerom de 'godendienstbaarheid' door!

(a)3. De dichtmania. –

"Het derde soort is de aan de Muzen ontspringende bezetenheid en mania, die zich meester maakt van 'n tere en ongerepte ziel, ze doet ontwaken en buiten zichzelf brengt van vervoering in de vorm van oden en allerlei dichtwerk: zij toont de schittering van

GW116

talloze verrichtingen van de ouden en voedt zo hun nakomelingen op. Doch wie, zonder Muzenmania, zich aan de poorten der dichtkunst aanmeldt, in de overtuiging dat hij 'n geschikt dichter zal zijn dankzij 'technè' vakkundigheid), is 'n mislukt dichter en de dichtkunst van wie verstandelijk te werk gaat, ligt onder bij die van degenen die Muzenmania bezitten. – Dit is het grote aantal prachtverrichtingen (en ik heb er nog in voorraad) van de mania die aan de goden ontspringt." –

Deze tekst is na het voorgaande duidelijk. - Toch één bijlage: Bakchulides van Ioulis (eiland Keos) (+/- -510/-450), in zijn zegelied voor Hiëron van Surakousai vermeldt de Charites (Lt: Gratiae, - volgens Hesiodos zijn Aglaia, Eufrosunè en Thalia het vrouwe-lijke drietal der bevalligheid en schoonheid), met de Muzen verbonden, dichtwerklievende Olympische figuren, die hem bijstaan; ja, hij noemt zich de "roemvolle dienaar (therapon) van de met gouden diadeem omgeven Ourania". Weerom die dienstbaarheid t.o.v. goden.

(a)4. - De eros of liefdesmania. –

De vierde mania verloopt onder ingeving van Afrodite en eros. Onder alle vormen van 'geestdrift' (enthousiasis) is de beste en uit de beste bestanddelen bestaande, zowel voor wie ze in zich heeft als voor wie er aandeel aan heeft, de eros, die,

1/ met de ogen verwijlend bij de schoonheid op deze aarde

2/ zich de ware schoonheid herinnert in de bovenzinnelijke wereld, de "eeuwige schoonheid, ongemaakt en onvergankelijk, niet onderhevig aan vermeerdering of vermindering, 'n schoonheid waaraan alle dingen die schoon

zijn, op de een of andere wijze aandeel hebben (methexis)" (aldus *Platon, Sumposion* 29).

Die ideële schoonheid geeft bij uitstek waarde aan het menselijke leven, ja, zij doet de dingen 'hierbeneden' (op aarde dus) vergeten: zij is dan ook 'n mania. "De aanwezigheid van deze geestdrift, bij de minnaar van schone dingen, doet hem 'erastès' minnaar (van knapen) heten".

Om dit te begrijpen, zij verwezen naar blz. *55/56* supra (paiderastia). *Platon* zegt in *Sumposion,* 178c/d, "Zou ik (Faidros, die aan het woord is) dan 'n groter goed kennen dan voor de knaap 'n trouw minnaar te zijn en voor de minnende 'n trouwe beminde? Want wat 'n mens doorheen het ganse leven naar 'n schoon doel begeleidt, dat kan noch verwantschap noch eer noch rijkdom in zijn plaats zijn: niets kan zoiets zo goed als de eros".

Als voorbeeld wordt aangehaald: "Zou 'n minnaar, bij het toekijken van zijn beminde, de slagorde (in het leger) verlaten of zijn wapens wegwerpen? Geen andere blik zou hem zo treffen en liever zou hij meermaals sterven."

M.a.w. het eergevoel dat in de eros tot de knaap steekt en, omgekeerd, het eergevoel dat in de eros tot de beschermminnaar steekt, is zo sterk dat men, als soldaat b.v. geen laffe daad zou durven te stellen. Doch daarin steekt precies 'n soort niet meer (nuchter, zelfzuchtig) redeneren, maar mania." Zijn beminde in de steek laten, hem niet bijstaan in gevaar, - zo slecht is niemand dat hij niet, door eros gedragen,

GW117

begeesterd in staat tot edele daad, aan hem gelijk wordt die de natuur tot held maakte."

De Faidros vermeldt soldaten die, als paren van paiderastia in het leger streden: de "heilige schaar" b.v. was de ruggengraat van het Thebaanse leger; zij bestond uit liefdesparen die zijde aan zij de streden (b.v. Epameinondas, erastès, met Kefisodoros, z' n eromenos); zij bleef onoverwonnen tot -338 bij Chaironeia, waar Filippos van Makedonië ze, paarsgewijze, versloeg. Vgl. *Th. Vanggaard, Phallos (Kult und Symbol in Europa*), München, 1971, blz. 39/40.

Platon is ervan overtuigd dat de eros die door de goden wordt ingegeven voor de minnaar en de beminde, 'ofeleia', belang, betekent; ja, dat zij de 'eutuchia megistè', het grootste geluk (goed lot) bedoelen bij het schenken van zo'n mania. - Maar de veelduidigheid daarvan was toen reeds splijtzwam der

geesten: “Het bewijs daarvan zal de ‘deinoi’, de verlichte geesten, ongeloofwaardig voorkomen, de ‘sofoi’, de wijzen, echter geloofwaardig” (*Faidros* 245c). Men behoort immers inzicht te hebben in de ‘fu-sis’ (wezensaard) der ziel, zowel de goddelijke als de menselijke.

(b) De Platonische liefde. –

Na het denkkader te hebben uiteengezet, waarin deze kan begrepen worden, willen wij nog één opmerking maken: Platon maakt streng onderscheid tussen **1**/ ‘enthousiaste’ (godingegeven) mania en **2**/ louter menselijke, die, voor hem, ofwel pathologisch is (ziekelijk) ofwel immoreel (onzedelijk).

‘Platonische liefde’ heeft twee grondbetekenissen: vertederde, eerbiedige erotische verhouding tussen twee personen zonder dat enige fysicale uiting van seksuele aard tussen beide komt; - dat is de lopende betekenis (het mooi naïeve is wel opvallend); die liefde tussen twee personen die daarin bestaat dat men de partner liefheeft om de hoge idee van ‘schoonheid’ te bereiken. Zoals hierboven gezegd (blz. *118*); men ont-dekt in de beminde de ideële en ideale schoonheid als idee, zodat de beminde, eigenlijk, maar ‘n aanleiding is om het ‘licht’ van de eeuwige schoonheid te ervaren - doorheen b.v. ‘n schone jongeman; vgl. *G. Bastin, Dictionnaire de la psychologie sexuelle*, Bruxelles, 1970, p. 302.

Zoals, o.c., 53, opgemerkt, komen de twee voornoemde varianten van Platonische liefde nogal voor bij jonge mensen (b.v. bij de eerste kussen) of bij idealistische naturen. In het kader van de tweede variante (omwille van de idee) situeert zich de paiderastia, die, zoals Bastin, o.c., 288, te recht opmerkt, ‘n heel andere sociopedagogische natuur bezat dan onze ‘pederastie’ (knapenschennis), die de sofistisch ontwijde vorm ervan is; het kwam er (voor de Grieken en Platon) op aan,

1/ vooreerst het erotisme te cultiveren in zijn veredeldste vormen,
2/ om, van meester tot leerling, ‘n ideaal van lichamelijke en ethisch-politische schoonheid, in het kader van wijsgerig onderzoek naar de waarheid en het goede, door te geven,
3/ waarbij fysicale relaties niet uitgesloten waren.

GW118

In die zin begrijpt men beter de Platonische spreuk: “In het gesprek alleen springt de vonk van de waarheid onverwacht in de ziel” (spreuk die, enkele

jaren geleden, de Arbeitsgemeenschaft 'Weltgespräch' (Herder, Freiburg), als motto nam, om de 'dialoog euforie' van onze dagen te doorbreken). –

1. Gesprek (dialoog), **2**. vriendschap, **3.** paiderastia, **4**. ideeënleer, **5.** herinnering aan vroeger aanschouwde ideeënwereld, - dat alles loopt, in de echte Platonische eros, ineen. Daaraan gaat Bastin voorbij, in de grond, uit reactie tegen Platonisme als dualisme. Vooral de jongere Platon was er van overtuigd dat alleen eros (in genoemde zin) de ideeën, uit haar schuilplaats in het onbewuste van de belichaamde mens, konden halen en in herinnering brengen, d.i. weerom bewust maken. Een hele dieptepsychologie steekt hierin maar dan niet zozeer de Freudiaanse, doch 'n echt Platonische, reïncarnistische, die de onsterfelijke ziel als onbewuste bewaarplaats der (door incarnatie verdrongen) ideeën opvat.

Sublimering. –
S. Freud, vertrekkend **1/** van het 'verhevene' in de schone kunsten, enerzijds, en **2**/ van 'sublimering' in de chemie (proces waarin iets vasts in gas overgaat), past het begrip 'sublimering' toe op **a/** de seksuele drift **b/** voor zover zij, a.h.w. zichzelf vergetend, zich vastzet op niet-seksuele voorwerpen en doeleinden; - vooral de intellectuele arbeid en de artistieke schepping gelden daarbij als voorbeelden. –

Men ziet onmiddellijk dat de filosofische eros van Platon daarop gelijkt, doch vanuit het kader der mania (die **1/** profetessen, **2**/ mysten en **3**/ dichters naast **4**/ erosgedragenen plaatst).

"Platonische liefde is **1/** 'n tuchtvolle, **2**/ hartstochtelijke inzet voor al wat goed en waar en schoon is, en, doorheen deze dingen, voor de goedheid, waarheid en schoonheid die dit alles zo maakt." (*D.N. Morgan, Love*, p.5), waarbij steller opmerkt dat dit in de lijn van Hesiodos' eros ligt. Doch de lichamelijke zgn. 'lagere' basis is de eros, die Platon vergeestelijkt (verheft, sublimeert) daar waar hij bij de Hellenen grof zinnelijk kon zijn.

***Psychosomatiek bij Platon.* –**
Sedert *N. Dongier, Névroses et troubles psychosomatiques*, Bruxelles, 1966, kan men,

a/ algemeen, psychosomatiek bepalen als die geneeskunde die, 'n zeker dualisme 'ziel/ lichaam' weigerend, bij elke ziekte en haar behandeling, het geheel, psychisch en somatisch als uitgangspunt neemt, en
b/ bijzonder, als die geneeskunde die zich, in die perspectief, ophoudt met dat soort ziekten dat aan de psychè ontspringt en zich desnoods organisch-

lichamelijk uit. Welnu, *G.R. Rager, Hypnose, sophrologie et médecine*, Paris, 1973, pp. 181/182, trekt de aandacht op de Charmides, waarin woordpsychotherapie ter sprake komt. Charmides lijdt aan hevige koppijn; Socrates kent, om hem te verzorgen, 'n zekere plant als geneesmiddel, waarbij men 'n epoidè, incantatio, toverwoord, behoort te voegen; hij leerde die methode van 'n Thrakisch geneesheer, leerling van koning Zalmoxis (wel 'n uitvinding van Platon), in het leger.

GW119

Het beginsel was: "Het geheel (d.i. de ziel die het geheel beheerst) is groter dan de delen (d.i. b.v. het hoofd, de ogen, enz.)", - overigens 'n beginsel dat, bij Platon, sterk doorweegt in z'n politiek (daar schijnt de enkeling soms te vergaan in het geheel van de polis). Uit de ziel komen alle goederen voort, maar ook alle kwalen voor het lichaam en de hele mens. –

Geneeskundig toegepast: men behoort de ogen niet zonder het hele hoofd te genezen en het hoofd niet zonder de ziel (die het gansheidsbeginsel is): voor alles dus behoort men de ziel te verzorgen! -- De ziel nu "verzorgt men door epoidai, incantationes, toverwoorden (*Gharmides* 156/7)". Deze bestaan uit logoi kaloi, letterlijk "schone woorden", d.i. passende woorden die met eerbied gezegd worden (daarin verschillend van de retorisch-(louter) psychologische of sociologische woorden van de genezende sofist Antifon van Athene (blz. *67* supra).

Pas zulke woorden stichten in de ziel sofia, sapientia, wijsheid. -- Methodisch toegepast op Charmides: hij behoort volkonen vertrouwen (fides fiducialis, geloofsvertrouwen) te hebben in de logos kalos (het schone woord); behoort iets van hemzelf aan Socrates te geven, opdat deze juist zou weten wat zijn ziel en de andere gegevens zijn ('n soort uitwisseling van ziel tot ziel).

Platon legt uit hoe de "terpnos logos", het betoverend (blijmakend, weldadig inwerkend) woord, of "logos kalos", zacht, eentonig en eensnarig uitgesproken, inwerkt op de thumos, het diepere gemoed, beginsel van levenswil en moed, en zodoende sofrosunè wekt, d.i. 'n toestand van kalmte, innerlijke vrede en geestesaandacht, - teken van hogere, intellectuele zelfbeheersing. –

Het is meteen duidelijk dat bij Platon 'n welbepaalde maar echte psychosomatiek aanwezig is, die, bij alle dualisme (of liever: omwille van de tweeledigheid 'ziel/ lichaam'), de eenheid van ziel en lichaam als uitgangspunt heeft, ook en o.m. bij ziekte-diagnose en - behandeling.

Besluit. –

a/ Van ziel (en ideeënwereld) naar lichaam en

b/ van lichaam (en aardse omgeving) is de wisselwerking, niettegenstaande 'n zekere kloof, onmiskenbaar, naar de ziel toe. In die zin is er 'psychosomatisch dualisme'.

- De Platonische theologie, (119/119bis) vooral de astrotheologie. Theologie. - Na de crisis der archaïsch-mythische religie, in de Sofistiek, herstellen Socrates, Platon en Aristoteles God (en goden) als grondbeginsel(en), doch in de archaïsch-intellectuele en -rationele zin. Het woord 'theologia', als aanduiding van het opsporen van de fusis, natuur, van God en goden, komt in *Politeia II*/ 379 a voor. De volksreligie (archaïsch-mythisch) kende geen 'dogmata'; de intellectuele religie wel. Dit didachè- of doctrina-aspect (leerstellige zijde) zal later tot volle ontwikkeling komen.

a/ De kosmos wordt door Socrates, Platon en Aristoteles antropocentrisch gezien;

b/ doch God is centraal in de menselijke wereld. *St.-Augustinus* zal zeggen (*De Civ. Dei* 8: 4): "Platon is de vader der theologie ….

GW119 bis

Astrale theologie (astrotheologie) –

Gods- en/of godenleer spitst zich, bij Platon, op gegeven moment, toe op de hemellichamen. Gezien het grote belang, later, in de Hellenistische tijd, 'n woord daarover. Wij weten reeds - vgl. blz. 90 supra - dat hemellichamenverering 'n Helleense traditie was. Platon en, in zijn spoor, Aristoteles knopen aan die traditie aan (vgl. blz. infra). Zoals *Pater Festugière, La révélation d' Hermès Trismégiste, II (Le Dieu cosmique)*, Paris, 1949, p. 210, zegt, de *Faidros*, de *Timaios* en de *Wetten* zetten de hemel-lichamenverering uiteen:

(i) de hemel, inzonderheid de hemellichamen (zon, maan, 'sterren') zijn goden, niet het Opperwezen, natuurlijk, maar goden van tweede rang (o.c., XIV), binnen de schoon-heidsgeladen orde van het heelal;

(ii) de ziel is, te midden van de ontstaande en vergaande dingen en verlopen, 'n wezen(heid) van hogere rangorde, verwant met de astrale goden;

(iii) de geordende regelmaat van de hemellichamenbewegingen verraadt het getal, de arithmos, numerus, - zo b.v. de opeenvolging van dag en nacht in verband met de zonomloop, de fasen van de maan, de betrekkelijke posities van de hemellichamen onderling,- dat alles is meetbaar, telbaar en vergelijkbaar in getallen, zodat de arithmetiek ons de toegang verschaft tot de

kosmos, d.i. de degelijke en schoonheidsgeladen orde-(ning), van de hemel en z'n goddelijke bewoners, de 'sterren', die zichtbare goden zijn.

In de *Epinomis*, 'n werk dat 'n aanhangsel vormt van *De Wetten*, gaat *Platon* 'n stap verder: hij zet zich met deze sterrenwetenschap af tegenover de mythische religie der dichters (Homeros, Hesiodos, die het godengedrag onzedelijk opvatten), ja, zelfs tegenover de politische religie der stadstaatsburgers, die weinig of geen effectieve verering opbrengt voor de fysische religie der 'sterren'.

Platon voorziet 'n wettelijk geregelde cultus der 'sterren' (die dan ipso facto politische religie wordt, natuurlijk). Meer nog: hij wil uit de crisis der mythische en politische religie geraken door deze astrale religie, als filosofische en wetenschappelijk verantwoorde religie, als de, uiteindelijk, enig ware en duurzame voor te staan.

In de kosmos zijn vier regionen die aan de vier elementen beantwoorden: de wereldziel, gesteund op het schouwen der ideeën, schept levende wezens die, dankzij het overwicht van één der elementen, tot de eigen sfeer van dat element behoren.

(i) De vuursfeer bevat de 'sterren' (hemellichamen), zichtbare goden;

(ii) de sferen van (aithèr en) lucht zijn de onzichtbare daimones, tussenwezens tussen de goden en de mensen; de watersfeer bevat de klasse der soms onzichtbare soms zichtbare halfgoddelijke wezens; de aardsfeer bevat de mensen.

Contact met deze wezens, aldus Platon's Epinomis, geschiedt via dromen (in de slaap) of via mededelingen (in openbaringen en orakel, hetzij in zieke hetzij in gezonde toestand. Xenofon's memorabilia Socrates en Aristoteles' Peri filosofias gewagen daarvan.

GW120

Isokrates van Athene (-436/-338 (enkele dagen na de slag van Chaironeia)). – *W. Jaeger* noemt, *Paideia I,* 367, Platon, Isokrates en Xenofon (van Athene: -430/- in één adem als opvoeders van het klassieke Hellas. *H.-I. Marrou, Histoire de l'education dans l' antiquité*, Paris, 1948, bespreekt, na de vernieuwende inbreng van de Eerste Sofistiek (pp. 81/98 wat hij noemt "de meesters van de klassieke traditie":

(i) Platon, met z'n "esprit de géométrie" als filosoof (pp. 99/120) en

(ii) Isokrates met z'n "esprit de finesse" als retor (pp. 121ss.). Marrou ziet in beiden de stichters van de twee hoofdtypes van opvoeding (o.c.. 135).

Zoals reeds blz. *68* supra gezegd. *Isokrates* stamt uit de Sofistiek, doch in z'n *Over de Sofisten* blijkt hoe hij de ondergravers van de hoge roeping van sofistès, wijsheids-leraars, in de oudere, eerbiedwaardige zin streng bekritiseert. Die hoge roeping achtte hij de zijne:

(i) belletrie wilde hij niet, ofschoon hij streng verzorgd sprak en schreef, tot in de uitdrukking van de gedachte toe;

(ii) eristiek. wilde hij evenmin daarvoor was hij te opvoedend ingesteld;

(iii) hoge en strenge wijsgerige bespiegeling, als bij Platon, vermeed hij als te ontoegankelijk voor de doorsnee - mens en -intellectueel;

(iv) jurisprudentiële welsprekendheid was niet zijn eigenlijk opzet: daarvoor was zijn retoriek te streng politisch gericht;

(v) politische vorming in de volwaardige zin, - dat was zijn opzet; daarbij had hij 'n algemeen-Helleense paideia op het oog die komaf maakte met de veten tussen de grote poleis: hij aarzelt niet, reeds in -346, op Filippos van Macedonië beroep te doen om tot vrede en eenheid van alle Hellenen te komen (hij had het geluk Chaironeia enkele dagen te overleven om Filippos geluk te wensen).

Slotsom:

Isokrates is sofist in de melioratieve zin. Daarom de retoriek: "De retoriek is van huis uit 'n middel tot politische werkdadigheid, maar tot draagster van een politische vorming wordt zij pas door het vermogen doeleinden uit te stippelen voor de politiek.

Dit inzicht is bij Isokrates gegroeid in de confrontatie met de filosofie. Want, wat de Platonische kritiek het scherpst aanvalt, is de zedelijke onverschilligheid van de retoriek en haar zuiver formalisme, die uit haar 'n rein werktuig in de gewetenloze strijd van het openbare leven smeedde. Daarom is de filosofie, in Platon's ogen de enig ware retoriek. (vgl. blz. *96/97* supra).

Isokrates ziet dat de voorsprong der filosofie gelegen is in het bezit van een hoogste doel." (*W. Jaeger, Paideia III*, 131/132). Daarom gaf Isokrates zijn retorische sofistiek 'n rein politisch doel dat opbouwend was. Zoals *Marrou* zegt: Isokrates, niet Platon, is, voor de brede intellectuele kringen, de opvoeder bij uitstek van Hellas en de gehele oudheid geworden. In zijn paideia echter is de filosofie ondergeschikt aan de retoriek: de retor behoorde van alles te kennen, o.m. ook wijsbegeerte. 'n Soort algemene ontwikkeling, dus, typeerde Isokrates' retorisch sofist.

GW121

Aristoteles en het oudste Peripatetisme.-

Aristotéles (Lt: Aristoteles) van Stageira (-384/-322), of de stagiriet, is de zoon van Nikomachos, de lijfarts van koning Amuntas van Makedonië (de vader van koning Filip-pos, zelf vader van Alexandros de Grote). Daarmee zitten wij in Thrakië. Hij werd vroegtijdig wees en werd opgenomen door Proxenos, 'n vriend van de familie te Atarneus (Musië; Lt: Mysia, in Anatolië).

In -367 is hij zeventien en gaat te Athene bij Platon, die dan zestig is, studeren: het is niet meer de jonge Platon (van de filosofische eros die de herinnering aan de eens geschouwde ideeën wakker maakt), doch de oudere die, naar de Socratische nuchterheid teruggekeerd, de ideeën als netwerk analyseert, ja, de Socratische problematiek ver te buiten gaande, in vooral Pythagoreïsche zin, 'n heel heelalbeeld ontwerpt, - zonder evenwel zijn jeugdige gedachten te verwerpen.

Begripsanalyse leert dus Aristoteles aan de Academie het eerst. Vooral echter de *Filebos* met het doel de filosofie als mathematiek der fusis uit te werken (blz. 107/109 supra) of de *Parmenides* met het doel de ideeën aan 'n grondige toetsing te onderwerpen (blz. 93/94) hebben de jonge, niet mystisch aangelegde Aristoteles die daarbij 'denken' en "denkende analyse" van de fusis der Milesiës als hoogste geluk betrachtte, beïndrukt en gevormd.

-- Theoria; - speculatio, bespiegeling. –

W. Jaeger, Paideia I, 11/12, zegt dat de Hellenen als "grootste wonder" de filosofie, d.i. die aandacht voor de dingen, in worden en vergaan, die de klare blik is voor de blijvende structuur in het ontstaan, ontwikkelen en vergaan, zowel in de natuur als in de mensenwereld, ontwikkeld hebben. Die theoria, dit schouwende stilstaan bij het ordentelijke in worden en vergaan, is, aldus Jaeger,

a/ verstandelijk-redelijk,

b/ maar tevens schouwend en, in die zin, verwant aan het artistieke scheppen en verwoorden. De andere volkeren hebben grote geesten voortgebracht, maar Hellas heeft bespiegelende geesten voortgebracht die de wetmatigheid in de fusis en haar onderdelen blootleggen. Welnu, daarin zijn zowel Platon als Aristoteles, bij alle verschil van temperament, gelijklopend.

c/ Ja, zij verenigen, zoals *Paideia I,* 151; 402, zegt, theoria en opvoedende bezorgdheid: het gaat er hen om door en door agologische theoria. Daarvandaan hun onderscheid, ja scheiding van:

1/ het stilstaan bij de dingen 'op zich' (theoretisch) en

2/ het nagaan en bedoelen van de nuttigheidswaarde van denkinhouden en dingen. Platon b.v. beschouwt het gerechtige leven "op zich" om, daarna, afgezonderd, het gerechtige leven "in z 'n gevolgen" te beschouwen; evenzo beschouwt hij de soorten grondwetten (op zich en als oorzaak van beloning, of straf); ook de retoriek beziet hij zo (haar 'waarheid' gesteld tegenover haar nuttigheid) - vgl. *A. Gödeckemeyer, Platon*, S. 83, 111, 156 - Deze scheiding belet, in de grond, de verbinding der twee, **1/** objectieve waarheid **2**/ en praktisch-technische nuttigheid, van Peirce's pragmatisme

GW122

Kl. Oehler, ed., Ch.S. Peirce, Ueber die Klarheit der Gedanken, Frankfurt a. M., 1968, zegt dat Peirce (1839/1914) zijn pragmaticisme "het ware idealisme" heet.

Dit betekent twee dingen:

de logische waarheid die de overeenstemming is van (onze) gedachten met de werkelijkheid die kenbaar is (epistemologisch idealisme);

de fysische (soms ook ontologische geheten) waarheid die de overeenstemming is van de werkelijkheid met (onze of Gods of van wie ook) gedachten (metafysisch idealisme). Vgl. o.c., 12/14.

Er is 'n derde waarheidsvorm aan toe te voegen - zoal *O. Willmann, Gesch. d. Id.,* zeer goed ziet - : de ethisch-politische, ja, de technische waarheid, die de overeenstemming is van ieder gedrag (zedelijke handeling, technisch-vaardige bewerking) met de haar eigen norm of denkinhoud als haar beginsel of regel, - de basis van stuurkunde. Welnu:

a/ de al te pure opvatting van theoria, bij Platon, heeft tot gevolg dat hij de uitwerking, beloning of straf, nut of onnut heil of onheil, van de idee, voor zover zij al handelend toegepast wordt, onderschat (de onbaatzuchtigheid die doorgedrukt wordt, om de sofistische baatzucht te vermijden als de pest):

b/ En toch: "**1/** de voortdurende toetsing van de ideeënleer, alsook **2/** de voortdurende agologische (de ethiek en politiek als opvoeding bedoelende) inzet, bij Platon, met positief of negatief resultaat, bewijst dat het pragmaticisme er latent instak, doch verdrongen, ja, bewust onderdrukt, uit reactie tegen het vulgaire pragmatisme ("Het doel wettigt de middelen").

Dat is de tragiek van de Helleense wijsbegeerte op haar toppunt, bij Platon en ook bij Aristoteles: zij zijn stroef, behoudsgezind en louter theoretisch gebleven, i.p.v. experimenteel in de zin van C.S. Peirce, nl. **1/** ideeën opvattend **2/** doch i.p.v. ze onmiddellijk, afgezonderd van de werkelijkheid, te systematiseren als opvoedingsmiddel, ze toetsend aan de werkelijkheid om te weten of de werkelijkheid op zich wel beantwoordt aan die opgevatte ideeën of begrippen. Dat pas is het ware idealisme, zoals Peirce, tastend, zeer goed gezien heeft.

Zie ook *W.B. Gallie, Peirce and Pragmatism*, New York, 196 alsook *J. Royce, Principles of Logic, New York, 1961* (1912-1), waar op p. 50 staat: "In die zin is de daad van bepalen (Eng.: defining), tenminste van sommige normen of beginselen van classificatie, een daad wier logische waarde niet enkel pragmatisch (d.i. op 'n resultaat gericht) doch ook absoluut is."

M.a.w. bij alle willekeur van doelstelling en wil om 'n resultaat te bereiken, is er, in het heelal en in de mens die wil, een orde die, van hem onafhankelijk, hem dwingt tot lukken of mislukken naarmate hij handelt in overeenstemming met de werkelijkheid of niet. –

Plato heeft, hoe overtuigd hij ook was, moeten vaststellen dat "de jongemannen, eens dat zij van de dialectiek geproefd hebben, er misbruik van maken of er 'n spel van maken en er zich van bedienen om onophoudelijk te betwisten" (*Politeia 7*: 539b), d.i. het omgekeerde van wat hij deed, doch met rampzalig resultaat daar waar hij hoogstens mislukte omwille van de al

GW123

te theoretische aanpak of de onwil van degenen met wie hij, zoals b.v. te Surakousai, slechts schijnbaar "hetzelfde ethisch-politisch credo" (*Zevende Brief, inleiding*) deelde, doch door wie hij gewoon sofistisch bedrogen werd.

Men denke aan de schrijnende inhoud van die Zevende Brief. "Met deze gedachte bezield (nl. ingevolge 'n goddelijke beschikking, zich grondig aan de filosofie tot in haar praktische uitwerking te wijden), kwam ik naar Italië en Sicilië, toen ik voor het eerst daarheen ging. Wat mij echter hier weerom, bij mijn eerste optreden, in de hoogste graad mishaagde, was het aldaar zogeheten 'gelukzalige leven' (*opm.*:- men denke aan het huidige ("la dolce vita") zulks bestaat nl. in de Italische en Siciliaanse zwelgerij, in de gewoonte, overdag, twee wellustige maaltijden te houden, 's nachts, niet alleen in bed te liggen en, zonder meer, de met zo'n leven samengaande erotiek te bedrijven.

Want geen mens onder de hemel is ertoe in staat, bij zo'n zeden, indien hij daarin van jongs af zijn leven leeft, tot een denkende en wijze man uit te groeien, nog minder zal het in zo iemand opkomen naar de vaardigheid van een onder ieder oogpunt verstandelijk en matig leven te streven. (...) Verder kan geen polis, zelfs met de beste grondwet, het geluk van de inwendige vrede bereiken, indien haar burgers, enerzijds, geloven alles er in mateloze verspilling door te moeten jagen, indien zij, anderzijds, het voor normaal houden, zich noch lichamelijk noch geestelijk enige inspanning te getroosten, behalve dan wanneer het erom gaat, zich te tonen bij wellustige eet- en drinkgelagen alsook in het bed der wellust.

Zulke poleis geraken nu eens onder 'n volstrekte turannos, dan weer onder de heerschappij der geldaristocratie of ook onder de heerschappij van het gepeupel; zij komen nooit los uit dergelijke machtswisselingen; hun machthebbers kunnen niets eens de naam 'grondwet' horen, die, op grond van 'n algemeen recht en gelijkheidsstelsel inzake de wet, vrijheid waarborgt.

Indien de idealismekritiek, die, heden, zo welig zich in Platon en hoge ideeënleer vastbijt, eens goed overwoog met welke 'werkelijke' toestanden de zogenaamde "zwevende, onwerkelijke" Platon het gevecht aanging, dan zouden zij wellicht - het is niet eens zeker - wat minder van de hoge 'realistische toren' blazen.

Reden: zij zelf zouden niet eens het gevecht met zo' n 'realistische' zeden aangaan, gewoon bij gebrek aan betere levensbasis. Hoe kon ooit het Italische en Siciliaanse 'systeem' (de zgn. gevestigde macht van toen) veranderen zonder een idealistische levensommekeer in de een of andere Socratisch-Platonisch-Aristotelische stijl?

M.a.w. onze kritiek op de loutere 'theoria' geldt alleen het verband tussen idea (begrip, vorm), enerzijds, en, anderzijds, het denkinhoudelijke experiment op de idea gebaseerd, doch niet de hoge ethisch - politische opvoedkundige grondinstelling. Dit zij eens en voorgoed duidelijk gemaakt.

GW124

E.R. Lehmann - Leander, Aristoteles, Analytiker der Wirklichkeit, Wiesbaden / Berlin, s.d., S. 20, zegt: "(...) Aan de vergankelijkheid van het leven - steeds nog het worden en vergaan der Milesiërs - wordt het aandeel aan het eeuwige door het denken tegenovergesteld: het denken maakt het "van nature ongelukkige leven" het leven waard; Ja, het is iets zo schoons te

kunnen denken, “dat de mens, in vergelijking met de andere levende wezens ‘n god schijnt te zijn.”

Steller heeft het over ‘n jeugdwerk, de *Protrentikos,* van *Aristoteles*, toen hij nog volop Platonieker was. Daarin zegt de jonge Aristoteles: “(…) Er is, voor de mens, niets goddelijks en zaligmakends, tenzij dat wat, alleen, de moeite waard is, nl. dat wat aan denkkracht en rede in ons is. Want, onder al wat wij hebben, schijnt dit alleen onvergankelijk en goddelijk te zijn. Of schoon dus ons leven van nature (fusei) ongelukkig en zwaar is, is het toch, gezien ons vermogen aan zo’n kracht aandeel te hebben, zo schoon ingericht dat de mens, vergeleken met de andere levende wezens, ‘n god schijnt te zijn. Want onze geest is god - wie dit ook zei, Hermotimos of Anaxagoras en het sterfelijke bezit ook ‘n deel van god.

Gevolg: men behoort ofwel filosofie te beoefenen ofwel van het leven afscheid te nemen en te gaan, aangezien al het andere nietigheden en kluchten is.” (o.c., 21). —

“Wat Aristoteles in werkelijkheid schildert, is zijn eigen houding, die van ’n wetenschappelijk filosoof, voor wie, behalve het kennisstreven, geen ander goed geldt. Ja, hij wijst de “praktische toepassing” van het weten zeer beslist af; zoals volgend citaat toont: “Daarop uitkomen dat, uit ieder weten, iets anders ontstaat, doordat het zich als nuttig bezigen laat dat kan slechts diegene die er niet het minste vermoeden van heeft hoe groot het onderscheid tussen ‘het goede’ en ‘het noodzakelijke’ is; want dit onderscheid is zeer groot”. (o.c., 22).

De *Protreptikos* van *Aristoteles* legt dan uit dat ‘goed’ datgene is dat om zichzelf gewild wordt, ook al komt daarbij niets anders te voorschijn, en dat ‘noodzakelijk’ (en ‘mede- oorzaak’) dat wat men omwille van iets anders waardeert en zonder hetwelk men niet leven kan.

“Het is dan ook belachelijk te allen prijze van alle dingen ‘n nut te zoeken dat buiten het ding zelf ligt, en te vragen: “Wat voordoel brengt ons dat?” en “Waartoe kan men het nodig hebben?”. Want, zoals gezegd, zo’n mens heeft in feite niets gemeen met degene die weet wat schoon en goed is, noch met diegene die oorzaak van mede-oorzaak kan onderscheiden. Dat dat wat wij hier zeggen, het allerwaarste is, zal men wellicht inzien, indien wij ons b.v. in gedachten op de eilanden der gelukzaligen verplaatsen: daar nl. is geen nood en uit niets trekt men nut: alleen het denken en aanschouwen blijft, die levensvorm nl. van dewelke wij nu beweren dat zij die van de vrije mens is.” (O.c., 22/23).

Behalve **1/** de Orfische afkeer voor de lichamelijk-aardse zijde van het leven en, **2**/ de Platoniserende houding ertegenover (als 'schaduwwereld'),

GW125

die, beide, later bij Aristoteles vervangen worden door 'n echt Milesische drang naar speurwerk die, in alle werken der fusis, iets wonderlijks zag, is de denkende houding van Aristoteles dezelfde gebleven. -- *R. Böhm, Kritik der Grundlagen des Zeitalters,* Den Haag, 1974 (Ned.: *Kritiek der grondslagen van onze tijd*, Baarn, 1977) huldigt, m.b.t. tot Aristoteles' opvatting van 'weten(schap)', de volgende stelling: het belangeloze weten, om zichzelf gewild, is de beste weg om de mensheid te dienen; argumentatie: daardoor verheft de mens zich tot 'n godgelijk bestaan;

kritiek van Böhm: zo'n weten is noodzakelijkerwijze 'n 'objectief weten; 'objectief' betekent hier "gericht op en gebonden, ja, onderworpen aan de niet-menselijke fusis in haar wetmatigheid en ordening", gevolg: de mens herleidt zichzelf juist daardoor tot 'n 'subject'; 'subject' betekent hier "ondergeschikte, onderworpene, overheerste" (nl. aan niet-menselijke wetmatigheid, 'natuur'); argumentatie: de Westerse geschiedenis, vooral de moderne, heeft ons getoond dat zo'n 'objectief' weten, via de moderne wetenschap en haar technische toepassing, vooral op de humane wereld, geleid heeft tot de huidige 'technocratie' die produceert om de productie zelf, zonder met de menselijke noden rekening te houden (vgl. Marx' wezensbepaling van kapitalisme); - wat leidt tot 'ondoelmatig - onmenselijke samenlevingen'.

R. Böhm:

1/ is louter 'schouwend' (= theoretisch weten) noodzakelijk 'onderworpen' weten, nl. aan de niet-humane natuur, verknechting (zich uitend in ons technocratisch kapitalisme). Meteen is Böhm **2/** radicaal (Nietzscheaans) allergisch voor iedere vergoddelijkings-gedachte, in naam van de stelling: "de menselijke eindigheid (d.i. niet-goddelijkheid) is creatief, d.i. zij is de scheppende basis van al onze mogelijkheden" Gevolg: men hoeft niet in 'n hoger, godgelijk menselijk bestaan die mogelijkheden te zoeken, want deze weg loopt dood in verstikkende Westerse beschaving. -- Het spreekt vanzelf dat de twee hoofdstellingen van Böhm onbewezen zijn: het verband tussen Aristoteles' theoria en pragmateia (speculatio) en onze technocratie van heden is veel ingewikkelder dan Böhm simplistisch doorredenerend het voorstelt.

Böhm karikaturiseert het godgelijke bestaan tot wat het niet is, doordat hij, gewoon, onbewust, allergisch staat tegenover de the(i)osis, deificatio,

vergoddelijking, en ze, vanuit zijn onbewuste, niet eens met de nodige welwillendheid benaderen kan: juist daardoor keert hij 'eindigheid' om tot (verkapte) 'oneindigheid' die alle mogelijkheden schept. –

M.a.w. wat hij als godgelijk bestaan buitensteekt, brengt hij als (alle mogelijkheden scheppende) eindigheid weer binnen, alsof met deze taalwijziging ('godgelijk' wordt "eindigheid als scheppend") alles kant en klaar is.

Böhm kan dit doen, maar dan vergeet hij dat de werkelijkheden door de woorden aangeduid dezelfde blijven: ieder eindig weten, mens of wat ook, overschrijdt zichzelf maar door meer dan wat het is, oneindigheid.

GW126

In -348/7 sterft Platon; Speusippos wordt leider der Academie. Aristoteles vertrekt naar Assos (Anatolië): met Xenokrates, z'n medeleerling op de Academie, sticht hij daar zijn eigen school. Assos was door Atarneus' koning Hermeias aan de beide Platoniekers Erastès en Koriskos als geschenk gegeven: er was dus 'n gunstige sfeer.

Daar begint Aristoteles met z' n dierkundig onderzoek en ontwerpt z'n eigen wijsgerig systeem dat de ideeën niet voor, boven en na de fusisdingen en -processen ziet (de 'chorismos' of dualisme), doch in de fusis zelf en wel als morfè, forma, vorm.

Te Assos huwt hij met Puthias, nicht en aangenomen dochter van Hermeias van Atarneus, de vorst dier streek. In -343 vertrekt hij naar Mutilene (Lesbos). Daar roept koning Filippos van Macedonië (eigenlijk Filippos II, koning -359/-336), de grondlegger van Macedonië als rijk, Aristoteles om z'n zoon, Alexandros III, de Grote (-356/-323) op te voeden.

Zoiets had ook Platon gedaan, toen hij indertijd Dion naar Surakousai volgde om Dionusios als raadgever bij te staan. Aristoteles vertrekt dus -343 naar Pella aan het hof. Hellas zelf was verdeeld t.o.v. Macedonië:

Demosthenes van Athene (-384/-322), de beroemdste retor van de oudheid, net als Platon overtuigd polisvoorstander, ziet in Filippos 'n voor de Helleense vrijheid der polis dodelijk gevaar; Isokrates van Athene (zie blz. *123* supra) alsook Aristoteles ofschoon geen vriend van Isokrates (omwille van z'n onwijsgerige allure?), zien in dezelfde Filippos de redder uit onenigheid der polis en de bestrijder van het Perzisch gevaar dat tot in Anatolië reikte. Wat

niet belet dat beiden de vergoddelijking van de vorst der Macedonische figuren verwierpen: Fillipos b.v. verstoot Alexandros' moeder Olumpias, huwt met Kleopatra te Aigai en, bij die bruiloft, laat hij tussen de twaalf beelden der Olympische goden z'n eigen beeltenis meevoeren in de stoet. Alexandros, diens opvolgers, de Diadochoi, d.i. de zes voornaamste legerleiders na hem die z'n rijk verdeelden de Romeinse keizers, later, zullen op dat punt (de goddelijke heerser) de Helleense cultuur verloochenen, daarin versterkt door Oosterse denkwijzen. -- In -336 sterft Filippos; in - 334 steekt Alexandros met 'n leger van omtrent 40.000 man, de Hellespont over om de Helleense steden van Anatolië te bevrijden van de Perzen om, zoveel later, aan de Hufasis, 'n zijrivier van de Indus, de oostgrens van z'n rijk, 'n grenssteen ('n altaar gelijk) te laten beitelen met als opschrift:

"Aan Herakles en de Samothrakische Kabeiroi". - Opgemerkt zij dat de Kabeiroi, Cabiri, de Kabiren, chthonische goden waren, die de Hellenen ook 'Megaloi theoi', de grote goden, of nog, de Samothrakische goden heetten (Axiokerses en z'n zoon Kadmilos; Axiokersa en Axiëros, beiden godinnen). Samothrakè was het centrum en fallische riten alsook zeevaartbescherming en asiel waren aan de Kabiren verbonden in hun mysteriën. Zij werden in Makedonië vereerd. Zij zijn niet-Helleens.

GW127

Zij golden als een erfenis van de voorhelleense pelasgen, Zij zijn verwant met Demeter en Dionusos. Aristofanes van Athene (-450/-385) vgl. blz. 75-, in z'n Vrede, laat doorschemeren dat, reeds lang te voren, ingewijden waren in de Samothrakische mysteriën te Athene en ook Demosthenes alludeert erop.

Volgens Ploutarchos van Chaironeia (+45/+125), voorloper van het Neo-Platonisme en de Hellenistische theosofische mystiek, werden koning Filippos en ook Olumpias, de latere koningin, als kinderen ingewijd in de Samothrakische mysteriën. Aristoteles zelf werd te Stageira, 'n stad tegenover Samothrake geboren. "In Aristoteles' wijsbegeerte treden vruchtbaarheid, voortplanting, schepping, naar de voorgrond. Ongetwijfeld hielden hij en Alexander gesprekken over de samothrakische goden." Aldus *P. van Schilfgaarde, Aristoteles*, Den Haag, 1965, blz. 11.

Zodat, benevens het Orfisme, ook de Samothrakische mysteriën eén stempel drukten op de grote denker. Zegt, overigens, *W. Jaeger, Paideia I*, 208, niet dat wij "oerechte mythologie" aantreffen in de kern zelf van Aristoteles' denken: zo de 'liefde' van de dingen tot de onbewogen beweger (die god is).

Voor de zoveelste maal stoten wij op prelogische, prewijsgerige aanlopen in het zo logische en theoretisch-speculatieve denken van Hellas! Men heeft dat, **1/** uit zgn. 'rationele' overwegingen te veel verzwegen en, wat meer is, **2/** veel te veel op Oosterse invloeden gebaseerd.

-- Alexandros

Hij nam op z'n verovering in het Oosten 'n hele staf Helleense wetenschappers en historiekers mee. Aristoteles heeft daarvan de resultaten geoogst. Dit des te meer daar de vorst hem gedurig van rijke geldmiddelen voorzag voor zijn onderzoek, bijzonder inzake natuurwetenschap: de dierenparken, de vogelkooien en de visvijvers van de vorst stonden hem ter beschikking.

Wat bewijst dat de Macedoniërs, ook al zijn zij geen Hellenen, toch de Helleense cultuur hoogschatten. In - 335 huurt Aristoteles te Athene, in de buurt van 'n klein bos dat aan Apollon Lukeios en de Muzen toegewijd, was, 'n leegstaand gumnasion. Zoiets was 'n terrein voor sport en lichaamsoefeningen, zoals balspel, paardenrennen, hardlopen, worstelen; de gebouwen bevatten kleedkamers, baden, speelzalen, worstelzalen alsook, overdekte zuilengangen (peripatoi). Daarvandaan de naam 'peripatetisch' voor Aristotelisch. Want daar sticht Aristoteles het Lukeion, lyceum, dat, in Platon's stijl, 'n gesloten orde was, d.i. een gemeenschap met vaste leefregels, gemeenschappelijke maaltijden en maandelijks sumposion (gesprek met viering).

De Pytagoreeërs hadden zoiets reeds voorgedaan. Wetenschappelijk onderzoek op grote schaal inzake polisinstellingen, plant- en dierkunde, ertsenkunde, geneeskunde (z'n vader was Asklepiaad), muziek, geschiedenis (der wijsbegeerte); oprichting van 'n bibliotheek (handschriften, landkaarten), biologisch museum, ziedaar de werkzaamheden aan het Lukeion. De bibliotheken der Hellenistische scholen waren naar dat model opgevat.

GW128

- Koning Hermeias van Atarneus

Deze steunde Pilippos, doch hij werd door de Perzische vorst in de val gelokt. Gedurende de foltering vroeg hij 'n laatste genade, 'n boodschap te mogen sturen naar de Academiekers die hij kende als volgt: "Meld aan mijn vrienden en kameraden dat ik niets gedaan heb dat de filosofie onwaardig is of dat onhoudbaar is".

Aristoteles was diep onder de indruk van z'n op Socrates gelijkende vriend; hij pent de volgende humnos neer: "Gij, moeilijk door het mensengeslacht te bereiken deugd, schoonste doel van het leven! Uit liefde tot u, heerlijke maagd, zelfs de dood en voortdurend uitputtende kwalen te dulden, geldt als 'n kostbaar aandeel in Hellas. Zo'n onvergankelijke vrucht draagt gij immers voor die geest die edeler is dan goud, edeler ook dan adel of de slaap met weke glans. Uit liefde tot u leden Herakles en de zonen van Leda, die van Zeus afstammen; heldendaden volbrengend, hadden zij het op kracht gemunt. Verlangen naar u dreef Achilleus en Ajas in Hades' woning. Uit liefde tot uw lieve gedaante heeft de afstammeling van Atarneus de zonnestralen verlaten. Gezang behoort z'n heldhaftigheid te vieren; de Muzen moeten hem 'onsterfelijk' heten, de dochters van Mnemosune, die de eerbied voor Zeus prijzen, de toeverlaat van de gast, en trouwe vriendschap eren."

Dertien jaar leidde Aristoteles, van wie dit diep menselijk document stamt, het lukeion, doch Athene, na de dood van Alexandros, -323, onder de druk der antimacedonische partij, deed hem 'n proces aan "wegens zedeloosheid", (net als Socrates), zich steunend o.m. op de humnos.

Aristoteles zou gezegd hebben dat hij de Atheners geen tweede maal zich zou laten bezondigen aan de wijsbegeerte (denk aan Socrates' dood) hij trok naar Chalkis (Euboia), waar z 'n familie 'n landgoed bezat. Snel stierf hij daar in -322, daar waar z'n moeder geboren was. In z'n testament maakte hij zorgvuldige beschikkingen voor z'n naastbestaanden en … ook slaven. Wat op de 'slavenhouderij' van Hellas 'n humaan licht werpt.

In datzelfde jaar stierf ook Demosthenes. Het jaar tevoren was Alexandros de Grote, z'n leerling, gestorven: deze liet 'n imperium na dat tot aan de Indus reikte en ook Egypte omvatte. Een nieuw tijdvak kan beginnen, nl. het Hellenistische. Platon, z'n leermeester, was toen al vijfentwintig jaar dood: wat was de wereld op die korte tijd snel en grondig veranderd.

-- Het aristotelisme. –

Volgens E.R. Lehmann - *Leander, Aristoteles*, s.d., S. 30, heeft Aristoteles zich toegespitst op twee hoofdproblemenen: de genetica, hè gennètikè, het worden der dingen, - typisch Milesich, het hylemorfisme, d.i. de tweedeling 'stof (hulè, materia) / vorm (morfè, forma)' die de fusis kenmerkt. –

Het eerste punt gaan wij zichtbaar maken aan de hand van Aristoteles' problematiek, d.i. de wijze waarop hij 'n status quaestionis, 'n stand van zaken, opmaakt wanneer hij 'n kwestie beantwoordt. Het tweede schetsen wij kort.

GW129

3.4.4. Het gen(n)etisch beginsel.

O. Willmann, Gesch. d. Id., III, 1034, zegt dat de ideële (ideale) beginselen, - getal-vormen, ideeën, vormen, daarin gelijkend op het levensbeginsel in organismen, opgevat dienen te worden als immanente, d.i. van binnen uit werkende, beginselen. Dat heet hij "organische werelduitleg", daarmee aanduidend de organische zijde van het idealisme, die vooral door Aristoteles werd gezien en verwoord. Zeer vroeg werd dit in de voorsocratische wijsbegeerte gezien: hylozoïsme (de materie, als geheel (universeel) of als deel (particulier), wordt als levend organisme aangevoeld); Herakliteïsme (de materie, door vuur en Logos in haar, is 'dynamisch', d.i. uit zichzelf bewegend; - men zie het zeer grote verschil met het reine mechanicisme, waarin de traagheid, in.ertia, heerst), gematigd mechanicisme (Empedokles, Anaxagoras mengen mechanische traagheid met hylozoïsche dynamiek), -- alle drie lopen vooruit op Aristoteles' gennetische zienswijze, die wij nu verduidelijken aan de hand van zijn manier waarop hij een problematiek, d.i. 'n vragenbestand, en meteen 'n thematiek, d.i. 'n onderwerpbeschrijving, opmaakt.

- (I) a. De algemene structuur. –

Er is 'n informatief of inlichtingsaspect en 'n kritisch of stuurkundig aspect aan Aristoteles' doxografie of meningenbeschrijving.

a1/ Hij hecht veel belang aan wat voorgangers en tijdgenoten denken omtrent 'n thema: ta indoxa, opiniones, de bestaande vroegere en huidige meningen van anderen, zijn voor hem steeds het begin van onderzoek; meteen is z'n zin voor overlevering duidelijk, hoe persoonlijk onderzoekend en correctief hij ook is; m.a.w. hij is geen neologist of nieuwlichter, die denkt dat alle anderen het verkeerd voor hadden (zoiets deed ook Platon). Doch hij is z'n basisinzicht getrouw ook hier: de methodos gennètikè, via et ratio genetica, de gen(n)etische methode, is één toepassing van het feit dat, in de fusis, alles kiem- en zaadvormig ontstaat, groeit en bloeit, en dit in 'n doelgerichte beweging, - immers de 'eros' (liefde) tot de onbewogen beweger die in en achter alle verandering staat, richt meteen het zaadje of de kiem op 'n thema, b.v. de grondwet van 'n polis, is als 'n kiem: het ontstaat, ontwikkelt zich doorheen allerlei bewegingen, ook doorheen afwijkingen, zo *Politika 2, 1273a* (= 5:5),

a/ waar gezegd wordt dat de meeste punten die als par.ek.baseis, deviationes, afwijkingen, kunnen bekritiseerd worden, gemeenschappelijk zijn aan alle grondwet-stelsels die hij tot dan toe besproken had;

b/ de norma, kanon, regel, in dat geval heet hij hupothesis tès aristokratias kai tès politeias, het basisbeginsel van de (gemengde aristocratie of politeia (d.i. hier 'gemengde grondwet', die bestaat uit **1/** reine aristocratie (verdienste), **2/** Oligarchie (rijkdom) en **3**/ democratie (aantal) in mengelingstoestand). Vrl. *J. Aubonnet, Aristote, Politique*, Paris, 1960, pp. 89 (tekst), 168 (commentaar).

GW130

Zodat, samengevat, drie momenten (d.i. bewegingsaspecten) te voorschijn treden: de hupothesis, het grondbeginsel (vooropstelling,- beter nog: 'onderligger'), dat 'regel', kanon, is; de par.ek.basis, letterlijk: "de stap nevens en weg van", de afwijking van de hupothesis of regelend wezen; de ep.an.orthosis, correctio, herstel; - zoals O. Willmann opmerkt, ook nog: rhuthmosis (van rhuthmoo; ik voorzie van 'n regelmatige beweging; // rhuthmizo, dat hetzelfde betekent), die op (herstelde) juiste richting wijzen. Dit is het stuurkundig aspect van Aristoteles' genetiek.

Zoals *J. Aubonnet*, o.c., p. 107, opmerkt, is deze genetische zienswijze tegelijk, analytisch, d.i. uiteenleg van het suntheton, het geheel, in z'n a.suntheta, z'n bestanddelen of elementen: "Indien iemand erop toeziet hoe de dingen vanaf hun oorsprong (archè) groeien (fuomena), dan beschouwt hij ze op de beste wijze, zoals in de andere gevallen, ook in dit geval (d.i. in het geval van de polis)". (*Politica 1252a* (2: 1)). Aristoteles begint, inderdaad, met de huishouding, die de ethische ordening van drie koppels op het oog heeft, de heer/slaafverhouding; **(ii)** de man/vrouwverhouding en **(iii)** de ouder/kindverhouding, - 'n drieledigheid die van Socrates schijnt te dateren en die Platon hernomen heeft, alsook de Kuniekers (vooral Diogenes van Sinope).

Ook Platon ging zo te werk; en toch: er is verschil. Aristoteles herstichtte het Plato-nisme van z'n meester: "Het kenmerkt de filosofie dat zij zich ophoudt met dat wat "van ouds en nu en altijd gezocht werd" (Net 1028b).

1/ Doch dat betekent niet dat, daarmee, voor Aristoteles, de waarheid die in de aanvang en de oorsprong aanwezig is, nog de gehele waarheid is, om, daarna, in het verloop der filosofie, sedert de overname der mythische traditie door de eerste filosofen en op de weg van hen tot aan de filosofie, nu meer en meer verloren te gaan, zoals Platon het meent, wanneer hij de ouden diegenen noemt die 'sterker' waren dan wij en "de goden nabijer woonden" (Filebos 16c):

2/ Daartegenover staat dat, voor Aristoteles, de continuïteit van de geest daarin dat het oude en aanvankelijke pas in de vooruitgang tot zijn ontplooiing komt." (*J. Ritter, 'Politik' und 'Ethik' in der praktischen Philosophie des Aristoteles,* in *O. Pöggeler, ed., Hermeneutische Philosophic,* München, 1972, 2. 163/164).

"De praktische filosofie blijkt filosofie van het einde, niet van de oorsprong en aanvang te zijn." (o.c., 166). De reden is: "De natuur is telos, finis, doel(einde). Want, hoedanig ieder zijnde is nadat zijn ontstaan (genesis) ten einde is gekomen, zodanig, beweren wij, is de natuur (fusis) van ieder zijnde, zo b.v. van 'n mens, 'n paard, 'n huis." Aldus Aristoteles.

Hegel herinnert daaraan wanneer hij "das Resultat", het resultaat van de wording, als doorslaggevend aanziet. Dat betekent dat het (sofistisch) vooruitgangsgeloof sterker is bij Aristoteles dan bij Plato.

GW131

O. Willmann, Gesch. d. Id., I, 461, zegt: "Indien Puthagoras de intellectuele formulering van de oeroude leer omtrent maat, getal en harmonie als het beginsel der dingen ondernam, - indien Platon de leer omtrent de wereldzegels speculatief uitwerkte, dan gaf Aristoteles de intuïtie omtrent de bovenzinnelijke zaden en kiemen der wezens, haar filosofische vertaling en, langs daar om, staat zijn beginselenleer met het archaïsche denken in contact, - iets dat voor haar niet minder richtinggevend is dan de aansluiting aan gene even archaïsche theologemen (d.i. inzichten van theologen) voor zijn voorgangers." –

M.a.w. indien Aristoteles zo zorgzaam 'n stand van zaken opmaakt, telkens wanneer hij 'n thema aanvat, dan doet hij dit zo alsof dat thema in zijn waarheid (dat stukje waarheid, b.v. 'n degelijke grondwet) 'n kiem of zaad is dat ontstaat, groeit, zich ontwikkelt en tot volle wasdom komt. Daarbij is het zo dat men pas dan, op het einde, weet welke de juiste fusis of natuur (zijnswijze) is van dat thema in zijn waarheid.

-- (I)b. Twee voorbeelden.

Gaan wij nu over tot het weergeven van de twee grote leerpunten van het Aristotelisme volgens die genetische methode.

-- (I)b1. Het probleem "zijn / worden". –

Wij kennen uit het voorgaande de aporie (de intellectuele remming) die weegt op de wijsbegeerte sedert Parmenides en Herakleitos: voor het

conceptualisme der Hellenen, voor Socrates reeds, scheen 'zijn' en 'worden' tegenspraak (ofwel wordt (en, door omslag vergaat) iets ofwel is iets, doch niet de twee tegelijk), en dit ineenlopend met 'een' (in allerlei betekenis: **1/** in aantal (uniek) **2**/ in soort (éénsoortig, uniform); **3/** in samenhang (één stelsel)) en 'veel' (eveneens in allerlei betekenis): ofwel is iets één en niet veel ofwel omgekeerd, doch niet tegelijkertijd één en veel.

-- (I)b1a. Parmenides,

Parmenides, de eerste zuiver abstract denker, vat 'zijnde' als on.eindig, on.gewordcn en on.vergankelijk op, echter zo streng dat de manifeste eindigheid, wording en ondergang die de fusis ons te zien geef zelfs niet alsnog niet zijnde of als niet meer zijnde, slechts schijnwordt. "Het zijn 'is' of het 'is' niet", zegt hij. Daarmee is eens en voorgoed de beslissing gevallen: **1/** de ene weg (nl. van ontstaan/vergaan van zijn) is, als ondenkbaar en onzegbaar, te verwerpen; hij is niet de ware weg; **2**/ de andere echter is te kiezen als de enig juiste. Hoe dus zou 'zijnde' (pas) in de toekomst zijn? Hoe zou het ooit ontstaan zijn? Want indien het ooit geworden is, dan 'is' het niet; het 'is' echter ook niet indien het ooit in de toekomst zou zijn. Zo is het met het worden afgelopen en is het uit met het vergaan." (*Fr. 8*).-

Herakleitos zegt: "Eén en hetzelfde toont zich, in de dingen, als levend en dood, als wakend en in slaap, als jong en oud. Want dit is, na z' n omslag, dat en dat, weerom veranderd, dit." De tegengestelden vallen samen, meta.morf.

GW132

Zoals E. Lehmann-Leander, o.c. 33/35, zegt, kan men het singuliere zijnde, de enkeling of individueel zijnde, niet begrippelijk vastleggen, uitgaande van één van deze twee zienswijzen.

-- (I)b1b. De opvolgers van Parmenides en Herakleitos

Deze hebben, dat hebben wij hoger gezien, geworsteld, wiskundig en fysisch - ethisch, met het dilemma "zijn/worden - vergaan".

Voor Aristoteles blijft dit dilemma onopgelost, ook in de twee uiterste oplossingen voor hem, die van Demokritos, de materialist, en die van Platon, de immaterialist. –

De Atomistiek (Leukippos, Demokritos) benadrukte het worden; terwijl zij het 'zijn' atomiseert en mechaniseert: zij vatte met dit begrippenstelsel slechts

de dode en inerte (trage) stof en haar lijdelijke veranderingen van buiten uit, doch de rest van de fusis ontsnapte daaraan en bleef onverklaard. –

Platon benadrukte eerder het 'zijn', terwijl hij dat 'zijn' situeert in de ideeënwereld, doch verwaarloost eerder de materiële zijde van de fusis, behalve dan op latere leeftijd, als hij, in de *Timaios*, 'n fysiek construeert, sterk Pythagoreïsch-wiskundig, om in de eeuwige stof (onbepaaldheid) 'kosmos', ordening, te scheppen, schept de demiourgos, de wereldmaker, - die 'n verpersoonlijking van de Hoogste Idee, het Goede, is, als ordenende macht, - de wereldziel (analoog aan het hylozoïsme), uit 'n mengsel van 'tauton', het identische (het gelijke) en het 'heteron', het andere (niet-gelijke),

a/ om zo 'n afbeelding van de hoge ideeënwereld in de sfeer van worden en vergaan teoorschijn te roepen.

b/ "De samenhang van de natuurfilosofie met de ethisch-politische inzichten haalt Platon uit de gedachte dat de mens (of juister uitgedrukt: de man) het bestanddeel van de polis is, door te pogen de wording van de wereld tot aan het ontstaan van de mens te schilderen. Ook hier blijft dus het ethisch-politische gezichtspunt doorslaggevend. De ganse wereldwording bekommert Platon slechts, in laatste instantie, omwille van haar hoogste verrichting, omwille van de mens en van de door hem gestichte polis." (*A. Gödeckemeyer, Platon*, 130).

M.a.w. **a/** dualisme (van ideeënwereld en afbeeldingenwereld) en **b/** teleologie (doelgerichtheid van het heelal op de mens in z'n polis) lijken Platon de oplossingen. - Toch blijft dit alles bij Platon te levens- en werkelijkheidsvreemd om helemaal bevredigend te zijn voor 'n Aristoteles, die veel beamender staat tegenover 'n Demokritos b.v. en de ervaarbare wereld der Milesiërs.

(I)b1c. Aristoteles' oplossing.-

Deze is tweevoudig: **(1)** logisch en **(ii)** ontologisch (fysisch-ethisch).

-Ad (i) Logisch:

Parmenides pendelt tussen twee uitersten, het zijnde dat is, exclusief, en het niet-zijnde dat, gewoon, niets is tenzij schijn (z w z (Red.: laatste z met horizontaal streepje erboven: het negaat van z)) - dilemmatisch; Herakleitos pendelt eveneens tussen twee uitersten, doch van kwalitatieve aard (leven/dood; waken/slaap; jong/oud) en tegengesteld onderling; deze situeren zich in hetzelfde wezen (dit wordt dat, d.i.. z' n tegengestelde)

GW133

(dit ^ dat), - metamorf. Aristoteles zal de zgn. modale logica invoeren: deze werkt niet met twee waarden (verstaan zijn hier logische waarden als b.v. “noodzakelijk” en “noodzakelijk-niet”, in symbolische taal “n en n-”, of dit en niet-dit (= dat), in symbolische taal: “a en a (negaat)”, doch met drie hoofdwaarden: **1/** noodzakelijk, **2/** niet-noodzakelijk (mogelijk) en **3/** noodzakelijk-niet (onmogelijk).

Parmenides kent maar twee waarden z = n en z (negaat) n-, terwijl Herakleitos ook maar twee waarden kent, nl. n en n-, doch deze metamorf i.p.v. dilemmatisch (iets is tegelijk, in z’n diepte, n en n-, n en n (negaat), a en a (negaat)

Ad (ii) fysisch-ethisch:

“De Parmenideïsche ontologie kent maar ‘zijn’ als ‘aanwezigheid’, bestendige aanwezigheid; de Aristotelische ontologie voltrekt daartegenover het modale onderscheid “”dunamis/energeia”, en, meteen, de eerste tastende verklaring van het verschijnsel “historische tijd” “. Aldus *O.Becker, Zur Logik der Modalitäten*, in *Jahrbuch für Philoso-phie und phanomenologische Forschung*, herausgegeben von E. Husserl, Halle, 1930, S. 540. Zie ook *J. Stallmach, Dynamis und Energeia (Untersuchungen am Werk des Aristo-teles zur Problemgeschichte von ‘Möglichkeit und Wirklichkeit’*, Meisenheim am Glan, 1959, die erop de nadruk legt dat de ‘dunamis/energeia’- leer de hoeksteen van de scholastisch-middeneeuwse wijsbegeerte is, die tot op heden, voortleeft in het door de Rooms-Katholieke kerk gehuldigde thomisme (van S. Thomas van Aquino (1225/1274) als officieel-kerkelijke wijsbegeerte.

Hij bekritiseert z’n leermeester Nicolai Hartmann (1882/1950), die de modaliteiten “werkelijk en mogelijk” en noodzakelijk herinvoerde in de zijnsleer doch in Megarische, louter logische zin (zie supra blz. *87*); tegelijk legt hij er de nadruk op dat de energeia, d.i. de ten volle verwezenlijkte werkelijkheid, steeds voorrang heeft op de dunamis, d.i. de aanleg tot werkelijkheid, - wat in de (meta)fysiek of theologica van Aristoteles blijkt, nl. er is noodzakelijk één eerste werkelijkheid die al het mogelijke mogelijk maakt (‘n louter mogelijk heelal komt nooit van de grond).

Het spreekt vanzelf dat het koppel “werkelijk/ mogelijk”, al of niet aangevuld met “noodzakelijk/ noodzakelijk-niet”, ‘n hoofdrol speelt:

1/ zowel in het pragmaticisme van C.S. Peirce en zijn uitlopers (o.m. het gewone pragmatisme (W.James, J.Dewey), het operationalisme) - de abductie die, uitgaande van ‘n hypothese, deze in ‘n experiment, werkdadig, controleert

op haar waarheid, veronderstelt “a world in the making”, ‘n wereld die “in de maak” is door menselijke inspanning –

2/ als in het existentialisme (Heideggers Möglichkeit als Existenzial (mogelijkheid zijnskenmerk van de mens,- vgl. *Sein und Zeit I*, 143/144) de mens heeft geschiedenis, doch maakt ze ook (door z’ n ‘ontwerp’ overschrijdt hij zijn ‘geworpenheid’) - en

3/ het Marxisme (“De filosofen hebben de wereld slechts verschillend geduid; het komt er echter op aan ze te veranderen”, aldus

GW134

K. Marx in z’n Thesen über Feuerbach, 11: de ‘verandering’ geschiedt in de praxis; d.i. de ingreep die de mens, zelf - werkdadig - ontwerpend, doorvoert in de maatschappij).

Doch, even duidelijk, zoniet duidelijker, komt het koppel “werkelijk/ mogelijk” uit de verf in de “Human, Potential Movement”, in de U.S.A. van de grond komend +/-1946 (traininggroep), +/- 1955 (Esalen) en +/- 1958 (Synanon); groepsdynamiek, bio-energie, gestalttherapie, in het klimaat der tegencultuur (begin zeventigerjaren) met haar communes, drugcultuur, muziekcultuur en politieke jeugdbeweging, lopen ineen tot één omvattende “Beweging der Menselijke Mogelijkheden” om in **a**/ scholen voor bewustzijnsverruiming, **b**/ groepen voor initiatieke hetzij religieuze hetzij buitennatuurlijke mogelijkheden of voor ‘kosmisch bewustzijn’ verder uit te bloeien, op onze dagen.

Vgl. J.-*M. Schiff, La ruée vers l’ âme*, in Question de spiritualité, tradition, littérature (Paris), No. 10 (janv./fev. 1976); *R.W. Siroka, red., Sensitivity Training,* Rotterdam, 1972; *H. Cohen, De vrije mens*, Brasschaat / ‘s-Gravenhage, 1975; *J. Mousseau / P.-F, Moreau, L’ inconscient de Freud aux techniques de groupe*, Paris, 1976. Het is duidelijk: de titel ‘potentiaal’ en ‘menselijke mogelijkheden’ verraadt de dunamis die, in de mens, vanuit het pre- en transrationele, geactiveerd wordt zodat de mens zichzelf ‘verwerkelijkt’, om met *A. Maslow, Motivation and Personality*, 1954 te spreken (humanistische psychologie; vgl. ook supra blz. 79).

Een hoofdrol speelt het koppel “werkelijk/ mogelijk” eveneens in de huidige natuurwetenschappelijke filosofie bij *St. Lupasco*. Zo zegt hij in z’n *La tragedie de l’ énergie (Philosophie et sciences du XXe siècle)*, Tournai, 1970, p. 49: “De energie gehoorzaamt aan innerlijke noodzakelijkheden. Niets is mogelijk zonder ‘n mogelijkheid die in feite ‘n aanleg (potentialité) is, d.w.z. ‘n mogelijkheid die in zich de eventuele verwezenlijking (actualisation) draagt;

niets is mogelijk zonder zo' n mogelijkheid, in de natuur zelf van de energie ingebouwd."

In *Qu' est-ce qu' une structure*?, Paris, 1967, pp. 51ss. gaat hij daarop eveneens in. - Ook op de hogere dan het niet-organische peil, nl. het biologische en het menselijk-artistieke peil, keert die tweeledigheid "aanleg/verwezenlijking" (potentialité/ actualisation) terug: zie zijn *L' énergie et la matière vivant (Antagonisme constructeur et logique de l' hétérogène),* Paris, 1962, pp. 193ss., alsook z 'n *Science et art abstrait*, Paris, 1963.—

Besluit: nog heden, zowel vanuit de bêta-wetenschappen (= natuurw.) -- zie Lupasco - als vanuit de alfawetenschappen (= mensw.), blijkt het Aristotelische koppel "energeia / dunamis" (verwezenlijking / aanleg), in het Lt. 'actus / potentia', bruikbaar als grondbegrip van het denken.

Opm.: - 'Energeia' wordt bij Aristoteles ook 'en.tel.ch.eia', entelechie, geheten: dit woord drukt de doelgerichtheid beter uit (telos). De aanleg staat gericht op de verwezenlijking, die er het doel, telos, van is.

GW135

Inderdaad, de kiem of het zaad is in aanleg de volwassen plant, die, van de kiem (zaad), de verwezenlijking is: in de kiem steekt reeds, enigszins, potentialiter, potentieel, 'dunamei', de hele plant; de kiem staat gericht op de volwassenheid, want in die volwassenheid is zij pas ten volle zichzelf. Vgl. *O. Willmann, Abriss der Philosophie (Philoscephische Pröpadeutik)*, *Herder*, 1959 (191/1914, 3/4), S. 409/433 (*Latentes und entwickeltes Sein*), waar uitvoerig uitleg staat, vooral S. 413/414. —

Het vitalisme is een biologische wijsbegeerte, voortgekomen, enerzijds, uit Hippokra-tes van Kos (blz. *45* supra), en, anderzijds, Aristoteles, doch tot op heden voortbestaande, die beweert dat **a/** behalve de fysicale onderligger (die fysica en chemie blootleggen), het 'leven' **b/** 'n specifiek beginsel, 'levensbeginsel', 'levenskracht' of 'entelechie' geheten, vereist om denkbaar te zijn. Dit tegen de huidige mechanicistische biologisch wijsgeren in, natuurlijk. Men denke aan de School van Montpellier die, in de XVIII - de eeuw, van die vitalistische biologiewijsbegeerte uitging. Men denke aan H. Bergson, (1859/1941) met z 'n vitalistisch spritualisme, draaiend rond 'l'élan vital' (levensaanloop) die het heelal doorvaart.

Zodat Aristoteles nog heden voortleeft in de wijsgerige biologie, vooral via Hans Driesch (1867/1941) en z'n neo-vitalisme. Opgemerkt zij dat het heelal,

voor Aristoteles, beneden, in de “eerste of basismaterie”, reine aanleg is, en, boven, in god, die hij de onbewogen beweger heet, reine verwezenlijking is. Tussenin is alles gemengd: d.i. het bestaat uit én dunamis én energeia (entelecheia), nl. elementen planten, dieren, mensen (ondermaans, sublunair), goddelijke sterren (astrotheologie, bovenmaans). Het heelal is a.h.w. ‘n interval met uitersten en middentermen, uitdrukbaar in termen van potentie en act.

(I)b2. Het probleem ‘stof / vorm’ (hylemorfisme). –

‘Hulè’, materia, stof, enerzijds, en, anderzijds, ‘morfé’, forma, vorm (Gestalt, gedaante aanzijn), zijn de bestanddelen van het woord hylemorfisme. Ook hier maakt Aristoteles de doxografie (meningenbeschrijving) op om voorgangers en tijdgenoten op dat delicate punt in het vragenbestand op te nemen. Ook hier weerom ziet hij dat wat de eerste Milesiërs uitzegden, wel stameling was, doch de kern van ‘n waarheid, **1/** die, net ‘n kiem of zaad, haar verdere ontwikkeling in zich droeg (als ‘n entelecheia), **2/** die haar weg zocht doorheen allerlei afwijkingen en correcties (stuurkundige structuur der genesis). Bekijken wij dat met hem.

-- (I)b2a. Thales (wellicht), (zeker) Anaximandros en Anaximenes,

Gesteund op particuliere ervaringen, zochten zij voor de grenzeloze veelheid der zijnden in de fusis ‘n eenheidsbeginsel dat zij als oerstof of oermaterie (Okeanoswator, onbegrensde stof, adem) opvatten; toch was van meet of aan duidelijk dat zij de ‘archè’ niet uitsluitend stoffelijk opvatten maar inclusief (hun hylozoïsme getuigt ervan).

GW136

Daarbij was het duidelijk dat, vanuit dat éne alomvattende beginsel, de verscheidenheid der zijnden en hun bewegingen niet verklaarbaar was: wat maakte b.v. dat uit Okeanoswater (onbegrensde, adem) deze steen met z’n magnetisme te voorschijn komt, terwijl andere ‘stoffen’ dat magnetisme niet hebben (het kwalitatief onderscheid tussen ‘magnetisch’ en ‘niet magnetisch’)?

Of wat maakte dat Hellas ‘s winters zo koud en ‘s zomers zo heet kon zijn? (de kwalitatieve omslag van koud naar warm klimaat)? Zonder kwalitatieve vorm komt pure stof - hoe rijk en veelvormig in beginsel ook - nooit tot de verscheidenheid, synchronisch en diachronisch (d.i. de eenheid van stof komt nooit tot de veelheid van vormen). De Hellenen vooral, zo gevoelig voor wat zij ‘kosmos’, ordentelijk-schone wereld, heetten, moesten naar ‘n vormbeginsel zoeken. –

Parmenides die alles éénvormig als 'zijnde' zag, deed de vormveelheid wazig worden doordat zij, in zijn denkwijze, slechts schijnzijnde was. Ook die ontologie bood geen uitweg, het was alsof het éne (= éénvormige, unieke, samenhangende) zijnde slechts 'n veelvormige, veelvoudige, uiteenbestaande fusisschijn te voorschijn toverde. Herakleitos zag de oplossing in 'n universeel beginsel, dat het vuur en zijn omvormingen beheerste, nl. de heelallogos of heelalordenende verstandelijkheid.

In de grond was dit maar 'n verstandelijke duiding van het hylozoïsme, dat, bij alle materialiteit, toch overal levende materie zag (maar ook weer veel te algemeen om de vormenveelheid te verklaren). –

Empedokles met z'n filia en neikos (liefde en tweedracht) en Anaxagoras, net z'n nous, heelalordenend verstand, trachtten, in de éne stof met haar vele deeltjes (gematigd mechanicisme), toch 'n vormveelheidsbeginsel in te voeren, doch, net als het hylozoïsme en Herakletos, te universeel om de particuliere en singuliere vormenveelheid te kunnen 'verklaren'. –

Bij allen bleef het te veel: hier stof, daarboven vormbeginsel (adem, logos, zijnde-in-schijn, filia/neikos, nous) zonder dat beide aspecten der werkelijkheid mekaar ontmoetten, mekaar doordrongen! Het vormenveelheidsbeginsel bleef te vaag, zeker voor de empirische geest der Milesiërs. –

Slot: Leukippos en Demokritos trokken de niet-vage conclusie. Zij lieten al de voor-noemde 'beginselen' (adem, logos, schijnzijndeveelheid, filia/neikos of nous) vallen, om alleen nog louter mechanische factoren over te houden: de **1/** gedaanteverscheidene, **2/** schikkingverscheidene en **3/** zich wendende atomen werden van buiten uit (= traagheid of inertie) bewogen. –

Doch door welke kracht? Door welke doelgerichte kracht, die nl. uit leegte (inzake vormenveelheid) 'n kosmos, 'n **1**/ geordend heelal, **2**/ met z'n grenzeloze vormenveelheid deed tevoorschijn konen? Ook deze materialistische oplossing voldeed 'n scherp vragenstellende geest niet!

GW137

-- (I)b2b. De andere zijde van de vooraristotelische filosofie

Deze ging niet uit van het hylisch of stofbeginsel, doch van het vormbeginsel. -- Pythagoras' arithmologie, in Orfisch-mystisch denkkader, zag duidelijk de getalvormharmonie als uitleg voor het bestaan van 'n grenzeloze

rijkdom aan soorten (particulier) en individuen (singulier) in de (universele) fusis.

Reden: **1**/ dit zijnde hier (singulier) met **2**/ zijn soortelijk eigenschappen (particulier) is **1**/ dit hier en **2/** van dat soort doordat het 'n eigen **(i)** getal (arithmisch), **(ii)** vorm (geometrisch) en **(iii)** harmonie (muzisch), in het kader van het heelal (astronomisch, met een universele getalvormharmonie) bezit.

Doch dit was, naar Aristoteles' smaak, te 'constructief', d.i. te wiskundig redenerend, i.p.v. empirisch Milesisch. –

Socrates ontdekte in het begrip (conceptualisme) het beginsel van het soortelijk (= particulier) verschil van 'goed'(ethisch), 'gerechtig' (politisch-juridisch) en 'vroom' (religieus), terwijl, in het begrip, de wetenschap werd gevat in haar soortelijk verschil t.o.v. de rest van de fusis. Doch Socrates bleef te veel bij het conceptueel-ethische gedeelte van de universele fusis en verwaarloosde de rest (b.v. wat de Pythagoreeërs zagen, de getalvormharmonie). –

Platon, als universele geest, zag duidelijk het probleem (zie blz. *97/99* supra: het éne (en onbepaalde) / het vele (en bepaalde) met als tussenterm de idea of hoge denkinhoud): de ideeën zijn dat wat de soortelijke (particuliere) veelheid der dingen verklaart te midden van de (universele) fusis.

Overigens, idea is verwant met 'eidos', d.i. gedaante, vorm, 'Gestalt' (aanzijn met eigen aard). De universele idee wordt particulier, ja, singulier, dankzij de stof waarin de idee zich afbeeldt op eindige en onvolmaakte doch reële wijze. Doch, net als de Orfisch-mystische Pythagoreeërs, was ook Platon geneigd, maar met veel minder zin voor empirische fusis dan de Pythagoreeërs, het constructieve, d. i. louter denkend-redeneren-de, te benadrukken en een hoge kosmos noëtos, mundus intelligibilis, denkinhouden-wereld, voorop te stellen.

--(I)b2c. Aristoteles en de strekkingen die hem vooraf gingen.

Aristoteles vond dat zowel de materialiserende als de immaterialiserende strekkingen voor hem te kort schoten. Met z'n zin voor het juiste midden (d.i. de toepassing van het archaïsche beginsel "Meden agan", ne quid nimis, niets buitenmate (in het Frans positief uitgedrukt: "mesure dure", - zie hoger blz. *12* (nemesis als distributieve maat); blz. *42* (Herodotos' kuklos die de hubris als maatoverschrijding herstelt) vat hij zowel Demo-kritos (die hij veel positiever benadert daar waar Platon hem niet eens vernoemt) als Platon in de synthese van het hylemorfisme samen, d.i. die zienswijze die **1/** in ieder individueel zijnde **2**/ de soort (morfe) onderkent en **3/** zoals wij straks even

zullen aanraken - alle individuen en hun soorten samenvat in zijn zijnsbegrip (universeel). Alle dingen der fusis zijn niet stof, ook niet (onstoffelijke) vorm, doch gevormde stof: de stof, als 'onbegrensde', is het substraat van de vorm

GW138

"De stof zelf - 'het zgn. 'hupokeimenon', (subiectum, onderligger, substraat waarin de vorm zich ontwikkelt - is slechts "volgens mogelijkheid" (dunamei, potentieel) een zijnde; pas door de vormverwezenlijking wordt de stof tot 'n actueel zijnde.

Dit zijnde is, krachtens de immanente vorm "in het werk gezet" (zoals de door Aristoteles gekozen uitdrukking 'energeia' (actualiteit) in woordelijke vertaling luidt). De zelfverwerkelijking van het wezen in de zinvolle stof-vormverschijning heet 'entelechie', "verwerkelijking van het erin liggende doel". De entelechiegedachte, het centrale begrip van de Aristotelische filosofie, is niet ontwikkeld vanuit de biologie, waar het weliswaar bijzonder belangrijk wordt, doch duidelijk vanuit het streven, het dualisme tussen stof en vorm door 'n wederzijdse verhouding van beiden te overwinnen." (E. Lehmann-Leander, o.c. S. 32/33).

-- Artificialisme.-

Eén der titels, zoniet verwijten, die men het Aristotelisme toekent, is 'artificialisme', d.i. de neiging om zijnde te duiden als resultaat, niet van 'natuur' doch van 'kunst'.

Inderdaad, Aristoteles geeft bijna meer voorbeelden van z'n leer genomen uit de wereld van ambacht en kunst dan uit de sfeer der biologie (die nochtans zijn lievelingsvak was). –

De beroemde vieroorzakenleer situeert zich hier. Aitia, causa, oorzaak, soms ook archè, principium, beginsel, - is hier te verstaan als 'factor' die begrijpelijk maakt (en niet als 'oorzaak' in onze huidige omgangstaal).

Een stuk marmer, erts, hout, b.v. staat ter beschikking; dit is de hylische of materiële of stof-oorzaak (materiële 'factor'), het materiaal waaruit.

Het uitzicht of aanzijn dat die stof krijgt, door bewerking van b.v. de ambachtsman of de beeldhouwer, is de vormelijke of vorm-oorzaak (formele oorzaak, causa formalis): deze was slechts dunamei, potentia, in aanleg, aanwezig in die 'onbegrensde', d.i. uit zich vormvrije of vormloze stof; doch zij

wordt eruit, erin ook, verwezenlijkt door de menselijke ingreep (technei, arte, kunstmatig). Beide, stof en vorm, na de bewerking, zijn sunolon, concretum, het concrete resultaat, het concrete kunstwerk. De bewerker is de werkoorzaak (causa efficiens); het organon, instrumentum, werktuig, dat hij daarbij bezigt, is de werktuigelijke of instrumentele oorzaak (versta: werktuigelijke 'factor'). Het afgewerkte beeld b.v., is het beoogde resultaat of doel (doel-oorzaak, causa finalis; de teleologische der factoren).

Vergeleken met Platons mimetisme (modeltheorie, - zie supra blz. *107*), valt hier op dat de modeloorzaak (causa exemplaris of voorbeeldige factor) in de doeloorzaak is ondergedoken, alsook in de vormoorzaak. Het is de entelechie. Zo komen genetiek en hylemorfisme ineen te vloeien: het 'zijn' der zijnden is dat wat in het worden tot stand komt; daarbij is de entelechie centraal van potentieel naar actueel.

GW139

De voorlopige overwinning op het materialisme. –

D. Dubarle, Concept de la matière et discours sur le matérialisme, in F. Russo e.a., Science et matérialisme, Paris, 1962, pp. 37/70, noteert: "De werkelijkheid, aldus Platon, is niet en kan niet enkel zijn **1**/ dat wat de fysiekers van haar beweerd hebben: **2**/ zij is ook en vooral ziel en, te dien titel **3**/ 'n uitvloeisel van de godheid." (o.c., 39).

M.a.w. de theologische zienswijze van Platon doet hem de materie der fusis zien **1/** als, enerzijds, pure mogelijkheid (onbegrensdheid), doch, anderzijds **2**/ als 'idee', (eidos, d.i. vorm, Gestalt) en, juist daardoor **3**/ iets goddelijks. Zoals Dubarle in dit uiterst merkwaardig artikel zegt: Demokritos enerzijds, en, anderzijds Platon, vertegenwoordigen, voortaan, de polarisering (d.i. het uiteengaan in tegenstellingen) van materialisme en spiritualisme (immaterialisme). Platon stelt de idee in de materie als 'n stuk godheid in de fusis. "Daaraan zal eveneens Aristoteles recht willen laten wedervaren door de natuur zowel vorm en ziel als stof en lichaam te heten." (o.c., 39). Inderdaad, **1/** enerzijds, is er de stofoorzaak (die het onbegrensde van Plato is), de pure materie, en, **2/** anderzijds, is er de drieledige vorm- werk- en doeloorzaak a.h.w. ineen(s), en **3**/ deze als vertegenwoordiging van de onbewogen, ja, onbeweeglijke beweger, die 'god' is. –

Tweevoudig 'stof'-begrip. –

Zowel bij Platon als bij Aristoteles - en Dubarle merkt dit (o.c., 41) zuiver op - is er 'n tweevoudig stofbegrip.

(i) De stof in de omgangstalige zin.

Kijken we b.v. naar marmer, hout, enz. (nota bene: hulè, gelijklopend met het Lt. silva, betekent allereerst woud, hout aan het bos ontleend en dat bewerkbaar is; materia (Lt) betekende oorspronkelijk eveneens hout uit de boom (Fr.: madrier) getrokken en bewerkbaar); deze tast- en zichtbare stof is reeds zelf, op zich **1**/ 'stof' (in de tweede zin, nl. inhoud), en **2**/ vorm: de **a/** anorganische, **b**/ organische en **c/** humane stof (lichame-lijkheid) is er de gelaagdheid van.

(ii) De stof in de Platonisch-Aristotelische zin.

Dan is zij reine vatbaarheid hetzij voor idee hetzij voor 'vorm' (de zgn. pure stof of dunamis (aanleg, mogelijkheid)). – De scholastiekers zullen **1**/ de omgangstalige 'stof' materia secunia (tweede stof) en **2**/ de filosofische stof materia prima (eerste stof) heten. -- Dubarle merkt op (o.c., 44) dat Aristoteles reeds zeer goed ziet wat (Demokriteïsch) materialisme, begrepen als mechanicisme, is: **(i)** worden geschrapt: **a/** doeloorzaak, **b/** vormoorzaak: **c/** alsook stof-oorzaak in de 'eerste' zin, de wijsgerige nl. (van pure stof of aanleg); worden behouden: **a/** de 'tweede' stof, in de omgangstalige zin (die niet pure aanleg is, doch reeds gevormde stof, om Aristotelisch te spreken), **b/** 'n zekere werkoorzaak. Door de Platonisch-Aristotelische kritieken van Demokritos' materialisme wordt dit laatste min of meer 'overwonnen' door het theologisch immaterialisme, doch vooral Epikouros van Samos (-341/-271) en Lucretius Carus (-96/-55) zullen het voortzetten.

GW140

-- De Aristotelische zieleleer. –

De eerste die wijsgerig de ziel ter sprake brengt, is - zie blz. 11 supra - Anaximines (bij hem is de ziel dat wat het lichaam 'samenhoudt'; meteen verbreedt hij 'ziel' tot 'heelalziel' die de hele kosmos samenhoudt, als levensbeginsel voor de hele fusis).

Platon - zie blz. *112/113* supra - ziet, Orfische mystiek getrouw, net als Pythagoras, de ziel als 'n hemels wezen dat, op grond van 'n keuze, zich in het lichaam belichaamd heeft, doch daarbij noch de vorige belichamingen noch de ideeënervaring in de bovenzinnelijke wereld vergeet (herinnerings- of anamnèsisleer).

Bij Aristoteles is de ziel de eigen entelechie van het lichaam: het lichaam is hupokei-menon, onderligger, van de vorm (d.i. de ziel). Beide, lijf als stof en de ziel als vorm, zijn onlosmakelijk aan elkaar verbonden (sunolon, concretum, iets vergroeids). Zo 'overwint' Aristoteles het Platonische dualisme.

1/ Maar niet zonder zware vragen op te roepen. Zoals *I. Van Den Berg, Aristoteles verhandeling over de ziel*, Utrecht/ Nijmegen, 1953, blz. 13, zegt, blijf de verhouding "ziel/lichaam" voor de denker "een onopgelost mysterie". "De mogelijkheid, meent Nuyens, dat de ziel beide kan zijn: én vormoorzaak van het menselijk lichaam én onstof-felijk op-zich-zelf-bestaand denkbeginsel (...) heeft Aristoteles niet doorschouwd." (o.c., 13). Immers, indien de ziel van de mens slechts 'entelechie' is (vorm van lijfmaterie), wat als de mens sterft? Sterft de vorm (d.i. in dit geval de ziel) mee? Indien wel, dan is de mens niet-onsterfelijk. Indien niet, dan is zij meer dan en anders dan louter vorm van lichaam.

2/ Doch er is meer: de tweeledigheid die reeds bij Platon aanwezig was, wordt bij z'n leerling de tweeledigheid "ziel/verstand" ("psuche/nous"; anima/intellectus). Slechts deze laatste, de nous of verstand, is onstoffelijk en onsterfelijk. "Het is Platonisch erfgoed indien Aristoteles de bovenste streek van de ziel tot "een ander soort ziel" rekent." (E. Lehmann-Leander, o.c., 38). In Aristoteles' zielenmeervoud weerspiegelt zich onmisken-baar 'n dualistische rest, die dan nog vragen oproept die hij niet beantwoordt.

-- De logische grondslag van het Aristotelisme. –

In de plaats van herinnering stelt Aristoteles 'abstractie' (af.airesis, letterlijk: van (iets) afnemen; aftrekking). In die zin herneemt hij Socrates: dit singuliere zijnde, dat singuliere zijnde, dat andere weer, - zij allen vertonen éénzelfde algemeen 'wezen' dat in het begrip wordt geformuleerd.

Het is de nous, intellectus, verstand(geest) die, dankzij zijn licht dat hij op de singuliere exemplaren werpt, dat universele in het singuliere (en particuliere) ziet en het er a.h.w. uit afzondert (abs.tractio, - afzonderingsbewerking).

Dit is mogelijk, doordat het singuliere in potentie (in aanleg) universeel is; het wordt universeel in werkelijkheid dankzij de nous, geest, die het z'n volle intellectuele werkelijkheid geeft.

GW141

-- (I)c1 Het geluk(zaligheid)sprobleem. –

Wij hebben, aan de hand van de twee hoofdvoorbeelden, gezien hoe Aristoteles, **1**/ in de wereld van ontstaan en vergaan, **2**/ vaste wezensinzichten opzoekt (niet hoog redenerend (en 'constructief')) als Platon, doch, met 'n

modern woord, 'fenomenologisch', d.i. **(1)** de zintuiglijk ervaarbare gegevens **(2)** op hun 'vormen' (wezenheden) beschrijvend). - **3/** Dit doet hij door de éndoxa, de meningen, voor en rond hem stelselmatig als waarheidskern die naar volle waarheidsontplooiing streeft te beschrijven. -- Ook voor de ethiek - politiek doet hij dit zo.

A/ Puthagoras met z'n aloud ordeningsschema dat mensen en gemeenschappen drie-voudig indeelt, is het vertrekpunt: het beschouwelijke (theoretische, contemplatieve) leven, het handelende (praktische, actieve) leven en het genietende leven vormen de waaier van geluksmogelijkheden.

B/ De keuze van Aristoteles knoopt aan 'n oude stroming aan, nl. de Homerische poëzie die, benevens de hoge en strenge kalokaigathia van de adel, ook het gewoon - menselijke genieten stelt.Aan deze dubbelheid knopen de lyrische dichters aan (zie blz. *49/53*: Archilochos, Sapfo e.a.). Heroiek en hedoniek hebben, elk, haar aantrekking.

De Sofistiek (zie blz. 6 vv. supra) heeft het conflict tussen lustgevoelig en plichtgevoelig gedrag scherp gesteld (vooral bij monde van de aristocratische sofisten.

Socrates, aarzelender (denk aan de eros in het Platonisme, - vgl. blz. *112vv., 116vv.*) en Platon gaven sterk de voorrang aan de hoge plicht tegen over het lustgevoel.

Aristoteles, met zijn hoge zin voor maat en evenwicht, is ethisch eudemonist. Eudaimonia, **a/** oorspronkelijk 'het beschikken over een goede daimon', d.i. inwonende 'god' (desnoods karakter, want de daimon richt het gedrag), **b**/ later geluk(zaligheid), is, aldus Aristoteles, het telos, doel, van de mens.

Daarmee is het genieten niet uitgesloten, - integendeel; maar het genieten wordt gelegd in het theoretische leven (vita contemplativa) dat, meteen, tot praxis wordt: het hoogste goed voor de echte mens is het intellectuele leven dat denken en handelen omvat.

De arète, virtus, 'deugd(elijkheid)' van de mens bestaat dan ook daarin dat hij zich geschikt maakt tot 'n denkend handelen. Vgl. blz. *127/128* supra (de jonge Aristoteles).

Bezit, levensduur, gezondheid, lichamelijke schoonheid, edele afkomst, vriendschap, kinderrijkdom, - dat alles is waardevol doch niet wezenlijk voor het geluk.

De mens is ‘n zoion logon echon, animal rationale, ‘n redebezittend levend wezen, en zijn zelfontplooiing bestaat allereerst in denken, rein of praktisch en/of technisch (poietisch).

Natuurlijk, zoals reeds gezegd, de aurea mediocritas (Horatius), het evenwicht tussen onhoudbare uitersten, kenmerkt, nevens het intellectualisme, Aristoteles’ ethiek.

Men verwarre dit niet met middelmatigheid: het gaat om vermijden van te veel of te weinig (b.v. verspilling/gierigheid; lafheid/overmoed; kleinmoedigheid/ zelfoverschatting).

GW142

-- (I)c2. Het probleem van ethiek en politiek.-

Beginnen wij met ‘n vaststelling: de Duitse universiteiten, van de XVI-de tot de tweede heft van de XVIII-de e., aansluitend aan de Middeneeuwse Scholastiek, kenden leerstoelen die, nog op z’n Aristotelisch, de drie praktische vakken, ethiek, economie en politiek, in hun eenheid gaven.

Chr. Wolff, de grote eclectische rationalistische verlichter in Duitsland (1679/1754), houdt, rond 1750, nog vast aan de drieledigheid philosophia moralis (ethiek), oeconomica, philosophia civilis (politiek). Behalve het bewijs van langdurige nawerking, ligt hier ‘n probleem voor ons: welke samenhang is er tussen ethiek en politiek?

Beginnen wij met het onderscheid tussen kunst- en ambachtsproducten, enerzijds, en, anderzijds, leven: “het vormbeginsel (morfê, entelecheia) komt, in het eerste geval, van de werkoor-zaak, de bewerker van de materie; in het leven echter ligt die vorm of entelechie in het levende zelf. Welnu, ethos, gewoonte (onderscheiden van èthos, zede, hoewel, voor Aristoteles (en menig Griek) ineenlopend) en praxis, handeling, alsook bios, vita, leven, zijn dat waarin het levende zich toont als verwezenlijking (energeia, entelecheia, act).

Als de eikel ontkiemt, groeit en boom wordt,- als het veulen ontvangen, gebaard en volwassen wordt tot paard, dan pas toont de vorm (eik, paard) zich niet slechts in aanleg, doch in verwezenlijking. De fusis, natuur, van eik en paard is zo dat het leven (bios), ethos (gewoonte), praxis (handeling) er, van

natura, fusei, natura, uit tevoorschijn treedt, de natuur is hier zelf uitwerkster van het mogelijke tot het werkelijke.

Doch bij de mens is dit anders: deugd (d.i. levensgeschiktheid) is, bij de mens, van nature, slechts mogelijkheid, geen werkelijkheid; de werkelijke deugd, als van nature gegeven aanleg, wordt, bij ons, mensen, pas werkelijk dankzij onszelf als verwerkelijkers. Zodat er drie peilen van overgang van dunamis naar energeia zijn: **(i)** ambachtelijk - artistiek, **(ii)** biologisch, **(iii)** menselijk.

Hier situeert zich de polis: zonder de instellingen van de polis is het ethisch gedrag van de enkeling slechts dunamis; pas in polisverband is verwezenlijking mogelijk. De mens "in natuurtoestand" (voor iedere polis) is slechts potentieel mens: zijn logische natuur komt niet tot haar recht.

Wie zonder polis kan leven, is ofwel minder dan 'n mens (d.i 'n dier) ofwel meer dan 'n mens (d.i. 'n theos, 'n god). Zo verstaat men dat de mens 'n van nature "zoion politikon", 'n animal civile, 'n politisch wezen is: dit betekent dat hij, zoals de in gemeenschap levende dieren is, maar toch meer dan dat, nl. dankzij z'n logos, ratio, rede (d.i. in spreken zich uitende denken).

Daarom vat Aristoteles de fenomenologie der voorafgaande en gelijktijdige politeiai, wetgevingsstelsels, aan (zie blz. *132* supra) om er de 'vorm' uit te halen.

GW143

Ook hier komt de 'maat' naar voren: "Ook de poleis hebben 'n zekere maat inzake grootte, zoals alle overige zijnden, dieren, planten, werktuigen. Geen van alle mag te klein of te groot zijn; zoniet, dan zal in het eerste geval van z' n wezenlijke eigenschappen beroofd zijn, - in het tweede, onbruikbaar zijn." Steeds de aurea mediocritas. Vgl. *J. Ritter, 'Politik' und 'Ethik' in der praktischen Philosophie des Aristoteles*, S.153/176.

A. Zijderveld, Institutionalisering (Een studie over het methodologische dilemma der sociale wetenschappen), Hilversum/Antwerpen, 1966, thematiseert 'n tweedeling die enigszins aansluit aan Aristoteles' eenheid van ethiek, economie en politiek. De tweedeling knoopt aan de twee grondleggers van de moderne sociologie aan, Emile Durkheim (1858/1917) en Max Weber (1864/1920).

Durkheim, positivistisch beschrijvend, toont aan hoe alomvattend, hoe doordringend het maatschappelijk kader de enkeling in al de voegen van z' n persoonlijkheid bepaalt. Weber, hermeneutisch begrijpend, leeft zich in in het individuele handelen (desnoods, in zijn 'charismatische' graad, tot 'n anti-institutaire' macht uitgroeiend), om aan te tonen dat de samenleving als structuur niet allesbepalend is. –

Deze dubbelheid van sociologische methode weerspiegelt zich in de sociale filosofie, in de persoon van A. Gehlen (1904/ 1976) en die van K. Marx (1818/1883). Gehlen stelt dat de mens, om vrije enkeling te kunnen zijn, in een vlechtwerk van instituties (religie, 'familie, enz.) behoort te leven om 'orde', vastheid en geborgenheid te kunnen verwerven. Marx echter stelt dat staat, kerk, kapitaal, huwelijk, eigendom, enz. het vrije handelen, praxis geheten, die desnoods revolutie wordt, 'vervreemdt', verslaaft, vooral doordat het arbeidsproduct (b.v. een stoel), resultaat van creatieve arbeid, in het verkopen - en - ruilenstelsel, tot 'ding' wordt en louter 'koopwaar' (goederenfetisjisme, dingwording). –

Zijderveld stelt de eenzijdigheid aan de kaak en denkt dat een 'dialectisch (d.i. op wisselwerking der twee eenzijdigheden ingestelde) zienswijze / methode niet-eenzijdig en complementair denkt en handelt.

Aristoteles zou, dunkt ons, zijn 'maat' (noch te veel noch te weinig, niet het een of het andere doch het ene en het andere) vooruitschuiven om die eenzijdigheid op te los-sen. Men weet dat hij van de vrije burger (politès, civis) uitgaat, doch, al is de polis 'n gemeenschap van 'vrijen' die iedere despotische macht afwijzen, toch is zij 'n gemeenschap van vrijen "die omwille van zichzelf bestaan" binnen de ethische instellingen van de polis, samen met ouders en kinderen, met vreemden en medeburgers, met vrouwen en mannen, met slaven en vrijen.

Al wat de polis afneemt van de vrijheid, dient om 'n ethisch gelukzalig leven van vrije mensen mogelijk te maken. In de polis 'leeft' (bios), handelt (praxis),'wordt werkelijk' (energeia) de enkeling. -- Wat het verwerpen van de sofistische politiek omvat.

GW144

3.4.5. Het wijsgerige grondschema (vakkenindeling).

Aristoteles' belangstelling was 'encyclopedisch'. Wij geven 'n overzicht. "Niet lang na z' n dood in -322 werden zijn manuscripten geordend door

uitgevers zodat zij het huidige corpus van zijn werken vormden." Aldus *J. Warrington, Aristotle 's*

Metaphysics, London/ New York, 1956-1, 1961, p. viii. Aldus ontstond, dankzij de diaskeuasten (ordenende uitgevers), volgend schema.

A. Het organon (de dialectisch-analytische werken) d.i. denkleer.

Het organon, denkwerktuig, omvat twee soorten werken: ***dialectische***, die denkvorming bedoelen (opgelet Aristoteles gebruikt 'dialectiek' in de niet-Platonische zin, zoals b.v. bij Socrates en de Sofisten, nl. in de zin van uitgaan van gangbare meningen (ta endoxa) en haar voor en tegen afwegen, zich zodoende in de problematiek inwerken en wetenschappelijk denken inoefenen): **(i)a.** ta topika, de topieken, die de vindplaatsen (topoi, loci) van gedachten behandelt. **(i)b.** peri sofistikon elenchon, over sofismen of drogredenen; - in verband met dialectische arbeid: de retoriek, 'n vak dat leert hoe op gevoel en wil inwerken d.m.v. rede (vak dat, omwille van zijn doelstelling, tot de ethiek - politiek behoort; ***analytische***, die kennisarbeid behandelt, ta analutika, naam die komt van analusis, d.i. ontleding van kennis in haar bestanddelen, d.i. definities en bewijzen; deze bestanddelen bestaan op hun beurt, uit andere bestanddelen

1/ definities (horismoi) bestaan uit begrippen (horoi) en hebben de vorm van 'n oordeel (apofantikos logos); **2/** bewijzen bestaan uit sluitreden (sullogismoi); indeling:

(ii)a. peri katègorion, over de categorieën, handelt over de begrippen, uitgaande van de woordbetekenissen (de denkleer van Aristoteles, net als die van Platon (zie hoger blz. *108/109*), is taalanalyse, die denkinhouden doorheen woordbetekenissen, uit de omgangstaal vooral, bestudeert); in dit boekje heeft hij het over de grondbegrippen zoals zelfstandigheid (substantie), bijkomstigheid (zoals kwaliteit, kwantiteit, betrekking e.d.m.);

(ii)b. peri hermaneias, de interpretatione, over de duiding of gedachte-uitdrukking, d.i. het oordeel (en meteen de zin waarin 'n oordeel zich uit); dit zijn twee voorbereidende boekjes; volgen nu de twee hoofdwerkjes:

(ii)c1. de analutika protera, analytica priora, de eerste analytieken, die handelen over de syllogismen (vooral de deductieve en de inductieve sluitreden);

(ii)c2. analutika hastera, analytica posteriora, de tweede analytieken, die handelen **1/** over het bewijs, **2/** over de begripsbepaling (definitie) en de

indeling (d.i. inhoudelijk en omvankelijk aspect van 'n denkinhoud of begrip) en **3/** over de axiomata, de denkbegin-selen (b.v. **1/** wat is, is; **2/** wat niet is, is niet; **3/** iets kan niet tegelijk zijn en niet zijn).

Opm.: - 'Logica' als naam, kwam slechts na Aristoteles, in het Lukeion op om de denkleer aan te duiden.

GW145

B. De systematische werken (theoretisch, praktisch, poietisch).

"Alle intellectuele werkdadigheid is ofwel praktisch ofwel poietisch (productief) of theoretisch (speculatief)", aldus *Aristoteles, Metaf. E.*

"In een poëtische (productieve) wetenschap is het bewegingsbeginsel in de voortbrenger, niet in het product (het is 'n kunnen ('kunst', vaardigheid) of 'n ander vermogen). In een praktische wetenschap is de beweging in het handelende wezen, niet in wat gedaan wordt."(Ibid. k. 7). *Vgl. J. Warrington, Ar., Metaphysics*, pp. 153, 155. Volgens Metaf. E, 1 (o.c., 153/156), zijn er drie 'theoretische of speculatieve' wetenschappen.

Ba1. De fysiek (fysica). - Deze handelt over de veranderlijke maar zelfstandige zijnden, de bovenmaanse en de ondermaanse. Dit is het meest Milesische gedeelte: kosmologie (Over ontstaan en vergaan, Over de hemel, Meteorologie, enz.), levensleer (Over het leven der dieren, Parva Naturalia, Over de ziel ('ziel' is levensbeginsel zowel in plant, dier als in mens).

Ba2. De mathematiek (wiskunde). - Deze handelt over onveranderlijke maar onzelf-standige zijnden (Aristoteles is ervan overtuigd dat de getallen niet 'op zich' (zelfstandig) bestaan maar kwantitatief aspect van de zijnden zijn). Dit is Pythagoreïsch-Zenonisch.

Ba3. 'Theologie' (nu gewoonlijk 'metafysiek' geheten). - Deze handelt over én onveranderlijke én zelfstandige zijnden die de hoogste zijn in het heelal. Het "zijnde als zijnde" is er het voorwerp van, d.i., in Aristoteles' duiding van 'zijnde, 'God'; vandaar de naam 'theologie' of 'theologiek'. --

1/ Als wetenschap met volstrekte voorrang heet zij 'wijsheid' (sofia, 'n Pythagoreïsch woord), 'beginselenleer' (archè; - 'n Milesisch woord), 'eerste filosofie' (Pythagoreïsche zegswijze, want God als Monas, eerste en enig zijnde, is grondslag van alle andere).

2/ Als onderscheiden van mathematiek en fysiekheet zij 'theologiek' ('n Platonische term; zie blz. 119 supra):

3/ Als allesomvattende wetenschap heet zij 'zijnsleer' (later 'ontologie'; dit is 'n Parmenideïsche erfenis); inderdaad, het begrip 'zijn(de)' is het universeelste (transcen-dentele) begrip, waarin alle andere zich situeren. –

Opm.: - De naam 'metafysiek' is door 'n toeval ontstaan: 'n aantal boekjes, die Aristoteles, in de loop der jaren, in zijn zoeken naar inzichten, opgesteld heeft, "not a dogmatic system", zegt D. Ross (niet 'n dogmatisch stelsel), werden onmiddellijk na de fysica geplaatst door de diaskeuasten. Welnu, "meta ta fusika" in het Grieks, is, vertaald "na de fysika". 'Na' werd achteraf geduid als "hoger dan": zo werd 'metafysiek' de naam voor dat vak dat behandelt wat voorrang heeft in de werkelijkheid.

Bbl. Ethiek (moraalopvatting), vooral de Nikomachische ethiek. ***Bb2. Economiek*** (huishoudingsopvatting). ***Bb3***. Politiek (samenlevingsopvatting). – Deze zijn de praktische werken.

GW146

Bc. De poietische (productieve) werken. -

Iets vervaardigen/maken is slechts één vorm van 'praxis' (d.i. beredeneerd handelen). Wellicht kan men, in dit gedeelte van Aristoteles' werken, 'n rest zien van de (in Homerische tijd) demiurgen (demi.ourgos, d.i. wie voor algemeen welzijn werkt,-vergelijkbaar, enigszins, met charisma, sociale genadegave, -) en ambachtslui.

Demiurgen zijn, archaïsch, b.v. zieners, heelmeesters, zangers, timmerlui godentol-ken, herauten enz. Voor meer gegevens zie *E. Mireaux, Zo leefden de Grieken ten tijde van Homerus*, Baarn, 1979 (Fr.: *La vie quotidienne au temps d' Homère*, 1958), blz. 135/154. –

Bij Aristoteles is, natuurlijk, de demiurg en de ambachtsman nagenoeg geheel ontwijdt (vooral de Sofistiek heeft de desacralisering doorgezet). –

De poëtica (over de dichtkunst) is 'n poietisch werk, alsook de retoriek. In de dichter en de redenaar komt de 'dèmiourgia', de dienst aan de gemeenschap, nog boven.

-- ***Opm.: over Aristotelische metafysiek.***

Wij staan even stil bij 'n uittreksel uit "Over de bestanddelen (ledematen) der dieren", 'n fysisch werk. Het typeert o.i. duidelijk de rest van (Platonische, ja, Orfische licht-metafysiek - zie hoger blz. *102/103* - die in Aristoteles' filosofie aanwezig is.

Zoals iemand ooit zei: “De Aristotelische metafysiek komt voor als ‘n moeizame verovering van zelfstandige inzichten t.o.v. het Platonisch perspectief en vocabularium.” M.a.w. zijn metafysiek is ‘n Milesisch idealisme. –

“Onder de wezens die van nature bestaan, zijn de ene onvoortgebracht en onvergankelijk - Aristoteles bedoelt de sterren die hij, astrotheologisch, als goddelijk opvat - ; de andere echter hebben aandeel aan worden en vergaan. Ons is, nu, ‘n waarlijk bescheiden aanschouwing beschoren van die verheven en goddelijke wezens, want, wat zij, als grondslag van hun speurwerk en van wat wij van hen willen weten, de zintuigen open prijsgeven, is hopeloos weinig.

M.b.t. de vergankelijke planten en dieren echter zijn wij, onder kennisoogpunt, er gelukkiger aan toe, want zij zijn onze medeschepselen en, indien men er genoeg voor over heeft, kan men, bij ieder soort, veel feitenmateriaal verzamelen. –

De twee hebben hun tover. Want, al vatten wij maar weinig van gene eeuwige wezens (de sterren), toch verschaft dit ons, gezien de verhevenheid van het vorsingsvoorwerp, veel meer genoegen dan de kennis van alle zijnden in onze omgeving.

Het gaat ermee als met de kennis van ‘n klein toevallig deel, bespeurd van ‘n geliefd wezen, die ons meer vreugde verschaft dan de nog zo volkomen en nauwkeurige beschouwing van vele andere dingen. Daartegenover biedt de mogelijkheid van ‘n groter en veelvuldiger kennis van de aardse wezens het voordeel ervan. Daarbij weegt het gevoel dat deze wezens ons nabijer zijn en verwanter van natuur, in zekere zin, tegen de voorrang van gene wijsbegeerte van de goddelijke zijnden weer op.”

GW147

De fysiek van Aristoteles ziet de ‘hemel’ als ‘n volmaakte bol waarvan de aarde het middenpunt is. De fusis, natuur, is al wat, in die bol, hetzij bewegingloos hetzij bewegend is. Hoofdvoorwerp van die fysiek is de beweging die uitgaat van de Eerste Oorzaak, de onbeweegbare Beweger, God, op alle tweede oorzaken, d.i:

1/ het onveranderlijk bewegende, de hemel, en **2/** het vergankelijke bewegende (ondermaanse), waarin wij, mensen, leven. Dat vergankelijke bewegende is de ‘gewone’ fusis, uitgangspunt van het Milesisch empirisme (vgl. blz. *44* supra). Bewonder de hoge wijsgerige geest van volgend uittreksel, dat onmiddellijk aansluit bij het voorgaande:

“Aangezien wij (over de goddelijke zijnden, de sterren(hemel)) onze zienswijze vastgelegd hebben, (nl. in het werk ‘*Over de hemel*’), rest ons nog over de dierlijke natuur te spreken en, zoveel mogelijk, niets over te slaan, of het nu van groter of van kleiner belang schijnt. Want ook in die dingen die zich aan onze zintuigen als minder aangenaam aanbieden, waarborgt de scheppende natuur onmetelijke vreugden aan hen die er tenminste toe in staat zijn de oorzaken te kennen en die de juiste wijsgerige aanleg hebben.

Het volgende zou ongerijmd en bevreemdend zijn, enerzijds, bij het beschouwen van de reine afbeeldingen van de natuur, vreugde te beleven, daar wij de kunst die ze geschapen heeft - b.v. de vaardigheid van de schilder of de beeldhouwer -, daarin zien; maar, anderzijds, niet nog meer te houden van de oorspronkelijke scheppingen der natuur, tenminste indien wij er de oorzaken van kunnen doorzien.

Daarom mag men dan ook geen kinderachtige afkeer koesteren tegen de beschouwing van de lagere levende wezens, want in alle werken der natuur is iets wonderbaars (...). Wij behoren, bij het onderzoek van ieder dier, rustig nader te treden en mogen de neus niet optrekken. In alles immers is iets natuurlijks en schoons. Want het niet-toevallige en doelgerichte is vooral te vinden in de werken van de natuur; het doel echter omwille van hetwelk zij bestaan en ontstaan zijn, heeft zijn plaats in het rijk van het schone. Indien, intussen, iemand de beschouwing der andere dieren voor iets minderwaardigs houden zou, dan behoorde hij ook dezelfde mening te huldigen over zichzelf. Immers, men is er niet toe in staat, zonder grote tegenzin, de delen waaruit de mens bestaat, te beschouwen, - denk aan bloed, vlees, beenderen, aders en dergelijke.

Daaraan is de volgende bedenking te voegen: wie over ergens één dezer delen of vaten spreekt, heeft niet als opzet het onderzoek van de stof, ook niet als het doel van z’n onderzoek, doch zijn doel is de gehele vorm. De beschouwing van een huis geschiedt niet omwille van de tegels, de leem of de balken: de natuuronderzoeker behoort, evenzo, zijn oogmerk meer op de samenhang van het gehele schepsel (der natuur) te richten en niet op dat wat nooit afgezonderd van het gehele wezen bestaat.”

In deze laatste woorden komt de zin voor ‘Gestalt’, de gehele verschijningsgedaante, naar voren.

GW148

In *Metaf. 1003a 20*, zegt *Aristoteles*: “Er is ‘n wetenschap die het zijnde als zijnde tot voorwerp heeft en meteen zijn wezenlijke eigenschappen. Zij onderscheidt zich van alle bijzondere wetenschappen, want geen enkel dezer wetenschappen beschouwt het zijnde als zijnde in het algemeen, doch zondert ‘n bepaald gebied van het zijnde af en van dit deel alleen beschouwt zij de wezenlijke eigenschappen, -- zo b.v. de wiskundige wetenschappen.” Dat is de leer van het zijnde (‘ontologie’ duikt pas op begin XVII-de eeuw, bij Goclenius, *Lexicon philosoph.*, 1613). Ofschoon ‘n zijnsleer bij Platon aanwezig is, - ja, ofschoon, al sedert Parmenides, zij aarzelend haar weg baant, toch is Aristoteles er de formele stichter van.

M. Heidegger (1889/1976), de grote fundamentele ontoloog in existentieel denkkader, bekritiseert Ariatoteles’ metafysiek als onto.theo.logica: inderdaad, **1/** de beschouwing van “zijnde in het algemeen” en **2/** die van ’hoogste’ (d.i. goddelijk) zijnde’ vallen samen (waardoor zij voorrang hebben op alle ‘tweede’ filosofieën, zoals **a/** mathematiek, fysiek, **b/** ethiek, economie, politiek; **c/** poietiek): zij zijn samen, onto.theo.logica, - logica, omdat het logische analyseren (zie *Organon*) fundamenteel is.

En, inderdaad, men kan ook ‘n ontologie ontwerpen die **1**/ godvrij en **2**/ logicavrij te werk gaat (de Sofistiek veronderstelt er zo een) doch of deze niet conforme (d.i. met de archaïsch-religieuze traditie brekende) ontologie waar Heidegger op aanstuurt, de diepe crisis van de huidige Westerse mens beter zal oplossen dan de ontotheologische, is ‘n vraagteken. –

In alle geval, ontotheologica heeft ‘n viervoudige structuur, die wij reeds bij de Licht/duistermetafysiek van Platon (vgl. blz. *102/103* supra) hebben aangestipt:

preconstitutief, d.i., voor ieder ontstaan en vergaan der ons omringende zijnden, ligt het licht der goddelijke werkelijkheid (met haar getalvormen (Puth.), Ideeën (Plat.), of vormen (Ar.) als voorlichtende regels voor de dingen,

constitutief, d.i. in het ontstaan en vergaan zelf gelegen, is het licht der goddelijke getalvormen, ideeën of vormen;

informatief (cognitief), d.i. het onbewuste of bewuste kenvermogen der ontstaande en vergaande zijnden regelen de getalvormen, idee en / of vormen uit het goddelijk Zijnde en zijn Oerlicht;

deontisch, d.i. ethisch-politisch (voor de mens), werken de getalvormen, ideeën of vormen van het Oerlicht normatief en cybernetisch (bij afwijking sturen zij, hoe dan ook, bij) - die, uit de ontologie, **1/** het theo(logische) en **2/** het logische aspect, verwijdert meteen voornoemde vierledigheid.

Vooral de Sofistiek, de Scepsis en dergelijke sofistiserende of sceptiserende wijsgerige stromingen zullen ons straks duidelijk maken of er zoveel gewonnen is met ‘n zuivere, **1**/ Godvrije en **2**/ logicavrije, ontologie, tenzij dit éne, nl. het algemeenste kader der ontologie, dat overblijft als men alle duidingen ervan heeft tussen haakjes gezet (epochè, oordeelsopschorting). Dat is Heideggers verdienste, blijkbaar.

GW149

Besluit. - *H. Blackham, Humanism*, 1968, pp. 106/107, noteert dat, in Demokritos en Platon, reeds de twee duurzame en grondig tegengestelde zienswijzen aanwezig zijn die ook nog onze tijd kenmerken:

Demokritos en de Sofistiek zien de fusis als op zich niet-rationeel geordende werkelijkheid; de mens kan leren deze werkelijkheid bruikbaar te maken door zijn belang aan de fusis aan te passen en, omgekeerd, de fusis aan zijn belang aan te passen; hiertoe behoort hij zijn eigen fusis om te vormen door ‘n leerproces dat op ervaring gesteund is;

Pythagoras, Socrates, Platon, Aristoteles - elk op hun wijze, zien de fusis als rationeel geordend op zich, nl. als het werk van ‘n ontwerpende goddelijke geest; de mens, met zijn ‘geest’, (verstand, rede), handelt goed door de fusis te bestuderen, ze in te volgen en zo het goddelijk ontwerp werkelijk te maken; beter, ja, anders kan de mens niet.

(i) Platon’s zienswijze

Deze leidt, aldus Blackham, **a/** tot puritanisme, d.i. gestrengheid inzake beginselen van theologische, fysische, intellectuele of ethisch-politische aard, - zo b.v. zijn totalitair aandoende utopie die meer Sparta dan Athene als model neemt, of **b/** tot Neo-Platoonse theosofie, ‘n vervreemding van de wereld en het lichaam, aldus steeds Blackham; - dit is ‘anti-humanisme’.

(ii) Demokritos’ zienswijze

Deze leidt tot ‘redelijk’ leven zoals dit a/ bij Epikouros (-341/-271) tot uiting komt in universalistische zin, d.i. niet zich beperkend tot de (enge) zienswijzen van een of andere polis, of b/ bij de latere ‘humanisten’ al naar gelang van de omstandigheden.

Blackham merkt op dat Aristoteles gevormd werd door Platon’s invloed en, tot aan z’n dood, dezelfde religieuze geest en belangstelling bewaarde, doch met ‘n strenger intellectueel geweten, waarmee hij zijn begrippelijke analyse uitwerkte en de vakwetenschappelijke basis van zijn wijsbegeerte verbreedde,

aan de hand van wijsgerige grondbegrippen die z'n methode bepaalden en van nieuwe thema's. Daardoor leidde Aristoteles' denken - niet tot theosofie en mysticisme - maar tot de scheiding van **1/** vakwetenschappelijk onderzoek en **2/** eigenlijke metafysische wijsbegeerte, te Alexandrië.

Beoordeling van deze 'humanistische' zienswijze.

De Blackhamse zienswijze werkt met "wit-zwarte" tegenstelling, - hetgeen altijd tot karikaturisering leidt; Blackham is, vanuit zijn onbewuste diepte, allergisch voor religie, die, altijd,'afkeurenswaardig' is in zijn ogen, terwijl a-religie steeds beaamd wordt, - daar waar in feite **a/** deze zienswijzen ineenlopen en **b/** 'goed' en 'kwaad' zowel bij 'humanisten' als bij 'niet-humanisten' te vinden zijn.

Eén voorbeeld: ook Platon voelt de fusis als enigszins niet-rationeel aan; ook Platon past het menselijk belang aan de fusis, en de fusis aan het menselijk belang aan; ook Plato maakt 'n leerproces door, enz. - 'Wit-zwart' is bedenkelijk.

GW150

3.5. Hellenistisch - Romeinse klassieke filosofie (-320/4-200). Hellenisme. –

'Hellènizein', Helleens spreken, Helleens leven, geeft Hellenismos, Hellenisme, dat, ondertussen, in ons huidig spraakgebruik, twee betekenissen heeft: **(i)** geloof in de klassieke Helleense cultuur (desnoods met minachting voor de Hellenistisch-Romeinse tijd), **(ii)** geloof in alle Helleense cultuur, ook de de Hellenistisch-Romeinse.

J.G. Droysen (1808/1884), de Pruisische historicus en politicus, schiep in 1836 de term 'Hellenismus' om aan te duiden de tijd tussen **1/** de dood van Alexandros de Grote (-325) en **2/** de inlijving van Egypte (na de slag van Actium (-31) van Octavianus, de latere princeps Augustus, tegen Antonius en Kleopatra) in -30,- dit in zijn werk *Geschichte des Hellenismus* (1877/1878²), waarin hij de culturele eenheid in de veelheid van monarchieën bestudeerde die Alexandros de Grote had nagelaten, bij zijn vroegtijdige dood, als "een zeer bloedige nalatenschap".

Zoals *V.L. Ehrenberg, Hellenistic Age, in Encyclopedia Britannica* 1967, 11, pp. 322/334, zegt: Droysen 'vergat' Rome. Dit tweevoudig: +/- -200 begint de druk van de Romeinse veroveringen op de Hellenistische wereld te wegen tot aan de opslorping in -30; hoewel in 'n nieuw imperium opgenomen, blijft het Hellenisme, als cultuur, bloeien, ja, het neemt nog toe, zodat men van 'n

tweede Hellenisme kan spreken onder de Romeinse overheersing. Het is de overgang van de klassieke cultuur naar de christelijke.

Hoofdkenmerk is, aanvankelijk, **(i)** de vermenging van Macedonische en Helleense bevolking, die, in allerlei vormen (militair, administratief, gerechtelijk, artistiek, wetenschappelijk, filosofisch, enz.), met de verovering meekwam, met de autochtone of inheemse bevolkingen in Anatolië, Syrië, Egypte, Mesopotamië, enz. (in Egypte b.v. schat men de verhouding 1 miljoen Grieken t.o.v. 8 miljoen Egyptenaren), - vermenging, die lang voorbereid was, op vele plaatsen, door de Helleense koloniseringen overal rond de Middellandse Zee; **(ii)** de vermenging van de Helleense cultuur die zich verspreidde met de Oosterse culturen (vooral met haar religies) -

Het Oude (Nabije) Oosten. –

Hellas, in z'n Ionisch-Aiolische uitwijkingen in Anatolië, heeft altijd contact gehad met 'het Oosten', dat geleidelijk insijpelde (men denke aan Platon's en Aristoteles' informaties omtrent de religie der Parsis (= Zoroastriërs)) - zie b.v. hoger blz. *92* v., doch, na Alexandros' dood vooral, begint 'n dieper contact.

Daarom 'n korte karakteristiek van de Oosterse culturen. *J. De Keyzer, Beschavingsgeschiedenis van het Oude Oosten,* Antwerpen, 1941, hoe verouderd ook, biedt nog steeds 'n geldig schema. –

Volkenkundig. - Egypte, Mesopotamië (Soemeriërs, Elamieten, Akkadiërs, Babyloniërs, Assyriës, - alleen de Soemeriërs zijn niet-semieten)

GW151

dit zijn de twee oudste kernen van beschaving, - de Syrisch-Palestijnse 'gang' (met zijn Semitische bevolkingen, Feniciërs (= Kanaänieten), Hebreeën, en z' n niet Semitische Filistijnen), Anatolië of Klein-Azie (Hittieten, Hoerrieten, Frygiers, Lydiërs, hoofdzakelijk Indo-Europeeërs), Iran (Heden Perzen, Sogdïers, Baktriërs, - Indo-Europeeërs). Ziedaar de voornaamste volken. –

De Keyzer vernoemt niet Koesj, het oude Nubie, ten Zuiden van de tweede tot de vierde cataract in de Nijl, gecentreerd rond Napata en, later, Neroë, als hoofdsteden (Napata wordt door de Romeinen in -23 veroverd), bekend om z' n Kandake' s (regerende koninginnen, onder wie er één in aanraking kwam met Augustus).

Vgl. *J. Leclant, Het rijk Koesj, in Koerier Kr. 78* (okt. 1979), blz. 55/57. Koesj is van belang omwille van het contact met zwart Afrika. -- Ook Oerartoe is De Keyzer onbe-kend; verwezen zij naar *B. Piotrovsky, Ourartou,* Genève/ Paris,

Munich, 1969 (Oerartoe werd, in de Bijbel, Ararat, - in de Latijnse Bijbel Armenia). Dit om te tonen hoe de geschiedschrijving voortdurend ontdekt.

(ii) Internationaal.

Hoofdbezigheid was de strijd om de heerschappij en de oprichting van grote rijken, die achtereenvolgens gesticht werden door de Babyloniërs, Egyptenaren, Assyriërs, Neo-Babyloniërs, Meden en, last but not least, Perzen, met wie Alexandros zal afrekenen. Deze rijken, resultaat en droom van 'imperialisme', schiepen 'n onmetelijke smeltkroos van volken en culturen, iets waarop Alexandros inging - dit des te meer daar de Oosterlingen zelf a.h.w. om één groot vreedzaam rijk vroegen en hem als 'bevrijder' begroetten.

(iii) Nationaal. -

Onbeperkte monarchie (Oosters 'despotisme') kenmerkt de meeste rijken of rijkjes. De vorst, 'zoon', 'afstammeling' of ook 'stadhouder' van de godheid, was de bezitter van het land met zijn hele landschap, de onderdanen inbegrepen (naar lijf en bezit). Hij is priester, doch ook wetgever, rechter, legerbevelhebber. Het zgn. volk was ondergeschikt onder zo 'n dominaat. –

Alleen Israël vormde hierop, behalve in de koningentijd - en dan nog - een uitzondering. - Alexander, zijn opvolgers, de Diadochen, - later, de Romeinse principes (die dan domini worden), zullen zich aan die monarchie spiegelen.

- (iv) Socio - economisch. –

Het 'Oosten' was overwegend agrarisch (akkerbouw, veeteelt). Vooral in Anatolië, de Syrisch-Palestijnse gang en de Nijldelta was nijverheid en handel sterk. De handel, vooral door de Feniciërs en Arameeërs gedreven, was wezenlijk ruilhandel (met graan en, later, edele metalen als ruilmiddel), totdat de Lydiers de munt uitvonden en de Perzen de munteconomie verspreidden (de gouden Dareikos), die voor hen, te Soesa en te Persepolis, tot fabelachtige schatverzameling leidde. - Iets waar Alexandros gulhartig zal voordeel uithalen, zodat de Middellandse Zee handelszee wordt, meer dan vroeger.

GW152

- (v) Algemeen cultureel. –

S.V.Kramer, L' Histoire commence à Sumer, Paris, 1975, is 'n herwerking van 'n boek, twintig jaar geleden uitgegeven, met 'n cultuurhistorisch opwindende stelling, nl. "Het Griekse mirakel had 'n voorganger.

Vanaf het derde millennium voor J.-Chr. hadden de Soemeriërs het schrift uitgevonden, de eerste stadstaten gesticht, de eerste wetscodices verwoord, de

eerste letterkundige uitdrukking geschonken aan de mythe, aan het epos, aan ‘n diepgevoeld lyrisme dat de mooiste teksten van het Oude Testament aankondigt.”

In deze herwerkte uitgave (dertig hoofdstukjes) breidt hij z’n stelling nog uit: de ouds gekende beschaving geeft het werkelijke begin van alle mogelijke takken van menselijke werkdadigheid als landsbestuur, politiek, opvoeding, letterkunde, wijsbegeerte, ethiek, wetgeving, rechtspraak, landbouw, geneeskunde.

Steller is formeel: hij geeft wat “definitief verworven” zekerheid is. Blz. 97/121, geeft de ‘eerste’ kosmologie: steller zegt dat de filosofie der Soemeriërs natuurlijk geen Helleense fysiek is met haar Milesisch empirisme of Platonisch idealisme - het rationeel logische dat het universele uit het particuliere en/of singuliere haalt (abstractie), is nog onontwikkeld. Toch is er echte kosmologie, alsook echte ethiek (o.c., pp. 122/127), alsook echte paideia (o.c., pp. 33/39). –

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Hellenen, voor Alexandros, doch vooral na hem, met gretigheid ingingen op Oosterse cultuur.

Samengevat: **(i)** letterkunde, vooral bij de Semieten, is het meest ontwikkeld; **(ii)** de bouwkunst is meesterlijk (tempels, graven, paleizen); **(iii)** vakwetenschappen zijn er, doch hoofdzakelijk praktisch, sterk magisch nog (‘sacraal’) niet op z’n Helleens, natuurlijk. **(iv)** filosofie eveneens; ‘n zienswijze hebben de Oosterse culturen doch niet-Helleens wijsgerig verwoord. –

Hoofdkenmerk: conservatief-traditiegebonden; wat niet betekent dat er geen evolutie is: de cultuurgeschiedenis bewijst het; doch zij is, vergeleken met de Helleens-Westerse, trager, doch niet zonder typisch Oosterse verfijning, meermaals. - Alfabet, tijdsindeling, gewichtenstelsel, - dit alles is naar Hellas en het Westen overgegaan; ook aanvankelijke sterrenkunde (rein en astrologisch) en geneeskunde, om van de Bijbel te zwijgen die ‘n enorme planetaire invloed heeft. De piramiden dwingen nog eerbied af.

(vi) Religieus.

Twee oofdtypes:

(a)1 Naturisme, d.i. religie die nauw aansluit bij de fusis, de natuur; - polytheïstische duiding van de natuur (veel functiegoden (d.i. met bijzondere taak in kosmos en mensheid), geschaard rond ‘n oppergod);

(a)2 duidelijke chthonische onderlaag (vgl. *M. Stone, Eens was God als vrouw belichaamd*, Katwijk, 1979; Vgl. de Helleense onderlaag van dezelfde aard: *J. Hawkes, Dawn of the Gods*. London, 1968; vgl. ook *C. Bleeker, De*

moedergodin in de oudheid, Den Haag, 1960, *Encyclopedia of World Religions,* London, 1975, pp. 19/22);

GW152 bis

Namen als Inanna en Isjtar (Mesopotamië), Isis (Egypte), Anahita (Iran), Kubele (Frygië), Astarte (Fenicië), Athtar (Zuid-Arabië), Athar (ook Atargatis, Syrië), wijzen op de tellurische hemelkoninginnereligie;

(a)3 vruchtbaarheidsreligie; met de vorige lagen verbonden (vgl. *K. Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion,* Zürich, 1954, S. 295/305, over het conflict tussen Bijbel (profeten) en dergelijke religie); **(a)4** geestengeloof; - de demonologie van de Bijbel wortelt gedeeltelijk daarin; **(a)5** priesterkasten allerhande; **(a)6** magie, zowel cognitief (wichelarij) als technisch (toverkunst);

(b)1 het Israëlitisch monotheïsme - samen met het henotheïsme van Perzië en van Egypte (Ekhnaton: Atonisme), in veel mindere mate -;

(**b)2** het ethisch dualisme van Perzië - deze laatste religies contrasteren met de eerste. - Semitisch zondebesef, Egyptisch onsterfelijkheidsgeloof, Perzische waarheidsliefde en zedeleer; - zijn blijvende cultuuraspecten geworden.

Opgemerkt zij, met *H. Obbink, Cybele, Isis, Mithras (Oosterse godsdiensten in het Romeinse rijk)*, Haarlem, 1965, dat de Oosterse 'mysteriën', vanaf de dagen van Jezus vooral, diepgaande invloed, ook op het Westen hebben uitgeoefend.

Ziedaar al te bondig wat 'Oosten' en "Oosterse cultuur" betekenen: met die wereld werd het Hellenisme geconfronteerd en, omgekeerd, die wereld werd gehelleniseerd.

Uitdijing van het Hellenisme:-

P. Léveque, L'aventure grecque, Paris, 1964, pp. 484/523, geeft 'n overzicht van de Helleense oikoumenè (algehele bewoonde en gekende wereld). Kolonisering en handelsbetrekkingen ook veroveringen leggen de basis.

Barbaars Europa: Sarmaten, Scythen (N. v. Zwarte Zee), de Donau-Balkan (Thrakiërs, Geten, Daciërs), de Kelten (Gallië) - denk aan Hellenistisch Massila (Marseille) -, aan de Kelto-Liguren (Provence), de Kelt-Iberen (Languedoc-Roussillon), de Iberen (Spanje); de Midden - Middellandse Zee: Carthago, Rome (alsook beider rijken);

Afrika: Nubië (Koesj) - Homeros kent de Pugmaioi, Pygmeeën, van wie hij de gevechten met Grieken oproept;

Arabië - Eratosthenes beschrijft de vier Zuid-Arabische stammen -;

Azië: Baktrië (tussen N.-Iran en Indië) - Men heeft Griekse opschriften gevonden in Zuid-Afganistan, Indië, - er zijn Grieks-Baktrische en Grieks-Indische rijken geweest; ja, de Aziatische steppe en China - onmiskenbare archeologische vondsten bewijzen dat Grieken en Helleense cultuur tot zover doordrongen, via Baktrië vooral. –

"Indien Rome algeheel omgevormd tevoorschijn komt uit zijn contact met de Hellenistische rijken, indien de Kelten, Iberen of Nubiërs tot 'n menselijker leefwijze geraken dankzij die rijken, de Indiërs zijn hun slechts 'n nieuwe zin voor schoonheid schuldig." Aldus Lévêque, o.c., p. 523. Het merkwaardige van de omvangrijke Hellenisering is dat zij geweldloos verloopt want 'n onweerbare verleiding ging van Hellenisme uit.

GW153

Periodisering; van het Hellenisme.-
V. Ehrenberg, a.c., onderscheidt dus twee Hellenismen. wij verklaren dit nader.

Het eerste (= op het Oosten gerichte) Hellenisme. - Ehrenberg onderscheidt drie tijden. –

(i)a. -323/-280, d.i. de troebelen der Diadochenoorlogen (onder Alexanders opvol-gers), die eindigen door de slag bij Kouroupedion (-281). Daaruit rijst 'n nieuwe statengemeenschap op in de vorm van drie monarchieën: Macedonië (Antigonieden), Voor-Azië (Seleukieden) en Egypte (Ptolemaien). –

(i)b. -280/ +/- -160, d.i. de scheppende tijd, op basis van machtsevenwicht der monarchieën, gekenmerkt door Hellenisering van grote gebieden; de filosofie en de vakwetenschappen spelen 'n grote rol; --

(i)c. -160/-30, d.i. op grond van verval der monarchieën, opkomst van Oosterse staten en cultuur en groeiende Romeinse veroveringen, 'n tijd van religieuze en mystische stromingen.

Het Oosten heeft, aldus P. Lévêque, o.c., p. 483, zo goed als niets bijgedragen op het terrein van de letterkunde en de wetenschap, iets meer inzake kunst en wijsbegeerte, doch bijna alles op religieus gebied. "De Griek van Egypte, indien hij ziek is, zal zich eerst tot 'n Grieks geneesheer wenden, die 'n methode van diagnose, 'n behandeling, 'n voorschriftenhandboek, alle van bijna zuiver Helleense aard, zal toepassen. Maar, twijfelt hij eraan op die wijze zijn gezondheid terug te krijgen, dan zal hij graag, boven Thebe, de bergen in, omhoogtrekken naar de graftomben, om de genezing af te smeken

van Amenhotep, de zoon van Hapou, “een zeer goede god”, zoals de bijna alle in het Grieks gestelde graffiti het uitdrukken.” (o.c., ibid.)

Wat betekent dit? **a/** Dat het onderscheid tussen de tweede en derde tijd, **(i)b** en **(i)c** hierboven, slechts in ‘n meer en ‘n min ligt; **b/** dat dit de directe voortzetting is van de hele vierde eeuw: “Men keert noodgedwongen terug tot de volgende grondige ongerijmd-heid die wij, bij het begin, aanwezen: deze eeuw die de eeuw van Aristoteles is, is ook de eeuw waarin het heimwee naar het goddelijke, voor het eerst, met zoveel geweld tevoorschijn treedt.

Overal triomfeert het irrationele, waaraan men zich met wellust overlevert.” Aldus Lévêque, o.c., 390. M.a.w. op dat gebied leerde de buiten Hellas levende Hellenistische Griek niets wezenlijks van de Oosterling: a/ seculaire, ontwijde wetenschap en filosofie, enerzijds, en b/ anderzijds, religie waren de twee sterk bijeenlevende componenten reeds voor het Hellenisme, De religieuze componenten werd wel versterkt en met vreemde aspecten aangevuld.

Drie centra. - Een grote en mooie stedenbeschaving ontstaat in dat kader. Alexandrië had ‘n ‘mouseion’, museum, d.i. ‘n plaats in verband met de Muzen of de door haar ingegeven kunst, vooral ‘n letterkundig-opvoedende plaats (zo was er ‘n mouseion in de Academie en het Lyceum); dat van Alexandrië word +/- -280 gesticht door Ptolemaios Soter

GW1514
(-367/-282), de eerste van de Macedonische vorsten van Egypte, op aanraden van Aristoteles’ leerling Demetrios van Faleron (± -350/…); er konden ‘n honderd geleerden aan speurwerk doen, komende van de vier windstreken, betaald door de Ptolemaien (later door de keizers). Ook gesprekken en andere culturele werkdadigheden grepen erin plaats; -- daaraan min of meer verbonden was de beroemde bibliotheek, die, toen zij ten tijde van Julius Caesar in de vlammen opging, minstens vijftigduizend boekrollen zou hebben bevat.

Het tweede centrum was Antiocheia. Het derde was Pergamon. Overal waar Grieken zich vestigden, werden bibliotheken opgericht. De intellectuelen van Hellas trokken dan ook gemakkelijk naar die centra.

Besluit: van Macedonië tot Indië sprak men ‘n Grieks, de koinè, de gemeenschappelijke taal en kwam ‘n gemeenschappelijke mentaliteit tot stand. In die smeltkroes situeren wij ‘n paar feiten: zoals *G. Bartelink, Geschiedenis van de klassieke letterkunde*, Utrecht/Antwerpen, 1971, blz. 121vv., zegt, werd het grootste gedeelte van het Oude Testament te Alexandrië

in het Grieks vertaald (septuaginta) die tekst werd de Bijbeltekst van de diasporajoden en, later, van de eerste christenen; na de vertaling van de Oud-Sumerische hymnen in het Babylonisch, is deze vertaling de eerste grote poging om van een taal in een andere te vertalen en wel zo dat 'vertaling' reikt van **a/** streng woordelijk weergeven tot **b**/ 'vrije' vertaling; deze vertaling geschiedde door de Zeventig die werkten onder de bescherming van koning Ptolemaios II Filadelfos (-367/ -282) en z'n opvolgers;

W. Clarysse en A. Wouters, Een rijke bron van kennis over de Oudheid, in Alumni Leuven 8:3 (sept. 1977, blz. 21/23, wijzen op de papyrologie, te Leuven gestart in 1936 en uitgegroeid tot wereldfaam: papyrus was de schrijfstof in de oudheid, vooral in Egypte bewaard, omwille van het ultradroge klimaat; de oudste papyri dateren van ± -2.500 (piramidentijd), doch 'papyrologie' betekent de studie van de documenten tussen **a/** de verovering van Egypte door Alexandros (-323) en **b/** de verovering ervan door de Arabieren (+650), m.a.w. de Hellenistische tijd.

Van Sapfo werden 264 fragmenten gevonden; van Platon zijn er papyri, gekopieerd nog geen eeuw na zijn dood; van Aristoteles vond men de volledige "Staatsinstellingen der Atheners" (waarin hij zich als historicus ontpopt); op vele gebieden zijn de papyri 'n documentatie bij uitstek over het Hellenisme.

Eén voorbeeld: op grond van grafschriften, taksbewijzen en mummie - opschriften kan men aantonen dat de gemiddelde leeftijd in Egypte, toen ten tijde, amper vijfendertig jaar was; - hetgeen te denken geeft omtrent de antieke indruk dat worden en vergaan het kenmerk waren van de fusis.

GW155

(II) Het tweede (= Romeins - Oosters) Hellenisme. –

Ondertussen vestigt Rome geleidelijk, z'n imperium: in -168 ontstaat de Romeinse provincie Macedonia, in -129 Asia (Pergamon), in -30 Aegyptus (Egypte); in +70 valt Jeruzalem; - van +114 tot +117 ontstaan de provincies Armenia (het oude Oerartoe), Assyria, Mesopotamia. –

Dit terwijl, in het Westen, -58/-51, Julius Caesar Gallië verovert (waarbij in -55 de eerste Rijnovertocht en overtocht naar Brittannië plaatsheeft). -49/-46 verovert J. Caesar Spanje. –

Twee tijdvakken inzake keizerschap: **(a)** -27: Octavianus krijgt de eretitel 'Augustus' (de verhevene); hij wordt 'princeps', de eerste onder gelijken (principaat); **(b)1** +37/ +41: keizer Caligula vervangt het 'princi-paat' door het

Hellenistisch-Oosters godkoningschap (dominaat in het verschiet); **(b)2** +274: keizer Aurelianus wordt "dominus et deus" (heer en god); tegelijk wordt de zonne-eredienst van Emesa (sol invictus) als staatsreligie ingevoerd; **(b)3** +297: onder Domitianus wordt het eigenlijke dominaat (d.i. volstrekte monarchie rond de goddelijke keizer) ingevoerd.

-- Zoals *M.P. Nilsson, Les croyances religieuses de la Grèce antique*, Paris, 1955, p. 99, zegt, begint (na de filosofische verlichting (sofistisch begrepen)), omtrent één eeuw na de veroveringen van Alexandros (-336/-323: hij sterft in -323 te Babylon aan de koorts), de grote terugkeer van de mensen tot de religie, en wel de Oosterse religie heel bijzonder.

Zoals *F. Cumont, Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929-4 (1905-1), pp. 1-2, zegt, vond Rome, in het Westen, de basis van zijn krijgsmacht (de legioenen van de Donau en de Rijn waren steeds veel betrouwbaarder dan die van de Eufraat en de Nijl), doch, nog voordat Constantijn de Grote (+324/ +337: in +330 krijgt Buzantion de naam Constantinopolis als christelijke rijkshoofdstad) het zwaartepunt verlegt naar het Oosten vindt Rome in het Westen nijverheid en rijkdom, technische vaardigheid en artistieke scheppingskracht, verstand en wetenschap, om van zijn hoofdverrichting, religie te zwijgen. **'**

***Tweede' Hellenisme.* –** Inderdaad, de Romeinse tijd verschilt van de Alexandrijns-Diadochische tijd: **(i)** de Oosterse staten van het Hellenisme verdwijnen tot Romeinse provincies; **(ii) a** de pax romana, de Romeinse vrede, komt in de plaats van voortdurende onrust, althans totdat +/- +220 de 'crisis van de antieke wereld' inzet, doordat Germanen en Sarmaten (N.), Perzen (O.), Berbers en Moren (Z.), als "bereden grensvolkeren" beginnen op te dringen; **(ii)b**. één echte oikoumenè, bewoonde wereld, ontstaat in dat kader; **(ii)c** het Latijn, als taal, komt op nevens de Griekse koinè; **(ii)d** het Romeinse recht en de Romeinse bestuursvormen, althans tot op zekere hoogte in het Oosten, vinden overal ingang. Toch

GW156

niettegenstaande deze werkelijke verschillen, blijft het Hellenisme: "Voorzeker, Rome verovert, beetje voor beetje, Hellas en de Griekse koninkrijken, terwijl de Griekse prinsen de hoge satrapieën - d.i. provincies met aan haar hoofd vazallen, 'satrapen' genaamd - beheersen en zich van westelijk Indië meester maken.

Doch overal versterken de opbloei van de uitwisselingen en de toegang tot de Griekse cultuur die eruit voortvloeit, de rijkdom en het prestige van de

leidende volkslagen, Romeinse nobilitas, Baktriaanse en Indische élites die met de Griekse bezetter collabo-reren.

Op ideologisch vlak vertegenwoordigen de religieuze syncretismen, waarin het Hellenisme min of meer 'n rol speelt, 'n kostbare bijdrage tot de verwerving en het behoud van de macht, - te Rome in het voordeel van de verbovennatuurlijkte imperatores, nl. op grond van hun persoonlijke verhouding tot de goden, - in Indië, waar 'n gehelleniseerd Boeddhisme - de zgn. Grieks-Boeddhistische kunst dateert men heden ten dage als zijnde van de eerste eeuw na Christus, dus van na het einde van de Griekse overheersing, - de volksmassa's van deze aarde vervreemdt door hun de hersenschimmige hoop op 'n hiernamaals, dat ze voor hun geduld hier op aarde zal belonen, zogezegd, voor te spiegelen." Aldus P. Lévêque, o.c., p. 540: - o.c., 525, zet steller de gelijkenissen met het eerste Hellenisme op 'n rijtje: heel het Oosterse gedeelte van het Romeins imperium blijft Grieks, taalkundig en cultureel gesproken;

Hellas zelf kent, in de tweede eeuw na Christus, 'n heropleving ('Renaissance'), belichaamd in geesten zo uiteenlopend als **1/** Plutarchos van Chaironeia (+45/+125), eclectisch platonieker, **2/** Loukianos (Lt. Lucianus) van Samosata (in Syrië) (+120/185), de schaamtevrije schrijver van ontspanningsliteratuur, de veelbereisde retor, en **3**/ Pausanias ergens uit Anatolië (+/- +150/180 z' n akmè of hoogtepunt van activiteit), de land- en volkenkundige, steller van 'n tiendelige *Periègèsis tès Hellados*, 'n reisgeleide door het toenmalige Hellas. –

Dit terwijl in het Westen **(i)** de meest dynamische provincies tegelijk de gehelleniseerde provincies zijn, gedurende lange tijd, nl. Baetica, d.i. Zuid-Spanje, Tarraconensis, d.i. N.O. Spanje, Narbonensis, d.i. Zuid-Frankrijk, en Africa, d.i. de streek rond Carthago, en (ii) Rome algeheel gehelleniseerd is (**a/** retoriek als paideia (Isokrates), **b**/ kunst (t/m derde eeuw), **c/** letterkunde, **d/** religio, **e/** wijsbegeerte (Stoa, onder de Antonini (+96/ +192) of adoptiefkeizers, hun tweede naam), **f/** autocratische monarchie-opvatting). **(iii)** De **crisis** van de derde eeuw na Chr., die de Romeinse oikoumenè doet daveren op haar grondvesten ziet **a/** de heropleving van het Platonisme (theosofisch geduid) en **b/** de doorbraak van één Oosterse religie, het Christendom. —

Besluit: hoe verschillend ook, **a/** de zuiver Hellenistische en **b/** de Romeins-Hellenistische perioden zijn fundamenteel één.

GW157

Indusbeschaving en Hellas. –

P. Lévêque, L av. gr., 520, schrijft: "Sommige Oosterse elementen van het Pythagorisme kunnen Indisch zijn. In alle geval, het "grote jaar" van 10.800 jaren dat, volgens Herakleitos, de hemellichamen toelaat hun posities opnieuw in te nemen, is het waarschijnlijk.

Men weet dat mensen als Dodds het 'Oosterse' in het Pythagorisme betwijfelen; - dit niet zonder ernstige redenen. -- "Aristoxenos van Taranton, leerling van Aristoteles, vermeldt het bezoek aan Socrates van 'n Indische wijze die hem leert dat men, zonder kennis van de goddelijke dingen, de menselijke niet kennen kan: waar of vals, deze anekdote kwam niet onzinnig voor." –

"De geschiedenis der vakwetenschappen (sterrenkunde en geneeskunde vooral) zou, van deze invloed van het Oosten in het Westen, ook voorbeelden verschaffen. De Hippokratische traktaten kennen Indische geneeswijzen. Het traktaat "Over de winden" verklaart de ziekte uitgaande van de omloop der winden in het lichaam volgens Brahmanenbespiegelingen. *Platon*, in *z*' n *Timaios*, verklaart het lichaamsevenwicht uitgaande van drie wezenlijke stoffen, lucht, flegma en gal, - 'n leer die klassiek is in de Indische fysiologie." –

Besluit. –

a/ Voor de Voorsocratiek en de Klassiek, indien er Indische invloeden zijn, dan zijn zij **(i)** onzeker en **(ii)** schaars. Wel brengen handelsbetrekkingen en gezantschappen steeds intenser contacten, mettertijd.

b/ De Hellenistische tijd, na Alexandros' veroveringen tot aan de Indus, intensifieert de wisselwerking, natuurlijk. Zo b.v. bewondert men de Indische gumnosofistai, d.i. letterlijk de naakt (gumnos) levende wijsheidsleraars. "Het Romeinse tijdvak alleen beleeft de ware ontwikkeling van intellectuele contacten, dankzij toegenomen handelsbetrekkingen. Dan werkt Indië zich in de sterrenkunde, astrologie, geneeskunde der Grieken in en bootst, misschien, hun theater na. Omgekeerd kan men 'n Indische invloed vermoeden op de Helleense roman of op het denken van de Gnostiekers en van Plotinos (+203/+269)." (o.c., 520). M.a.w. ook in de Hellenistische tijden is de Indische invloed **(i)** schaars en **(ii)** meestal onzeker.

Indië's vroegculturen. –

De archaïsche cultuur werd, 1921/1924, ontdekt: stedenbeschaving (Mohenjo Daro, Harappa) bestond, +/- -3000 / - 1500 ('Induscultuur'), met paleizen, huizen, sieraden, schrift, beelden. enz. De godenbeelden, fallosvering, maangodin, heilige dieren, slangendemonen, enz. geven 'n schets van de oerreligie, die 'vruchthaarheidsreligie' (chthonisch) was. De dragers

waren wellicht Dravida's +/- -1500/-1200 vallen de Ariërs (+/- -2500/-2000 in de Zuid-Russische steppen rond het Aralmeer gesitueerd) binnen. Zij vormen de bovenlaag der bevolking met haar vier kasten (brahmanen; - adellijke krijgers; - boeren, kooplui, ambtenaren; - dienend volk), eigen taal (Sanskriet), Rigvedarreligie (+/- -1000) afgewerkt, waaruit +/- -600/ +400 het oudste Hindoeïsme (Brahmanisme) ontstaat) Vgl. *C. Bleeker, Het geheim van de godsdienst*, Wassenaar, blz. 31.

GW158

Het Hindoeïsme

Deze religie is, aldus *F. Moller-Kristensen, Indische Religionen*, in *J. Asmussen / J. Laessoe/C. Colpe, Handbuch der Religionsgeschichte,* Göttingen, 1972 (*Deens: Kobenhavn, 1968-1, 1972²), II,* S. 373/513, een versmelting van niet-Arische en Arische religies, rond -600 begonnen (o.c., 377): eredienstvoorwerpen uit de vroegste Induscultuur gelij-ken sterk op die van het latere Hindoeïsme, - zo b.v.

a/ vrouwenbeelden (zgn. 'moedergodinnen', 'hemelkoninginnen')

b/ 'n godheid die in soort yogazithouding, omgeven van dieren, troont (herinnert aan Sjiva, de Heer der dieren, de grote yogi), linga (manlijk gemachtsorgaan) en yoni (vrouwelijk gemachtsorgaan),- beide vindt men ook in de Sjivareligie (o.c., 376). Zodat het oudste Hindoeïsme, ook wel Brahmanisme geheten, als 'n versmelting voorkomt van (Rig)vedareligie (Arische bovenlaag) en oorspronkelijke Indusreligie (onderlaag). Vgl. C. Bleeker, o.c., 38/43.

Verdere Indische ontwikkeling. –

a/ Indusreligie; **b/** (Rig)vedareligie (Vedisme) **c/** Oudste Hindoeïsme (Brahmanisme) vormen de achtergrond waartegen +/- -500 het Boeddhisme en het Jainisme ontstonden. –

Boeddha

Hij leefde omtrent -560/ -480. Hij is ongeveer de tijdgenoot van Puthagoras, Parmenides, Herakleitos.

a/ Het Hinayanaboeddhisme, daarna

b/ het Mahayanaboeddhisme (dat veel sociaal-voelender is en meer tot de volksreligie neigt dan het Hinayana) en **c/** het Vajrayanaboeddhisme (de Tantris(tis)che duiding van het Mahayana) tonen ons de ontwikkeling van Boeddha's stelsel, in en ook buiten Indië. –

Vardhamana,
beter bekend onder z' n bijnaam Mahavira (de grote held), leefde van omtrent -540 tot -470. Streng ascetisch heeft hij zich doodgevast. In 1961 waren, officieel -statistisch, nog twee miljoen Jaina's (Mahavira-aanhangers) in India. 'Jina' betekent 'overwinnaar', d.i. iemand die de verlossing bereikt heeft. Daarvandaan de naam Jainisme, - stelsel dat niet buiten India geraakte.

Opm.: - In Tibet zijn twee lagen onderkenbaar: **(i)** de oudste, inheemse, het Bonisme ('beunisme' uitgesproken), dat een polytheïsme is, en **(ii)** het Lamaïsme, dat Hinayana, Mahayana en Tantisme ('n androgiene religie) omvat. –

In China bestaat het Sj'en- of meditatieboeddhisme, sinds +61, nevens het Taoïsme (Lao-Tse (-604/-517)), dat het yin of passief-vrouwelijke aspect (// Aristoteles' dunamis), schaduwrijk-vochtig aspect oorspronkelijk, benadrukt, en het Confucianisme (Khong-Foe -Tse (-551/-471)), dat ethisch-politisch ingesteld is en het yang, het oorspronkelijk zonbeschenen - droge, het mannelijk-werkdadige aspect van het heelal benadrukt. –

In Japan bestaat het Boeddhisme vooral in twee vormen: **(i)** het Amida boeddhisme (dat 'genade' benadrukt) en **(ii)** het Zenboeddhisme ('zen' is het Chinese sj'en) dat 'satori' ('n soort vervoering) beoogt en dit in twee hoofdvormen, Rinzai (paradoxaal) en Soto (verwijlend-meditatief) - tegen het Sjin-to(isme) als achtergrond (Japanse oerreligie).

GW159

Het geestesleven. –
Het geestesleven gaat door in het door Alexander de Grote geschapen kader. Wij overlopen het vlug. Doch vooreerst het nieuwe sociale kenmerk ervan: het individualisme, dat de enkeling, sedert de Protosofistiek, op de voorgrond plaatst, zet zich volkomen door a/ de persoonlijke bijval van de lyrische dichter, b/ de zucht naar 'n persoonlijke zienswijze bij de wijsgeer en c/ de persoonlijke noden in de religieuze ziel bewijzen het; de basisgemeenschap, de kleinschalige groep, - zij zijn de nieuwe 'thuis' van de enkeling: **a**/ de cenakels der dichters, **b/** de werkplaats der kunstenaars, **c/** de 'school' der vakwetenschappers en wijsgeren, **d/** de 'broederschappen' der religieuze middens bewijzen het. –

Wat betekent dit dubbele feit? Dat de paideia politikê, de humanitas civilis, de staatsburgerlijke gemeenschapsgetrouwe vorming, van vroeger plaats gemaakt heeft voor 'n paideia die de persoonlijke vorming van de enkeling

bedoelt op grond van 'n aantal private leerprocessen. Aldus *W. Jaeger, Paideia* I, 16.

De agologie der moderne tijden, zegt Jaeger, stamt in rechte lijn van die Hellenistische agologie af. En *H.-I. Marrou, Histoire de l' éducation dans l'antiquite,* Paris, 1948, pp. 139ss., zegt dat, na Aristoteles en Alexander, de antieke paideia pas echt zichzelf wordt: de adellijke kalokaigathia (versmelting van schoon en zedelijk goed d.m.v. muzische en gymnastische vorming verdwijnt; de literaire schoolopvoeding, komt in de plaats. -- Deze letterkundige, retorische schoolopvoeding situeert zich echter niet meer, zoals in de Attische tijd (Sofistiek, Socratiek), in de democratische polis: "Dit betekent dat de enkeling voortaan over geen enkele politieke vrijheid meer beschikt. Hij is geen burger meer zoals vroeger, doch een bourgeois. Blijft er dan niets meer over van de Griekse vrijheid? Toch wel.

De enkeling die de vrijheid blijft zoeken, trekt zich terug op de vluchtheuvels van wetenschap, godsdienst en wijsbegeerte en zal op deze gebieden de geestelijke vrijheid beleven, die reeds door Socrates werd verkondigd." (*W. Peremans, De Griekse vrijheid*, Hasselt,1978, blz. 19). Die 'geestelijke", versta intellectueel-rationele en religieuze vrijheid situeert zich in de vakwetenschappen, de wijsbegeerte en de religieuze verlossings-gedachte.

Toch mag men niet overdrijven: Alexander heeft universalistische neigingen. Hij wil de 'barbaros', de niet-Griek, met de Griek versmelten; deze is immers, voor hem, ook 'n mens. 'Mens' wordt 'n **a/** meer dan polisgebonden, zelfs **b/** meer dan panhelleens begrip; **c/** het wordt universeel! Alexander huwt Roxane, de dochter van 'n Sogdiaans edelman; daarna huwt hij drie Perzische prinsessen, - de plaatselijke bewoners, hun gebruiken en zeden, o.m. hun religie, waardeert hij: zo herstelt hij de tempel van Mardoek te Babylon en die van Amon te Karnak.

GW160

'Menselijke natuur'

Deze wordt nu de gemeenschappelijke eigenschap van al de 'mensen' die in het geweldige Alexandrijnse leefkader 'n plaats hebben, of zij nu Hellenen, Macedoniërs, Perzen, Baktriërs, Indiërs, Romeinen of Egyptenaren zijn.

Alexander, die hellenist was - hij stichtte zomaar vierendertig steden die 'Alexandria' heetten en bedoeld waren o.m. als vergrieksingscentra -, was toch universalistisch genoeg om b.v. uit Indië een oudgeworden brahmaan, Kalanos geheten, mee te brengen en om hem toe te staan dat hij, op de brandstapel,

zich van het aardse leven bevrijdt; wat voor ‘n levensvriendelijke Helleen ‘n gruwel moet geweest zijn. De universalistische mensgedachte zet zich, in de Stoa, door tot ‘n kosmische dimensie: zoals bij Herakleitos en andere Voorsokratiekers, weet de Stoicus zich ‘burger’ niet alleen in de plaatselijke polis, niet alleen in ‘n panhelleens politiek kader, zelfs niet enkel in het Hellenistische rijk, maar in de algehele kosmos of heelal. Hij is ‘kosmopolites’, heelalburger.

Het telos, finis, doelstelling, van de paideitio van de Hellenistische mens is vooral praktisch: **(i)** gegeven de nieuwe en onzekere wereld waarin ik leef, **(ii)** hoe behoor ik te leven (ethisch, moreel) en hoe word ik gelukkig (eudemonisch)? Ziedaar de situatie, samengevat, en, even samengevat, de reactie erop. Het antwoord dat daarop gegeven wordt, is opvallend negatief: a.patheia, a.taraxiai, - begeertelоosheid, storingloosheid.

Typologie van het geestesleven.-

Men kan het geestesleven, vooral literair gezien, indelen als volgt: **(a)** retoriek, **(b)1**. menswetenschappen, **(b)2** natuurwetenschappen, **(b)3** occulte wetenschappen, **(c)** bellettrie (= verpozingsliteratuur). Overlopen wij deze domeinen vlug.

(a). Retoriek. –

De volksrede en de gerechtsrede vallen, door het verdwijnen der polis weg; rest de verpozingsrede en wel als schoolrede. - Demétrios van Faleron (-344/-), bekende van Aristoteles, zou, als balling te Alexandrië (Eg.), de ‘diatribè, de schoolvoordracht-, over ingebeelde gevallen, ingevoerd hebben en wel als volgt: uit de dialoog met twee, ontwikkelde zich de spreker die, alleen declamerend, zowel zichzelf als z ‘n gespreksgenoot, vervangt.

Tweede kenmerk, eigen aan de periode: de diatribe is moraliserend gericht tegen de gebreken der mensheid, waardoor zij retorische moraalfilosofie wordt.

Twee stromingen hebben zich bediend van de diatribe: **(i)** de Kunische rondreizende predikanten (zie hoger blz. 87 (Neo)kuniekers)), o.m. Dion van Borusthenes (Olbia) (-300/-350). **(ii)** de Christelijke predikanten.

Als stromingen zijn daar **(i)** Azianisme.(**a/** weke, welige Anatoliërs vragen ‘sierlijke’ stijl; **b/** ijdele, opgeblazene vragen de zgn. bombastische stijl); **(ii)** Atticisme (+/- +200) reageert en keert terug naar de

GW160

Attische retoren (Isokrates, Demosthenes e.a. - vgl. blz. *68/69, 123* supra); m.a.w. door z'n navolging in latere tijd van de klassieken werd het Atticisme 'n classicisme. – In Romeinse middens vonden de twee stromingen navolgers: Cicero, de grote redenaar, eclectieker (-106/-43), oud-leerling van de Griekse retorenschool op Rhodos, zocht de middenweg.

De Deuterosofistiek (Tweede Sofistiek). –

Zij vertegenwoordigt 'n reactie op de classicistische Atticisten en is 'n Neo-Asianisme. Onder de 'goede keizers', van Nerva tot Marcus Aurelius, +96/ +180, leeft inderdaad de Helleense retoriek hierop in nieuwe vorm: zij doordringt het ganse literaire leven; **(ii)** zij treedt, daarin de Protosofistiek gelijk, in het middenpunt van het leven. Zij was echter, in tegenstelling tot de Protosofistiek geen verlichtingsbeweging in de strenge zin, niettegenstaande de verregaande gelijkenis ermee.

Filostratos Lemnios - te onderscheiden van drie andere Filostratoi die z' n verwanten waren - (-191/-), in z'n *Bioi sofiston, Vitae sofistarum*, beschreef de mentaliteit en persoonlijkheid van de toenmalige sofisten. Zij waren rondreizende leraars, van Mesopotamië tot Gallië optredend in de groter steden: de centra echter waren de steden van Anatolië's kust, Efesos, Miletos, Smurna,- later ook Athene en Rome.

De pronkrede (verpozingsrede) was hun specialiteit en wel om voor om het even welk publiek. Zij waren én bij heersers én bij het gewone volk gezocht, bewonderd, geliefd. Net als de eerste sofisten waren zij vaak welstellend: zij werkten tegen ereloon en ontvingen giften van keizers en hoge ambtenaren. Vaak waren zij openbare ambtenaren in Gallië, Spanje, Afrika, Hellas, Anatolië, (o.m. gezanten).

Aristeides uit Nusië (Anatolië) (+129/+190),

Hij was één der voornaamsten, en zegt: "De retor behoort 'n gerechtige gezindheid te koesteren: hij behoort zelf het gerechtige te doen en de andere mensen ertoe aan te zetten.

Hij behoort 'n vorst te zijn." Dit ideaal, deze paideia, verwijst niet naar mensen als Gorgias van Leontinoi, zeker niet naar de immorele sofisten als Trasumachos van Chalkedon, Kallikles of Menon (zie blz. *64, 69* supra doch naar Protagoras van Abdera, ja, naar Isokrates (zie blz. *123*). De 'tweede' sofist is de gevormde man en spreker, die zelfs filosofisch geschoold is, liefst. –

Dion van Prousa (nu Brussa) in Bithunia (Anatolië), +/- +40/112, 'Guldenmond' (Chrusostomos) bijgenaamd, beoefenaar van de Neo-kunische

diatribe, was genoeg bekend met wijsbegeerte om ze als levensbasis uit te werken. In +82 werd hij, om politieke redenen verbannen uit Italië en Anatolië; hij zwierf rond in de Balkan en Azië en verdiepte zich eclectisch, in Kunische en Stoïsche wijsbegeerte; overtuigd van z'n goddelijke roeping als zielegenezer, leefde hij z'n ideaal voor. Onder Nerva hersteld, hernam hij politieke en retorische werken.

GW162

Vernoemen wij ook nog Herodes Attikos van Marathon, (+101/+177); -- Libanios van Antiocheia (Syrië) (+314/+393), de retoriekleraar van verscheidene Griekse kerkvaders, in 'n later tijdvak. - Vgl. *O. Schönberger, ed., Philostratos, Die Bilder (Griechisch - Deutsch)*, München, 1968, S. 7/10; 17/ 20: Filostratos Lemnios (+/-+170/+245), was zelf sofist: aan het keizerlijke hof te Rome behoorde hij tot de kring van Iulia Domna, de moeder van Caracalla; aan haar richtte hij de 73-ste brief met 'n verdediging van de sofistiek.

Zij gaf hem opdracht het leven van Apollonios van Tuanas, de Neo-Pythagoreeër (einde eerste eeuw na Chr.), te schrijven, 'n werk in dienst van de politiek van uitwisseling tussen Oosten en Westen. Het werk *Eikones* is 'n hoogtepunt in de antieke beschrijving van kunsthistorische voorwerpen. – Dankzij dergelijke figuren kreeg het woord 'sofistès' - praktisch gelijkluidend met retor – "een alles overstralende glans" (o.c., 8). –

Hoe ver de invloed van de tweede sofistiek ging, toont ons *E. Floury, Hellénisme et christianisme: Saint Greroire de Nazianze et son temps,* Paris, 1930, pp. 72/88. Deze heilige (+329/+390) uit Kappadokië was "niet minder verzadigd van het sap van het hellenisme dan van het merg der twee testamenten (nl. van de Bijbel)". (o.c., 74). Ja, hij was "te zeer vriend van de retoriek en de welsprekendheid om het ver te schoppen in de wijsgerige bespiegeling" (o.c., 80), dermate was hij onder de invloed van de Deuterosofistiek. -

Zoals *S. IJseling, Retoriek en filosofie*, Bilthoven, 1975, blz. 24, zegt: "Ook de kerkvaders, die, naast grote theologen en gelovigen, ook grote redenaars of predikanten waren, zijn bijna alle gevormd in de retorische traditie. Zij wisten dat het geloof een kwestie van overtuigd zijn is en dat dit geloof verkondigd moest worden door een overtuigend en persuasief spreken. Het geloof bestaat slechts dankzij de verkondiging".

Het is deze traditie die, in de tijd der Italiaanse Renaissance, opnieuw opgenomen wordt door de Jezuïeten, die van retoriek zelfs 'n hoofdvak maken.

Met dit alles blijkt hoe wij nog van de Deuterosofistiek leven (o.m. in de verkondigingsleer).

(b)1. Alfa - wetenschappen. –

Onder de vakwetenschappen valt te noteren de met het bibliotheekwezen samengaande filologia, filologie (woordbegeerte, d.i. taalwetenschap, die, tegelijk, culturologie (cultuurkunde) en literatuurgeschiedenis is: Zenodotos van Efesos (-325/-260), Kallimachos van Kureno (-310/-240) - die ook dichter was -, Eratosthenès van Kurene (-275/-195) - die ook wiskundige en aardrijkskundige was -, Aristarchos van Samothrakè (-217/-145) zijn de grondleggers. Hand in hand daarmee ging de chronologia, chronologie, d.i. de wetenschap der datering en der data van geschiedenis, vooral letterkundige historie, *Timaios* van Tauromenion (Sicilië) (+/- 300), *Geschiedenis van het Westen*, voerde de tijdrekening volgens olympiaden in, d.i. 'n universele i.p.v. lokale ordening der historische feiten.

GW163

De geschiedschrijving

Deze zet de hoge overlevering voort van de gouden eeuw. "Wat Alexander ontzegd bleef, viel het rijzende Rome ten deel: 'n heraut van z'n grootheid en z'n daden, die ze in haar wereldhistorische betekenis vatte en wilde schilderen" (Wendland-Pohlenz). Deze heraut was 'n Griek, Polubios (Polybius), uit Megalopolis (+/- -210/-120)." (*E. von Tunk, Kurze Gcschichte der altgriechischen Literatur*, Einsiedeln / Köln, 1942, S. 71).

Zijn werk is, in veertig boeken, de eerste wereldgeschiedenis, - weerom 'n teken van universalisme. - Polubios noemt z'n geschiedschrijving 'pragmatisch', d.i. de pragmata of feiten (geen vertelsels) weergevend. Heden ten dage betekent 'pragmatisch' **(i)** wat de oorzakelijke betrekkingen weergeeft of **(ii)** wat op oorzakelijke wijze 'n resultaat beoogt. Zoals Thoukudides let Polubios ook op het oorzakelijk verband der feiten, waaruit bruikbaarheid der lessen van de geschiedenis volgt. —

Net als Thoukudides is Polubios 'a.theos': hij gelooft niet in 'goden' als beheersers der geschiedkundige feiten. Als Euripides is hij irrationalistisch: de 'tuchè' (grillig toeval) stuurt vele menselijke pogingen en vooruitzichten in de war.

Individualistisch als hij is, beweert hij dat de enkeling toch zijn leven zelf maken kan, niettegenstaande het lot. Zo ook de volkeren. -- Ook is er 'n verschuiving in z'n Rome-verering merkbaar: eerst grenzeloos

Romebewonderaar, wordt hij alsmaar bezorgder omtrent het machtsmisbruik en over het resultaat van Rome's imperialisme. Het boek is het eerste grote model van koinè.

- Varianten van historiografie.

Samenvattende (b.v. Diodoros uit Sicilië (tss. -100 en -1), **(ii)** retorische (b.v. Dionusios van Halikarnassos (tijdgenoot van keizer Augustus), Kassios Dion (Cassius Dio) van Nikaia (Bithunia) (+155/+235)), **(iii)** biografische (b.v. Ploutarchos van Chaironeia (+48/+122), die telkens 'n Romein en 'n Griek vergeleek met opvoedkundige bedoe-lingen).

Opm.- De volkskunde

Deze komt op, zowel bij chronologen en historiografen als bij dichters (zo b.v. Kallimachos van Kurene (-310/-240), - Aitia, Oorsprongen, d.i. vier boeken over vieringsgebruiken, heiligdommen, steden enz.).

De aardrijkskunde,

Dankzij de Alexandrijns-Diadochische leefruimte, zet de aardrijkskunde zich door: Putheas van Massilia (-350/ -285), zeevaarder die, vanuit Marseille, Engeland voorbij voer tot 'Thule' (dat ofwel Noorwegen ofwel IJsland was); vooral Strabon van Amaseia (Pontos) (-64/+21) in z' n Geografia (**1.** Kritiek op Homeros, Eratosthenes; **2.** Fysisch-mathematische geografie; 3/10. Europese landen; 11/16. Aziatische landen; 17. Afrikaanse landen) biedt 'n stoïsche wijsbegeerte van de aardrijkskunde; ook Pausanias uit Ludia (+/- -150: Periègèsis). - Weerom die universalistische trek! De fusis anthropinè, natura humana, is alle mensen gemeenschappelijk.

GW164

(b)2. Bèta - wetenschappen.

Retoriek, - filologie, chronologie, geschiedschrijving, - ja, zelfs, enigszins, aardrijkskunde' - zij alle zijn eerder Attisch (sofistisch-Socratisch) van geest; de volgende vakken daarentegen zijn 'natuurwetenschap', meer in de geest van de Milesische historie en fusikè. –

(b)2a. Mathematiek. –

De Pythagoreeërs, enigszins de Zenonische Eleaten, later de Platoniekers in de Academie, - zij allen hadden de wiskunde beoefend (zie blz. 23 supra). Eukleides van Alexandreia (+/- -300) vat het ganse gebied samen in de dertien boeken van zijn Stoicheia (Elementa), voortbouwend op zijn voorgangers, uitwerkend wat zij nog niet hadden bereikt.

Archimedes van Syracuse (-287/-212), de grootste wiskundige van de oudheid, gedood bij het beleg van zijn vaderstad door de Romeinen (tweede Punische oorlog) hij was wetenschappelijk raadgever bij de verdediging van de stad - is bekend om zijn uitspraak: “Geef mij ergens ‘n steunvlak en ik beweeg de aarde” (minimale kracht beweegt maximaal gewicht) en om z’n uitroep “Heurèka, Heurèka!” (toen hij de verhouding van zilver en goud bepaalde in de kroon van Hiëron II, de vorst die z’n vriend was). Meetkundige wiskunde, doch ook mechanica was zijn domein. Daarin is hij een verre wegbereider van Galileo Galilei, in de Renaissancetijd.

Hipparchos van Nikaia (Bithunia) (-190/ -120) de sterrenkundige, stichtte, +/- -150, de driehoeksmeting. - De Alexandrijnse wiskundeschool bestond tot ver in de christelijke tijd (Pappos van Alexandreia (+/- +300; Diofantos van Alexandreia (+/-+250, de eerste Griek die de getallen niet geometrisch benaderde (zoals, sinds de Pythagoreeërs, gebruikelijk) doch eerder in wat later ‘algebraïsche’ zin geheten wordt: ‘n zuivere arithmètikè ontstaat op die wijze, ‘n getalwiskunde in modernere zin, eindelijk, Hupathia, mathematiekerin, Neo-Platonisch van richting, wordt door kristenen gestenigd in +415.

(b)2b Astronomie –

Een erfenis van de fysiekers die de hemelkoepel ‘beschouwden’. Zij kent twee basishypothesen: heliocentrisme met Aristarchos van Samos (-310/-230) als voorvechter (“De vaste sterren en de zon blijven onbewogen en de aarde draait rond de zon in de omtrek van een kring, waarbij de zon in het midden van de kring ligt”,- aldus zegt Archimedes zijn thesis uit; “De aarde draait om haar eigen as”, - aldus volgens Ploutarchos); later tracht Seleukos van Seleukia (aan de Tigris) rond -150, het heliocentrisme te verdedigen;

Hipparchos van Nikaia, de grootste der Helleense astronomen, merkt in -134 ‘n nieuwe vaste ster op, - wat hem ertoe aanzet ‘n cataloog van der hemellichamen op te stellen die het deed totdat, in de XVII-de e., de verrekijker werd uitgevonden; hij was, desniettegenstaande, geocentrist dankzij ‘n uiterst vernuftig denkmodel. Deze controverse loopt vooruit op Copernicus’ tijd!

GW165

(b)2c Geneeskunde. –

De Asklepiosheiligdommen (Epidauros, Pergamon), - Kos (met z’n beroemd Asklepieion) en Knidos, blijven doorleven en, steeds weer, zet de fysische methode zich door, ofschoon de archaïsche methode ook voortbestaat.

Hippokrates van Kos (-460/ -377), alsook het Corpus Hippocraticum richten het onderzoek in de Alexandrijnse en Pergameense artsenscholen.

Herófilos van Chalkedon (tss. -300 en -250) was de dogmatische geneesheer te Alexandrië (waar z'n school nog bloeide einde eerste eeuw na Chr.), - 'n groot geleerde (die redenering benadrukte) doch tegelijk 'n praktijkman (die proefneming nevens redenering stelde) die een pionier van de anatomie was; hij ontdekt het zenuwstelsel, legt er de algemene werking van uit door op het ruggenmerg en de hersenen te wijzen. Hij was de thesis toegedaan dat gezondheid de onmisbare grondslag is van alle lichamelijk en geestelijk geluk.

Erasistratos van Keos, tijdgenoot en collega van Herofilos, te Alexandrië, sticht de fysiologie en zijn boeken werden nog, in de vierde eeuw na Chr. gelezen; hoewel eerder theoretisch (hij was Demokriteïsch van richting), trok de bloedsomloop z'n aandacht. Tot Harvey geldt z'n gezag op dat punt.

- Galenos (Galenus) van Pergamon (+129/ +199)

Hij is de grootste medicus van de oudheid. Hij studeerde in Hellas en Alexandrië, begon z'n praktijk in Pergamon in -157, gaat naar Rome in -162. Hij was eclectisch dogmatieker: Platon en Hippokrates, in mindere mate Aristoteles, waren z'n inspiratoren; doch hij verwoordde zoveel mogelijk zijn eigen oordeel. Vooral anatomie en fysiologie hielden hem op: zijn fysiologisch speurwerk, gesteund op proefneming, was meesterlijk, vooral op neurologisch terrein. Overtuigd generalist, was hij tegen de specialisering zoals zijn tijdgenoten ze opvatten. Ook was hij individueel gericht: de geneesheer heeft met enkelingen te doen en geneeskunde kan zich niet in algemene uitspraken nauwkeurig uitdrukken. - Galenos was monotheïst en teleoloog, zo religieus dat zelfs anatomie voor hem Godverering was. -- Nevens de zeer grote nawerking van Aristoteles komt die van Galenos: zijn werken werden, ten gebruike van dokters - studenten, nog in de eerst helft van de XIX-de e. uitgegeven.

Besluit:

"De Hellenistische wetenschap heeft grenzen die men niet wegmoffelen kan. (...) Toch staat men verbaasd van de bereikte vooruitgang 'Wie Archimedes en Apollonios begrijpt, zegt Leibniz, beschouwt met minder bewondering de modernen."

Deze bloei is des te merkwaardiger dat hij alles samen genomen het einde van de antieke wetenschap vertegenwoordigt (*P. Lévêque, L'aventure greque*, 1964, p, 462).-- Zoals *E. Dodds, Der Fortschrittsgcdanke*, Zürich / München,

1977, S. 34/35, zegt, is de vooruitgangsidee vooral te vinden bij actieve natuurvorsers en wel omtrent de natuurwetenschappelijke vooruitgang of bij diegenen die zich daarvoor interesseren. Na de vijfde eeuw voor Chr. valt deze vaststelling op.

GW165 bis

(b)3. Mystisch-magische wetenschappen. –

Bolos de Demokriteeër (+/- -200) volgens Suidas (= 'n lexicon) 'n Neo-Pythagoreeër, geboortig van Mendes (de Egyptische stad in de Nijldelta, bekend om haar 'heilige bok'), is de eerste 'anèr fusikos', physicus, 'fysieker' in de Hellenistische betekenis van het woord, nl. degene die op de hoogte is van de 'fusis' (desnoods en liefst in, het meervoud: fuseis, naturae), d.i. de occulte, magisch-mythische eigenschappen van de natuur en haar onderdelen.

De nieuwe betekenis is, religiehistorisch gesproken, de aninistisch-dynanistische betekenis van natuur(kennis). - Zijn hoofdwerk, *Fusika dunanera, Occulte fysiek*, beschouwt de fusis of natuur in haar drie rijken: **a/** het anorganische (gesteenten, metalen), **b/** planten, **c/** dieren en mensen.

Doch niet zoals de natuurwetenschap(pen), sedert (Demokritos en vooral sedert) Aristoteles en z'n leerling Theofrastos, in de houding van theoria, contemplatio, zonder nuttigheids- of bruikbaarheidsbedoelingen, louter lettend op **a/** de indeling (in soorten en ondersoorten) en op **b/** de oorzakelijke verbanden (gecentreerd rond de morfè, forma, vorm, die dit alles beheerst. - neen, Bolos heeft de houding van de magiër die de occulte bruikbaarheid opzoekt.

"Dit criterium van de nuttigheid is beslissend. Het duidt het best de grens aan waar twee werelden uiteengaan." *Aldus Festugière, La révélation d' Hermas Trismégiste, I (L'astrologie et les sciences occultes)*, Paris, 1944, p. 194, sprekend over de Aristotelische en de Neo Pythagoreïsche fusisopvattingen, die, inderdaad, als twee bijna vijandige werelden nevens elkaar leven vanaf de tweede eeuw voor Christus.

1/ Het hemelruim wordt niet bekeken als 'vorm' (met boven- en ondermaanse lagen) die Aristoteles 'beschouwt', doch astrologisch, d.i. om er het lot der mensen in te 'lezen';

2/ de eigenschappen der gesteenten, der planten en dieren worden bestudeerd, weerom magisch, d.i. om er de occulte 'krachten' van op te sporen en bruikbaar te maken;

3/ de metalen worden 'alchemisch' bestudeerd niet om er 'n beschouwelijke 'vorm' (energeia) uit te puren doch om de formule te vinden die tot transmutatie in edel metaal (goud, b.v.) leiden kan. –

De eigenschapstudie is b.v. als volgt te zien: **a/** geel amber trekt alle lichte voorwerpen aan behalve basiliscus en geoliede voorwerpen trekijzer, ingewreven met knoflook, trekt het ijzer niet meer aan; **- b**/ murik (plant) klein blauw- of roodbloemig plantjes, giftig voor dieren, verwijdert kwaadaardige occulte invloeden; - **c/** de lichaamsdelen van de kameleon bezitten occulte 'krachten'; de afgevallen opperhuid van 'n slang is menstruatiebevorderend; de tong van 'n kikker, gelegd op de borst van 'n vrouw, doet haar tot bekentenissen overgaan; de hyenagal geneest oogkwalen, enz; -

Verder: de sympathieën (salamander/vuur, slang/venkelzaad, zwaluw/(stinkende) beter: welriekende gouw) en antipathieën (ibis/slang, slang/eikenbladeren, slang/speeksel van 'n vastend man, leeuw/haan, leeuw/vuur, enz.) vullen het boek (ook "over sympathieën en antipathieën" geheten).

GW165 tris

Pater Festugière, o.c., 37, bepaalt het begrip 'sumpatheia' (dat oorspronkelijk medelijden, ook medevoelen met (het lijden, de gevoelens van) de andere betekent) tussen de hemellichamen (en de 'geesten', 'goden' die ze bewonen), enerzijds, en anderzijds, de ondermaanse werkelijkheden bestaan 'kettingen', d.i. occulte verbanden; toepassing: 'n bepaalde plant mag maar geplukt worden onder de bescherming van 'n bepaald hemellichaam (of dierenriemteken); 'n bepaald gesteente is maar magisch 'werkzaam' (doeltreffend,- steeds dat 'pragmatisme' i.p.v. 'theoria' in Aristoteles' stijl), indien men er 'n bepaalde aanroeping over uitspreekt (die 'n 'geest' of 'god' betreft).

Omgekeerd: 'n bepaalde 'god' ('geest') gehoorzaamt slechts (in een 'theürgische' handeling, die zijn 'kracht' aanwendt in dienst van de magiër(in)), indien men hem 'n bepaald offer brengt of indien men er de 'fusis', (d.i. de magisch-mystische wezenheid) en de 'krachten' daarmee samengaande van kan verdichten in 'n beeltenis die men vervaardigd heeft.

Om die 'sympathieën' te achterhalen is de, sinds de Milesiërs, gangbare 'historia' (onderzoeksmethode), die Aristoteles uitgewerkt heeft, niet voldoende; **(i)** Egypte, met zijn tempelwijzen, **(ii)** Chaldea (Mesopotamië) met z'n astrologen, Perzië (Iran) met zijn magiërs (vgl. blz. *93* supra en **(iv)** Indië

(nauwkeuriger Indusland; nu Pakistan en Afghanistan) met z'n fakirs,- zij zijn, met **(v)** de Hebreeuwse profeten, de paradigmatische streken. Hun 'historia' is grondiger dan de klassiek-Helleense. Bolos heeft in z'n Cheirokmèta dunamera (Occulte voorschriften), dat de kunstmatige 'sympathische' voorschriften behandelt, daarvoor geput in apocriefe werken van Dardanos, Zoroaster, Ostanes e.a..

Om de 'sympathieën' ('correspondenties', correlaties van occulte aard) te achterhalen behoort de Helleense historia begeleid te zijn van **(i)** 'n goddelijke gunst ('genade') en / of (ii) magische kundigheid, - dingen die precies die Oosterlingen, echt of vermeend, bezitten, sinds oeroude tijden en waarmee zij het Helleense klassieke intellectualisme en rationalisme overtreffen (dat daartoe ontoereikend is).

Zoals Pater Festutugière, o.c., 41, schrijft: het programma van de filosofie en de ermee samengaande wetenschappen omvat in godgegeven kennis van de zijnden ('n ontologie dus), die:

a/ synchronisch, de structuur van het heelal (vooral de hemellichamen daarin) blootlegt, alsook de 'fusis' (d.i. occulte natuur) van gesteenten, planten, dieren, mensen en geesten (de 'rijken') en,

b/ diachronisch, de kringlopen (kukloi, cycli) van het heelal en zijn onderdelen, d.i. begin, midden en einde der tijden, van zon, maan en hemellichamen, van de seizoenen.

Bolos' werken weerspiegelen dit programma: behalve z' n *Fusika*, schreef hij over symboliek, wonderen (Thaumasia),- over magie (Paignia), alchemie (Bafika), astrologie, - over mantiek, geneeskunst, landbouwkunst, - over tactiek, ethiek, geschiedenis

GW165 quater

(*Peri Ioudaion*). Men ziet 'n encyclopedisch corpus! De nieuwe 'occulte' paideia steunt in hoge mate op de astrale religie. Daarom 'n woordje over de astrologie. Twee boeken zijn hier aan te bevelen: *P. Festugière, La révélation d' Hermes Trismègiste, II (Le Dieu cosmique)*, Paris, 1949: van *Platon's Epinomis* - zie hoger blz. 119v. - loopt 'n astrotheologische lijn over

Aristoteles' (jeugdwerk) *Peri filosofias*, de Stoa (waarover straks), het eclectisch dogmatisme van Cicero, het traktaat *De Mundo* en Filon de Jood, tot aan het Hermetisme; *A. Bouché - Leclereq, L' astrologie grecque*, Paris, 1889 (anastatisch: Bruxelles, 1963): "Wat Manetho (+/- -280) deed voor Egypte, in het begin van de derde eeuw voor Chr., dat deed de priester Berosos uit

Chaldea voor zijn land" (o.c., 36). Was Manetho Egyptisch hogepriester te Heliopolis onder de twee eerste Ptolemaien (-367/-246), die Aiguptiaka (Egypte' s geschiedenis t/m -323 volgens dynastieën) schreef, Bèro(s)sos was priester van Bel ('n godheid) en steller van Babuloniaka (Babylonië's geschiedenis) in drie boeken, opgedragen aan Antiochos I (Soter) (-324/-261), waarvan de betekenis ligt in de publicatie in Helleens milieu van Babylonische geschiedenis en astrologie, resp. astronomie, die zo innig verweven zijn.

Rond -260 ontstaat de Helleense astrologie n.a.v. Berosos' werk: hij vestigt zich zelfs op het eiland Kos om de astronomie, resp. astrologie te onderwijzen aan de geneeskunde - studenten aldaar. Op blz. 87 vat steller de dogmata van de astrologie samen: O.g.v. algemene 'sumpathia' (solidariteit op occult gebied) oefenen de hemellichamen op de aarde (inzonderheid op de mens, die met de hele wereld in verband staat) 'n invloed uit, in overeenstemming met hun natuur (vooral hun 'macht'); Deze invloed verloopt langs stromingen van 'krachten' ('uitvloeisels'), rechtlijnig van aard, en is erop gericht de 'patiënt' (die de invloed ondergaat) gelijkvormig te maken met de agent (die beïnvloedt);

De invloed hangt af van de positie der hemellichamen t.o.v. de aarde en / of de andere hemellichamen; gevolg: die invloed is, natuurlijk, ingewikkeld, onderhevig, daarenboven, aan mededingende invloeden, naar aard en grootte (desnoods tot de graad van omkering); De gepaarde invloed van de hemellichamen schept, op ieder ogenblik, 'gunstige' ogenblikken van diverse aard, die kunnen uitgebaat worden naarmate zij zich voordoen (katarchai-stelsel); De invloed op het ogenblik van de geboorte is dermate sterk dat hij eens en voorgoed het lot bepaalt (lot, dat, voortaan, in hoge mate onafhankelijk is van de verdere 'gunstige' omstandigheden) (genethlialogisch stelsel). -- Deze dogmata of beginselen volstaan om besluiten te verantwoorden en toepassingen technisch uit te werken. Behalve de Stoiekers, waren de filosofen en wetenschappers over het algemeen afkerig van de Chaldeïsche astrologie, hoe vergriekst ook; de Stoiekers verdedigden ze (o.c., 544).

GW165 Quinquies

-- De alchemie heeft ook haar vaste plaats in het occulte geheel.

Een Woord daarover. *P. Festugière, La révélation d' H. Tr., I (l 'astrologie et les sciences occultes*), Paris, 1944, pp. 217/282, geeft ons 'n inzicht. Het woord komt van het Arabisch 'alkimiya' - al (= lidwoord) + niet-Arabisch naamwoord (hetzij chemi, d.i. zwart hetzij chuma, d.i. smeltproces) - en slaat op 'n bewerking,

1/ nl. het vervaardigen van goud, zilver, enz. of, juister, de omvorming (transmutatie) van gewone metalen (lood, ijzer, tin, koper) in edele metalen

volgens ‘n drievoudig procedé: het verven van de oppervlakte van gewone metalen met ‘n laagje edel metaal (vergulding, verzilvering), het vernissen, waardoor edel uitzicht verwekt wordt, **(iii)** vermenging van metalen zodat edel uitzicht bereikt wordt;

2/ gewichtsvergroting was ‘n tweede aspect, zonder uitzichtsverandering, door toevoeging van andere metalen. -- “De Grieks- Egyptische alchemie, waaruit alle andere alchemieën voortspruiten, is geboren uit de samenvoeging van ‘n feit en ‘n leer.

Het feit is de praxis, in Egypte traditioneel, van de technieken van de goudsmidskunst. De leer is ‘n mengsel van Griekse filosofie, vooral ontleend aan Platon en Aristoteles, en mystische dromerijen.” (o.c., 218/219). Begonnen als ‘n techniek, groeide de alchemie mettertijd uit tot ‘n filosofie, ja, tot ‘n religie.

De overgang van Oud-Egyptische techniek naar filosofie, aldus Festugière, o.c., 219, geschiedde door Bolos van Mendos, die **a/** de ‘bafische’ (bantein, onderdompelen) voorschriften **b/** ‘n fysische’ onderbouw gaf (‘n theorie). Later ontstaat de klassieker *Fusika kai mustika*, Fysische en mystische gegevens, bestaande uit **(i)** voorschriften, **(ii)** ‘n oproepingsverhaal (nl. Ostanes, ‘n Perzisch magiër, opgeroepen uit de hades, begeleid door ‘n daimon, geeft ‘n aanduiding; “De boeken (van mijn vader) zijn in de tempel”) en **(iii)** polemische en doctrinele uiteenzettingen.

Na dit eerste grondwerk heeft men **a/** apocriefen (de mode in die tijd.) **b**/ Zosimos de alchemist (III-de of IV-de e. na Chr.), geboortig van Panopolis (Egypte), de evenknie van Bolos, en **c/** de commentatoren die techniekers, denkers of dromers zijn.

Alexandrië (Eg.) is blijkbaar de bakermat van de Hellenistische alchemie, die, behalve Hellenistische aspecten, Chaldeïsche, Egyptische en Joodse ja, Perzische aspecten vertoont. Dat, later, de alchemie belangwekkend was, bewijst keizer Diocletianus (+264/+305) met edict dat de vernieuwing van alle Egyptische boeken over vervaardiging van goud en zilver bevat. Vgl. *T. Burckhardt, L’alchimie (Science et sagesse)*, Paris, s.d., p. 29. Vgl. ook *M. Berthelot, Introduction à l’etude de la chimie des anciens et du moyen âge,* Paris, 1889 (anast., Brux., 1966).

Besluit. - De occultistische zienswijze is te vinden, behalve in ‘fysische werken, in romanliteratuur (Filostratos, Apuloius van Madauros (+ 123, ...)), **(ii)** allegorische literatuur (Horapollon), ja, **(iii)** kerkvaderlijke werken (Basileios, Ambrosius, Augustinus.

GW165 sexies

(c) Verpozingsliteratuur. –

Aristoteles zegt dat kunst een der doeleinden van de mens uitlokt, nl. verpozing, ontspanning. 'n Betere naam ware 'bellettrie', d.i. letterkunde waarvan het eerste (daarom niet het enige) doel is: schoonheid scheppen, waarin de mens verpozend opgaat.

(c)1. Dichtkunst. –

De Hellenistische tijd ziet de "doctus poeta", de geleerde dichter, de intellectuele dichter, ontstaan nevens de meer traditionele geïnspireerde dichter.

(c)la. Het epos

Homeros blijft het prototype, toch wordt het epos vernieuwd door Kallimachos van Kurene: hij wil nog niet bewerkte mythen en sagen kort en individueel in 'n 'nieuw' epos vastleggen (b.v. de Heraklesmythe); Apollonios van Alexandreia (-295/-215), heftig bestreden door Kallimachos en zijn kring, schrijft, in +/- 6.000 verzen, Argonautika (de Argonautensage doch, in weerwil van zijn Homerische archaïserende opzet, is dit niet klassiek doch 'n classicistisch werk. Beroemd en nawerkend is het feit dat hij de eerste is die eros in het epos invoert (*Jason en Medeia*, - door Vergilius nagevolgd in en Dido-episode). - In de IV-de / V-de eeuw is er 'n derde epostijd: Koïntos (Quintus) van Smurna (tss. +300 en +400) met z' n *Posthomerica* en vooral *Nonnos van Panopolis* (Eg.), tss. +400 en +500, met z' n *Dionusiaka* (de God Dionusos trekt naar Indië), 'n werk van +/- 25.000 verzen (het omvangrijkste der oudheid), universalistisch van mentaliteit; - christen gewordend schrijft hij Parafrasis op het Johannesevangelie.

(c)1b. De lyriek:

Deze kent **(i)** het epigram, d.i. 'n mini - stukje; zo b.v. Kallimachos van Kurene' s voorbeelden: "Iemand vertelde, Herakleitos, uw dood. 'n Traan bewoog mij: ik herinnerde mij hoe dikwijls wij beiden de zon, van op de plek waar wij bijeenwaren, zagen ondergaan. Maar gij zijt nu wellicht, gij, vriend uit Halikarnassos, allang stof en as. Toch leven uw nachtegaalzangen nog steeds, waarop Hades, de allesschrapende, niet de hand legt." (Kallimachos verneemt het afsterven van z'n vriend uit Karia (Anatolië) pas lang na z'n dood); - op Timon van Athene, 'n tijdgenoot van Perikles, die mensenhater was, dicht Kallimachos, in sofistische geest: "Timon, gij zijt er niet meer: wat haat gij, de duisternis of het licht? - 'De duisternis! Van uw soort (d.i. 'mensen') zijn er immers meer in de Hades. " (Vgl. *H. Rüdiger, Griechisthe Lyriker*, Zürich,

1949, S. 250/251; 343/344); omdat er meer 'mensen' in het duister van de onderwereld zijn, haat Timon, uit mensenhaat, meer dat duister (!) de elegie; zo Kallimachos' Aitia (waarover hoger). -- De klassieke elegie werd gezongen; de Hellenistische voorgedragen of gelezen.

(c) 1c. Het drama.

Kent **a**/ de 'nieuwe' Attische komedie, die eerder aan Eutipides herinnert dan aan Aristofanes: zij schildert de 'kleine man' in zijn alledaags leven; **b/** ook is daar het saterspel en de tragedie met Lukofron 's (van Chalkis: +/- -250) Alexandra; en, eindelijk, **c**/ de mimos (mime):

GW166

'n soort blijspel, dat, tss. -460 en -400, ontstond op Sicilië, en nu herop leeft dankzij vooral Theokritos van Surakousai (Syrakuse) (+/- -300/), bekend om zijn plattelandse en steedse mimen, 'Idyllen' genaamd. 'Eidullion', verkleinwoord van eidos, beeld, dus letterlijk 'beeldje', betekent 'klein gedicht', 'vluchtig gedicht'. Theokritos voert de koe-en geiteherders van zijn Siciliaans vaderland op in hun bonte dagelijkse leven, 'bukolisch' (boukolikos, bucolicus, herderlijk), d.i. 'n landelijk elysisch of paradijselijk leven in alle eenvoud voortoverend.

Opm.- De hymniek; -

De humnos, hymne, is 'n literatuursoort die, sedert de Homerische Hymnen (VII-de e. omtrent), bestaat (vgl. blz. 55 supra: over de invloed op de taal der fysiekers): het is een feestlied ter er van 'n godheid en wel van verhalende aard.

Kallimachos van Kurene maakt er iets lyrisch van. Als laatste exemplaren van dat soort golden de Orfische hymnen, ontstaan +/- +300. Onsterfelijkheidsgeloof der ziel, zielsverhuizing (metempsuchosis), versterving (askèsis), diervleesverbod, - ziedaar de hoofdtheses: de Orfieker gelooft dat de ziel - vgl. Puthagoras, Platon - in het sterfelijke lichaam gevangen zit, dat het ware leven dat van de ziel is en dat dit pas na de dood begint, dat de ziel behoort gelouterd te worden, en wel door zielsverhuizing en dankzij de verlossende god, Dionusos. Als geheime leer en praxis had het Orfisme geen tempels, geen theologisch systeem: slechts zeldzame letterkundige resten uit late oudheid geven 'n inzicht.

H. Rüdiger, o.c., 286/277, geeft 'n uittreksel "*Wierook ter ere van Hupnos* (Slaap). Slaap, vorst van alle zalige (goden), van de sterfelijke mensen en van alle levende wezens die de wijde aarde voedt. Over alle (wezens) heerst gij

alleen, alle (wezens) komt gij tegemoet om de lichamen te omwinden met zachte banden. Zorgenverdrijver, in het bezit van aangename verkwikking te midden der zorgen, uitdeler van heilige troost in alle verdriet, gij brengt ook de bezorgdheid van de dood bij door de zielen uit de nood te redden, want, uiteraard zijt gij de verwant van de Lethe (het Vergeten) en van de Thanatos (de dood). Doch, gelukzalige, ik smeek u: benader mij vriendelijk, gij die met welwillendheid redt de ingewijden (mustas) op grond van goddelijke werken."

(c)2. Proza.- Het belletristische proza vervalt in twee types.

(c)2a. Novellistiek. –

De novelle (kort verhaal) zit, in de archaïsche tijd, in het epos en in de geschiedschrijving, ja, in alle literatuur. Zo b.v. kruit Herodotos z'n Historiai met novellen. Pas in de Hellenistische tijd wordt de novelle 'n zelfstandig soort. *Aristeides* van Miletos (+/-100) met z'n *Milèsiaka (Milesische geschiedenissen*) heeft te Rome succes gehad (Milesiae fabulae, '*aangebrande vertellingen*'). Vgl. *J. Werner, ed., Erzählungen der Antike, Birsfelden* / Basel, s.d., dat 'n overzicht biedt van dit soort letteren.

GW167

c)2b. Romanliteratuur. –

De roman, net als de novelle, steekt, aanvankelijk, hetzij in het epos hetzij in de geschiedschrijving (men denke aan Xenofon's Kuroupaideia). In het Hellenistisch tijdvak wordt de roman, - reisroman, oorlogsroman, liefdesroman, herdersroman, enz. - zelfstandig. Nu is het zo dat 'belletrie';

1/ behalve schoonheidservaring, ook **2**/ à thèse d.i. met didactische bij- of hoofdbedoelingen kan geschreven zijn.

De existentialisten, in onze eeuw, hebben aangetoond dat het kunstwerk drager kan zijn van 'n (wijsgerige of niet-wijsgerige) 'boodschap', d.i. 'n stelling die erin voorgedragen en verdedigd wordt. - Zo *Euhèmoros* van Messene (+/- -300) in z'n *reisroman* Hiera Anagrafè, Sacra scriptura, *Heilige schrift*. In dat boek beschrijft de sofist Euhemeros (Evhemerus) 'n zogezegde reis naar het eiland Panchaia in de Indische Zee: hij had er 'n grote gouden zuil gevonden, in de tempel van Zeus, waarop de 'praxeis', de 'jeeston' of 'verrichtingen' van Ouranos, Kronos en Zeus stonden vermeld, geschreven, zogezegd, door Zeus zelf.

Ook de zuil van Artemis en Apollon, geschreven door Hermes 'zag' hij daar. Volgens het eerste document was Zeus, gedurende z'n aardse leven, 'n roemrijk veroveraar die de gehele aarde aan zijn wetgeving onderwierp,

koninkrijken aan z'n familieleden uitdeelde en zich overal goddelijke eerbewijzen deed toewijzen - men voelt, doorheen die fantasie, Alexander de Grote op z'n veroveringstochten. –

Zo was Athena 'n krijgshaftige koningin; Afrodite was 'n hofmaakster die 'n Kuprische vorst, omwille van haar uitzonderlijke schoonheid, tot godin verhief; Demeter was 'n Siciliaanse prinses wier dochter geschaakt werd door 'n bezitrijk man van het eiland, 'Plouton' bijgenaamd omwille van z'n fabelachtige rijkdom, en die 'apothe(i)osis, vergoddelijking, verwierf omdat zij de stad Athene van koren voorzag in tijd van hongersnood, enz.

Deze zienswijze heet men 'Euhemerisme': goden zijn, eigenlijk, mensen maar achteraf vergoddelijkt omwille van uitzonderlijke verrichtingen.

1/ Behalve het historisch model van Alexander de grote, menen deskundigen ook

2/ de Oosterse, vooral Egyptische 'anthropomorfe' (naar mensmodel denkende) theologie te ontdekken;

3/ ook de Griekse traditionele, sinds Homeros gangbare, 'antropomorfe' theologie die god als 'hogere' machtvollere mensen denkt (zie blz. *17* supra), denkt als de Oosterse theologieën terzake.

4/ Doch 'n nieuw aspect komt bloot: de 'humanistische' (tot het menselijke herleidende) Sofistiek, de kritiek van de Epikureeës en Sceptiekers (waarover straks) en, algemener, de seculariserende tendens van de Attische wijsbegeerte buigen de antropomorfe theologie om tot 'n 'seculaire' stelling: de 'goden' zijn 'maar' mensen.

5/ Ook de christenen (Lactantius inzonderheid) bedienen zich van Euhemerisme uit apologetische (geloofsverdedigings-) doeleinden om het heidendom te denigreren. Vgl. *L. Gernet / A. Boulanger, Le génie grec dans la religion*, Paris, 1932, pp. 504/507.

GW168

De liefdesroman, -

Deze was zuiver ofwel vermengd met een reis- of oorlogsroman, bloeit vooral vanaf de tweede eeuw na Chr.: *Hèliodoros* van Emesa (Syrië) schreef *Ta peri Theagonèn kai Charikleian Aithiopika, Aithiopische geschiedenissen van Theagones en Charikleia* (omtrent begin derde eeuw na Chr.); deze heiden, beïnvloed door zonaanbidding en Neo-Pythagorisme, verhaalt de avonturen van Charikleia, de blanke dochter van de vorsten van Ethiopië, die door haar moeder te vondeling gelegd en door 'n Helleens priester als dochter aangenomen wordt, te Delfoi.

Zij wordt, op huwbare leeftijd verliefd op Theagènes, die haar, na vele avonturen, tot in Ethiopië brengt, waar alles op een happy end uitloopt. Dit retorische werk werd in de XVI-de eeuw vertaald, verdrong de Middeneeuwse volksboeken en oefende op de moderne roman en drama invloed uit. -- *Longos* van Lesbos, 'n tijdgenoot van Heliodoros, is de auteur van Poimènika ta kata Dáfnin kai Chloèn, Herderroman over Dafnis en Chloë: dit idyllisch werk viel nog Goethe in de smaak.

Satiriek. -

Loukianos van Samosata (Syrië) (+120/+185), sofist, die tot in Italië en Gallië kwam, auteur van tientallen werken, is de briljantste schrijver van de keizertijd, doch ook de satiricus voor wiens kritische geest niets heilig, d.i. onschendbaar, is (nihilisme in ethische zin), - wat hem met *Heinrich Heine* (auteur van "*die Lorelei*") deed vergeleken worden. In zijn *Leugenvriend* maakt *Tuchiades* (= Loukianos zelf) de vertegenwoordigers van verschillend wijsgerige richtingen die elkander leugengeschiedenissen opdissen, belachelijk; op het einde staat de 'toverleerling' (de verandering van 'n bezem in 'n waterdrager), die als motief, Goethe tot z'n Zauberlehrling inspireerde.

Epistolografie. –

De briefvorm is deels retorische oefening deels novelle of roman. Alkifron van Athene, sofist uit de tweede e. na Chr., navolger van Loukianos, liet ons 118 brieven na, zogezegd door vissers, boeren, hetairen, parasieten geschreven in de vierde eeuw, over het Attische alledaagse leven (de erotische brief primeert erin). – Om nu eens 'n Romein aan te halen: Plinius Caecilius Secundus, Plinus de jongere (61/112) liet negen boeken zeer gestileerde brieven na, waarin 'n spookgeschiedenis voorkomt (vgl. *H. Gasse, Erz. der Antike*, 82/84).

"Er was te Athene 'n huis dat groot en ruim was doch betoverd en met onheil beladen was. In de nachtelijke stilte weerklonk het rinkelen van ijzer en als men scherper toehoorde, het rammelen van kettingen, eerst van ver komend, dan zeer nabij. Daarop verscheen 'n spookgestalte, 'n uitgemergelde bemorste grijsaard met lange baard en ruig haar: om de benen droeg hij boeien, om de handen kettingen die hij schudde. Daardoor maakten de bewoners, in hun angst slapeloos, schrikaanjagende treurige nachten door, waarop omwille van de slapeloosheid ziekte volgde en, als hun vrees toenam, de dood. Want, ook overdag, stond hun de herinnering voor

GW169

de ogen aan de verschijning ofschoon zij verdwenen was, en de angsttoestand bleef langer bestaan dan z'n oorzaken. Gevolg: het huis werd opgegeven en werd ertoe gedoemd leeg te staan; het bleef heel en al overgelaten aan het schrikspook.

Toch bood men het telkens weer, door bekendmaking, aan voor het geval dat zich 'n koper of huurder liet vinden die van het barre onheil in het huis niets afwist. -- Toen kwam de wijsgeer Athenodoros naar Athene, las de bekendmaking en, toen hij de lage prijs vernam die hem verdacht voorkwam, lichtte hij zich in. Men legde hem alles uit en, niettegenstaande, ja juist daarom, huurde hij het huis.

Zodra het begon te deemsteren, liet hij zich, in het voorste deel van het huis, 'n legerstede gereed maken en vroeg om schrijftafel, griffel en licht. Al z'n huisgenoten zond hij dieper het huis in, terwijl hij zelf, met gedachten, ogen en hand, geheel in het schrijven opging opdat zijn bezige geest zich niet spoken waarover men hem had gesproken, en nietige uitbroeisels der vrees zou voorstellen.

Aanvankelijk heerste nachtelijke stilte zoals overal. Daarna rinkelde ijzer en rammelden kettingen. Hij keek niet op, liet de griffel niet zinken, maar bleef zichzelf en sloot het oor voor de geluiden. Daarop werd het lawaai sterker, kwam nader en klonk alsof het reeds op de drempel, ja, reeds binnen de kamer was. Hij keerde zich om en zie: hij kreeg de gedaante te zien en herkende ze, - waarover men hem gesproken had. Zij stond daar en wenkte met de vinger alsof zij hem wou roepen. Doch hij gaf haar met de hand 'n teken dat zij 'n beetje zou wachten, en boog zich weerom over de werktafel en de griffel. Daarop rammelde het spook, over het hoofd van de schrijvende wijsgeer, met en ketens.

Toen hij zich omkeerde, wenkte het hem net zoals te voren. Onverwijld hief hij de lamp op en volgde het spook. De gedaante verplaatste zich met trage schreden, net alsof de kettingen haar zwaar wogen. Toen het de hof van het huis ingeslagen was, verzwond het spook plots en liet z'n begeleider alleen. Daarop plukte hij gras en bladeren en legde ze als herkenningsteken op die plek neer.

's Anderendaags begaf hij zich naar de overheid en vroeg haar opgravingen uit te voeren op die plaats. Men vond gebeente dat met kettingen stevig geklonken was, ontvleest en murw gemaakt door de boeien, - de overblijfselen van 'n met de jaren vergaan lijkt. De overblijfcelen werden verzameld en op

openbare kosten begraven. Na de rechtmatige teraardebestelling bleef het huis daarna vrij van geesten." -

Waartoe dit uittreksel? Theofrastos van Eresos (lesbos) (-372/ -288), leerling en opvolger van Aristoteles, beschrijft, in zijn Charaktères, Karaktertypes, 16, de deisidaimon, d.i. de mens die in voortdurende angst voor daimonos, geesten, leeft. De geestenvrezer was 'n herhaaldelijk voorkomend menssoort in het oude Hellas (zoals in alle archaïsche culturen, overigens), ook in de Hellenistische tijd. Welnu, de wijsgeer Athenodoros, net als

Epikoeros (waarover straks), kent die deisidaimonia, geestenvrees, niet maar op grond van andere redenen: Athenodoros blijkt bekend te zijn met nekropolitische (wij zeggen nu: 'spiritoïede', 'spiritistische') fenomenen. De gestorvene die geen 'rechtmatige' ter aarde bestelling heeft gehad, vindt, in z' monoïdeïsme (door één gedachte beheerst zijn), geen rust, totdat de levenden er iets aan doen. Het manisme (voorouderverering), over de hele wereld, kent dit fenomeen. Vgl. *J.-A. Festugière, Epicure et ses dieux*, Paris, 1968, pp. 73ss. (over deisidaimonia).

Besluit.-

Claire Préaux, Le monde hellénistique (La Grèce et l' Orient) (-323/-146), Paris, 1978-1, II, p. 607, schrijft: "Het onverwachte succes van Alexanders veldtochten en de val van het Perzische rijk hebben in de geesten de onzekerheid omtrent morgen ingehamerd. Demetrios van Faleron heeft de ongerustheid van zijn tijdvak betreffende de toevallen van het blinde geluk uitgedrukt. Polubios, die er de herinnering aan bewaard heeft (29:21), ook hij, en anderhalve eeuw later, is gevoelig voor de bruuske geluks-veranderingen die Rome aan de Griekse wereld opdringt.

Doch, ofschoon hij het toeval inroept inzake geschiedenisduiding (vgl. *P. Pedech, La méthode historique de Polybe*, pp. 331/354), toch weet hij het aandeel ervan te herleiden. Dat alles schokt het zekerheidsgevoel en het vertrouwen in 'n vaste rangorde van de waarden. Wat verscheidene culturele antwoorden uitlokt". Het boek vermeldt dan drie types van cultureel antwoord op die onzekerheidssituatie:

(i) de roman en de nieuwe Attische komedie

Deze brengt 'n reeks avonturen die met oorlog en zeeroverij gepaard gaan, naar voren, geeft zo uitdrukking aan het onzekerheidsgevoel, maar bezweert dit door aan te tonen dat 'n ongeluk vaak geluk met zich brengt en een happy

end; m.a.w. de verpozingliteratuur stelt gerust, geeft ‘n houvast door vertrouwen op ‘n gelukkige afloop.

Zo *Heliodoros van Emesa, Theagenes en Charikleia*: Charikleia valt in de amen van Theagenes; beiden ontsnappen, dankzij Kalasiris, ‘n Egyptisch priester op bezoek, uit Delfoi, - komen, na avonturen, op de kust van Egypte terecht en vallen daar in de handen van zeerovers; te Memfis ontmoeten zij opnieuw Kalasiris, die daar sterft; zich als broer en zuster gedragend, geraken zij, doorheen vele bedreigingen voor hun leven en hun eer, te Meroë als gevangenen van de Ethiopiërs die toen in oorlog waren met de Perzen; bijna geofferd als eerstelingen van de overwinning, worden zij herkend en hun huwelijk wordt door de ouders van Charikleia beaamd; - Longos’ Dafnis on Chloë, meer erosgeladen, eindigt analoog;

(ii) de heilsreligies,
dankzij ‘mysteriën’ (wijdingen), schenken deze een ander soort houvast;

(iii) de filosofieën
Deze zoeken houvast in ‘n ethiek (van onthechting vnl.).

GW171

De klassieke wijsbegeerte in het Hellenistisch-Romeins kader. –
Cl. Préaux, Le monde hellénistique, II, 607, beweert dat de onthechtingsethieken van deze tijdsfilosofieën voor intellectuelen - en dus zegt zij, voor aristocraten, niet voor de armen - bestemd zijn; -- zij hebben ‘n ontkomingsrol: de Kuniekers willen ’n tegencultuur, de Epikoureeërs zoeken onverschilligheid - de Stoiekers zijn fatalistisch ingesteld (het fatum, noodlot, als onontkoombaar centraal stellend), de Sceptiekers schorten het oordeel op; alle scholen, behalve de Stoïsche, staan afkerig van ‘actie’, d.i. politische inzet.

Ofschoon ethisch (dat, behalve bij de Stoiekers, nu meer a.politisch dan politisch wordt), toch zijn zij sterk redenerend (logisch-dialectisch) van aard. - Wat ook opvalt, is dat de filosofie allereerst schoolfilosofie is: de Oud-Pythagoreeërs, in Zuid-Italië, hadden reeds ‘n oude traditie op dat punt; Platon stichtte de Academie in -387; in -387 sticht Aristoteles te Assos (Anatolië) zijn school, die, in -335, het Lyceum te Athene zal worden, nevens de Academie,- Zenon van Kition (Cyprus), de stichter der Stoa, te Athene aangekomen in -311, sticht de Stoa, Porticus, Zuilengang (school) in -301; Epikouros van Samos koopt te Athene in -306, vijf jaar te voren, de Kèpos, de Tuin, als lesgeefcentrum.

Dit, terwijl te Megara Stilpon, de derde leider van de Megarische school (blz. 85 / 86 supra), 'n groot publiek aantrok (hij leefde -380/-300 omtrent) en Menedèmos van Eretria (-319 / -265), leerling van Stilpon, hierboven aangehaald, en van Faidon (te Elis) zie blz. *88* supra - te Eretria zelf 'n school stichtte waar hij les gaf. Kwantitatief kan dit gezegd worden:

Theofrastos, die, na Aristoteles, omtrent vierendertig jaar les gaf aan het Lukeion, moet zo' n zestig studenten per jaar gehad hebben (vgl. *C. de Vogel, Greek Philosphy III (The Hellenistic - Roman Period)*, 1959, p. 2). –

Nevens de technische schoolfilosofie werd ook voor breder publiek - meer 'retorisch' d.i. als algemene vorming, dus - 'les' gegeven of 'verkondigd' door enkelingen vooral, nl. door Bion van Borusthenes (-300/ -250) in de vorm van diatribe (zie blz. *164* supra over de schoolrede), - voorbeeld dat navolgers vindt, vooral later in de Romeinse tijd, zodat dan én schoolfilosofie én populaire filosofie nevens mekaar bestaan. - Iets dat, in zekere zin, reeds van de dagen van Platon en Isokrates dateert (zie blz. *96, 15* supra).

De drieledigheid 'dogmatisme / eclecticisme / scepticisme'. –

W. Jaeger, A la naiss., pp. 69/ 71; 232/ 253, haalt de H. Gregorios van Nussa (+335/ +394) aan, de grote Christelijke kerkvader: "De gedachte dat enkel in dogma's de vroomheid (eusebeia) moet gelegen zijn, aan wie is zoiets zo eigen als aan de Hellenen?".

M.a.w. intellectualisme en rationalisme zijn typisch Helleens, ook inzake religie. 'Dogma' (intellectueel-rationele opvatting of denkinhoud), 'sustèma' (stelsel van dogmata), 'hairesis' (secta, groep die dezelfde dogmata of stelsel aanhangt), - ziedaar drie typisch Helleense woorden.

GW172

Op de religie toegepast geeft deze triade 'theologia' ((bij Platon het eerst), gods-, godenleer, zoals de intellectueel-rationale Xenofanes (blz. *16/17* supra) ze reeds enigszins ontwierp.

"Een figuur als die van Xenofanes toont goed aan hoe de wijsbegeerte, met de stevigheid van intellectuele overtuigdheid die haar kenmerkt, de verdedigingsreactie die "dogmatische bewering" heet, kan doen ontstaan, vergelijkbaar met ons ongeduld als wij onzin horen uitkramen." (o.c., 70).

Inderdaad, Xenofanes' Silloi (Spotgedichten) geven ons staaltjes van zo'n rationeel intellectueel protest: "Alles hebben Homeros en Hesiodos de goden

toegedicht wat, bij mensen, maar schimp en schande is: stelen, echtbreuk, wederzijds bedrog." (*Fr. 11*)

Xenofanes gispt de mythische theologie met haar inconsequent godheidsbegrip, - godheid die Xenofanes zelf intellectueel zeer zuiver denkt: "Doch, indien de ossen en paarden en leeuwen handen hadden of konden schilderen met hun handen en werken afmaken zoals de mensen, dan zouden de paarden op paarden gelijkende, de ossen op ossen gelijkende godengedaanten schilderen en zulke lichamen vormen, zoals ieder soort zelf 'n uitzicht heeft." (*Fr. 15*).

Hoor wat Xenofanes (Over de natuur) daartegenover stelt: "Eén God, onder goden en mensen de grootste, noch naar gedaante noch naar gedachte aan stervelingen gelijk." (*Fr. 23*)

Of nog: "(De godheid) is heel en al oog, heel en al geest (noei, denkend), gans oor." (*Fr. 24*).

Toch is Xenofanes nog niet 'dogmatieker', maar, in z' n intellectuele verlichting en haar protest tegen mythische onzin, ligt 'n 'dogmatische' trek. -- De oorsprong van de begrippen 'dogma', 'stelsel', (van dogmata), hairesis (later 'ketterij') of dogmatische groep is niet in de Helleense religie te zoeken; ook niet in het Oosten; de wortel ervan ligt in de Helleense filosofie op het einde van de Attische periode en in de Hellenistische tijd: toen immers werd de wijsbegeerte opgedeeld in 'scholen' ('sekten') die zich tegenover mekaar opstelden op grond van ('n stelsel) dogmata en zo groepen vormden.

L. Cerfaux, Jésus aux origines de la tradition (Matériaux pour l' histoire évangélique), DDB, 1968, p. 48, schrijft: "De overlevering is het grote opvoedingsbeginsel van alle antieke beschavingen.

Ten tijde van het Nieuwe Testament heeft zij het ontstaan geschonken aan 'n geregelde instelling in alle groeperingen op leerstellige basis, of zij nu wijsgerig zijn of religieus: de leer van de stichter wordt door deze laatste doorgegeven aan 'n bevoorrecht leerling die hem, na z' n dood, opvolgt in de leiding van de groep en zo gaat het verder. De werkwoorden 'doorgeven', 'ontvangen' kenmerken het technisch vocabularium van de overlevering. Men vindt het b.v. terug in de wijsgerige scholen, in de mysteriereligies, in het Hermetisme, alsook in het Rabbinisme.

GW173

Ons onderzoek heeft ons aangetoond dat het Christendom, nevens zijn charismatisch aspect, ook ‘n institutioneel karakter vertoonde: de actieve aanwezigheid die bepalend was, van de Apostelen, getuigen van Christus in de eerste gemeenschappen, legt deze laatste het overleveringsbeginsel op”. (*Luk 1:2*) Inderdaad, wat zien wij?

a/ Na Platon (+/- in -347) komt Speusippos als schoolleider; na deze, in -338, Xenokrates; na hem, in -314, Polemon (tot -269), - zij vormen samen de Oudere Academie.

b/ Na Aristoteles’ dood, in -322, komt Theofrastos, die in - 288, opgevolgd wordt door Aristoxenos, enz., - zij vormen de Oudere Peripatetische School.

c/ In -270 volgt Hermanchos van Mutilene Epikouros op in de Tuin.

d/ Zenon wordt, in de Stoa, opgevolgd, in -263, door Kleanthes van Asbos, enz. M.a.w., met het dogmatisch beginsel, gaat het paradosis- of traditiebeginsel samen: men levert ‘n nauwkeurig verwoorde leer over: behalve voor de Pythagoreeërs was dit nieuw in de wijsbegeerte. - Dat dit alles precies in de geschokte en onzekere, houvastloze Hellenistische tijd opkomt, is begrijpelijk: ‘n intellectueel-rationeel houvast bevredigt ‘n aantal naturen die, zonder dat, onleefbaar worden. Rond dit dogmatisch houvast zet zich de kleine gemeenschap vast die van de ‘school’ uitgaat.

Tegen deze ‘dogmatische’ mentaliteit zetten zich andere mentaliteiten af: vooral en het scherpst de sceptische mentaliteit, die ‘ware’ kennis betwijfelt hetzij op alle domeinen (hetgeen slechts ‘n poging is, hetzij op ‘n beperkt domein (b.v. het logische, het religieuze, het ethische terrein); ook de eclectische, die ware kennis voor mogelijk houdt, maar hermeneutisch-exegetisch ingesteld, op de inzichten van anderen, voorgangers en tijdgenoten, schiftend ingaat hetzij coherent het zij syncretistisch (d.i. incoherente, niet-samengaande leerstukken toch tegelijk aanhangend); uiteindelijk ook de retorische mentaliteit die, zoals b.v. Isokrates, zich zeer goed van haar niet-diepgaand onderzoek bewust is en ‘algemene vorming’ zonder technische filosofie puurt uit het gedachtegoed van ‘n cultuur, o.m. de filosofische (men denke aan de Deuterosofistiek; zie hoger). –

Men zou kunnen zeggen dat de eclectiek ‘n op anderen terende, kieskeurige dogmatiek vertegenwoordigt, waar de scepsis agressief aanspraak maakt op twijfel en retoriek pretentieloos denken is maar met culturele bedoelingen.

Opm.: - ‘Dogmatisch’ en dgl. kunnen ook pejoratief gebruikt worden: ‘dogmatisch’ betekent **(i)** melioratief, apodictisch, d.i. streng bewijzend op

grond van zuiver verstandelijke en redelijke gronden; *pejoratief* gebruikt, betekent het *kritiekloos beweren*, vooral in de zin van het onttrekken aan iedere betwisting en kritiek van stellingen die men verkondigt als waar **(1**/ koppig, **2/** autoritair of **3/** a-priorisch, zoals C.S. Peirce heeft opgemerkt).

GW174

C.S. Peirce, The Fixation of Belief, in Popular Science Monthly 12 (1877), 1/15 (zie *E. Walther, ed., C.S. Peirce, Die Festigung der Ueberzeugung und andere Schriften*, Baden-Baden, s.d., S. 42/58), beweert dat er vier hoofdmethoden zijn om 'n overtuiging (a belief) vast te leggen:

(i) the method of tenacity,
de koppigheidsmethode: men weert al wat de persoonlijke mening kan tot verandering stemmen of dwingen (struisvogelpolitiek);

(ii) the method of authority, de autoritaire of gezagsmethode,
De gezagsdragers (staat, kerk, belangengroep) weren stelselmatig al wat de groepsovertuiging kan tot verandering stemmen of dwingen, terwijl men aan 'n leer, ideologie of denksysteem vasthoudt (collectieve struisvogelpolitiek);

(iii) the apriori method, de apriori-methode:
Persoonlijke voorkeur involgend, ontwerpt men (axiomata die men als "verstandelijk en redelijk verantwoord" voorstelt en, in publiek debat, onderling uitdiscussieert (zo de meeste metafysiekers en wijsgeren);

(iv) the scientific method,
Ook the method of external permanency geheten: de wetenschappelijke methode verlaat de drievorige standpunten om alleen de uitwendige duurzaamheid van 'n gegeven uit te testen aan de hand van abductie, d.i. uitgaande van hypothesen die men, handelend toepast als controle op haar waarheid (= pragmatisch idealisme), waarbij zeer sterk de nadruk valt op het feit dat anderen eveneens dezelfde uitgangspunten en toetsingen kunnen overdoen (= logisch socialisme); deze methode is typisch voor het moderne vakwetenschappelijk onderzoek. –

Wat daarvan te denken? **(i)** Peirce schematiseert, zoals zo vaak, als 'n logistieker, en verwart de reële mens met het ontworpen schema: alle mensen vallen onder de vier methoden: b.v. wetenschappers zijn **(i)** koppig en halsstarrig **(ii)** zitten vast in groepsovertuigingen (men denke aan Th. Kuhn's kritieken; **(iii)** gaan uit van persoonlijke voorkeuren die zij, onbewust, als 'rationeel' voorstellen en bediscussiëren (als de zgn. metafysiekers) **(iv)**

experimenteel onderzoeken zij de (buiten iedere mentale binding bestaande) objectieve feitelijkheid, uitgaande van hypothesen die zij, in confrontatie met anderen, toetsen. --

Nooit heeft de mensheid één van de vier logistisch vooropgezette methoden 'zuiver' aangehangen. - Ook de filosofen niet: 'n geduldige historische studie toont dit overduidelijk aan. O.m. bij Aristoteles: zijn gen(n)etisch-zorgzame doxografie toont dat de anderen doorwegen en dat hij meer en anders doet dan, voorkeurgebonden, persoonlijke intuïties als 'rationeel' ter discussie werpen. Wat niet belet dat hij **(i)** koppig-halsstarrig, **(ii)** groepsgebonden (b.v. als hij zich met de 'vrije' mens identificeert om de slaaf minder te achten, hoe humaan ook), en **(iii)** voorkeurintuïties doordrukt, Milesisch-empirisch (blz. 42 supra) ingesteld, was hij **(iv)** ook op wetenschappelijke objectiviteit gesteld, die onderzoekt hoe de dingen, processen, onafhankelijk van het subject, zijn en verlopen.

GW174 bis

Kriteriologie.

Kritoriologie is dat gedeelte van de logica / epistemologie dat zich bezig houdt met de criteria der waarheid en vooral der zekerheid inzake waarheid. -- Term der Leuvense school voor filosofie.

Kriterion, criterium, schiftingsmiddel, discrimineermiddel, middel om onderscheid te maken tussen wat echt en wat schijnbaar is. -- Criterium is 'n teken waaraan men 'n begrip of 'n werkelijkheid onderkent. Het Griekse woord kritèrion komt op na Aristoteles en wordt doorlopend gebruikt door de Stoa. Het woord 'kenteken', 'maatstaf' is ook 'n geldige vertaling.

-- Evidentie, klaarblijkelijkheid,

Dit is die eigenschap van het zijnde (begrippelijk of werkelijk) voor zover het zich aan 'n kennend wezen openbaart. Deze objectieve eigenschap werkt, in het subject, zekerheid uit. 'Zekerheid' is die toestand van 'n kennend zijnde die maakt dat het oordeelt, duidt, zonder vrees voor tegenspraak.

Gevolg: de zich veilig voelende instemming met 'n oordeel sluit elke twijfel uit. - Wat minder tegengesteld is, is b.v. 'morele' d.i. sterke maar niet volstrekte zekerheid (praktische zekerheid) zo dat men, in de praxis, veilig kan handelen, zonder echter volstrekt of absoluut zeker te zijn. In dat geval is er sterke reden om stelling te nemen.

'Mening' is 'n oordeel dat zich niet voor absolute of zelfs voor morele zekerheid uitspreekt. Het is 'n oordeel dat op waarschijnlijkheid in de een of andere graad gesteund is.

Men voelt dat criterium iets te zien heeft met dogmatisme en scepticisme. **a/** de dogmatieker is ervan overtuigd dat er criteria bestaan om meer dan fenomenale werkelijkheden (**1/** algemene begrippen, **2**/ paranormale fenomenen, **3**/ goddelijke en bovennatuurlijke werkelijkheden) te bevestigen; **b/** de sceptieker, daarentegen meent dat men nooit verder geraakt dan de fenomenale zekerheid en dat de 'rest', het transfenomenale, dat wat niet onmiddellijk gegeven is (en dus niet vatbaar voor welke fenomenologie dan ook, die slechts de fenomenen beschrijft, met uitsluiting van iedere dogmatische duiding van die fenomenen), tussen haakjes (Einklammerung) behoort gezet te worden.

D. Mercier, Critériologie générale (Theorie générale de la certitude) Louvain / Paris, 1923, zegt: "Het traktaat (...) heeft tot voorwerp de ontleding van onze zekere kennis en het wijsgerig onderzoek naar de grondslag waarop de zekerheid ervan steunt." (o.c., 1). Een ander woord, nog recenter, dat vooral in Duitsland en Engeland overheerst is 'epistemologie' (van het ww. epistemai, ik weet; epistèmè, wetenschap), de wetenschappelijke studie van de wetenschap, d.i. van de constitutieve elementen van de wetenschap. De zekerheid is een voorwaarde van de wetenschap: ook, de kriteriologie is 'n zekerheidsleer. –

Het gebruik van het woord 'analytiek' is in de geest van de Aristotelische en Scholastische traditie (o.c., 1/5)

GW175

Het antieke materialisme.-

Twee boeken zijn aanbevolen: (i) *F.A. Lange, Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, 1866-1, - 'n werk dat door 'n niet-materialistische Kantiaan is geschreven en vooral het materialisme (niet als ideologie doch) als methode (der natuurwetenschap vooral) waardeert; (ii) *J.J. Poortman, Ochêma (Geschiedenis en zin van het hylisch pluralisme),* Assen, 1950, waarin kritiek wordt uitgebracht op materialismebegrip van Lange: volgens het moderne, vooral XIX-d' eeuwse materialisme is: alle 'zijn' d.i. alle werkelijkheid, 'stof' (m.a.w. de ontologie van dat materialisme ziet niets dan materie: 'zijn' is wezenlijk 'hylisch'(materieel) zijn); typologisch (specifiek) gezien zijn er wel aggregatietoestanden, nl. vaste, vloeibare en gasvormige stof, maar deze soorten behoren tot de éne basissoort 'stof' zoals de moderne, vooral

sedert Galilei exact te werk gaande natuurwetenschap (fysica, chemie) ze zich voorstelt; - deze enigheid inzake soorten zet Poortman ertoe aan te spreken van 'monistisch' materialisme; inderdaad, **a/** niet alleen behoren de aggregatietoestanden tot de éne (monos, unicus) soort stof; **b/** ook de ziel, het bewustzijn met al wat daarmee samengaat, ook dat behoort tot de éne soort stof, als bijverschijnsel (epi.fenomeen) of zoiets.

Opgemerkt zij dat, binnen dit monistisch materialisme, wel twee varianten bestaan waarop Poortman niet ingaat**:** de mechanicistische opvatting van die éne materie - men denke aan de gematigde en de reine mechanicisten onder de Voorsokratiekers; men denke aan C. Vogt (1817/1895), J. Moleschott (1822/1895) en L. Büchner (1824/1899), verleden eeuw -; de 'dialectische' opvatting, aanknopend aan G. Hegel (1770/1831), de dialectisch - idealist, bij K. Marx (1818/1883), F. Engels (1820/1895), verder bij Lenin (1870/1924) en de Leninisten;- bij de 'dialectische' - men zou kunnen zeggen 'hylozoïsche', ja, Herakliteïsche materialisten is 'zijn' essentieel 'stof' doch 'dynamisch', d.i. a.h.w. levend en actief, ja, revolutionair (omslag,), waar de mechanicistische materie louter atomistisch is. Toch blijven beide varianten, mechanische en dialectische, vasthouden aan de éne stof-soort die alle feitelijk en mogelijk 'zijn' uitmaakt.

Daartegenover stelt Poortman twee andere zienswijzen.

Het dualistisch materialisme. - In de lijn van *K. de Jong, Die andere Seite des materialismus* (1932), wijst Poortman op Demokritos' zielsbegrip: de ziel bestaat uit 'n bijzonder soort atomen, nl. fijne, gladde en ronde atomen; meer nog, hij wijst op het Epicurisme: de ziel is 'een 'fijn'(stoffelijk) lichaam; op de Stoa: de ziel is in soort lichaam (doch anders dan het zichtbare); Lange vermeldt zelf deze opvattingen zonder ooit maar tot een meervoud van materies te besluiten; neen: hij houdt zich aan de éne stof (monistisch);

Poortman wijst op Galenos' levensgeesten, die ook 'stoffelijk' opgevat werden (ook vermeld bij Lange).

GW176

Zoals *G. Heymans, Inleiding tot de metaphysica op grondslag der ervaring*, Amsterdam, 1933, blz. 133, zegt, is voor het dualistisch materialisme: alle zijnde stoffelijk van aard (zoals voor het monistische), doch het veronderstelt, in de levende (en bezielde) lichamen, behalve de algemene stof, nog 'n bijzondere soort stof, waaraan de levens- en bewustzijnsverschijnselen gebonden zijn (en niet de anorganische fenomenen); vg1. Poortman, o.c., 18;

- het antieke hylozoïsme

Dit vat de stof wezenlijk als levend op - zo de Milesiërs en Neo-Milesiërs (Diogenes van Apollonia) - is één vorm van materialisme, maar voor de hylozoïst is alle zijnde én materieel én levend ('dode' stof bestaat gewoon niet: alle stof bezit 'n aanvankelijk 'bewustzijn', 'streven', 'gewaarwording' en zo); doch tot 'n meervoud van 'stof' komt hij niet; 'n gesteente, 'n stuk hout bezit ergens 'leven' (zoö) in al z'n materialiteit (hulè);

Vergelijkbaar daarmee is, enigszins, het animatisme (der primitieve en archaïsche culturen: de hele fusis, naïef als materieel opgevat, is bezield (animatus in het Lt.) zonder dat in die fusis individuele zielen aanwezig zijn (de stof in al haar vormenveelheid) - globaal bezield);

Vergelijkbaar eveneens, daarmee is het animisme (Tylor, Primitive Culture, 1867) dat, in alle stoffelijke voorwerpen, levende en niet-levende, een ziel of geest inwonend ziet, onderscheiden van zijn stoffelijke 'woning' en eigen (individueel) aan die voorwerpen; -- zoals *G.R.S. Mead, The Doctrine of the Subtle Body in Western Tradition,* London, 1919, p. 145, zegt, is het idee van 'n fijnstoffelijke werkelijkheid, in verband met 'ziel', "een van de oudste overtuigingen van de mensheid": m.a.w. ook de animist is willens nillens ergens dualistisch materialist van zohaast hij 'ziel' ('geest') onderscheidt van lichaam;

- alle voorplatonische filosofieën,

Niet alleen de Milesische alle voorplatonische filosofieën zijn fysieken. Zij kennen nog niet het onderscheid 'stof/geest' en, in die zin zijn zij 'materialismen', d.i. naïever-wijze is de stof hun zijnsbegrip maar niet exclusief doch inclusief (m.a.w. wat wij, sinds Platen, onstoffelijke werkelijkheden heten, behandelen zij (methodisch, niet ideologisch) materialistisch); -

F.Krafft, Geschichte der Naturwissenschaft, I, 124, merkt op: ... pas met Empedokles van Akragas begint tastend 'hulè' (stof) zich van bewegende oorzaak (nl. 'eros', 'filia' / 'neikos') te onderscheiden.

Doch de arithmoi (getallen) van Puthagoras, het zijnde (on) van Parmenides, het vuur, resp. de Logos van Herakleitos en de elementen of deeltjes der mechanicisten, - zij alle zijn stoffelijk (in die inclusieve zin), - wat niet belet dat 'n meer-en-anders-dan-stoffelijk aspect duidelijk doorschemert bij al die denkers of scholen, vooral daar waar archaïsch-religieuze werkelijkheden doorkomen;

GW177

opgemerkt zij (vgl. Poortman, o.c., 22) dat **a/** zeker de naïeve materialismen als animatisme en animisme; **b/** doch ook de reflectieve materialismen als het Helleense hylozoïsme en de Helleense voor- en na-Platonische materialismen (Stoa en Epikurisme inbegrepen) RELIGIEUE materialismen zijn:

God, goden, zielen, buitennatuurlijke fenomenen, voorbestaan na de dood, dat alles wordt denkbaar in zo'n dualistisch materialisme; het is maar het moderne monistische materialisme dat bovennatuurlijk én buitennatuurlijke gegevens wegduidt in atheïstische en secularistische zin.

(b) Het hylisch-pluralisme. –

De Hellenistische tijd kent ook de theosofieën, vooral de Neo-Platonische theosofieën. Welnu, deze laatsten tekenen zich scherp af van de Stoa en het Epikurisme: én Neo-Platoniekers én Post-Platonische materialisten (Stoa Tuin) nemen tweeërlei stof aan, doch:

1/ voor de Neoplatonici is de ziel b.v. onstoffelijk (waar zij voor Stoa en Tuin stoffelijk is), wat niet belet dat zij 'n 'ochèma', vehiculum (currus, wagen), voertuig, bezit dat wel stoffelijk is doch dat bestaat uit 'n fijner stoffelijkheid (subtiel zielelichaam, fijnstoffelijk of ijlstoffelijk lichaam met de ziel verbonden);

2/ ook de diepste werkelijkheid, het 'zijn' in zijn algemeen wezen, is niet-stoffelijk doch geestelijk ofschoon vatbaar voor stoffelijke (grof- en fijnstoffelijke) zijnswijzen, wat voor Stoa en Tuin niet het geval is (hun ontologie is materialistisch) hoe dualistisch - materialistisch ook).

Hylisch pluralisme betekent dan ook die zienswijze die meer dan één type stof aanvaardt (het dualistisch materialisme is één soort hylisch pluralisme; het Neo-Platonisme is 'n ander type van hylisch pluralisme): 'pluralisme' is aanvaarding van meervoud; 'hylisch' (hulikos, materialis) is aanvaarding van meervoud inzake stof. –

De term 'pluralisme' inzake stof' is des te nodiger daar sommige denkers - zo b.v. Proklos van Konstantinopolis (+410/+485), de Grote Neo-Platonieker van de Atheense school, - de opvatting toegedaan zijn dat de (immateriële) ziel meer dan één ijl- of fijnstoffelijk zielelichaam bezit en wel van verschillende grofdichtheid (hoe dichter bij de gewone stof, hoe 'grover' die subtiliteit is). Vgl. Poortman, o.c., 24. Meer nog: de term "hylisch pluralisme" is even nodig voor 'n andere afmeting van het probleem: denkers als Demokritos van Abdera of sommige middeleeuwse Augustinianen nemen wel 'n andere stof aan doch spreken nooit van 'n subtiel lichaam (soma, corpus, lichaam, is niet hetzelfde

als hulè, materia, stof). Anderen nemen aan dat de subtiele stof lichaamsvorm aanneemt (zo Proklos o.a.); modern zegt men soms 'meta-organisme' (tegenover het gewone organisme der biologie); anderen nemen fijnstoffelijke levensruimten aan (kosmische sferen) in het Neo-Platonisme ta platè (enk.: to platos) geheten.

GW178

3.5.1. De dogmatische filosofieën.

(I)a. De Socratische tradities.

(I)a1. De oude Academie

(Speusippos en z'n opvolgers t/m -265) **zet** de Pythagoreïzerende gedachten van de oude Platon voort: de ideeën zijn afgezonderde arithmoi, getalvormen. Zij teren op Platon en systematiseren hem. -- De oudste Peripatos (Theofrastos en z'n opvolgers) keert zich van de 'moeilijke' metafysiek van Aristoteles af om twee doelen na te streven: de cultuur der vakwetenschappen (zie hoger) en **(ii)** het uitwerken van 'n populaire ethiek.

(I)a2. De Kuniekers

(Bion van Borusthenes e.a., - zie hoger) werken 'n populaire ethiek uit (in diatriben) die 'n hedonisch Kunisme inhoudt. De Sofistische traditie (sensualisme: het ganse bewustzijn van de mens is gesteund op zintuiglijke ervaringen, - iets dat met materialisme gemakkelijk samengaat) met haar nadruk op het subject(ieve) leeft hier voort. Vgl. *F. Lange, Geschichte des Materialismus,* Leipzig, 1905, I, S. 54ff. waar Aristippos van Kurene ethisch materialisme toegeschreven wordt: het hedonisme versmelt met de Kunische traditie (vaak schaamteloos cynisme).

(I)b. De twee dogmatische materialismen: Stoa en Epikurisme.

(I)bI, De Stoa (Stoïcisme) (-300/+180).

J. Brun, Les stoïciens (Textes choisis), Paris, 1957, pp. 5/6, deelt de ontwikkelingsgang der Stoa in in drie fasen: de Oude Stoa te Athene gecentreerd (-301) in de Zuilengang (stoa, porticus) genoemd 'poikilè' (de beschilderde zuilengang), sinds Zenon van Kition (Kupros) (-336/ -264): Megarische logica, Herakliteïsche fysiek en Kunische ethiek, - ziedaar de drievoudige structuur van het oude Stoïsche denken), dat wezenlijk 'n ethiek wil zijn die 'n uitweg schept uit de tweede grote crisis (na de Sofistische) op het einde der vierde eeuw, die te veel scepsis en eristiek verbreidde (van +/- -300 tot +/- -150);

de Middenstoa (-150/-50): de Stoici ondergaan de invloed van Nieuwe Academie (-265/ -110): de scepsis ondermijnt (de hoge Platonische traditie en ook) de Oud-Stoische traditie; neiging tot eclectisme; begin van romanisering met Diogenes van Babylon (-240/-150);

de Late Stoa of Romeinse Stoa, sinds Seneca van Cordoba (Sp. (+1/ +65): Cato de Jongere is het nieuwe ideaal van zelfbeheersing in eclectische geest (-50/+180). Zenon van Kition (-336/-264) kwam volgens *M. van Straaten, Kerngedachten van de Stoa*, Roermond, 1969, blz. 15/16, in -313 naar Athene en stelde zich op de hoogte van de Voorsokratische en Socratische filosofieën: **a/** Krates van Thebe, de Kunieker, en Stilpon, de Megarieker, maakten hem bekend met de kleine Socratici; **b/** Polemon van Athene, derde schoolleider van de Academie (-314/-269) bracht hem (langere tijd) het Platonisme bij.

GW179

Schets van het Stoische stelsel. –

De vraag rijst waarom Zenon zich van de (grote) Socratiek verwijdert met haar begrippen, ideeën of vormen: *N. van Straaten, Kerngedachten van de Stoa*, blz. 29, zegt dat de Stoa 'functioneel' denkt en niet ontologisch.

Niet het wezen in z'n diepte en algemeenheid, het zijnde als zodanig, maar het proces (kinèsis, motus d.i. het gebeuren en, op hoger peil, de handeling of de behandeling (actief en passief), staat centraal. M.a.w. wat iets 'is' in z'n diepste wezen, laat de Stoieker koel: hij zet dit tussen haakjes als 'n "zwarte doos", d.i. als 'n 'onbekende' die, voorlopig of definitief, niet te achterhalen is.

A/ Zegt *Aristoteles, Peri hermeneias 3 (in fine),* niet zelf: "Zijn (einai, esse) is geen kenmerk (sèmeion) van 'n gegeven: ook als men 'zijnde' (on, ens) zegt, dan is dit 'n leeg (psilon) woord, want het betekent niets. Het krijgt pas betekenis in verbinding met 'n ander (gegeven, woord) en, zonder dat andere geeft het geen denkinhoud af."

B/ Dat betekent dat er maar één uitweg is om dat 'zijn' te valoriseren, nl. de lemmatisch-analytische methode (die Platon indertijd uitwerkte om het netwerk der ideeën te verduidelijken): 'lemma', d.i. voorlopige aanname dat 'zijn(de)' iets betekent. Zo komt men tot de 'functionele' werkwijze van de Stoiekers: de zijnden in hun proceskarakter zijn 'n gebeuren, ja, zij handelen en behandelen; laat ons daarvan uitgaan en daarmee werken en de uitslag zien (pragmatisme). –

Van Straaten denkt dat dat enkel rekening houden met het functionele (hoe de dingen werken, zonder met hun diepere natuur rekening te houden, -- die zich, overigens, on-rechtstreeks toont in de werking) verklaart waarom de Stoïsche denkwijze zo' n grote plaats inneemt in de moderne wilsbegeerte, die, mede onder de invloed der natuurwetenschappen, functioneel gericht is. –

Het grote verschil tussen 'functionelen' en 'ontologen' ('metafysiekers') is: **1**/ dat de ontologen wel zeer goed weten dat 'zijn(de)' 'n onbekende is en dat men het slechts lemmatisch-analytisch bereikt, d.i. functioneel, **2**/ terwijl de functionelen de neiging hebben niets meer dan 'functies' over te houden zonder 'zijn(de)', - wat tot 'n soort nihilisme leidt, indien men het doordenkt. Daarop heeft C.S. Peirce, de pragmaticist, sterk gewezen!

Logica. –

Hoogstwaarschijnlijk heeft Zenon het eerst het woord 'logikè' logica, denkleer gebruikt (i.p.v. het vroegere dialectiek of analytiek). Formele logica wordt nu oordeelslogica: **a/** 'n zin (uitspraak, propositie) is het element waarmee gewerkt wordt; **b/** rede bestaat uit zinnen die onderling verbonden worden; de studie van die onderlinge oordeelsverbanden is logica (vgl. de Megarische logica van Filon de Megarieker, supra blz. *87)* dat 'n verschil met Aristoteles, die uitging, van begrippen (en de inhoud en omvang erven) en oordelen ontleedde als begrippen ineenverwerkt.

De kennisleer (epistemologie) is **a/** sensualistisch: de inhouden van het bewustzijn (kennis) komen van de zintuiglijke ervaring(en).

GW179 bis

Dat sensualisme is 'n Sofistische en Klein-Socratische erfenis. **b/** Die sensualistische kennisleer is ook materialistisch, d.w.z. zij kijkt in de fusis rondom ons, ziet de veelheid der dingen en hun processen, ontstaan en (de omslag ervan) het vergaan, en verklaart die veelheid van 'vormen' en het ontstaan en vergaan ervan - niet uitgaande van begrippen, ideeën of vormen (Groot-Socratisch), doch - uit de stof(fen).

Hoe verhouden zich sensualisme en materialisme?

F. Lange, Gesch. Des Materialismus, I, 54/55, legt dit uit. Oppervlakkig is het zo: in het innerlijke (psychische) leven is men sensualist; in het uitwendig domein is men materialist; Grondig gezien is het anders: **(ii)a.** de consequente sensualist is 'n subjectivist: **a/** van de vormenveelheid en haar processen (ontstaan en vergaan), van de stof(fen) die er, volgens de materialist, het wezen van uitmaken, d.i. van de buitenwereld rechtstreeks weet de sensualist niets

(met zekerheid); **b/** de sensualist weet alleen iets van de eigen waarnemingen van de dingen (niet van de dingen direct); **c/** hoe zich die zintuiglijke waarnemingen verhouden tot de uitwendige dingen, is hem 'n vraagteken: wat de sensualist ontmoet, zijn niet de (stoffelijke of onstoffelijke) dingen, doch de waarnemingen ervan;

(ii)b. de consequente materialist beweert dat de waarneming wel degelijk onderzoek-baar is in haar verhouding tot de uitwendige (stoffelijke) wereld want 'waarneming' is één van de vele louter stoffelijke processen in het heelal; de subjectivistische scheiding tussen (stoffelijke) waarneming en (stoffelijke) buitenwereld) neemt de consequente materialist niet aan. Tot daar Lange. –

In feite gaan (inconsequent) sensualisme en (in)consequent materialisme samen. Zoals hier in de Stoa: beide immers benadrukken in feite de stof ten nadele van de idee of de vorm (Aristotelisch). De Groot-Socratieker zal zeggen dat de verhouding tussen buitenwereld en zintuiglijke ervaring er een is waarin de vorm (of idee), in de stof aanwezig, doordringt tot het bewustzijn van de mens die zo tot begrip komt van die buitenwereld.

Ondertussen is het zo, volgens de Stoa:

a/ de zintuiglijke ervaring laat 'n herinneringsbeeld na. Een verzameling herinneringsbeelden maakt 'n ervaring uit; 'n verzameling gelijksoortige herinneringsbeelden en eraan verbonden ervaringen vormen 'n universele 'ennoia' (voorstelling, bewustzijnsinhoud).

b/ Deze 'ennoiai' (bewustzijnsinhouden, voorstellingen) zijn 'koinai', notiones communes, gemeenschappelijke begrippen, aan alle mensen gemeen. Deze zijn 'emfutoi', innatae, aangeboren (en in die zin 'fusikai', naturales, natuurlijk, d.i. met de natuur van de mens meegegeven. Zij zijn ook 'prolèpseis', praesumptiones, anticipaties, voorafgaandelijke inzichten.

c/ Waarop slaan die inzichten? Op drie dingen: **(i)** de zedelijke gegevens (recht/ onrecht, goed/kwaad), **(ii)** sinds Cicero: de onsterfelijkheid; **(iii)** God - triade die men bij Kant terugvindt.

GW180

Deze gemeenschappelijke inzichten, onderscheiden van de slechts door kunstmatige denkconstructie opgebouwde begrippen, vormen de kern van het denkleven der mensen. **d/** Uit de overeenstemming der mensen (consensus gentium) omtrent de inhoud van die gemeenschappelijke begrippen besluit de Stoa tot de waarheid ervan, d.i. tot de overeenkomst tussen deze voorstellingen en de werkelijkheid.

Voorbeeld, ontleend aan *Seneca (Brief 117*): “Wij hechten, in de regel, groot belang aan de alle mensen gemeenschappelijke vooropstelling en zien het als ‘n bewijs van waarheid indien, in een of ander domein, algemene overeenstemming heerst.

a/ Zo geloven wij aan het bestaan van goden, onder andere ook daarom dat in allen een vermoeden van de goden woont en er nergens ‘n volk bestaat dat dermate van alle wettelijkheid en zedelijkheid beroofd is dat het niet aan het bestaan van één of ander soort goden gelooft.

b/ Wanneer wij omtrent de eeuwigheid van de zielen tot verstandhouding trachten te komen, dan heeft het voor ons niet gering belang de overeenstemming der mensen te zien die ofwel de onderaardse goden vrezen ofwel deze eren.” *K. Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion*, Zürich, 1954, S. 17, zegt schamper doch juist: “Dit bewijs ex consensu gentium (uit de overeenstemming der volken) ging, na het heropleven der Stoa in de XVI-de en XVII-de eeuw, nevens de rest van de inventaris, over in de “natuurlijke religie” der Aufklärung, als paradestuk.” In alle geval bewijst dit het universalisme de Hellenistische volkerenveelheid eigen.

Fysica. –

Herakliteïsch hylozoïsme heerst hier: de lijdelijke stof (hylisch aspect) wordt door het werkdadige beginsel, “die feurige Vernunft der Welt”, (A. Lange, o.c., 111), de vuurlogos (of vuurpneuma ook geheten) gestuurd. Deze immers doordringt op vormende wijze de stof en doet zo de vormenveelheid van het heelal - dat grondig stoffelijk is, ook waar die ‘vorm’ God, ziel, deugd, gemoed of wat ook is, ontstaan. De heelallogos of heelalverstand, het stuurkundig beginsel van alle zijnden, is ‘n verstandsstof, - geen zuivere geest zoals bij de Grote Socratiekers. Dat is het ontologisch materialisme der Stoa.

Het hylozoïstische karakter van die fysica blijkt uit dat de heelaleenheid, die de veelheid ‘verzamelt’ **a/** levend (zoion, animale) **b/** bezield (empsuchos, animatus), **c/** verstandig (noëros, intellectualis) en **d/** redelijk (logikos, rationalis) is. –

Dit hylozoïsme zal **1**/ bij de natuurfilosofen der Renaissance en **2**/ bij de Franse materialisten der XVIII-de e. (Denis Diderot (1713/1724), stichter en leider van de Encyclopédie) heropleven. Zowat in de zin van de Neo-Milesische fysikos Diogenes van Apollonia (V-de e.) is het heelal teleologisch van aard: ‘n stuurkundig heelalverstand immers richt (stuurkundig) alles. Periodiciteit kenmerkt ook het heelal: alle zijnden ontstaan, regelmatig, en vergaan uit, resp. in vuur (voor zover zij lucht, water, aarde

GW181

zijn), want vuur is het basiselement waaruit alles ontstaat (wat lucht, water, aarde is) en waarin alles weerom vergaat. Vgl. Herakleitos, supra blz. *27, 29/30*. –

Meer nog: 'n wereldbrand zal periodisch alles wat aan vormenveelheid bestaat weer in rein vuur doen opgaan; waarop dan weer 'n nieuwe wereld ontstaat. - Dat is de leer van de eeuwige terugkeer, maar Stoïsch uitgedrukt: "Er zal opnieuw 'n Socrates, 'n Platon zijn en ieder van de mensen met dezelfde vrienden en dezelfde medeburgers. (...)

Deze hername zal zich niet slechts éénmaal voordoen maar vele malen; of liever: alle zijnden zullen eeuwig hernemen." Aldus Nemesios van Emesa, christelijk bisschop (+/- +400) over die Stoische gedachte. (Vgl. J. Brun, *Les stoïciens*, 1957, p. 50). - Zoals men weet, is de eeuwige terugkeer van alle zijnden één der geschiedenisduidingen van het oude Hellas, ook buiten Stoïsche middens. De mythe ging hierin voor.

Het Pantheïstisch karakter van deze zienswijze - reeds onduidelijk aanwezig bij Herakleitos - is evident: de (fijn)stoffelijke God, die vuurlogos of vuurpneuma (vuurgeest) is, is onsterfelijk, volmaakt (teleio, perfectus), gelukzalig (makarios, beatus), verstandelijk (noëros) en redelijk (logikos, rationeel), zedelijk volmaakt. Hij is demiouros, wereldschepper, ja, patèr, Vader, van alle zijnden, pronoia, providentia, voorzienigheid, als immanent stuurkundig beginsel van alle zijnden.

Eén en dezelfde - universalisme inzake religie - God heet Zeus, Athene, Hera, Hefaistos, Poseidon, Demeter; - dit zijn slechts - verschillende namen (// thesis) voor éénzelfde natuur (// fusis). 'Wereldziel' zou 'n goede omschrijving zijn voor zo'n god. -Wel bestaat, bij sommige latere Stoïci, de neiging om God als transcendent persoon op te vatten.

-- ***Sumpatheia, samenhang, van alle zijnden met alle zijnden,***
is dan ook 'n Stoïsch trefwoord bij uitstek, vergelijkbaar met de sympatheia van de occultisten (vgl. blz. *171 supra*). Deze universele samenhang is intermenselijk doch ook kosmisch: " 'n druppel wijn, in de oceaan geworpen, werkt overal in het heelal gevolgen uit" (aldus 'n Stoïsch gezegde terzake; vgl. M. van Straaten, o.c., 30).

Panlogisme (men zou kunnen zeggen "volstrekt rationalisme") is 'n ander kenmerk: de heelallogos doordringt alle zijnden door en door. Gevolg: alles is door en door redelijk en verstandelijk verantwoord.

Fatalisme. - Het verloop van ontstaan en vergaan is wetmatig, gehoorzamend aan de 'nomos koinos' (lex comnunis), de universele wet, ook Heimarmenè, Noodlot (voorbeschikking) geheten. De Stoïeker is van de onafwendbaarheid van alle gebeuren overtuigd.

In dat Herakliteïsche, sympathische, door en door verstandelijk-redelijke, fatale, goddelijke heelalwezen situeert zich, volgens de Stoa de mens, die in het klein (micros cosmos) gelijkaardige kenmerken heeft.

GW182

Ethica/ politica.- "Dat alles klinkt materialistisch genoeg. Toch ontbreekt aan dit materialisme het beslissende kenmerk: de zuiver stoffelijke natuur der stof, het ontstaan van alle verschijnselen, de doelgerichte en de geestelijke inbegrepen, uit bewegingen van de stof en dit volgens algemene bewegingswetten." *Aldus A. Lange, Gesch. d. Materialismus,* I, 110 die, natuurlijk, sterk mechanicistisch materialismebegrip voorstaat. -

Rehmke, Gesch. d. Philosophie, 1959, S. 69ff., bepaalt dit meer-en-anders-dan-zuiver-mechanisch materialisme nader: "Op twee leidende gedachten, het Herakliteïsche pantheïsme en het Aristotelische dualisme van 'werkdadigheid' en 'lijdelijkheid', berust de fysiek der Stoa." Rehmke vindt die twee, op zich, onverenigbaar, maar, in feite, toch bijeen in de Stoa. Daarvandaan, ook voor de ethiek, de tweespalt tussen de twee posities, maar nog versterkt door twee andere invloeden:

de Eleatisch-Megarische (vgl. blz. *87/88* supra), voor wie 'zijnde' en 'goed(e)' identisch zijn (zodat 'kwaad' en 'niet-zijnde' ook convergeren) en die het Herakliteïsch pantheïsme versterkt;

de Kunisch-Platonische, voor wie verstand, resp. rede en lustgevoel tegengestelden zijn en die het Aristotelisch dualisme versterkt (vgl. blz. *88/89; 112, 116* supra).

Ad (i).- De Megarische leer dat het echte zijnde het goede is, verbonden met het Herakliteïsch pantheïsme dat beweert dat de vuurlogos alle zijnde is, leidt tot de Stoïsche leer dat het gelukzalige leven dat uit het goede voortkomt, in die vuurlogos wortelt.

Gevolg: gelukzalig leven, d.i. deugd(elijkheid) of praxis Gericht op het telos of doel, bestaat in het leven overeenkomstig de fusis (fusei homologoumenos

zèn), - fusis die met de vuurlogos samenvalt. Vgl.: wat *P. Festugière, La rév. d' Herm. Tr. II, (Le Dieu cosmique),* pp. 260/340, de kosmische god heet, d.i. de werelziel (= god), waarvan de menselijke ziel slechts 'n sprankeltje is, is goed in zijn redelijkheid en beheerst alle gebeuren, ja, alle handeling en behandeling (van iets anders). –

Doch de theodicee, d.i. die studie die het feitelijke kwaad, fysisch en vooral ethisch-politisch, tracht overeen te brengen met zo'n wezenlijk en natuurnoodzakelijk goede godshandeling, rijst hier op: **1**/ is de mens, **2/** is de hemellichamelijke god, boven hem, dan nog vrij?

Ad (ii) - De Helleen is er grondig van overtuigd: de mens is de bewerker van z'n lot, - is, in z'n handelingen, vrij. De Stoieker kan, als Helleen, dat deed Herakleitos ook al - daar moeilijk omheen. Maar, in die hypothese, moet de mens én volgens de goddelijke fusis kunnen handelen én ook tegen die fusis in.

Hoe verklaart de Stoa die tweesprong? In de ziel ligt de Aristotelische tweeheid van werkdadigheid (// energeia, onstoffelijkheid) en lijdelijkheid, (dunamis, stoffelijkheid),-tweeheid die dan nog Kunisch-Platonisch versterkt wordt; het werkdadige is verstand; het lijdelijke is lustgevoeligheid (pathos, passio). Dat is vrijheid.

GW183

Zo verstaan wij volgende tekst van Marcus Aurelius, de Stoïsche keizer (121/180) (J. Brun, o.c., 157): "De stof van het heelal is gehoorzaam, er toe in staat alle vormen aan te nemen. Het verstand dat ze bestuurt, bezit in zichzelf geen enkel beginsel dat het tot het kwaad aanzet, want het bezit geen enkel kwaad, het begaat geen enkel kwaad en niets ondervindt, van hem uit, ook maar enig kwaad. Volgens de wetten van het verstand verloopt alles, komt alles tot stand in de wereld."

-- ***Stoïsche apatheia, gevoelloosheid.***

Deugd(elijkheid) berust op inzicht in het goddelijke goede, is dan ook aanleerbaar en door onderricht bijbrengbaar; doch niet zonder Askèsis, oefening ('n Aristotelische gedachte); verder ook niet zonder apatheia: het volledige uitschakelen van de (lust- of onlust)gevoelens, die voor de 'wijze' en 'deugdzame' gewoon niet bestaan (!), bij de Stoieker, gaat verder dan de ataraxia (onverstoordheid), bij de Epikoereeër, die slechts wil dat de gevoelens de wilsbeslissing niet beïnvloeden.

Bij de Stoieker is dit de gevolgtrekking van het dualisme tussen werkdadig verstand dat bestuurt en beheerst, en de lijdelijke (on)lustgevoelens, die 'gehoorzamen', flexibel zijn tot op de draad. De askèsis, inoefening, in apathische handeling vooral is hier op haar plaats, want zij vernietigt niet de (on)lust gevoelens - dat kan niet - doch zij legt ze lam in de ziel die, zodoende 'redelijk-verstandelijk' wordt, door en door. Zo verstaat men het Kunische in de Stoa en de afwijzing van Kurenaïsch-Epikoereïsche lustethiek.

Epiktètos van Hiërapolis (Frugië in Anatolië) (50/138), net als Seneca en Marcus Aurelius, Romeins gericht laat-Stoieker, schrijft in z'n *Encheiridion, liber manualis*, Handboek, - vgl. J. Brun, o.c., 131: "De vrouwen, zolang zij nog jong zijn, worden door haar echtgenoten 'meesteressen' geheten.

Dergelijke vrouwen stellen dan ook vast dat haar echtgenoten haar maar waarderen op grond van het lustgevoel dat zij hun verschaffen en denken dan ook maar aan zich mooi maken om te behagen en stellen haar ganse vertrouwen (en al haar verwachtingen) in haar sieraden. Niets is dan ook nuttiger en noodzakelijker dan er zich op toe te leggen haar aan het verstand te brengen dat men ze slechts zal eren en eerbiedigen in de mate dat zij wijsheid, zedigheid en bescheidenheid aan de dag leggen."

Men voelt de oefening van de asceet doorheen deze moralisering! -- Het is dan ook niet te verwonderen dat 'n aanhanger van de emotioneel-chthonische natuurreligie *als K. Leese Recht u. Grenze d. nat.* Religion, S. 28, schrijft dat de Stoa, die herop leeft in Th. More (1478/ 1535), Jean Bodin (1530/1596), Herbert lord van Cherbury (1581/1648), om van H. Grotius, Shaftesbury, J.Locke (de grote Aufklärer in Engeland), J. Toland, J.J. Rousseau, Voltaire, Leibniz, Wolff, Lessing, Kant, Schiller e.a. te zwijgen, de vitale en emotionele chthonische religie heeft gewurgd in het West-Europese bewustzijn.

GW184

Stoïsche politiek. –

Zoals *Festugière, La rev. d' H. Tr., II*, 270ss., uiteenzet, voelt de 'wijze' zich kosmopolitès, wereld- beter heelalburger, niet in de negatieve zin van Diogenes de Kunieker (die zich aan geen enkele polis gebonden voelde), doch positief:

alle mensen tot welke familie, stad of natie zij ook behoren, - Hellenen en barbaren, - vrijen en slaven, - zij allen zijn gelijkwaardige wezens naar hun universele natuur en behoren tot éénzelfde politikon sustèma, eenzelfde kosmopolis;

meer nog: de kosmopolis omvat ook de hemellichamen als goden (waaraan goddelijkheid ontlenen de fenomenen die ervan afhangen: jaren, maanden, jaargetijden), aldus Chrusippos uit Kilikië (-260 (?)/ -207), de tweede stichter van de Stoa; hemellichamelijke goden en mensen hebben dezelfde 'wet', want, in de grond, dezelfde natuur (vooral naar de ziel).

-- ***Gezagdragers***

Deze voelden zich wel meermaals aangetrokken tot die Stoïsche paideia. Zo Antigonos II Gonatas (- 320/-239), zoon van Demetrios I van Makedonië, kende, in z' n jeugd o.m. Zenon, die hij bleef vereren later, alsook Bion van Borusthenes, de Kunieker. Welnu:

a/ de Kuniekers vonden dat 'n regeerder wezenlijk gekenmerkt word door ponos, inspanning, wilskracht die zich uit in zelfbeheersing en dienstbaarheid.

b/ Wat ook de Stoa voorstond. De 'wijze' vorst doet dagelijks z'n plicht en de enige beloning die hij verwacht, ligt enkel in die strenge plichtsvervulling. De Kunische vorst is dus geen turannos, die zelfzuchtig eigen welzijn doet primeren; neen, hij is 'n 'roemrijk slaaf', d.i. dienaar van z' n onderdanen. In dat dienaarschap bestaat de ponos, last, van het heersen. Ook: Antigonos wilde niet, zoals Alexandros, als 'god' benaderd worden: "De slaaf die lasanoforos, d.i. urinepotleger, is, voor mij, ondervindt nergens dat ik 'n 'god' ben." zei hij tot de hem vleiende dichter Hermodotos!

Onmiskenbaar waren 'n reeks vorsten in het Hellenisme, behalve ponosgevoeligen, ook fil.anthropoi, humani, mensvriendelijke wezens (vgl. Festugière, o.c., 301ss.). Zo Ptolemaios Filadelfos (-300/-240), die, gedurende zeven maaltijden, de tweeënzeventig vertalers van het Oude Testament, te Alexandrië zou geraadpleegd hebben omtrent de plichten (deontologie zou men nu zeggen) van de vorst:

a/ de tweede dag vraagt hij hoe 'n vorst filanthropos, mensvriendelijk, is; antwoord: door barmhartig te zijn.

b/ ook de zevende dag komt de fusis (wezensaard, gedragsaard) te berde als filanthropia en zelfbeheersing. -- Het thema komt bij Isokrates van Athene, de grote retor (-436/ -338) voor, alsook bij de andere retoren, om **1**/ de 'medemenselijkheid' van de rechters t.o.v. de aangeklaagde of **2**/ de tussenburgerlijke welwillendheid aan te duiden. Later verbreedt de betekenis en gaat in de richting van de Bijbelse naastenliefde. De Stoa droeg ertoe bij deze deugd universeel te maken.

GW185

Besluit. - De Stoa heeft zeer grote invloed uitgeoefend, in de late oudheid en later. Eén van die invloeden zij even aangeraakt, nl. de Godsbewijzen:

(i) het kosmologische godsbewijs (Chrusippos, Cicero)

Dit gaat ervan uit dat de fusis het gevolg is van de oorzaak, God (**1**/ de eeuwige heelalorde, **2**/ de hemellichamen en hun verloop vooral, gaan **a/** de mens, ja, **b**/ ieder eindig wezen te boven, als bewerker; - *S. Paulus*, *Rom. 1:20*, zegt: "Gods onzichtbaar wezen, z'n eeuwige macht en goedheid zijn, van de schepping der wereld af, bij enig nadenken, uit het geschapene duidelijk te kennen.".

(ii) het teleologisch (fysisch-theologisch) Godsbewijs

O.m. Kleanthes, en Cicero gaan uit van de wijze en schoonheidsgeladen doelgerichtheid die weerom vooral in de hemellichamelijke goden (zon, maan, sterren), maar in de gehele fusis te zien is, om te besluiten tot 'n doelrichtende, stuurkundige macht, ver boven **a/** de mens en **b/** al de eindige ordenende instanties; Kant spreekt er slechts met achting over;

(iii) het ontologisch Godsbewijs

Dit gaat uit het reine begrip "volmaakt wezen" (Kleanthes)

a/ de mens, het beste en edelste wezen, kan, omwille van het boze in hem, niet het beste en edelste wezen zonder meer zijn,

b/ zoals overigens geen enkel eindig wezen; alleen God beantwoordt aan de reine volkomenheid. –

S. Paulus trekt dan ook het natuurlijke Godsbewijs door tot de ethische conclusie: "Gods gramschap daalt neer, uit de hemel, over al de goddeloosheid en ongerechtigheid van de mensen - hij bedoelt de extra-Bijbelse 'heidenen' die de waarheid door ongerechtigheid geweld aandoen. Immers, wat men over God weten kan, kan ook door hen worden gekend. (...) Te verontschuldigen zijn zij dus niet." (*Rom. 1:18/30*).

Niet verwonderlijk, St.- Paulus had Helleense paideia opgedaan in z'n jeugdjaren. Eén grote verbetering t.o.v. de Stoa: de Bijbelse god is niet pantheïstische wereldziel, doch Jahweh, de transcendente God, dermate zelfs dat de vraag rijst of de Stoïsche Godsbewijzen wel op 'n niet-wereldzielige God toepasselijk zijn, zonder meer.

De astrotheologische inslag

(zie hoger blz. *172*), tot in "het astrologische toe, bij de Stoa, leeft in de Byzantijnse liturgie nog na:

in ‘n theotokion (lied ter ere van Maria) klinkt het: “Gij werd het huis der nooit ondergaande zon, (bedoeld is God de Zoon) van Hem die de sterren, de grote, schiep en op hun plaats zette, in almacht, reine maagd, bruid van God. Ontruk mij dan ook nu aan de duisternis der hartstochten.” (*M. Kirchhoff, Osterjubel der Ostkirche, Pentekost.*I, S.42. **(ii)** in ‘n Drieëenheidscanon, van Metrofanes van Smurna (IX-de e. na Chr.), wordt gezongen: “Verlicht, goddelijk Licht, diegenen die, in hymnen, bezingen het in de personen driezonnige doch in het wezen éne licht, opdat zij steeds naar uw lichtgevende stralen opkijken. Mocht ik, door die stralen, verzadigd worden van uw zoete en lichtende en gans zalige heerlijkheid. Gelovig verhef ik u in de eeuwen.” Astrotheologie op z’ n Bijbels!

GW186

(I)b2. Het Epikoerisme (De Tuin) (-300/+400).

Zoals *A. Lalande, Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, 1968, 292, zegt, betekent ‘epikureeër’ in de omgangstaal, degene die liefhebber is:

a/ van aangenaam leven, genietingen, comfort, goede sier en lekker eten en drinken;

b/maar dan zo dat ‘n zekere kieskeurigheid selectief werkt in dat alles. - Waarvandaan komt deze goedkope duiding van het Epikur(e)isme? Zij stamt reeds van de Oudheid: zowel aanhangers van Epikouros als vijanden van hem hebben zijn sobere en strenge leer zo omgeduid.

Fr. Engels, Ludwig Feuerbuch und der Aussang der klassischen deutschen Philosophie, 1886-1, III in fine, noteert de pejoratieve betekenis van ‘materialisme’: De bekrompene (Philister) verstaat onder ‘materialisme’ vreten, zuipen, ogenlust, vleselijke lust en hovaardig gedrag, geldzucht, vrekkigheid, hebzucht, profiteerzucht, beurzen-zwendel, - kortom al die smerige gebreken die hij zelf in stilte koestert.” Vgl. *Marx / Engels, Ueber Religion,* Berlin, 1958, S. 190.

Engels stelt daar tegenover het woord ‘idealisme’ - volgens dezelfde ‘bekrompene’: geloof aan **a/** deugd, **b/** algemene mensenliefde en, zonder meer, **c/** ‘n betere wereld. – Meteen ziet men hoe woorden in ‘n taalgebruik te situeren zijn, wil men ze goed begrijpen: de Stoieker is overtuigd hoewel dualistisch materialist; ook de Epikoereeër is dit; en toch: beiden zijn hoogstaande, gestrenge, ja, religieuze materialisten. Zoals *W. Jaeger, A la naissance, 11*, opmerkt, is het Epikoerisne ‘n stelsel dat ook op ’n theologie Uitloopt, zoals bijna alle andere Helleense systemen.

Erikouros van Samos (-341/-271).

Het leven van Epikouros is van belang voor het begrip van z'n leer. Zijn vader, Neokles van Athene, komt in -352/1 op Samos aan als klerouchos, d.i. iemand die, als kolonist, 'n kavel grondbezit krijgt doch burger blijft van het moederland: de Atheners verjoegen, in die troebele dagen, de Samische eigenaars van hun eiland om de gronden ervan te verdelen onder Atheense burgers.

Zo wordt Epikouros op Samos geboren, maar als Athener. Z' n vader leefde van de grond en was ook schoolmeester. In - 327, veertien, gaat Epikouros naar Teos, op de Anatolische kust, niet ver van Samos: hij krijgt er les van Nausifanes van Teos (+/- - 360vv.), **1/** retor, **2/** mathematieker en 3/ wijsgeer van de demokriteïsche strekking, in 'n beroemde school, waar rijke jongeren van de kust en de eilanden samenkwamen. Van Kausifanes leerde Epikouros, gedurende drie jaar, o.m. het atomisme en de genotsleer van Demokritos. Twee jaar militaire dienst te Athene (-324/-321): daar leerde hij Menandres van Athene (-342/-292), de latere Attische blijspeldichter kennen (zie blz. *174*, over de nieuwe Attische comedie, supra), die als mensenkenner geleerd had van Aristoteles' leerling Theofrastos, doch als mens 'n tijdsgetrouw 'epikureeër' was.

GW187

Perdikkas, regent van Azië, verjaagt, na Alexandros' dood, de klerouchos van Athene op Samos in -322.

Gevolg: Neokles vlucht naar Kolofon (Anatolische kust), in Ionië, waar Epikouros hem vervoegt in -321 (twintig jaar oud). Daar leert deze laatste wat het is banneling te zijn en arm, met zwakke gezondheid, vatbaar voor ziekten! Elf jaar eenzaam nadenken en overwegen maken hem tot a self made man, die in -310 zich te Mutilene (Lesbos) vestigt om onderwijs te geven (waar hij Hermarchos, z'n eerste opvolger in later tijd, als vriend verwerft), om, daarvandaan, naar Lampsakos (aan de Hellespont) te trekken, waar hij opnieuw 'n reeks leerlingen-vrienden verwerft, waaronder sommigen welstellend en die hem financieel helpen.

In -306, vijf jaar voordat Zenon van Kition, de Stoieker, z'n school sticht, vestigt hij zich te Athene waar hij De Tuin koopt. Op twee of drie reizen naar Ionische vrienden na, verloopt z'n leven geruisloos, totdat hij, -270, sterft, na verschrikkelijke pijnen veroorzaakt door 'n ziekte der ingewanden.

Naar z'n vrienden te Lampsakos schrijft hij: "Kijk: de schoonste dag van mijn leven! Het is de laatste. Mijn pijnen aan de blaas en mijn buikpijnen gaan haar gang, altijd uiterst hevig, zonder iets van die hevigheid te verliezen. Maar tegenover dit alles plaats ik de zielevreugde wanneer ik terugdenk aan onze vroegere gesprekken. Gij, die mij getrouw gebleven zijt (Idomeneus nl.), sedert de jeugdjaren, alsook aan de filosofie draag zorg voor de kinderen van Metrodoros." (Vgl. *J.-A. Festugière, Epicure et ses dieux*, Paris, 1968, pp 25/31). –

Z'n testament getuigt van dezelfde 'fil.anthropia': de armen, de geringen, de slaven, zij behoren geholpen te worden, ook de slavinnen, door z' n leerlingen. Zo stelt hij, testamentair, Mus, z' n oude vertrouwensdienaar, alsook twee slaven en één slavin in vrijheid, als voorbeeld ter navolging, Zo vraagt hij dat men ook voor Nikanor zou zorgen, "zoals ik het zelf heb gedaan: al mijn kameraden in de wijsbegeerte, die, uit eigen bezit, voorzien hebben in mijn noden en die, nadat zij mij alle tekens van vriendschap betoonden, die maar mogelijk waren, verkozen hebben met mij oud te worden in de studie van de wijsbegeerte, mogen, zover ik er kan voor zorgen, geen enkel noodzakelijk iets missen."

Ook de enagismata, d.i. de offers, niet t.e.v. 'n god doch t.e.v. 'n gestorvene of 'n halfgod, worden geregeld, verder, de vieringen van de geboortedag werden vastgelegd.

Reden: zij verschaffen vreugde aan de groepsziel. – Unanimisme of groepszieligheid zou men zoiets kunnen heten, om 'n modern analogon te gebruiken, nl. de naturalistische romanformule van *Ina Baudier-Bakker* (1875/1966), vooral in *De Klop op de Deur* (1930), waarin schrijfster de onderlinge verhoudingen van de vele leden van één familie in haar drie opeenvolgende geslachten, zeer buiten alle wereldconflicten, beschrijft. Zelfs de sombere sfeer en de eenzaamheid en onbegrepenheid zouden 'epikoereïsch' kunnen genoemd worden.

GW188

De 'deipna', d.i. eetmalen, feestmalen.-

Testamentair liet Epikouros ook de namiddag- en/of avondmalen, de twintigste van iedere maand, na z'n dood vastleggen. Oorspronkelijk was dit 'n feestgebruik t.e.v. Apollon Eikadios (Parnessios).

Epikouros volgt hier 'n algemeen gebruik doch op zijn wijze: de stichting van 'n wijsgerige school te Athene was maar mogelijk - de archaïsche zienswijze laat zich hier duidelijk voelen - onder de vorm van 'n thiasos

(religieus broederschap was de basis), d.i. 'n cultuscollege, - wat niet ging zonder gemeenschappelijke sacrale daden (offers), gevolgd door het onvermijdelijke erediensteetmaal (men denke aan onze uitvaarten met eetmaal).

Platons Akademeia, Aristoteles' Lukeion waren thiasoi van de Muzen (Aristoteles en z'n leerlingen hielden hun offer en offermaal bij iedere nieuwe maan). –

In z'n tweede afscheidsrede op het Laatste Avondmaal zegt Jezus: "Ik noem u geen dienstknechten (doulous in het Gr., d.i. slaven, letterlijk) meer, want de slaaf (doulos) weet niet wat z'n meester (kurios, die de volle macht heeft over de andere, heer) doet; maar ik heb u vrienden genoemd (filous amicos) omdat Ik u alles heb bekend gemaakt wat Ik van mijn Vader heb gehoord." (*Jo 15:15*).

Welnu, toeval of niet, degenen die aan offer en offermaal deelnamen, te Athene, heetten elkander 'filoi', amici, vrienden. Meer nog: "De Epikoureïsche vriendschap (filia) is 'n doel op zich. Zij is niet enkel meer 'n tussenterm op de weg naar de wijsheid (sofia, sapiëntia): zij is de wijsheid zelf.' (*J.A. Festugière, Epicure et ses dieux*, p.43).

Weliswaar krijgen de enagismata (dodenoffermaaltijden) bij Epikouros 'n gedeeltelijk verschoven betekenis: de ouders en de drie broers (Neokles, Chairedemos, Aristoboulos) van Epikouros zelf, z'n vriend Poluainos, - na z'n dood, hijzelf, Metredoros zijn de gevierden op de voorgrond, terwijl de 'vrienden' in hun gedachten de herinnering bewaren aan de 'vorm' van de volmaakte en alzalige wezens, d.i., aldus *Festugière, o.c., 34*, de goden (die dus niet uitgesloten blijven zonder meer), die de genodigden zijn om, in vreugde, te vieren, samen met al de leden van de Epikoureïsche familie, met uitsluiting van de losbandigen of de in zielsverwarring levenden of de buitenstaanders, althans voor zover dezer de Epikoureïsche gezindheid niet gunstig benaderen.

"Door zo te handelen zoekt men geen ijdele volksgunst, doch, handelend volgens de wetten eigen aan de natuur - steeds de fusis, maar weer in 'n nieuwe versie -, gedenkt men al wie welwillendheid betoont tegenover ons, opdat zij ons ertoe helpen deze rituele eetmalen te vieren die passen bij diegenen die samen aan wijsbegeerte doen om de gelukzaligheid te bereiken." Aldus 'n antieke tekst. De diepe 'unanimistische' vreugdesfeer is het doorslaggevende motief van Epikouros die ooit zei: "Men behoort tegelijkertijd te lachen en aan wijsbegeerte te doen."

GW189

De filia, amicitia, vriendschap. –

"Over het algemeen genomen kan men zeggen dat alle wijsgerige scholen van de oudheid, zich voordoen als haarden van vriendschap." (*J.-A. Festugière, Epicure*, 37). Inderdaad, vanaf de Pythagoreïsche scholen in Zuid-Italië, over de Platonische Akademeia en het Peripatetische Lukeion, tot De Stoa en De Tuin: filosofie en vriendschap gaat samen! Toch verschilt De Tuin van al de vorige.

a/ De Pythagoreeërs zijn sterk initiatiek en politisch gericht;

b/ de Academiekers zijn net als de Pythagoreeërs, mathematikoi (arithmetiek, geome-tria, muziek en astronomia), leggen zich toe op retoriek, en vooral politiek;

c/ de Peripatetiekers willen retoriek, mathematiek, strenge naar de vakwetenschappen neigende filosofie, sterk 'theoretisch' (beschouwelijk). –

Op het eerste gezicht speelt de eros, resp. filia 'n eerste-rangsrol in de Academeia: om tot de theoria, beschouwing, van de opperste schoonheid van de ideeënwereld te komen, ontwikkelt en 'verheft' (sublimering) men de lagere eros (vooral paiderastia) die, in de dialectiek, zich op hoger peil uitleeft. Toch blijft deze eros en de eraan verbonden filia veeleer middel: bij Epikouros is de filia én anders én doel op zich!

Men voelt het verschil duidelijk indien men de rol van de vrouw nagaat. - Op 'n uitzondering, nl. Axiothea, de Arcadische, die 'n stuk van de Politéia had gelezen, na, waren de vrouwen in het midden van toekomstige politikoi dat de Academie was, uitgesloten. -- In de unanimistische sfeer van De Tuin waren de vrouwen welkom:

(i) wettige echtgenoten als Themista, de vrouw van Leonteus van Lampsakos;

(ii) hetairai, d.i. vrouwen die liefde bedrijven buiten echtelijk verband, gaande van de volle bijzit tot de pure hofmaakster (doch nooit tot de publieke vrouw (prostituee): zo Leontion (die met Metrodoros zal huwen), Mammarion, Hèdèia, Erotion, Nikidion, Dèmèlata.

-- De hetaira,

Deze was in de dagen van Epikouros, als erotische gezellin, nu precies niet zuiver geminacht (zeker niet zoals in het ruwere Rome, waar men ze 'scortum' ('vel') heet): zij is vooral erotisch voorwerp; zij was, indien binnengelaten, de slavin van de echtgenote; desnoods, zoals Glukèra bij Menandros (waar kortknipping der haren plaats vindt), wordt zij vernederd. –

In Epikoureïsch midden echter verandert die situatie: **a/** de hetaira, de erotische levensgezellin, had ‘n ‘ziel’ en die ‘ziel’ werd naar waarde geschat; daardoor werd zij op gelijke voet met de andere ‘vrienden’ en ‘vriendinnen’ behandeld als ‘n medemens. Meer nog: **b/** Epikouros stelt vast dat Leontion blijk geeft van intellectuele en ethische eigenschappen; hij laat haar dan ook het voorzitterschap van de groep waarnemen (ieder lid kon om beurten voorzitter worden).

-- *J. Duché, Le premier sexe*, Paris, 1972, p. 240, handelend over het statuut van de vrouw bij Epikouros, insinueert dat men ze zonder bezwaren,als in ‘werktuig’ opbezigt en zo ‘uitroeit’ (‘extermine’)! Steller, als gewiekst journalist, mengt vlug ‘n paar teksten, uit hun verband gerukt, en misduidt erg Epikouros.

GW190

Zo haalt hij ‘n tekst aan die J.-A. Festugière ook bespreekt doch helemaal anders. Ziehier de toedracht.

Te midden van de toenmalige verwarring, de tweede grote (na de bewogen dagen der Sofistische crisis), waren heel wat (vooral jongere) mensen op zoek naar ‘n ‘zieleleider’, ‘n ‘soter’, ‘n redder (vgl. *Festugière, La révelation d’ H. Tr., II (Le Dieu cosmique),* p. 307 (in het verband der filanthropia of medemenselijkheid)). Zo Puthoklès die zich tot Metrodoros wendt met de klacht dat “de angel van het vlees hem ertoe drijft misbruik te maken van de erotische genietingen” (*Festugière, Epicure*, 65, 40/41). Hoe reageert Metrodoros daarop?

a/ “Indien gij geen inbreuk maakt op de wetten en op generlei wijze de goede gevestigde zeden in de war stuurt - indien gij niemand onder uw buren hindert, - indien gij uw krachten niet vergooit en uw bezit niet verspilt, lever u zonder gewetensbezwaar over aan uw neiging”. Tot daar de eerste reactie: zij is de toenmalige ethiek waardig (die niet de Bijbels-Christelijke is, doch daarom nog niet wat Duché insinueert, die de voorwaarden, opgesomd in de ‘indien’ -zinnetjes (wetten en zeden, - buren, - krachten en bezit), weglaat!).

b/ Doch luister naar wat onmiddellijk volgt: “Nochtans: het is onmogelijk niet tot stilstand gebracht te worden door tenminste één van die slagbomen, nl. de erotische genietingen hebben nooit iemand voordeel bijgebracht! Het is al veel indien zij niet schadelijk zijn.” Duché herleidt de raad van Epikouros (die hij voor Metrodoros verwisselt) tot: “Livre-toi sans scrupule à ton inclination.” (o.c., 240). Vergeleken met wat Festugière daarover zegt, is

Duche's voorstelling retoriek, ja, sofistiek i.p.v. pragmatisch degelijke informatie.

De waarheid inzake geslachtsmoraal in de Tuin is: **(i)** erotiek wordt gesitueerd binnen de antieke, heidense ethiek (die 'n stel voorwaarden vooropstelt, ver van ieder gemak-kelijk immoralisme); **(ii)** erotiek wordt als gemakkelijk schadend geduid.

Besluit.- **(i)** De filia (vriendschap) is, vlg. Filodèmos' van Gadara (-110/-35), Epikou-reeër die in +/- -75 te Rome aankwam, navolging van de goden, die niet 'teleioi' (= volkomen inzake geluk(zaligheid), desnoods op grond van inwijding) zouden zijn zonder vriendschap; "de vriendschap gaat vreugdig de wereld rond; als 'n heraut richt zij tot ons allen volgende oproep: 'Ontwaak opdat gij elkander gelukwenst!' (Festugière, Epicure, 57); m.a.w. zoals men, in de mysteriereligies, 'teleiotès' (volkomenheid inzake geluk) bereikend, elkander 'makarios', gelukzalig, wenste, zo ook wensen de vrienden in Epikouros' kring elkander 'zalig' omwille van de bereikte vriendschap, die "onder alle goederen die de wijsheid verschaft ver het grootste goed is" (o.c., 57). Zoals Platons dialectiek, zo is Epikouros' wijsheid 'n soort 'inwijding' die zaligheid bereidt.

GW191

Het Epikoureische systeem. –

De zaligheid bestaat in de ataraxia, de ongestoordheid (met de nadruk op afobia, angstloosheid, en aponia, drukvrijheid); deze zaligheidsleer (eudemonolote), de kern van Epikouros systeem, staat centraal in de ethica, die de twee andere vakken beheerst. Hoofdvoorwaarde van de ataraxia is:

a/ de begrenzing van de begeerten, vooral de begeerte naar bezit en rijkdom alsook naar eer en roem, ja, de onthechting eraan en

b/ de zekerheid inzake het lijden, vooral dat lijden dat vastzit aan het geloof aan goden (inzonderheid de astrale goden) en aan de ziel als onsterfelijk wezen (doodsangst).

De intellectuele zekerheid inzake het lijden (en z'n hoofdoorzaken, goden en onsterfelijkheid) kan slechts bereikt worden door 'n juiste duiding van de fusis: de fusiologia, natuurwetenschap, - niet de teksten der dichters of de leervakken der mathematikoi, d.i. de lesgevers in astronomie, muziek, geometria, arithmetica, of de retoriek der sofisten, die slechts 'n nutteloze en misleidende paideia bezorgen, - slechts de natuurwetenschap bezorgt de juiste duiding der verschijnselen en is de ware propaideutikè, inleidende

wetenschap, tot de echte zekerheid inzake het lijden en zijn oorzaken. - Ziedaar samengevat de leer van Epikouros.

(A) Kanoniek (Logica, denkleer). -

Epikouros, waarschijnlijk zich oriënterend naar 'n werk van Demokritos, Peri logikon, kanon, noemde de denkleer, "leer der leidende beginselen" (of waarheidscriterium). Canon, regula, regel, betekent, oorspronkelijk, rietstengel, rechte staaf, enz.; overdrachte-lijk betekent kanon regel, model, beginsel, richtsnoer en dgl.

Veelduidigheidsleer inzake zintuiglijke verschijnselen, - ziedaar, samengevat, de canoniek of epistemologie van Epikouros. "Men behoort zich steeds te houden aan wat zich toont van elk van deze verschijnselen en, wat betreft de meningen die zich hechten aan wat zich ervan toont, behoort men die verschijnselen afzonderlijk te behandelen omtrent wier te voorschijn brengen men verscheidene verklaringen kan voorbrengen zonder het getuigenis der verschijnselen hierbeneden te miskennen." (*Brief aan Puthklès; Festugière, Epicure,* 115).

Zo het wassen en afnemen van de maan: dit verschijnsel kan toe te schrijven zijn aan meer dan één oorzaak: "Men kan z'n toevlucht nemen tot allerlei verklaringen die de verschijnselen hierbeneden ons ingeven om deze aspecten van de maan recht te laten wedervaren, op voorwaarde dat men niet bezeten van de 'enige' methode alle andere methoden zonder reden verwerpt." (o.c., 116/117).

Zo ook het regelmatige of onregelmatige verloop van de hemellichamen: "Slechts één oorzaak toekennen aan deze verschijnselen, daar waar zij tot 'n meervoud van verklaringen aanzetten, is reine gekheid." (o.c., 118).

GW192

Sensualisme. –

a/ Zoals bij Demokritos en bij Zenon van Kition, is ook hier de enige kennisbron de zintuiglijke ervaring: noodzakelijke en voldoende voorwaarde van kennisinhouden ('informatie') is de (uitwendige) zintuiglijke vaststelling, met uitsluiting van het verstand en de rede (die wel 'n verwerkende maar geen inhoudgevende rol spelen, zoals bij Socrates, Platon (idee) en Aristoteles (vorm)). De zintuiglijke evidenties zijn voor Epikouros de beslissende norm, 'kritèrion' (criterium), van de waarheid. –

b/ Zoals bij Demokritos en Zenon van Kition, is ook hier materialisme; m.a.w. in tegenstelling tot de exclusieve sensualisten, zoals Protagoras van Abdera, de sofist, (die dit subjectivistisch opnam, na al wat hij wist van de fusis, was zintuiglijke ervaring, maar of die zintuiglijke ervaring meer was dan 'n subjectieve indruk, dat wist hij niet met zekerheid), verklaart Epikouros de zintuiglijke ervaring materialistisch: zij is 'n materieel proces. Vgl. blz. *39* supra (Demokritos' eidola-leer): de maan waarnemen is het in zich opnemen van 'n eidolon, simulacrum, afbeelding, van de maan, - eidolon dat zich van haar loslmaakt, en in de kijkende trekt. -- Natuurlijk, het gaat hier over dualistisch materialisme, dat meer dan één soort stof aanvaardt, zoals hoger gezegd.

Begripsleer. –

De algemene begrippen - die Epikouros even goed ziet als Socrates, Platon en Aristo-teles, natuurlijk - ontstaan, logismoi, ratiocinando, door redenering: zij zijn herinneringen aan vele op elkaar gelijkende zintuiglijke waarnemingen (vgl. blz. *189*: ook de Stoa ziet de universele begrippen zo). Daarop bouwt de mens oordelen op en redeneringen, doch begrippen, oordelen en redeneringen zijn juist zo waar, d.i. werkelijkheidsgetrouw, als de aan de basis liggende zintuiglijke ervaringen waar zijn. M.a.w. hier is wel rationalisme doch geen intellectualisme (of idealisme): de rede, die met het verstand één is, verwerkt (al ordenend) de zintuiglijke gegevens doch echte denkinhouden verschaft zij niet. Hier tast men met de vinger het uiteengaan van Groot-Socratiek en sensualisme (Demokritos, Sofistiek, Klein-Socratiek, Stoa, Tuin).

Buiten- en bovenzintuiglijke gegevens. –

Zoals alle sensualisten, herleidt Epikouros de kennis van het onwaargenomene (onwaarneembare) tot het éne waarheidscriterium, nl. de zintuiglijke ervaring. Zo de atomen; zo de toekomstige dingen: ofwel worden zij, als de algemene voorstellingen (= begrippen) tot het waargenomene herleid ofwel komen zij niet in tegenspraak met het waargenomene. Zo worden ook lustgevoel en b.v. smaakzin verklaard.

Besluit van de canoniek. - Zowel tegen de scepsis (der Sofistiek of van Purrhon) als tegen de Groot-Socratiek zet Epikouros zich af: de energeia, evidentia, klaarblijkelijkheid ('evidentie') der zintuigen is het criterium zonder meer.

GW193

Fysiek (Fusiologia).

Atomistisch materialisme, doch dualistisch (net als het Demokriteïsche en het Stoïsche), - ziedaar de kern van Epikouros' fysiek. Het is dan ook niet verwonderlijk dat K. Marx schrijft: "Het Franse en het Engelse materialisme bleef steeds in een innige verhouding tot Demokritos en Epikouros." (Doktordissertation, 1841). Zo was ook Pierre Gassendi (1592/1655) een bewonderaar van Epikouros: hij zocht, als natuurfilosoof, christendom en atomistiek te verbinden.

De zintuigen geven ons - niet directe evidentie (energeia, evidentia) doch - 'sèmeia', tekens, van het bestaan van atomen en 'kénon', vacuüm, lege tussenruimte (tussen de volheid der atomen). M.a.w. de atoomtheorie is geen 'evidentie' der zintuigen; zij is slechts 'hypothese', veronderstelling, uitgaande van zintuiglijke ervaring d.m.v. redeneringen. –

Alle zijnde is ruimtelijk; elk proces ('beweging' van ontstaan en vergaan) is louter mechanisch, nl. beweging van atomen. Er is een oneindig aantal atomen, zoals er ook een oneindig aantal werelden zijn (wat de Stoa met haar heelaleenheid en -enigheid anders zag).

Demokriteïsche atomistiek

Dat is het woord voor Epikouros' fusiologia, behalve op twee punten: i.p.v. een oorspronkelijke wervelbeweging ((dinos, draaiïng, - zo b.v. ook bij naxagoras, maar dan wordt die beweging bestuurd door een doelgerichte en doelrichtende Nous, Heelalgeest) stelt Epikouros de valbeweging der atomen in de lege ruimte als heelalvormendbeginsel: naar vorm en schaal (doch in onderscheid met Demokritos), ook naar gewicht verschillende atomen, die (weerom daarin verschillend van Demokritos) niet-oneindig deelbaar zijn, bezitten een valbeweging met par.enklisis, clinamen, afwijking, begaafd die verklaart dat zij tegen mekaar botsen en zich ophopen (ook iets dat demokritos niet beweerde).

Zoals supra blz. *40*, reeds opgemerkt, voert Epikouros hiermee een grondige vernieuwing in het atomisme in, nl. i.p.v. determinisme (d.i. de mening dat de verschijnselen van het heelal dermate met de voorgaande verschijnselen nauw samengaan dat er slechts één resultante mogelijk is; m.a.w. een denkopvatting die de noodzaak centraal stelt en, ethisch het fatalisme), stelt hij het indeterminisme, en wel een toevalsindeterminisme: de atomen wijken af uit een 'vrije' vanzelf geschiedende beweging die toevallig geschiedt.

M.a.w. om de menselijke vrijheid - die voor een Helleen evident was - te 'redden', stelt Epokouros dat zoiets als 'vrijheid' in de atoombeweging

aanwezig is; de Demokriteïsche vele werelden die gelijktijdig bestaan, zijn uiteen dankzij metakosmia, intermundia, tussenwereldlijke ruimten: daarin situeert, in tegenstelling tot Demokritos, Epikouros de godenverblijfplaats:

Epikoureïsche zielkunde.
Zoals bij Diogenes van Apollonia, was bij

GW194

Demokritos, de ziel samengesteld uit 'n bijzonder soort stof: "De ziel bestaat, volgens Demokritos, uit fijne, gladde en ronde atomen, gelijkend op de atomen van het vuur. Deze atomen zijn de beweeglijkste en, door hun beweging, die het ganse lichaam doordringt, worden de verschijnselen van het leven voortgebracht." (*A. Lange, Gesch. d. Mat., I*, 46).

Demokritos onderscheidt dus lichaam en ziel, hierin gelijkaardig aan de dualisten als Platon - tot groot ongenoegen van de moderne materialisten, zegt Lange (o.c., 46) - onderscheid dat hij, bovendien ethisch valoriseert: -

1/ de stoffelijke ziel is het wezenlijke in de mens; **2**/ het lichaam is slechts het 'vat' van de ziel; **3/** voor de ziel behoren wij allereerst te zorgen; **4/** het geluk woont in de ziel; **5**/ lichamelijke schoonheid zonder verstand is iets dierlijks.

Men ziet: Demokritos is ver van de 'dierlijke' opvatting van de mens zoals de XIX-d' eeuwse materialisten (men denke aan Nietzsche) deze voorstonden.

Meer nog: volgens Demokritos - analoog aan Diogenes van Apollonia, die dit echter hylozoïsch verstond - is de fijnere zielestof "durch das ganze Weltall verteilt" (doorheen het ganse heelal verspreid, - Lange o.c., 46). Deze universele verbreiding van die beweeglijke stof gaat in de richting van wat, later, de Neo-Platonici 'to platos', de (leef)ruimte zullen heten, d.i. niet 'n lichaam doch 'n ruimte gevuld met fijnere materie (zie hylisch pluralisme supra blz. *187* onderaan).

Lange, o.c., 47, wijst erop dat Aristoteles deze mensopvatting van Demokritos belachelijk heeft gemaakt: de wijze waarop, bij Demokritos, de stoffelijke ziel het lichaam beweegt, gelijkt op de fabel dat Daidalos 'n beweeglijk beeld van de godin Afrodite had gemaakt, en de 'verklaring'(!) die de toneelspeler Filippos daaraan gaf, nl. dat Daidalos waarschijnlijk kwikzilver in het binnenste van dat godinnebeeld had gegoten.

Op juist dezelfde wijze, aldus Aristoteles, laat Demokritos de mens bewogen worden door de beweeglijke atomen der ziel in z'n lichaam! - Volgens Aristoteles beweegt denkend kiezen het lichaam van de mens.

a/ Wat juist is, doch het juiste mechanisme dat daarbij in werking treedt, zonder zielelichaam tracht te verklaren, -

b/ wat door menig denker in twijfel wordt getrokken. Het zielelichaam is immers, in de gedachte van vele dualistische materialisten en hylisch pluralisten de tussenterm tussen denkend beslissen en grofstoffelijk lichaam, de sprong tussen zuivere geest en grofstoffelijke werkelijkheid overbruggend, volgens het beginsel "Natura non facit saltus" (De natuur maakt geen sprongen).

Epikouros, helemaal in Demokritos' lijn, ziet de ziel als 'n soma lepto meros, corpus subtile, 'n ijl- of fijnstoffelijk lichaam, doorheen het ganse lichaam gespreid, het meest gelijkend op adem (pneuma, spiritus) met 'n dosis. (krasis, mixtio) warmte (A.Lange, o.c., 120). Vgl. *C. de Vogel, Greek Philosophy, III (The Hellenistic - Roman Period)*, p. 22.

GW195

'Lepto.merès', subtilis, bestaat uit twee woorddelen: leptos betekent allereerst "wat van z'n huid ontdaan is", b.v. graantjes; dan: smal, dun, fijn, enz.; lepto.merès betekent dan ook wat uit fijne, dunne deeltjes bestaat, subtiel, fijnstoffelijk.

De ziel-lichaamsverhouding. –

"Het lichaam dekt de ziel en geleidt de waarneming naar de ziel toe; het is, door haar, deelachtig aan de gewaarwording mede met haar, maar onvolledig en het verliest deze gewaarwording wanneer de ziel zich verstrooit. - Valt het lichaam uiteen, dan moet de ziel, mee met het lichaam uiteenvallen." (Lange, o.c., 120).

M.a.w. de fijnstoffelijke ziel is sterfelijk. Hoe tweevoudig ook, toch is, in tegenstelling tot de Stoïsche opvatting, de mens één en vergaat hij, bij de dood, net als het hele proces van ontstaan en vergaan der fusis. –

Wel is de ziel niet, als de atomen, eens dat zij de 'vrije' valbeweging voorbij zijn (en dingen geworden die de veelheid der vormen der fusis uitmaken), aan de noodzaak onderworpen: zij is 'vrij' willen en handelend, doch indeterministisch, d.i. zij kiest tussen meer dan één mogelijkheid 'onvoorwaardelijk', d.i. toevallig. Dat is de basis van het ethische handelen.

Epikoureïsche theologie. –

Net als voor Demokritos, bestaan goden voor Epikouros. Reden: er zijn zintuiglijke waarnemingen die op het werkelijke bestaan ervan wijzen: zo b.v. verschijnen 'grote' eidola, afbeeldingen, mensgelijk, aan slapenden in de droom. Deze, dankzij de fijnstoffelijke fusis der eidola in de verschijningen, herhaaldelijk zich voordoende waarneming maakt dat het geloof in goden "enarges gnosis", evidens cognitio, klaarblijkelijke kennis, is en 'n duurzaam algemeen begrip (prolèpsis). - Wel zijn die goden uit nog fijnstoffe-lijker materie (fijner atomen) samengesteld dan die van de menselijke ziel.

Astrotheologie. –

Zon, maan, hemellichamen zijn echter geen goddelijke wezens. Wie zulks beweert (zoals Platon, Xenofon, Aristoteles, de Stoa), werkt met hupolèpseis pseudeis, falsae suppositiones, valse veronderstellingen, - niet met prolèpseis, ware algemene begrippen.

–

Epikouros vat echte 'goden' deistisch op, d.i. zij bestaan wel doch bekommeren zich niet om onze wereld. Het heelalbestuur laat hen koud. Die goden immers zijn in de ataraxia, de ongestoorde gelukzaligheid; zij zijn onsterfelijk. Zij zijn zedelijk hoogstaande wezens, te voornaam om zich te gedragen zoals de mythologen en dichters en hun niet-juiste natuurkennis bezittende navolgers het zich voorstellen, zonder enige zintuiglijke ervaring als basis. Woede, onverantwoorde voorkeur voor sommige lievelingen, onderhevig aan de inwerking van offers zijn, - al dergelijke onvolmaaktheden zijn de ware goden niet eigen. Zij zijn, integendeel, reine kalokaigathia, schoonheid en zedelijke voornaam; - iets waarin Epikouros Platon benadert.

GW196

(c) Ethiek. –

Twee namen worden gebruikt om het type van ethiek te karakteriseren dat Epikouros eigen is, hedonisme en eudemonisme. Daar het woordgebruik terzake zeer vlottend is en van auteur tot auteur verschilt, preciseren wij even. *D. Julia, Dictionnaire de la philosophie,* Paris, 1964 zegt:

"Eudemonisme (van het Gr. eudaima, gelukkig; van eu, goed, en daimon, genie (genius), geest), leer volgens dewelke het geluk behoort het hoogste doel van de mens te zijn. Eudemonisme wordt onderscheiden van hedonisme, dat het geluk opvat als het onmiddellijke genot en niets anders. - Het eudemonisme omvat het Epikurisme, dat in het intellectuele genot het hoogste

geluk ziet. - Het eudemonisme is tegengesteld aan het rigorisme van Kant' s ethiek b.v., voor wie het echt zedelijke goed er niet in bestaat gelukkig te zijn doch het geluk te verdienen."

- Demokritos. –

Op blz. *40* supra hebben wij, al te kort, de ethiek van Demokritos geschetst (zijn archaïserende agologie). Zoals *J. Rehmke, Gesch. d. Phil.*, 1959, 24/26, het zegt: Demokritos geldt - en te recht - als de eerste materialist in de reine zin, d.i. als degene die het zijnde als zodanig met ruimtelijk zijnde (vol en ledig) en **(ii)** reine beweging van ruimtelijk zijnde vereenzelvigt; -- Demokritos' ethiek, aldus Rehmke, o.c., 26, alsook *A. Lange, Gesch. d. Mat.*, 1905, I, 48/49, is verheven en niet zonder meer te rijmen met zijn louter materiële opvatting van menselijk zijnde: zoals de Eleaten (Parmenides, Zenon e.a.; zie blz. 19vv.) en de Herakliteeërs (zie blz. 22vv.) onderscheidt Demokritos streng - zijn oudere tijdgenoot Protagoras de Sofist (blz. 61v. supra) versterkte hem daarin –

(i)a. waargenomen wereld en **(i)b.** werkelijke wereld en **(ii)a.** waarneming en **(ii)b**. waarheid in het denken gesitueerd. Inderdaad:

a/ zoals het waarheidsvattende denken kritisch schiftend de zintuiglijk waargenomen gegevens herleidt tot het 'ware', d.i. het ruimtelijk bewegende (in de exclusieve zin),

b/ zo ook schift datzelfde kritische denken uit de zinnelijke ervaringen dat wat euthumia, de blije gemoedsvrede verschaft, van wat die gemoedsblijheid stoort: wat de zintuiglijk waargenomen wereld aan goud, kudden, enz. biedt, is tweesnedig t.o.v. de euthumia; wat echter diezelfde euthumia eenduidig tot stand brengt, is in hoofdzaak tweevoudig (en, zoals bij Herakleitos vooral, innerlijk, in de zich bezinnende mens gelegen): **a/** beheersing van de eigen begeerten, vooral die naar bezit, alsook van de gemoedstoestanden, vrees en hoop, en **b/** geestesvorming en intellectuele ontwikkeling.

M.a.w. de waargenomen, zinnelijke ervaring, is te wantrouwen, doch de door rede en verstand beheerste zinnelijke waarneming, verbonden met ontwikkeld denken (dat het 'ware' vat uit de verwarde veelheid van zinnelijke indrukken), is te waarderen. Demokritos' ethiek draait rond 'n eudemonie-begrip en is dan ook het oudste eudemonisme. Aristoteles' begrip 'eu.daimonismos'

GW197

d.i. gelukkigprijzing, betekent het feit dat iemand gelukkig geacht wordt, niet alleen in feite doch ook rechtens (d.w.z. het geluk wordt opgevat als de zin van

het leven); - dit verschilt van epainos, algemene lof voor ‘n karakter en van enkomion, lof voor ’n singuliere daad (*Eudemische ethiek II*, 1, 1219b). –

Zo schrijft Demokritos: “Eudaimonie (zaligheid) is iets van de ziel (psuchès) en ook kakodaimoniè (onzaligheid, armzaligheid)”. (*Fr. 170*). Of nog: “(Geluk)zaligheid woont niet in kudden en goud: de ziel (psuchè) is woonplaats van wie (geluk)zalig is”. (*Fr. 171*).

Sprekend voor deze dualistische materialist is volgende tekst: “Het is voor mensen aangewezener bekommerd te zijn om de ziel dan om het lichaam (somatos); want, enerzijds, vergoedt de volmaaktheid van de ziel de zwakheid van het lichaam, maar verbetert lichaamsterkte zonder denkend vermogen (logismou) de ziel in niets.” (*Fr. 187*).

Hedonisme is zeker niet Demokritos’ stelling: “Het beste voor de mens is z’n leven, zoveel mogelijk, welgemoed (euthumètónti) en, zo weinig mogelijk, misnoegd door te brengen. Dat zou het geval zijn, indien hij zijn lustgevoelens (tas hèdonas) niet op de sterfelijke dingen richt.” (*Fr. 139*). Of: “Euthumiè (= blijheid van gemoed) komt de mensen van maat houden inzake genot (terpsios) en evenwicht (summetrièi) inzake leven.

Gebrek en overvloed slaan gemakkelijk om (metapiptein) en veroorzaken grote opwindingen in de ziel. (*Fr. 191*).

Ook: “De Grote genietingen (terpseis) zijn gelegen in het beschouwen (theasthai) van die werken die schoon zijn.” (*Fr. 194*). Eindelijk: “Men behoort niet iedere lustervaring (hèdonèn) te grijpen, doch enkel die lustervaring die op het schone (kaloi) afgestemd is.” (*Fr. 207*).

- Aristippos van Kurene

(vgl. hoger blz. *89*), de Klein-Socratieker, hebben wij reeds aangeraakt. *A. Lange, Gesch. d. Nat., I*, S. 54ff., spreekt van “ethisch materialisme” bij Aristippos. Als goed Kantiaan onderscheidt Lange drie types van materialisme, d.i. ideeënvrije filosofie: **a/** theoretisch materialisme (zie hoger: alle theorievorming die van stoffelijke zijnden en hun mechanische beweging uitgaat); **b/ 1**. praktisch materialisme, - iets wat Lange omschrijft als Fr. Engels (vgl. supra blz. 186): “de heersende neiging tot materiële winst en genot” (o.c., 63); dit is ‘n onjuiste vorm van ethisch materialisme; **b/2**. ethisch materialisme is die ethiek die het tèlos, doel van het leven, niet uitgaande van ‘n onvoorwaardelijke idee doch van het streven naar ‘n gewenste toestand, bepaalt (o.c., 64).

Alle drie heet Lange 'materialisme' omdat zij, elk op zijn wijze, van de 'stof' (enigszins Aristotelisch opgevat) uitgaan (en niet van de vorm), waarbij 'stof'

a/ niet de stof der zicht- en tastbare dingen rondom ons is, **b/** ook niet 'n vaag theoretisch stofbegrip, eigen aan het zgn. theoretische bewustzijn, **c/** maar, behalve die twee, ook nog - en dat is het ethische ervan - de driften met het ermee gepaard gaande gevoel van lust en onlust is (de 'stof' waaruit het handelen o.m. bestaat).

GW198

Op wat komt het ethisch materialisme van Aristippos neer? Aristippos kwam van de hete Noordkust van Afrika, waarin de Helleense handelskolonie Kurene, Oosterse weelderigheid en Helleense paideia ineenvloeiden; als zoon van 'n rijk kopman, schoon van gestalte en aangenaam homme du monde was hij overal (te Athene) welkom. Hij sloot aan bij Socrates, doch was van aard veeleer Sofist, afgestemd op lust, glans en invloed (Aristoteles noemt hem dan ook sofist). Daarvandaan tweeërlei denkinhouden: Socrates had geleerd dat het goede, doordat het het menselijk welzijn bevordert, tegelijk, aangenaam is. Indien dus het goede, d.i. dat wat het nastreven waard is, met het aangename samenvalt, - zo redeneert Aristippos - dan is te langen laatste de lustgewaarwording het goede (nastreefwaardige); kijk: wat streeft iedereen na? Dat wat lustvol is en omdat het lustvol is! Dat is de fusis, de natuur, van de mens die hem op weg zet (weerom dat natuur-begrip). (Geluk)zaligheid is dan ook het télos van het leven.

Hier wordt dan én Socratisch én, nog meer, Demokriteïsch-Sofistisch, het kieskeurigheidbeginsel ingevoerd: de deugdzame mens, de 'wijze', is diegene die dat eudemonistisch-hedonistisch beginsel kent (inzicht als stuurkundige macht, zoals bij Demokritos) en dus, te midden van de grenzeloze veelheid van lust- en onlustverschaffende dingen en processen, niet keuzeloos ingaat op de dingen doch zelfbeheerst de lustvolle dingen kiest en zodoende bewijst dat hij niet de slaaf is van zijn lustdrang doch de heer ('echo; ouk echomai'), ik hou vast; niet ik word vastgehouden; -

Horatius van Venusia (Apulië) (-65/-8), van wie keizer Augustus voorspelde dat z'n werken 'onsterfelijk' waren, drukt dit uit als volgt: "mihi res (non me rebus) subiungere conor" (ik tracht de dingen aan mij (niet mij aan de dingen) te onderwerpen); men weet dat Horatius duidelijk Epikouros' invloed onderging. M.a.w. is sofos, sapiens, wijs(geer), diegene die redelijk weet te genieten, d.i. de reine lustervaring weet te vinden en de bedrieglijke lustervaring mijdt.

-- De drie Kurenaiekers na Aristippos. –

Het hedonisch eudemonisme van Aristippos wordt drievoudig geduid: Hègèsias van Kurene, lesgever te Alexandria (Eg.), gaat in op de praktische haalbaarheid van Aristippos' ideaal; hij stelt vast dat dit aardse leven eudaimonia nooit geeft (**a/** gelukzalig leven is onmogelijk; **b/** zelfs smartvrij leven is onmogelijk;

Besluit: zelfmoord is de enige uitweg; daarvandaan z'n bijnaam peisithanatos, d.i. die de dood aanraadt, - iets waardoor hij afgezet werd als 1eraar);

(ii)a. Theodoros van Kurene, kunieker in de grond, de Atheos, die uit Kurene, omwille van atheïsme, vluchten moest, stelde vast dat Aristippos' ideaal niet haalbaar was in vriendschaps-, familie- of staatsverband: de eudaimonia is slechts 'marginaal' (op de rand, ja, buiten het sociale verband) bereikbaar;

(ii)b. Annikeris van Kurene beval het vriendschaps-, familie- en vaderlandsverband als hoofdvoorwaarde aan.

GW199

Epikouros' eudemonisme. –

"De hedonistische school, die, in Annikeris van Kurene (+/- -300), 'n gematigd optimisme herwint, vindt haar voortzetting in die van Epikouros, die de moraal van Aristippos aanvult met de fysiek van Demokritos." (*A. Weber, Histoire de la philosophie européene*, Paris, 1914-8 p. 66).

De Klein-Socratiekers leven door! "Het zedelijke idealisme van Antisthenes - de Kunieker - vervormd door de overdrijvingen van z'n leerlingen - vgl. blz. *88/89* supra (Diogenes van Sinope) -, deed z'n heroptreden onder 'n vorm die nieuw was en 'n zo grote inzet waard, nl. de leer van Zenon (van Kition) en de Stoiekers." (ibid., *69*).

Wat bewijst welke enorme invloed Socrates gehad heeft. Wat ook bewijst dat men zich niet op de Groot-Socratiekers blind mag staren! Onmiskenbaar heeft Epikouros 'n ethisch-eudemonische synthese verwezenlijkt ('synthese', de melioratieve vorm van eclectisme, - iets wat bewijst dat men het gewraakte 'dogmatisme' van Epikouros niet te sterk moet aanslaan.)

a1/ Zo b.v. zij gewezen op zijn pessimisme, d.i. zijn twijfel aan de praktische haalbaarheid van eudaimonia: de wereld ziet hij, de kunieker en de pessimistische Kurenaieker gelijk, als vervuld van 'kwalen' (geografisch:

onvruchtbare woestijnen, dorre gebergten, verraderlijke moerassen, onherbergzame ijsvlakten: - biologisch: doornen en onkruid, wilde dieren;- humaan: ziekten, voortijdige sterfgevallen, heb- en eerzucht, godenvrees, hiernamaalsangsten, enz.)

a2/ Zo z' n beperkte maar echte hang naar marginaliteit: als 'n Kunieker wil hij zelfgenoegzaamheid (herleiding van behoeften tot het 'broodnodige'; onafhankelijkheid van uitwendige omstandigheden; afstand t.o.v. de staat, het zakenleven, succesjacht, zelfs - doch goed te begrijpen - t.o.v. familie en huwelijk): onderscheid maken tussen filosofie bedrijven voor zichzelf en filosofie bedrijven voor Hellas, is hem navolgen en "gelukkig geprezen" worden door hem (Festugière, Epic., 45).

b/ Onmiskenbaar weegt het hedonisch eudemonisme van de Kurenaiekers door: 'n sofos, sapiens, wijze, is enkel degene die, **1**/ op zichzelf aangewezen, autarkisch, **2**/ met redelijke berekening, **3/** het onlustbrengende mijdt en het lustvolle nastreeft.

Men ziet, zoals bij Demokritos - die op hem grote invloed uitoefende - en bij Aristippos, het kieskeurigheidsbeginsel aan het werk (Lange zou zeggen: het gaat hem om niet 'n praktisch (versta: gemakkelijk en laag) materialisme doch om 'n ethisch materia-lisme). Toch is daartoe 'n stuk fusis, natuuraanleg nodig; enkel diegene die er aanleg toe heeft, kan dat hedonisch eudemonisme van kieskeurige aard, door onderwijs en oefening, verder ontwikkelen.

Vooruitzicht is 'n andere voorwaarde van eudaimonia: iets lustvol nastreven waarop oorzakelijk - 'n onlust volgt, is onredelijk; niet de lust in beweging (de momentane ervaring: "verweile doch; du bist so schön" (Goetheaans uitgedrukt)) doch de stabiele lust is doel! Hier distantieert hij zich het meest van Aristippos die het momentane voorstond.

GW200

- Goddelijke ethiek. –

De goden, van 'n fijner stof, bestaan; hun eigenschappen zijn: (geluk)zaligheid, die lastvrijheid (a.ponia) en ongestoordheid (a.taraxia) omvat, onvergankelijkheid. Gevolg: met kosmos, het heelal, hebben zij geen uitstaans ('deïsme');

a/ 'n demiourgos (heelalordenaar, - vormgever), zoals Platon die ontwierp, is er niet;

b/ pronoia, providentia, voorzienigheid - hylozoïsch één met de fusis, zoals de Stoa ze opvatte, is er evenmin.

c/ Dat impliceert dat 'n teleologie sedert Anaxagoras en Diogenes (van Apollonia), sedert Socrates vooral ingevoerd in de wijsbegeerte, geen zin heeft: er is geen doelgerichtheid komende van hogere machten die weloverwogen de wereld besturen. Zoals *C. de Vogel, Greek Philos., III (The Hellenistic - Roman Period)*, 1959, 31, noteert, is Epikourisme 'n soort 'mystiek', nl. in die zin dat de ethiek ervan godsnavolging is:

1/ in vriendschapsverband **2/** bestudeert men de fusis, **3/** om 'n zalig en lastvrij - ongestoord bestaan te leiden als de goden, **4/** die men bij de maaltijden gedenkt als geestverwanten.

Weerom dat kieskeurigheidsbeginsel: uit de religie kiest Epikouros, net als alle hedoniekers voor hem, wat eudaimonia geeft, in 'n zeer onmiddellijk genietbare zin!

a/ Men behoort hem te houden voor één van diegenen die zich verzetten tegen de groeiende ongelovigheid. Hijzelf gelooft aan de goden en aan de weldaden van de religie. Hij is stipt inzake eredienstige daden van traditionele aard; hij is, in de grond, 'n vroom man zoals de Ouden dat verstonden." (*Festugiere, Epicure,* p. 87). Hij beschouwt zulks als "leven volgens de fusis" (ibid., *90*), - iets dat bij hem veel zegt.

b/ Doch kieskeurig bant hij uit religie al wat zweemt naar deisidaimonia, goden- en geestenvrees zowel voor dit aardse leven als voor het hiernamaals, immers, leefden talloze mensen rondom hem - men beweert zelfs dat zijn eigen moeder, diepreligieus als zij was, 'bijgelovig' was in die zin - in voortdurende onzekerheid en angst. Vgl. blz. *177/ 179* supra (het voorbeeld van geestenvrees en 'n 'wijsgerige' houding daartegenover); vgl. ook blz. *12/14* (het verband grensoverschrijding (hybris, arrogantia)/ godsoordeel), alsook blz. *43/44* (de kringloop van de grensoverschrijding, bij Herodotos); blz. *54/57* (dezelfde grensoverschrijding, bij de tragici).

Men kan immers het verband tussen grensoverschrijding en godsstraf :

a/ gezond religieus opvatten, **b/** doch, zoals meermaals, ook angstvallig en bijgelovig. Tegen de scrupuleuze en bijgelovige duiding daarvan reageerden, sinds lang, alle verlichte geesten; zo o.m. Aristoteles, die de Helleense spreuken "Ken uzelf", (d.w.z. weet dat gij maar mens en geen god zijt; wees dus niet overschrijdend) en "Niets te veel" (d.w.z. overschrijd niet de grens die de goden, in hun 'nijd' ('kwaad oog'), u hebben voorgeschreven), bekritiseerde als ongegrond; doch, bij Aristoteles, was dit omdat hij de mens als denkend-beschouwelijk wezen, als 'n godgelijk wezen zag (en a.h.w. de evenknie van de goden). - In die zin behoort men Epikouros te verstaan.

GW201

“Indien onbeperkte mildheid in het bouwen der tempels, onbegrensde vrijgevigheid in het vieren der godenfeesten de goden voor Griekenland had kunnen behouden, gene stad had meer aanspraak op den naam van godvreezendheid, van theosobeia, kunnen maken, dan Athene. Gelijk geen plein zonder heiligdom, gene straat zonder outer was, zoo ging er gene deka (tiental dagen), ja, bijna geen dag zonder heilig feest voorbij.”

Aldus in het sappige oudere Nederlands, *K. Kuiper, Wijsbegeerte en godsdienst in het drama van Euripides*, Haarlem, 1888, blz. 3 (‘n werk dat nog steeds z’ n hoge waarde behoudt).

Situeer in zo’n cultuurcontext volgend uittreksel uit *Festugière, Epicure*, handelend over ‘n boekje van Ploutarchos van Chaironeia (+45/ +125) over de deisidaimonia, zoals zij in de Epikoureïsche traditie gezien werd (pp. 77ss.):

“Komt de deisidaimon het kleinste misrekeningetje over, kijk: hij is ontmoedigd en ontwikkelt vanuit z’n smart pijnlijke, zware droefheden, waarvan hij zich niet zal kunnen ontdoen; hij hoopt in zich op gevoelens van vrees en schrik, vermoedens en ongerustheden, onophoudend klagend en zuchtend”.

Wat verder: “Als men hem bezig hoort, is het niet omdat hij ongelukkig is, maar omdat de goden hem haten, wordt hij door hen gestraft; dat is de reden waarom hij uit te boeten heeft. Hij is ervan overtuigd dat al wat hij doorstaat, zijn schuld is en aan hemzelf te wijten.” (o.c., 79).

Of nog: “Hoe ‘n deisidamon aanspreken? Hoe hem helpen? Hij zit daar, buitenshuis, dwaas aangekleed in z’n lelijke zak of omgord met afstotelijke lompen! Vaak wentelt hij zich ongekleed in de modder, luidop sommige fouten, sommige nalatigheden belijdend, die hij begaan heeft, - roepend dat hij dit gedronken heeft, dat hij dat gegeten heeft, dat hij die weg heeft gevolgd, tegen de toelating van z’n daimon in.” (o.c., 80).

Pater Festugière voegt eraan toe “Ploutarchos vindt niets uit: de opschriften bevestigen zijn beweringen. Wij beschikken over zulke openbare belijdenissen in steen gegrift? (ibidem). - Zo verstaan wij dat hedonisch gezinde eudaimoniekers de religie als hatelijke bron van kwellingen zagen en zowel het godsbegrip als de godsdienst, kieskeurig uitzuiverden van zulke uitwassen. Zo Epikouros.

Hiernamaalsongeloof op z’n Epikoureösch. –

Het geloof in straffen in het hiernamaals is, in Hellas, zeer oud: de nekaia of onderwereldbezoek, dat *Homeros* beschrijft (*Odusseia* b.v.) kende iedereen.

Zo Kéfalos, de vader van Lusias, die bekent dat hij gefolterd wordt, hoe ouder hij wordt, door de vrees dat hij de fouten, die hij heeft kunnen begaan gedurende z'n lang leven, zal uit te boeten hebben in de onderwereld. (*Festugière, Epicure,* 81).

Zo de schilders die van de Hadespijnen 'n geliefkoosd thema maakten voor hun kunstwerken (ibidem). - De ziel, aldus Epikouros, nauwkeurig bestudeerd volgens de fusiologia, de natuurwetenschap, is fijnstoffelijk maar sterfelijk net als het lichaam.

Gedaan met het onzalige bijgeloof van de gewone man of de onverlichte intellectueel.

GW202

Epikoureïsche kritiek op de astrotheologie. –

Zoals aangeduid op blz. *122* supra (Platon's Epinomis) en blz. *173* (astrologie), na Platon komt 'n nieuwe intellectuelenreligie op, de sterrenverering, die theathesissen voorstaat:

de hemellichamen stellen 'n orde in het heelal en de mensheid in die onveranderlijk is (het onveranderlijke, immers, is hoger dan het veranderlijke, dat ontstaat en vergaat!);

de hemellichamen zijn bezielde wezens met waarnemingsvermogen en verstand, dus zijn zij persoonlijke godheden. Zoals Festugière, o.c., 106, zegt: zo'n religie, zeker in middens waar deisidaimonia heerst, geeft aanleiding tot vrees, hoop, ja, maar nog meer tot wanhoop en fatalisme. - Het is dan ook begrijpelijk dat Epikouros, steeds volgens het kieskeurigheidsbeginsel, gesteund op 'n natuurwetenschap, ook dat als nefast en onrustwekkend bijgeloof afwijst. De astrale religie diende zich als hoge wetenschap aan. Epikouros trachtte te bewijzen dat zij valse wetenschap was, want:

a/ de hemellichamen zijn maar opeengehoopte massa's 'vuur'

b/ en opgangen en ondergangen, standen en eclipsen van hemellichamen en al dergelijke dingen "dat alles draagt in niets bij tot onze eudaimonia" (o.c., 111).

Alleen nauwkeurige kennis van de natuur en haar oorzakenstelsel verlost van zulke bijgelovigheid. - Epikouros zag in de astrale goden 'n nog groter

gevaar voor de eudaimonia dan de traditionele Olympische goden van het volksgeloof, die nog beïnvloedbaar waren door offers, enz.: de Noodzaak die zij vertegenwoordigen, ontzette hem. - Men vergete niet dat Platon en Aristoteles achter deze nieuwe intellectuelenreligie stonden; dat de Stoa op haar wijze (zij dacht ze als onpersoonlijke machten in 'n noodzaakbeheerst heelal) dit geloof voorstond: Epikouros moest in verzet komen tegen hoog gezag.

De 'god'loosheid - maar dan zoals Epikouros ze opvatte, was de uitweg uit dergelijk bijgeloof. Doch zij heeft ertoe bijgedragen het Epikourisme te zien als een atheïsme, - wat het in z' n kern volstrekt niet was. Er zullen Epikoureeërs zijn die die conclusie zullen trekken.

Besluit. –

Cicero (-106/-43) zegt dat het Epikourisme "heel Italië bezield heeft" en Epikoureïsche grafschriften zijn te vinden in Italië, Gallië, Romeins Afrika ("Ik was niet; ik ben geweest; ik ben niet: ik maak er mij geen zorg over"). Zo was daar Lucretius (+/- -94/-55) met z'n meesterwerk van poëtische wijsbegeerte De rerum natura (Over de natuur der dingen), 'n uiteenzetting in verzen van Epikouros' gedachten. Het hoogtepunt te Rome van het Epikourisme is onder keizer Augustus, om, onder Tiberius en Nero (+14/ +68), plaats te maken voor het latere Stoïcisme. –

A. Lange, Gesch. d. Mat., I, 143, noteert: "Nog de materialisten van de vorige eeuw de XVIII-de - bestudeerden en gingen op in Lucretius en pas op onze dagen schijnt het materialisme zich volkomen van de oude tradities losgemaakt te hebben."

Men ziet hoelang het Westen beïnvloed werd door Epikouros.

GW203

3.5.2. De septische filosofieën (-320/+200).

Inleiding. –

In deze inleiding (A) gaan wij eerst in op de politieke en daarna op de intellectuele genesis van het scepticisme, om (B) daarna 'n begripsbepaling te geven met de nodig uitleg.

De genesis van de Scepsis. - Vgl. *Brochard, Les sceptiques grecs*, pp.40/ 550, over de politieke oorzaken, die, samengevat, de tweede grote crisis - de eerste is de Sofistische crisis uitmaken.

(i) De politieke oorzaken. - De voornaamste zijn de volgende:

De culturologische oorzaak. Deze is vooral van vergelijkende aard: Alexanders tijd en die der Diadochen daarna geeft ‘n veelvoud van volkeren te zien met hun verschillende culturen, op ‘n schaal die de vergelijkende culturologie der Sofisten ver overtreft. Van Macedonië en Egypte tot Indusland opent zich ‘n horizont die tot ‘relativering’ aanleiding geeft, d.i. tot het als betrekkelijk (of relatief) beschouwen van wat men voordien als volstrekt (of absoluut) beschouwde (d.i. verabsoluteerde): men denke aan de andere taal en termen, de andere zeden, de andere religies! De polis b.v. had altijd ‘n ‘absoluut’ vertrouwen gesteld in haar goden en godinnen: haar verdediging tegen de grote monarchen (b.v. Alexander, de Diadochen) werd altijd voltrokken in naam van die goden en godinnen; welnu, ook de vijand had zijn goden en godinnen (‘n Alexander, die daar groot belang aan hechtte, heel zeker): als nu de polis het verliest tegen hem, dan is dit tegelijk ‘n overwinning van de goden en godinnen van de vijand en ‘n nederlaag (met vertrouwenscrisis) van de eigen goden en godinnen; - strijd tussen mensen was, toen, strijd tussen twee pantheons, d.i. twee godengehelen! Om dit te verstaan, leze men Homeros.

Men leve zich in de ziel van mensen als Purrhon van Elis (-360/-270), de latere stichter der Oude Scepsis, of van z’n leermeester Anaxarchos van Abdera, bijgenaamd de Eudaimonikos (d.i. die de eudaimonia of (geluk)zaligheid als hoogste goed benadrukt), in, die, beiden, de veldtocht van Alexander in Anatolië, Egypte, Mesopotamië en Indusland (het huidige Afghanistan en Pakistan) meemaken, om in te zien wat voor ‘relativering’ er onvermijdelijk moest geschieden in hun mentaliteit. –

De religieuze crisis, zo-even geschetst, werd nog grondiger, althans voor de Hellenen, toen Alexander zich als zoon van Zeus laat aanbidden in -324; - dit in het zog van z’ n lange en gevaarvolle tocht, in de Egyptische woestijn, naar het heiligdom van de god Amon, de hoge god van de Egyptenaren voordat, vanaf -664 (vernietiging van Thebe (Eg.) door de Assyrische invallers) de god Osiris deze functie vervulde. Daar had men hem als Zeuszoon begroet (men stelde Amon met Zeus gelijk), - hem die zo begaan was met de goden der vreemde naties!

Dit Oosters regeermodel gaat de Helleense denkers verdelen: Kallisthenès van Olunthos, ‘n neef van Aristoteles; begeleidde als

GW204

geschiedschrijver Amexander op z’ n veroveringstocht: hij begon met hem als Zeuszoon te beschrijven, doch, in -327, verzette hij zich tegen de invoering van

de proskunèsis, adoratio genuflexa, t.e.v. de vorst; dit kostte hem zijn leven en stemde de Peripatetische school definitief tot vijandigheid t.o.v. Alexander; Kallisthenes was te zeer Helleen om deze vergoddelijking te kunnen verwerken; vergelijk daarmee de zo-even genoemde Anaxarchos van Abdera, die door de vorst zeer gewaardeerd werd en die, tegen de Helleense mentaliteit in, de vergoddelijking wel aanvaardde, misschien wel uit vleierij.

(i)b. De culturologische oorzaak

Deze is, behalve religieus, ook gewoon ethisch, overal voeren de vorsten de turannis, de volstrekte alleenheerschappij, in, die door de Hellenen, traditioneel zo verafschuwd werd; gevolg: brutaal geweld heerst, in Hellas en de veroverde gebieden, vooral door de benden plunderende soldaten en de afrekeningen tussen burgers; verraad, bedrog, moord, foltering e.d.m. komen op, veel meer dan vroeger. –

Men denke aan de moord op Kallisthenes van Olunthos door Alexander en die op Anaxarchos van Abdera door de Kupriotische vorst Nikokreon!

Bijzonder schokkend was Demetrios Poliorkétès (-336/ -283): vleierig verandert het Atheense Volk de nomos (wet, gewoonte) opdat deze turannos zich voortijdig zou kunnen laten inwijden in de mysteriën ('wijdingen') van Eleusis ('n oude, eerbiedwaardige instelling t.e.v. Demeter); dat volk zingt, te zijner ere, de Ithufallos (ithus = recht (opstaand); fallos = wij.penis; men droeg wijpenissen gedurende de Bakchische vieringen terwijl men het lied, eveneens ithufallos geheten, zong); datzelfde volk zingt:

"Wat Demetrios oplegt, is heilig voor de goden, rechtmatig voor de mensen!"; dat volk richt tempels op t.e.v. de hofmaaksters en lievelingen van Demetrios, die, vierend, z'n intrek neemt te Athene, waar hij de tempel van Athena bezoedelt in uitspattingen doordat hij in Hellas de orgiastische riten invoert, - publiek. Zelf zegt hij luidop dat, te Athene, geen enkele hoogstaande ziel meer te vinden is!

Zoals reeds gezegd (hoger blz. *163, 179*), behoren Stoa, Epikourisme en Scepsis gesitueerd te worden in deze schokkende Sitz im leben (levenssituatie) als reacties van mensen die trachten te redden wat te redden valt in zo'n crisissituatie.

Opgemerkt zij ook dat de snelle ineenstorting van het (Perzische) rijk van degene die men heette 'de Grote Koning', de veranderlijkheid en broosheid van die oude politieke structuren duidelijk maakte, - wat tot wagen van machtswilligen aanzette en tot wantrouwen van bevolkingen.

(ii) De intellectuele oorzaken. –

Deze vervallen in twee soorten, algemene en specifiek sceptiserende.

(ii)a. De algemene oorzaken

Deze worden door *P. Festugière, La rev. d' Herm. Trism. I (L'astrologie et les sciences occultes)*, Paris, 1944, pp. 7/9,

GW205

kort geschetst: hij wijst op het wezen zelf van het Helleense denken:

a/ in zeer beperkte maar hoogstaande kringen wordt zowel aan proefondervindelijke natuurwetenschap gedaan (vgl. supra blz. 168/169) als aan technisch onderzoek op allerlei terrein; - verwezen zij, m.b.t. de techniek, naar *B. Gille, Les mecaniciens grecs (La naissance de la technologie*), Paris, 1980, vooral pp. 54ss. (*L'école d'Alexandrie*), die erop wijst dat de vakwetenschappelijke en technologische geest niet te Athene doch in de periferie, Ionië (Milesische mentaliteit) en Zuid-Italië en Sicilië (Pythagoreïsche mentaliteit), te vinden was en dat deze geest vooral te Alexandrië, ontworpen door de urbanist Dinokratos van Rhodos, en op Rhodos voortleefde; -- ook wordt, behalve aan voornoemde bèta-wetenschappen, aan de degelijke menswetenschap gedaan (vgl. hoger blz. *166/167*: alfa-wetenschappen);

b/1 over het algemeen echter is het Helleense denken, aldus Festugière, zeer retorisch, d.i. afgestemd op 'n algemene vorming, bruikbaar in de maatschappij; - men denke aan de Attische geest en de Sofistiek (blz. *58/77* supra: Protosofistiek; blz. *123* (Isokrates) en de Deuterosofistiek (blz. *164/166*); - retoriek heeft iets oppervlakkigs, al te verbaals, en pronkerigs om niet scepsis te wekken voor zover zij niet reeds zelf uit scepsis voortkomt;

b/2 daarnevens is de filosofie, die sinds Socrates en Platon (vgl. hoger blz. *96* (Pl. en de retoriek), zich scherp afzette, tegen die (holle) retoriek; doch, binnen de wijsbegeerte, doet zich weerom 'n tweeledigheid voor:

(2a) de periferische filosofie is, om met Polubios te spreken, 'pragmatisch', d.i. nauw(er) bij de feiten - o.g.v. historia, inquisitio, onderzoek, aansluitend, bij de Milesiërs. en zij is akribès, subtilis, nauwkeurig, bij de Pythagoreïsche en Pythagoreïsch-Eleatische wiskundigen (vgl. supra blz. *167* (Milesisch), *32/33, 168* (Pythagorelsch));

(2b) de Attische filosofie daarentegen heel in het bijzonder is wars van zakelijk experiment of berekenen en is speculatief (theoria) in gesteld: wat C.S. Peirce (vide supra blz. *183*) opmerkte, stelt ook Festugiere vast: "Men stelde zich vlug met 'n oppervlakkige waarneming tevreden, om zich zo vlug mogelijk

te verdiepen in de methode der nieuwe constructies, die dan aan dezelfde gebreken leden als de voorgaande die men afbrak. Zodoende beschuldigden alle wijsgerige scholen elkander ervan de feiten aan de basis te hebben miskend." (o.c., 8). Festugière zegt dat er twee varianten zijn: men vertrok zogezegd van de zintuiglijke waarneming doch **a/** men vertrok van 'n slecht verwerkt gegeven om er dogmata op op te bouwen - wat de vier grote scholen deden, de Academie, de Peripatos, de Stoa en de Tuin, - of **b/** men vertrok van de betrekkelijkheid van de zintuiglijke ervaring om iedere dogmatisering onmogelijk te verklaren, wat de Scepsis deed. (O.c., 8).

GW206

Hoewel dit waardeoordeel van Festugière de diepgaande invloed van de Hellenistische filosofieën en haar werkelijkheidskarakter eerder miskent, toch steekt heel wat waarheid in zijn bewering: de betrekkelijk ervarings- en controlevrije rede had te vrij spel en werd logomachia van waanwijze (vooral Stoïsche) dogmatische of even waanwijze (vooral Pyrrhonische) sceptische allure.

(ii)b. De meer bijzondere oorzaken

Deze worden vermeldt door *Festugière, La rev., II (Le Dieu cosmique)*, Paris, 1949, p. 344 (vgl. supra blz. *180*: populaire filosofie), nl. de verspreiding en, meteen, peilverlaging van de cultuur en dit tweevoudig.

b1. Het invoeren van eisagogai, introductiones, inleidingen, d.i. vereenvoudigende handboeken van wijsbegeerte, waarmee de meeste intellectuelen zich tevreden stellen voor de rest van hun leven; -- Chrusippos uit Kilikië (Anatolië) (-280/-207) begon met het invoeren van 'n Eisagoge, d.i. 'n naar catechismus zwemende, gemakkelijk te be-grijpen inleiding tot de Stoïsche filosofie in overzichtelijke vorm; deze tweede stichter van de Stoa (de Oudere nl.) was eerst leerling van de Neo-Academieker Arkesilaos van Pitanè (Aiolië) (-315/-240); daarna volgde hij Kleanthes van Assos (-331/-232), de opvolger van Zenon van Kition in de Stoa, die hij zelf opvolgt in -232: Chrusippos zette er alles op om de Academische scepsis te bestrijden en met diep religieuze en zware ernst 'n veelzijdig Stoïsch systeem op te bouwen.

b2. Het eenzijdig gebruik van doxografiën (doxa = mening; grafia = beschrijving) verving het persoonlijke en rechtstreekse lezen vooral van de Voorsocratische fusikoi; daar deze gewoonlijk zeer dorre en schematische meningsbeschrijvingen op catalogerende samenvattingen neerkwamen, werd oppervlakkigheid in de hand gewerkt i.p.v. persoonlijk denkend ingaan op de gegevens zelf. Zo werden alle systemen a.h.w. 'gelijkgeschakeld'.

(ii)c. *C. de Vogel, Greek Phil., III (The Hell.-Roman. Period),* Leiden, 1959, p. 187, geeft de voorlopers aan van de Scepsis van Purrhon van Elis, de stichter.

a/ De Voorsocratiekers

Deze vervallen in drie soorten: de Paleo-Milesiërs (Th., Anaxima, Anaxime) en de Paleo - Pythagtoreeërs (*V. Brochard, Les scept. gr.,* 3) komen nooit in aanmerking voor aanleiding tot scepsis;

a De Eleaten, uitlopend op de Sofist Gorgias van Leontinoi,

b. de Herakliteeërs, uitlopend op Kratulos, 'n extreem Herakliteeër, en op de Sofist Protagoras van Abdera en

c. de Mechanicisten, vooral de Atomiekers (Demokritos) uitlopend op Metro-doros van Chios (vierde e. voor Chr.), die beweert dat "wij niets weten, zelfs niet of wij iets weten" en op boven aangehaalde Anaxarchos van Abdera (blz. *214* supra) de uitgesproken sceptische begeleider van Alexander op z' n tochten en de vriend van Purrhon van Elis, van wie hij de onverschilligheid roemt, bereiden scepsis voor;

GW207

de Sofisten (vgl. Protosofistiek hoger blz. *58/77*), die het wantrouwen t.o.v. de zintuiglijke ervaring van Eleaten, Herakliteeërs en Atomiekers doorzetten tot hetzij theoretisch twijfelen hetzij tot zelfs ethisch-politisch twijfelen, zonder echter de grimmige rationele verantwoording of de even grimmige onverschilligheid te bereiken van de latere, echte Sceptiekers, zetten aardig op weg tot grondige Scepsis, zodat *V. Brochard, Les scept. Gr., 33*, zegt: "De Sofistiek zelf staat ver af van het ware scepticisme." Inderdaad, Purrhon van Elis, de stichter, was zelfs de openlijke vijand van de Sofisten (o.c., 46).

Redenen:

logisch: zij leggen zich toe op alle 'technai', artes, kunsten (d.i. wetenschappen zonder diepgaande theoretische aanspraken), terwijl Purrhon vreemd, ja, onverschillig staat t.o.v. deze kunsten; zij leggen zich toe op dialexeis, redetwisten; Purrhon zwijgt, afkerig van alle dialectisch gediscussieer**;**

Fysisch: hoewel afkerig van de fysiek, gebruikten de Sofisten de verworvenheden ervan b.v. voor het onderwijs; Purrhon gaat er gewoon niet op in;

ethisch-Politisch: de Sofisten waren meestal tuk op geld, eer, glansrijk leven, dat bevrijd was, dankzij hun subjectivisme, van allerlei gewetensbezwaren, althans bij de immorelen onder hen; Purrhon leeft arm, eenvoudig en sober, onberispelijk, - buiten iedere politieke werkdadigheid.

b/1 Socrates - vgl. de Platonische dialogen - is sterk aporetisch ingesteld, d.i. tot aporia of radeloosheid, onbeslistheid als resultaat van z' n zoekende methode geneigd; hij is methodisch sceptieker, niet ideologisch, want hij is 'n zeer dogmatisch denker (concep-tualisme).

b/2a. De Groot-Socratiekers

Deze gelijken op Socrates: Platon houdt van aporetische conclusies (hij laat de vraag open) en zoekt voortdurend (methodische scepsis) het voor en het tegen, ofschoon hij zeer dogmatisch is (idealisme); Aristoteles is even aporetisch: voor en tegen krijgen hun recht; z' n inductieleer, omvat de 'dialectiek' (in zijn zin); d.i. de voorlopige inductie zonder wetenschappelijke waarde in de strenge zin; toch is hij dogmatisch (hylemorfisch conceptualisme);

Socrates, Platon, Aristoteles, alle drie zijn niet rationeel; zij zijn intellectualistisch, d.i. de kennisinhouden komen niet enkel uit de zintuigen, doch het verstand (nous, intellectus, verstand, te onderscheiden van dianoia, ratio, rede) geeft, uit zichzelf, keninhouden die de zintuigen nooit kunnen verschaffen (b.v. de algemeenheid van het begrip; het alomvattende zijnsbegrip): hun dogmatisme is intellectualistisch (wat blijkt, bij Platon, uit de boven de fysiek uitrekende 'dialectiek' (zijn metafysica) en, bij Aristoteles, uit de boven de fysiek (= tweede filosofie) uitreikende eerste filosofie (z'n metafysiek).

b/2b. De Klein-Socratiekers

Deze zijn wel door Socrates' intellectualisme beïnvloed, doch grijpen terug naar de sceptiserende Voorsocratiekers.

GW208

- De dialectische Klein - Socratiekers,

Althans de Megariekers (Eukleides van Megara), verbinden Socratische ethiek met Eleatische fysiek; welnu, deze is 'monistisch' in die zin dat alleen het zijnde én denkbaar én uitzegbaar en - ja - werkelijk is, terwijl de fusis met haar veelheid en veranderlijkheid van vormen (anorganische, organische, menselijke en kosmische domeinen en 'zijnden') 'n schijnzijn is, - wat scepsis in de hand werkt.

Die eerder negatieve ontologie werkt zich, zoals bij Zenon van Elea, die redeneringen uit het ongerijmde invoerde, zo ook bij Euboulides van Miletos, leerling van Eukleides van Megara, uit tot eristiek (= twistre-detechnieken), -

wat de ernst van het denken in twijfel trekt. De invloed van Parmenides, Zenon van Elea en Gorgias van Leontinoi laat zich hier voelen.

- De ethische Klein-Socratiekers

Deze zijn nog duidelijker onderweg naar de scepsis. De Kuniekers, vanaf Antisthenes van Athene, zeker vanaf Diogenes van Sinope, de schaamtevrije, zijn, logisch gesproken, teruggekeerd naar 'n denken dat de Socratische begrippen op losse schroeven zet t.v.v. zintuiglijke indrukken die geschematiseerd worden door de rede, terwijl zij, ethisch-politisch gesproken, door hun cultuurpessimisme de hoge intellectuele werkdadigheid onderwaarderen en zo tot scepsis aanleiding geven;

De Kurenaikers zijn het duidelijkst: Aristippos van Kurene, geboren kosmopoliet, graag aan de hoven der tyrannen (zo b.v. bij Dionusios van Surakousai, waar hij zijn tegenvoeter Platon aantreft (vgl. supra blz. *88, 125*), die door Dionnsios eerder gewantrouwd wordt, terwijl hij geliefd was bij hem omdat hij uit iedere situatie 'iets' wist te maken), is

a/ sensualist: Protagoras gelijk, beweert hij dat wij geen intellectuele inzichten doch alleen zintuiglijke indrukken hebben als kenbron; doch, daarin van Protagoras verschillend, beweert Aristippos dat wij omtrent de dingen die ons, doorheen die indrukken, bereiken, niets weten: 'zoet'/'zuur', 'warm'/'koud', 'wit'/zwart', enz. zijn wel pathè, passiones, toestanden van onszelf (subjectieve toestanden), doch of zij 'n objec-tieve eigenschap van de dingen buiten ons vertegenwoordigen, is zeer de vraag. Reden: de mensen verschillen onder dat oogpunt én van enkeling tot enkeling (individualisme) én van ogenblik tot ogenblik (actualisme)! Zegt Aristippos: "Wij zijn als 'n belegerde burcht: afgezonderd van de buitenwereld!". Dit betekent dat de Kurenaiekers pure fenomenisten zijn: de mens, als kennend wezen, bereikt wel de fainomena, apparentia, de verschijnselen (dat wat zich onmiddellijk toont aan onze aandacht), doch niet de buitenwereld, de oorzaak van de indrukken. Wij staan aan de poort van de echte Scepsis.

b/ Zoals Lange het zegt, is Aristippos ethisch 'n materialist: het genot is de inhoud van de eudaimonia,- waarin hij, natuurlijk, verschilt van Purrhon die dichter bij de strengheid der Kuniekers en Stoiekers staat.

GW209

c/ De dogmatische materialismen geven steeds weer aanleiding tot scepsis, hoe paradoxaal dit ook klinke: zij aanvaarden alleen zintuiglijke ervaring en de redelijke verwerking ervan (louter rationalisme) zonder het licht

van het verstand zoals Socrates doch vooral Platon (ideeënleer met lichtmetafysische inslag) en ook Aristoteles (hoewel hylemorfisch afgezwakt) het verstonden, intellectualisten als zij waren. –

Dat dit zo is blijkt o.m. bij de Stoïekers uit hun functionalisme (zie blz. *189* supra), d.i. het bekijken van het gedrag der zijnden zonder hun 'zijn' (wezenheid) erin te betrekken, en bij de Epikoureeërs uit hun meerduidigheidsbesef inzake zintuiglijke indrukken (overigens, de laatste grote Sceptiekers der oudheid, als b.v. Sextos Empeirikos, zijn in hoge mate Epikoureeërs, die de sceptische conclusies uit het Epikourisme trekken).

(B) Het wezen van de Scepsis. –

Zoals *V. Brochard, Les scept. gr.*, 56, zegt, gaven de leerlingen van Purrhon van Elis zich namen: sceptiekers, (skeptomai, ik onderzoek door aandachtig te bekijken, na te gaan, waar te nemen; - het verschil met de historia, inquisitio, onderzoek der Milesiërs ligt in het feit dat deze laatsten, dicht bij de fusis, opgaan in de informatie die zij onderzoekend inwinnen; het verschil et de theoria vande Socratiekers ligt in het gemis aan doorstoten naar de hogere beginselen van metafysische aard); zij onderzoeken … eindeloos; zetetiekers (zètèsis is zoeken): niet vindend zoeken zij … eindeloos; aporetiekers: radeloos, besluiteloos komen zij niet tot 'n instemming met 'n oordeel; efectiekers: zij schorten … eindeloos hun oordeel op; epochè, suspensio iudicii, oordeelsopschorting is 'n wezenlijk aspect van de Scepsis: men oordeelt niet. Men ziet dat deze vier termen vier aspecten beschrijven van de Scepsis.

Algemene schets. –

Men zou kunnen zeggen dat, uitgaande van de klassieke drieledigheid der hoofdvakken der wijsbegeerte, de sceptiekers blijven steken in het eerste, de logica, om, minimaal, het tweede, de fysiek, aan te raken en om dogmatisch te worden op de een of andere wijze in het derde, de ethiek-politiek; reden:

a/ men kan wel zijn oordeel - althans naar buiten - opschorten. Dat men het voor zichzelf, naar binnen, kan, is onmogelijk: het licht van het verstand is daarvoor te sterk gericht op het geweten - men kan, dus, z'n oordeel opschorten,

b/ doch m.b.t. het handelen, de praxis, is dit onmogelijk, want, zelfs het verzuim is nog 'n keuze, 'n beslissing, én inzake de fusis van zichzelf en de omgevende dingen én inzake de toegelatenheid of onbehoorlijkheid van het handelen. –

Besluit: én fysisch en ethisch-politisch handelt men in ieder geval, doch niet 'theoretisch', maar op 'n alle theorie verbergende wijze.

GW210

-- Nadere toelichting.

Het woord 'sofos', -è, -on, sapiens, wijs (navenant ook sofia, wijsheid) wordt, in het Grieks, gebruikt voor personen en voor zaken: iemand is of gedraagt zich wijs; iets is 'sofon ti', a liquid sapiens, iets wijs', d.i. het getuigt van wijsheid. -- Welnu, wijsheid is

logisch: 'n mens is wijs, wanneer z' n denken in overeenstemming is met de werkelijkheid; hij is in de (logische) waarheid en niet in de bewuste leugen of de onbewuste vergissing: de overeenstemming, d.i. de één - éénduidige betrekking, tussen *z*' n inzicht (informatie) en de eraan beantwoordende werkelijkheid, is er;

fysisch (metafysisch bij Platon en Aristoteles): het heelal getuigt van 'wijsheid'; - zo was Socrates - net als vele voorsocratiekers - ervan overtuigd dat het heelal doelmatig geordend was (teleologie: Anaxagoras' Nous b.v. (blz. *37* supra); Diogenes van Apollonia (blz. 38 supra); enz.): het heelal getuigt van sofia, wijsheid; m.a.w. de natuur der dingen beantwoordt aan denken, inzicht; zij is 'inzichtelijk', 'geïnformeerd'; - wat blijkt uit de archè, principium, het beginsel dat stuurkundig werkt; nog anders gezegd: de zijnden en hun beweging zijn in de (fysische) waarheid; er is 'n één-éénduidige betrekking tussen 'n (preconstitutief) denken en (de constitutie van) de dingen der fusis; deze waarheids-vorm heet 'metafysische' 'waarheid

a/ in Platonische zin daar waar hij zegt dat de demiourgos (wereldschepper, ordenen-de macht van de fusis) de ideeën als model volgt om orde te scheppen in de materie en

b/ Aristotelische zin waar Aristoteles het heeft over de eerste filosofie (d.i. theologie) als model van de tweede filosofie; –

De Bijbelse schrijvers en denkers zullen (denk aan Sint-Augustinus) - zeggen dat God, de ideeën volgend die Hij in zich draagt, de wereld uit het niets geschapen heeft (wat dan betekent dat de wereld 'waar' is in de metafysische zin: zij beantwoordt één - éénduidig aan Gods ideeën);

(c) ethisch-politisch:

Ht gedrag, zowel het ethische handelen als het poietische (productieve) maken, beantwoordt aan normen der werkelijkheid; het getuigt van 'wijsheid' en waarheid, d.i. één-éénduidige betrekking tussen norm en gedrag; -

Zo b.v. is iemand oprecht op bewust vlak (z' n gedrag, z' n woorden) stemmen met de werkelijkheid inzake geweten overeen) en/of echt (authentisch) op onbewust vlak (zijn gedrag, zijn woorden stemmen met zijn diepere aard en de diepere aard van de werkelijkheid rond hem overeen).

Welnu, de Scepsis, sedert altijd, doch vooral sinds Purrhon van Elis, is de crisis van die drievoudige waarheid en/of wijsheid, die de kern van alle menselijkheid (niet enkel van wetenschap of filosofie) uitmaken: deze crisis is waardevol voor zover de mens in de drievoudige onwaarheid (onwijsheid) was; zij is rampzalig voor zover dit niet het geval is.

GW211

Inhoud en omvang van de Scepsis. –

Na de algemene schets hierboven zijn wij ertoe in staat het begrip 'scepsis' te omschrijven. Zoals gezegd (supra blz. *61/62*) is er in de fusis 'n tweeledigheid, nl.: enerzijds, de fainomena, apparentia / visibilia (visa), de verschijnselen, d.i. de verzameling van al wat zich, hoe dan ook, zintuiglijk of intellectueel, toont aan het bewustzijn op onmiddellijke wijze, d.i. als zijnde daar zonder meer, en in die zin onloochenbaar is (en dus niet vatbaar voor **a**/ zoeken, **b**/ besluiteloosheid of **c/** oordeelsop-schorting); Zo b.v. iemand beschuldigt mij voor het gerecht; het wordt donker; ik voel pijn in mijn voet, enz.; en, anderzijds, de a.dela, in.visibilia (invisa), de onzichtbare, verborgen, d.i. niet onmiddellijk gegeven zijnden: deze verzameling is het object van twijfel, zoeken, besluitloosheid en oordeelsopschorting. -- Deze tweedeling is oeroud:

(i) zij vormt de basis van het archaïsche denken:

Dit stoot door van het onmiddellijk gegevene naar **a/** 'geheimzinnige' kracht (dynamisme), b/ 'geheimzinnige' ziel(elichamelijkheid) (animisme) en **c**/ 'geheimzinnige' Godheid (oermonotheïsme); - naar het 'mysterie' in de fusis;

(ii) zij vormt de basis van de wijsbegeerte in Hellas en erbuiten:

De denker die deze tweeledigheid én zeer vroeg aangevoeld én zeer scherp heeft uitgezegd, is Herakleitos van Efesos; zo zegt hij: "Natuur verbergt zich graag"; als voorbeeld daarvan: "Onzichtbare harmonie is sterker dan zichtbare"; als praktische gevolgtrekking ervan: "De mensen laten zich wat wijsmaken op grond van de zichtbare dingen en de kennis ervan." (Vgl. *G. Burckhardt, Heraklit (Urworte der Philosophie)*, Wiesbaden, 1957, S. 22, 27, 8). –

Dit begint in de Helleense filosofie met de historia, het persoonlijk onderzoek, inzake fusis: de Paleo-Milesiërs zien achter de zijnden, d.i. in hun

Sitz im Leben (situatie en taalgebruik) de zicht- en tastbare dingen ter beschikking van de mens, - achter de verschijnselen zien zij de archè, principium, het beginsel dat die fainomena beheerst (water van Okeanos, onbegrensde, lucht).

Na hen zijn de drie grote strekkingen reeds meer theoria, speculatio, beschouwing: zij zien achter de verschijnselen hetzij arithmos (getalvormharmonie,- Pyth.) hetzij zijnde (Parm.) hetzij de tegengestelden éénmakende Vuurlogos of -Heelalverstand (Herakl.).

Daarna zien de Mechanicisten achter de verschijnselen vooreerst één ondeelbare en eenvormige eenheid gespreid in 'n 'getal' (= veelheid die verzamelt) van elementen, die ofwel wiskundig bewerkbaar zijn (Theon van Smurna, - vgl. blz. 31 supra) ofwel materieel opdeelbaar en verplaatsbaar hoe dan ook (gematigde Mechanicisten en radicale (Atomiekers)).

De Groot-Socratiekers zien achter de verschijnselen hetzij begrip (Socrates) hetzij idea (aanzijn van iets dat denkbaar is, - Pl.) hetzij vorm (kracht die de genesis bestuurt, - Ar.). De dogmatische materialisten zien achter de

GW212

verschijnselen hetzij stof die leeft en denkt op godgelijke wijze (Stoa) hetzij stof die in beginsel louter mechanisch, toch ook 'afwijkend' is (Epikouros).

-- Veelduidigheid der verschijnselen als zodanig –

De verschijnselen op zich kan men op meer dan één wijze benaderen. Vooral drie soorten benadering worden even geschetst.

a/ De dilettantische benadering:

Platon (Politeia 5:480) spreekt over filo.doxia, - 'n woord dat, normaal, roembegeerte betekent (graag beroemd zijn, - 'n neiging die vele Hellenen typeerde), doch dat hier verschijnselbegeerte betekent: de filodoxos is 'n fenomeenliefhebber en staat tegenover de filo.sofos, de wijsheidsbegerige, wijsgeer. *I. Kant*, de grote kritieker der Aufklärung, in z'n *Kritik der reinen Vernunft*, 1781-1,1787-2; gebruikt ook het woord 'filodoxie' in de zin van dilettantisme dat filosofische problemen oprakelt doch zonder de wil ze wetenschappelijk en algemeen geldig op te lossen (vgl. *A. Lalande, Voc. Techn. et crit. d.l. Ph.*, Paris, 1968-10, p. 771). Dit is een eerste oppervlakkige vorm van stilstaan bij de fenomenen.

b/ De methodische benadering kan tweevoudig opgevat worden:

b/1. vakwetenschappelijk: hier situeert zich het onderscheid tussen verschijnsel en 'feit'; 'n feit is 'n verschijnsel ('n onmiddellijk en dus onloochenbaar gegeven) doch omschreven en omlijnd als waarnemingsgegeven en juist geformuleerd (P. Janet); 'n verschijnsel of fenomeen is datzelfde feit doch in z'n eerste, vage benadering, beschrijvingsloos; men denke aan de 'fenomenologie' van P. Teilhard de Chardin die 'n beschrijving der fenomenen laat voorafgaan aan z' n evolutionaire duiding van de fenomenen (feiten);

b/2. Wijsgerig:

Hier situeert zich de fenomenologie van E. Husserl die, als eerste fase van de feitenbenadering, iedere theorie, iedere duiding opschort, om enkel en alleen, rein en zuiver het verschijnende als zodanig beschrijvend vast te leggen; in 'n analoge zin had reeds G. Hegel, verleden eeuw, z' n Phänomenologie opgevat; in beide gevallen gaat het om meer dan filodoxie: het gaat om de eerste verwerking van de verschijnselen, nl. de nauwkeurige fenomeenbeschrijving, doch met uitsluiting van al wat niet-fenomeen is (beschrijvende filodoxie; zou men kunnen zeggen).

c/ De ideologische benadeling of scepsis

Deze verschilt in zekere zin in niets van de methodische behalve in het feit dat zij iedere verdere benadering op de een of andere wijze als onverantwoord, ja, zinloos beschouwt: "(De sceptieker is) diegene die, welbewust, om algemene redenen, aan alles twijfelt, behalve aan de fenomenen, en zich aan die twijfel houdt." (*V. Brochard, Les scept. gr.* p. 2). "Dit scepticisme (…) weet niet of iets waar is en velt geen oordeel dat verder gaat dan de verschijnselen." (ib.)

GW213

Hier situeert zich het onderscheid tussen de methodische twijfel en de ideologische twijfel.

a/ Methodische twijfel werd wereldberoemd door R. Descartes (1596/1650) - le doute methodique - en door E. Husserl (1859/1938), die deze methodische twijfel aan meer dan fenomenale werkelijkheid invoerde in z' n intentionele fenomenologie (wezensbeschrijving). Wat de ouden epochè, suspensio iudicii, oordeelsopschorting, (inzake meer dan verschijnselen) heetten, sinds de Pyrrhonisten, heeft dus 'n lange, tot in deze eeuw reikende nawerking. De methodisch twijfelende is zeker van meer, doch hij doet rationeel redenerend 'alsof' hij niet zeker is. –

b/ De ideologische twijfel, indien hij echt is en oprecht, is hetzelfde doch met innerlijke onzekerheid: het is de houding van degene die z' n (vitals en rationale) zekerheden verloren heeft; hier is geen alsof - houding, men IS onzeker, men doet niet onzeker!

Er zijn twee soorten zekerheid:

de vitaal-existentiële zekerheid en de logisch-rationele zekerheid. Iemand kan grondig overtuigd zijn van de oprechtheid van de liefde van z' n vrouw en toch z' n hele leven lang dit niet logisch-rationeel kunnen bewijzen; iemand kan volstrekt zeker zijn van Gods bestaan en toch dit bestaan nooit kunnen rationeel verantwoorden. - De twijfel situeert zich ook dubbel: iemand die louter methodisch twijfelt, is vitaal-existentieel zeker doch niet rationeel-logisch. Iemand die in 'n overtuigingscrisis zit, verloor juist die eerste, prelogische zekerheid: hij twijfelt ideologisch, ook al komt men hem met massa's 'bewijzen' overtuigen.

Er is 'n tussensoort:

Men kan innerlijk zeker zijn en toch naar buiten zich als onzekere gedragen! Tussen de zgn. sceptiekers zullen wel 'n aantal dergelijke tweegezichtigen geweest zijn: in de grond zijn zij te kwader trouw (thema dat door J.-P. Sartre werd ontwikkeld). Men kan ook innerlijk onzeker zijn en toch zich als zeker naar buiten gedragen! De binnenkant en de buitenkant zijn niet steeds eén-éénduidig overeenstemmend! Doch dit is psychologie en valt buiten ons onderzoek hier.

Soms definieert men methodische twijfel door het woord 'voorlopig' en zegt dat ideologische twijfel 'definitief' is: dit is onjuist! Want men kan, indien men geen strikt bewijs vindt, z'n hele leven methodisch twijfelen en men kan, indien men uit z' n overtuigingscrisis geraakt, slechts 'voorlopig' en niet-definitief twijfelen op ideologische wijze.

Fenomenisme, fenomenalisme.-

De term 'fenomenologie' schijnt het eerst gebruikt te zijn door de Duitser Lambert (1728/1777). -- Fenomenalisme betekent zekerheid omtrent de fenomenen doch onzeker-heid, ja, onkenbaarheid der meer dan fenomenale werkelijkheden, zonder ze echter te loochenen (agnosticisme inzake transfenomenale realiteit). Fenomenisme is hetzelfde doch men loochent zelfs het bestaan van transfenomenale werkelijkheid. - --De echte volle sceptieker is fenomenalist: hij weet het niet!

GW214

Zodat fenomenologie (fenomeenbeschrijving) hier ‘n centraal gegeven is: fenomenologie is steeds vertrekken van het zekere, onbetwijfelbare: de sceptieker is steeds ‘n fenomenoloog; doch, door z’ n fenomenalisme (de transfenomenen zijn er doch onkenbaar), meer nog, door z’ n fenomenisme (de transfenomenen zijn er niet), maakt hij van z ‘n fenomenologie of fenomeenbeschrijving ‘n ideologie i.p.v. ‘n open methode.

Scepsis is de gesloten fenomenologie! Zij is tevens de maximale twijfel en de minimale zekerheid, niet methodisch doch gesloten, ideologisch. - Het is ‘n ideologie omdat de sceptieker **a/** van meer weet en dit **b/** aanbiedt als bewezen op rationele wijze. Waarom?

1/ Er is niemand die niet op de een of andere wijze de fenomenen overschrijdt: wie toch beweert dat hij het niet doet en dit met ‘bewijzen’ staaft, is ideoloog; want hij biedt als bewezen aan wat onbewezen is.

2/ Dat blijkt uit de geschiedenis der Scepsis: alle scepiekers hebben ‘n wisselende maar minimale dogmatische inslag; ja, zij zijn in ‘scholen’ indeelbaar, juist op grond van het minimale dogmatisme dat zij STEEDS vertonen. - In de grond is de Scepsis dan ook steeds op minimale wijze “kwade trouw” (men meent het niet (helemaal))! - Men ziet de Helleense Scepsis evolueren van maximaal scepticisme naar ‘n steeds groter doch gevarieerd dogmatisme, - zo onhoudbaar is zgn. volle scepsis.

De veelduidigheid van scepticisme naar z’ n omvang. –

Men kan de Scepsis omschrijven naar haar omvang: **a/** De zgn. universele twijfel is ‘n louter methodisch uitgesproken woord of ‘n leugen: men kan gewoon niet aan de fenomenen twijfelen! Tenzij in woorden!

b/ De twijfel is dus steeds particulier: men twijfelt steeds aan welbepaalde onderdelen, domeinen van de fusis.

De vraag rijst: hoe komt men tot het woord “universele twijfel”? Dit komt niet vanuit de dingen en processen rondom ons, doch vanuit het subject dat wij zijn. Reeds de Antieken komen steeds weer met de volgende ‘feiten’ aandraven: de droom (‘s nachts vooral), de dronkenschap, de krankzinnigheid vooral tonen ons dat ‘n mens in ‘n toestand kan komen waarin het onderscheid tussen fenomeen en niet-fenomeen vervaagt dermate, dat hij schijn en werkelijkheid verwisselt en dit op oprechte wijze. Doch twee opmerkingen:

(i) ‘n droom-, dronkemans- of krankzinnigenwerkelijkheid is als fenomeen zo zeker als maar zijn kan; iets anders is de situering in het geheel der fusis: pas daar blijkt dat deze ‘werkelijkheid’ niet dat soort werkelijkheid was

waarvoor men ze, binnen de grenzen van die toestanden, nam (wat niet belet dat zij zonder meer ‘n werkelijkheid was);

(ii) deze types van vergissing breidt men uit tot het hele bewustzijnsleven: indien nu eens het hele leven zo’ n ‘n voor ons verborgen ‘toestand’ was? Een droom het hele leven lang; ‘n dronkenheid of ‘n waanzin het hele leven lang?

GW215

Het is deze onverantwoorde inductie (veralgemening) die de indruk wekt dat het hele bewustzijnsleven van de mens ZONDER MEER ‘n dwaling of ‘n onwetendheid is. Van het deel (singulier of particulier) concludeert men tot het geheel (universeel). –

Hoe gemakkelijk men dit, althans op de medemens, toepast, blijkt uit *Mk 3:1/35*: “Daarop ging Jezus naar huis, doch de menigte liep weerom samen zodat zij niet eens konden eten: toen zijn verwanten dit hoorden, trokken zij erop af om Hem vast te houden; zij zeiden immers: “Hij is krankzinnig!”. Maar de schriftgeleerden, die van Jeruzalem gekomen waren, zeiden: “Hij is van Beëlzebub bezeten en duivels drijft Hij uit door de vorst der duivels”. Jezus riep hen tot zich en sprak tot hen in gelijkenissen: “Hoe kan ‘n satan de satan verdrijven?”

“Iemand als krankzinnig bestempelen - dat deden Hellenen en Joden -, iemand als bezeten bestempelen - dat deden zeer zeker de Joden -, is hem als volkomen van zichzelf ontvreemd bestempelen. Ditzelfde blijkt uit het verbazende gemak waarmee intellectuelen, heden ten dage, iemand die zij niet begrijpen (iemand met ‘n ‘alternatieve’ zienswijze), als schizofreen afschrijven. Men ziet dat de sceptische problematiek oud en recent is. –

Ja, het is die mania om de medemens die alternatief denkt en optreedt, als van zichzelf en de werkelijkheid vervreemd af te schrijven die Jezus, loco citato, aanklaagt: “Toornig liet Jezus z’n blik over hen - blijkbaar de farizeeërs en de schriftgeleerden - rondgaan, bedroefd over de verblinding van hun hart (in het Gr.: Porosis, verharding, eeltigheid, verstening), en hij zei tot de man (met de verdorde hand): “Strek uw hand uit!”. Deze strekte ze uit en z’ n hand was genezen. Daarop gingen de Farizeeërs heen en spanden onmiddellijk met de Herodesaanhangers tegen Hem samen, om Hem ten val te brengen.”

M.a.w. het goed dat Jezus - op sabbat - deed, was voor z’ n tegenstanders ’n voldoende reden om Jezus uit te schakelen! Dat Jezus zulks ‘verblinding’,

'afharding' van het hart noemt, d.i.. 'n verdwaasd zelfbewustzijn, is niet verwonderlijk. Het goed dat Jezus doet, bestempelen zij als kwaad: één van de vele toepassingen van wat Diogenes Laertios, sprekend over Homeros, zegt: "(…) dezelfde onderwerpen in verschillende meningen duiden" (zie blz. *61* supra).

Nu 'n woord over de particuliere twijfel. –

Zoals begrijpelijk spitsen de Sceptiekers zich toe nu eens op dit transfenomenaal thema dan weer op 'n ander transfenomenaal gegeven.

(a) Wat betreft de fysiek:

Aristippos van Kurene (supra blz. *219*) b.v. twijfelt aan het werkelijke bestaan van de buitenwereld (het bewustzijn is 'n 'burcht' door belegering afgezonderd); doch zo ook (L. Berkeley (1685/1753), uitgaande van het verlichte empirisme (voor hem bestond alleen de innerlijke en immateriële wereld); voor materialisten als Demokritos, Zenon van Kition en Epikouros bestaat alleen materie, desnoods subtiel opgevat, doch geen immateriële werkelijkheid (wat A. Comte en de positivisten b.v. voortzetten.

GW216

Wat, natuurlijk, erg vatbaar is voor ontkenning of epochè, oordeelsopschorting, dat is de godheid. Men denke aan de 'kritiek' der filosofen - vanaf Xenofanes van Kolofon (zie hoger blz. 13) - op de volksgoden en -godinnen, die 'n aartsgemakkelijke prooi waren voor ontwikkelden in de mate dat de volksreligie niet gesteund was op 'n fysiek; men denke aan de kritiek van Karneades van Kurene, de Neo-Academieker, met z'n kritiek op de (Stoïsche) goden; op de mantiek eveneens richtte hij z' n pijlen: wat is immers goedkoper dan kritiek op paranormale fenomenen? -- Wat, natuurlijk, ook mikpunt van scepsis was, is het begrip 'oorzakelijkheid': de betrekking 'oorzaak - gevolg' of, omgekeerd, 'gevolg-oorzaak' werd bekritiseerd door Ainesidemos van Knossos (Kreta).

(b) Wat betreft de ethiek-politiek,

Men denke aan de kritiek van Karneades van Kurene op het begrip gerechtigheid, vooral in de zin van fysisch of natuurrecht, of op het begrip 'eudaimonia' in de een of andere zin geduid. –

(c) Wat betreft de logica,

Daar is natuurlijk, het begrip 'waarheid', zekerheid en niet minder het bestaan van begrippen, ideeën of vormen, alsook van arithmoi (getalvormen) als zijnden met 'n eigen van de stof onafhankelijk statuut, -- wat in de ethiek-

politiek z' n weerslag heeft op het begrip 'norm' of gedragsregel, en in de fysiek op het begrip 'natuurwet' als regelende macht van de beweging der zijnden. Parallel daaraan de telosgerichtheid (doelgerichtheid) in fysiek en ethiek-politiek (men verdedigt gemakkelijkst het toeval en de grilligheid (tuchè, fortuna) b.v.).

Samengevat: de laatste sceptiekers, vooral Sextos Empeirikos, vallen behalve de drie hoofdvakken der wijsbegeerte, ook nog de mathèmata of leervakken der (Alexandrijnse) enkuklios paideia, algemene vorming, aan (grammatica, retorica, -geometrie, arithmetiek, muziek en astronomie). Dit is te recht 'stelselmatig' Scepticisme geheten: wat Hellas denkend en opvoelend had opgebouwd, wordt aan de wortel aangeknaagd. Men zou dit kunnen de verzameling van alle particuliere kritieken heten.

-(C) Het subjectivisme van de Sofistiek. –

Welke betrekking bestaat er tussen Scepsis en subjectivisme? Protagoras betekent 'n groot, beslissend keerpunt in de geschiedenis der Griekse filosofie. Hij is de eerste die niet meer van het 'object', van de uitwendige natuur, uitging, doch van het 'subject', van het geestelijke wezen van de mens. Hij is daarin, onmiskenbaar, 'n voorloper van Socrates." (*A. Lange, Geschichte des Materialismus, I,* S. 57).

Ook anderen, vanuit 'n andere gezichtshoek, stellen hetzelfde vast: "Men weet (...) hoe de Griekse Sofistiek tegelijk berust:

1/ op 'n kritiek van de zintuiglijke kennis, door het wijzen op de begoochelingen der zintuigen en

2/ op 'n kritiek van het algemene begrip of idee, - men zei toen dat het algemene **a/** buiten de ononderbroken beweging der verschijnselen stond alsook **b**/ buiten de singuliere werkelijkheden, die de enige werkelijke zijn. - Waarop komt deze tweevoudige kritiek neer?

GW217

Vooreerst volgt daaruit dat wij slechts zekerheid bezitten omtrent de subjectieve werkelijkheden, - gedachten, beelden, gewaarwordingen, enz.; ten tweede volgt daaruit dat de objectieve werkelijkheden wel eens 'n simpele begoocheling zouden kunnen zijn. Er is maar één wereld die zeker is: de wereld van het subject; bijgevolg is de mens de maatstaf van alle dingen". (*R. Jolivet, Les sources de l' idealisme*, Paris, 1936, p. 205/ 206).

-- Hoe sterk die drie aspecten samenhangen –

a/ wantrouwen in de zintuiglijke ervaring (wij vergissen ons regelmatig als wij horen, zien, tasten, smaken, ruiken, enz. (slecht horen, zich miskijken; - onenigheid tussen mensen die hetzelfde ruiken, zien, smaken…)

b/ de overtuiging dat het algemene nooit in de dingen te vinden is, die steeds individueel zijn,

c/ de overtuiging dat alleen onze innerlijke ervaringen zeker zijn (het 'subject') -, die samenhang blijkt zelfs uit Platon: het algemene is niet in (doch buiten en boven de zintuiglijk waarneembare dingen te vinden, en wel in de ideeën (waaraan de zintuiglijke dingen 'deelnemen'): welnu, die universele ideeën vindt de mens niet zintuiglijk in de buitenwereld rondom hem doch in z' n ziel: door in zichzelf te treden (het 'subject') worden de ideeën wakker; - natuurlijk is het niet het subject van Protagoras (dat maar 'n bundel 'zintuiglijke indrukken' is) maar de Platonische ziel die, in 'n vorig leven en in 'n andere, hogere wereld, de ideeën (d.i. de universele inzichten in de dingen) geschouwd heeft,… maar toch: het 'subject' weegt sterk door!

a/ Wantrouwen in de zintuigen,
b/ de overtuiging dat het universele nooit in de dingen rondom ons te vinden is en **c/** de indruk dat alleen de innerlijke wereld 'zeker' is,

die drie, op verschillende wijze, zijn én bij Protagoras én bij zijn overtuigde bestrijder, Platon, samen aanwezig. (Vgl. *O. Willmann, Geschichte des Idealismus, I (Vorgeschichte und Geschichte des antiken Idealismus)*, Braunschweig, 1907², S. 441).
–

Aristoteles ziet dat probleem en lost het op met z'n abstractieleer (o.c., 550/552): de algemene 'vormen' (= ideeën) zijn in de zintuiglijke dingen en onze kennis is én zintuiglijk én bovenzinnelijk tegelijk, uitwendig én inwendig tegelijk. Dat is hylemorfisme. Zo vermijdt Aristoteles de bekoring van het fenomen(al)isme, - hoe fenomenologisch hij ook begint, d.w.z. hoe hij ook aan de verschijnselen en hun beschrijving aanknoopt als 'n zekere basis. –

Zo verstaan wij hoe de Platonische Academie naar scepsis kon verschuiven, terwijl de Peripatetici naar vakwetenschap evolueerden. -- Welke gevolgtrekkingen vloeien voort uit het subjectivisme van Protagoras (en zelfs van alle subjectivisme, dat van 'n Platon inbegrepen)

i/ Subjectivisme is 'n soort relativisme.-

A. Lange, Gesch. d. Mat., I, 58, wijst daarop: "De uitspraak 'Iets is' heeft steeds 'n nauwkeuriger precisering nodig: 'n verhouding tot wat dat iets is of

wordt'. Zoniet, is daarmee niets gezegd. Evenzo zegt Büchner (*185* supra) - om het 'ding op zich'

GW218

te bekampen dat "alle dingen slechts voor elkander bestaan en zonder wederzijdse betrekkingen niets betekenen" en, nog nauwkeuriger, Moleschott (*185* supra): "Zonder verhouding tot het oog in hetwelk hij z 'n stralen zendt, is de boom er niet." M.a.w. bij die twee negentiend' eeuwse materialisten leeft dat Subjectivistisch relativisme nog voort:

a/ voor Demokritos, de Atomieker, was het atoom 'n denkbeeld dat hij had opgevat, uitgaande van de zintuiglijke waarneming, doch het was 'n 'ding op zich (het bestond werkelijk, onafhankelijk van zijn subjectieve voorstelling ervan, in hem);

b/ voor Protagoras was het atoom allereerst 'n denkbeeld van Demokritos doch was het zeer de vraag of het 'op zich' (zie blz. *23*: kath' heauto van Parmenides) bestond; immers, bij hem, is reeds 'n soort fenomenisme aan het kiemen dat zegt: "zijn is zijn voor iemand (subject), nl. als verschijnsel"! -- Wat niet belet, dat Protagoras dat fenomen(al)-isme niet consequent doordrijft (en dus dogmatisch wordt). Maar dat zullen precies de Sceptiekers doen, in Aristippos' stijl (de belegerde burcht van het 'ik').

ii/ Subjectivisme is 'n soort humanisme (antropocentrisme), -

En het is wel 'in individualistisch humanisme. - Indien wij, in eerste instantie, niet de dingen op zich, doch slechts de (zintuiglijke) waarneming ervan bereiken, in onze Aristippeïsche burcht opgesloten als wij zijn, dan ligt het centrum van de hele fusis niet in de kosmos rondom ons, doch in ons (in het 'subject', zoals men modern uitgedrukt zegt).

"Het meest kenmerkend voor de filosofie van Protagoras zijn de volgende grondstellingen van z 'n sensualisme: de mens is de maatstaf van alle dingen, - van de zijnden betreffende het feit dat zij er zijn, - van de niet-zijnden betreffende het feit dat zij er niet zijn; onderling strijdige beweringen zijn even waar. (...) De mens is de maatstaf der dingen, d.w.z. het hangt van onze bevindingen af hoe de dingen voor ons verschijnen en deze 'schijn' - hier te verstaan als 'blijken', zich tonen, doch met 'n ondertoon van steeds mogelijke vergissing - is het alleen gegevene. Dus niet de mens naar z'n algemene en noodzakelijke eigenschappen, doch ieder individu op ieder individueel ogenblik is de maatstaf van alle dingen." (A. Lange o.c., 58). -- Dit herinnert aan Herakleitos van Efesos:

“De ontwaakten - d.i. die mensen die als hijzelf ‘n bewustwordingsproces hebben doorgemaakt - hebben ‘n wereld (kosmos) die één en gemeenschappelijk is, terwijl de ingeslapenen, ieder voor zich (hekaston), opgaan in ‘n eenzelvige (idion) (wereld)”; -

“Het is aangewezen het gemeenschappelijke te volgen: ofschoon het Heelalverstand (Logos) gemeenschappelijk is, toch leven de velen - denk aan de ingeslapenen van zo-even - alsof zij ‘n eigenzinnige (idian) bezinning er op na houden.”(*G. Burckhardt, Heraklit,* Wiesbaden, 1957, S. 4; 6). Voordat het subjectieve individualisme er was, heeft Herakleitos het getypeerd. Vgl. Epikouros’ ideologie (eenzelvige leer).

GW219

Overzicht over de grote Scepticismen.

(II)A. Het Pyrrhonisme.

(i) Het leven van Purrhon van Elis (-360/-270). -

Hij was arm, leerde schilderen doch was maar middelmatig als kunstenaar. Z ‘n leermeesters waren Bruson van Herakleia (Pontos), ‘n Sofist, waarschijnlijk leerling van Eukleides van Megara, en, daarna, Anaxarchos van Abdera, de Eudaimonieker, ’n Demokriteeër, met wie hij de veldtochten van Alexander meemaakte. Op Alexander maakte Purrhon ‘n gedicht, waarmee hij tienduizend goudstukken verdiende. In het Indusland (+/- het huidige Pakistan en Afghanistan) leerde hij de gumno.sofistai, naakte wijsheidsleraars, kennen, onder wie hij wellicht Kalanos ontmoette, de gymnosofist die met Alexander meekwam totdat hij, op fiere en moedige wijze, ‘n vrijwillige dood stierf. “Men mag aannemen dat dergelijke gebeurtenissen op de geest van Pyrrho ‘n diepe indruk maakten en, tenminste gedeeltelijk, de wending die z’n denken later zou nemen, bepaalden.” (*V. Brochard, Les scept. gr.*, 53).

Op z’ n terugkeer uit Indusland krijgt Alexander, drieëndertig, in -323, in Mesopotamie, koorts en sterft. Waarop Purrhon naar Elis terugkeert. Daar leeft hij in alle eenvoud en regelmaat, verwerft de achting van z’ n stadsgenoten, die hem hogepriester benoemen en, na z’n dood, met ‘n standbeeld bedenken, dat Pausanias, reiziger en aardrijkskundige (blz. *167* supra), +/- -150, nog als te bezichtigen vermeldt. Behalve het gedicht op Alexander schreef hij niets, maar wij kennen z’ n leer van z’ n leerlingen.

(ii) De leer van Purrhon. –

Drie dingen zijn belangrijk, aldus Purrhon:

a/ wat is het aanzijn der pragmata, d.i. de feitelijke zijnden der fusis?

b/1 welke tropos, houding, behoren wij ertegenover aan te nemen?

b/2 wat zal het resultaat zijn voor diegenen die zich zo gedragen? Met deze twee laatste vragen zitten wij in de eudemonisch opgevatte ethiek-politiek.

(ii)a. Logica. –

Pyrrho is 'n radicaal logisch pessimist, zoals *P. Sertillanges, Le problème du mal*, Paris, 1948, p. 97, zegt: hij is dermate vijand van het kwaad - fysisch én ethisch - dat hij noch over goed noch over kwaad wil horen spreken (afasia, sprakeloosheid); overtuigd als hij is van het feit dat vooral het denken met z' n vraagstellingen het eudaimonische leven vergiftigt, tast hij het denken zelf aan de wortel aan. De doxa, de mening, d.i. het dogma of opvatting die de mens zich denkend vormt over de fusis, - dat is de wortel bij uitstek van alle kwaad. "Ban de mening over de natuur uit, en gij bant het kwaad uit!" Pater Sertillanges drukt het sterk uit, maar er is waarheid in:

a/ de zintuiglijke kennis - de enige die wij hebben (sensualisme) - geeft ons slechts 'fenomenale' kennis (fenomenisme);

b/ de sensus communis, de gevestigde mening, daarop gesteund, is als dogma waardeloos: de afasia, er niets over zeggen, is de vorm van epochè of oordeelsopschorting die Purrhon huldigt, die hij niet eens theoretisch verantwoordt.

GW220

(ii)b. Fysica. –

De gesloten fenomenologie van Purrhon leidt tot 'n afkeer voor alle logomachia **(a/** Sofistische dialexis en eristiek, **b/** Platonische Stoïsche of Epikoureische fysiek op redenering gebaseerd) omtrent de fusis: wat zeker is, is dat ik behoor te zeggen: "Die muur is wit; deze honig is zoet". Maar: is die muur 'op zich' (kath'heauton) wit? Is die honing 'op zich' zoet? Het 'zijn' van muur en wit, van honig en zoet is onbekend! "Ik omschrijf niets (Ouden horizo, nihil definio)", "Niets is grijpbaar (katalèpton)", "Noch ja noch neen", - dat waren z' n gezegden. - Reden: iedereen zit in de (Aristippeïsche) burcht van z' n ik! De fusis van de muur is wit voor de ziende, doch kleurloos voor de blinde; de fusis van de honig is zoet voor de normale smaak, doch anders of niets voor de niet - normale. Eénzelfde thema leidt tot meer dan één doxa, dogma opinio en, wat meer is, er is antilogia (= isostheneia) elijkwaardigheid van tegengestelde opinies. Gevolg: besluiteloosheid inzake de fusis.

(ii)c. Ethiek-politiek. –

De gesloten fenomenologie van Purrhon leidt tot 'n eigenaardige ethiek. Een grafschrift van 'n Pyrrhonist luidt "Ik ben het, Meneklès, de Purrhoneeër, die al wat de mensen zeggen, als gelijkwaardig beschouwt en die, bij de

mensen, de weg van de ataraxia, de ongestoordheid, heeft gevestigd." (*P. Levèque, L'aventure grecque,* 456). Niet zoals de Sofisten, die zich inzetten in de polis, doch onverschillig reageert Purrhon: de adiaforia (indifferentia, onverschilligheid) geldt de waarde - oordelen.

Regel: er is geen vatbare fusis der dingen of daden; er is alleen nomos (wet, gewoonte, gevestigde mening). Toepassing: eerbaar/ schaamtelijk, recht/ onrecht, goed/ kwaad zijn niet op fusis doch op fainomena en nomos gesteund. –

Deze onverschilligheid wordt tot apatheia, ongevoeligheid - denk aan de Kunische en vooral Stoïsche ongevoeligheid (supra blz. *194*) - : de 'wijze' (het ideaal sedert de Paleo-Milesiërs) is én onverschillig én gevoelloos, wil hij de eudaimonia bereiken. -- Zo bereikt hij de ataraxia, de ongestoordheid, het ideaal van vele Hellenistische mensen.

De vraag rijst: waarvandaan haalde Pyrrho ooit dit 'n volslagen innerlijke vrede uitstralende indifferentisme? De Kuniekers waren dat ook, maar te aanmatigend en te pralerig. De Stoiekers waren, meermaals, in hun meest gelukte exemplaren, ook zo, doch ten koste van inspanning (ponos) en onechtheid. – De lessen van Bruson en Anaxarchos brachten hem halverwege; de gymnosofisten deden de rest. (Aldus V. Brochard, o.c., 74). Toch rijst hier 'n vraag. *Apuleius van Madauros* (Africa) (+125/na +170) retor (deuterosofistick), geeft in z' n *Florida* 'n schets van de gymnosofisten: het zijn geen veehoeders, handelaars of krijgers; hun specialiteit is sapientia, wijsheid, beoefend door meesters en leerlingen (magistri, discipuli). Welnu, deze wijsheid heeft als kenmerk 'n diepe afkeer voor lichamelijke of geestelijke traagheid.

GW221

Apuleius geeft voorbeelden: vooraleer de jongeren aan tafel gaan, vragen de meesters "wat voor goed zij gedaan hebben" sedert zonsopgang. De ene antwoordt dat hij twee ruziënde medemensen heeft verzoend en de achterdocht uit hun hart verwijderd. De andere dat hij gehoorzaamd heeft aan z' n ouders. 'n Derde dat z' n eigen denkarbeid of het betoog van anderen hem iets hebben geleerd. Degene echter die geen goede daad kan voorleggen, heeft geen recht op eten en wordt uit het gebouw gewezen om zonder eten te gaan arbeiden. Vgl. *P. Vallette, Apulée (Apologie et Florides)*, Paris, 1971, pp. 130/132. –

Heeft Purrhon dit type gymnosofist gezien of ‘n nog wereldvreemder type (zoals Kalanos) en heeft hij ze geduid naar z’ n persoonlijke aard? In alle geval het denkkader is Helleens bij Purrhon, als is er Indische inslag mogelijk.

- Politiek. –

Pyrrho “verwacht niets, hoopt niets, gelooft aan niets. En toch: hij leeft zoals zij die wel geloven en hopen.” (V. Brochard, o.c., 73). Scepsis, uitgesproken in ‘n gesloten fenomenologie, gaat samen met praktisch dogma! Zoals alle meninglozen is hij conformistisch; hij leeft als iedereen. De sensus communis, het gevestigde gebruik, is z’ n feitelijke gedragsregel inzake zeden: z’ n moraal was die van ‘n rustig medeburger; wetten: z’ n ‘gerechtigheid was die van de anderen waard; religie: hij aanvaardt ‘n priesterlijke taak in de gemeenschap. Hij hield van alleen zijn, op verlaten plaatsen, en was zelden thuis te zien. Op zekere dag betrapt men hem luidop sprekend met zichzelf; daar over ondervraagd zegt hij: “Ik denk na over de middelen om ‘n goed mens te worden.” Z’ n onverschilligheid t.o.v. wat de mensen denken, blijkt uit het volgende: met z’ n zuster Filista, een vroedvrouw, werkt hij desnoods samen in de keuken bij de reiniging van het gerief of het wassen van de zeug; of hij gaat, bij gelegenheid, op de agora (markt) zelf neerhofgevogelte en speenvarkens verkopen. Doch nog verder dreef hij de onverschilligheid: wanneer men wegging, als hij aan het spreken was, sprak hij voort! Ja, op zekere dag geraakt z’n vriend Anaxarehos van Abdera, de eudaimonieker, in ‘n moeras: zonder hulp te verlenen vervolgt Purrhon z’ n weg. Men verweet het hem, doch Anaxarchos verdedigde Purrhons indifferentisme! Dit lijkt op ‘n dogmatisch indifferentisme met ‘n sceptisch voorwoord.

(iii) Pyrrho’s onmiddellijke leerlingen.

Dezen waardeerden weerom denkarbeid op zich. Zo Timon van Flious (Argolis) (-325/-235). Deze Fliasiër was van huis uit arm, verdiende z’ n brood met dansen, volgde lessen bij Stilpon de Megarieker en in Elis ontmoette hij Purrhon, wiens aanhanger hij werd. Om te kunnen bestaan reisde hij rond als Sofist om, eens begoed genoeg, als zelfstandige te Athene te leven. In z’ n Silloi (Spotgedichten) maakt hij alle dogmatiekers belachelijk; in z’ n Indalmoi (Denkbeelden) verdedigt hij de scepsis en breekt hij alle dogmatisme af. -- Deze geneesheer,

GW222

spotter van aard, muntte uit in vijandigheid t.o.v. de straks te bespreken Arkesilaos van Pitanè, de stichter van de Neo-Academische Scepsis, die ‘n zachtaardig en zeer vriendelijk man was: op zekere dag vraagt Arkesilaos aan Timon waarom hij van Thebe teruggekeerd was. Antwoord: “Om u te bekijken

en u uit te lachen!". Later, echter, heeft Timon zich met hem verzoend en na z' n dood 'n lovende lijkrede over Arkesilaos gehouden.

(iv) Algemeen besluit. –

De mentaliteit van het Pyrrhonisme is tweevoudig typeerbaar:

a/ in de geest van de Milesiërs en vooral van de Atomieker Demokritos zijn zij sensualistisch ingesteld: empirisch onderzoeken zij de zintuiglijke gegevens en, als daarop gevestigd, de gangbare zeden en opvattingen;

b/ zij zijn zeer efectisch, d.i. in hun 'bijgeloof' (= gesloten fenomenologie) aan de verschijnselen zijn zij agnostisch t.o.v. alle transfenomenale gegevens. Vgl. *V. Brochard, Les sc. gr.*, 96/97. –

Wij zeggen "fenomenistisch bijgeloof in de fenomenen": zegt niet W.-E. Hocking, indertijd prof aan Harvard University, dat het niet de religie is die lichtgelovig is t.o.v. de fenomenen der fusis, doch de irreligie; ja, dat het juist de religie is die onoverwinnelijk ongelovig reageert t.o.v. de fenomenen (W.-E. Hocking, *Principes de methode en philosophie religieuse*, in *Revue de Métaphysique et de Morale, 29:4 (oct.-déc. 1922*), p. 453).

Inderdaad*, W. Jaeger, A la naiss.*, p. 11, wijst er terecht op dat de Scepsis de enige Helleense filosofie is, die geen theologie heeft. De 'filodoxie', het zich houden aan het fenomenale met uitsluiting van het extra-fenomenale, dat is én de discussieersterkte én de vitaal-ethische zwakheid van de Scepsis.

(II)B. De Neo-Academische Scepsis.

Inleiding. -- De Oudere Academie heeft 'n reeks schoolleiders: Speusippos (-347/ -338), Xenokrates (-338/-314), Polemon (-314/ -269). Andere Paleo-Academiekers zijn Herakleides van Pontos (-390/ -310), Krantor van Soloi (Kilikie) (-335/ -275) - de intieme vriend van Polemon (van Athene), Krates van Thebe (-365 -285), die Kunieker was, en van Arkesilaos van Pitanè (-314/ -240), die z' n schitterende leerling was.

De Nieuwe Academie of Neo-Academische Scepsis Deze is indeelbaar als volgt:

a/ Tweede Academie (Arkesilaos van Pitané, schoolleider vanaf -265); -

b/ *Derde Academie* (Karneades van Kurene (-214/ -129; wiens opvolgers o.m.waren Kleitomachos van Carthago (-187/ -110), de streng sceptische leerling van Karneades (die geen geschriften achterliet), die Karneades' gedachten publiceerde in vele boeken en, zwaar ziek, zelfmoord pleegde)): verder:

c/ Vierde Academie (Filon van Larissa (Thessalië) (-160/ -80), die leert dat de zijnden niet Stoïsch doch op zich kenbaar zijn en dus dogmatiseert). schoolleider vanaf -110);

d/ Vijfde Academie (vanaf -88 schoolleider is Antiochos van Askalon (-130/-120), Oud-academieker maar op eclectische wijze.

GW223

Het gaat hier over de Tweede en Derde Academie, die het Oude dogmatisme vervangt door 'n Academische vrijzinnigheid en kritiek.

(ii) Arkesilaos van Pitanè (-314/-240). -

Studies te Athene, eerst bij Theofrastos van Eresos (-372/-288), de eerste opvolger van Aristoteles aan het Lukeion, daarna bij Krantor van Soloi, zo-even genoemd. Deze Krantor z'n intieme vriend, maakte hem, later z' n hele bezit over. Waarschijnlijk kende hij Purrhon van Elis.

(ii)a. Logica. –

Met Arkesilaos staan wij voor 'n polemisch Scepticisme: alle scholen van die dagen, vooral de Stoïsche en de Epikoureïsche, stonden erop 'n zgn. kritèrion, criterium, toets van de waarheid (in de logische zin van "overeenstemming tussen denkbeeld en werkelijkheid") veilig te stellen. –

De Stoa, tegen dewelke Arkesilaos zich allereerst richtte, beweerde dat er, onder de soorten zintuiglijke waarnemingen, één was die zij fantasia katalèptikè, werkelijkheids-getrouwe voorstelling, heetten. Deze kataleptische, d.i. de werkelijkheid vattende, voorstelling is zo overtuigend, zo onweerstaanbaar evident, klaarblijkelijk, dat men ze als waarheidscriterium behoort voorop te stellen, goed te onderscheiden van alle andere waarnemingen die niet zo overtuigend zijn en dus bedenkelijk. – Arkesilaos stelde daartegenover dat verkeerde waarnemingen in bepaalde situaties even 'overtuigend' waren.

Gevolg: het 'overtuigend karakter' van sommige Stoïsche voorstellingen is geen veilig waarheidscriterium. Men veronderstelt dat hij beroep deed op de illusies van de droom, de dronkenheid en de waanzin, die erg overtuigend en als 'echt' overkomen bij de dromende, de dronkene en de krankzinnige. (Vgl. V. Brochard, o.c., 107).

Doch Arkesilaos ging door: de Pyrrhonisten stelden vast dat de waarheid, in feite, totnogtoe, niet gevonden was, sloten het vinden ervan, in hun factisch

(puur op feitelijkheid steunend) agnosticisme, niet uit; Arkesilaos stelt dat men voor iedere 'ware' ('overtuigende') voorstelling 'n andere, onware, kan vinden, die even 'waar' voorkomt, even 'overtuigend' werkt.

Gevolg: hij is niet enkel factisch agnostieker; hij is principieel agnostisch: niet enkel is de waarheid niet gevonden, zij onvindbaar.

Gevolg: niet enkel de Socratisch-Platonische zoekende methode past hij toe; hij past de Pyrrhonische Scepsis toe, maar met Socratisch- Platonische middelen.

(ii)b. Ethica - politika.-

Hier is Arkesilaos dogmatieker: hij aanvaardt 'n criterium nl. het eulogon, het redelijke. De plicht is dat wat eulogon, redelijk, is. Die plicht is de weg naar de eudaimonia. - Hier zet hij zich af tegen de Pyrrhoniston, die zich gewoon aan gewoonte en wet hielden, conformistisch; neen, Arkesilaos steunt op inzicht, persoonlijk inzicht van geval tot geval. Wat dan als eulogon voorkomt, is regel.

GW224

Arkesilaos' methode bestond erin, niet zelf iets voorop te stellen, ook niet op 'n vraag te antwoorden, doch als Socrates maar dan 'n Pyrrhonistische Socrates - alle mogelijke onderwerpen te behandelen die gesprekspartners opwierpen: hij liet zoveel mogelijk de anderen aan het woord om dan sceptisch te ondermijnen. Zo b.v. iemand zegt: "Het genot is het hoogste goed (eudaimonia)". Dat deed hem onmiddellijk tegen argumenteren! Maar praktisch - voor hemzelf - was hij verplicht het met ernstige redenen omklede handelen als 'plicht' eulogon te noemen. –

Men heeft z 'n privaat leven beklad, doch waarschijnlijk met veel laster. Hij was rijk, zeer begaafd, ja, schoon van voorkomen. Hij had succes, vooral bij de jeugd die zich om hem schaarde, niettegenstaande hij hun de harde waarheid durfde te zeggen. Hij was goed van hart: op zekere dag verneemt hij dat Apelles van Chios ziek is en zonder bestaansmiddelen; op bezoek gekomen, ziet hij de situatie en zegt met humor: "Men ziet hier slechts de vier elementen van Empedokles, - vuur, lucht, water en aarde, en gij, gij ligt niet goed." Terwijl hij het kussen in orde bracht, schoof hij er 'n geldbeugel met twintig drachmen onder. Apelles' helpster ontdekte het bedrag en zei: "Dat is zo' n kunstgreep van Arkesilaos!" Z'n oud-leraar wiskunde, Hipponikos, werd krankzinnig: Arkesilaos nam hem bij zich in huis en verzorgde hem totdat deze volledig genas.

Besluit:

de dingen en hun natuur tussen haakjes zettend, spitste Arkesilaos zich toe, net als de Sofisten, op het logisch verantwoorde karakter van de beweringen van anderen, doch met 'n resultaat dat gelijkt op dat van de logisch empiristen (d.i. het Britse logisch atomisme, het logisch of neo-positivisme van de Wiener Kreis en de Angelsaksische logische of linguïstische taalfilosofieën):

"Zeker, het denken heeft 'n merkwaardige stap gezet door af te zien van het beschouwen van de natuur der dingen om zich voor de betekenis der woorden te interesseren. Het kwam er op neer dat men afzag van metafysische schimmen om zich met taalwerkelijk-heden bezig te houden. Maar, behalve dat, is het begrip 'betekenis' niet minder illusorisch dan het begrip 'wezen(heid)'. "(*L. Vax, L' empirisme logigue,* Paris, 1970, p. 69).

Analoog is het met Arkesilaos gesteld: goed, er is geen waarheidscriterium dat algemeen geldige voorschriftwaarde heeft, doch aan welk waarheidscriterium beantwoorden de vernietigende van Arkesilaos zelf? Ook hij kan voor z 'n eigen stellingen 'tegen' het dogmatisme geen criterium voorleggen, tenzij het dogmatische eulogon, "het is redelijk aan te nemen dat.

(iii) Karneades van Kurene (-214/ -129). -

Hij is de stichter van de Derde of strikt nieuwe Academica. Als leermeesters had hij Hègèsinos, derde opvolger van Arkesilaos, alsook Diogenes van Babylon (-240/ -152, 'n Oud-Stoieker (z' n leraar in dialectiek). Hij heeft de geschriften van Chrusippos de Kilikiër (vgl. 206 supra) grondig bestudeerd.

GW225

Z' n leven heeft maar één publieke daad: samen met de Stoieker Diogenes van Babylon, en de Peripatetikus Kritolaos van Faselia (Lukië), die in het Lukeion opnieuw de metafysische bespiegeling invoerde, vormde hij 'n Atheens gezantschap naar Rome in -156/-155 om 'n door Rome opgelegde boete ongedaan te krijgen. Oud geworden werd hij zwaar ziek en teerde weg. Tegen de Stoïsche opwerping dat hij de moed miste om zelfmoord te plegen bracht hij in: "De fusis die mij gevormd heeft, zal mij ook wel weten te vernietigen!".

(iii)a. Logica. –

Z'n kennisleer en denkleer vertonen, voor het eerst in de Sceptische middens, benevens 'n negatieve, afbrekende kritiek, 'n positief, opbouwend gedeelte (het probabilisme). Hij stelt: **a/** 'n Universeel geldig waarheidscriterium bestaat niet. Reden: **a/** de zintuigen zijn verraderlijk (denk

aan de in het water er gebroken uitziende stok (die in werkelijkheid niet gebroken is); denk aan de nekpluimen van de duif die, eens in de zon, 'n kleurenspectrum vertonen); **b/** de rede is even feilbaar. Daarenboven: wat kan 'n waarheidscriterium anders zijn dan 'n 'Athos, 'n zieletoestand die ontspringt aan de enargeia, evidentia, klaarblijkelijkheid?

Welnu, er is geen enkele overtuigende voorstelling nevens dewelke men niet 'n andere, onware voorstelling kan leggen die er even overtuigend uit ziet, althans binnen bepaalde grenzen. Karneades verwijst naar de schimmen van de droom, naar de hallucinaties (schijnwaarnemingen) van de beschonkene en van de waanzinnige. Meer nog: buiten iedere droomtoestand, dronkenschap of waanzin, is het discrimineer- of onderscheidingsvermogen (discretio, onderscheid) van de normale onbeschonken mens in waaktoestand vatbaar voor vergissingen.

Bewijs: tweelingen die niet onderscheidbaar (discrimineerbaar) zijn; twee eieren, twee graankorrels, twee haartjes, - hoe zal men ze onfeilbaar onderscheiden? Welnu, eens dat men zich éénmaal heeft vergist, welke waarborg heeft zowel zintuiglijke kennis als rede om zich onfeilbaar te weten?

Gevolg: mensen die met die feilbaarheid geen rekening houden, voortdurend, wat men heet een 'lichtvaardig oordeel' vellen. Dat is de grondfout van de dogmatiekers dat zij, steunend op 'n zogezegd universeel toepasselijk criterium, menen feilloos te kunnen oordelen vellen. Fallibilisme is Karneades' conclusie. Gevolg: epochè oordeelsopschor-ting.

b/ Doch zo eenvoudig is het niet: men moet geloven, men moet handelen! I.p.v. het eulogen van Arkesilaos voert Karneades het pithanon, het waarschijnlijke, in. Karneades erkent de gewettigdheid van sommige overtuigingen, dogmata. Deze stelling heet men het probabilisme (Lt: probabilis = waarschijnlijk).

De feilbaarheid van zintuigen en rede behoren ons niet te beletten aan waarschijnlijke waarnemingen en redeneringen geloof te hechten. De fantasia pithanè is de overtuigende (probabilis) graad ervan - Z 'n pro-en-contra-methode deed alle wijsbegeerten overkomen als evenwaardig (divisio Carneadea). Wat eclectisme voorbereidde.

GW226

Behalve het overtuigende karakter van ‘n waarneming, is er nog ‘n dubbel aspect aan het vervangend criterium dat Karneades stelt i.p.v. de objectieve waarheid der dogmatiekers.

(i) Het Gestaltkarakter der waarneming,

Zeggen we haar éénheid in veelheid: indien ik b.v. Socrates zie, dan zie ik tegelijk zijn aangezicht, de grootte van z’ n gestalte, z’ n filosofenmantel; ik hoor hem spreken; tegelijk zie ik de dingen waarin hij is gesitueerd, de lucht, het (zon)licht, de aarde waarop hij loopt, het hemelruim; ik zie z’ n vrienden. Deze omstandigheden vormen ’n samenhang: indien er één ontbreekt, dan vermindert dit het ‘overtuigend’ karakter van de waarneming, waaraan geen enkel aspect mag opgemerkt worden dat in flagrante tegenspraak is met het geheel. --

(ii) Het gedetailleerd karakter der waarneming:

Het detailonderzoek vergewist zich van dit associatief aspect van de Gestalt. Zo b.v. ‘n man die door ‘n vijand achtervolgd wordt, merkt plots ‘n grot; bij het naderen meent hij, in ‘n eerste indruk, dat ‘n vijand erin zit; bij gebrek aan tijd, ontwijkt hij ze (de schijn is voldoende); heeft hij tijd en gaat hij binnen, dan merkt hij b.v. ‘n opgerolde reep: z’ n eerste indruk is die van ‘n slang; maar, bij nader toekijken, ziet hij geen beweging, in de winter, wanneer de slangen versteven zijn, zal hij dubbel voorzichtig zijn; de toets (kriterion) is b.v. met ‘n stok op die ‘reep’/‘slang’ slaan.

Besluit:

a/ Karneades is subjectivist (gesloten fenomenoloog), want, voor hem, is de menselijke ziel ‘n (Aristipeïsche) burcht, afgezonderd van de buitenwereld;

b/ Toch is er ‘n matiging op praktisch vlak: het **a/** overtuigend, **b1/** structureel (Gestalt-) en **b2/** gedetailleerd (associatief) karakter biedt ‘n bruikbaar criterium. Ziedaar de sceptische zekerheidsleer van Karneades.

Gevolg: gezien het niet-dwingend karakter (het enkel maar probabel karakter) der waarnemingen, is de mens vrij. Karneades onderstreept het niet-noodzakelijk karakter der instemming van de mens met z’ n waarneming.

(iii)b. Fysiek. –

Vgl. blz. *191/192* supra, waar de Stoïsche leer over de fusis uiteengezet wordt:

a/ de materiële fusis is ‘n hylozoïsch gehee1; **b**/ met ‘n Herakliteïsche Vuurlogos alomtegenwoordig erin; **c/** deze Vuurlogos is goddelijk: in Zeus wordt hij persoonlijk opgevat en z’n aspecten (functies) krijgen de namen van het volkspolytheïsme (Athene, Dionusos, enz., die, voor de Stoa, ‘zinnebeelden’

(symbolen) zijn, geen echt persoonlijke werkelijkheden zoals voor de mythische volksreligie); **d/** deze veelaspectige Vuurlogos stuurt het heelal doelmatig en naar het beste doel. -- Welnu, Karneades loochent die Vuurlogos en het finalisme en optimisme.

Karneades verzet zich tegen de fusis als het werk (het teken) van 'n hoge macht, die 'wijs' is, d.i. hier voorzienig (en o.m. teleologisch of finalistisch ingesteld): **a/** het ordentelijk karakter (b.v. der jaargetijden, der hemellichamen - cfr. astrotheologie), **b**/ het op het welzijn van de mens of zelfs ieder zijnde gericht karakter, - dat alles bestrijdt Karneades

GW227

als onbewezen, ja, als strijdig met de gegevens (zo b.v. de paradoxale bewering der Stoa dat ziekten, rampen, schadelijke dieren, enz. "voor het welzijn van de mens" daar zijn).

Karneades verzet zich tegen de 'goden' (der Stoa vooral, maar z' n redeneertrant spreekt veel algemener) als 'bewoners' (van hogere, de mens overtreffende (- vgl. blz. 185 over de Stoïsche Godsbewijzen) aard) van het heelal: z'n tegenwerping, - persoonlijke mening of niet? Zijn lievelingsleerling, Klitomachos, gelukte er nooit in de persoonlijke mening van Karneades te achterhalen, - dermate was hij sofistisch redetwister en contestant. –

Zijn tegenwerping luidt: "De fusis is voldoende om alles te verklaren" (onderverstaan: zonder goden of hogere invloeden, - waarbij hij niet aarzelt zich 'n sumptheia-begrip toe te eigenen dat, op kosmisch vlak, de weerga is van zijn Gestaltopvatting inzake waarneming, maar met de indruk dat de universele wisselwerking dan toch reëel is en reëel actief).

Is het in die zin dat hij, vlak voor z' n dood, zei: "De fusis die mij gemaakt heeft, zal mij ook wel weten te vernietigen"? - spreuk die 'n Stoische onderworpenheid aan de noodzaak der fusis schijnt uit te drukken!

Theodicee. –

Theodicee is dat gedeelte der theologie dat de verhouding tussen godheid en kwaad behandelt. Welnu, dat eminent Stoïsch probleem is ook 'n Karneadisch stokpaardje: de goden voorzagen (volgens de Stoa) de mens met rede: bekijk die mens wanneer hij die godgegeven rede aanwendt om misdaden te bedrijven, waarin hij het 'redevrije' dier glanzend overtreft; bekijk ook hoe de 'goede' mens onderligt t.o.v. al wat gewetenloos is; is dat het 'werk' (teken) van 'n met rede begaafde godheid die 'wijs' het heelal en de mensheid

bestuurt? De goden, als gelukkige wezens, aldus de Stoa, bezitten alle deugden:

1/ de voorzichtigheid, d.i. het schiftende vermogen om verstandig te kiezen tussen goed en kwaad, is onbruikbaar bij wezens die niet vatbaar zijn voor wisseling tussen goed en kwaad;

2/ de beheersing is maar zinvol indien men staat voor zeer aantrekkelijke dingen (men is niet zelfbeheerst, indien men voor 'n oude afgeleefde vrouw staat!); wat bij volmaakte goden zinloos is in de zin van voor hen onbruikbaar;

3/ de moed, die bestaat niet in het laten van zoete wijn, doch in het zich laten levend verbranden (is Kalanos nog steeds model?) of in het zich klachtloos laten verscheuren, is onbruikbaar en dus zinloos bij boven zulke daden staande goden.

4/ de wijsheid, hier, sofistisch, bepaald als het vermogen om in duistere zaken klaarheid te scheppen, is bij geen duisterheid kennende goden zonder toepassingsmogelijkheid en dis zinloos! –

Men vroeg zich reeds in de Oudheid af wat Karneades was, wijsgeer of sofist. Het is begrijpelijk waarom men zich die vraag stelde bij 'n verondersteld Platonisch of Socratisch te werk gaand 'denker' of beter redetwister.

GW228

-- ***Stoïsch materialisme inzake godheid***

Dat is, natuurlijk, iets dat onmiddellijk als mikpunt dient: er is geen lichaam dat niet vergaat - Karneades, als Aristoteles en alle hyper-spiritualisten inzake de menselijke ziel(lelichamelijkheid) - vgl. supra blz. *185/ 187* over het dualistisch of pluralistisch materialisme en hylisch pluralisme - , blind voor 'n onsterfelijke lichamelijkheid die door sommige latere Stoiekers, mede onder Neo-Platonische invloed wellicht, werd aanvaard, Karneades besluit daaruit - blijkbaar zeer in strijd met z' n eigen anti-lichtvaardig-oordeelscepticisme van probabilistische aard - zonder meer tot de sterfelijkheid der goden als lichamelijke wezens; al wat zintuigen bezit is aan veranderen onderhevig; besluit: de goden der Stoa, als levende, hylozoïsche wezens bezitten zintuiglijke ervaringen en zijn dus aan verandering (wat meteen sterfelijkheid met zich brengt, volgens Karneades) onderhevig.

De volksreligie. –

Even ongenadig is Karneades voor de door Helleense intellectuelen meestal hooghar-tig bekeken volksgoden: in de stijl van de antireligieus sprekende Sofist Prodikos van Keos - zie hoger blz. 73 -, behoort men, volgens Karneades, alle natuurfenomenen tot 'goden' uit te roepen, indien men de stroom- en vooral zeegod Poseidon aanvaardt; - er is geen middenweg: ofwel alle

natuurfenomenen zijn 'goden' ofwel zijn zij reine fusis (zie het reeds hoger aangeraakte fysicisme of naturalisme van Karneades als redetwister, die, blijkbaar, deze positie, die het minste aanneemt, kiest omwille van haar voordelige dis-cussiewaarde).

-- De mantiek. –

"De Platonische filosofie hecht geloof aan de profetische extase (mania); de wetenschappelijke geest van Aristoteles stemt hem, daartegenover, zeer wantrouwig t.o.v. de verschillende mantische technieken. Daarna ontwikkelden Stoiekers en Epikoureeërs contradictorische stellingen: voor de Stoiekers bestond wel degelijk mantiek (waarzegkunst) en waren de goden te goed om zo'n kostbaar goed aan de mensen te onttrekken;

Epikouros daarentegen bant grondig de mantiek uit z 'n heelalleer: voor hem is er geen voorzienigheid en is het heelal georganiseerd vol onveranderlijke wetmatigheden. Deze (Epikoureïsche) stelling was ook die van de Nieuwe Academie, gesticht in -265 door Arkesilaos. Men zal in de filosofische reden van Cicero de nawerking aantreffen van deze tegenstellingen en debatten: ofschoon leerling van de Stoieker Poseidonios, zal Cicero niet nalaten het volksgeloof aan de mantiek te ironiseren." (*R. Bloch, Les prodiges dans l' antiquité classique (Grèce, Etrurie et Rome)*, Paris, 1963, p. 12). De mantiek wordt onderverdeeld in twee grote soorten: **a/** de mantikè entechnos (technikè), in het Lt. divinatio artificiosa; **b/** de mantikè atechnos (adidaktos), in het Lt. divinatio naturalis (o.c., 34). Deze indeling volgt Karneades in z' n genadeloze kritiek op deze paranormale fenomenen.

GW229

De waarzegkunst dient nergens voor: niet inzake zintuigen, niet inzake kunsten ('n geneesheer dient voor de ziekte, 'n fluitspeler voor het spelen op de fluit, enz.), niet inzake mathèmata (arthm., geom., muz., astronomia); niet inzake dialectiek, fysiek of ethiek: gaat men de plicht vragen aan 'n offervinder (haruspex)? De waarzegkunst heeft geen eigen domein dat niet door 'n specialist **a/** gewoon deskundig of althans **b/** veel beter beheerst wordt.

Beweren, zoals de Stoa, dat de waarzegkunst het voorzien van de toevallige dingen is, is onhoudbaar: ofwel is de toekomst bepaald door toeval, maar dan is er geen voorspelling mogelijk, ofwel is zij noodzakelijk, maar dan is alles noodlottig bepaald en is toevalsvoorspelling onzin. Uitvoerig bekritiseert Karneades

a/ de 'kundige' (entechnos) waarzegkunst,

Deze interpreteert volgens vaste regels, tekens, gesitueerd buiten de mens, zoals slachtofferingewanden, 'wonderen' ('n kalf zonder kop aan de lever), donderslagen, enz.. Al zo 'n dingen, waarin de onverlichte menigte gelooft, zijn ofwel resultaat van de sumpatheia (continuïteit) van de fusis ofwel van godentussenkomst. **1/** Indien afhankelijk van sumpatheia, dan ziet men wel het verband tussen het zwellen van de lever der ratten en de winterzonnewende, tussen het groeien van oesters en schelpdieren en de maanstanden, tussen het trillen van snaren en andere snaren die men eerst aan het trillen bracht - dat zijn herhaaldelijk vastgestelde feiten -; maar waar is de sumpatheia of continuïteit (verband) tussen 'n scheur in de lever van 'n offerdier en de winst die men mij, daarvan uitgaande, voorspelt? **2/** Indien afhankelijk van godentussenkomst, dan ziet men niet in waarom deze menslievende goden zo duister spreken dat men dan nog 'n duider nodig heeft om zo'n tekens te verstaan? -- Al deze zgn. tekens zijn toe te schrijven aan het toeval. Of liever, zegt Karneades, aan 'n onbekende oorzaak.

b/ De niet-kundige of 'natuurlijke' waarzegkunst,

Deze is op goddelijke ingeving gesteund die de ziener doet spreken of de dromer dromen ingeeft. Ze is niet minder kritiekvatbaar: de godsspraken (orakels) komen nu eens uit dan weer niet of zij zijn blijkbaar partijdig (de Puthia had het voor Filippos b.v.); meer nog: zij sterven uit (men hoort er steeds minder van); de dromen zijn nu eens waar, dan weer vals; zij zijn zo duister dat zij 'n duider nodig hebben: zijn zij niet veeleer sporen van indrukken die de ziel opving te voren in waaktoestand? De religie, die Karneades niet wil vernietigen, behoort zich van zo'n begoochelingen vrij te maken.

De menskunde van Karneades. –

De Stoa, vertrok van 'n logische stelling: iedere bewering (over heden of toekomst) is ofwel waar ofwel vals, en van' 'n fysische stelling: iedere beweging veronderstelt 'n oorzaak. Daaruit' volgt determinisme en, voor het menselijk leven, fatalisme (noodlotsgeloof).

GW230

Indien de twee eerste zinnetjes waar zijn, dan is al wat het heelal te zien geeft, gedetermineerd en voorspelbaar en is er geen plaats voor vrijheid –

a/ Herakleitos, Demokritos, de Stoa, - zij neigen naar zo'n fysiek;

b/ Epikoureeërs verwierpen ze. Ook Karneades maar anders dan Epikouros, die durfde beweren dat er zinnen waren die noch waar noch vals waren en dat er oorzaakvrije (toevallige) fenomenen waren. Wat zowel logiekers als fysiekers deed protesteren.

Karneades is ervan overtuigd **a/** dat niets gebeurt zonder oorzaak, **b/** maar dat onze vrije wil geen uitwendige en voorafgaandelijke oorzaak heeft, doch dat de oorzakelijkheid in hemzelf ligt, in z'n natuur die zelf oorzaak is, onafhankelijk van voorgaande of uitwendige oorzaken. Waarbij Karneades te recht de nadruk legt op het onderscheid tussen pure opeenvolging en oorzakelijkheid: het is niet doordat één gebeuren op 'n ander volgt, dat het laatste oorzaak is van het eerste! De echte oorzaak gaat voor en vooral veroorzaakt, door 'n werking en kracht wat erop volgt.

Dit probleem van 'n opeenvolging van gebeurtenissen, waaronder onze vrije wilsbeslissingen, stelt zich heden ten dage nog: de reflexieve filosofie van J. Nabert (1881/ 1960), die zich aan Kant en Bergson inspireerde, legt de nadruk op iets onverrechtvaardigbaars in het willen. De wil is buiten de oorzakelijke ketting van b.v. de motieven die ons 'bewegen' en toch staat hij er niet los van. –

Dat probleem raakt *P. Ricoeur, Le conflit des interprétations (Essais d' hermeneutique)*, Paris, 1969, pp. 211/221, aan (waar hij het oplost door 'n tekentheorie in te voeren: de daad waarin onze vrije wil zich uit(drukt), is 'n teken (wat Ricoeur ook 'fenomeen' heet, d.i. dat waarin onze wil 'verschijnt', - wil die uiteraard onzichtbaar is maar aan het werk)). – Deze dubbelheid toont zich ook in de hoofdrichtingen der actuele psychologie :

a/ nevens de 'objectieve' methoden (Galton' s enquête, Fechner's en Weber's psychofysiek, Janet's of Pigate's vergelijkende methode, de systeemtheoretische methode, zijn er

b/ de 'subjectieve' of introspectieve methoden (Maine de Biran's beschrijving (van binnen uit), Bergson' 'intuïtieve' methode (die het diepere ik opdelft), de reflexieve methode van Lagneau, Lachelier, Alain (universele draagwijdte van individuele gebeurtenissen), de fenomenologie van Husserl, - alle methoden die zelfwaarneming als uitgangspunt nemen).

Karneades ziet **a/** dat alles veroorzaakt wordt, - maar **b**/ dat onze vrije wil, verweven in die ketting van oorzaken (die de 'objectieve' studie van ons gedrag mogelijk maakt), 'n eigen, er buiten ja erboven staande 'oorzaak' vertegenwoordigt (die slechts introspectief bereikbaar is).

Karneades' subjectivisme

Dit heeft hier dus baanbrekend gewerkt: de reflexieve zelfwaarneming is bij hem het eerst duidelijk aan het werk. Ook al brengt deze fenomenistische zienswijze hem dicht bij wat sedert de geneesheer *Cl. Brunet, Journal de médecine* (1686) solipsisme heet.

GW231

De solipsist (solus = alleen; ipse = zelf) beweert dat het individuele ik - de burcht van Aristippos, afgesloten van de buitenwereld - de hele werkelijkheid is en dat de subjectieve fenomenen die buitenwereld vertegenwoordigen, ja, zijn! Of, tenminste, dat men niet kan bewijzen dat het anders is. De moderne idealisten ontsnappen aan solipsisme door o.m. onderscheid te maken tussen individueel ik en 'universeel' ik.

(iii)c, Ethiek/politiek. –

Te Rome in -156 hield Karneades twee reden over gerechtigheid volgens z' n voor en - tegenmethode: de ene keer beweerde hij dat gerechtigheid niet in de fusis ligt, voor en boven de afspraken (nomos = gewoonte, wet) van de mensen, die maar één regel kennen, eigenbelang, dat wisselt naar tijden en streken. Zo hebben de machtigste volken - b.v. de Romeinen - maar één regel: eigen nut en voordeel, zoniet zouden zij al hun veroveringen teruggeven en naar hun eigen dorpen en steden terugkeren. Zo ook de individuen: iemand die 'n onwillige slaaf heeft, hoe zal hij hem verkopen? Zal hij zeggen dat hij onwillig is? Indien ja, dan is hij gerechtig maar naïef en gek (want de verkoop wordt 'n flop); indien niet, dan is hij sluw verkoper maar ongerechtig en gewetenloos.

-- ***Casuïstiek.*** –

Die soort moraalfilosofie die zich met concrete gevallen bezighoudt en de analyse ervan, heet casuïstiek (Lt: casus, geval). Karneades ligt aan de oorsprong van de casuïstiek. Zo b.v. 'n schipbreukeling ziet 'n zwakkere dan hij met 'n redplank. Wat zal hij doen in geweten? Indien hij deze afneemt, dan redt hij zichzelf maar is ongerechtig. Indien hij het niet doet, dan bekoopt hij het zelf (misschien nutteloos, aangezien de andere reeds zwak is), maar is hij gerechtig.

Men vergete niet dat, daags te voren, Karneades te Rome, juist de tegenovergestelde thesis had verdedigd met beroep op Socrates, Platon en Aristoteles, ja, op de Stoieker Chrusippos! - Zijn eigen opinie is duister: men weet dat hij in bundel mogelijke ethieken zag: **a/** hedonistische (genot), **b/** smartvermijdende (ataraxia b.v.), **c/** onmiddellijke (de eerste goederen als gezondheid, normale zintuigen, kracht, schoonheid, geestesontwikkeling (wellicht) als telos benadrukkend).

Klitómachos heeft nooit zijn persoonlijke thesis achterhaald. Doch Noumenios beweert dat, eens dat Karneades buiten de discussie was, hij, in

de gesprekken met en vrienden, “sprak gelijk iedereen”. Ja, dat hij, indien hij, in z’ n redetwisten de gerechtigheid in twijfel trok, hij ze ten uitvoer legde in z’ n gedrag.

Opmerking. - M.T. Cicero (-106/-43), de grote Romeinse redenaar, is Neo-Academieker maar op eclectische wijze. Aan hem ziet men hoe dit Helleense gedachtegoed nawerkt te Rome en in het Westen. Ook St.-Augustinus (+354/-430), de grote kerkvader van het Westen en de meest aangelegde denker der Patristiek, onderging ook nog dergelijke invloed.

GW232

Inderdaad, V. Brochard, o.c, 124, zegt: “Een onpartijdig onderzoek (…) wijst minstens uit dat (Karneades) ‘n machtvolle geest was. Van Aristoteles tot Plotinos heeft Hellas er geen groter gehad; enkel Chrusippos zou hem de eerste - rangsplaats kunnen betwisten.”

(II)C. Het Herakliteïserend scepticisme.

Het zgn. Nieuwe Scepticisme omvat, om te beginnen, twee denkers die het Pyrrhonisme, dat enkel de **(i)** zintuiglijke kennis en **(ii)** de gevestigde mening ondergroef, voorbijstreven: **(i)** Ainesidèmos die de wetenschap en **(ii)** Agrippa die de waarheid, beide als dusdanig (d.i. de wetenschap zonder meer en de waarheid zonder meer), ondergraven. Wij staan nu stil bij die twee.

(i) Ainesidemos van Cnos(s)sos (Kreta).

Deze Kretenzer leefde rond -50 en onderwees te Alexandrië. Hij schijnt Neo-Academiekers als leermeester te hebben gehad. -- De algemene richting van Ainesidemos kenmerkt V. Brochard, o.c., 272/273 als volgt: “(Sextos Empeirikos) zegt dat (hij) de scepsis opvatte als ‘n weg tot de leer van Herakleitos en dat **a/** hij de geest eraan went te zien dat de tegengestelde dingen samen verschijnen in de verschijnselen, **b/** om hem te leren zien dat zij in de werkelijkheid één zijn. M.a.w. wat wel samen maar nog uiteen is in de fenomenen, is, in feite, in de dieper gelegen fusis, één en samenvallend. Vgl. Blz. *25/28* supra.

(i)a. Logica. – De (kennisleer en) redeneertheorie vervalt in twee gedeelten.

a1/ De samenvatting van de stellingen der voorgangers

Dit inzake zintuiglijke ervaring en (daarop gesteunde) gevestigde meningen in de tropoi, meningsvormingen (opinievormin-gen) ook wel topoi, gemeenplaatsen, of logoi, verantwoordingen, geheten; - deze tien tropen kunnen samengevat als volgt: de kern is de betrekkingen. (nr. 8), nl. ieder gegeven is nooit ‘op zich’ alleen, doch in verhouding **a/** tot andere gegevens met dewelke het samen ervaren wordt (vgl. Gestaltkarakter bij Karneades) en

b/ tot degene die het, samen met die andere, ervaart - iets is 'rechts' niet op zich doch in verhouding tot iets anders ('rechts van die stoel daar'); hetzelfde drukt de vermenging uit (nr. 6), nl. ieder gegeven verschijnt nooit alleen

('rein', 'onvermengd') doch verbonden met iets anders - **a/** het purper heeft niet dezelfde kleur in de zon als bij de nachtlamp (weerom het Gestaltkarakter van Karneades); **b**/ het purper 'schijnt' bleek en witachtig voor de ogen van geelzuchtigen - de andere constitutievormen van mening zijn maar exemplificaties (toepassingen, voorbeeldgevingen) van die twee centrale tropen:

(b)1. de objectieve (het object eigene) tropen zijn de perspectiviteit (= perspectief karakter - benadrukt door Fr. Nietzsche en de existentialisten) - (nr. 5): 'n schip; **a/** van ver gezien, ziet er klein er bewegingsloos uit, **b/** van dichtbij echter, groot en bewegend; 'n tak in het water 'verschijnt' gebroken, erbuiten recht; 'n schilderij 'schijnt' met

GW233

reliëf uitgewerkt te zijn van ver bekeken, - van dichtbij lijkt dit gezichtsbedrog; het licht van 'n lamp 'schijnt' flauw in het zonlicht, in de duisternis echter schitterend;

Besluit: **a**/ de gezichtshoek waaronder 'iets' bekeken wordt, benaderd wordt, b/ samen met het medium waardoorheen men dat 'iets' ('n gegeven) benadert, bepaalt de waarneming (wat Ainesidemos 'afstand', 'plaats' en 'ligging' ('plaatsing') heet); zulks 'relativeert' het 'wezen' van dat gegeven; -- in feite is deze constitutie of vormingswijze van waarneming zowel objectief als subjectief tegelijk, - iets dat wij nu, met Husserl, 'intentioneel' (het subject als aangewezen op het object en omgekeerd) 'zouden heten;-

(b)2. de objectieve tropen zijn: het verband tussen de distributieve en/of collectieve wijzigingen van het object en de kwalitatieve sprongen die daarmee samengaan - iets wat de Hegeliaanse en Marxistische dialectiek weer heeft naar voren gehaald: distributief verandert 'iets' wanneer het, gespreid over 'n aantal eenheden (= elementen), frequenter of zeldzamer voorkomt binnen éénzelfde interval: "assueta vilescun"', dingen die gewoon zijn, dalen in sensationele waarde, als b.v. de zon, die wij alle dagen zien, - waar 'n komeet, omwille van haar kleine frequentie, verwondering en sensatie wekt; in streken waar de aarde regelmatig beeft, schrikt men er op de duur niet meer van op (wat bewijst dat nl. niet de zon zelf of de aardbeving 'op zich' doch de frequentie ervan 'kwalitatief' overkomen en inwerken op de zintuigen); collectief

verandert iets wanneer de 'massa' (kwantiteit) en haar delen- of aspectenspreiding zich wijzigen: elk afzonderlijk zijn de zandkorrels van 'n zandmassa 'stekelig', in de hoop bijeen zijn zij "zacht'; - 'n kleine dosis ('massa') wijn versterkt de ziel, indien men ze geleidelijk vergroot, zal op de duur de kwaliteit omslaan in haar tegendeel: zij zal schadelijk inwerken (dus: niet de wijn 'op zich' doch de dosering werkt in op zintuigen en lijf); de geleidelijke kwantitatieve wijziging verwekt 'n kwalitatieve sprong;

(b)3. de subjectieve tropen, die de waarnemer (het subject) betreffen, zijn de volgende: **a/** de dierlijke structuur en haar wijzigingen (comparatief): de aanraking b.v. is niet dezelfde voor 'n schelpdier, pluimvee of 'n geschubd dier; de smaak verschilt al naar gelang van het feit dat de tong droog is of vochtig; **b/** de waarneming verschilt van dier tot mens: olie is goed voor mensen, doch dodelijk voor wespen en bijen; zeewater, in voldoende hoeveelheid, is giftig voor de mens, voor de vis is zij z' n 'element';

Besluit: niet wat is doch wat verschijnt, - dat leert ons de zintuiglijke ervaring; overigens, de groter voortreffelijkheid van de mens boven het dier - de Stoa benadrukte dit o.m. is betrekkelijk: 'n hond b.v. heeft 'n waarneming die fijner is dan de menselijke (b.v. de reuk);

GW234

c/ de menselijke structuur en haar wijzigingen: inderdaad, zoals de dieren onderling verschillen (**ad a**) en mens en dier onderling verschillen (**ad b**), zo verschillen de mensen ook onderling:

a/ lichamelijk (b.v. 'n Atheense vrouw dronk ooit voor dertig drachmen waterscheerling (= dolle kervel, product voor de gifbeker) zonder er ook maar iets van te ondervinden, waar anderen van veel minder al dodelijk getroffen zijn) en

b/ geestelijk (de enen zijn dynamisch, ondernemend de anderen traag, inert); voor elk van die soorten ziet de wereld en de dingen erin anders uit (wie heeft nu 'het ware wezen' vast?); - wanneer men zegt: " 'de grote massa' heeft het juist voor", dan antwoordt Ainesidemos dat de grote massa in Hellas anders denkt en waarneemt dan in Babylonië;

(b)4. de subjectieve tropen, die de waarnemer betreffen, niet naar buiten doch naar binnen toe: **a/** de zintuigen verschillen onderling: 'n parfum die aangenaam is voor de reukzin, is wansmakelijk voor de smaakzin; regenwater, weldadig voor de ogen, geeft keelheesheid en longontsteking; b/ de waarnemer maakt verschillende subjectieve toestanden door: **a1/** lichamelijk

(waaktoestand/slaap; frisheid/vermoeidheid) **a2**/ zielkundig (liefde / haat); liefde doet ons de dingen anders, schoner zien dan haat (dezelfde dingen nl.); **b1**/ honig komt bitter voor, voor degenen die geelzucht hebben; **b2**/ dronken mensen zien de wereld anders dan nuchteren; - ook diachronisch: 'n kind ziet dezelfde dingen ('n huis b.v.) anders dan 'n volwassene of 'n ouderling. – Ziedaar de tropen (tien in aantal), wanneer men erbij neemt nr. tien gaande over de verschillen der wetten, gewoonten, overtuigingen:

a/ de Egyptenaren balsemen hun doden, de Romeinen verbranden ze, anderen werpen ze in het moeras;

b/ de Egyptenaren laten broer met zuster huwen, de Perzen laten zoon met moeder huwen, de Hellenen verbieden het door wet; en zo gaat het met religies, filosofieën en dichterlijke verhalen. -- Men ziet dat de comparatieve methode gebruikt wordt, dat de verschillen uitgebuit worden die door die vergelijkende methode bloot komen, tegen ieder dogmatisme dat meent 'n gemakkelijk algemeen toepasselijk kritèrion, waarheidstoets, gevonden te hebben.

a2/ De waarheid als dusdanig wordt (als dogmatisme) ongedaan gemaakt:

Indien de waarheid 'iets' is, dan is dat 'iets' **1**/ ofwel iets zintuiglijks **2**/ ofwel iets denkinhoudelijks (gedachte -inhoud) **3/** ofwel iets dat én zintuiglijk én denkinhoudelijk **4**/ ofwel noch het een noch het ander is.

Welnu, dat alles is onmogelijk. Waarop dan ieder van die mogelijke duidingen als onmogelijk 'bewezen' wordt.- Slotsom: er is geen met dogmatische criteria gemakkelijk te bereiken waarheid: het is duidelijk dat hier telkens de dogmatische duidingen van 'waarheid', niet de waarheid zonder meer, getroffen worden. Het waarheidscriterium dat opgang maakte, is bedoeld, - niet de waarheid zelf.

GW235

Opm.: - Wie vertrouwd is met de structurele methode, eigen aan de verschillende structuralismen heden ten dage - zal vastgesteld hebben dat, in de tropen, telkens weer 'n structuur (d.i. 'n stel elementen of aspecten die als elementen fungeren), in beginsel identisch (één), in feite gewijzigd (veel), centraal staat.

De hoofdstructuur is de betrekking **1/** tussen 'n fenomeen en z'n omgeving en **2/** tussen datzelfde fenomeen en de waarnemer (resp. opinievormer), waarbij én het gegeven én de omgevende dingen én het subject dat waarneemt, 'gemengd' (vermengd) worden met de rest van de structuur; de bijstructuren

zijn in feite onderdelen of aspecten van die hoofdstructuur (zoals b.v. de perspectief waaronder de waarneming verloopt).

Daarbij is het zo dat **1/** die structuur **2**/ en haar onder- of substructuren verzamelingen zijn waarvan de delen (elementen, aspecten) op elkaar inwerken (vermengd worden, om de taal van Ainesidemos te spreken; - ineenvloeien): Hedendaagse namen als Gurvitch (objectieve sociologische structuren), Levi-Strauss (abstracte mathematiserende etnologische structuren), Lacan (onbewuste structuur van psychoanalytische aard), Saussure (taalstructuren), - diachronisch: Wallon, Piaget (genetische, kinderpsychologische structuren), Hegel, Marx, Lukacz (sociologische (dialectische) wordingsstructuren), enz., wijzen in 'n analoge richting.

Vgl. b.v. *Encyclopédie du monde actuel, 4471, La philosophie*, Paris, Favrod, 1977, 188/189. Vgl. Savoir moderne, *La philosophie, Paris, Marabout, t. 3*, pp. 606/ 646 (uitvoeriger en technischer). – Doch er is één groot verschil: i.p.v. wetenschapsopbouwend opgevat te zijn, zijn de 'structuren' hier, in het Helleense late scepticisme, wetenschapsafbrekend opgevat, althans tot op zekere hoogte, want, vanaf Ainesidemos, dankzij z' n Herakliteïsch intellectualisme en dito rationalisme, komt 'n zeer opbouwende bedoeling naar voren.

Waarom? Omdat men loskomt van die smalle criteriumopvatting die de dogmatiekers, simplistisch als zij te werk gingen, wilden doordrukken om tot de waarheid te komen als - M. Heidegger, de grote existentie - ontoloog legde daar de nadruk op - a. lèthia, on.verborgenheid, d.i. directe voeling- en zien van wat de dingen zijn, - en niet waarheid als criteriumtoepassing op simpele, voor allen even gemakkelijke wijze, - wat eerder verduisterend werkt.

(i)b. Fysiek. - Hier is 'n dubbel aspect: om de fusis te leren kennen, kan men de genesis, wording, rechtsreeks ontleden en de oorzaak aangeven van 'n vastgesteld feit; om de fusis te leren kennen kan men ook omgekeerd te werk gaan, nl. van het gevolg of uitwerksel naar de onzichtbare oorzaak (waarbij de gevolgen 'tekens' (symptomen) zijn van de erachter verborgen oorzaak). Wij leggen dit zeer kort uit**.**

Ad (i). - Acht nieuwe en anders opgevatte tropen illustreren hier de gedachte van Ainesidemos. De partiële (particuliere) verklaringen zijn b.v. de volgende:

GW236

1/ ‘n onzeker fenomeen als de sapstijging wordt door ‘aantrekking’ verklaard in analogie met het stijgen van water in ‘n spons (wat door sommigen betwist wordt); - d.i. het onzekere (fenomeen) door het onzekere (oorzaak) verklaren;

2/ het zekere fenomeen der regelmatige hemellichamelijke bewegingsorde verklaren door wederzijdse drukking (wat nu juist niet regelmatige wegingsorde verwekt, als oorzaak);

3/ zoals de Paleo-Milesërs doen: het zekere fenomeen van de Nijloverstromingen verklaren door willekeurig te kiezen uit regen, wind, zon en sneeuwsmelten als mogelijke oorzaken (nl. sneeuwsmelten);

4/ doen zoals de Pythagoreeërs: het zekere fenomeen van de planetenafstand verklaren door muzikale evenredigheid (wat ‘n niet-evidente ‘oorzaak’ is en die daarenboven nog niet eens getoetst is aan de fenomenen);

5/ doen zoals Aristoteles: ‘n fenomeen als de kometen uit de samenkitting van (van de aarde afkomstige) stoom (als oorzaak) verklaren omdat die ‘oorzaak’ in z’ n systeem past, terwijl andere mogelijke oorzaken weggelaten worden;

6/ doen zoals Epikouros: het fenomeen van indeterminisme (vrijheid) verklaren door par.en.klisis (clinamen, afwijking) als ‘oorzaak’, niettegenstaande zoiets indruist met de rest van het atomistisch systeem, - wat Aristoteles door systeemteveel doet, doet Epikouros door systeemtekort;

7/ het fenomeen (zoals b.v. zien) verklaren alsof het dezelfde structuur had als andere zeer toegankelijke fenomenen, nl. door analogie met de verschijning van beelden in ‘n donkere kamer (het gezichtsproces kan misschien anders verlopen). –

8/ De totale (universele) verklaringen, zijn b.v. alle zijnde verklaren, als Anaxagoras, door homoimereiai, als Demokritos (Epikouros), door atoma, als Aristoteles, door stof en vorm, - dingen die de gevestigde begrippen van jan en alleman te buiten gaan en uitge-dachte ‘oorzaken’ zijn. –

Ad (ii). - De indirecte weg, nl. de fenomenen als ‘tekens’ (symptomen) beschouwen van iets onzichtbaars en door louter redenering - zoals Stoa en Tuin doen - de oorzaak opklaren, weerlegt Ainesidemos door te beweren dat er geen ‘tekens’ bestaan die onzichtbare ‘oorzaken’ openbaren; hij steun zich op de veelduidigheid van die tekens. Doch dit gedeelte is niet erg klaar tot ons gekomen.

(i)c. Ethiek / politiek. –

In tegenstelling tot de Neo-Academie is hier ‘n terugkeer naar Timon van Flious (en Purrhon): **1**/ de ataraxia, ongestoordheid o.g.v. epochè, oordeelsopschorting, en **2/** doen zoals gewoonten en wetten voorschrijven (praktisch conformisme) zijn de ‘regel’.

Opm. - ***Het dogmatisch aspect*** (of tweede levensfase?) van Ainesidemos is ‘n soort Herakliteïsme: het zijnde is ‘lucht’ (zie blz. *11* supra: Anaximenes van Miletos; blz. *40*: Diogenes van Apollonia). Als beginsel is het ‘nu’ (het huidige ogenblik), dat, vermenigvuldigd, dag, maand, jaar ‘wordt’ (genesis metablètikè als vermeerdering begrepen); het is tegelijk ook ‘één’, dat, vermenigvuldigd, twee, tien, honderd, enz. ‘wordt’, zodat het én tijd én getal is. Dat beginsel, ‘gemengd’ met tegenstellingen, ‘wordt’ alle mogelijke ‘fenomenen’ die echter, in hun natuur, één zijn.

GW237

(ii) Agrippa (tss. +80/ +120).

Zijn leven is onbekend. Maar zij tropenlijst is belangwekkend. Zij is abstracter (algemener) dan die van al z’ n voorgangers: zij valt het waarheidsbegrip als zodanig aan. Vertrekpunt: de fenomenen. De verschijnselen zijn ofwel zintuiglijk ofwel denkinhoudelijk. Die twee soorten verschijnselen zijn betrekkelijk (relatief), nl. het zintuiglijke t.o.v. de waarnemer, het denkinhoudelijke t.o.v. de denkende (object - subjectverhouding).

Na **1/** de twee types van fenomenen en **2/** de subjectieve benadering ervan (betrekking) **3**/ blijft de onenigheid: de enen zeggen dat het zintuiglijke ‘waar’ is, de anderen dat het denkinhoudelijke ‘waar’ is, anderen weer dat zekere zintuiglijke en sommige denkinhoudelijke gegevens ‘waar’ zijn. Drie stellingen voor één gegeven. De beslissing: ofwel epochè, oordeelsopschorting (= scepsis) ofwel dogma, stellingname. Indien dogma, dan ontstaat er bewijs(voerings)nood:

a. om ‘n zintuiglijk verschijnsel te bewijzen, zal men ofwel op ‘n ander zintuiglijk gegeven beroep doen ofwel op ‘n denkinhoudelijk gegeven; doch denkinhoudelijke gegevens behoort men, op hun beurt, weer te bewijzen, die dan, op hun beurt, weerom bewijsbehoeftig zijn: ze tot in het oneindige (grenzeloze bewijsnood);

(4)b. om aan die grenzeloze bewijsnood te ontsnappen, kan men beweren dat het denkinhoudelijke bewezen wordt, maar, indien dit geschiedt door ‘n andere denkinhoud, dan vervalt men in de grenzeloze bewijsnood van zo-even, en, indien dit geschiedt door ‘n zintuiglijk gegeven, dat denkinhoudelijk bewezen wordt, dan, weerom, ontstaat bewijs-nood ‘in infinitum’. - Dat heet Agrippa ‘di.allèlos tropos’, wederzijdse vervanging, circulus vitiosus, kringredenering, als ‘n hond die achter z’n staart aanzit! ‘Dialleel’ zegt men

ook. -- Hoe actueel deze dialleel nog steeds is, blijkt uit *W.W. Bartley, The Retreat to Commitment, Dt. Flucht ins Engagement (Versuch einer Theorie des offenen geistes),* München, Szczesny, 1964, o.m. S. 117/118 : het reine (onvermengde of pan-) rationalis-me staat of valt met twee stellingen: 'n rationalist steunt op rationele criteria of rationele gezagsargumenten en de bewijsvoering die daarbij hoort; 'n rationalist steunt slechts op dergelijke bewezen rationele criteria of gezagsargumenten. Volgens de intellectualisten (Descartes, Leibniz, Spinoza) steunt de rationalist op de intellectuele intuïtie (waaraan alle gezag, alle criterium vastzit); volgens de empiristen (Hume) steunt de rationalist op zintuiglijke waarnemingen (waaraan alle gezag, alle criterium vastzit). –

"De geschiedenis (der pogingen om zulks waar te maken) is 'n geschiedenis van mislukkingen". Aldus Bartley, o.c., 118. I. Kant was degene die de genadeslag toebracht aan de aanspraken van het reine rationalisme. Er is geen criterium, noch intellectueel noch empirisch (zintuiglijk.), dat aan de dialleel ontsnapt! Ook nu nog, in de twintigste eeuw: de rationalist kan niet 'alles' rationeel 'bewijzen'! Vgl. *D. Mercier, Critrerologie générale*

GW238

Paris/Louvain, 1923, p.60 (*"Progrès sans terme ou cercle vicieux".)* Bartley karakteriseert de tragiek van het moderne rationalisme, dat minstens tot Epiktètos (Epictetus) van Hierapolis (+55/ +135), 'n laat Stoiekers teruggaat (aldus Bartley, o.c., 117), als volgt:

"Het grootste gebrek van het intellectualisme was dat het veel te veel niet uitsloot en nog rationaliteit toekende aan onhoudbare inzichten; het grootste gebrek van het empirisme daarentegen was dat het al te veel uitsloot en zeer goed aanneembare inzichten als irrationeel afdeed: het toonde zich dan ook te eng voor het doel dat het bereiken wilde." Daarmee komen wij aan de vijfde tropos. –

Om de dialleel te vermijden kan men alle bewijsvoering (voorlopig of definitief) opgeven en 'n veronderstelling (postulaat, axioma) als hupothesis, onderligger, die men, onbewezen of onbewijsbaar, als vertrekpunt van dogmatische aard aanneem, voorop stellen. Dat is dan de rationeel pretentieloze dogmatiek. Men ziet dat Agrippa met de twee eerste tropen Ainesidemos herneemt, maar met de drie laatste rein logische (dialectische, eristische) beschouwingen invoert. Dat betekent dat iets nieuws ingevoerd is, nl. de zètèsis. het verder zoeken van de vorige Sceptiekers wordt de pas

afgesneden: alle verder zoeken zal vastlopen in de dialleel en / of de hypothese. Alle mogelijke waarheid is niet dogmatisch te bewijzen!

Wie deze vastgelopenheid van alle dogmatische denken zeer goed hebben gevat, zijn de existentialisten, sedert S. Kierkegaard (1813/ 1855): de enkeling, niet gebonden, ja, niet bindbaar aan 'n algemeen geldig waarheidscriterium, heeft maar één keuze, de sprong in het niet-rationele! Hij zet zich in voor 'n voor hem alleen als individu geldige 'idee'. –

W. Bartley, o.c., worstelt, als rationalist, met deze, vooral door Protestantse theologen (van de Neo-Orthodoxe strekking nl. die met het 'liberale' of vrijzinnige Protestantisme brak, - men denke aan K. Barth, E. Brunner, R. Niebuhr, P. Tillich e.a.) genadeloos tegen het rationalisme uitgebuite stelling: ook de rationalist 'bewijst' z' n stellingen niet, ook hij vertrekt van 'n 'hypothese' en is dus niet-rationeel!

Te recht wijst Bartley erop dat er toch nog 'n verschil is tussen
a/ de existentialistische 'sprong' (d.i. hypothese - aanvaarding zonder rationele zekerheden) en
b/ 'n rationalisme dat z' n 'reinheid' (d.i. z' n rationeel dogmatisme) opgeeft maar toch niet groeiende bewijsvoering laat schieten.

Ook het pragmaticisme van C.S. Peirce gaat die weg op; vgl. *K.-O. Apel, ed. C.S. Peirce, Schiften, I,* Frankfurt, 1967, S. 85. Ook - waarop Apel de nadruk legt - het Marxisme, maar dan meer verwant met het existentialisme, gaat die weg op door de rationaliteit 'historisch' op te vatten, in 'n voortdurend zoeken van de rede naar inzicht; o.c., S. 13ff. Ainesidemos en z' n onmiddellijke opvolgers waren (...) slechts dialectiekers, die de sunètheia, het met de gangbare normen conforme gedrag voorstonden. De laatste sceptiekers waren geneesheren met empirische geest.

GW239

(II)D. Het empirisch scepticisme der geneesheren. Inleiding. –
Vgl. blz. *45/47* over de oudere Helleense geneeskunde. De Hellenistische geneeskunde (waarover wij reeds 'n woord zegden, supra blz. *170*, m.b.t. de drie opvallendste vertegenwoordigers) vervalt, tot op zekere hoogte, in vier scholen:
a/ de dogmatische geneeskunde, die, nogal bij de Stoa aanleunt, - Herofilos van Chalkedon (-300/ -250) b.v. -; **b**/ de empirische geneeskunde, die nogal bij Epikouros aansluit - Erasistratos van Keos (-300/-250), b.v. - zij is 'n minimaliserend dogmatisme; **c/** de methodische geneeskunde of,

misschien juister, geneeskunst, die aanleunt bij de Scepsis en die, naar werkwijze, niet zoveel verschilt van de empirische; **d**/ de pneumatische geneeskunde, die eerder bij de Eclectiek aanleunt, gesticht door Klaudios Agathinos (+50/+100), leerling van de Stoieker Cornutus, die vier beginselen aanneemt, nl. warm/koud en droog/vochtig, - beginselen die beheerst worden door 'n stuurkundig beginsel dat het hele lichaam 'richt', 'pneuma' (geest) geheten. - Het is goed dit te weten om beter de Sceptische geneesheren te begrijpen. Galenos koos - eclectisch - uit alle vier maar met Stoïsche dominante.

De twee baanbrekende geneesheren. - Menodotos van Nikomedia (na +150), Hij schreef tegen Asklepiades van Prousa (Bithunia) (tss. -20/ +40), 'n empirieker - geneesheer, is de eerste die **a/** het Epikoureïsch geïnspireerd empirisme **b/** met het scepticisme verenigt tot methodische geneeskunst. Hij bezat 'n voor de Griekse oudheid zeldzame zin voor natuurwetenschappelijke methode. Jammer, als Timon van Flious, was hij zeer tot schelden geneigd. –

Theodas van Laodikaia,

Hij was een tijdgenoot van Menodotos van Nikomedia, legde er de nadruk op dat geneeskundige kennis steunt op de reeds door Aristoteles duidelijk onderscheiden triade der wetenschap,' nl. **a/** aisthèsis, sensus, waarneming; **b/** mnèmè, memoria, herinnering aan wat herhaaldelijk voorkomt op dezelfde wijze, en **c/** hè tou homoiou theoria, compa-ratio similium, de vergelijking van gelijkaardige dingen (analogia) vgl. Analytica Post., in fine - **a/** waarneming, **b/** geschiedenis en **c**/ analogie, - de grondslagen van de proefondervindelijke of experimentele methode.

(ii) Sextos Empeirikos (Sextus Empiricus) (+/- +150/+200). -

Weinig weten wij ook van hem. Purrhoneioi hupotuposeis, Grondlijnen van het Pyrrhonisme, geeft de grondbegrippen van de Scepsis en ook het doel en de methode van het Pyrrhonisme, weerlegt de dogmatische logica en kennisleer en weerlegt er de fysiek en ethiek van. Pros dogmatikous, Contra dogmaticos, Tegen de dogmatiekers, gaat gedetailleerd te werk. Pros mathèmatikous, Tegen de lesgevers, bekritiseert grammatiek en retoriek, mathematiek, astronomie en muziek (in zoverre dogmatisch opgevat). Men rekent vorig werk als het tweede deel ervan. Men verstaat uit z' n titels waarom men van 'stelselmatig' (systematisch) scepticisme spreekt bij Sextos.

GW240

(ii)a. De scepsis van Sextos

Deze vervalt in drie grote delen.

(ii)a1. Logica (en kennisleer). –

De sceptische methode bestaat erin de fenomenen die de zintuigen waarnemen, en de 'fenomenen' die het verstand vat, onderling te vergelijken (comparatieve of vergelijkende methode) met de bedoeling - niet tot positieve besluiten te komen doch - ze tegen elkaar uit te spelen (sceptische vergelijkingsmethode): zulks leidt tot isostheneia, gelijkmachtig-heid (van de betogen), wat dwingt tot besluiteloosheid (epochè) en, a.h.w. per toeval, tot ataraxia, ongestoordheid, inzake (niet de fenomenen doch) de adèla, de transfenomenale dingen en processen, waarover de dogmatieker zoveel meent te weten. Deze besluiteloosheid is 'n puur individuele aangelegenheid (de sceptieker spreekt enkel in eigen naam: "dacht ik" is z' n uitdrukking) en 'n puur subjectieve indruk (Aristippos' burcht!). Deze sceptische vergelijkingsmethode is vastgelegd in tropoi, d.i. oordeelsopschortingsmiddelen (zie hoger). De 'opbouw' van de sceptische 'stelling' is de afbouw van de dogmati-sche die in drie delen vervalt. Deze antirrhèsis, 'weerlegging' (tegenspreken) is ondogma-tisch: zij beperkt er zich toe te beweren dat de dogmatieker geen gelijk haalt, niet dat de sceptieker 'de waarheid' spreekt!

-- Inzake logica.-

a/ Een criterium kan drievoudig zijn: **a**/ de wens zelf als 'rechter' inzake waarheid (wie zou dat beweren?), **b**/het werktuig waarmee die waarheidsrechter werkt (dat zou zintuig of verstand of allebei samen zijn: wie zou zulks staande houden?), c/ het bijzon-dere gebruik dat die waarheidsrechter van z'n werktuig, zintuig of verstand, maakt (de 'overtuigende' waarneming: van de Stoa b.v.: wie houdt de geldigheid ervan staande?

b/ Niet alleen is er geen waarheidscriterium, er is geen waarheid: deze zou ofwel fenomeen zijn (en wie zal aan de fenomenen 'waarheid' toekennen?) ofwel transfeno-meen (wie zal aan zulke omstreden onzichtbare dingen 'waarheidswaarde' toekennen?) Resten de hypothesen van de dogmatiekers: zij veronderstellen wat zij behoorden te bewijzen! Twee punten halen wij even naar voren omdat zij leerrijk. zijn. –

a/ De tekenleer. –

Er zijn (wellicht) onzichtbare, niet onmiddellijk gegeven dingen. Soorten: **(1)** eens en voor goed onzichtbare, onbereikbare dingen (kathapax adèla) - het aantal zandkorrels in de Libische woestijn, het paar of onpaar aantal hemellichamen -; betrekkelijk verborgen dingen:

(2)a. conjunctureel verborgen dingen (pros kairon adèla) - ik zie de stad Athene nu niet, maar, in beginsel kan ik ze zien -, **(2)b.** structureel verborgen dingen (fasei adèla) - de huidporiën of het ledige indien zij bestaan, zie ik niet onmiddellijk -- Welnu, omtrent die onzichtbare (betrekkelijk!) dingen krijg ik informatie op twee wijzen: **as(2)a**. de gedenktekens (sèmeion hupomnèstikon) leggen de conjunctu-rele verborgenheid bloot, **ad(2)b**. de aanwijstekens (s. endeiktikon), leggen de

GW241

natuurlijke of structurele verborgenheden bloot. Voorbeelden van tekens: **ad (2)a.** het woord 'Athene' doet mij denken aan de werkelijke stad, indien ik reeds geïnformeerd ben over Athene en het woord 'Athene'; de rook doet mij denken aan vuur (indien ...); het litteken verwijst naar de kwetsuur; **ad (2)b**. het zweet dat over de huid loopt, wijst op poriën; de lichaamsbewegingen wijzen op zoiets als 'n 'ziel' (bezielende 'kracht'), die uiteraard onzichtbaar is.

a/ Tegen de gedenktekens hebben de sceptiekers niets in te brengen (hun sunètheia, hun conformisme, met wat 'iedereen' ('men', - 'das Man- zou M. Heidegger zeggen) denkt, houdt, hen tegen!). **b**/ Des te grimmiger ontkrachten zij de aanwijstekens en, speculeren op de betrek-king tussen het antecedens ('deze vrouw is melkdrachtig') en het consequens ('dus is zij zwanger'), nl. om die gevolgtrekking te bekritiseren op de voor de sceptiekers zo typisch krenterige wijze.

b/ De inductieleer. –

De inductie of veralgemening is natuurlijk het gretige mikpunt van de sceptiekers: men heeft de pretentie het universele (alle mogelijke gevallen) te bereiken, te bewijzen, d.m.v. het singuliere of particuliere (sommige, één enkel geval)! De dogmatieker vergeet dat **a/** kent men slechts enkele gevallen, dan verloopt de veralgemening op smalle basis **b/** alle gevallen kennen, is onmogelijk, want 'alle mogelijke' zijn oneindig'!

(ii)a2. ***Fysiek.*** –

Beweging (= verandering), ontstaan en vergaan (geboorte en dood), getal (aantal) en geheel en deel, lichaam, plaats, god, - dat alles wordt als onzekere hypothese ondergraven in 'n steeds groeiende reeks 'weerleggingen', waarop wij hier niet meer ingaan. Vooral het begrip 'beginsel' (oorzaak) krijgt het te verduren, omdat het het centrale fysische begrip is. Hier, zoals overall ontleent Sextos heel veel aan z'n voorgangers.

(ii)a3. ***Ethiek/politiek***. –

Goed/kwaad (gerechtig/ongerechtig); wijsheid als de kunst om het goed (gerechtig-heid) te bereiken en het kwaad (ongerechtigheid) te mijden; de aanleerbaarheid van die begrippen en de kunst om ze waar te maken in het leven,- dat alles wordt, steeds in die logisch kleinzielige geest, aangevreten, om toch maar geen volstrekte waarheid inzake zedenleer en maatschappijleer te moeten aanvaarden. -- Zo b.v.: de daden van niet wijs-gerig gevormden en de daden van wijsgerig gevormden tonen geen 'verschil' (er is geen criterium om dat verschil duidelijk te maken); - zij vereren hun ouders of zijn eerlijk in zaken op juist dezelfde wijze;

Besluit: de wijsgeer geraakt niet verder dan jan en alleman (conformisme); zijn 'wijsheid' is nutteloos, ja, inbeelding of althans zij geeft die schijn!

(ii)b. De empirische methode van sextos.

Dit is het opbouwend gedeelte van de leer der geneesheren-sceptiekers. De Neo-Academiekers hadden 'n redelijke of waarschijnlijke positie; Ainesidemos had z 'n Herakliteïsme.

GW242

(ii)b1. De empirische strekking. –

Serapion van Alexandrië (-200/-150) is de stichter van de empirische (empeirikè) methode. Hij schreef *Pros tas diaireseis* en *Therapeutika*, waarin **a/** de individuele waarneming, ja, proefneming het eerst kwam; **b/** daarna de uitspraken van erkende gezagvolle personen; **c/** indien geen van twee vorige kenbronnen beschikbaar was, behoorde men z' n toevlucht te nemen tot de overgang van het gelijke, naar het gelijke (wat de dogmatiekers 'analogia', gedeeltelijke gelijkenis, heten, doch wat de empiriekers 'epi.logismos' (analogieredenering) heten sedert Menodotos). Zo behoorde de geneesheer te werk te gaan. - Als beginfiguur, ja, stichter, wordt ook genoemd Filinos van Kos (voorloper van Serapion van Alexandrië, die zou geleefd hebben rond -250). Doch men weet weinig met zekerheid omtrent hem, - Zij zijn beiden 'methodiekers'.

De Epikoureïsche methode. –

Epikouros van Samos (-341/-271;- zie hoger blz. *197* vv.) beweerde dat de zintuigen (die waarheid bevatten) de eerste gegevens van 'weten-schap' verschaffen, dat het geheugen de 'feiten' verzamelt en prolèpsis, anticipatio, vooruitzicht, voorbereidt en dat de logismos, redenering:, opgebouwd op de zintuiglijke gegevens, 'wetenschap' schept. –

Zenon van Sidon (geboren+/- -150; van wie Cicero in -79/78 lessen volgde te Athene), Epikoureeër, voegde bij Epikouros' leer de overgang van het gelijke naar het gelijke - wat hij wellicht aan de empiriekers ontleende, - waardoor dingen die van nature onzichtbaar (transfenomenaal) zijn, gekend worden (Epikoureïsch dogmatisme). Hoe gelijkend ook, Epikouros' empirische methode heeft dogmatische bedoeling, die der 'empiriekers' slechts 'fenomenale' waarde (wat scepsis impliceert).

Zoals gezegd op blz. *249* supra, zijn beide 'empirische' methoden wel gesteund op 'n inzicht dat op Aristoteles teruggaat (met z 'n triade 'waarneming / herinnering / vergelij-king'). In die traditie behoren Menodotos en Theodas gesitueerd te worden, wanneer zij, tweede helft tweede eeuw na Christus, opkomen. Zij verbinden én Scepsis én empirisme. Sextos is van die strekking.

(ii)b2. *Algemene schets.* –

Welke is de dogmavrije, wetenschapsloze, filosofievrije, louter praktische 'leer' van Sextos en de empirische Sceptiekers?

-- Logisch. –

De Sceptieker heeft zintuigen en verstand, hem door de fusis gegeven: hij gebruikt ze met het oog op nuttigheidswaarde (utilisme, pragmatisme). - Zo beaamt hij de grammatica voor zover zij de kinderen de rededelen, de woorddelen, het lezen en schrijven leert, - louter bezigbaar.

Doch hij verwerpt die 'grammatica' die meent de 'diepere natuur' van 'het' woord en 'de' letter' te vatten en daarover diepzinnige theorieën te moeten ontwikkelen. Hij beaamt de retoriek die goede woordkennis en taalgebruik leert, niet de 'diepzinnige' pretentieuze 'retoriek', die zich verliest in 'schone' redevoeringen zonder veel inhoud en nuttigheid.

GW243

Fysisch. - De sceptieker weet zich fusis en omgeven door fusis: als 'methodios', methodieker, blijft hij niet onverschillig zoals Purrhon doch hij beoefent technè, ars, kunst (versta: vakwetenschap) dankzij z 'n 'methode'. - Niet de dogmatische wetenschap, die **a/** de archè, aitia, principium, causa, beginsel, oorzaak, bestudeert of **b**/ het wezen (begrip, idee, vorm, van de fusis of **c**/ 'n andere transfenomenale 'werkelijkheid'. –

Neen, de 'methodische' tribikè, die vertrekt van de herhaalde ervaring en zo komt tot theorèmata, 'wetten' (die regelmaat vaststellen in de fenomenen),

en die die wetten tot ‘n geheel uitwerkt dat dan de technê, ars, ‘kunst’ (beter: vakkennis, vakwetenschap) heet.

Zo b.v. de astronomia. – Niet de ‘mathematische’, diepzinnige astronomia van de Pythagoreeërs en de Plato-niekers (die, dogmatisch, **a**/ het ‘wezen’ en **b**/ de ‘oorzaak’, **c/** ja, de bovenzinnelijke werkelijkheid wil bereiken). Ook en zeker niet de astrologie der Chaldeeërs. (Babylonië) die zich verliest

a/ in de astrotheologische beschouwingen en

b/ in occulte praktijken - men denke aan de Stoiekers, die, astrotheologisch als zij waren, de fusis als ‘n levend wezen dat intelligent was beschouwden - net als de Platon van de Epinomis (zie blz. *122* supra) (vgl. ook blz. 191/192 supra over de Stoïsche pantheïstische fysiek, die die Platonische religieuze wereldverering op haar materialistisch - religieuze wijze uitwerkt.

Neen, de ‘methodische’ astronomia is praktische (biotikè, op het leven afgestemde) waarneming van de aarde, het weer, zo dat men de regen kan voorspellen, het mooie weer kan vooruitzien, aardbevingen kan voorop kennen, enz.

Zo b.v. en vooral de geneeskunst. –

Niet zoals bij de dogmatiekers, zintuiglijke ervaring en streng ‘bewijs’ omtrent **a/** het ‘wezen’, **b**/ de ‘oorzaak’, **c/** de bovenzinnelijke ‘denkinhoud’ of werkelijkheid. Neen: de reine zintuiglijke ervaring, maar dan drievoudig ontplooid!

- a/ De tèrèsis, waarneming, -

ook aut.opsia, eigen ooggetuigeschap, geheten. - Deze is meervoudig:

(a1) natuurlijk, d.i. gesteund op periptosis, zuiver toeval: b.v. ik doe ‘n val; mijn kop doet pijn; - ik open ‘n ader, bloed en ik begin te genezen;

(a2) geïmproviseerd (autoschedion), d.i. op ‘n (instinctieve aanvoeling gesteund: b.v. ik ben niet wel; ik heb ‘n droom waarin ik mij zie iets drinken om te genezen; ontwaakt drink ik water en wijn; ik verbeter (of, wat ook mogelijk is, ik verslecht);

(a3) proefondervindelijk (mimètikos, mimètikè tèrèsis, imitatief, d.i. hetzelfde her-haaldelijk overdoend om het beter te weten: b.v. ik ondervind dat ik, de droom uitvoe-rend, verbeter door te drinken; ik probeer het uit door dit te herhalen. Door dit laatste procédé kom tot theorèma, wetmatigheid: ik stel vast dat, **a/** hetzelfde herhalend, **b**/ hetzelfde resultaat zich laat vaststellen. Zo wordt de ‘kunst’ tribikè, ‘geleerd’ (vakweten-schappelijk geldig). Zo ontstaat echte technè, vakwetenschap.

GW244

De methodische (sceptisch - empirische) ziekteleer. –

Zij is daarvan 'n toepassing. –

1/ De ziekte wordt gemeten aan de symptomen, d.i. die fenomenen die niet met de fusis stroken. De ziekte is 'n sundromè, syndroom, samenloop, van symptomen, die tegelijk opkomen, duren en verdwijnen. Sommige symptomen zijn standvastig (sunedreu-onta), andere wisselvallig (sumbainonta). - Behalve de symptomen,

2/ komen de in- en uitwendige omstandigheden in aanmerking: **a/** ouderdom, gedragsaard van de zieke, grond, jaargetijde, klimaat. - Zodoende kan men 'n ziekte (niet 'bepalen', zoals de diepzinnige dogmatiekers dit willen doen doch) 'onderscheiden' (discrimineren) zodoende komt men (niet tot 'n dogmatische 'definitie', 'wezensbepaling' doch) tot 'beschrijving', beter 'omschrijving' (hupotuposis, hupografè) van het 'fenomeen' ziekte. – De histora, de geschiedenis. - Zoals gezegd op blz. *41/42, 44* supra is dit zuiver Milesisch erfgoed. Doch hier is historia reeds met verleden onderzoek verbonden. Alle empiriekers zijn zeer 'historisch' ingesteld en spiegelen zich aan de ervaringen van hun voorgangers met gezag bekleed. Menodotos heeft echter sterk de nadruk gelegd op de controle, de toetsing van de getuigenissen van het verleden, vooral op initiatief, d.i. proefondervindelijk terrein (identiteit der gegevens). De overgang van het gelijkaardige naar het gelijkaardige (hè tou homoiou metabasis). - Dit is de derde vorm van tèrèsis, ervaring, waarneming liever: **a/** wat onze eigen waarneming nog nooit ontmoette, **b**/ wat de verleden ervaring nog nooit vermeldde in de geschiedenis, **c**/ wat dus nieuw is, dat kan beheerst worden door te vetrekken van verwante gegevens. -- Dit op meer dan één wijze: op grond van de gelijkenis van de lichaamsdelen: v.b. wat lukte met de arm, lukt wellicht met het been, gezien de gelijkaardige functie (zich bewegen); op grond van de gelijkenis van de syndromen (ziekten) in dezelfde lichaamsdelen: zo b.v. behandelt men buikloop en dysenterie (buikloop met slijm en bloed) met hetzelfde geneesmiddel; op grond van dezelfde geneesmiddelen. –

Regel in de drie soorten overgang: gelijkenis en verschil (wat de dogmatiekers 'analogia', analogie heten), doch o.g.v. inductieve redenering (epilogismos). Hier wordt immers geen strikt diepzinnig 'bewijs' geleverd uit **a/** 'wezen', oorzaak' of 'hogere' werkelijkheid, doch 'n vertrekken van eenvoudige opeenvolging van 'fenomenen', meer niet, doch die zich herhaalt. Vooral Herodotos heeft daarop gehamerd. – Dit is het aspect 'vooruitgang' ('creativiteit'). -- De tèrèsis mimètikè, de imitatieve of proefondervindelijke waarneming wordt pas echt tribikè tèrèsis, vakwetenschappelijke waarneming, volgens Menodotos, indien zij gesteund is op overgang van gelijk tot gelijk.

Zij is immers dan echt inductief: **a/** voordat de proef genomen werd, is er slechts waarschijnlijkheid; **b/** na de proef is er zekerheid. De gewone imitatieve waarneming herhaalt hetzelfde zonder formele inductie in te voeren.

GW245

De vakwetenschappelijke, op epilogismos (inductie inzake fenomenenvolgorde) gesteunde waarneming: **1/** verschilt niet enkel van dogmatische redenering vanuit **a/** wezen of **b**/ oorzaak of **c/** transcendente werkelijkheid; **2/** zij verschilt ook van de gewone routine, waarbij men, onkritisch, feiten ophoopt zonder toetsing (wat b.v. veelweters doen die in het anekdotische blijven steken. Neen, de methodieker zoekt 'n middenweg: **1/** rede onderscheidt hem van de anekdote – opstapelaar **2/** fenomeengebonden rede onderscheidt hem van de dogmatieker. – Menodotos wil geen dogmatikos zijn doch ook geen gewoon tribakos (// tribon of tribonikos), d.i. 'n ondoordacht veelweter.

Opm.- Het is duidelijk - en *V. Brochard, Les sceptiques grecs,* pp. 375/ 380, wijst daarop - dat het moderne empirisme 'n heropneming is van het oude Sextiaanse empiris-me. -- Gesticht door F. Bacon (1561/1626) en Th. Hobbes (1588/1679), uitgewerkt door J. Locke (1632/1704) en D. Hume (1711/1776), de twee grote Engelse Verlichters, heel bijzonder uitgewerkt door A. Comte (1798/1857), de stichter van het positivisme (dat zelfs de mens- of geesteswetenschappen natuurwetenschappelijk opvat), en het empirio-criticisme (R. Avenarius (1843/1896), E. Mach (1838/1916), alsook het Als - Ob - denken (H.Vaihinger (1852/1933), - nadat 'n bijzondere duiding reeds voorafgegaan was door EB. de Condillac (1715/1780) in sensualistische richting -, leeft het empirisme voort tot in het Neo-positivisme (Wiener Kreis met z' n logistisch empirisme: o.m. R. Carnap (1881/ 1970)). Omwille van die lange, hoewel herduidende nawerking hebben wij wat uitvoe-riger de empirische fysiek behandeld.

Ethisch-politisch.- Twee grote regels beheersen, aldus V. Brochard, o.c., 360, de ethiek-politiek der empiriekers:

a/ de lijdelijke aanleg in de menselijke natuur is de eerste regel: indien de methodie-ker honger heeft, dan eet hij (zonder 'hogere', 'metafysische' achtergronden inzake dieet b.v. zoals bij de Pythagoreeërs); indien hij dorst heeft, dan drinkt hij;

b/ de gewoonten en wetten van z' n streek volgt hij in: zo b.v. is voor de methodieker de religie 'n praktisch (biotikon) goed en de irreligie 'n kwaad. -- Een soort conformisme dus.

Algemeen besluit. - De hevige kritiek der Scepsis bestrijkt drie domeinen (V. Bro-chard, o.c., 393/430):

a/ de zintuiglijke kennis (Ainesidemos' tien tropen; Karneades' psychologische ana-lyse) als directe werkelijkheidskennis;

b/ de indirecte wetenschappelijke kennis, zoals de dogmatiekers ze opvatten **1/** de deductieve vorm, **2/** doch ook de inductieve vorm die de oorzakelijkheid bedoelt (Ainesidemos' wetenschapskritiek);- wat I.Kant 'analytische' en 'synthetische' oordelen heet; - de methodieker ziet alleen opeenvolging van louter fenomenen inzake oorzakelijkheid;

c/ de waarheidskennis (de vijf tropen van Agrippa), die steeds vastloopt **1/** hetzij in onbegrensde bewijsnood **2/** hetzij in dialleel of **3**/ in hypothese.

GW246

Waardeoordeel. -- Zoals V. Brochard, o c., 394, opmerkt, mist men, nevens de zintuiglijke intuïtie (rechtstreekse aanschouwing, contact), de intellectuele intuïtie: Inderdaad, wat *F.Brentano* (1838/1917) schrijft: "Wat ieder psychisch fenomeen kenmerkt, is wat de Scholastiekers van de Middeneeuwen de 'intentionele' (of nog: 'mentale') aanwezigheid geheten hebben. (…).

In de voorstelling is het iets dat men zich voorstelt; in het oordeel is het iets dat men aanneemt of verwerpt; in de liefde is het iets dat bemind wordt, in de haat is het iets dat gehaat wordt; in de begeerte is het iets dat begeerd wordt." (*Psychologie vom empirischen Standpunkt*). Alle bewustzijn is verwijzing naar iets objectiefs.

A. Meinong (1853/1921), J. Rehmke (1848/ 1930), vooral E. Husserl (1859/1938), met z'n intentionele objectbeschrijving of fenomenologie, gaan uit van 'n direct contact van intellectuele aard. Wat de sceptiekers missen. Zij gaan niet "zu den Sachen selbst". "Leven is handelen en handelen is kiezen, verkiezen, tussen verscheidene mogelijke handelingen die kiezen die men de beste acht. Geen handeling zonder oordeel. Wat wordt in dat geval de Sceptische stelregel: 'Men behoort z' n oordeel op te schorten?' " (V. Brochard, o.c., 411). Inderdaad, de mens 'oordeelt' ook zonder woorden.

Wat Herakleitos deed toen hij gerstegort at in het belegerde Efesos (*G. Burckhandt, Heraklit,* Wiesbaden, 1957, S. 35/37 (ook z' n dobbelen met de kinderen in Artemis' tempel is 'n 'boodschap' verkondigen zonder woorden). Ook de profeten deden het: vgl. *A. Van den Born, Profetie metterdaad,* Roermond / Maaseik, 1946 (Jeremias slaat 'n kruik stuk, draagt 'n houten juk, werpt 'n boek in de Eufraat, enz.)

Dat deden alle Sceptiekers, willens nillens, waar zij (praktisch, biotikos) 'dogma-tisch' handelen! Zie naar m' n woorden, niet naar m' n daden! - Dat toont ons tot wat het type van 'beschouwer' (theorètikos), dat Anaxagoras (zie *D.E. Gershenson / D.A. Green-berg, Anaxagoras and the Birth of Scientific Method,* New York, 1964, pp. 3/4) te Athene voor het eerst ten toon spreidde, leidt, indien het geen correctief krijgt door het gezonde verstand. Overdaad van theoretisch leven leidt tot scepsis. –

J.-J. Rousseau (1712/1778) hield veel van J. Locke (aldus *P. Hazard, La crise de la conscience européenne* (1680/1715), Paris, 1935, p. 422). Deze sprak van 'uneasiness' (wat Hazard vertaalt door 'inquiétude', onbehagen. Inderdaad, scepsis schept onbehagen: *Mgr. Baunard, Le doute* (*Ses victimes dans le siècle présent*), Paris, 1866-1, 1921-11 bewijst het: 'n hele reeks denkers (Th. Jouffroy, Maine de Biran, Santa-Rosa, G. Farcy, V. Cousin, E. Scherer) en dichters (Byron, Fr. Schiller, G. Leopardi, 'n aantal Fransen) doorleven de uneasiness van de scepsis. –

Het scherpst echter doorleefd Fr. Nietzsche (1844/ 1900) die uneasiness in z' n *nihilisme*, dat, bij hem, **a/** positivisme omvat, **b**/ doch ook radicale secularise-ring van

1/ de logische beginselen, **2** de fysische wording met haar machtsconflicten en **3/** de ethisch-politische doelen, idealen. Vgl. *M. Heidegger, Der europäische Nihilismus*, Pful-lingen, 1967.

GW247

IIIA(III). De eclektische filosofieën. (-50/+200).

Het woord. - De legergeneesheer Galenos van Pergamon (+131/+200) duidt 'n klasse geneesheren aan met het woord 'eklektikè hairesis' (secta eclectiea, uitkiezende strekking of school). Diogenes Laërtios (+200/+250) zegt dat 'n zekere Potamon van Alexandrië, tijdgenoot van keizer Augustus (-31, +14), 'n nieuwe hairesis, school en strekking, stichtte, 'eclectisch' genoemd, omdat Potamon uitkoos wat in z 'n smaak viel, uit de systemen van de andere haireseis, scholen en strekkingen. Inderdaad; Potamon verbond z' n Stoa met Platonische en Aristotelische leerpunten.

De woordinhoud. - Deze is zoals in al zo' n wijsgerige dingen, drievoudig.

a/ Modieuze betekenis. - Als filodoxie is het 'n sterk verschijnsel. *P.Festugière, La révélation d' Herm. Tr., II, Le Dieu cosmique*, Paris, 1941 (pp. 341/369, (*Les origines de l' éclectisme*), schetst de mode die opkomt in de

eerste eeuw voor Chr. ja, die begint zich af te tekenen vanaf -200. Hij typeert deze mode als volgt: 'n religieus dogmatisme, dat staande houdt dat **1**/ de fusis 'schoon' is, ja, **2**/ dat de fusis 'n wonder is dat liefde en verering verdient, omdat zij is, in haar diepste wezen, 'god' en 'goddelijk' - wat zich uit in de 'redelijkheid' en 'voorzienige doelgerichtheid' die de fusis te zien geeft aan wie kijkt; zij is immers 'god' enig en toch onder vele (mythologische) namen, in de vele culturen van de Hellenistische en Romeinse wereld, gekend; - deze vage maar verspreide religie is de 'kosmische'; 'n filosofisch eclecti(ci)sme, dat, uit verscheidene stelsels, de Stoa, doch ook het Platonisme en het Aristotelisme niet uit het zeer afgesloten Epikourisme -, 'n soort gemeengoed puurt:

1/ grootheid en nuttigheidswaarde van de wijsheid en de filosofie:

2/ eenheid van de fusis met onderlinge afhankelijkheid van al z' n onderdelen (sum-patheial concordantia, verbondenheid), - om de voornaamste punten te noemen. - Ieder 'retor', ieder gevormd mens die de enkuklios paideia, de algemene vorming, te Alexan-dria vooral zich doorzettend (de zeven 'kunsten' met wat filosofie), had doorgemaakt, leefde, zonder veel pretentie, van die twee houvasten. En dit, zegt Festugière, tot op het einde van de Helleense filosofie, na Plotinos nog (o.c., 343). Maar het hoogtepunt situeert zich tussen -50 en + 200. –

b/ Methodische betekenis. - *A. Lalande, Vocabulaire*, 1963, p. 258, zegt dat, als methode, eklexis bestaat in het bijeenbrengen van verzoenbare stellingen uit verscheiden stelsels die, als geheel, onverzoenlijk zijn (dus met weglating van onverzoenbare stellin-gen eruit).

c/ Ideologisch eclectisme. - Hier behoort men twee fundamenteel verschillende types te onderscheiden.

Er zijn meerderwaardige synthesen van stellingen uit verschillende systemen: 'n Platon, 'n Aristoteles b.v. gaan op hun voorgangers en tijdgenoten in doch vanuit 'n hoger standpunt van waaruit zij de ontleende stukken in 'n nieuwe eenheid systematiseren. Dit heel Lalande 'creatief' (scheppend) eclectisme.

GW248

Er zijn echter minderwaardige 'synthesen' - die naam niet waardig - waarin geen hoger éénmakend inzicht de stellingen uit verschillende stelsels in zich opneemt op 'n logisch samenhangende wijze. Denkers die deze soort eclecsis beoefenen, zijn systeemloos. Eclecsis wijst op exègèsis, commentarius, - tekstverklaring. Ieder denken is in zekere mate commentaar op wat ouders, milieu, voorouders, meesters e.a. hebben uitge-sproken. In die

zin is het niet persoonlijk-scheppende, 'echt' aan het individu zelf ('echt-heid', 'authenticiteit' der existentialisten) ontspringende denken over zichzelf, de anderen en het heelal, doch 'tweede' duiding, herduiding, in het, voetspoor van anderen (gezag, overlevering).

Zo vormt het duiden 'n ketting van duiden en herduiden, - thema dat bij C.S. Peirce zeer sterk tot z' n recht komt, alsook bij de huidige structuralisten. -- Thema dat ook tot uiting komt in de zgn. Formgeschichte (vorm- of literatuursoortgeschiedenis, b.v. in de Evangelies) en, op groter formaat, in de Traditionsgeschichte (overleveringsgeschiedenis: men onderzoekt waar en met welke betekenis een traditie b.v. 'n parabel van Jezus - is ontstaan en hoe zij doorgegeven werd en literair verwerkt, wat op 'n reeks interpretaties neerkomt, die de eenheid van 'n ketting vertonen in haar veelheid. -- De filosofiegeschiedenis vertoont dezelfde 'kettingen' van duidingen en herduidingen, tot wijsgerige traditie en communicatie aanleiding gevend.

De Hellenistische eclectismen. –

L. Gernet / A. Boulanger, Le génie grec dans la religion, Paris, 1932, pp. 507/512, spreekt van 'filosofisch syncretisme'. - 'Sunkrètismos', d.i. doen zoals de Kretenzers, met de tegenstanders 'n verbond sluiten, syncretisme is hetzelfde als eclectisme, doch niet zonder 'n pejoratieve noot. –

De oorsprong van het eclectisme behoort men niet te zoeken bij de Epikoureeërs (op 'n uitzondering na) of bij de Sceptiekers, behalve bij de Vierde Academie (Filon van Larissa (na -110, hoofd der Sceptische Academie met 'n terugkeer naar dogmatisme (waarheid bestaat, en de Vijfde Academie met Antiochos van Askalon (-88/ -68 hoofd der Academie), die de terugkeer tot het dogmatisme voltrekt .

Antiochos (-130 / 20 / na -69) **a/**bestrijdt beslist het Karneadische probabilisme en **b/**voert in de Academie de Stoïsche dogmata in ('n pantheïstische fysiek), die hij, opper-vlakkig als hij was, als gemeengoed van Platon en Aristoteles opvatte. Vgl. *Brochard, Les sceptiques grecs,* pp. 217/220, waar blijkt dat hij, betrekkelijk juist, de Platonische ken-nisleer uiteenzet maar deze niet in overeenstemming brengt met de Stoïsche kennisleer (der overtuigende voorstelling), die hij ook aanneemt.

Inzake ethiek neemt hij aan wat Platen en de Stoa gelijkerwijze kunnen aannemen, nl. de deugd als hoogste goed en deze 'redelijk' verstaan, maar hij neemt, buiten die strikt Stoïsche deugd, ook lichamelijke en zintuiglijke goederen aan. 'n Mengsel!

GW249

Volgens Gernet/Boulanger, o.c., 508, kan men het modieuze 'syncretisme' dat vooral Stoïsch, Platonisch en Aristotelisch is, als volgt schetsen: 'n Stoïsch steunvlak; **(b)** Platonische, Peripatetische en (Neo-) Pythagoreïsche elementen; **(c)** vakwetenschappen, de occultistische inbegrepen; **(d)** de sterrenverering (vgl. de kosmische religie in haar astrotheologisch aspect); **(e)** de theologie en demono-logie van de volksreligie (goden en daimones).

Men voelt al het verschil met 'n Antiochos van Askalon, die slechts onderweg is daarheen. -- De man die de weg baande bij uitstek, Poseidonios van Apameia (Syrië; ook Askalon ligt niet ver daarvandaan), de Midden-Stoieker (-135/ -51), die **a/** zowel de seculariserende duiding van het Stoïcisme, dat z' n leermeester Panaitios van Rhodos (-185/-110) religieus uitholde op Sceptische basis, bestreed. **b**/ als hij het rechtzinnige Oudere Stoïcisme verbreedde met de modieuze gedachten zo-even opgesomd. Vooreerst was Poseidonios 'n vakwetenschapper: geschiedschrijving, -aardrijkskunde, fysiek, astronomie interesseerden hem (en hij schreef erover).

Doch hij was echter allereerst filosoof en wel religieus bekommerd filosoof, die betreurde hoe de wijsgerige scholen te kort schoten inzake religie: hij wilde ze aanvullen in haar leemten door ze synoptisch de ene met de andere aan te vullen. –

Als basis nam hij de Oude, orthodoxe Stoa, met haar dogma dat zegt dat de hele fusis getuigt van 'n goddelijke alomaanwezigheid die voorzienig werkt, en met dat andere dogma dat beweert dat astrologie en mantiek (waarzegkunst) geldig zijn op verstandelijk en rede- lijk gebied.

Dat is de leer van Zenon van Kition, Kleanthes van Assos (-330/ -232) en Chrusippos uit Kilikië (-280/ -207); vgl. blz. *188, 217* supra. - Doch Poseidonios, die de stichter is van de primitivologie (en meteen volkskundig: is geïnteresseerd) - hij opende de ogen van de antieke wereld voor de primitieven buiten de Helleense wereld - vulde dit orthodoxe Oude Stoïcisme aan met Platonisme (omwille van de leer over de ziel) en met volksreligie (omwille van de goden- en daimonesleer).

Z' n zieleleer is Stoïsch: de zielen zijn (fijn)stoffelijk - dualistisch materialisme - 'n vuuradem bezielt ze); na hun dood 'vliegen' ('reizen') zij naar de 'hogere regionen' (doch niet voorbij de lunaire of maansfeer); daar worden zij tot 'daimones' (geesten) te midden van 'n menigte andere daimones, zonder

hun individualiteit te verliezen (tenminste zolang niet 'n vuurondergang het heelal vernietigt). Niettegenstaande deze Stoïsche zieleleer die geen vergelding kent in het hiernamaals, gelooft Poseidonios aan 'n soort fysisch 'oordeel' (schifting):

1/ de zielen die voldoende 'rein' zijn van iedere vlek, 'vliegen' ineens naar de maansfeer, waar zij genieten van de harmonie der hemellichamensfeer;

2/ de zielen die echter 'bevlekt' zijn, blijven aangezogen door de aarde en haar sfeer en onderworpen aan de straffende noodzaak van herbelichaming (reïncarnisme). Ziedaar de Stoïsche eschatologie, met, misschien 'n (Neo-) Pythagoreïsch betwist element

.

GW250

Samengevat: het door P. Festugière getypeerde modieuze eclectisme is het 'geslacht' (breedste klasse), waarin zich 'n syncretisme als dat van Antiochos of van Poseidonios situeren (subklasse).

Typologie der Hellenistische eclectismen.-

J. Rehmke, Gesch. d. Phil., 1959, S. 76/77, zegt dat onder de vakken die de Eclectiekers voorstaan, niet de logica (met kennisleer, zoals bij de Sceptiekers), doch de ethiek met politiek voorrang heeft, in de geest van de dogmatiekers, terwijl altijd een of ander dogmatisme het steunvlak uitmaakt.

(i) Stoïsche eclectiekers. -

De zgn. Midden-Stoa met de sceptiserende Panaitios van Rhodos (-185/-110), de 'syncretiserende' Poseidonios van Apameia (-135/-51), die o.m. Cicero (-106/-43) en Pompeius, de grote triumvir (-106/-48), onder z' n leerlingen telde en grote nawerking uitoefende; --

De Laat-Stoa (rond Cato de Jongere van Utica (-95/-46) als ideaal van 'n wijze die het openbaar welzijn met hoge gestrengheid dient) met Seneca van Cordoba (Sp.) (+1/+65), door Poseidonios beïnvloed, leermeester van keizer Nero (op wiens bevel hij zich de aders moest openen, omdat Nero z' n 'levend geweten' niet meer verdroeg!), Epictetus van Hierapolis (Frugia) (+50/+138) en keizer Marcus Aurelius (+120/180), de man die de inleiding vormt van Herodianus van Syrië, Tès meta Harkon basileias historiai (in acht boeken, 'n werk dat de 'crisis' in Rome beschrijft (t/m 238): vgl. *M. Brok, Herodianus (Crisis in Rome),* Bussum, 1973, blz.20/23; inderdaad, onder deze eclectische Stoicus, grepen rampen plaats zoals de pest, overstroming en aardbeving, om van de oorlogen aan de Donau en in het Oosten te zwijgen.

(ii) Kunische eclectiekers. –

De sterk antireligieuze tendens der vroegere Kuniekers, vooral sedert Bion van Borusthenes (= Olbia) (-325/-255), die reeds eclectische trekken vertoont, ontwikkelt zich, in de loop van de eerste eeuw voor Chr., tot 'n dubbele tendens: **a/** de eerste, beïnvloed door Poseidonios, groeit uit tot 'n mystizerend kunisme (na de dood vervloeit de ziel van de 'wijze' in de harmonie van het grote 'Heelal'), **b/** terwijl de tweede, hedonistisch van opvatting, nihilistische strekking belichaamt (die beslist ieder Godsgeloof en ieder zielsgeloof bestrijdt). Dion Chrusostomos (+40/ + 110), afhankelijk van Poseidonios, is zo' n religieus Kunisch predikant, met anderen (De-metrios, Oinomaos, Demonax, Peregrinos Proteus). Vgl. Gernet/Boulaner, o.c., p. 487.

(iii) Eclectische Peripatetiekers.-

Vakgeleerden vooral zijn hier aan te treffen (die op Aristoteles voortbouwen). -- Andronikos van Rhodos (+/- -70) de uitgever van Aristoteles in vergetelheid geraakte werken. - Klaudios Ptolemaios van Alexandreia (tweede eeuw na Chr.), de grote astro-noom en aardrijkskundige, stichter van het Ptolemeïsche heelalbeeld. Galenos van Perga-mon (+129/+199), de geneesheer, wordt door sommigen als eclectisch Aristotelieker geklasseerd. Alexandros van Afrodisias (vroege derde eeuw na Chr., lesgever te Athene (+198/+211) commentarieerde Aristoteles.

GW251

(iv) Epikoureïsche eclectiekers. –

In de tweede eeuw na Chr. situeren zich 'n paar Epikoureeërs, die zich i.p.v. tot gesloten (Tuin)kringen, tot de massa richten. Zo Diogènes van Oinbanda (Lukia), die zich om het probleem van het sterven bemoeide en, behalve z' n werken, in 'n grote steen, 'n Epikoureïsche troostboodschap liet ingriffen op 'n openbaar plein. Zo ook 'n zekere Diogenianos, gemengd in de polemiek van de Nieuwe Academie tegen de Stoieker Chrusippos. -- Deze Epikoureeërs zijn uitzonderingen, gezien de verwantschap tussen de Tuinfilosofen en de Sceptiekers: beide zijn weinig geschikt tot eclectiek.

(v) De Midden-Academie.-

Vanaf de Vijfde Academie (der Neo-Akad.) met Antiochos van Askalon ontwikkelt de Academie zich in eclectische zin en wel zo dat het Neo-Platonisme in zicht begint te komen. – Thrasullos van Alexandreia (/+36) was astroloog op Rhodos: keizer Tiberius (-6/+2) werd z' n aanhanger en vaste raadgever. - Vooral is hier te vernoemen Ploutarchos van Chaironeia (+45/+125), als historicus reeds vernoemd op blz. 163, doch ook en voor-al ethieker-politieker, maar met 'n zeer brede belangstelling voor allerlei

menselijke problemen en oplossingen (vooral Academische, Midden-Stoische, (Neo-) Pythagore-ïsche, ja, Aristotelische). Vanaf +95 was hij priester van Delfoi. – Theon van Smurna (+/- +115/+140), steller van 'n wiskundige inleiding tot Platon. 'n Zekere Albinos, leerling van de Midden-Platonieker Gaios (+100/+150, - die vergod-delijking (the(i)osis) en deugd verbond), is de steller van 'n stelselmatige inleiding tot de Platonische leer maar met Peripatetische en Stoïsche elementen. –

Een van de boeiendste eclectische Platoniekers is beslist Apuleius van Madauros (Afrika) (+/- +125) die z' n vorming genoot te Karthago en te Athene. Z 'n werken weer-spiegelen de 'syncretistische' sfeer van de tweede eeuw na Chr..

Z'n *Apo1ogia* (*Pros de magia*) is 'n zelfverdediging: op aansturen van z 'n vriend had hij, na aarzelingen, diens moeder gehuwd (Pudentilla), doch de broer van die vriend beschuldigde achteraf Apuleius, te Sabrata (voor het gerecht), van 'illecebrae magicae', liefdesmagie.

Z' n *Metamorphores (De gouden ezel*) is 'n novelle die de avonturen beschrijft van Lucius, die door onvoorzichtige nieuwsgierigheid inzake zwarte magie, in 'n ezel veran-dert en, in die metamorfe toestand zware beproevingen doorstaat, totdat hij, dankzij de godin Isis (ook Tuchè, Fortuna geheten (XI,15)), op grond van inwijding in de mysteriën van Isis, de aloude Egyptische hemelkoningin, weerom in 'n mens verandert.

"*De heilsgeschiedenis, dankzij de genade van Isis, van 'n gevallen wezen*" (D. Robertson / *P.Valiette, Apulée, Les Métamorphoses,* Paris, 1965, t. I, p. xxxiv). Z' n *De Deo Socratis* handelt over het daimonion van Socrates. –

De Platonieker Attikos (+150/200), anti-Aristotelieker, verbond Stoische elementen met Platonisme. - Kelsos (Celsus) schreef +/- +178/180 de eerste frontale kritiek op het rijzende Christendom vanuit 'n dualistisch (de tegenstelling tussen God en materie bena-drukkend) Platonisme.

GW252

Nawerking. –

a/ Behalve de onmiddellijke uitwerking, nl. het tot één gezamenlijk front verenigen van de verwante, anti-sceptische systemen (Stoa, Platonisme, Peripatos vooral),

b/ is te noteren de voorbereiding van de verschillende theosofische of ook 'mystische' syncretisme. Waarover straks.

De XVIII-d' eeuwse Verlichting

Deze kende vele denkers die 'n aan de rationalistische sfeer van die tijd aangepaste eclectische filosofie als de hoogste en vooral meest persoonlijke vrijzinnige denkvorm voorstonden. – 'n Uitloper daarvan is het Eclectisme van V. Cousin (1792/1867), die beweerde dat alle systemen 'geconstrueerd' worden, vertrekkend van voorafbestaande elementen, - elementen die in 'de' (boven ieder individueel-persoonlijk bewustzijn uitreikende) 'rede' thuishoren. Vandaaruit verdedigde Cousin het spiritualisme op eclectische wijze: **a/** Maine de Biran's spiritualisme, **b**/ Duits idealisme (hij bracht het Duitse denken in Frankrijk binnen) en **c/** Schotse Common-Sense - of Gezond-Verstandfilosofie, - drie richtingen die, elk op haar wijze, het moderne scepticisme bestreden, - synthetiseerde Cousin tot 'n religieus rationalisme. - - Wat bewijst dat, mutatis mutandis, de ge-schiedenis zich herhaalt!

Toemaatje. - Omwille van het grote religie- en cultuurhistorische belang, ziehier 'n uittreksel uit *Apuleius' Metamorfosen* (XI, 1/7, waar de verschijning van de hemelkonin-gin Isis beschreven wordt) – Lucius vertelt dat hij, bij volle maan, 's nachts wakker wordt, zich (zevenmaal de kop in de golven duikend, - wat, als aantal, past bij uitstek bij religieuze daden volgens de 'goddelijke' Puthagoras); baadt in de zee en bidt tot Isis als 'regina caeli' (koningin des hemels, - titel die de Litanie van O.L. Vrouw, tussen andere, aan Maria, de moeder van God, geeft):

"(...) Koningin des hemels, of gij nu Ceres (Demeter), Venus (Afrodite) of welke hoge hemelkoningin ook zijt - aldus de gedachte - sta mij bij in het toppunt van mijn armzaligheid, (...) geef Lucius (onderverstaan in metamorfe toestand als ezel) terug aan Lucius (onderverstaan als mens) (,...)".

Opnieuw slaapt Lucius in. "Ternauwernood had ik de ogen gesloten of, uit de zee in haar midden, met 'n aangezicht, boven de golven, dat zelfs voor goden aanbiddelijk is, uitstijgend, verhief zich 'n goddelijk gelaat; daarna, geleidelijk aan, vertoonde zich het hele lichaam. (...) - Volgt dan 'n gedetailleerde beschrijving van de kledij en de sieraden van Isis (vooral de 'mantel van 'n sterk zwarte kleur, schitterend met 'n sombere fonke-ling rond haar schoonvrouwelijk lijf, met de rand en de stof zelf bezaaid met sterren, is onvergetelijk voor Lucius.

Als gestamina (attributen) vermeldt Lucius de Isisratel (rechterhand) en de gouden lamp met dreigende adderkop (linker). Haar sandalen waren gevlochten palmbladeren (overwinningsteken) Zij was geurend van 'Arabische parfums' terwijl zij zei: "Ik kom tot U, bewogen door uw gebeden, (....) als

hoogste van de godheden, (..) eerste der hemelbewoners (…)". Volgt dan de boodschap.

GW253

3.5.3. Hellenistisch - Romeinse (Theosofieën (+250/+600). Inleiding.-

Het begrip 'theosofie' bestaat uit twee elementen 'theos', deus, god, en 'sofia',

sapientia, wijsheid. - Alle religieuze filosofieën - behalve de Scepsis zijn alle Helleense wijsbegeerten dat, behalve de Protosofistiek en, in zekere mate, het Epikourisme, die toch ergens nog 'n theologie kennen, hoe mager ook - zijn wijsheid aan god ontleend op de een of andere wijze. Doch over die brede betekenis gaat het hier niet. –

Is theosofisch ieder stelsel dat 'n theoria, contemplatio, schouwen, van God (in de brede zin) voorstaat, met, in dat schouwen, 'n buiten- en bovennatuurlijke 'kennis' (ook 'n schouwende kennis) van het 'zijn' (alle zijnden, in de universele zin); dit schouwen van God en, in Hem, van de zijnden wordt bereikt door de ontwikkeling van 'n natuur-lijke aanleg aanwezig in ieder mens maar in feite, slechts ontwikkeld bij 'n deel van de mensen. - Zo begrepen is de theosofie 'n stroming die alle culturen kennen. - Doch in de XVIII-de eeuw wordt het woord bijzonder uitgezegd van de 'Illuminés', d.i. de illuminati Germaniae, de leden van het geheime genootschap gesticht door de universiteitsprofessor Adam Weishaupt (1748/1830), die 'n rol speelden in de Franse Revolutie in 'n anarchistische geest (van omverwerping van alle gevestigde machten en van terugkeer naar de 'natuur'); behalve van deze Beierse 'Verlichten' wordt het woord ook uitgezegd van de Martinisten, de leerlingen van Claude de Saint-Martin (1743/1803), de secretaris van Martines de Pasqually (1727/1774), de stichter van 'n soort vrijmetselaarsloge ('Ordre des Elus Co-hens'), op spiritualistische grondslag, maar theürgisch (hoge magie beoefenend - hoge geesten dwangmatig oproepen). –

In de XIX - de eeuw vernauwt de betekenis en wordt zij vooral uitgezegd van de Theosofische Vereniging, gesticht door Mw. Helena Petrovna Blavatsky, 'n Russische aristocrate (1831/1891), begaafd met buitennatuurlijke gaven, en Kolonel Henry Steel Olcott (1832/1907), Ameri-kaans landbouwingenieur en vrijmetselaar. Gesticht in 1875 heeft de Theosofie 'n bewogen verleden ontwikkeld tot op heden (pantheïsme, Hindoeïstische en Boeddhistische

grondinzichten, occultisme, mystiek vormen er kenmerken van). -- De recentere benamin-gen zijn maar soorten van het algemene begrip.

Hellenistische mystiek. –

Met deze naam werkt *J. Rehmke, Gesch. d„ Phil.*, 1959, S. 77, om de theosofieën aan te duiden. - 'Ein Erganzungsstuck zur Skepsist ('n vervollediging van de Scepsis),-zo heet Rehmke deze mystiek.

Inderdaad, *J. Poortman, Raakvlakken tussen Oosterse en Westerse filosofie,* Assen/ Amsterdam, 1976, blz. 146/161 (*De éne waarheid en de grenzen van het scepticisme*), zegt van L. Wittgenstein (1889/1951): "Met al zijn scepsis en met al zijn positivisme komt hij toch ook te spreken over 'das Mystische'. Dit is voor hem 'Unaussprechliches' (o.c.,160). Wittgenstein bewees rationeel dat het irrationele bestond, en leefde, op latere leeftijd, teruggetrokken.

GW254

Dit, deze tweeledigheid 'scepsis/mystiek', kan men maar begrijpen vanuit 'n twee -wereldenleer. Deze werkt met duisternis/licht-tweeledigheid:

a/ het intellectueel-rationele denken, (als ideologie zeker, doch ook als methode) loopt in de Scepsis vast; voor de mystieker is dit de 'nacht' (= duisternis) van de zintuigen en het verstand (men ziet niet meer; het is intellectueel-rationeel 'duister'); daarvandaan het epochè of opschorting van ieder dogmatisch oordeel en de beperking tot het fenome-nale;

b/ doch dit is slechts de negatieve zijde: een of andere (gods)openbaring opent het intellectueel-rationele oog voor het licht; - loopt de natuurlijke rede (en verstand) vast, de buiten- en bovennatuurlijke rede (en verstand) vindt 'n uitweg; blijft het seculaire (aan deze aarde gebonden) denken steken, het sacrale' denken redt zich uit. –

Rehmke wijst op 'n soort 'omslag':

a/ de klassieke mens, vanaf Socrates, is intellectualist in ethisch-politische zaken (dankzij het weten is de deugd mogelijk);

b/ de theosoof (mysticus) is ethicist inzake logica en epistemologie (de deugd is de mogelijkheidsvoorwaarde van het rationele inzicht). – De antieke theosofen drukken dit uit in het koppel 'onrein/rein'. **a**/ het zondige en Godvreemde denken loopt vast in z' n onreinheid (d.i. ethische ontoereikendheid) **b/** het zedelijk verantwoorde en godbevriende denken redt zich uit in z' n reinheid (d.i. ethische ascese en gewetensvolheid). - Feitelijk overdrijft Rehmke: 'omslag' is onjuist; 'wisselwerking' zou beter zijn; want de

theosoof is geen irrationalist: hij blijft de geldigheid, ja, de wetenschappelijke waarde van z' n denkwijze staande houden.

Fideïsme. –

'Fides', geloof, is de wortel van dit woord. Geloof is 'n dogma, bewering inzake meer dan fenomenen, staande houden op grond van vertrouwen in anders dan zuiver verstande-lijk-redelijke gronden; vooral het gezagsargument speelt hier: op gezag (religieus gezag, wetenschappelijk gezag, enz.) neemt men iets aan.

Natuurlijk is er blind geloof en bezonnen geloof: dit laatste werkt met redelijk-verstandelijke argumenten, vooreerst om de geloofwaardigheid van het gezag te staven, dan om de bewering van het gezag te toetsen. – Is theosofie nu fideïsme? Ja en neen: ja, doordat zonder minimaal geloof in **a**/ 'n god, **b/** godsschouwen, c/ zijnsschouwen in god, men nooit theosoof is of wordt; neen, indien dit zou insluiten redevrije 'sprong' van het geloof in het rationeel-duistere domein van de transfenomenale werkelijkheid. Theosofen blijven 'denken'. –

Mystiek. –

'Mystiek' komt van het Grieks 'muein', zich in z'n binnenste terugtrekken, medita-tieve verzonkenheid, die **a**/ 'n afsluiting van de gewone ervaring van de buitenwereld omvat en **b/** 'n opgaan in 'n 'andere' wereld. Het woord 'mystiek' heeft 'n veelvoudig taalge-bruik, dat wij even kort schetsen. **(i)** Twee 'platte' betekenissen: **(i)a**. de sociologische betekenis van 'naïef, behept opgaan in een of andere verwachting' (zo spreekt men van marxistische of nationaal-socialistische 'mystiek');

GW255

(i)b, de seculaire betekenis van 'wereldvlucht'; zoals soort daarvan, de scientistis-che betekenis zoals b.v. *J. Sageret, La vague mystique*, Paris 1920; - deze sciëntist, voor wie de 'wetenschap', (scientia, science) de enige, noodzakelijke en voldoende toegang tot de waarheid is (o.c., 169), betreurt de opkomst van de 'mystische golf' uitgaande**a**/ van de 'wetenschappelijke' filosofie van H. Poincaré (1853/1912), die 'n soort conventionalisme (op afspraak gesteund denken) huldigt inzake wetenschap(mathesis), **b/** van het energetisme van W. Ostwald (1853/1932) en E. Mach (1838/1916), twee empiriocriticisten, die 'n dynamisme aannemen dat 'energie' ziet in stoffelijke en psychische fenomenen (wat ook P. Duhem (1861/1916), met Poincaré 'n wetenschapskritieker, aanneemt) **c**/ van het Bergsonisme (H. Bergson (1859/1941) **d/** van het pragmatisme (W. James (1842/1910)) en **e/** van het

spiritualistisch positivisme van E. Boutroux (l845/ 1921); 'n epistemologische betekenis; wordt 'mystisch' genoemd iedere filosofie die hetzij op intuïtie (aanschouwing) steunt hetzij op 'gevoel' (feeling, extase, enz.) hetzij op alle twee als toegang tot de waarheid – filosofische betekenissen: 'mystiek' is het geloof aan de mogelijkheid en wen-selijkheid van 'n progressieve of abrupte eenwording der menselijke ziel (naar verstand, gemoed, zielelichaam, enz.) met het Hoogste Zijnde (godheid, Drie-eenheid, enz.) zo dat **a**/ 'n type van kennis bereikt wordt dat meer is dan gewoon verstandelijk-redelijk, **b**/ 'n zijnswijze die de 'natuurlijke' overschrijdt en **c/** 'n moraal die de seculaire te boven gaat; -

'Mystiek' wordt natuurlijk ook uitgezegd van onderdelen of aspecten van die één-wording, b.v. van de vervoering 'extase', die er 'n piekervaring van is, zoals de Huma-nistische psychologie dat heet (A. Maslow).

Verwezen zij o.m. naar *J. Hondius, Bewustzijn en topervaring in Hindoeïsme, Boeddhisme en Existentialisme*, Deventer, 1974; *Mouni Sadhu, Konzentration und Verwirklichung (Die besten Methoden zur Erweckung der Seelenkräfte)*, Bern/München/Wien, 1958-1, 1974² (// Concentrations), dat bij W. Atkinson aansluit (en Oosters getint is); - verder *L. Wijnberg / P. Warnaar, Religieuze ervaring in de spiegel van het bewustzijn*, Apeldoorn, 1974; *J. Needle-man, De nieuwe godsdiensten*, Amsterdam, 1975 ('n boek dat de Oosterse religies en de 'mysti-sche' kern van alle religies tracht te schetsen in Zenboeddhisme, Meher Baba, Subud, Krisjamoerti-beweging, Transcendente meditatie, Yoga, Soefireligie, Vedanta, Tibetaanse religie, - Humanistisch mysticisme, allemaal in de USA (sinds de Californische 'mystis-che' revolutie); *D. Schaafsma, Godsdienstig Leven in Amerika*, 's-Gravenhage, 1975 (o.m. over 'n vijfentwintigtal geloofsgemeenschappen).

In deze en dergelijke werken komt iets over van de antieke theosofieën maar op eigentijdse wijze. Natuurlijk is er ook 'mystiek', d.i. eenwording met iets anders dan het Hoogste Zijnde (godheid), - zo b.v. met de 'Natuur' als mysterieus geheel (o.g.v. 'sumpatheia') - men denke aan Levy-Bruhl's primitieven beschrijving ('participation mystique').

GW256

Dat dit ook voor de antieke 'mystiek' zo is, blijkt uit *P. Festugière, La rev. d' Herm. Tr., I (L'astrol. et les sc. occ.)*, 1944, pp. 361/362. –

(A) De 'gnosis', d.i. de mystieke kennis, op grond van unio mystica

(mystische eenwording), **a/** inkeer (in zichzelf), **b/** waarop, in die innerlijkheid, in die 'verzonkenheid', 'god' gekend wordt op 'eenwordende'

wijze, **c/** waaruit dan de een of andere vorm van zijnskennis volgt - b.v. ‘n alchemisch inzicht, ‘n geneeskundig vermo-gen, ’n eredienstverrichting, ‘n (occulte of niet-occulte) wetenschap, ‘n religieuze openbaring, enz.). “Want alle weten wordt in dit éne weten samengevat: wie met God communiceert, put aan de bron zelf waaraan alle waarheid ontspringt.” (o.c., 361). Doch luister nu goed naar wat de eminente geleerde onmiddellijk daarop zegt, als correctief: “Ongetwijfeld vertoont de vroomheid, waartoe (deze half wetenschappelijke half religieuze literatuur) aanleiding geeft, zeer verscheiden vormen.” (o.c., 361) Ziehier de uitleg, die hij geeft: de uitstraling, die van de sterren uitgaat (de astrotheologische variante van ‘god’) worden, desnoods, verpersoonlijkt in daimonische wezens of, ook, in verband gebracht met daimones, die men behoorde gunstig te stemmen door offerriten en gebedsformules;

in andere gevallen worden de ‘astrale’ (d.i. aan gesternten ‘verbonden’ (sumpa-theia)) uitstralingen gehouden voor rechtstreekse uitvloeisels van de ‘Eerste’ (versta: Hoogste) God; in dat geval bestaat de ‘vroomheid’ erin één te worden met die, alom aanwezige Zijnsbron, nadat men het ‘oog’ (d.i. het mystische kenvermogen) van de ziel heeft uitgezuiverd door onthouding, mijding en gewetensvol leven. –

Ad (i): de eerste methode leidt, aldus steller, o.c., 362, tot ‘n demonologie, leer omtrent daimones (het woord ‘duivel’ in onze huidige taal is niet erg geschikt om juist de antieke betekenis weer te geven: de antieken zagen er geen volkomen wezens doch ook niet zonder meer kwaadaardige wezens in),-daimonesleer, waardoor de Hellenistische wereld in feite de archaïsche en primitieve leefwereld deed heropleven.

Ad (ii): de tweede methode met haar vergeestelijking en ethisering leidde, onder sommige oogpunten, tot het Christendom. “Het is niet onmogelijk dat dezelfde heidense zielen afwisselend nu eens de ene, dan weer de andere weg hebben gevolgd, dat zij, na zich te hebben verdiept de grofste magie en haar ‘bewerkingen’, zich verloren hebben, daarna, in liefdesopwellingen voor de hyperkosmische (d.i. de kosmos te boven gaande God. Men stoot in keizer Julianus op zulke disparate dingen.” (o.c., 362).

Besluit: het woord ‘mystiek’ behoort dus te worden bepaald als **a/** inkeer **b**/ om één te worden met ‘n buiten- of bovennatuurlijke ‘Macht’ (numen, heilige instantie), hetzij het hoogste zijnde (de bovennatuurlijke God) hetzij ‘n daimon (de buitennatuurlijke **a/** ‘goden’ en ‘godinnen’ of zelfs **b/** ‘gestorven mensen’ zoals zwaardvechters, heroën, enz.). Het woord ‘theo.sofie’ behoort eveneens in z’ n deel ‘theo-’ zo veelduidig te worden ver-staan.

GW257

Opmerking –

a/ voor de 'technische zijde' van de theosofie, mystiek of hoe men dit nu ook noemen wil, verwijs ik naar *W. Tenhaeff, Het spiritisme*, 's-Gravenhage, 1971-5, blz. 237/252 (*Het meta-organisme*) over het zielelichaam als sensitiviteitsorgaan en blz. 253/277 (*Rond het probleem der uittreding*) over de uittreding d.m.v. het zielelichaam als instrument der theosofische of mystische 'kennis'('gnosis'). Inderdaad, voor zover de antieke theosofie met daimones begrepen als goden (zie hoger blz. *17* over het tweevoudige godsbegrip) of heroën of in ieder geval als 'paranormaal' begaafde wezens in het hiernamaals - te doen heeft, zou zij nu 'spiritisme' (geestenoproeping) heten. –

b/ Voor de technische zijde van de unio mystica met het Hoogste Zijnde, 'n onderdeel der theosofie of mystiek, verwijs ik naar *G. Walther, Phänomenologie der Mystik*, Olten/ Freiburg i.Br. 1955², waar men fenomenologische beschrijving vindt van 'n katholieke mystiekerin m.b.t. haar Godservaring.

- Opmerking.

Hoe gevarieerd 'theosofie' of 'mystiek' kan zijn, blijkt uit *M. Buber, Extatische kon-fessionen*, Berlin, s.d., 'n boek dat in bloemlezingsvorm teksten biedt uit de Indische, Islamitische, Neo-Platonische, Gnostische en Christelijke mystische literatuur; alsook uit *R. C. Zaehner, Mysticism (Sacred and Profane),* Oxford, 1957, waarin natuurmys-tiek, pantheïstische en theïstische mystiek uiteengehouden worden.

Natuurlijk blijft 'n klassieker als *A. Poulain, Des grâces d' oraison (Traité de théologie mystique),* Paris, 1901, nog steeds meer dan aanbevelingswaardig (vooral voor men-sen die de op zich gevaarlijke weg van de theosofie of moderne aanverwante mystiek-vormen willen opgaan). In meer Patristische zin is ook *A. Stolz, Théologie et mystique,* Chevetogne, 1947 (Dt. origineel: Salzburg, 1935) aan te bevelen: men voelt er de ver-christelijking van de antieke theosofieën door.

- Opmerking. –

Het woord 'gnosis' (dat oorspronkelijk 'kennis' betekent, is hierboven reeds gebruikt: **a/** Festugière, o.c., 360, zegt dat dit woord "de kennis van de goddelijke - te verstaan in de hierboven geschetste brede zin van 'buiten- en bovennatuurlijke' geheimen"(wat op 'n verlichting neerkomt, d.i. 'n licht dat uitgaat van de een of andere 'goddelijke' (buiten- en/of bovennatuurlijke) macht), aanduidt, om dit kennistype te onderscheiden van de seculaire,

gewoonlijk 'rationeel' geheten, kennis. **b/** Doch 'gnosis' of beter Gnosticisme betekent ook één stroming uit de veelheid van theosofieën (die 'n theosofisch Christen-dom wilde scheppen doch buiten de Kerk om, ja, tegen de Kerk in). -- Zodat de naam 'gnosis' dubbelzinnig is!

Hellenistisch-Romeins syncretisme.- 'Syncretisme' is eclectisme maar met 'n pejora-tieve noot (nl. het bijeenbrengen van disparate, niet bijeen horende dingen, waaronder minderwaardige, en dit op systeem- of samenhangsloze wijze). Vaak wordt het woord ook gebruikt voor eclectisme op religieus gebied.

GW258

Syncretisme, zoals theosofie en mystiek, kunnen opgevat worden, als *R.J. Zwi Werblowsky, Syncretism, in Encyclopedia Britannica,* 1967, v. 21, p. 565, zegt, als "een onbewuste, natuurlijke ontwikkeling" die men in alle culturen ontmoet. Doch daarop zetten zich drie varianten vast.--

(1) De eerste modieuze vorm

a/ zoals ten tijde van het Hellenisme en het Romeinse Rijk, die sterk de vorm aannam van 'n groeiende overstroming door Oosterse religie van het Westen, of

b/ zoals op onze dagen nu: zegt *M. Eliade, Méphistophélès et l' androgyne*, Paris, 1962, p.7, niet: "A.N. Whitehead heeft gezegd dat de geschiedenis van de Westerse filosofie tenslotte een reeks voetnota's was op de filosofie van Platon. Het is twijfelachtig of het Westerse denken zich in dat splendid isolement (= verzuiling) zal kunnen staande houden. Het moderne tijdvak verschilt daarvoor te veel van de voorgaande tijdvakken: het is gekenmerkt door de confrontatie met 'onbekenden', 'vreemden' en hun werelden, - bevreemdende werelden, die als niet vertrouwd overkomen, exotisch of archaïsch.

De ontdekkingen van de dieptepsychologie evenals het verschijnen aan de horizont van de geschiedenis van niet-Europese etnische groepen vertegenwoordigen daadwerke-lijk de inval van 'onbekenden' in het eertijds afgesloten veld van het westerse bewustzijn. (...) De Westerse wereld is bezig zich radicaal te wijzigen ten gevolge van die ontdek-kingen en ontmoetingen." Een nieuw humanisme (verstaan als paideia, cultuurtype), dat iets anders zal zijn dan het bij ons totnogtoe gekende, is aan het groeien: **a/** oriëntalisme, **b/** religiegeschiedenis, **c/** dieptepsychologie - en wij kunnen er gerust bijvoegen sensitivity training en Beweging van het Menselijk Potentiaal - dat alles behoort verwerkt te worden in 'n eigentijds 'syncretisme' (waarop *M.Eliade*

wijst in z 'n *Occultisme, sorcellerie et modes culturelle*s, Paris, 1976 (Eng.: 1976)). –

De tweede methodische vorm van syncretisme is de geordende wil om, bij culturele confrontaties, waardevolle elementen en aspecten over te nemen of uit te wisselen: de sterkste vorm is b.v. 'n heiden die zich bekeert tot het Christendom, omdat, na rijp overleg, de Christelijke religie hem als de waarheid voorkomt, zonder echter de rest van z' n cultuur over boord te gooien (b.v. door 'n mysteriecultusgebruik 'n Christelijke toepassing te geven). De Jezuïeten-missie in China ging uit van aanpassing aan de Chinese cultuur. De hedendaagse herme-neutiek inzake verkondiging zoekt 'n aanknopingspunt bij de hoorder om, daarvan uitgaand, de Boodschap te verkondigen. –

Bij dat alles vindt 'syncretisme' plaats, dat **a/** niet-bijeen horende elementen **b/** bij-eenbrengt op methodische wijze. Zo voelt men dat in de Hellenistisch-Romeinse periode talloze mensen stelselmatig elementen uitgekozen en bijeengebracht hebben, zonder verdere pretentie. -- De tweede methodische vorm De ideologische sunkrètismos gaat verder: men is ervan overtuigd dat de waarheid, in de synthese zit van diverse elementen; men zoekt, of het nu losjes of stelselmatige is, naar 'n overkoepelende kijk op de veelheid van cultuurelementen. -- De drie vormen lopen gemakkelijk ineen.

GW259

De grote laat-antieke steden zijn de centra van syncretisme bij uitstek. Zo is Alexandreia (Egypte) 'n smeltoven van religieuze en wijsgerige 'synthese': zo is Ptolemaios I Soter (-367/ -282), de eerste Macedonische koning van Egypte (na Alexander's dood),- de stichter van de erediensten van Serapis (Osiris) en Alexander; Ptolemaios, II, Filadelfos (-308/-246), de opvolger van Pt. I, was de schepper van het grootste gedeelte van het wetenschappelijk stelsel van de Ptolemaïsche financiële administratie als 'verlicht monarch'.

Dat belette hem niet de heersersverering, met priesterschap, van Alexander in te voeren en uit te breiden tot 'n groeiend aantal dynastieleden; hij die, op het eiland Faros in de baai van Alexandrië, 'n lichttoren bouwde, hij die het Mouseion en de bibliotheek te Alexandrië bouwde, was tegelijk de beschermer van de zeventig vertalers van het Oude Testament en de fallusvereerder, die 'n rituele fallus van honderdtwintig el lang in proces-sie liet ronddragen en door het volk eerbiedig vereren en in dichtwerk bezingen. –

Te Alexandrië zal ontstaan, vanaf Antiochos van Askalon (+ -68) en Poseidonios van Apameia (+ -50), het Neo-Platonisme, dat *D. Barbadette, Le Neo-Platonisme Alexandrin, in Dictionnaire pratique des connaissances religieuses*, Paris, 1927, t. vV, p. 623, het Alexandrijnse eclectisme of syncretisme heet (waarover straks meer). –

Rome is, na Alexandrië, het tweede grote smeltkroescentrum van religies en ideeën: *H. Pinard de la Boullaye, L' étude comparée des religions, I (Son histoire dans le monde occidental),* Paris, 1929-4, pp. 43/44, vermeldt dat het Mithriacisme (Mithrasverering: Mithras is 'n oude Indo-Iraanse zonnegod, bij de Hellenen reeds gekend t.t.v. Herodotos van Halikarnassos (-484/)), met astrotheologische elementen vermengd via Chaldea (Mesopotamië), te Rome indringt omtrent -60 (onder Pompeius' consulaat ?); dat de Isis-cultus (Isis, 'n Egyptische hemelkoningin, de vrouw van Osiris en de moeder van Horus, - hoofdfiguren uit de oudste Egyptische religie), na wettelijk verboden te zijn in -58, -53, -50, -48, ja, tot onder keizer Tiberius in +19, toegelaten wordt onder keizer Caligula (-37/+41).

De Anatolische moedergodin Kubele (Cybele), de centrale figuur, met Attis, haar jonge gemaal, in Anatolië's vruchtbaarheidsreligie(s), uit Frugië, wordt te Rome inge-voerd in -204, doch pas voor de Romeinen vereerbaar gesteld onder keizer Claudius (+41/ +54).

Onder de Severi (keizers van +193/ +235), worden de Syrische Baäls bijna de over-heersende religieuze figuren (Baäl 'Heer', 'Bezitter' is de naam die in het Oude Testa-ment gegeven wordt aan West-Semietische (Kanaänietische) godheden (met Asjera (= Astarte) als vrouwelijke tegenhanger) die vruchtbaar-heid beheersen). –

Dat Rome ook wijsgerig fusiecentrum is, blijkt wel uit de volgende bladzijden. - Rond +110 schrijft Tacitus (+55/+120), de Grote Romeinse Stoïsche geschiedschrijver, dat te Rome, in zijn dagen, van alle kanten komend en uitgestald; alle 'atrocia' ('wrede dingen) of 'pudenda' schaamtelijke dingen) te zien zijn. (Annal., 15: 44).

GW260

Religies en religieuze heropleving(en) of 'revivals'.-

H. Pinard d.l. Boullaye, o.c., 44/ 45, wijst op het feit dat drie lagen te onderscheiden zijn inzake religie:

(i) aan de basis de lokale of plaatselijke religies

De oerbevolkingen die het Romeinse Rijk uitmaakten, waarin de 'superstitiones', d.i. folkloristische resten van de aloude archaïsche klan- en stamreligies taai naleven.

(ii)a. de politische religies,

die in twee soorten vervallen, **a1**/ de nationale - de volksreligies van de naties waaruit het Romeinse Rijk bestond, en die reeds, op zich, 'n amalgaam (eclecsis, syncretisme, 'synthese') van lokalere religies zijn - en **a2**/ de ene, internationale, algemeen-Romeinse officiële staatsreligie(s) en ook keizerreligies (wat niet helemaal hetzelfde is als Romeinse religies);

(ii)b. - Wat Pinard niet vernoemt - de intellectuelenreligies,

b1/ die van de plaatselijke oerreligieuze tradities verschillen o.m. door de nadruk **1**/ op de 'klassieke' (versta, sedert de Proto-Sofistiek de individuele) mens, **2**/ op 'n soort ethizering (d.i. 'n zedelijke uitzuivering van zgn. immorele (versta: chthonische vooral) en magische (door seculariserende intellectuelen als 'bijgeloof' geduide) elementen en aspecten - dat alles samen heet men 'vergeestelijking' - en

b2/ die van de officiële, politische religie(s) verschillen door het niet-ambtelijk gebondene en door het theoretische. – De keizertijd is 'n tijd van religieuze heropleving. Dat werd o.m. verduidelijkt door *E. Eyben, De religieuze beleving van de jongeman tijdens de Romeinse oudheid, in Onze Alma Mater* (Leuven), jrg. 27 (1973):3 (blz. 172/188) - zie hoger blz. *80* (Euripides' Hippolutos, één voorbeeld van 'mystiek' of 'theosofie') -.

Twee grote lagen zijn te onderscheiden in de 'revival' (om nu 'n eigentijds woord te gebruiken, dat eerder één soort heropleving aanduidt):

religieuze filosofieën, zoals **1/** de Stoa (verheven Godsidee, kosmische religie (astrotheologisch opgevat), hoge plichtsmoraal) **2/** het mystische Alexandrijnse of Neo Pythagorisme (gemeend strenge versterving, gebed, meditatie, liturgie, 'mysterie' ((in)-wijding) en **3** / het mystische Neo- of Alexandrijnse Platonisme (theosofie, 'mysterie' of (in)wijding, magie, wonderen, profetie, wereld- en vooral stof- en lichaamsvreemde ethiek en extase);

mysteriegodsdiensten of mysteriecultussen,

d.i. **a/** door vele antieken min of meer beschreven, **b/** doch pas sedert de Aalstenaar F.Cumont (Aalst, 1888/1947), internationaal gekende specialist der laat-an-tieke religies, vooral het Mithricisme, en R. Reitzenstein, duidelijk afgetekende religie-soort, welke *H. Obbink, Cybele, Isis, Mithras (Oosterse godsdiensten in het Romeinse Rijk*, Haarlem, 1965, als volgt typeert: **a/** in het

kader van 'n naar het esoterische zwemende 'gemeente' (kleine groep), **b/** waarin geen standenonderscheid meer geldt, **c**/ beoefent men theosofie of mystiek (zie hoger), **d**/ gecentreerd rond 'n heilbrenger of heilland, die door z' n dood en verrijzenis, heil brengt aan wie deelneemt aan de 'mysteriën'-liturgie ervan

GW261

Er is over de 'mysteriën' veel geschreven, doch soms uiterst hypothetisch omdat het zwijggebod dat in de mysteriegemeenschappen heerste, veel heeft verborgen. Toch komt naar voren het theosofische karakter en de heilbrengerfiguur, die 'n opkalfatering is van de klan- en stamdema's der archaïsche religies. Vgl. *P.W. Schmidt, SVD, Heilbringer bei den Naturvölkern, in Settimana Internazionale di Etnologia Religiosa, IVa Sessione*, Milano 17/25 sept. 1925, Paris, 1926, pp. 247/261, artikel waarin de befaamde katholieke religiehistoricus naam, taak, astraal-mythologische vormen, verhouding tot het Opperwe-zen (hier is de oermonotheïst aan het woord!), oorsprong en etnologische ouderdom van de heilbrenger kort maar degelijk besproken worden; in hetzelfde verslagboek zij verwe-zen naar *H. Junker, Die Osirisreligion und der Erlösungsgedanke bei den Aegyptern*, ibid., pp. 276/290; naar *B. Allo, Les dieux sauveurs du paganisme gréco-romain*, ibid., pp. 290/304, waar steller besluit:

a/ de goddelijke redders van het oude heidendom verleenden slechts, 'n aards heil, vooral de gezondheid. **b/** De mysteriën en de mystieke religies van het syncretistisch tijdvak verzekerden het heil van de ziel door middel van magische riten of van gnosisvormen, die slechts zeer sporadische zeer slapjes en per ongeluk het zedelijk leven zochten uit te zuiveren. Dit heil was het resultaat van de eenwording met 'n hogere godheid en niet met de tweederangs-figuren der 'lijdende goden". (o.c. 304). *von Glasenapp, De niet-christelijke godsdiensten*, Antwerpen/Utrecht, 1967, blz. 116/118, geeft 'n typologie der Hellenistische mysteriën:

a/ Griekse mysterie-'spelen', De in Hellas inheemse waren: de Eleusinische mysteriën (Dèmèter, Korè, Jakchos), waarin, vanaf keizer Augustus, vele keizers zich lieten inwijden - deze waren in Hellas zeer oud en goed befaamd; de Dionysische mysteriën (vgl. hoger blz. 12/13, in verband overigens met het Orfisme, dat, als mysteriereligie, ook rond Dionusos was gecentreerd als de uit z' n as opstaande heilbrenger); de Sabaziosmysteriespelen, gecentreerd rond Sabazios (Sao(u)azios, 'n Thrakisch - Frygische slangegod, soms met Kurios Sabaoth van de Septuagint (syncretistisch) verward; de Orfische mysteriën, waarover, terloops, hoger, nu en dan (blz. *15, 17, 18* (the(i)osis bij Pythagoras als met Orfisme bekend),

33/34 (Empedokles, *54* (verbannen-zielmythe), *80* Euripides), *175* (Hellenistische Orfische hymniek)), - wat op de grote invloed van de Orfische mysteriën op de Helleense wijsbegeerte wijst; de Samothrakische mysteriën, die rond de Kabieren (chtonische godheden) gecentreerd waren (waarover supra blz. *129, 130*, - Aristoteles en Alexandros waren ingewijd.

b) Oosterse mysteriën uit Anatolië

(Kubele, Attis (haar zoon-minnaar), uit Egypte (Isis, Osiris (ook Serapis of Sarapis geheten sinds de Ptolemaien)) uit Perzië (Mitrhra (s), van wie heiligdommen tot bij Wenen en Frankfurt en zelfs (in 1954) in London ontdekt werden. De Syrische Baals vernoemt steller niet.

GW262

De verhouding tussen de Oosterse en de Helleense mysteriën. –

"De Oosterse mysteriën zullen steeds het meest aan de mysteriën van Demeter ontlenen, wanneer zij in de Griekse wereld zullen binnendringen." Aldus *E. Des Places, La religion grecque (Dieux, cultes, rites et sentiment religieux dans la Grèce antique),* Paris, 1969, p. 307.

Wat ontlenen zij aan de Eleusinische mysteriën? *E. Briem, Zur Frage nach dem Ursprung der Hellenistischen Mysterien,* Lund/Leipzig, 1928, S. 41 zegt dat de Helleense religie de grondvoorraad geleverd heeft voor het Hellenistisch syncretisme. Toch bespreekt hij eerst de Babylonische en de Egyptische mysteriën: "De hoofdtaak van de oude Oosterse mysteriën - de Babylonische en de Egyptische - was dus, zo besluit steller, o.c., S. 46, door 'n daad van eredienst en sacrament waarin de godheid **a/** mimisch-dramatisch vecht tegen de machten van het kwaad en de dood en **b/** deze overwint, het leven in z' n ganse omvang veilig te stellen.

In Babylonië is het daarbij gebleven; men heeft de gedachtegang niet voortgezet en het besluit niet getrokken dat het leven door de mysteriën ook na de dood veilig gesteld wordt, dat het in het hiernamaals voor de deelnemers aan het eredienstfeest beter en gelukkiger zal zijn dan voor anderen. In Egypte met z' n sterke belangstelling voor de dood en het leven na de dood was het daarentegen natuurlijk dat men de gehele opzet zo inrichtte. De tussenschakel was ongetwijfeld de balseming: deze was oorspronkelijk 'n zuiver bewaringsproces van het lijk; zij word echter in de Osiriscultus opgenomen waarin men, behalve de dode mens ook de dode god balsemde. Daardoor droeg men het ganse Osiriscultusdrama op de mens over: zoals Osiris stierf en verrees, zo zal ook de mens die op dezelfde wijze behandeld wordt, dit doen. (...)

Een gedachtegang, die zich tot 'n volledige identificering van de dode (mens) met Osiris ontwikkelde. Voor zover wij echter nu kunnen oordelen, ging men in Egypte niet zover dat men 'n vereniging met Osiris reeds in dit leven als waarborg voor de onsterfelijkheid opvatte zodat men levende mensen de rol van de god in het cultusdrama liet spelen, om reeds in dit leven met hem één te worden en 'n volstrekt zekere basis voor de onsterfelijkheid te verwerven.

Deze stap heeft men in de Hellenistische mysteriën gezet." Het nieuwe van de Hellenistische mysteriën is: "De myst (d.i. inwijdeling in de mysteriën) kijkt niet alleen naar de vechtende god; hij speelt zelf de rol van de god en wordt tot 'n god die de dood overwint." (o.c., 49). De vergoddelijkingsgedachte hebben wij reeds hoger (blz. *18*) gesignaleerd. –

a/ Waarin de sacramentele daad te Eleusis juist bestond, weet men niet meer (omwille van het zwijggebod) - men denkt dat, in de wij.korf, 'n vrouwelijk geslachtsdeel proces-sioneel werd rondgedragen (o.c., 54) –

b/ men is er praktisch zeker van dat de oudste (Myceense) Eleusinische riten vruchtbaarheidsriten waren (van chthonische aard);

c/ ofwel staat vast dat, in de recentere tijden, 'n lotsverbetering na de dood centraal stond.

GW263

E. Dodds, Der Fortschrittsg., 1972 (Eng.), 1977 (Dt), S. 174, zegt dat de Minoërs en Myceners - voor de eigenlijke Hellenen - geen tempels hadden maar **(i)** paleisheiligdommen, zoals in Knossos (waar dus de private kapellen waren der Minoische koningen) en te Eleusis, waar eerst 'n Myceens paleis stond en daarna, op dezelfde plaats, de mysteriënhalle gebouwd werd, "het huis van de koning" geheten, zodat de eerste Eleusinische mysteriën wellicht de private mysteriën waren van 'n Myceense koningsfamilie –

Volgens *Dieterich* en *Körte* zou de sacramentele hoofddaad daarin bestaan hebben dat de myst (= inwijdeling) 'n vrouwelijk geslachtsdeelbeeldje als nabootsing van de moederschoot, uit de sacrale korf nam, het over z' n lichaam liet glijden (om z' n hergeboorte uit de schoot van de Aardmoeder te verzinnebeelden), als tellurische vruchtbaarheidsritus (zie *E. Briem, Zur Frage*, S. 54), - waarbij 'vruchtbaar' breed behoort verstaan, nl. als gericht op de *vruchtbaarheid van iedere inspanning* (niet enkel de planten of dieren- of mensenvruchtbaarheid, die daarin maar één soort, nl. de voortplantingsinspanning, vertegenwoordigt -; De andere cultusplaatsen van Minoës en Myceners waren, aldus Dodds, o.c., 174, bergholen en ommuurde

wijken op bergtoppen (weerom echt archaïsche 'plaatsen' machtgeladen!) - E. Briem, o.c., 55, haalt de Homerische Demeterhymnen (5: 480/ 483 aan:

"Olbios, d.i. zalig, is diegene onder de mensen op aarde die 'tade' (deze dingen) gezien heeft, (nl. de hiëra of heilige zinnebeelden en de ritus waarin ze gebruikt worden; zinnebeeldige ritus, die de godheid zichtbaar tegenwoordig stelt, zodat men, eigenlijk, in en doorheen deze zinnebeeldige ritus (= sacramenteel cultusdrama, de kern van alle 'mysterion', mysterium (in)wijding), de godheid ziet, in haar gevecht met de dood en haar herleving uit de dood, die **a/** hier nauw aansluit bij de lente na de winter - agrarisch – **b**/ maar meer dan dat betekent, nl. het leven in al zijn facetten, ook het hiernamalige leven), zalig die 'deze dingen' gezien heeft: diegene die deze heilige goederen niet bereikt, diegene die ongelukkig is, zal, eens vergaan onder de invloed van de schimmel-vochtige duisternis (d.i. in de onderwereld nooit het lot van z' n gelijken (onderverstaan: die die 'heilige dingen' niet 'zagen') ondergaan". (Vgl. Dodds, o.c., 179).

"Hier hebben wij, in klare taal, de vroegste Europese formulering van 'n religieus dogma, dat 'n lange (indien ook niet precies roemrijke) geschiedenis gehad heeft,- het dogma dat de verlossing in het hiernamaals afhangt van de deelneming aan bepaalde riten in deze wereld. Het gaat minstens op de zevende eeuw voor Christus terug; of het nog verder teruggaat, weten wij op het ogenblik niet (het zou Myceens kunnen zijn; het zou ook 'n product kunnen zijn uit de archaïsche periode van Griekenland).

In ieder geval maakte het Eleusis, gedurende de klassieke en postklassieke tijd, tot één van de grootste religieuze centra van de wereld." Aldus Dodds, o.c., 179/180)). – Overigens, de Demetermythe, met haar dochter Korè, door Hades ontvoerd, gaat ook ver onderwereldverblijf en aardvruchtbaarheid.

GW264

Opm. - Voor de Mithrasmysteriën vgl. *F. Cumont, Les mystères de Mithra*, Bruxelles, 1913[3]; *M. Vermaseren, Mithra, ce dieu mysterieux,* Paris / Bruxelles, 1960; - algemener is *F. Farwerck, De mysteriën der oudheid en hun inwijdingsriten*, I, Hilversum, 1960,- waarin op één hoofdstuk bijzonder gewezen wordt, nl. *Magie en mysteriën* (blz. 2/126): **1/** vaktaal, **2/** voorbereidingen (vegetarisme, geslachtelijke onthouding, enz.), **3**/ kle-ding en maskers **4**/ offers (koeken-, dieren-, bloedoffers, enz.), **5**/ gesproken woorden, **6**/ verrichtingstijd ('s nachts bij voorkeur), - dat alles wijst op magie als structuur van de mysteriën; doch inzonderheid wijzen extase (vervoering (en be-wustzijnsverruiming; vgl. o.c., 127/135) en andere vormen van 'vlottende

aandacht' met de 'vrije associaties' eraan verbonden), visioenen (het 'zien' van de verschijning van de schimmen van afgestorvenen, van daimones, van goden en godinnen) en voorspellingen (profetie in de striktere zin), die met de inwijding, vooral als zij als 'gelukt' kon bestempeld worden, gepaard gingen, op het resultaat der magische handeling en op het 'theosofisch' karakter ervan; zodat steller besluit:

"Uit de gegeven voorbeelden blijkt overduidelijk dat de overeenkomst tussen magi-sche handelingen en mysteriën zo groot is dat wij mogen aannemen dat de magie bij de inwijdingen een grote rol speelde, ja, dat de gehele inwijding in hoofdzaak een magisch proces was, al werden er natuurlijk ook andere elementen in betrokken." (o.c., 114). Het is, meteen, duidelijk dat ook de theosofie "in hoofdzaak" magie was. De structuurgelijk-heid is daarvoor te opvallend. –

Nawerking. –

E. Briem, Zur Frage, S. 67, zegt: "De opvatting dat de deelneming aan het cultus-mysterium aan de mens 'n waarborg biedt voor het eeuwig leven en de vereniging met God, dringt nog meer in het Christendom met z' n van het Jodendom overgenomen sterk eschatologische (d.i. de eindtijd betreffende) inslag door. Want de Hellenistische myste-riën vertegenwoordigen niet het einde van de ontwikkelingsreeks. Die ontwikkeling gaat in het Christendom met z' n op Hellenistische bodem uitgewerkt cultusmysterie door: wel slaat het Westerse Christendom nieuwe wegen in, doch in de Grieks-Orthodoxe kerk leeft het ganse Oosters-Hellenistisch cultusdrama nog steeds verder." - Dom Odo Casel, de grote Benedictijn, heeft zich ooit ervoor ingezet ook bij ons, Westerse kristenen, zoiets als 'n cultusmysterie-opvatting inzake katholieke liturgie e.a. te verspreiden (vgl. *O. Casel, Glaube, Gnosis, Mysterium,* Münster (W.), 1941). Waarover later. –

De menswording van Christus,

als eeuwige Zoon van God, z' n lijden en, dood - nederdaling in de onderwereld - het analogon van de Hades der chthonische Helleense religie -, zijn verrijzenis uit de dood, zijn hemelvaart en de Geestzending als resultaat van dat 'mysteriegebeuren', - dat alles in de liturgie zinnebeeldig (vooral in de consecratie der Mis) tegenwoordig gesteld, is Christelijk cultusmysterie, - aldus E. Briem, o.c., S. 67 - nog steeds zoeken tallozen hulp in hun nood daarin, zegt Briem.

GW265

Apocalyptiek. **–** *S. Aalen, Apocalyptiek, in Bijbels-historisch woordenboek, I,* Utrecht/Antwerpen, 1969 (Dt. orig.: Göttingen, 1962/1966), blz. 94vv. bepaalt 'apocalyptiek' als het letterkundige genre dat, ten dele in de zgn. apocalyptische boeken te vinden is en **(ii)** de denkinhouden die de basis uitmaken van die boeken. Centraal is de openbaring of onthulling door middel van visioenen van goddelijke geheimen omtrent

(ii)a. diachronisch, de structuur van de heelal- en wereldgeschiedenis (oertijd, heilshistorische keerpunten, eindtijd vooral),

(ii)b. synchronisch, de rol van de godheid, de 'engelen' (goede geesten) en 'demonen' (kwaadaardige geesten) en andere soms vaag omschreven 'machten' die in het heelal en de menselijke wereld actief zijn, - de twee werelden, deze wereld (de seculaire zijde van het bestaan) en de andere wereld ('hiernamaals'),

(ii)a/b. vooral de algemene en particuliere of zelfs individuele 'eschatologie', beter geheten 'oordeelsleer', die de hiernamalige gevolgen van het ethisch goede (beloning) of ethisch slechte (straf) op deze aarde verduidelijken (hemel-hel).

S. Aalen zegt dat vele religies dergelijke openbaringen kennen, doch dat 'n 'Apocalyps' omtrent de eindtijd zeldzaam is. –

Het denken in 'wereldperiode(n)'. **–**

'Wereldperiode' is hier niet algemeen doch specifiek religieus gebruikt, nl. voor religieus verstane wereldtijdperk(en). – De Hellenen kenden, sinds *Hesiodos van Askra* (-80/-700) - zie blz. 9 supra over de mythische theologen -, in z' n *Werken en dagen*, metalliek verzinnebeelde 'wereldtijd-perken', nl. het gouden (paradijselijk, onder Kronos verwezenlijkte), het zilveren (met ziekte, veroudering, kommer, arbeid), het bronzen en het (huidige) ijzeren tijdvak (dit laatste met z' n 'doos van Pandora', waarin alle 'kwalen' staken doch niet zonder de 'elpis' of hoop).

Hesiodos wenst (vv. 174vv.) geboren te zijn ofwel voor het huidige ijzeren ofwel na het huidige ijzeren tijdvak, zodat er van kringloop (kuklos, cyclische zienswijze) sprake is. -- In Iran kende men eveneens vier metalliek aangeduide wereldrijken alsook vier perioden van drieduizend jaar; in Indusland kende men ook kringlopige perioden; ook bij Chaldeeën (Mesopotamië) sprak men van tien oudvaders voor de zondvloed en verschillende perioden erna (tot Alexander de Grote en tot het wereldeinde). –

Het jodendom kent o.m. vier wereldrijken (in horens, metalen, dieren verzinne-beeld (zo *Dan 2: 38/43*), jaarweken en 'jubileeën' (zo *Dan 9:24*), enz. Het Nieuwe Testament beperkte zich nogal tot twee 'wereldtijdperken', deze 'wereld' en de 'komende' wereld (*Mt 12:32*, waar zonde tegen de heilige geest

als niet vergeven noch in deze noch in gene wereld ter sprake komt). De Kerk, b.v. bij monde van St. Augustinus en Bossuet, spreekt ook van wereldperioden: zo is in De civitate Dei ook sprake van 'n goddelijk en 'n aards 'wereldrijk'. -- Het denken in 'aniones'(eonen, 'eeuwen' of 'eeuwigheden'). -- Dit woord betekent iets analoogs aan 'wereldtijdperk', doch **1**/ ver of **2**/ langdurig en dit in de buitengewone graad (buitengewoon ver of langdurig).

GW266

M. Rissi, Eon, in Bijbels-historisch woordenboek, II, Utrecht/Antwerpen, 1969, blz. 11/12, zegt dat in het Oude Testament, drie varianten zijn van deze grootschalige wereld(tijdperk)en

a1/ buitengewoon ver in het verleden (de oertijd, 'in den beginne'; zo Gen 6:4 over de Nefilim ('reuzen') die 'in die dagen' op aarde leefden),

a2/ buitengewoon ver in de toekomst (zo *Gen. 13;15* over het land dat Jahweh geeft aan Abraham en 'z 'n nageslacht voor altijd') of

b/ buitengewoon langdurig; ('eeuwig', - zoals in *Gen 21:33*, waar Abraham 'n tamarisk plant te Bersabee en daarbij de naam van Jahweh de 'eeuwige' God, aanriep).

In het Jodendom, met name z 'n apocalypsen en z 'n wijsheidsboeken, krijgt het woord 'eeuw' (eon) de bijbetekenis van hiernamalig of komend, gesteld tegenover 'deze' wereld.

In het Nieuwe Testament komen die Oud-Testamentische en Joodse betekenissen terug; zo b.v. als men spreekt van 'eeuwig' (aionisch) leven (d.i. hiernamalig leven); ook de leer van de twee eonen of eeuwen (of werelden), ontwikkeld in het Jodendom, vanaf de eerste eeuw voor Chr. (zie hierboven zo-even), komt voor (de tegenwoordige en de komende of toekomstige 'eeuw' ('wereld').

Opmerking. - Er is ook 'n Gnostische betekenis, die in de Bijbel praktisch niet voorkomt, nl. eon als verpersoonlijking (hypostaziëring); beter hete men ze 'eonwezens'.

Genesis en soorten 'apocalyptiek'. –

Na deze uitweiding over het wereldhistorische denken kan men nu begrijpen wat volgt.

(1). De Joodse apocalyptiek.- Vanaf +/- -200 tot +/- +200 bloeit de Joodse apocalyp-tiek. Toch zijn er oudere voorbeelden: *Jes. 24/27* (over het oordeel van God met vernie-tiging, messiasgeloof, triomf), *Jes. 65/66* (einde van het boek); *Ezek. 37/48* (dat begint met het visioen der dorre beenderen). –

a/ Deze literatuur is Profetisch (en zet de Israëlitische profetieën voort)

b/ toch zijn er niet-Israëlitische elementen en aspecten en bevreemdende ook (zo geheimzinnige beelden, getallen-'mystiek'; zo ook visioenen; of zgn. 'testamenten' van 'wijzen' ('profeten', 'zieners') uit de oertijd, aan wie zij toegeschreven worden, Henoch b.v.) De Sitz im Leben (situatie van waarin deze wijze van spreken en vooral schrijven begrijpelijk wordt) is de moeilijke tijden die men beleeft.

- Hellenistisch-Joods

zijn de Sibyllijnse orakels (godsspraken), op naam van de zgn. Sibylle (waarzegster, zienster), die men op verschillende plaatsen signaleert, gezet en die de gang van de geschiedenis beschreven - teksten waarvan Joden doch nog meer christenen gebruik maakten om hun geschiedfilosofie in Hellenistische middens te verkondigen. Hoofddenkinhouden zijn:

a/ verdediging van Bijbels monotheïsme tegen afgoderij;

b/ aanzegging van het grote wereldoordeel op het einde der tijden (met paradijs dat daar op volgt)

GW267

Religies en religieuze heropleving(en) of 'revivals'. –

H. Pinard d.l. Boullaye, o.c., 44/ 45, wijst op het feit dat drie lagen te onderscheiden zijn inzake religie: aan de basis de lokale of plaatselijke religies van de oerbevolkingen die het Romeinse Rijk uitmaakten, waarin de 'superstitiones', d.i. folkloristische resten van de aloude archaïsche klan- en stamreligies naleven met 'n aartstaai leven; **(ii)a**. de politische religies, die in twee soorten vervallen,

a1/ de nationale - de volksreligies van de naties waaruit het Romeinse Rijk bestond, en die reeds, op zich, 'n amalgaam (ekleksis, syncretisme, 'synthese') van lokalere religies zijn - en

a2/ de éne, internationale, algemeen-Romeinse officiële staatsreligie(s) en ook keizerreligies (wat niet helemaal hetzelfde is als Romeinse religies);

(ii)b. - wat Pinard niet vernoemt - de intellectuelenreligies) **b1**/ die van de plaatselijke oerreligieuze tradities verschillen o.m. door de nadruk **1/** op de 'klassieke' (versta, sedert de Proto-Sofistiek de individuele) mens **2/** op 'n soort ethisering (d.i. 'n zedelijke uitzuivering van zgn. immorele (versta: chthonische vooral) en magische (door seculariserende intellectuelen als 'bijgeloof' geduide) elementen en aspecten - dat alles samen heet men

'vergeestelijking' – en **b2/** die van de officiële, politische religie(s) verschillen door het niet-ambtelijk gebondene en door het theoretische.

De keizertijd is 'n tijd van religieuze heropleving.

Dat werd o.m. verduidelijkt door *E. Eyben, De religieuze beleving van de jongeman tijdens de Romeinse oudheid, in Onze Alma Mater* (Leuven), jrg. 27 (1973): 3 (blz. 172/188) - zie hoger blz. *80* (Euripides' Hippolutos, één voorbeeld van 'mystiek' of 'theosofie') -.Twee grote lagen zijn te onderscheiden in de 'revival' (om nu 'n eigentijds woord te gebruiken, dat eerder één soort heropleving aanduidt): religieuze filosofieën, zoals **1/** de stoa (verheven Godsidee, kosmische religie (astrotheologisch opgevat), hoge plichtsmoraal), **2**/ het mystische Alexandrijnse of Neo-vthagorisme (gemeend strenge versterving, gebed, meditatie, liturgie, 'mysterie' ((in)wijding) en **3/** het mystische Neo- of Alexandrijnse Platonisme (theosofie, 'mysterie' of (in)wijding, magie, wonderen, profetie, wereld- en vooral stof- en lichaamsvreemde ethiek en extase); de 'mysteriën', mysteriegodsdiensten of mysteriecultussen, d.i. **a/** door vele antieke schrijvers min of veer beschreven, doch pas sedert F. Cumont (1868/1947), de te Aalst geboren internationaal gekende specialist der laat-antieke religies, vooral het Mithricisme, en R. Reitzenstein, duidelijk afgetekende religiesoort, welke *H. Obbink, Cybele, Isis, Mithras (Oosterse godsdiensten in het Romeinse Rijk,* Haarlem, 1965, als volgt typeert:

a/ in het kader van 'n naar het esoterische zwemende 'gemeente' (kleine groep),

b/ waarin geen standenonderscheid meer geldt,

c/ beoefent men theosofie of mystiek (zie hoger).

d/ gecentreerd rond 'n heilbrenger of heiland, die door z' n dood en verrijzenis, heil brengt aan wie deelneemt aan de 'mysteriën' - liturgie ervan.

GW267

-- De oudchristelijke apocalyptiek. –

Deze vormt de achtergrond van Jezus' optreden en verkondiging: Hij gaat uit van de twee 'eeuwen', deze en de komende; ook gaat Hij ervan uit dat 'het einde' nadert. Hij beschouwt zich als de 'Mensenzoon', die het 'Koninkrijk van God' verkondigt ja, inzet (*Dan 7*). – Zo de synoptische 'apocalyps' van *Mk. 13: 4vv.*: "Toen Jezus daarop de tempel verliet, zei een van z' n leerlingen tot Hem: 'Zie, Meester, welke stenen! Welke gebouwen. Jezus zei tot hem: "Ziet gij al die grote gebouwen? Welnu, er zal geen steen op de andere blijven, maar alles zal worden verwoest! En, toen Hij, op de Olijfberg, tegenover de tempel zat, ondervroegen Petrus, Jakobus, Johannes en Andreas hem afzonderlijk: 'Zeg

ons wanneer zulks zal gebeuren en wat het teken zal zijn van het feit dat dit alles zal vervuld worden."

Daarop begon Jezus hun te zeggen: "Pas op dat niemand u misleidt! Want velen zullen in mijn naam optreden en beweren dat ik het ben. En zij zullen er velen misleiden. En, wanneer gij zult horen van oorlogen en oorlogsgeruchten, schrikt er niet van, want dit moet wel allemaal gebeuren, maar het is het einde nog niet. Volk zal opstaan teken volk, rijk tegen rijk: er zullen aardbevingen zijn en hongersnood, hier en elders. Maar dat is allemaal pas het begin van de weeën." Tot daar dit fragment uit de synoptische apocalyps (om de zgn. 'tekens' van de eindtijd even te schetsen).

(2) De thematiek van de apocalyptiek. –

S. Aalen vat ze onder drie hoofdingen samen. –

a/ Synchronisch: 'n heelalbeeld met vooral de troon van God, (in de hemel, ja, de hemel zelf), als zinnebeeld van Gods werkdadige uitoefening van z' n koninklijke macht in de schepping, omgeven van z'n hemelse hofhouding - men denke aan *Dan 7:9vv.*, waar sprake is van de hoogbejaarde (oude van dagen); men denke aan de mensenzoon (waarmee Jezus zich vereenzelvigt) als eindtijdrechter -; datzelfde heelal, met z' n onderdelen ('n fysiek of kosmologie), met z' n gesternten en weerfenomenen, met z 'n (desnoods zeven) hemelen, z 'n aarde en z 'n onderwereld, wordt in visioenen en 'openbaringen' allerhande (stemmen die spreken b.v.) geschetst.

***b/ Diachronisch* 1/** overzicht van de heilsgeschiedenis, vooral de eindtijd, met z'n aardse en z'n hiernamalige (hemelse of helse 'rijken' (wereldtijdperken, eonen), die hetzij tegenover elkaar gesteld worden hetzij geharmonieerd; **2**/ daarin krijgt de zgn. eschatologie, beter geheten oordeelsleer 'n groot aandeel: zoals in de mysteriën krijgt het nadoodse bestaan 'n bijzondere belangstelling: hemel, hel, na de dood of na het wereldoordeel, als beloning of bestraffing, met 'n tussenfase tussen individuele dood en algemeen wereldoordeel, - dat alles wordt in visioenen en andere mededelingen geschetst. Zoals *D. S. Russell, Apocalyptic Literature, in. Enc. Britann., 1967*, 2, pp. 112/115, zegt, zijn het *Boek Daniël* en de *Apocalyps* (Openbaringsboek) van Johannes twee typische werken die zo 'n schetsen geven.

GW268

- D.S. Russell, a.c., karakteriseert de apocalyptische literata als volgt: Sitz im Leben is vooral de vervolging en de troebele tijden waarbij het volk (Joden, Kristenen, Hellenistische Joden en/of Kristenen zeer belangstellende lezers waren van dergelijke literatuur; de stellers verdwijnen achter 'uitverkorenen'

(Adam, Ezra, enz.), aan wie God openbaringen van goddelijke geheimen had medegedeeld en die nu ruchtbaar gemaakt worden, nu de tijd van de verwezenlijking ervan daar is (pseudonieme literatuur);

c/ de aard van die boeken is 'esoterisch' (langs buiten- en bovennatuurlijke weg (visioenen, dromen, vervoeringen, audities, vertolkingen) vernomen; de taal ervan is sterk zinnebeeldig (symbolisch): dieren staan voor mensen, volkeren; sterren staan voor gevallen engelen, enz.

Opm. - Het Zoroastrisme (Zarathoestra-religie in Iran) heeft blijkbaar z' n stempel gedrukt op de Bijbelse en Para-bijbelse apocalyptiek (wat op zich 'n vorm van syncretisme is).

Besluit.- De vergelijking tussen **a/** de Hellenistische mystiek, mysteriën en theosofieën, enerzijds, en **b/** anderzijds, de Bijbelse apocalyptieken (Joods en Christelijke): **1/** maakt duidelijk dat 'n structuurgelijkenis aanwezig is: hetzelfde heelalbeeld, hetzelfde geschiedenisbeeld, dezelfde nadruk op het oordeel (eschatologisch aspect); dezelfde buiten- en bovennatuurlijke kenbronnen. **2/** Doch deze identiteit is niet volledig: het zich scherp afzettende monotheïsme, het moralisme (de sterke nadruk op zedelijk hoogstaand leven) en wellicht nog het meest het messianisme (het geloof in de heilshistorische rol van 'redder', gespeeld door de Messias),- deze drie kenmerken zonderen de Bijbelse apocalyptiek of van het Hellenistische syncretisme met z' n mystisch-mysterische theosofie. –

Men vergete ook niet dat eerst het Alexandrijnse, daarna het Romeinse rijk het gemeenschappelijk kader (Sitz im Leben) vormden van de twee.

Nawerking. –

Twee moderne bedrijvigheden zetten vooral de apocalyptiek al speciale uitwerking van de profetie voort:

a/ het grondslagenonderzoek der geschiedschrijving, zoals b.v. *G. Harmsen, Inleiding tot de geschiedenis*, Baarn, 1968, dit biedt;

b/ de geschiedfilosofie, dit tweede type van bezinning op de geschiedschrijving, die de filosofische methoden die in de geschiedschrijving en in het grondslagenonderzoek ervan aan het werk zijn, blootlegt; zo *W. Dray; Philosophy of History,* Englewood Cliffs, N. J., 1964 (als algemeen overzicht); *R. Lavollée, La morale dans l'histoire (Etude sur les principaux systèmes de philosophie de l' histoire depuis l'antiquité jusqu'a nos jours*), Paris, 1892 (nog steeds de moeite waard, o.m. over G. Vico (1668/1744)); *J. Daniélou, Essai sur le mystère de l' histoire,* Paris, 1953; *K.Löwith, Wereldgeschiedenis (wijsgerig en bijbels gezien),* Antwerpen, 190; *H.Butterfield, Christianity and History*,

London, 1950. - Daarbij valt op te merken dat niet zozeer het oude Hellas maar de Bijbelse openbaring het historische denken' begunstigde.

GW269

3.5.3. De theosofische baanbrekers (-50/+250).

De theosofiën vervallen in twee grote types, de baanbrekers, en de eigen lijke Neo-Platoniekers. Daarom de twee volgende hoofdstukken. -- Aangezien de baanbrekers uit twee - drie verschillende middens stammen, behoort men ze in te delen in **a/** heidense theosofen (Hermetiekers, Neo-Pythagoreeërs en Midden-Platoniekers (die Pythagoreïze-rende tendens vertoonden; zie hoger blz. *262*); **b/** Bijbelse theosofen (Joods-Alexandrijnse theosofen met Filon de Jood als hoofdfi-guur) en Gnostisch-Manicheïsche theosofen).

(I)a. De heidense theosofische baanbrekers.-

Als algemeen gedachtegoed kan men aangeven: dualisme dat 'n interval aanneemt tussen God, met z' n goddelijke ideeën (die men vereenzelvigt met de Pythagoreïsche getalvormen en met de Platonische ideeën), enerzijds, en, anderzijds, de stof. Deze twee staan tegenover elkaar **a/** als goed en kwaad, **b**/ als licht en duisternis (daarvandaan de naam 'lichtmetafysiek', zie hoger blz. *99* en *102* over Platon), **c/** als heil en onheil; - tussen deze twee uitersten in staan vooreerst tussenwezens (vooral de astrale 'goden' en/of demonen), dan de mens); ethisch is men op mystiek (en mysteriereligie) gericht.

(I)a1 Het Hermetisme.-

Hermetisme is de strekking die men terugvindt in het Corpus Hermeticum. Zij is één der vele vormen van theosofie, toegeschreven, zoals het toen de gewoonte was, aan een of ander Oosterse godheid, profeet of magiër. Hier wordt Hermes Trismegistos genoemd als de bemiddelaar van openbaringen. Het epitheton 'trismégistos' (driemaal zeer groot) is eigen aan Egypte als epitheton van 'n godheid (âa âa = megas megas).

Hermes, op zich één der jongere goden van het Helleense pantheon (in feite één der meest archaïsche), werd, mettertijd 'vermengd', (vereenzelvigd) met de Egyptische god Thot (wat reeds door Herodotos van Halikarnassos (-484/-424) (vgl. blz. *41* supra) werd vastgesteld. De Hermes van de verzameling geschriften van mystische aard onder die naam heeft te zien met de Helleense god, maar met wat Hellenen, in Egypte, vooral te Alexandrië, aan Thot-Hermes toeschreven, vooral vanaf de derde eeuw voor Chr. (aldus *P. Festugière, La rev. d' Herm. Tr., I,* Paris, 1944, pp. 67, 88).

De werken dateren van de derde eeuw voor Chr. en later, zijn groot in aantal en bestrijken ‘n breed veld van domeinen; zij vertegenwoordigen de levende religie van volksmensen en ontwikkelden van het Romeinse Imperium, vooral in Egypte maar ook elders. –

De rol van Thot (Hermes). –

Deze is drievoudig: **a/** ofwel ontvangt Thot in droomvorm (onirische openbaring) ‘kennis’ (gnosis) van de hoogste waarheden omtrent God, menselijke ziel en fusis, vanwege de Nous (Intellectus, Verstand), d.i. de Allerhoogste God; **b**/ ofwel daalt dezelfde Thot op aarde als profeet van zo-even genoemde waarheden om ze aan leerlingen door te geven (zo b.v. aan Asklèpios, Tat, koning Ammon), **c/** ofwel treedt Isis, door Thot onderwezen, op als doorgeefster aan haar zoon Horus van dezelfde waarheden.

GW270

Zoals gezegd is de inhoud, van de geschriften (= openbaringen):

a/ theologisch, kosmogonisch (de fusis in haar ontstaan), anthropogonisch (de menselijke fusis in haar ontstaan) en eschatologisch (de gevolgen van het menselijk gedrag in de komende aion (‘eeuw’); maar die inhoud is meer dan dat:

b/ de ethiek (gedrag bepaalt gnosis; dus, juist gedrag veroorzaakt gnosis) is belangrijk in de openbaringen; behalve dat, worden alle menselijke wetenschappen geopenbaard, de occulte (astrologie, alchemie (zie blz. *170/173* supra), magie, iatromathèmatikè (d.i. occulte geneeskunde), enz.) en de niet occulte (fysiek, astronomie, fysiologie, psycho-logie, enz.).

M.a.w. het is het programma dat - supra blz. *7/8* (de zes betekenissen van fusis) en blz. *9* (wijsbegeerte, godgeleerdheid en vakwetenschappen) - geschetst werd als het thema van de Helleense filosofie. Alleen de kenbron is bijzonder, nl esoterisch-apocalyptisch, wat aansluit aan de transrationele betekenis van fusis. Zoals P. Festugière, o.c., 63, niet zonder ergernis zegt: de sofos, sapiens, de wijze die hieruit te voorschijn komt, is ‘n Doktor Faust (J. W. Goethe), ‘le maître ès sciences occultes’. –

Het ‘zien’ van ‘god’. – De gelovige massa van de late oudheid zag in de godheid nabije, machtvolle, red-dende en genezende ‘mensen’ van ‘n hogere orde, die te bereiken waren door in hun tempel binnen te gaan of door gewijde voorwerpen die met hen in verband stonden (‘sumpatheia’), te manipuleren.

De gelovige massa geloofde aan dromen of visioenen waarin 'goden' verschenen: in de eredienstplaatsen waar de 'incubatio' (d.i. de 'heilige' slaapt op 'n gewijde plaats met het oog op 'openbaringen') geschiedde, werd men door b.v. Asklepios, de genezende god, 'bezocht'. –

P. Festugière o.c., 51, zegt: "De Christenen deelden op dat punt het gevestigde geloof". Om niets te zeggen over het Nieuwe Testament, stelt men vast dat de populairste geschriften van de Christelijke letterkunde van de eerste eeuwen –

Pastor Hermae, de Martelaarsacten, de apocriefe (niet publiek door de Kerk als geïnspireerd aanvaarde) Handelingen van Apostelen, - later, de Heiligenlevens - vol zijn van droomvisioenen waarin God (of 'n engel) verschijnt als genezer, openbaarder of raadgever."

Deze tekst van Festugière bewijst dat men de apocalyptiek niet van de theosofie behoort te scheiden (wel te onderscheiden!). -- *Plutarchos van Chaironeia* (+45/+125), de hoger vernoemde theosofische Midden-Platonieker, in z' n *Over Isis en Osiris*, 'n werk opgedragen aan 'n vrouw die 'n ingewijde was, zegt: "De drang naar de godheid is de drang naar de waarheid, vooral naar de waarheid omtrent de goden; die drang is 'n verlangen, voor hetwelk de studie en het speurwerk gelijken op het in handen krijgen van gewijde voorwerpen. Die geestesarbeid is nogal wat heiliger dan alle rituele zuivering of alle sacristiezorg en hij is niet de minst dierbare voor de godin, **a**/ die gij boven alles vereert, **b/** die wijs is en wijsgerig en **c**/ van wie de naam zelf schijnt aan te duiden dat het weten en de wetenschap met haar bijzonder samengaan,

GW271

aangezien zij, in het Grieks, Isis heet (...). Zij verzamelt, ordent en geeft door de hiëros logos, de heilige mededeling, aan diegenen die ingewijd zijn in de theiosis, de vergod-delijking, d.i. die kunst die de ontucht en de genotzucht vervangt door 'n leven van beheersing en door het zich onthouden van overvloedig eten en van vleselijke genietin-gen, - die ons went aan het verdragen van de ruwheid en de strengheid van de godsdienst, die uitmondt in de kennis van de Eerste God, de Opperste Heer, de Denkinhoudelijke, - Hem te zoeken, door zich dichtbij haar te houden, door met de heer in haar intimiteit te leven, - daartoe spoort de godin (Isis) aan."(P. Festugière, o.c., 34).

Voorbeeld van 'n godsschouwen.

P. Festugière, o.c., 55/56, geeft het verslag van de droom van farao Nektanebo (s) II (-359/-341), de laatste van de dertigste dynastie. “Van (de hand van) Petèsis, de hiërogliefengraveerder aan koning Nektanebo(s).-Het jaar zestien van Farmouthi, de 24-ste dag, rond het 22 -ste uur - vlg. Festugière: 5/6.07.-343 -, volgens de natuurlijke orde de eerste dag van de volle maan. Gedurende z’ n verblijf te Memfis vraagt koning Nektanebo(s), na ‘n offervoltrekking, aan de goden hem de toekomst te openbaren: hij had de indruk in ‘n droom ‘n boot van papyrus - wat men, in het Egyptisch, ‘rômps’ heet - te zien die het anker wierp te Memfis.

Op de boot bevond zich ‘n grote troon; op de troon zat de heerlijke weldoenster die de vruchten der aarde schenkt, Isis, koningin van de goden. Alle goden van Egypte stonden bij haar, rechts en links van haar. Welnu, één onder hen schrijdt naar het midden toe - z’ maat was, naar ‘s konings schatting, eenentwintig elleboogslengten - het was, met z’ n Egyptische naam, Onouris, in het Grieks Ares. Hij werpt zich met z’n buik op de grond en zegt:

‘Kom tot mij, godin der goden, - gij, die ‘n onmetelijke macht bezit, - die heerst over alle dingen in de wereld en die alle goden uitredt, Isis, wees mij gunstig, luister naar mij! Zoals gij het bevolen hebt, heb ik deze streek op onberispelijke wijze gaaf en gezond gehouden; en toch: terwijl koning Nektanebo(s) voor mij alle mogelijke zorg draagt, heeft Samaûs, die gij zelf hebt belast met het ambt van hogepriester, mijn heiligdom verwaarloosd en mijn bevelen weerstaan. Ik ben uit m’n eigen heiligdom uitgesloten en de werken in het aduton (d.i. dat gedeelte van de tempel dat verboden is voor ongewijden) blijven maar half afgewerkt omwille van de kwade wil van de opperpriester. Op deze verklaring gaf de koningin der goden geen antwoord. –

De vorst, na dit visioen gehad te hebben, werd wakker en hij beval, in alle haast, ‘n bode te zenden naar Sebennutos (‘n stad in Egypte) tot bij de hogepriester en de profeet van Onouris. Toen beide boden terug aan het hof voor de koning stonden, vroeg hij hun welke werken aan de gang waren in de tempel, Fersos geheten.

Zij zeiden: ‘Alles is afgewerkt, behalve de ingriffing van de gewijde letters op de stenen gebouwen.’ (Wat de vorst deed afwerken.)”

GW272

- ***Tweede voorbeeld van godsschouwen.***- Het visioen van de arts Thessalos. (Indien het over Thassalos van Tralleis gaat, dan dateert deze tekst van de eerste eeuw na Chr.). “Thessalos aan Caesar Augustus, heil!

Velen hebben gedurende hun leven getracht, (…), het geheim van vele wondervolle dingen te openbaren, doch niemand onder hen heeft ooit z' n opzet kunnen uitwerken omwille van de noodlottige duisternissen die z' n geest benevelden. Ik ben dus, zo te zien, de enige onder al degenen die bestaan hebben sedert het begin der tijden, die 'n wondervol betoog heeft opgesteld. Inderdaad, ofschoon ik 'n taak op mij genomen had die de grenzen van de menselijke krachten te boven gaat, toch heb ik ze kunnen bekronen met de voleinding die erbij paste, - echter niet, weliswaar, zonder veel beproevingen en gevaren". –

Daarna schetst Thessalos z' n studies (grammatika in Asia; filologie, in Alexandrië (zie blz. 162 supra, onderaan)).- "Ik was ook ononderbroken bezig met de lessen van de dialectische geneesheren (zie hoger blz. *250*: wellicht de 'dogmatische' geneeskunde), want ik brandde van 'n ongelooflijke drift voor deze wetenschap. Welnu, aangezien het ogenblik gekomen was, voor mij, om naar huis terug te keren want ik was reeds voldoende gevorderd in de geneeskunde, - hield ik er mij mee bezig de bibliotheken af te lopen op zoek naar wetenschap: ik vond er 'n boek van Nechepso, waarin tachtig wijzen van behandeling van het hele lichaam en iedere ziekte volgens ieder teken van de Dierenriem door middel van gesteenten en planten (vgl. supra blz. *170* en *172*) te vinden waren. Ik stond verstomd van de wondervolle omvang van de hele opzet.

Doch ogenschijnlijk, kwam dit neer op ijdele rook van 'n koninklijke verwaandheid: want, hoe ik ook trachtte de helische-hèliakos, d.i. wat tegelijk met de zon opstaat en ondergaat, nl. 'n hemellichaam-pil, voorgestaan door steller, te bereiden, ik mislukte in al de gevallen waarin ik het op de ziekten uitprobeerde. Deze vergissing kwam mij erger voor dan de dood (…). Ik kon dus niet te Alexandrië blijven omwille van de spotlach van mijn collega's. (…).

Ook doorliep ik heel Egypte (...), vast besloten indien ik mislukte, dit leven te verlaten door zelfmoord. Welnu, aangezien mijn ziel mij voorspelde, zonder ophouden overigens, dat ik ooit contact zou krijgen met de goden, hief ik de handen ononderbroken ten hemel, om de goden te smeken, mij, door 'n visioen in mijn droom of door 'n ingeving uit den hoge, een of andere gunst van die aard toe te staan, waarop ik kon groot gaan, wanneer ik, blij, naar Alexandrië en mijn vaderland terugkeerde.

Ik kwam te Diospolis (Thebe) aan, nl. de oudste hoofdstad van Egypte, die 'n menigte tempels bezit en ik vestigde mij daar. Daar waren immers priesters die op de hoogte waren van de letterkunde en onderlegd in menige wetenschap. De tijd ging voorbij; mijn vriendschap t.o.v. die priesters nam

gedurig toe; ik vroeg hen, op zekere dag, of er van de doeltreffende kracht van de magie nog iets overschoot. Ik stelde vast dat de meesten

GW273

verontwaardigd waren omwille van mijn overmoed inzake dergelijke verwachtingen. Toch was er één onder hen - hij boezemde mij vertrouwen in omwille van de ernst van z 'n zeden en z 'n hoge ouderdom - die mijn vriendschap niet teleurstelde. Hij verzekerde mij dat hij de macht bezat om visioenen op te roepen door middel van 'n kom met water gevuld - dit is lekanomanteia, bekkenwaarzeggerij (lekanè, bekken, kom), lekanomantie. –

Ik nodigde hem dan ook op ' n, wandeling uit met mij in het verlatenste stadsgedeelte, zonder hem te zeggen wat ik wenste. Wij kwamen zo tot aan 'n bos, badend in 'n diepe stilte: daar wierp ik mij ineens met m 'n aangezicht tegen de grond en, fel wenend, hield ik z 'n voeten in 'n omarming. In zijn ontzetting omwille van dit onverwachte optreden, vroeg hij mij naar de reden van mijn daad: ik zeg hem dat mijn leven in zijn handen is - dat ik ten allen prijze met 'n god behoorde te spreken, - dat ik, indien dat verlangen niet vervuld wordt, ertoe bereid ben het leven te verlaten.

Daarop, na mij te hebben opgericht en met de welwillendste woorden getroost, beloofde hij mij hartelijk op mijn verzoek in te gaan en hij legde mij 'n vasten van drie dagen op. (…).

Daarop, eens uit het bos, begonnen wij te vasten en, ongeduldig als ik was, vond ik deze drie dagen als even zovele jaren. De vierde dag kwam: vroeg in de morgen vertrokken, bij de dageraad, ging ik de priester groeten. Deze had 'n goed gereinigde oikos; - kamer met sacrale waarde, wijkamer; - in gereedheid gebracht met al wat nodig was voor de (gods)raadpleging. Ik, van mijn kant, altijd vooruitziende, had, zonder de priester te verwittigen, papier en inkt mee om nota's te nemen omtrent wat eventueel medegedeeld zou worden (door de god).

De priester vroeg mij of ik wilde spreken met de schim van een of andere gestorvene ofwel met 'n god: 'met Asklepios' zei ik hem, erbij voegend dat hij het toppunt van z 'n weldaden zou bereiken, indien hij mij met de god liet in contact komen alleen.

Hij beloofde het mij zonder vreugde (z 'n gelaatstrekken toonden het goed), maar hij beloofde het toch. Daarop sloot hij mij in de oikos, wijkamer, op en beval hij mij, mij neer te zetten rechtover de troon, waarop de god behoorde

plaats te nemen: hij riep Asklepios op dankzij de kracht van de geheimzinnige woorden, - waarop hij buitenging na de deur op slot te hebben gebracht.

Ik was dus gezeten, vernietigd naar lijf en ziel, bij het zo wondervolle zicht - want geen mensenwoord zou de gelaatstrekken of de sieradenpracht die de god tooiden, kun-nen weergeven wanneer de god de rechterhand ophief en mij in dezer voege groette:

'O gelukzalige Thesoalos, heden eert u 'n god en weldra, wanneer de mensen uw lukken zullen vernomen hebben, zullen zij u eren als 'n god. Ondervraag mij dus omtrent wat gij wilt: ik zal u welwillend op al uw vragen antwoorden!

Ik, ik kon ternauwernood spreken, dermate was ik ontzet en dermate was mijn ziel geboeid door de pracht van de god; toch vroeg ik hem waarom ik mislukt was in het uitproberen van de voorschriften van

GW274

Nechepso. Waarop de god mij zei: 'Koning Nechepso, hoe zinnig hij ook was en in het bezit van alle magische macht, heeft niet van 'n goddelijke stem ook maar één enkel van de geheimen die gij wilt leren kennen, ontvangen; begaafd als hij was met 'n scherpzinnige aard, had hij de verwant-schappen (vgl. sumpatheia) van de gesteenten en de planten met de hemellichamen doorzien, maar hij heeft geen besef gehad van de ogenblikken en de plaatsen waarop men de planten behoort te plukken.

Welnu, het groeien en het vergaan van alle vruchten van het jaargetijde hangen af van de invloed van de hemellichamen; daarenboven verspreidt de goddelijke geest, die, dankzij z 'n uiterste fijnstoffelijkheid, doorheen alle substanties (d.i. werkelijkheden die 'n samenhang vormen) gaat - men vergelijke dit met wat nu 'fluïdum', ijle stof of zo geheten wordt en wat steller hier als 'goddelijk' (o.m. van oorsprong) opvat -, zich bijzonder overvloedig op die plaatsen, die de astrale (= hemellichamelijke, fijnstoffelijke) invloeden achtereenvolgens bereiken in de loop van de kosmische omloop!"

Tot daar het door P. Festugière aangehaalde citaat. Hij vervolgt met te zeggen dat de god Asklepios aan de arts Thessalos de belangwekkende 'wetenschap' in kwestie zal 'openbaren' in een echt betoog, waarvan de titel is 'Over de planten voor zover zij onderworpen zijn aan de twaalf tekens van de Dierenriem en aan de zeven planeten. Hier wordt dus 'n stuk 'fysiek' geopenbaard. –

In het nawoord van de Latijnse vertaling van dit stuk vraag Thessalos of er ‘n plant of ‘n gesteente is dat onsterfelijk maakt: de god antwoordt dat er veel zijn maar dat het niet goed is voor de mens ze te kennen. Waarop hij verzwindt en naar de hemel terugkeert.

- Festugière merkt op dat de Egyptische priester de keus liet tussen theourgia, gods-oproeping (men zou kunnen zeggen: theomanteia, theomantie, godswaarzeggerij) of nekuomanteia, dodenoproeping, dodenwaarzeggerij, - wat men nu spiritisme zou heten, gewoonlijk.

Hieraan ziet men dat het begrip ‘theosofie’ wel degelijk behoort verstaan te worden in de Helleense en niet in de Bijbels-monotheïstische zin! –

De magische inslag.-

P. Festugière, o.c., 283/308, staat stil bij de verhouding tussen Hermetisme en magie. Aangezien dit geldt voor de hele theosofie (en niet enkel voor de Hermetische strekking erin), verduidelijken wij hier, aan de hand van zijn hoofdstuk terzake, de eventuele magische onderbouw van theosofische experimenten. –

Doch voorop ‘n kleine uitweiding over de verhouding tussen religie en magie in het oude Egypte. *C. Cantu, Les mystères de l’ archéologie: la civilisation des Pharaons (Réalité et magie dans l’ Egypte de l’ antiquité*), Paris, 1978, p. 163, zegt: “De eredienst die de Egyptenaren ter ere van hun goden bewezen, was grondig van magie doordrongen. Iedere dag van het bestaan van deze mensen begon met ‘n magische daad die ertoe bestemd was de dagelijkse overwinning van de zon op de duisternissen en de draak Apep te verzekeren.”

GW275

E.A. Wallis Budge, Egyptian Magic, London / Henley / Boston, 1979 (1899-1), pp. xiii/xv, drukt er reeds in 1899 z ‘n verwondering over uit dat de oude Egyptenaren en ‘n zeer hoogstaande Godsdienst kenden én, daarmee innig verweven, zelfs in hun culturele hoogtepunten, ‘n “gross and childish superstition” (‘n grove en kinderachtige ‘supersti-tie’) in één religieus systeem verenigden. Zij waren bezorgd om amuletten, talismans, magische namen, krachtige woorden; meer nog, zij schijnen erop vertrouwd te hebben dat dergelijke dingen hun zielen en lichamen, levend of dood, uitredden en dit met hetzelfde vertrouwen dat zij hadden in de dood en de verrijzenis van Osiris (o.c., xiv). –

De ware reden van dergelijke verwonderingen, die zeer frequent zijn, vooral nog heden, raakt *P. Schebesta, Oorsprong van de godsdienst (Resultaten van het prehistorisch en volkenkundig onderzoek)*, Tielt / Den Haag, 1962, blz. 63, aan: "Voor veel magische praktijken levert de parapsychologie misschien 'n betere verklaring dan de godsdienstgeschiedenis of de godsdienstfilosofie. Als de magiër (medicijnman) zijn kracht ontleent aan God, krijgt de magie misschien wel iets als een religieus karakter.

P. Placied Tempels, Bantoe-Filosofie, Antwerpen, 1946, schrijft dat zijn Baloeba niet konden begrijpen waarom de missionarissen hun de magie wilden verbieden. Het kon toch niet verkeerd zijn gebruik te maken van de middelen die God de mens gegeven had om zijn levenskracht in stand te houden en te versterken!"

M.a.w. indien men voorop de magie
a/ hetzij van seculair standpunt als bijgeloof heeft afgeschreven,
b/ hetzij van demonologisch standpunt als duivelskunst heeft veroordeeld,
c/ hetzij van ethisch standpunt als 'zwarte' (d.i. gewetenloze) magie heeft verdacht gemaakt, dan volgt daaruit dat zij niet met religie in de hogere zin te verenigen is. De vraag is echter: is zulks wel zo? In de onverenigbaarverklaring van religie en magie verraadt steller die zulks voorstaat, z 'n vooropgezette ideeën.

- Soorten magie in de theosofie.-

P. Festugière volgt in de typologie *Th. Hopfner, Griechisch-Aegyptischer Offenba-rungszauber*, 1921/1924. Hij onderscheidt in de magie van de Papyri Graecae macicae (uitgegeven door K. Preisendanz in 1928/1931) drie hoofdaspecten: 'n bewerking (poièsis, productio, voortbrenging; praxis, actio, 'daad') - dit is het echt magische van het gebeuren: "Ce qu'il (= le magicien) veut, c' est reussir dans l' operation" Wat hij beoogt, is lukken in de bewerking) -; 'n verwoording of formulering: de magiër spreekt ofwel 'n gebed uit (wat dan het typisch religieuze, in de zin van 'eerbiedig op hogere machten beroep doen, is) ofwel spreekt hij 'n oproepingsformule uit (zoals hoger blz. 273: de Asklepiosoproeping) - in het Grieks heet dit logos (woord) of klèsis (aan-, oproeping) -; na deze twee 'bewerkende' aspecten komt het theosofische doel ervan nl. 'n manteia waarzegmethode: het is hier dat Festugière de indeling van de soorten manteia of waarzegmethode van Hopfner. Doch om deze te verstaan, eerst 'n woordje uitleg. –

GW276

E. Dodds, The Greeks and the Irrational, 1966, pp. 283ff., heeft het over de theürgie: de eerste man die, voor zover wij nu weten, als theourgos, theürg, godsbewerker (gods-oproeper), beschreven wordt, is 'n zekere Ioulianos, die leefde onder keizer Marcus Aurelius (keizer +161/+180).

Er wordt verondersteld dat hij zichzelf theourgos heette, d.i. iemand die op god(en) inwerkt, ze bewerkt, om zich af te zetten tegen loutere theologoi, 'godgeleerden,' die louter over god spreken. Die Ioulianos schijnt de zoon van 'n Chaldeïsch filosoof (die ook Ioulianos heette) te zijn), de auteur van werk in, vier delen over daimones. Zelf zou *Ioulianos de Jongere Theourgika, Telestika, Logia di 'epon* geschreven hebben. Dit laatste werk, Iagia, Oracula, is de bekende Oracula Chaldaïca. Beide Ioulia-noi staan bekend als 'machtvolle' magiërs.

Dodds wil de nadruk leggen op het feit dat de theürgie geen Neo-Platonische schepping is (zoals vaak beweerd wordt doch uit magische middens komt).

– *E. Wallis Budge, Egyptian Magic*, 1899-1, 1919, p. 6, merkt op dat, in *Exodus 7:8/13*, de Israëlitische magie (Aäron werpt, op Gods bevel, z 'n staf voor Farao en z 'n hovelingen, en deze wordt 'n slang) grondig verschilt van de Egyptische (de Egyptische tovenaars deden hetzelfde): **a/** de magische bewerking van de staf geschiedt, door Aäron, op bevel van Jahweh; **b**/ dezelfde bewerking, schijnbaar, geschiedt, door de Egyptische tovenaars, zo dat hun god(en) gehoorzamen aan hen, mensen. –

M.a.w., behalve de Chaldeïsche (Mesopotamische) magie, zou ook de Egyptische theürgisch zijn. Natuurlijk, indien men weet hoe veelzinnig het woord 'god' is in antiek verband en hoe veelduidig magie is, dan stelt dit geen probleem, tenzij het probleem van het wezen der magie (als fluïdummanipulatie).

- Theürgie kan men ook omschrijven –

vgl. *E. Dodds, The Greeks*, 291, - als magie met religieuze doeleinden en berustend op 'n openbaring met religieus karakter; m.a.w. als theosofie;

a/ magie is dan om te beginnen 'vulgair' (d.i. het stadium voor de religieuze toepassing of theosofie). - Dodds beschrijft kort de grote methoden (o.c., 291/ 299) –

b/ doch zij wordt, indien omgebogen tot hoger doel, theürgie. Als 'vulgaire' magie heet zij goètia, goëtie. - Als goëtie of populaire magie is zij tweesnedig: zij kan zowel witte als zwarte magie zijn. Wat niet belet dat 'n aantal men-sen goëtie en zwarte magie identificeren.

O.i. is dit spijtig, want het is niet omdat iets populair, 'vulgair', volks, is dat het slecht is: volksmensen, zonder hoge speculatieve theosofische of apocalyptische bedoelingen, kunnen zeer gewetensvolle mensen zijn, ook en vooral in hun magie. –

Zoals blijkt uit Hopfner's vaktaal, is het gebruik van de woorden 'theürgie', 'goëtie' en zelfs 'magie' vlottend en behoort men goed uit de context op te maken welk taalge-bruik aan het werk is. - Een verstandiger indeling zou deze zijn die onderscheidt tussen bewerkingen waarin god verschijnt of niet (rechtstreeks) verschijnt.

GW277

Ziehier 'n overzicht, maar niet ingedeeld volgens de Hopfneriaanse classificatie, aangezien deze aan begripsverwarring lijdt. *a/ Visionaire theürgiën.* – Hier verschijnt de godheid (resp. 'gestorvene') en wel op de volgende wijzen. *a/ 1. De extatische of vervoerde wijze:* De 'ziel' (men versta het fijnstoffelijke zielelichaam op de eerste plaats) verlaat het (grofstoffelijke) lichaam ('treedt uit', zegt men ook) en wordt 'weggevoerd', 'opgehe-ven' naar, tot de 'hemel' ('n fijnstoffelijke 'ruimte', waar goden wonen) en, in die vervoerde toestand, 'ziet', 'schouwt' zij de god; -

Festugière o.c., 281, zegt dat het is "une mort anticipée", 'n voorafbeleefde dood: dit impliceert dat men de theosofische opvatting van sterven aanneemt, het feit dat de 'ziel' (met 'n minstens gedeeltelijk met haar meegaand zielelichaam) uittreedt, niet definitief, zoals in de werkelijke dood, doch voorlopig (want, na de uittreding, 'vervoering' of extase, keert zij terug in haar grofstoffelijk lichaam) -; van dit type geeft Festugière, pp. 303/508, 'n voorbeeld uit de Mithrasliturgie.

a/2. De evocatieve methode:

De theosoof roept, d.m.v. sommige zinnebeelden (b.v. in Thessalos' geval, hier blz. 273, in de wijkamer, de troon) en machtgeladen woorden (ibidem), die de universele sumpatheia, verwevenheid (op fijnstoffelijk gebied; = fluïdieke verbondenheid of 'corres-pondentie'), activeren als 'n soort communicatiekanalen, de god op (hier Askle-pios); de god "wordt die oproeping gewaar" gaat erop in en daalt neer uit z 'n hemel op aarde en 'verschijnt' (wordt tot fainomenon, verschijnsel). Daarvan bestaan twee varianten: de mens aan wie de god verschijnt is in waaktoestand (zoals in Thessalos' geval). de mens in kwestie is slapend en 'ziet' de verschijning in slaapdroomtoestand;

a/ vgl. farao Netanebo(s), hoger blz. 271, maar met dit verschil dat hier, althans in de tekst (die er niet over gewaagt), geen sprake is van oproepingsritus:

b/ men denke aan de tempelslaap met z' n droomopenbaringen in de Asklepios-tempel (zie hoger blz. *282*) of,

c/ wat Festugière, o.c., 295, als voorbeeld geeft: "Neem 'n stuk busses, weekdier-zijde (byssus, 'katoen'). waarop gij, met mirre-inkt (murrha is 'n soort geurige en genees-krachtige boomhars), het opzet, waarover het gaat, neerschrijft. Draai dit rond 'n olijftak, plaats deze tegen uw hoofd, links van uw hoofd. Ga daarna slapen, rein als gij zijt, op 'n ingevlochten mat van bies of riet, op de grond, terwijl gij zevenmaal, bij het licht van de lamp, de hymne "Hermes, opperste Heer van het heelal" opzegt".

Zo 'n Hermeshymne klinkt als volgt: "Hermes, opperste Heer van het heelal, gij, die in het hart zijt; kring van de maan, gij die rond en vierkantig zijt, stichter van het gelede woord, (...), gij die dag en nacht, godsspraken (neer)zendt, doe uw gedaante verschijnen, ook aan mij die tot u bid, aan mij, sterveling, vroom smekende, u strijder.

GW278

a/3. De spiegelmethode:

Ook dit is 'n evocatieve wijze van te werk gaan doch de 'verschijning' geschiedt doorheen het medium van 'n materie. (lakanomantie: waterspiegel b.v.; lychnomantie: vlamspiegel) die 'n verkleind beeld geeft van de verschijnende god(en); men leze het voorbeeld (Festugière, 288): "Plaats 'n ijzeren kandelaar in het oostelijk gedeelte van 'n goed gereinigde kamer; zet daarop 'n lamp die niet met minium (d.i. het Latijnse woord voor loodoxyde (Pb304) met schoonrode kleur) geverfd is en steek ze aan. Steek ook 'n wierookvat aan en doe wierook branden op wijnstokspaanders. -- Dat het kind maagdelijk zij en rein. –

Opm. - Hier wordt dus 'n kind aangewend om de god(en)verschijning te bevorderen.

- ***(Eerste) gebed.***- "Phisio, Iaô - dit zijn magische woorden, waarvan de eigenlijke betekenis slechts door ingewijden gekend was -, ik vraag u dat, op de dag van heden, het licht en de zon Mane Ousiris, Mane Isis - en Anoubis, de dienaar van alle goden, aan dit kind verschijnen en maak dat dit kind in vervoering komt en de goden, die alle komen om godsspraak te verschaffen, ziet. -- Verschijn aan mij in de godsspraak, grootmoedige god Hermes Trismegistos: dat aan mij verschijnt diegene die de vier delen van de hemel en

de vier grondslagen van de aarde heeft geschapen; kom tot mij, gij in de hemel (daarboven); kom tot mij, gij, die uit het ei geboren zijt. - Ik bezweer u (goden in het meervoud), in de naam van degene die te Tapsati is. Dat aan mij de twee goden, die u, Thath (= Thoth, = Hermes) begeleiden, verschijnen: de eerste god heet men Sô, de tweede Aph."

Tweede gebed om op te zeggen. –

"Kom tot mij, Geest die door de lucht vliegt, gij, die ik door middel van zinnebeelden en onuitsprekelijk woorden (op)roep, kom tot deze luchnomanteia, lichtvlamwaarzeggerij, die ik bewerk, en treed in dit kind opdat het zich de onsterfelijke gedaante in 'n machvol en onvergankelijk licht voorstelt, omdat ik u (op)roep in mijn lied = magische spreuk), Iaô, Eloai, Kom tot mij, Heer, gedragen op het vlekkeloze licht; kom zonder leugen en zonder woede tot mij en tot uw epoptès, ziener, dit kind, verschijn!". – "Zeg dit gebed driemaal op. - Indien, (op 'n gegeven ogenblik, - onderverstaan), het kind zegt: (Ik zie uw Heer in het licht (van de vlam, -- onderverstaan, zeg dan: "Heilige Hymeri!" En op deze wijze antwoordt hij (nl. de god). Ondervraag". – Tot daar de papyrustekst. –

De eigenaardige woorden en, soms althans, zinnetjes, die ons bevreemdend en onverstaanbaar voorkomen, zijn zgn. magische woorden, die uit kracht van hun (magisch) gebruik 'werken'. –

Opgemerkt zij dat er geen enkele reden is waarom ergens, in tegenstelling tot de twee vorige, dit type van theosofische oproeping 'magisch' zou genoemd worden (zoals Hopfner dit doet):

a/ alle drie zijn verschijningstypes, min of meer magisch;
b/ alle drie zijn theürgisch, d.i. goden oproepend (al of niet met religieuze bedoelingen). Het eerste en het derde geval bevatten vervoering (trance).

GW279

Opm. - Het kind (pais), dat niet noodzakelijk 'n jongere dient te zijn, maar desnoods de mathètès, de leerling, maar toch vaak 'n jong kind is, -- vgl. Festugière, o.c., pp. 347/354, over de 'overlevering' (doorgave) van 'meester' (= technites) naar 'kind', resp. leerling, één der vormen van meester-leerlingverhouding zo typisch voor die tijd, waar-over supra blz. *181/182* -- staat meestal binnen 'n magische kring, met achter zich de meester (ook didaskalos geheten), die in lichamelijk contact is met z'n 'kind', meestal met de hand op z 'n schouder.

Het kind doet mee **a/** met de 'bewerking" en **b**/ met het 'zien' in de vloeistof van 'n bekken (lekano-), in de vlam van 'n lamp (luchno-) of in het glas van 'n spiegel (katoptro- mantie) of iets dergelijks.

Het kind behoort 'maagdelijk' te zijn (parthenos); het behoort a.fathartos, onbedorven te zijn (net zoals z 'n meester, overigens). Het is de 'mystische' zoon van de meester, d.w.z. het ontvangt, met uitsluiting van alle anderen, de 'geheimen' van de meester. Het ontvangt de volle 'overlevering' (paradosis, traditio), wanneer het axios, dignus, waardig, is. -- "

Dit soort 'traditio' schijnt de regel te zijn geweest in Egypte, sinds de vroegste tijden. Ook: het is in Egypte dat zij lang aan 'n werkelijkheid heeft beantwoord: de vader onder-wees z' n eigen zoon." (P. Festugière, o.c., 353). Steller voegt eraan toe dat het grootste gedeelte van de Hellenistische occulte werken Egyptische werken waren en dat de theosofie van hier uit deze 'traditio'-gewoonte heeft overgenomen.

Opm. - De mensen, betrokken in dergelijke magische beweringen, zouden nu '*media*' (middelaars) heten. Inderdaad, is 'meson', medium, middelaar, wie in deze wereld gesitueerd, toch, tevens, in de andere wereld thuis is o.g.v. een of ander 'vermogen' of 'begaafdheid' (sensitiviteit) - zie hoger over de 'wereldperioden' of 'eonen' (eeuwen) blz. *276/279* -.

De media of mediumniek begaafden (ook: mediamiek begaafden) vormen één belangrijk onderdeel van occulte bedrijvigheden, zoals hier in deze mystisch-apocalyptische theosofieën. Ook nu nog, is het zo: vgl. *J. Verweyen, Die Probleme des Mediumismus,* Stuttgart, 1928 (niettegenstaande z 'n ouderdom nog steeds 'n wijsgerig degelijke inleiding tot het 'mediumisme'). –

Het kind, waarover sprake hierboven, is mediaal doordat de god "in hem treedt en het in staat van khatochè, ligatura, gebondenheid (geboeidheid), brengt waardoor het niet meer doet wat het wil, althans tot op zekere hoogte.

Zoals *A. Poulain, Des grâces d' oraison*, Paris, 1901-4, pp. 164ss., zegt over de Christelijke mystieken, zo is ook hier het kind in z 'n vermogens van bewuste aard 'ge-boeid', niet vervoerd; m.a.w. z 'n vermogens worden door 'n 'macht' in hem gericht op 'n andere werkelijkheid. De bezetenheid is daarvan de brutale graad.

Vgl. Festugière, o.c., 51, waar men ook van 'inspiratie' (geïnspireerde toestand) zou kunnen spreken. Dit is dus 'n bijzonder soort medialiteit.

GW280

b/ Objectale theürgieën.-

'Objectaal' geheten omdat zij gebonden zijn aan objecten: de god verschijnt hier niet (dus niet-visionair), maar hij 'boeit' 'n voorwerp en beweegt het of verandert er sommige eigenschappen van om z 'n denkinhouden over te brengen. –

Men zou dit, tot op zekere hoogte, 'fetisj-methode' kunnen heten: zoals *A. Glyn Leonard, The Lower Niger and its Tribes,* London, 1906, zegt, zijn de tanden, poten, hoorns, staarten, pluimen, schelpen, stukjes ijzer, vodjes, enz., die de West-Afrikaanse 'fetisjisten' zgn. 'vereren', in feite, veeleer, de 'media', de tussenschakels tussen deze wereld (van de nakomelingen) en de andere wereld (van de voorouders en de 'geesten'), waarlangs de voorouders, resp. de geesten zich openbaren.

Zo ook hier, in de Laatantieke theosofieën, waar deze 'voorwerpelijke' communicatiekanalen theürgisch fungeren. Opgemerkt zij dat bewegende tafels e.d.., zo 'in' bij sommige hedendaagse spiritisten, hetzelfde beginsel huldigen.

Opm. - Dat kinderen, soms tot grote verwondering van tijdgenoten, 'begaafd' zijn, bewijst o.m. *J.-P. Bourre, Les enfants extra-sensoriels et leurs peuvoirs,* Paris, 1978. -- De onirologie is nog steeds actueel: *F. Froböse-Thiele, Traume: eine Quelle religiöser Erfahrung?*, Göttingen, 1957 (met theologische inleiding van O. Händler, voorrede van C.G. Jung en voorwoord van G. Frei, - wat van het hoge peil getuigt waarop de discussie zich in dit werk beweegt); -

Dat ook andere culturen, dichter bij ons, droomervaringen kennen, bewijs *Henzen, Ueber die Träume in der Altnordischen Sagaliteratur,* Leipzig, 1890, waarin, S. 55ff., beweerd wordt dat 'goden' te verheven zijn om in dromen te verschijnen, dat echter halfgoddelijke wezens (zoals a/ mannelijke en vrouwelijke beschermgeesten van de enkeling-, het geslacht of het land. Verder, zoals **b**/ lotsmannen en -vrouwen, die nakende strijd aankondigen, en ook **c/** 'alfen', d.i. reuzen), die, trots hun bovenmenselijke natuur, toch in enge verhouding tot het mensenleven staan) de frequentste openbaarders zijn in de dromen (o.c., 58ff).—

M.b.t. verschijningen is *G. Tyrrell, Apparitions*, London, 1943-1, 1953², nog steeds 'n door de fameuze 'Society for Psychical (versta: occulte) Research gepatroneerde klassieker terzake.

Ook *E. Schering, Die innere Schaukraft (Träume, Erscheinungen des Zweiten Ge-sichts und Visionen des Johannes Falk)*, München/Basel, 1953, over de achttiend' eeuwse ziener-opvoeder Falk (1763/) en wel in de geest van V. Urbantschisch, O. Kroh, E. Jaensch, P. Busse, H. Zeman, F. Wilhelm e.a., die de eidetiek (vooral bij kinderen voor hun elfde jaar) onderzochten, blijft 'n degelijk werk, dat, zoals even genoemde en vele andere 'n actueel licht werpt op de Hermetische theofanieën en aanverwante.

Besluit.- De verhouding tussen magie en astrologie, het kernstuk van de theosofen, is, zoals *W. Cumont, Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929-4, p. 169 het formuleert, de volgende:

GW281

a/ de astro(theo)loog gaat uit van de sumpatheia, de verbondenheid, "tussen de hemellichamen, zich bewegend aan het uitspansel, en de fysische en ethische fenomenen"; beneden op aarde,

b/ terwijl de magiër uitgaat van de sumpatheïa of verband(en) die de aardse lichamen onderling verbindt en naar elkaar verwijst, of deze 'lichamen' nu die van gesteenten of van mensen of van wat ook zijn. "Van de vaststelling van de occulte krachten en van de astrale leer uit ontstond het Hellenistische occultisme (Festugière, o.c., 359).

De sumpatheia of, desnoods, antipatheia - dat hangt of van het geval - is ofwel op zich, onafhankelijk van de astrale sumpatheia (of antipatheia), bekeken en gebruikt - b.v. de inwerking van de ene plant op de andere (zie hoger blz. *170 en vlg.* - ofwel in verband met de hemellichamelijke verbanden (wat veel voorviel, gezien het hoge gezag van de astro(theo)logie maar niet steeds).

Zodat, desnoods, de magie, astrologievrij werkt; wat niet exclusief maar inclusief behoort begrepen te worden: het is niet omdat de magiër astrologievrij werkt (of religie-vrij) dat hij de astrale energieën die deze aardse werkelijkheden doordrenken, (of de religie) loochent; wel integendeel.

Toemaatje. –

L. De Jong, De magie bij de Grieken en de Romeinen, Haarlem, 1943², blz. 130vv. haalt 'n *papyrus magica*, toverpapyrus, aan die **a**/ liefdestover structureert, **b/** zonder astrale verwijzing, **c**/ maar wel met oproepende verwijzing naar goden of iets dergelijks (onderscheid *dat J. Maxwell, La magie*, Paris, 1922, p. 25, essentieel acht).

Kallikles zou graag Athenodoras naar zich toehalen. Ziehier papyrus van Parijs nr. 1456/1593: “Liefdesopwekking bij ‘n reukoffer van mirre (murna). - Offer mirre op ‘n kolenvuur en spreek daarbij de bezwering uit. –

Bezwering: Gij zijt die mirre, de bittere, lastige, verzoening bewerkende onder strijdigen, de schroeiende en tot beminnen dwingend al wie zich niet om de minne bekommeren (…). Niet ver weg naar Arabië zend ik u (…), maar (,…) naar Athenodera opdat gij mij bij haar van dienst moogt zijn, opdat gij haar naar mij toe moogt voeren. Indien zij zit, dat zij dan niet zit (…) maar enkel mij moge zij in gedachte houden, enkel mij begeren (…). Doordring haar ziel en blijf in haar hart (…) totdat zij, mij liefhebbend, naar mij, Kallikles komt en al mijn verlangens vervult, - omdat ik u, mirre, bezwoer bij de drie namen Anocho, Abrosax, Tro en de nog meer uitrichtende en krachtige Kormeioth, Iao, Sabaoth, Adonai, opdat gij, mirre, mijn opdrachten moogt vervullen. Zoals ik verbrand en gij het vermoogt, zo verbrand van haar die ik bemin, de hersenen totdat zij komt tot mij (…).” – ‘n die stijl gaat de toverpapyrus voort. Meteen zij opgemerkt hoe gemakkelijk de fundamentele menselijke vrijheid intake partnerkeuze, in deze druk uitoefenende magie, miskend wordt.

De Jong, o.c., deelt de antieke (vooral Helleense) opvatting inzake (vooral individuele magie) als volgt in: **a**/ de oertijd / - 450: naïef

geloof, zeer dicht bij de archaïsch- primitieve wereld;

b/ -450/ -100: het ongeloof is de dominante, hoewel ‘n aantal intellectuelen min of meer blijven in magie geloven;

c/-100/+50: kenteringtijd, waarin de dominante verschuift;

d/ +50/200: ‘n nieuw geloof (men denke aan Bolos van Mendes en z ‘n occulte fysiek) ontstaat en verspreidt zich in bredere lagen van de bevolkingen van het Hellenisme;

e/ +200/ +500: het nieuwe geloof wordt door de wijsgeren verwerkt in min of meer beamende zin. –

Men ziet dat dit schema de ontwikkelingsgang van de Helleense cultuur weerspiegelt.

Besluit. - Dat het Hermetisme nog niet dood is maar ‘n subculturele stroming is gebleven, toont de belangstelling zoals die blijkt uit *B. Gros, La légende du Grand Hermès, in Questions de spiritualité,* No. 22 (jan-fév. 1978), pp. 93/99.

Opmerking over het Orfisme. –

Op blz. *272* supra - in de context van de mysteries - werd reeds verwezen naar de plaatsen in deze cursus waar over het Orfisme sprake is. - Nog het volgende.

a/ Het Orfisme is 'n archaïsche religie (de eerste Griekse religie die 'n stichter heeft):

b/ In de VII-de en VI-de eeuw bloeit zij op, vooral in Attika en Zuid-Italië.

c/ In de klassiek tijd is het slechts Pindaros en Platon die de grote dragende denkbeelden ervan begrijpen; voor de rest wordt het door de intellectuelen nogal geminacht, omdat z' n hoge denkbeelden, vooral over de enkeling in z 'n zedelijke en onsterfelijke ziel, vermengd werden, door 'priesters' en kwakzalvers' in de bewering, met minderwaardige aspecten.

d/ In de Hellenistische periode herleeft het, natuurlijk, en wordt het, nevens Hermetisme en aanverwante, stromingen van mystisch-occulte aard, één der vele belangstellingspunten van die periode. *Cl. Tresmontant, La métaphysique du christianisme et la naissance de la philosophie chrétienne*, Paris, 1961, pp. 266/ 270, ziet het Orfisme in z 'n oudste vorm, als inspiratiebron, desnoods nevens andere inwerkende factoren, van Pythagorisme en Platonisme (pp. 176/289), van het Corpus Hermeticum (en Hermetisme) (pp. 283/ 289), van het Gnosticisme (pp. 289/ 292), van het Manicheïsme (pp. 292/ 319) en van Plotinos, de hoofdfiguur van het Neoplatonisme (pp. 319/ 363). Al deze stromingen zijn varianten van éénzelfde basisinzicht, nl. de mens is, in al z 'n duisternis-gebonden lichamelijkheid, wezenlijk ziel, die lichtgebonden is (lichtmetafysiek); die ziel heeft 'n geschiedenis, nl. zij maakte 'n (ver)val door en kwam in de stof terecht, waaruit zij, stuurkundig daarop gericht, behoort los te komen. -- Bij de Orfiekers is de Dionysosmythe daarbij grondpatroon en voedingsbodem van denken.

–

Het metalen plaatje van Ketelia. –

Dit Laat-Orfisch stukje metaal, nabij Strongoli ontdekt, dateert van de IVde - IIde eeuw voor Chr. en geeft instructies mee aan de dode Orfieker voor z' n reis in de andere wereld: "Gij zult links van het huis van de hades (onderwereld) 'n bron vinden en juist daarbij 'n witte cipres: deze bron behoort gij niet te benaderen. Een andere bron zult gij vinden, frisse stroming van levenskracht (...)".

GW283

(I)a2. Het Neo - Pythagor(e)isme. –

a/ In de dagen van Platons leerlingen, vooral Speusippos (schoolleider - 347/-338) en Xenokrates (schoolleider -338/-314), was het denkende Pythagorisme opgegaan in de Platonische Academie. Maar

b/ als religieuze broederschap was het Pythagorisme blijven voortbestaan en de dichters (der latere Attische komedie) schilderen de Pythagoreeërs af als zonderlingen, die vegetariërs waren, onbloedige offers brengen en stilzwijgende ernst beoefenen, - dit alles in Paleo-Pythagoreïsche geest.

In -100/ +200 geschiedt 'n heropleving, het Neo-Pythagorisme, dat de samenhang tussen Pythagoras en Platon opnieuw ontdekt, in de lijn van de eclectische Stoieker Poseidonios van Apameia (-135/ -51), hoger genoemd, geïnspireerd door de eclectische Midden-Platonieker Ploutarchos van Charoneia (+45/ +125), en aan die ontdekking 'n nieuwe formulering schenkt. –

Dit is niet verwonderlijk. *J.P. Vernet, Mythe et pensée chez les Grecs, II*, Paris, 1971, pp. 95/124, handelend over het ontstaan van het 'positieve' (versta het Milesisch-empirische) denken en van het 'abstracte' (versta het Parmenideïsche zijns)denken, wijst erop, met *Cornford, From Religion to Philosophy* (1912), dat de Helleense wijsbegeerte religieus van oorsprong en aard was, en, met E. Rohde, Psyche (1894), dat, in de aanvang van het Griekse wijsgerige denken, 'n reeks 'vreemde' figuren, half-legendarische zieners en reinigingsmagiërs als 'wijzen' fungeerden, zowat in de aard van Puthagoras, Empedokles en zo.

Vgl. *J. Pollard, Seers, Shrines end Sirens,* London, 1965, dat in gelijkaardige zin spreekt.-- Als dan, om uit de Sceptische crisis te geraken, de denkende mensen teruggrijpen naar de pre-Sceptische denkers, dan is het natuurlijk dat oude kenmerken opnieuw naar voren komen. G. Vico (1668/ 1744) zou spreken van "corso e ricorso" (verloop en herverloop). Inderdaad, het Neo-Pythagorisme vertoont duidelijk neo-sacrale kenmerken: de aloude gewijde (sacrale) sfeer keert in nieuwe vorm (neo-sacraal) terug!

Kernleerstuk. - *O. Willmann, Gesch. d. ideal., I, Braunschweig*, 1907², 3, 591, zegt dat de Pytagoreïsch-Platonische filosofie van die dagen breekt met de eenzijdige pantheïstische zienswijze van de Stoa, die God met het heelal al te veel vereenzelvigt en geest al te veel louter materieel ziet (al is het 'n dualiserend materialisme):

a/ Aanknopend aan Pythagoras en Platon wordt de veelheid der fenomenen herleid tot de eenheid van 'n interval, waarbij het ene uiterste door 'n helder denkende, verheven en zedelijk hoogstaande 'reine', 'vlekkeloze' Godheid vertegenwoordigd wordt, terwijl het andere uiterste 'n' 'onreine', 'bevlekte' materiële wereld vertegenwoordigd wordt, die in 'duisternis', onverhevenheid en zonde vertoeft.

b/ "Tussen de onwrikbare eenheid van God en de werelddrukte situeren zich, enerzijds, de sterrenwereld, anderzijds, de wereld van de toonbeelden, d.i. de oergetalvormen en de ideeën, en, tenslotte, de wereld der daimones". O. Willmann, o.c., 599).

GW284

-- Het spreekt vanzelf dat het Neo-Pythagorisme 'n syncretisme is: Oud--Pythagorisme met sterk Platonische inslag en Peripatetische en Stoïsche elementen. Deze Pythagoreïsch-Platonische theologie en filosofie, aldus O. Willmann, o.c., 594, dient tot steunvlak voor **1**/ de Joods-Hellenistische mystiek van Filon (= Joods - Alexendrijnse theosofie), **2**/ de sociale filosofie der Romeinen en 3/ het Neo - Platonisme. Daarom 'n woordje over de twee hoofdfiguren.

(i) Apollonios van Tuana (Kappadocië)

(Begin eerste eeuw, einde eerste eeuw). - Hij leefde als 'n ascetische rondreizend wijsgeer-leraar, die verschillende landen bezocht, Indië inbegrepen; men had het op z'n leven gemunt onder keizer Nero (+54/+68) en, later, onder Domitianus (+81/96).

Helderziende als hij was, voorzag hij Domitianus' dood. Zijn 'wetenschap' inzake occultisme deed hij op in Egypte, Babylonië (bij de magiërs aldaar), Iran en Arabië.

(i)a. Zijn theologie is Pythagoreïsch: zo verheven is God, de 'Eerste', de enige, transcendente (kechorismenos), door wie pas wij de andere 'goden' kennen. Geen eerstelings-gave, geen offervuur, geen zintuiglijk voorwerp past Hem! Dat alles bevat 'miasma', impuritas, onreinheid. Alleen de nous intellectus, het verstand, het edelste in ons, bezit het innerlijke woord dat God eert, - zonder enig ander werktuig.

(i)b. Z 'n geloof aan daimones en aanverwante, ligt in de lijn van Ploutarchos van Apameia, waar deze zegt: "Degenen die ontdekt hebben dat 'n demonengeslacht tussen goden en mensen in staat en beide verbindt en er de samenhang van in stand houdt, hebben meer en groter moeilijkheden opgelost dan Platon." (*De an. procr., 35 fin*).

(i)c. Z 'n ethiek is ascetisch zoals gezegd. Doch mystiek is bij hem met magie gekop-peld: hij is de grote thaumatourgos, wonderdoener, van de oudheid. Volgens Filostratos Lemnios +/- +170/+245) - zie hoger blz. *166* -,

de beroemde sofist die z 'n geromanceerd leven schreef, deed hij zelfs 'n dode verrijzen. Het boek werd in de late oudheid veel gelezen.

Aangehaald zij even de geschiedenis van de bezwering van de 'empousa' (empoese). Een eerste duiding is: 'n schrikaanjagende vrouwenfiguur die nachtelijke geslachtsgemeenschap houdt met mannen; wier bloedziel zij uitzuigt (vampirisme) en die over het zeldzame vermogen beschikt, zich allerlei gedaanten te scheppen, o.m. die van 'n aanlokkelijke mooie vrouw (denk aan de Erlkönig).

De bezwering ervan bestaat in belediging: eens beledigd, vlucht zij al gillend. Men vergelijkt haar wel eens met 'n 'lamia', die én mannen én vooral kinderen verslindt (fluïdiek allereerst). Een empoese wordt wel als door Hekate, de godin van de onderwereld, afgestuurd, opgevat, soms als Hekate zelf. –

Filostratos Lemnios vertelt dat, op gegeven moment, de Kunische wijsgeer Demetrios zich bij Apollonios aansluit en hem z 'n beste leerlingen toestuurt, zo o.m. de Lukiër Menippos, achtentwintig jaar oud.

GW285

Menippos was verstandig en atletisch schoon gebouwd. -- Velen hadden toen de indruk, aldus Filostratos, dat hij door 'n vreemde vrouw, mooi gebouwd, opvallend zachtaardig, naar haar beweringen rijk, het hof gemaakt werd. "Zij was niet van dat alles doch wekte slechts de schijn zo te zijn".

Volgens hemzelf was de liefdesgeschiedenis als volgt begonnen: op zekere dag wandelt hij alleen op de weg naar Kenchreai; 'n verschijning van 'n mooie vrouw komt op hem toe, vat hem bij de hand en zegt: "Ik heb u allang bemind". Zij was, volgens haar zeggen, Fenicische maar woonde in 'n voorstad van Korinthos, die zij bij naam noemde.

"Als gij, 's avonds, tot daar komt, zal ik u met gezang en wijn vergasten, zoals gij nog nooit gedronken hebt." Menippos ging er op in, zonder te beseffen dat de vrouw slechts 'n schim was. - "Als 'n beeldhouwer bekeek Apollonios Menippos; (…). Hij zegde: 'Gij, mooie, door mooie vrouwen achternagezeten jongeman, gij koestert 'n slang aan uw boezem en 'n slang u! Toen Menippos hierover z' verwondering uitte, zei Apollonios:

'Gij hebt 'n vrouw, geen echtgenote. Hoe zulks? Gelooft gij dat zij u liefheeft? - 'Zeer zeker', zei Menippos, 'te oordelen naar de zachtzinnigheid

waarmee zij mij bejegent! - 'Gij zoudt ze willen huwen?' - 'Het is wenselijk, 'n vrouw die u liefheeft, te huwen! - 'Voor wanneer is het huwelijksfeest?' vroeg Apollonius. - 'Zeer spoedig; misschien morgen! –

Apollonios komt, als allen aan de feesttafel zitten, vraagt naar de bruid en naar de bezitter van het zilver- en goudwerk en de versiering; waarop Menippos antwoordt dat zijn vrouw de bezitster is (hij bezat alleen z 'n mantel).

Apollonios zegt daarop dat dat alles, gelijk de hovingen van Tantalos, tegelijk 'is' en 'niet is': "De edele bruid is een der empoesen, die men lamiën heet en gruwelgedaanten. Zij willen zowel liefdesgenot als mensenvlees, vooral, en verlokken degenen die ze willen opeten, met liefdeslustgevoel".

Waarop de vrouw zei: "Zwijg en maak u weg!", uiting gevend aan haar hekel en afschuw voor wat zij vernam, de wijsgeren als waanwijze babbelaars bespottelijk makend. Apollonius ontmaskerende opmerkingen hadden als effect dat zilver- en goud-werk vervluchtigde en, voor aller ogen, verzwond (dematerialisering), met de gehele maaltijdopzet. De schimvrouw begon te wenen en smeekte uit te scheiden met toetsing en niet te moeten bekennen wat zij in werkelijkheid was. Apollonios echter wist van geen ophouden: hij drong in haar. Toen bekende zij dat zij 'n empousa was en dat zij Menippos met wellust voedde om hem later te verslinden, gemunt als zij het had op 'mooie en jonge lichamen, omdat hun bloed fris en rein was'. Vgl. *H. Gasse / J. Werner, Erzählungen der Antike,* Birsfelden - Basel, s.d. S. 202/204.

(i)d. Z 'n invloed was groot: op bezoek te Athene wordt hij herkend door 'n groep studerenden, juist onderweg naar Ionië om hem te beluisteren. 'n Groep jonge Ioniërs laat de sceptische retoriek varen om zijn filosofie aan te hangen. 'n Sceptieker voegt zich bij hen. In 'n twistgesprek over

GW286

de onsterfelijkheid van de ziel, wil de septische student dit niet aanvaarden, maar smeekt maandenlang Apollonios hem de waarheid te openbaren.

Op zekere dag, na 'n twistgesprek, valt de septische dialectieker in slaap. Plot schiet hij wakker en roept geestdriftig uit: "Ik geloof u! Ziet gij Apollonios niet? Luister naar de verzen die hij opzegt over de onsterfelijke ziel!" (*Leven v. Ap.,* 8:31). M.a.w., 'n 'god' gelijk, verschijnt hij z 'n gesprekspartner in 'n droom. Vgl. hoger blz. *283* (Nektanebo's droomverschijning). –

Op zulke fenomenen steunde de gedachte dat Apollonios de the(i)osis, vergoddelijking, reeds bereikt had, gedurende z'n leven (en dus ergens 'n 'god' was): thaumatourgia, wonderverrichting, was teken van the(i)osis. Toch steunt Filostratos van Lemnos erop dat de mirakels van Apollonios niet magisch bewerkt waren doch ontsprongen aan 'n hogere wijsheid en intieme omgang met God en/of goden (vgl. *C. De Vogel, Greek Phil., III (The Hell.-Rom. Per.)*, Leiden, 1959, p. 351).

– Zoals gezegd, gaat ook Apollonios uit van tussenwezens **a/** geschapen goden, b.v. de hemellichamen en de 'elementen', en **b/** de mens leidende en beschermende daimones.

O.Willmann, o.c., 602, merkt op dat drie varianten zich voordoen: **a**/ bij Ploutarchos van Apameia geschiedt de omgang met de beschermgeest slechts door het innerlijke gehoor (men denke aan de innerlijke stem van Socrates waarover hij spreekt);

b/ bij Apuleius van Madauros (zie hoger blz. 251; 252) geschiedt dit door zichtbaar verschijnen (van de hemelkoningin Isis);

c/ bij Apollonios - en de latere Neo-Platoniekers geschiedt dit door theourgia, - wat men nu geeestenoproeping zou heten. –

Om kort te gaan: deze drie vormen zijn inclusief te zien, niet exclusief; zij gaan meermaals samen ('n verschijning wordt door 'n innerlijke stem voorbereid, begeleid; 'n innerlijke stem breekt door na theürgie enz.). Maar men treft nadrukken aan die verschillen naar de strekkingen.

(ii) Nikomachos van Gerasa (Arabië) (+/- +100).

Deze arithmetieker ziet, Puthagoras getrouw, de fenomenen van deze wereld en de fusis als ineengevoegd en geordend (echt Pythagoreïsche woorden!) naar het toonbeeld van getalvormen, die bestaan voor de dingen 'en tei tou technitou theou dianoiai' (in het denken van de makende god, d.i. de wereldmaker). Dat is het mathematisch idealisme dat **a/** voor, **b**/ in de dingen 'arithmoi', getalvormen, ziet die, **c**/ in onze geest, in begripsvorm aanwezig zijn. Natuurlijk is de universele harmonie daarmee verbonden.

(iii) Noumenios van Apameia (Syrië) (+/- +150/ 200). -

Deze is de onmiddellijke wegbereider van het Neo-Platonisme. Filosofie was voor hem Pythagoreïsch-Platonisch, maar eng verweven met grote belangstelling voor Oosterse religies: inderdaad, in het brede kader van de Macedonische en de Romeinse rijken, vond de brede belangstelling van Puthagoras en Platon, indertijd 'n nieuw werkveld van vergelijkende studies.

Noumenios kende het Oude testament en hij noemt Platon 'Mouses attikon' (de Attisch sprekende Mozes).

GW287

Noumenios' theologie. - Kenmerkend is z' n tritheïsme (driegodenleer). Het gelukzalige, in onuitsprekelijke, onbeschrijflijke, diepe, goddelijke eenzaamheid levende Goede (vgl. Platon's hoogste Idee), dat barmhartig leiding geeft; hoog verheven boven alle wezens, heet hij 'pappos', Oervader, Vader (patèr), Eerste God. Als zodanig is hij 'hestos', immobilis, onwrikbaar (onbeweeglijk vast).

(2)a. Diep beneden de eeuwige vrede van de Eerste God situeert Noumenios de Heelalschepper (beter: heelalvormgever) of demiurg; hij is de 'engonos' de ingeboren Zoon van de Eerste God; de poiètès, maker; de Tweede God, die kinotmenos, in bewegingstoestand, is. Daar waar de Eerste God geen 'werken' uitvoert, is de Tweede uitgangspunt en eindpunt van de zichtbare, o.m. de menselijke wereld, - de Voorzienige, die zich met de wereld bezighoudt.

(2)b. Nog dieper gesitueerd is de Derde God, de 'apogonos', de nakomeling van de Tweede God; het poiema, het maaksel, de fusis als door de Tweede God gedacht. Waarvandaan haalt Noumenios deze driedeling, die vooral opvalt door de gaping die heerst tussen de Eerste en de Tweede God? –

Deze opvatting gelijkt, op het eerste gezicht, op de Platonische in de Timaios; maar **a/** de Dèmiourgos van Platon is eerste in rang, niet lager dan de denkinhoudelijke God (het Goede) en **b/** wat meer is, de stof, bij Platon, is wel onvolkomen en bron van het kwaad en het boze; deze stof is echter niet onrein en bevlekkend in die graad dat de hoogste God moet opgevat worden als buiten ieder contact met haar. –

Deze opvatting is typisch Hellenistisch stofpessimisme: de stof wordt hier miasmatisch opgevat; zij is dermate onrein en vlekmeedelend dat God ultra-transcendent behoort opgevat te worden.

M.a.w. het interval dat bij Platon (tussen het goede en de stof) maatgevend is, wordt hier nog breder (tussen de Hoogste God en de bevlekt - bevlekkende materie). -- Deze opvatting vindt men reeds bij Ploutarchos van Chaironeia, de eclectische Midden - Platonieker (zie hoger) en bij Apollonios van Tuana (zie hierboven).

Beiden spreken over zintuiglijk waarneembare fenomenen als met miasma (onrein-heid) behept of met miasmos (verontreiniging). Daarvandaan ‘n tussenwezen, nl. de tweede God of ingeboren zoon, die de absolute onbevlektheid van de Eerste waarborgt als ‘n soort scherm tegen de onreine geschapen wereld (de zgn. Derde, ‘god’, - in de brede zin).

Gevolg. - Aangezien the(i)osis, vergoddelijking, steeds de zin van het leven blijft, zal ‘leven’ hier mystisch opgevat worden en wel reinheids- of ontvlekkingsmystiek: om tot de Eerste God door te dringen d.m.v. de tweede (als middelaar), zal de mens zich moeten onstoffelijk dematerialiseren, - wat tot wereldafkeer leidt.

a/ Bij Aristoteles was het denkende leven reden tot wereldafkeer (op beperkte schaal); maar hier is het veel sterker wereldafkeer.

b/ De tegenstelling tot de Stoa met haar materialisme is hier volkomen.
Vgl. O. Willmann, o.c., 595/599.

GW288

Opmerking over de zieleleer als oordeelsleer.-
F. Cumont, Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains, Paris, 1942, beschrijft de nadoodse toestanden der ziel zoals **a/** eclectische Stoiekers en **b/** Neo-Pythagoreeërs vooral ze zien.

Allen, onder de invloed van Poseidonios van Apameia, de eclectische Midden-Stoieker (-135/ -51), stellen dat de zielen, na de dood van het lichaam, niet verzinken in de tellurische (of aard)diepten, maar opstijgen naar de goddelijke sterren en naar de vuren van de aither (ether, d.i. ‘n soort fijne stof der hogere sferen), waarvandaan zij afkomstig zijn, door nederdaling:

a/ de zielen behoren zich eerst te zuiveren van haar vlekken, doordat zij de ondermaanse ruimten doorlopen;
b/ daarna behoren zij zich te ontdoen van de opeenvolgende omhulsels van haar fijnstoffelijk lichaam (voertuig) - vgl. hylisch pluralisme - bij iedere fase van haar opstijging in de interplanetaire ruimten. Zo verstaat men het onstoffelijkings- of dematerialiseringsproces dat de zielezuivering doormaakt om tot vergoddelijking te komen, - dit na de dood. De stof is immers niet alleen afwezigheid van volmaaktheid, maar stellige bron van bevlektheid: steeds die miasmatische materie-opvatting.

Zoals C. De Vogel, o.c., 433, zegt is deze opvatting in gelijkaardige vorm terug te vinden **1**/ in de Chaldeïsche astro(theo)logie, **2**/ in de Gnostische delen van het Corpus Hermeticum en **3/** in de Mithrascultus.

Opgemerkt zij ook, met C. De Vogel, o.c., 430, dat de káthodos, descendsus, de nederdaling, der zielen niet steeds zo 'kwalijk' is:

a/ sommige dalen neer met het oog op de catharsis (reiniging) en sotèria (redding van andere zielen;

b/ andere dalen neer in de onreine stof met het oog op de inoefening tot deugd en de verbetering van het eigen gedrag. -- Men mag het materievliedend mysticisme niet steeds zo stofpessimistisch opvatten!

-- De oorsprong of genesis van het stofpessimisme. –

Zoals *P. Ricoer, Finitude et culpabilité, II, (Ia symbolique du mal)*, Paris, 1960, pp. 151/321, zegt, is

1/ de godverlaten autonomie of zelfstandigheid (zoals bij Platon's overgang van Kronosrijk naar Zeusrijk - Kronos trekt zich terug en daar begint het kwaad - of zoals, maar dan anders, in de Bijbelse Adamsmythe);

2/ de tragische mythe, met haar lotstragiek (zoals in de Griekse tragedie, bij Aischulos of Sofokles, waar de mens, z 'n grenzen overschrijdend (hubris, arrogontia), onder de druk van 'n verraderlijke daimon in z 'n onbewuste, die hem verblindt en naar z 'n ondergang drijft, of zoals in de Bijbelse slangbekoringsmythe);

3/ de oerwanordemythe (zoals in Enoema Elisj, de Babylonisch-Assyrische mythe, bij Homoros en Hesiodos, waar het kwaad in de fusis van de werkelijkheid zelf gelegen is, zodat het goed slechts ontstaat door inspanning, en overwinning).

4/ de zielsverbanningsmythe (zoals bij de Orfiekers), de mogelijke uitleg - van verre van het stofpessimisme.

GW289

3.5.4.De bijbels theosofische baanbrekers. –

"De Pythagoreïsch-Platonische Gods- en beginselenleer vormde de bodem, waarop de Joodse en de Helleense bespiegeling ('Spekulation') elkaar ontmoetten en tot een zekere synthese, de Joods-Hellenistische mystiek geheten, versmolten werden" (O. Willmann, o.c., 607).

Syncretisme: - Hier staan wij voor een typisch syncretisme, dat, volgens O. Willmann, o.c., 608, uit de volgende ingrediënten bestaat:

a/ orthodoxe (= rechtzinnige rechtgelovige), met het Oude Testament overeenstemmende, met de Mozaïsche openbaring conforme, - zoals al wat ontleend wordt aan de Mozaïsche Gods- of engelenleer, aan de Wetsvroomheid en - moraal, enz.; - hiertoe behoren ook de ingrediënten uit de rechtzinnige mondelinge overlevering;

b/ ethniserende (= Heidense), vooral archaïsche maar ook recentere (Hellenistische) ingrediënten, waarvan sommige conform zijn met de Mozaïsche openbaring, sommige echter niet. –

Eén voorbeeld zij aangegeven. Een Centrale plaats neemt de Logos, Heelalverstand, in Filon van Alexandrië' s leer in: de ingrediënten komen uit de volgende hoeken: **a/** rechtzinnig-Mozaïsche: **a)1** de profeten spreken over een bovennatuurlijk middelaar, die Jahweh, in de gestalte van de Messias belooft; **a)2** de sofiologen (wijsheidsfiguren) spreken over sjohmah, sofia, wijsheid, die in en bij Jahweh is, maar tegelijk het heelal doorvaart, de (fysische) 'waarheid' der dingen uitmaakt en in begenadigde zielen inwoont, - die met de Messias der profeten min of meer ineenloopt; **b/** niet-rechtzinnig-ethniserende:

b)1 de Joodse 'Kabbala' (in haar niet-orthodox gedeelte) sprak over een preëxistente (voorafbestaande) Adam Kadmon, d.i. **a/** een 'oermens', prototype van de kosmos, een soort godmenselijk wezen, dat, van in den beginne, bestond, als samenvatting van de globale fusis (daarvandaan zijn kosmische afmetingen: de fusis is als een mens in het groot); **b/** tegelijk is die macrokosmische Adam (Kadmon) de samenvatting van het hele zielenrijk, in die zin dat alle zielen, even preëxistent als hij, in hem begrepen zijn, van in den beginne, als in de schepper en leider der zielen;

b)2 de Heidense mysteriën - zie hoger blz. *242*vv. spraken van bemiddelende goden die neerdaalden als redders:

b)3 Helleense filosofen spraken over een figuur in gelijkaardige zin: Herakleitos sprak over de Logos, het wereldverstand, - in zijn spoor, de Stoa, doch erg pantheïstisch; Platon had het over de denkinhoudelijke God, die in zich de ideeën van de fusis draagt en Aristoteles, over het theon, het goddelijke, dat, teleologisch opgevat in Anaxagoreïsche zin, het rijk der doeleinden vertegenwoordigde voor de hele fusis; -

Ziedaar de syncretische bronnen van een Logosleer, die lang zal nawerken in de heidense en in de Bijbelse sferen. Men denke aan Sint Jan de Evangelist, waar hij zegt: "In den beginne was het 'Woord' (Gr. Logos) en het Woord was bij God en het woord was God. (…). Alles is door Hem."

GW290

bl. De Joods - Alexandrijnse theosofie (vanaf - 150).

Voorbereiding. - +/- -1.850 komt Abraham, uit Oer (in Soemerië, toen nog aan de Eufraat gelegen; het latere Oer der Chaldeeërs) vertrokken, via Haran (in Boven-Mesopotamië), in Kanaän (= Fenicië (Gr.), Punië (Lt)) aan (vgl. *Gen 12/15*). Dit is het begin der Hebreeuwse cultuur, in een midden van herderlijke nomaden met een minimale akkerbouw.

+/- -1.250/ -1.230 Mozes leidt de uittocht uit Egypte, - wat een nieuwe cultuurinbreng betekent. Na de Rechterstijd (-1.200/ -1.025) komt de koningentijd met Saül (-1.030/ -1.010), David (-1.010/-970) en Salomo (-970/-931). Daarna wordt het Salomonische rijk verdeeld (Juda/Israël: -931/-721). Rond -800 wordt het Genesisverhaal (met de Adamsmythe) geschreven: het begin van de Oudtestamentische openbaringsboeken.

Rond +/-721 valt de stad Samaria (Israël), na drie jaar belegering door Tiglath Pileser III, Assyrisch-Babylonisch vorst, en wordt de bevolking gedeporteerd naar Mesopotamië (en vervangen door Assyrische kolonisten, de zgn. Samaritanen, die een syncretisme zullen uitwerken). Onder die Babylonische gevangenschap geraken de Joden bekend met Oosterse (Mesopotamische en Iraanse) mythen, - waarvan resten te vinden zijn bij de Essenen (-150/ +70), met hun dualistische denkbeelden, en bij de Therapeuten (waarover Filon van Alexandrië het heeft), een sekte in de omgeving van Alexandrië, met mystische levenswijze.

In -538 bezet Kuros, de Grote basileus (koning) der Perzen, de stad Jeruzalem en laat de gevangenen naar hun land terugkeren, indien zij willen; wat een herstel betekent.

In - 333 verovert Alexandros na Syrië, Kanaän, waar de Joden en Samaritanen wonen, op zijn doortocht naar Egypte: het Hellenistisch tijdvak begint;

In -63 verovert Pompeius Jeruzalem, waarmee het Macedonische tijdvak eindigt en het Romeinse begint. - Onderwijl komen de diasporajoden, bijzonder in Alexandrië, in contact met de Griekse filosofie.

Besluit: men ziet welke smeltkroes van invloeden Kanaän is geweest!

De Bijbelse (meta)fysiek. - *O. Willmann, Gesch. d. Id. , I (Vorgesehichte und Geschichte d. antiken Idealismus*), Braunschweig, 1907², S. 102/118 (*Das alte Testament)*, 17/193 (*Thorah und Kabbalah*); *Cl. Tresmontant, Etudes de métaphysique biblique*, Paris, Gabalda, 1955; -, *Essai sur la pensée hébraique*, Paris, 1956, geven een overzicht van de eigen, rechtzinnige en ook ethniserende, filosofie die, uitgesproken of impliciet, in de Bijbel aanwezig is. Wij geven daarvan nu een overzicht. –

Synchronisch. –

a/ Preconstitutief: Jahweh, bestaande voor het tot stand komen (constitutie) der schepping, beheerst, in de geest van het 'negatieve' (d.i. zich tegen Polytheïsme, pantheïsme en dgl. afzettende) monotheïsme, de ganse fusis, die, op gegeven moment in de tijd, geschapen werd door hem. Noch emanatisme, noch preëxistente wezens worden aanvaard.

GW291

b/ constitutief: de schepping, het werk van de goddelijke wijsheid, ontplooit zich, én afhankelijk - én toch ook onafhankelijk van haar Schepper.

c/ Informatief: ervarend - denkend verwerft de mens kennis van die schepping en haar Schepper.

d/ Normatief (deontisch): zowel de natuur als de mens zijn genormeerd, bestuurd, door de wil van God, inzonderheid door de 'Wet' (decaloog). Vooral de wijsheidsboeken geven daaromtrent inzichten.

- Diachronisch. –

De profetische en apocalyptische boeken geven een fragmentair maar vast schema.

a/ Protologisch: het oergebeuren (verhaald in de scheppingsweek, aanwezig gesteld in de Joodse week met de sabbat als rustdag) heeft als protoplasten (eerstgeschapenen) Adam en Eva in het paradijs.

b/ Kairologisch (keerpunt betreffend): Adam, door Eva verleid, deze zelf het slachtoffer van de verraderlijke slang (Satan, de tellurische verleider), - zet, door de zondeval (oerzonde), het verval in; echter niet zonder verdere leiding van Jahweh, ofschoon niet meer paradijselijk: onder deze reddende en hielstichtende Goddelijke daden primeert een tweede oergebeuren, de uittocht, o.l.v. Mozes, van het uitverkoren volk, voorteken van alle volkeren, uit Egypte, - oergebeuren dat tegenwoordig gesteld wordt in het jaarlijkse Paasfeest.

c/ Eschatologisch (eindtijdelijk): een definitief heil, het voleindende gebeuren, Messiaans te verstaan, met oordeel en verrijzenis, staat te wachten. Ziedaar het denkkader dat men orthodox heten kan.

(i) Aristoboulos van Alexandrië (waarschijnlijk +/- -150/ -100). -

De Pentateuch (vijf eerste O.T. boeken) worden allegorisch - in de smaak van de tijd - geduid (i.p.v. letterlijk, zodat de tekst als een soort parabel overdrachtelijk verstaan wordt van "iets anders"). Vooral beweert deze Alexandrijnse Jood dat Homeros en Hesiodos (de mythologische theologen), de Orfische geschriften (eveneens sterk mythiserende filosofie en mystiek) en Puthagoras, Platon en Aristoteles ontsprongen zijn aan een door Aristoboulos op louter speculatieve gronden veronderstelde vroege vertaling van het Oude Testament in het Grieks. Wel bekritiseert hij het antropomorfe in het Oude Testament, maar hij blijft grondig orthodox en theïstisch (o.m. is geen sprake van een pantheïserende Logosleer, in Herakliteïisch-Stoïsche zin).

(ii) Filon van Alexandrië, bijgenaamd Philo Judeus (Filon de Jood),

Ook wel Filon de Pythagoreeër (-30/+45). Leefde zijn hele leven te Alexandrië, waar hij hoofd werd van de Joodse gemeenschap, die hij vertegenwoordigde als gezant te Rome in + 39/ 40 (onder keizer Caligula (+ 37/ +41).

Het gezantschap vraag de vrijstelling van de Romeinse burgerplicht van het aanbidden van de keizer), een vijftigtal Griekse werken zijn van hem bewaard gebleven, vooral Bijbelse commentaren.

(ii)a. Logica en epistemologie. - Een dubbele tekstreeks is zijn basis: **a:** de Bijbel (als uitdrukking van Helleens denken) en **b**/ de Griekse wijsbegeerte

GW292

(als 'exègèsis', tekstverklaring, van de Bijbel) staan in volle harmonie tegenover elkaar. Oudtestamentische openbaring en 'wet' zijn hem heilig: vooreerst de letterlijke duiding van de teksten, dan de allegorische duiding; want "men behoort op beide bedacht te zijn, op de kennis van de verborgen zin (allegorisch) en op het letten op de open zin (letterlijk)". Zo b.v. heeft de sabbatviering twee betekenissen: de letterlijke van een volwaardig eredienstgebod; de allegorische van Gods energeia, actualiteit, werkdadige werkelijkheid tegenover 's mensen lijdelijkheid. De Bijbelse mirakelverhalen wil hij als feitenverhalen verstaan zien. De Decaloog (Tien Geboden) is de grondslag van alle wetgeving.

Zoals alle Joodse theologen, zag Filon in de mondeling overlevering een aanvulling van de geschreven openbaring: de schrift bevat bedekt de mondelinge openbaring in zich. Daarvandaan zijn verwijzingen naar de Talmoed. Filon onderscheidt drie cultuurfasen: de enkuklios mousiké, de musische vormingswetenschap (denk aan de zeven kunsten, sedert Pythagoras en Sofistiek, te Alexandrië tot enkuklios paideia uitgewerkt), de filosofia, d.i. "de bezorgdheid om de wijsheid" (de wijsheid is "de kennis van de goddelijke en menselijke dingen en van de beginselen ervan"); de wijsheid zelf, d.i. de Mozaïsche openbaring. Zoals de vormingswetenschap de 'dienstmaagd' is van de filosofie, zo is de filosofie de doulè sofias, ancilla sapientiae, de dienstmaagd van de (Mozaïsche) Wijsheid.

- Klemens van Alexandrië (?/+215),

Hij opent als christen, de weg tot het Patristische denken en zal zeggen: "Zoals de vormingswetenschappen (enkuklia mathèmata) in dienst van de wijsbegeerte, die er de meesteres van is (despoina auton), samenwerken, zo werkt de wijsbegeerte op haar beurt mee aan de verwerving (ktèsis) van de wijsheid (Sofia, d.i. hier de christelijke openbaring als afwerking van de Mozaïsche openbaring)" (Stromata I). Zoals *H.A. Wolfson, Philo*, Cambridge Mass., 1948, uiteendeed, staat Filon aan het begin van drie religieuze filosofieën, **a**/ de Christelijke (die in de Middeneeuwse scholastiek openbloeide), **b/** de Joodse en **c**/ de islamitisch-Arabische, met dat verschil dat:

1/ bij Filon het scherpe onderscheid tussen filosofisch denken en religieuze openbaring nog vlottend en syncretisch was en

2/ hij meermaals de schrift en mondelinge overlevering met filosofisch-theologische ogen las. Vgl. C. De Vogel, o.c., 354.

In alle geval, hoe de (drieledigheid) vormingswetenschappen/ wijsbegeerte/ openbaringswijsheid een progressieve onderschikking vertegenwoordigen, toch is de multidisciplinaire aanpak (zie hoger blz. 9 (theologie, filosofie, vakwetenschappen)) er duidelijk in aanwezig en ademt Filons synthese de veelzijdige geest der Helleense wijsbegeerte uit. - Merkwaardig is zijn inspiratie-ervaring:

"Ik aarzel niet mee te delen wat mij ontelbare malen is overkomen. - Meermaals, toen ik, naar

GW293

gewoonte, mijn filosofische gedachten wilde neerpennen en heel scherp zag wat behoorde opgesteld te worden, vond ik toch dat mijn geest onvruchtbaar

en vastgeroest was, zodat ik, onverrichterzake, behoorde uit te stellen en ik de indruk had, in nietige meningen opgesloten te zitten. – Maar tegelijk stond ik verwonderd over de macht van hetgeen is in de gedachte, van welke het afhangt het innerlijke van de menselijke ziel te openen of te sluiten. –

Andere malen echter begon ik met lege geest en kwam ik, zonder meer, tot een doorbraak in die zin dat de gedachten, net sneeuwvlokken of zaadjes, van boven onzichtbaar neerdwarrelden: iets als een goddelijke kracht greep mij en begeesterde mij zodat ik niet wist waar ik was, wie bij mij was, wie ik zelf was, wat ik zei, wat ik schreef.

Want nu stond de stroom der verwoording mij ter beschikking, een aangename helderheid, een scherpe blik, een klare beheersing van de stof, net alsof het innerlijke oog nu alles met de grootste duidelijkheid kon inzien." (O.Willmann, o. c., 609/610).

Men kan dit vergelijken met de katochè, ligature, boeiïng, waarover Festugière sprak (zie hoger blz. *291*) maar hier van de intellectuele vermogens (het innerlijke oog nl. van het verlichte verstand).

(ii)b. (Meta)fysiek. –

Ook hier is het typische interval aanwezig: preconstitutief is de hoge, onvatbare, materievreemde God, enerzijds, en anderzijds, de mede-eeuwige, miasmatisch opgevatte materie; constitutief is de Logos, het Heelalverstand of Wijsheid (zie sofiologie der Schrift), tussen de Hoge God en de bezoedelde en bezoedelende stof in, samen met andere de Hoge God dienende geesten, nu eens daimonas dan weer engelen (zoals in de Schrift) geheten of ook nog 'sterren' (astrotheologische duiding; vgl. Stoa, enz.): al deze tussen-wezens geven 'vorm' aan de op zich vormloze stof, waardoor de kosmos het volkomenste werk van de logos (en zijn medewerkende tussenwezens) is.

In de Logos of Heelalwijsheid bevinden zich de ideeën (Platon) en de getalvormen (Pythagoras), die de mogelijke vormen der uit zichzelf vormloze stof zijn. Zie hoger blz. *240* omtrent de Heelalwijsheid of logos.

- Zieleleer. –

De zielsopvatting van Filon is, zoals de rest, een syncretisme van zuiver Bijbelse inzichten en ethniserende denkbeelden:

a/ de zielen zijn preëxistente (onstoffelijke, onsterfelijke) geesten, in de luchtregionen;

b/ de menselijke zielen zijn zielen die de aarde te veel benaderen en zich met aardse lichamen verenigen, waardoor zij Godverwijderd en bezoedeld

worden (wat niet belet dat Filon ook een collectieve oerzonde in min of meer Bijbelse zin aanneemt: de gevallen - engelenleer). –

In zijn geheel is de (meta)fysiek van Filon: niet-atheïstisch ("er is godheid"); niet-polytheïstisch (er is maar één God); niet-pantheïstisch (behalve op sommige plaatsen, waar hij, in Stoïsche zin, van wereldziel en Vuurlogos gewaagt: - vlottende indruk dus); niet-fatalistisch (God, via tussenwezens, is voorzienig); niet-polyfysisch (er is één fusis)

GW294

(ii)c. Ethiek/politiek.-

Zoals, voor Filon, in Platonische zin zijn de ideeën:

a/ denkinhouden (ennoèmata, - vgl. Socrates en Aristoteles ook) doch ook

b/ 'wezenheden' (ousiai,- wat Socrates en Aristoteles niet beweerden), zo ook bestaan de concrete, individuele dingen en processen door deelneming (methexis) aan die ideeën; meer nog: het kennen (informatief aspect) en het zedelijk-politische leven (normatief aspect) is gesteund op een deelneming aan de ideeën (in de Logos te situeren).

Toch is hier meer dan Platonisme en Logosleer: de theosofische bezorgdheid zet Filon ertoe aan het 'God zien' (vgl. supra blz. *282/286*) als mystisch, ja, magisch levensdoel op te vatten: het beschouwelijke (speculatieve) aanschouwen (directe intuïtie) van **(a)** de fusis, als het volkomenste werk van de Logos, als eerste aanloop, en van **(b)** de logos of Heelalwijsheid, als de afbeelding (eikon, imago) van de Onzichtbare God, als tweede aanloop, is een tweevoudige benadering van het Godsschouwen, dat hier natuurlijk sterk Bijbels is opgevat.

Het telos, sedert Socrates hoofdzaak van filosofie, -telos dat de eudamonia behoort te verschaffen dankzij aretè, d.i. doelgeschiktheid van de mens, is dus schouwen, contemplatio. Daartoe echter is een 'rein', d.i. zedelijk hoogstaand leven nodig, volgens de wet en de Profeten.

Dit moreel veeleisende leven is zo dat ekstasis, vervoering, d.i. de toestand waarin Godsschouwen mogelijk wordt, als genade van de Onzichtbare God, volgt, in beginsel reeds in dit aardse leven. –

Door op het genadige, d.i. vrije gegeven, karakter de nadruk te leggen, zondert Filon zich af én van de zelfgenoegzame Stoiek, die voor hem hoogmoed

betekent, én van de louter magische Theosofie, die voor hem eveneens het operatief analogon is van het morele zelfgenoegzame Stoïsche opzet.

- Natuurlijk wordt die Godscontemplatie als dematerialisering, opstijging uit de bevlekte (miasmatische) stof, opgevat: toch blijft de theosis of vergoddelijking hier kindschap Gods (d.i. dan toch weer Bijbels). Men ziet telkens weer het syncretisme dat biblicisme en ethnicisme overbrugt.

- Politiek. –

a/ Zo 'mystisch' is Filon nu ook weer niet dat hij voor het Joodse volk in zijn geheel niet een zeer aardse eudaimonia of gelukstoestand voorziet (door een terugkeer naar Israël).

b/ Meer nog: de twee - poleis of - stedenleer, die een aardse staat en een hemelse staat vooropstelt, is bij Filon aanwezig: hij spreekt met grote lof over de keizers Augustus en Tiberius; Hellenistische vorstenverering trachtte hij vanuit Joodse patriarchenverering te verstaan; hij is geen vijand van Macedonische of Romeinse paeideia. Wel is het zo dat het Joodse volk door Jahweh beschermd wordt volgens een Godsoordeel: antisemitisme (d.i. Jodenhaat en -vervolging brengt over de antisemitiekers ongeluk, ja dood, door Gods ingreep, maar door de schuld van de vervolgers zelf.

GW295

Besluit. - Sofiologisch gezien hunnen wij over Filon's verrichting op wijsgerig gebied het volgende opmerken. *G. von Rad, Theologie des Alten Teamentes, Bd. I (Die Theologie der geschichtlichen Ueberlieferungen Israëels)*, München, 1961, S. 415/457, geeft, in drie hoofdstukken een schets van de sofiologie, d.i. wijsheidsleer. –

Von Rad onderscheidt vooreerst de empirische of ervaringswijsheid, d.i. de deskundigheid voor zover zij orde ontdekt en toepast in het leven, - wat zij op archaïsch peil uitdrukt in spreuken (zo b.v. "Van kwaad komt kwaad" (1Sam 24:14)). Deze empirisch-gnomische (= spreekwoordelijke) wijsheid, aldus von Rad, o.c., 419, gaat van de hardnekkige vooropstelling uit dat in de dingen en hun verloop een geheime orde aan het werk is, die men, met veel geduld en doorheen allerlei smartelijke ervaringen, ontdekt.

De (wanordelijke) veelheid der fenomenen wordt door de Israëlitische wijsheid tot (ordentelijke) eenheid herleid, - zoals b.v. op gelijkaardige wijze bij de Hellenen. De verbeterbaarheid (men denke aan Peirce' s feilbaarheidsbesef) is eén van de hoofdkenmerken. Toch is de wetmatige orde die de 'schepping'

beheerst, nooit zonder iets 'imponderabile', - dat naar Jahweh verwijst, ja, naar geheimzinnige krachten en wetten in de schepping.

In die zin is de wereld nooit helemaal de fusis der Helleense wijsgeren, die, behalve de simplistische atomisten, - en dan nog: Demokritos was te fijnbesnaard om niet te weten dat alle fusis iets impondorabile, onweegbaars, is - ook het besef hadden dat de goden en onbekende natuurkrachten ook aan het werk waren.

Op zeker ogenblik - vooral aan het hof van de vorsten en in de ambtenaarswereld komt, nevens en uit die oeroude ervaringswijsheid, een geëvolueerde wijsheid te voorschijn: een paideia, waarin **1/** lichamelijke schoonheid, **2/** krijgsonderricht, **3/** snaarspelen en **4**/ retoriek (zoals in het hele Oosten centraal staan, vormt talloze mensen uit de hoger sociale klasse.

Daarin komen **(a)** Edomitische en Oud-Arabische, **(b)** Mesopotamische en **(c)** vooral Egyptische wijsheidsinvloeden samen. Vgl. V. Rad, o.c., S. 427ff., waar het archaïsche type van wijsheid 'elementair' en het nieuwe 'didactisch' geheten worden. –

Vooral een pragmati(cisti)sche basisidee komt hier door: het (ethisch) goede is steeds - op de lange duur, tenminste, - het nuttige en doeltreffende, het kwade het ondoelmatige, want handelen is oorzaak zijn van gevolgen (effectieve ethiek), en dit wetmatig, zonder bijzonder Godsingrijpen, ofschoon God niet vreemd staat t.o.v. dit oorzaak-resultaat-verband. Von Rad spreekt van 'Vergeltungsdogma' als van een niet-gelukkige naam voor die wetmatigheid.

Het tweede grote type van wijsheid, na of liever nevens het empirische, is wat von Rad heet het theologische type van wijsheid. Deze wijsheid is geïnspireerde wijsheid omtrent heelal en heelalgeschiedenis, omtrent mensheid en volkeren en hun lotgevallen. Deze wijsheid gaat het engere kader van de historische en profetische boeken ver te buiten.

GW296

Zoals, hoger blz. *301*, over het Heelalverstand is gezegd, bij Filon, is de 'theologische', wijsheid een openbaringsbemiddelaarster, een meson of medium tussen **1/** de Godheid en **2**/ degene die intiem met die wijsheid omgaat (o.c. 439ff.): zo in spreuken 1/9 (vooral *Spr. 1:20vv.; 9:1vv.*; zie ook *Ekklesiastikus (= Jesus Sirach) 51:18 (24)vv.*). –

Von Rad wijst op *G. Boström, Proverbiastudien (Die Weisheit und das fremde Weib)*, 1935, S. 15ff., waar de goddelijke Wijsheid als de rechtzinnige tegenhanger van de Afrodite parakuptousa (parakupsis is zich neerbuigend zijwaarts kijken,- wat de deernen doen om te verleiden): inderdaad, de wijvrouwen, in dienst van de Hemelkoningin Astarte, traden op als parakuptousai, - laat ons zeggen: als verleidsters.

Zo ook treedt, in de schepping, de goddelijke Wijsheid als 'werfster' op (*Spr. 7:1vv.*). Zodoende krijgt de Wijsheid, bemiddelaarster tussen 1/ de Godheid en **2/** de mensheid, ja, de hele schepping, vrouwelijke trekken. Zij is niet Jahweh zelf; zij is een schepsel, maar dan het Eerste schepsel (*Spr. 8:22*), identisch met de denkinhoud die God aan de hele schepping ten grondslag legde (men denke aan de denkinhoudelijke god van Platon die alle ideeën die de stof 'vormen', in zich draagt). –

Het is hier dat de Pythagoreïsch-Platonische getalvorm- en ideeënwereld zijn intrede doet in de Bijbelse mentaliteit. Ja, hier doet het opzet der theosofieën zijn intrede in de Bijbelse wereld:

"Ja, Hij (d.i. Jahweh) zelf schonk mij betrouwbare kennis der dingen, om de bouw van het heelal en de kracht der elementen te kennen, het begin, het einde en het midden der tijden, het wenden van de zonnestand en de wisseling der jaargetijden, de kringloop der jaren en de stand van de sterren, de natuur der dieren en de aard van de Wilde beesten, de macht van de geesten en de gedachten der mensen, de soorten van planten en de krachten der wortels. Verborgen of zichtbaar, ik heb alles leren kennen, want de wijsheid, die alles maakte, leerde het mij". (*Boek der Wijsh. 7:17/21*).

Vanuit dergelijke rechtzinnige Bijbelteksten kan men Filons opzet verstaan: via de logos een 'gnosis' (kennis) verwerven die én geïnspireerd (en dus charisma is, zoals von Rad zegt) én toch rationeel-empirisch wetenschappelijk tegelijk! Dat was de pretentie der theosofen.

Twee opmerkingen.-

Eerste opmerking: Ook hier doet zich een zeer eigenaardige scepsis voor, die in Qohelet (= Ekklesiastes, Prediker) verwoord wordt (von Rad, o. c., 451/457). Reeds *Wijsh. 9:16/17* zegt: "Nauwelijks bevroeden wij de dingen der aarde; zelfs wat voor de hand ligt, verstaan wij met moeite: wie zal dan de dingen des hemels doorgronden, wie Uw wil kunnen kennen, indien Gij geen wijsheid schonk, niet van boven Uw heilige geest zond?".

Welnu, van die intellectuele vertwijfeling biedt Prediker ons in uiterste: “Ik heb getracht wijsheid en kennis te onderscheiden van dwaasheid en onverstand, maar ik heb ingezien dat OOK DIT slechts jagen naar wind is, want hoe groter de wijsheid, des te groter de kwelling”. (*Pred. 1:17/18*).

GW297

“Kohelet is, aldus v. Rad, o.c., 454, allesbehalve een nihilistisch atheïst. Hij weet dat God de wereld schiep en ze onophoudelijk door en door beheerst. Maar voor de mens is het rampzalig dat hij met dit goddelijk beheersen niet kan in contact komen, doordat het te diep verborgen is. (...).

Het komt niet tot een eensluidendheid van zijn doen met de door God voorziene ‘tijd’ (gunstig ogenblik); de mens grijpt er steeds nevens.” Dit betekent volledige onzekerheid, behalve op één punt, de zekere dood. v. Rad aarzelt niet dit ‘tragisch’ te heten: **a/** het leven van de mens leeft hij wel zelf, **b/** doch datzelfde leven wordt beheerst door een ondoorzichtelijke goddelijke macht, die men nooit ‘verstaat’. –

Het is te betreuren dat *K. Jaspers, Ueber das Tragische*, München, 1952, S. 9, in zijn lijst van ‘tragische’ meesterwerken, niet ingaat op Prediker. Homeros, Edda en Saga en heldensagen der volkeren,- Aischulos, Sofokles en Euripides,- Shakespeare, Calderon en Racine,- Lessing, Schiller,- het boek Job, enkele Indische drama’s,- de tragiekers Kierkerraard, Dostojefski en Nietzsche, - zij allen worden vernoemd, maar niet Prediker, waarop v. Rad o.i. te recht wijst als een sapiëntiële (= wijsheids) tragieker.
–

Wijst dit niet in de richting van D. Bonhöffer, die zegt: “God doet ons inzien dat wij behoren te leven als mensen die met het leven zonder God klaar komen. God, die met ons is, is die God die ons verlaat”. (*Mark 15:34*: “Mijn God, mijn God, waarom verlaat Gij mij?” roept Jezus aan het kruis)’.

Vgl. E*. Brunner, Got und sein Rebell,* Hamburg, 1958, S.135, waar Ursula Berger-Gebhardt over Brunners positie in de huidige Protestantse theologie spreekt. In dat verband verwijst zij naar *Jer. 31:31vv*. en *Gal 4:1vv*.: de ‘wijsheid’ (**a**/ in haar elementaire of archaïsche of **b**/ in haar didactische of geëvolueerde vorm) maakt de mens ‘mondig’, persoonlijk denkend, ... met de gevolgen vandien (vgl. *Y. Congar, Le mystère du temple (L’ économie de la présence de Dieu à sa créature, de la Genèse à l’ apocalypse),* Paris, 1958, waar het verinnerlijkingaspect van het mondig worden ter sprake komt).

Tweede opmerking:

Wat wij hoger blz. *276/280* gezegd hebben over de apocalyptiek, krijgt hier zijn plaats in het Bijbelse geheel: "Een laatste verbreding onderging de(ze) sapiëntiële theologie door haar versmelting met de apocalyptiek." (v. Rad, o.c., 450). Zoals *v. Rad, Theol. d. A.T. II (Die Theologie der prophetischen Ueberlieferungen Israëls),* München, 1961, S. 314ff., uiteenzet, is apocalyptiek **a/** wijsheidsliteratuur **b/** maar met theosofische en geschiedkundige bezorgdheden. De twee-wereldenleer is het kader waarin de eindtijdgebeurtenissen, als (vanaf het begin mysterieus vaststaande) ontknoping van het 'kwaad', dat op het einde zijn volle maat bereikt, gesitueerd worden.

Dat 'kwaad' ligt in de mens zelf (*Dan 8:23/25*) en neemt op wereldvlak toe, tot een ondergang leidend. Vooral, wat von Rad onderschat - situeert het zich op mystisch- magisch vlak. - Zo dat men drie lagen kan onderscheiden: **1**/ historische beschrijving, **2/** profetische beschrijvingen duiding, **3**/ apocalyptisch-sapiëntiële duiding. -

GW298

Inderdaad, iedere (zelfs elementaire) uitgave van de Bijbel onderscheidt drie soorten of genres van literatuur : **a/** de historische, **b**/ de profetische en **c**/ de sapiëntiële, zoals *Jer. 18:18* ze duidelijk opsomt (drie types geestelijke leiders, de priesters met hun 'wet' (onderricht), de profeten met hun (Gods)woord, de wijzen met hun 'raad', lopen, vanaf de ballingschap, steeds meer ineen).

Op het kruispunt van de **a/** profetische en **b**/ sapiëntiële literatuur situeert zich, vanaf -200 vooral, de apocalyptische, (zie blz. *277* supra), terwijl de profeet Ezechiël (*39*vv) daarbij als stichter fungeert van een literatuursoort die uitmondt in de Apocalyps van Jezus (*Mk. 13:4*; zie blz. *279* supra) en van de apostel Johannes. –

Godsoordeel staat centraal in de apocalypsen: **1**/ over de christelijke kerken en over de hele kerk, - dit ineen met een einde van tijden (zie 'eonen', hoger blz. *276* vv.). God en de wereldrijken - niet Israël, zelfs niet de kerk(en) - staan centraal. Zulks doet het apocalyptische genre fel verschillen **a/** van de priesterlijke en zelfs **b/** van de profetische boeken, die ofwel Israëlgecentreerd ofwel kerkgecentreerd denken daar waar de apocalyptiekers kosmocentrisch denken en zowel voor de tijd van Israël of de kerk(en) als na de tijd van Israël of de kerk(en) Gods handelen situeren.

Meer nog: “de apocalyptieker, die de geschiedenis herleidt tot de in haar werkzame basiskrachten” (*von Rad, II, 318*) rekent met een aangroei van het kwaad tot aan een grote ondergang, - kwaad dat, in de mens en de door die autonome mens opgezette ‘rijken’, wetmatig, van den beginne erin aangelegd, wortelt.

De profeten schrijven daarentegen de catastrofen aan ingrepen van God in de geschiedenis toe,- wat een aanvullende perspectief is (en geen tegengestelde, zoals von Rad, eenzijdig ‘profetisch’ ingesteld meent, tegen de inspiratie-eenheid van de hele Schrift (die én profetische én apocalyptische figuren en boeken als verschillende duidingen die samengaan, omvat) in.

Wat eenzijdig ‘priesterlijk’ (‘historisch’) en/of ‘profetisch’ denkende mensen zo moeilijk verteren, is **a**/ het sapiëntiëel karakter **b**/ met zijn charismatisch en vooral zijn magisch-mystisch (‘gnostizerend’ zegt von Rad, II, 319) uitgangspunt. De wijze, vooral de apocalyptische wijze, richt zich tot het individu (niet tot het hele volk, zoals de priester en de profeet), en, inzonderheid, tot dat individu dat, in apocalyptisch kader, sceptisch is geworden en tegelijk mystisch-magisch.

Von Rad, II, 21, aarzelt niet *het bock Daniël* “veeleer een grote kosmologische gnosis” te heten, die rond het begrip ‘goddelijk geheim’ (dat **a**/ in het onbewuste der mensen en **b**/ in het heelal, slechts voor ingewijden (‘uitverkorenen’, zegt de Bijbel) toegankelijk, aan het werk is) draait.

Dat dit apocalyptische genre taai in zijn voortleven is bewijst *Wassilij Rosanow. Apokalypse unserer Zeit, in N. von Bubnoff, Russische Religionsphilosophen (Dokumente)*, Heidelberg, 1956, S. 14/17 (*de Russische Nietzsche*); 159/182 (na de kerk(en) komt een nieuwe ‘religie’, doch postchristelijk).

GW299

3.5.5. De Gnostisch-Manicheïsche theosofieën (bloei: +120/-250).

Inleiding.-

H. Cornelis / A. Léonard, La gnose éternelle, Paris, 1959, p. 104, zegt dat de ‘gnosis’ (kennis) niet een gevestigde (volks- of staats)religie is; ook niet een intellectuele religie (zoals de Stoa b.v. of de Platonische astro(theo)logie); het gaat ook zeker niet om een louter fysisch-ethische filosofie (zoals het Aristotelisme), ook al zou deze een metafysische grondslag hebben (in de Onbeweeglijke Beweger die het heelal doelgericht maakt, bij Aristoteles).

Gnostiekers zijn steeds mensen die alle vertrouwen **a/** in gevestigde of louter filosofische religies en **b/** in filosofieën verloren hebben. Daarin gelijken zij sterk aan de Scepsis. Doch daar waar de Scepsis slechts een sterk seculaire (aardgebonden, 'diesseitige', aan deze wereld gebonden) fenomenologie als ideologie huldigt, gelooft de Gnostieker in een dieper in de werkelijkheid doordringende fenomenologie of fenonenenbeschrijving, - net zoals alle theosofie.

H.- Ch. Puech, Le manichéisme, p. 70, zegt: "Wat is, inderdaad, een 'gnosis', tenzij een kennis (...), maar dan een kennis die niet enkel heel en al op het zoeken naar het heil gericht staat, doch, daarenboven, (...) zelf heil is." (*Vgl. P.Foulquié/R. Saint-Jean, Dictionnaire de la langue philosophique,* 1969², p. 303). De kennis, waarover het hier gaat, is de theosofische kennis, zoals hoger beschreven, maar met een eigen aard **a/** losser van magie en alchemie, -**b**/ existentiëler ook (waardoor het mogelijk is dat religiehistorici als Hans Jonas, Karl Kerenyi, Simone Pétrement, Henri-Charles Puech, G. Quispel e.a., het Gnosticisme fenomenologisch benaderen, nl. door het als een levenshouding (en wel een religieuze levenshouding) te bepalen, nl. als angst op grond van het feit dat men zich geworpen weet in deze wereld als wezens die niet 'van deze wereld' zijn).

E. Gillabert, La Gnose: ni l' Hellénisme ni le Christianisme ne suffissent à l' expliquer, in Question de Spiritualité, No. 31 (juill.- aoüt 1979), PP. 31/39, verwijst naar het Congres van Messina over de Gnosis in 1966, om ze te bepalen. De congressisten kwamen tot het besluit dat de grondvraag van de Gnosis was: "Wie ben ik, eigenlijk?". – Het antwoord daarop luidt:

a/ de mens is lichaam, ja, maar hij is meer: hij is een goddelijke vonk (woord dat én energie én inzicht aanduidt); **b/** die 'vonk' (geïnformeerde energie) is **b1**/ afgeweken van haar doel, doordat zij 'gevallen' is in deze wereld (vanuit de andere twee - wereldenleer), waarin noodlot (geboorte en dood) heersen, doch **b2**/ kan, ja, behoort te ontwaken om zich uit de greep van het noodlot dat deze wereld voor haar betekent, te bevrijden; **c**/ de zelfkennis is in dat heilshistorische en cybernetische gebeuren (dat alle mythe kent) doorslaggevend **c1**/ in gevallen toestand kent de goddelijke vonk zichzelf niet als goddelijke vonk (verduisterde zelfkennis); **c2/** door zelfkennis hervindt die vonk zichzelf;

GW300

d/ deze 'kennis' is tegelijk, zuiver of verbonden met een eredienst, riten en/of mysteriën, 'reddend', - waarbij een persoonlijke 'redder' (of redders) al of niet een rol spelen;

e/ dit alles in het kader van het theosofische interval tussen een zeer verheven, wereld- en stofvreemd Godsbeginsel en deze aardse treurige wereld, binnen hetwelk allereerst de mens zich beweegt.

Bibliografische opmerking. - *H.- Ch. Puech, En quête de la Gnose, I (La Gnose et le temps)*, Paris, 1978, (o.m. *Phénoménologie de la gnose,* in o.c., 185/213); II (*Sur l' Evangile selon Thomas*), Paris, 1978 (de vertaling van het Thomasevangelie; Leiden, 1959),- waarbij zij opgemerkt dat het *Thomasevangelie* (vgl. de vondst van Nag-Hamadi (dorpje in Egypte) in 1945, die ons dit eersterangsdocument der Gnostiekers integraal bezorgde) één der bijzonderste heilige boeken van de Christelijke Gnostiekers is; --

F. Bardeau, Le livre sacré des Gnostiques d' Egypte, Paris, 1977 (dit is de tekst van het fameuze Pistis-Sofia, een ander beroemd Gnostisch heilig boek); *F. Bardeau, Le livre d' Adam (Code Nazaréen*), Paris, 1980 (het heilige boek der Mandeeërs en / of Sabeeërs, één tweevoudig soort Gnostiekers); - *H. Jonas, Het Gnosticisme*, Utrecht/Antwerpen, 1969 (Eng.: *The Gnostic Religion*, Boston, 1958-1, 1963³), dat een goed overzicht biedt; *S. Hutin, Les Gnostiques*, Paris, 1963² (eveneens een goed overzicht). Tot daar een keus uit een overvloed van werken.

Heuristisch model.- Om de Gnosis toegankelijker te maken, ziehier de samenvatting van de 'grote mythe', zoals het *Evangelum veritatis* (Waarheidsevangelie) ze weergeeft (vgl. *F.J. Schierse, S.J., Nag - Hamadi und des Neue Testament, in Stimmen der Zeit,* Bd 168 (Jrg 86) (1960/ 1961), 7 (april), S. 47/62, vooral S. 59). –

Protologie. - Uitgangspunt is de Vader, de verheven God, en zijn woonplaats, 'plèroma', plenitudo, volheid (vgl. *Joh. 1:16*) geheten: in den beginne woonden de eonen, engelachtige wezens (of 'goden'), samen met de Logos, het Woord (vgl. vanaf Herakleitos de Logosleer), in de Godvaderlijke volheid.

Kairologie. - Niettegenstaande die ideale begintoestand hebben de eonen de Vader niet erkend (als Vader) en zich van Hem afgescheiden, met als gevolg onrust, schrik, vrees en vergetelheid; - meteen kreeg de planè, error, de dwaling (een hypostase van de dwaling), die zich vergist, betreffende bet juiste wezen van de Vader, macht.

Zij is ertoe in staat de stof voort te brengen en, uit die stof, gesteund op het model van de dwalende eonen uit de hogere wereld, de aardse wereld - men denke aan de fusis der Hellenen - te vormen; - meer nog, de dwaling is ertoe in staat die wezens (eonen) uit het midden (tussen de hogere wereld van de 'volheid' van de Vader en deze wereld) die het diepst gezonken waren, nl. tot aan de grens met deze benedenwereld, ertoe te verleiden in mensenlichamen in te wonen; - dit leidt tot het volgende resultaat,

GW301

a/ behalve de 'stoffelijke' mensen (hulikoi), die slechts 'schepselen' van de dwaling zijn en, mettertijd, samen met de dwaling, in het 'niets' zullen opgelost worden,

b/ bestaan er nu ook 'eonische' mensen, in wie een 'gevangen' en door de dwaling beheerste eon inwoont, afkomstig uit de hoger wereld. Ziedaar de val en het verval dat ermee samengaat.

Eschatologie. - De Logos ziet deze rampzalige toestand: om de eonon, zowel de hogere als de lagere (in mensen inwonende), te bevrijden uit hun vergetelheid en, meteen, het heelal af te werken, verlaat het Woord (Logos) de 'volheid' van de Vader en deelt hun de uitreddende gnosis, kennis, mee van de Vader; - het Woord neemt 'vlees' (d.i. armzalige menselijkheid) aan. De 'dwaling' (in de persoon van Jezus' vijanden) vervolgt het Woord en nagelt het aan het kruis, doch, door te sterven, legt het zijn 'gescheurde lompen' (20:31), d.i. zijn 'vlees', weerom af en trekt zijn onvernietigbaarheid weerom aan. Voor de 'verlosten' keert het in de 'volheid' van de Vader terug, tot in die plaatsen waarvandaan de eonen ooit weggegaan waren.

Opgemerkt zij dat de Oden van Salomo, hymnen uit de periode +100/+150, Christelijk van aard maar met gnostisch-mystische inslag, eveneens deze mythe (menswording, nederdaling ter helle en hemelvaart van Christus) alsook de zieleleer (het 'ik' van die psalmen betekent, zoals bij de Gnostiekers, soms Christus soms degene die in hem gelooft; de ziel ondergaat een theiosis, vergoddelijking) bevatten, zoals het Waarheids-evangelie ze vertoont, uitgedrukt in begrippen als waarheid, licht, kennis,-genade, eenheid, voleinding, vreugde.

Opgemerkt zij, verder, dat het evangelie van S. Jan opvallend gelijkaardige structuren en termen vertoont: volgens de H. Birènaios (Ireneüs), priester in +177, bisschop in + 178, gestorven na +190, schreef Johannes zijn brieven en evangelie tegen Kerinthos (Cerinthus), een Gnostieker. St.-Jan schijnt dit

gedaan te hebben in sterk Gnostische taal doch als rechtzinnig- Christen en niet als ketters Gnostieker. –

Ook *St.-Paulus (Rom 11/33; 15:14; 1Kor 1:5; 12:8; 2 Kor 2:14; 4:6; 6:6; Filipp. 5:8*; enz. spreekt van een rechtzinnige 'gnosis' en stelt, net als Johannes, het te voorschijn treden van de Logos, de Tweede persoon der Drie-eenheid, uit de Vader, de schepping en de val der 'hemelse machten' (vergelijkbaar met de 'eonen' der Gnostiekers), de menswording en de verheerlijking van Jezus, sterk centraal. – Dit alles om aan te tonen dat Christenen de Gnosis niet zomaar als een te misprijzen syncretisme kunnen afdoen!

Wereldreligie. - *G. Quispel, Gnosis als Weltreligion*, Zürich, 1951, stelt de Gnosis voor als een omvattende religieus-filosofische beweging voor, die **a/** heidense, **b**/ Joodse en Christelijke (en later **c**/ Islamitische) middens in zijn maalstroom betrok.

GW302

De Gnostische filosofie. –

Laat ons, uit de enorme rijkdom aan strekkingen binnen de totale Gnosis, de hoofd-trekken halen.

(i) Logica (epistemologie). -

De kennis, maar dan een openbaringskennis in theosofische stijl, staat centraal (**a/** ver van het Socratische rationalisme b.v.; **b**/ nog verder van de Scepsis). - De stelling der Evangelisten (Markus, Mattheus, Lukas), der epistolografen, ook van Paulus en Johannes in het Nieuwe testament is: het Christendom predikt (verkondiging) kruisdood en verheerlijking van Jezus als Gods wijsheid die men behoort te geloven (= pistis, fides). –

De stelling der Gnostiekers is een sapiëntiële stelling: het mensworden en sterven van Jezus (soms verdoezeld) en de wederverheffing die erop volgt, is een 'fysisch' (natuur-noodwendig) gebeuren van veraardsing en ontaardsing, verstoffelijking en ontstoffelijking, dat de 'gnosis' niet gelooft doch 'verstaat', begrijpt. -- Daarvandaan de tegenstelling 'pistis / gnosis' (geloof / (natuurkennis op grond van openbaring).

Toch is het nu ook weer niet zo simpel: het Nieuwe Testament **a/** beschrijft het geloof ook als een verlichting (gave van God) en **b/** geloof is ergens ook echte doch omfloerste 'kennis' (daarvandaan het gnostisch aspect, vooral bij de twee grote mystiekers van het Nieuwe Testament, Paulus en Johannes; vgl. *J. Huby, Mystiques paulinnienne et johannique,* DDB, 1946; -- Christelijke

mystiek die voortleeft in Oost en West (vgl. *J. Tyciak, Profetie und Mystik (Eine Deutung des Propheten Isaias)*, Düsseldorf, 1953; id., *Morgenländische Mystik*, Düsseldorf, 1949)).

(ii) (Meta)fysiek. -

De theosofische tweeledigheid (interval) beheerst de wereldvisie en dit op tweevoudige wijze:

(ii)a. dualistisch: de kosmos is uiteengetrokken in een onbekend, uiterst verheven Godheidsuiterste, enerzijds, en, anderzijds, een al te bekend, uiterst misprijsbare stoffe-lijke wereld. Gevolg: om het ontstaan van deze stoffelijke wereld te verklaren, stelt men, tussen de 'onbekende' God en de Stof, een demiurg, een wereldschepper, die gewoonlijk als 'boos', 'bloedlievend', 'vervloekt' opgevat wordt en die die boosheid, bloedlievendheid en vloek op zijn werk, de stoffelijke wereld, overdraagt (de meeste Christelijke Gnostiekers vereenzelvigen die wereldschepper met de God van het Oude Testament; - wat de Joodse Gnostiekers dan, natuurlijk, niet doen!). Verder stelt men, gewoonlijk, tussen de onbekende God en deze stoffelijke wereld, een rangorde van eonen, al of niet in manlijke en vrouwelijke verdeeld (zie hoger);

(ii)b. monistisch: de kosmos blijft uiteenbestaan binnen een interval (zoals hierboven) doch uit de Ene hoge Godheid komen, door uitvloeiing (ekroè, emanatio) of iets dergelijks, lagere wezens (tot en met de stoffelijke) te voorschijn; - dit i.p.v. van meet of aan twee uiteen bestaande 'beginselen' voorop te stellen (zoals de dualisten doen).

GW303

In dat metafysisch interval situeert zich nu de antropologie (menskunde) van de Gnosis, die er het typische van is: de tweeledigheid (dualistisch of monistisch geduid) snijdt de mens in tweeën! De mens is de gevangene van zijn lichamelijkheid: stof, vooral in de vorm van lichaam en lichaam, vooral in de vorm van geslachtelijkheid en ontstaan en vergaan (met lichaamskwalen), werken afstotelijk in op de Gnostieker.

"De onverzoenlijke Gnostieker vertoont een onoverwinnelijke afkeer t.o.v. de onderscheidene uitingen van de gewone geslachtelijkheid (seksuele begeerte, geslachtsgemeenschap, ontvangenis, geboorte) en zelfs t.o.v. de voornaamste gebeurtenissen van het lichamelijke leven (geboorte, ziekten, ouderdom, dood).

Een dergelijke afkeer t.o.v. het lichaam leidt er geleidelijk toe het te beschouwen als een vreemd ding dat men moet ondergaan: men vergelijkt het lichaam aan een 'lijk', een 'graf', een gevangenis', een ongewenste begeleider' of een 'indringer', een 'boef', een 'vijand', een 'verslindende draak', een 'zee waarvan de stormen ons dreigen te verslinden'. (*S. Hutin, Les gnostiques,* Paris, 1963², pp. 16/17). Hutin, o.c., 17, zegt dat noch de Katholiek (voorbijgaande aardsheid) noch de boeddhist (onpersoonlijk determinisme) zover gaan in hun lichaamsverachting: de Gnosis is een uiterste vorm van miasmatische stof-, lichaams- en seksopvatting. –

In dat metafysisch interval situeert de Gnostieker niet enkel de stof doch de ziel van de mens zelf is 'bevlekt' (zondig, onrein), ja, duivels, men neemt zelfs twee zielen aan, een hemelse (het echte 'ik') en een lagere, (het onechte, duivelse 'ik'). –

Dit alles is des te erger waar de Gnostiekers de astrotheologie in hun systeem inlijven: de ziel, die zich wil bevrijden uit die stoffelijk-bevlekte greep, heeft af te rekenen met de (zeven sferen met, telkens, hun 'vorsten', 'archontes', van de kosmos (gelijkend op de Chaldeïsche planeetgoden), die de aarde aan hun duivelse greep onderwerpen en die de zielen die willen ontsnappen, 'afwachten' als 'kosmische wachters', om ze terug te werpen in de stof en haar bevlekking.

Reïncarnationisme. - De meeste Gnostiekers zijn reïncarnisten: de afschrikwekkende kringloop der wedergeboorten is voor de Gnostiekers één van de meest treurige uitingen van de tijdelijkheid, waarin de ziel, uiteraard een eeuwig, boventijdelijk wezen, gekneld zit.

(iii) Ethiek/politiek. -

Men kan al denken wat het télos, doel, is: bevrijding uit de knel van de bevlekte stof.

1/ Dit geschiedt door de 'gnosis' allereerst (zie hoger).

2/ Doch, behalve sommige sekten, nemen vele Gnostiekers een 'Redder' aan (zoals de Logos van het Waarheidsevangelie b.v. of iemand in die zin, want er is een veelheid van opvattingen).-

3/ Behalve 'kennis' en 'redder', nemen vele Gnostiekers ook een liturgische inwijding (met riten en mysteriën) aan. Hier komt vaak theürgie aan te pas: voor, ook na de dood worden magische woorden, magische zegels of tekens voorzien die de bevrijding en reiniging doeltreffend uitwerken (vgl. Hermetisme).

GW304

De houding tegenover geslachtelijkheid beheerst heel de ethiek van het gnosticisme (Vgl. het uitstekend artikel van *Robert Amadou, Les théories dualistes et la sexualité, in La Table Ronde,* 97 (janv. 1955), pp. 48/59). Helemaal logisch: de haat t.o.v. de zintuiglijke wereld impliceert, inderdaad, de haat t.o.v. de geslachtsgemeenschap:

"Tot Salome die vroeg hoelang de tijd van de dood zou duren, zei de Heer: Zolang als gij, vrouwen, kinderen zult ter wereld brengen! En Salome zei tot Hem: 'Ik heb er dus goed aan gedaan geen kinderen te baren! De Heer antwoordde haar: 'Eet van alle vruchten, maar van de vrucht die bitter is, zult gij niet eten! Salome vraagt wat zij daaronder behoort te verstaan, en de Heer antwoordt: 'Wanneer gij het kleed der schaamte, het lichaam, met de voeten zult treden en wanneer de twee één - manlijk en vrouwelijk - zullen zijn dan zal er geen man of vrouw meer zijn: (Fragment, bewaard door *Klemens van Alexandrië* (/+215), van het *Evangelie der Egyptenaren*, een Gnostisch werk uit de tweede eeuw na Christus)". (*S. Hutin, Les Gnostiques*, p. 66). –

Ook het *Thomasevangelie* spreekt in die zin: meer dan één van de 114 logia (dicta, gezegden, uitspraken), aan Jezus toegeschreven, zoals al de theosofen graag deden t.o.v. een Oosterse figuur (men denke aan Thot, de Egyptische god in het Corpus Hormeticum) - wat, in beginsel, niet belet dat soms echte Jezusgezegden door Gnostiekers bewaard werden, - wat, praktisch niet meer uit te maken is, tenzij per toeval , spreken in dezelfde seksvijandige zin: "Een vrouw in de menigte zei tot Hem: 'Zalig de schoot, die u gedragen heeft en de (borsten) die u gevoed hebben!! Hij zei: 'Zalig degenen die het woord van de Vader gehoord hebben en het in waarheid onderhouden hebben. Komen zullen, inderdaad, de dagen waarop gij zult zeggen: 'Zalig de schoot die niet heeft ontvangen en de borsten die niet gezoogd hebben!" (*Gezegde 79*; vgl. H. - *Ch. Puech, En quête de la Gnose, II (Sur l' Evangile selon Thomas),* Paris, 1978, p. 23). –

De Katholieke huwelijksduiding aanvaardt dat én wereld én lichaam én geslachtelijkheid 'gevallen' zijn (oer- en erfzondedogma), maar dat zij, op zich, niet slecht zijn. Gevolg: voortplanting in huwelijksvorm is sacramenteel en het priestercelibaat is slechts een ontlasting van een op zich goede taak. –

Niet zo voor de gnostieker: mijding van alle geslachtsverkeer is verhindering van het feit dat 'vonken' (zielen) gevangen geraken in een lichaam, in' n op zich reeds'bezoedelde' en 'bezoedelende' geslachtsgemeenschap, die nooit 'sacrament' kan zijn. Voortplanting op zich

is slecht; huwelijk wordt slechts geduld als toegeeflijkheid t.o.v. de menselijke zwakheid. –

Ja, sommige Gnostiekers gaan zover het lichaam en de seks te verloederen, welbewust, door zich aan wild geslachtsverkeer over te leveren. Uitspattingen raken immers niet de 'geestelijke' mens in zijn ethische kern, aldus de gnostiekers in kwestie. Dit leidde, in sommige gevallen, tot een ontaarde vorm van 'sacrale prostitutie', eigen aan sommige Oosterse erediensten.

GW305

Opmerking over het Manicheese dualisme.- De term 'dualisme' heeft twee betekenissen: het theosofische interval, dat ook in monistische (d.i. een enig heelalbeginsel aannemende) Gnosticismen aangenomen wordt: Valentinos, een Egyptenaar, lerarend te Rome tussen +135 en +168, b.v. verklaart de tweespalt van Licht en Duisternis in het heelal vanuit de éne Godheid zelf, die voortdurend 'verduistert'; het echte dualisme, dat de grote tweespalt verklaart vanuit twee van alle eeuwigheid onafhankelijk van elkaar bestaande, 'beginselen' Licht en Duisternis, zoals b.v. Mani, een Iraniër te Babylonië geboren (+/- +216) en onder koning Bahram, Perzisch Sasanied, gekruisigd (+/- +275).

Logica (epitemologie). - "In het jaar dat Ardasjir I (koning van Perzië (...), daalde de levende Parakleet (// Geest als helper) op mij neer en richtte het woord tot mij. Hij openbaarde mij het geheime mysterie (...) van het Licht en de Duisternis, het mysterie van de strijd (...) die de Duisternis aangespannen had." Aldus de theosoof Mani over zichzelf. Hij zag zich als de vierde en definitieve 'profeet' na Boeddha (van wie hij het ethisch-esthetisch levensmodel nabootste), Zarathoestra (wiens dualistische kosmologie hij overnam) en Jezus (wiens eschatologie hij opnam in zijn universeel systeem).

(ii) (Meta)fyiek. - Voordat hemel en aarde en al wat daarin is, bestonden waren er twee 'beginselen', het ene goed, de Vader van Grootheid, die in het Licht woont, het andere slecht, de Vorst der Duisternis, in het land der Duisternis wonend. Ofschoon de Vorst der Duisternis in de Griekse teksten 'hulè' materie, stof, geheten wordt, is hij meer dan een wijsgerig begrip: hij is een mythologische maar actief levende persoon, die boos is en die, op gegeven ogenblik, op de grenzen van zijn gebied gekomen, het Licht (en de Vader) ziet en, daarop, hatend - vechtlustig, de strijd aanbindt.

(iii) Ethiek / Politiek. - Een streng ascetisme, dat, verstorven, zich onthoudt van vlees (vegetarisme) en van huwelijk, liefdespel en

kinderverwekking, en dat de uitverkorenen (of waarachtigen) aankunnen, terwijl de horenden, de grote massa, niet kloosterlijk levend, in de wereld een minder streng leven leidden. - Wat sterk op het Christelijke monnikendom heeft ingewerkt. - Vgl. *H. Jonas, Het Gnosticisme*, blz. 227/256.

Nawerking. - Hoewel hevig vervolgd, drong het Manicheïsme door tot in China en, vooral in + 300/ +500, in het Westen, waar voortdurend, tot in de Middeneeuwen, 'Neo-Manicheese' sekten (Priscillianen, Paulicianen, Bogomielen, Katharen, Albigenzen, enz.) opduiken.

Besluit: - Tot op onze dagen leven Gnostische (o.m. Manichese) inzichten, leerstukken: riten en dgl. door: volgens H. Jonas tot in het Existentialisme (o.c.347vv .) volgens S. Hutin (o.c. 120 ss.) tot in het romantisme, het symbolisme en het Surrealisme (om van de occulte genootschappen te zwijgen).

GW306

3.5.6. De neo-platonische theosofie(ën) (+250/ +600)

Inleiding. - Rond +250 komt het Christendom duidelijk van de grond op grote schaal (doktrineel, hiërarchisch, liturgisch) zodat het zich volop meten kan met de staatsreligie.

Het begon zelfs uitzuiverend op de heidense religies in te werken (inzake Godsbegrip (monotheïserend) en ethiek vooral). - Toch reageert het stervend paganisme hetzij met vervolgingen, die bloedig en verfijnd waren (Decius (+249/ +251), Aurelianus (+270/ +275), Diocletianus (+284/ +305)) hetzij met begunstiging van pagane religies (het Mithracisme met zijn zonnecultus) vanaf vooral de Severi (+195/ +235) via Aurelianus tot Iulianus Apostata (+361/ +365). -

In de loop van de derde eeuw komen twee grote uitdagingen het Christendom bedreigen: ***(i)*** het Manicheïsme (zie hoger) en **(ii)** het Neo-Platonisme, dat de sterkste poging van de antieke middens vertegenwoordigt om, buiten het Christendom om, ja, er tegenin, een verstandelijk verantwoorde religie op te bouwen op pagane basis. (Vgl. *H. Pinard de la Boullaye, L' etude comparée des religions, I (Son histoire dans le monde occidental)*, Paris, 1921, pp. 73ss.). -

Van -347 (dood van Platon) tot +250 verlopen zes eeuwen: Griekse, Oosterse, Romeinse, Hermetische, Neo-Pythagoreïsche, Gnostische en Manicheese denkbeelden worden, geleidelijk, opgenomen door Platoniekers,

allereerst te Alexandrië, later te Rome, Antiochië, Athene, Constantinopel (zoals de Neo-Pythagoreeërs het hadden gedaan in die centra), en worden verwerkt tot wat men heet Alexandrijns syncretisme (of eclectisme) of Neo-Platonisme. De naam 'Neo-Platonisme' is in zover juist dat deze filosofie niet alleen het Platonisme vernieuwt doch dit Platonisme in een systeem opneemt, waarin ook alle andere en vorige hoofdrichtingen van de Helleense filosofie (behalve het Epikoerisme en de Scepsis, natuurlijk), samen met religieuze en mystisch-magische denkbeelden (uit het Oosten), met veelzijdige denkkracht verwerkt en samengevat worden tot een machtige synthese. Zodat wij hier staan voor een eclecsis van methodische, ja, ideologische aard (vgl. blz. *258/259* supra).

Overzicht van de Neo-Platonische filosofie. –

Voordat wij de verschillende tinten overlopen, geven wij, ter vergelijking met de andere theosofieën, een overzicht. –

logica (epistemologie). –

De kenmethode is, natuurlijk, de theosofische (geïnspireerde kennis langs mystische, ja, magische weg) doch syncretistisch-encyclopedisch, zoals zo-even geschetst, in een omvattend systeem. -- Vanaf Porfurios van Turos (Palestina) (+233/ +305), de leerling van Plotinos van Lukopolis (Eg.) (+203/ +269/270), wordt het Aristotelisme, met zijn logica, in het Neo-Platonisme ingevoerd. - Toch blijft het in wezen een commentariërende, 'hermeneutische' filosofie.

(Meta)fysiek. - Panentheïsme is, sedert Plotinos, de basisidee: **a/** God is de kern van alle zijnden, vooral van de zielen (kern die bloot komt als men de stoffelijke zijde afpelt); **b/** die zijnden zijn een reine verschijningswijze van God (in hen).

GW307

'Pan-en-theïsme' is één soort 'pantheïsme', nl. dat pantheïsme dat niet God in de wereld laat opgaan, doch, omgekeerd, de zijnden van de wereld opvat als een zich tonende God, waarin zij, in de grond, opgaan. Men vindt zoiets ook in de Indische Vedanta-filosofie.

Doch opgelet, syncretistisch-encyclopedisch laat Plotinos ook plaats voor het polytheïsme (veelgodendom van de late Oudheid), - iets dat Porfurios en Jamblichos van Chalkis (Koilesuria) (+283/ +330), alsook Proklos van Constantinopel (+410/ +485), als begunstigers van het late antieke

polytheïsme, nog meer doen. - Zodat wij voor een synthese van panentheïsme en polytheïsme staan.

Ethiek / politiek. –

Kennis is deugd en wel theosofische kennis. gevolg: de ethiek van het neo-Platonisme is mystisch (intiem contact tussen God, resp. goden en godinnen en de mens), Ja, theürgisch (hoge magie die goden oproept). Wat *M. de Gandillac, La sagesse de Plotin*, Paris, 1952, p. 198, doet zeggen: "Ervan overtuigd dat niets in de eigenlijke zin bestaat buiten de uitstraling van een oneindig Licht, die iedereen opvangt volgens de maat van zijn krachten, heeft Plotinos plaats gemaakt noch voor de genade die de verloren zoon redt - men denke aan Jezus' boodschap - noch voor de techniek die de natuur omvormt - men denke aan de moderne technocratie - noch voor de revolutie die de slaven bevrijdt - men denke aan het Marxisme - "Daarentegen heeft het Neo-Platonisme sterk ingewerkt op de Patristische filosofie (+33/ +800), heeft het nagewerkt op de Scholastische filosofie (der Middeneeuwen (+800/ +1450), heeft het sterke invloed uitgeoefend op de (Christelijke) mystiek en op het occultisme.

Overzicht van de grote strekkingen. –

De stichter is Ammonios (Sakkas), die aanvankelijk pakjesdrager was ('sakkas') (?) doch lang te Alexandrië studeerde, om, daarna, zelf onderricht te geven, zonder echter te schrijven (vgl. Socrates) tot aan zijn dood in +242. Hij had o.m. drie leerlingen, die Porfurios vernoemt, Herennios, Origenes (niet de Kristen kerkvader), Plotinos (leven v. Pl., 18). - Longinos (+210/ +273), een ander leerling van Ammonios, verspreidt zijn leer te Pergamon (Syrië), terwijl Plotinos ze uitdraagt naar Rome, in +244.

Men kan de Neo-Platoniekers indelen in drie hoofdscholen en een vakwetenschappelijk - Aristotelische onderstroming. **(i)a.** Plotinos denkt in mystische richting, die aan speculatieve metafysiek doet; **(i)b**. Jamblichos vult deze mystische denkarbeid aan met theürgie; **(i)c**. Proklos synthetiseert Plotinos' mysticisme en Jamblichos' magisme in een encyclopedische greep. Porfurios voert het Aristotelisme in (logica vooral) te Rome, wat Themistios (/+390) te Konstantinopel, Ammonios, zoon van Hermias en leerling van Proklos, te Alexandrië en Simplikios te Athene doen. – Deze **a1**/ mystische speculatieve, **a2**/ mystisch-magische, **a3/** encyclopedische en **b/** vakwetenschappelijk Aristoteliserende richtingen zullen lang naleven.

GW308

AI. De mystiek van Plotinos en haar speculatieve metafysiek.

Plotinos van Lukopolis (Eg.) (+203/ 269/70). –

"Plotinos, de filosoof die in onze tijd leefde, was van het soort mensen dat zich erover schaamt in het lichaam te zijn: op grond van zo een mentaliteit wilde hij dan ook niets meedelen over zijn afkomst, zijn ouders of zijn vaderland. een Schilder of beeldhouwer duldde hij niet in zijn omgeving, ja, tot Amelios, die hem om de toelating vroeg om een beeld van hem te maken, zei hij: 'Het volstaat dus niet het 'eidolon', de afbeelding, waarmee de natuur ons omkleed heeft te dragen; neen, gij vraagt van mij vrijwillig in te stemmen met het feit dat een eidolou eidolon, een afbeelding van de afbeelding, van mij overblijft, een duurzamer dan nog, alsof zo' n afbeelding een zienswaardigheid was!: Zo weigerde hij en ging niet naar de kunstenaar." (*R. Harder, Uebers. Plotins Schriften, Neubearbeitung mit griechischem Lesetext und Anmerkungen*, *Bd. Vc (Porphyrios, Ueber Plotins Leben und über die Ordnung seiner Schriften),* Hamburg, 1958, S. 1).

Deze op het Gnosticisme lijkende lichaamsverachting uitte zich nog als volgt: ofschoon hij veel aan darmkoliek leed (pijn aan de dikke darm), duldde hij noch spoelingen (een oud man als hij mocht, volgens hem, dergelijke kuur niet dulden!) noch theriakische (van wilde dieren stammende) tegengiften (hij duldde niet eens die voedingsstoffen die van het lichaam van dieren kwamen, zei hij, die tam waren);

Publieke baden nemen vermeed hij, maar liet zich, in de plaats daarvan, thuis dagelijks masseren, doch, toen zijn algemene ziekelijkheid toenam, en zijn masseurs stierven, liet hij ook deze lichaamsverzorging; na, met als gevolg dat zich geleidelijk een boosaardige angina (elephantiasis graeca (?), tuberculose (?)) doorzette: zijn stem werd hees, de ogen verzwakten, handen en voeten etterden, zodat zijn leerlingen, die hij met een kus placht te begroeten, hem meden. (Ibidem, S. 4/5)., --

Een eigenaardigheid was de volgende: als schoolkind liep hij school maar ging nog tot zijn achtste jaar naar zijn zoogster (min) om haar borst bloot te maken en haar melk te zuigen; pas wanneer hij hoorde dat hij een armzalige jongen was (omdat hij zulks nog deed op die leeftijd), werd hij er beschaamd in en liet zijn zoogster met rust. (Th. Wolfe, de grote Amerikaanse romanschrijver deed hetzelfde tot zijn drie en een half jaar). –

In Campania (buiten Rome) sterft Plotinos, zeggend dat hij trachtte het goddelijke in ons te verheffen tot het goddelijke in het (heel)al: op dat ogenblik kroop een slang onder de bedsponde door, waarop hij lag, en gleed in een opening in de muur, terwijl hij de geest gaf (Porf., o.c., 9),

M. de, Gandillac, o.c., 17, zegt dat de geneesheer dit vertelde voor de bijgelovige leerlingen (met de wijkikker behoorde de slang (drakon) tot de ogdoas van Hermopolis, voegt steller erbij); doch R. Herder, o.c., 82, zegt dat het hier gaat over een 'Seelenschlange natürlich' (een zieleslang, natuurlijk): het wezen dat de stervende verlaat, is zijn ziel (wat algemeen volksgeloof is, zegt steller), niet een speciale duivel (Brehier).

GW309

Opgemerkt zij dat *B. Tanghe, De slang bij de Ngbandi, Brussel*, 1919, blw. 11vv., vermeldt dat de H. Viridiana, een Franciskanes, in haar laatste levensdagen, herhaaldelijk twee slangen vond op haar kamer, - reuzeslangen die haar telkens weer deden opschrikken; - ja, dat hij zelf, missionaris in Zaire (Ubangi), tussen 9 en 19 mei 1919, een overgrote slang zag; die wegkroop toen zij ontdekt werd, totdat zij met een geweerschot neergeknald werd. Steller vertelt dat die gebeurtenis hem begrip bijbracht voor de slangverering die bij de Ngbandi aldaar, vooral m.b.t. tweelingen, heerst. Dit is één voorbeeld van slangreligie tussen vele, ja, zeer vele. - O.i. wijst de zieleslang van Plotinos op zijn onbewuste zielelaag en wat daarin aan zwarte magie aanwezig is; - wat hier niet kan uitgelegd worden.

Het Plotinisme. - Wij zeggen wel 'Plotinisme', want Platonisme is Plotinos' systeem niet; wel een merkwaardige poging om, met Platonische, Aristotelische, Stoïsche en Pythagoreïsche elementen, de theosofische problematiek van de tijd van Plotinos op te helderen.

Logica (epistemologie). - *E. Dodds, Der Fortschr.*, Zürich / München 1194: S. 153, beweert dat Plotinos traditioneel Grieks rationalistisch denkt. Wat men met grote beperking kan aannemen.

(i)a. *Plotinos (Enneaden 5:1,8*) zegt dat zijn eigen leerstellingen exègèseis, commentaria, duidingen zijn van de platonische leerstellingen. - Zoals, overigens, Platon zelf, ziet hij een analogie tussen de mythologie en het verstandelijke denken der wijsbegeerte. Inderdaad, zoals *O. Willmann, Gesch. d. Id., I*, 693, opmerkt, smeden de Plotinianen het woord theo.muthia, godsverhaal om de goddelijke inhoud der mythen woordelijk vast te leggen.

Filosofie is - zoals Proklos zeggen zal - exegese of duiding van mythen: eerste stadium is het spreken der 'begeesterde' ziener (goddelijke ingeving); het tweede, het zinnebeeldig-mythisch verkondigen (dat reeds een minder begeesterd, meer verstandelijk spreken is); het derde, het spreken in abstracte

(denk)beelden (wat reeds wijsgerig is); het vierde, 'wetenschappelijk' spreken (wat volle wijsbegeerte is). –

Zodat Plotinianen, als de grote Socratiekers (Platon, Aristoteles) en de Stoiekers, teruggrijpen naar de oertradities van de Hellenen en zelfs van de andere volkeren, omdat zij zich verstaan als de commentatoren van één lange, zich ontwikkelende overlevering, een philosophia Perennis, een eeuwig denken, dat, doorheen alle tijden en volken, één ononderbroken 'ketting' uitmaakt.

Zo b.v. sloot Plotinos zich aan bij keizer Gordianus III (+238/ +244), n.a.v. zijn veldtocht tegen Perzië (+242/ +243), om de 'wijsheid' van Iraniërs en Indiërs te leren kennen (deze veldtocht mislukte, - wat Plotinos ertoe aanzette naar Rome te verhuizen).

Anaximandros, Puthagoras, Parmenides, Herakleitos, Empedokles, Anaxagoras, Platon, Aristoteles, de Stoa, de Praeneoplatoniekers, -- zij allen fungeren als commentatoren van een oeroude traditie, waaraan Plotinos en de Plotinianen aansluiten.

GW310

(i)b. Zoals O. Willmann, o.c., zegt, is die traditiezin ingeperkt door een subjectieve mystiek: eenwording met het oerbeginsel van het heelal (het Ene of het Goede geheten), aldus *Porfurios, Leven* 120/131 (23), was de algehele betrachting van Plotinos, - wat hem viermaal gelukte (waar het tot in +301 Porfurios maar éénmaal gelukt was).

Hier voelen wij de transrationele, theosofische zijde van het Plotiniaanse denken duidelijk: daarom beweren wij dat Plotinos niet zonder meer de zgn. 'rationale' wijsbegeerte vertegenwoordigt, al is het waar wat Dodds zegt, dat hij ethisch 'rein' leven en logisch eindelijk denken als de voorbereiding van de eenwording (met het Ene) bij uitstek zag en steeds in zijn uiteenzettingen die stijl van denken staande hield.

(i)c. Iets 'verklaren', aldus *E. Bréhier, Plotin, Ennéades II*, Paris, 1964, p. 49, is voor Plotinos niet, zoals bij Aristoteles b.v., de analytische methode, doch het situeren van iets (b.v. de stof, de ideeën, het Heelalverstand of wat ook) in de werkelijkheid voor zover deze uit het Ene (Goede) 'voortvloeit' op natuurnoodzakelijke wijze in een typische 'genesis' (het aloude Helleense woord, dat reeds bij Homeros en de Milesiërs voorkomt, betekenisverwant met 'fusis') of wording. –

Dit is een denkschema dat navolging zal vinden (men denke aan Hegel's zienswijze: "Iets deduceren betekent bij Hegel: aantonen dat het niet bestaan kan en niet gedacht kan worden buiten ruimere dialectische samenhang; - dat het onmisbaar is als monent (d.i. bewegend onderdeel) van, een groter geheel." Aldus *A. van den Bergh van Eysinga, Hegel*, Den Haag, s.d., blz. 68).

(Meta)fysiek. - De theosofische tweeledigheid (interval) beheerst ook het Plotinisme. *P. Sertillanges, Le problème du mal (L'histoire),* Paris, 1948, p. 123, haalt een sprekende tekst aan: "Aangezien het Goede niet alleen blijft, is het noodzakelijk dat het kwaad bestaat door verwijdering van het Goede, d.w.z. door de betrekkelijke minderwaardigheid van de wezens die, terwijl zij de ene uit de andere voortvloeien, zich steeds meer van het Goede verwijderen. Of, indien men dit liever heeft: door de daling en de uitputting van de goddelijke macht (bedoeld is die van het Ene of Goede) dit, in de reeks der opeenvolgende uitvloeiingen, van peil tot peil verzwakt. Er is een laatste peil van zijn, na hetwelk niets meer kan voortgebracht worden. Dat is het kwaad."

(*Enneaden 1:1,8*). -- Het interval kan nog, met Sertillanges, als volgt getypeerd worden: er is een opperzijde, het Ene of het Goede, dat als oerbeginsel van alles fungeert (Plotinos suggereert zelfs dat het geen 'zijnde' is, zo boven alle zijnde is het te situeren!); er is een onderzijde, het kwaad, waarin geen denkvorm of idee nog te vinden is;- ziedaar het interval; tussenin situeren zich de zijnden, die wij nu nader gaan beschrijven (o.c., 124).

"Tussen het Ene en de Stof liggen drie dalende peilen van werkelijkheid, het Heelalverstand (Nous), de wereldziel (psuche) en de natuur (fusis)". (*E. Dodds, in The oxf. Classic Dict., Oxford,* 1950, p. 705)

GW311

(ii)a. Het Ene is het beginsel van alle bestaan (vgl. Platon's Parmenides) als het Goede is dat Ene het beginsel van alle waarde (vgl. Politeia van Platon). Het Ene is enig; (er is geen tweede Ene), onpersoonlijk (men vergelijke het dus niet met de Eerste persoon, de Vader, van de Christelijke Drie-eenheid) en onstoffelijk (immaterialisme).

(ii)b1. Al wat bestaat (waardevol is), bestaat dankzij de uitdijing van het Ene (Goede). Dit geschiedt in twee bewegingen, vooreerst de pro.odos, de uitgang, het te voorschijn treden, vergelijkbaar met een middenpunt (het Ene) waarrond concentrische kringen (de veelheid der zijnden die uittreden uit het Ene) ontstaan;

Twee eigenschappen doen zich voor bij dat uitvloeiingsgebeuren (ekroè, emanatio): **1**/ de eenheid, d.i. de geconcentreerdheid of zijnsdichtheid, die het Ene kenmerkt, wordt tot groeiende veelheid (aangelengdheid, zijnsverdunning); **2**/ de verenkeling (individuatio) neemt toe (vanuit de algemeenheid van het Ene gezien, zijn de uitgetreden zijnden armere enkelingen, individuele werkelijkheden). –

Die uitdijing van het Ene is geen tijdelijk of geschiedkundig gebeuren doch een tijdloos (eeuwig), boventijdelijk gebeuren (louter logische betrekking van oorzakelijkheid). De buitenste kring van uittredende zijndheid is de stof, de grens van alle mogelijke uitdijing (daarom zo arm en on.één en on.goed).

Besluit: **a**/ De Bijbel met zijn scheppingsverhaal verschilt grondig van de 'genesis' (het uittredende worden) die Plotinos voorstaat, want, in de Bijbelse schepping is een vrije wilsakte van Jahweh aan het werk; **b**/ bij Plotinos loopt het Ene gewoon onwillekeurig en onverschillig-onpersoonlijk over in zijn uitdijingen.-

Vooral is er geen wisselwerking tussen het Ene en zijn uitgedijde zijnden: het Ene wordt in niets veranderd of beïnvloed door de uitgetreden zijnden: Niet zo in de Bijbel: Jahweh is persoonlijk betrokken (hoewel als oneindig wezen erboven staand) bij de schepping; daardoor ontstaat een wederzijdse betrekking tussen Schepper en schepsel, hoe ongelijk deze onderling ook mogen zijn (**1**/ wat in de processuele theologie van een tijdgenoot als Ch. Hartshorne overduidelijk blijkt; **2**/ wat *R. Guardini, Le sérieux de l' amour divin,* in *Dieu Vivant, No. 11* (Paris, 1948), pp 15/26, reeds schreef: "Voor God is de schepping tot een (nl. zijn) lot geworden" (p. 25), omdat hij zijn schepping liefheeft). Dit wijst op de afgrond die Plotinisme en Bijbelse openbaring scheiden.

(ii)b2. De tweede 'beweging' is de epi.strofè, de terugkeer. Is de uitgang naar buiten en beneden, de terugkeer is naar binnen en naar boven. Geldt die terugkeer voor het Heelalverstand (Nous) en de Heelalziel (Psuchè), hij geldt vooral de enkeling die mens is: deze bezit een wil die gericht is op zijn ware wezen, en die die gerichtheid kan verwerkelijken (vgl. *Faidros*).

Deze terugkeer in geen ruimtelijk gebeuren (zielevlucht doorheen de kosmos), geen door Gods genade uitgelokte wending (Bijbel), ook geen door 'gnosis' bedongen keerpunt (Gnosticisme); het is een spontane daad van de mens zelf.

GW312

(ii)c1. De twee-wereldenleer van Platon

(kosmos noètos, mundus intellegibilis, denkinhoudelijke wereld/ kosmos aisthetos, mundus sensibilis, zintuiglijk waarneembare wereld) verschuift: daar waar, voor Platon, deze duistere afbeeldende wereld verwees naar de lichtvolle algemene ideeënwereld der toonbeelden, daar is, voor Plotinos, deze tijdgebonden en ruimtelijke wereld een karikaturale afbeelding van een totum simul, zoals *Dodds* zegt (*Fortschr.,* 160), het ruimte- en tijdvrije toonbeeld van deze wereld. De bovenzinnelijke wereld is als een doorschijnende opeenhoping van wat ondoorschijnend en uiteen getrokken deze wereld te zien geeft.

(ii)c2. De drie werkelijkheids- en waardepeilen. –

Zoals reeds aangeduid, is de Nous, Intellectus, het (Wereld- of Heelal)verstand, het eerste noodzakelijke uitvloeisel van het onbepaalde Ene (vgl. Anaximandros' a.peiron). Het Verstand is te vergelijken met Aristoteles' Onbewogen Beweger (die reine energeia, actus, verwerkelijking is): een denken dat zichzelf denkt in een eeuwige helderheid; de denkinhoud zijn de Platonische ideeën, die opgevat worden als een poikilia dunameon, varietas virtutum, een stel krachten die, onderling zeer verscheiden, toch een eenheidssamenhang vormen, nl. het (totale) Verstand zelf (dat zich daarin spreidt op louter logische wijze), dat in dat ideeënstel alles (totum) ineens (simul) vat.

De Psuchè, Anima, (Wereld- of Heelal)ziel, die, op zich, eeuwig en ruimtevrij is, is ook een denken (en van hetzelfde ideeënstel als hierboven), doch dianoëtisch, discursief; de ideeën worden, door die ziel, **a/** de ene na de andere en **b/** uiteen (in de ruimte) gedacht. Zo ontstaan tijd en ruimte.

Het derde hoofduitvloeisel van het onbepaalde, alles te boven gaande Ene en Goede is Fusis, Natura, de Natuur: deze gelijkt op de in de fusis aanwezige Wereldziel zoals de Stoa ze opvat (opgelet: deze Stoïsche wereldziel niet verwarren met de Plotiniaanse Psuchè, ook al zijn er gelijkenissen). Zoals *M Ambacher, Les philosophies de la nature*, Paris, 1974, pp. 44/45, zegt;

a/ verwerpt Plotinos, natuurlijk, het mechanicistisch model van Demokritos (Epikouros, Lucretius) met zijn materialisme;

b/ doch hij, verwerpt ook Aristoteles' artificialistisch model (stof die vorm krijgt dankzij de vormende werkdadigheid van een doelgerichte werkoorzaak). Neen, zoals **a/** het Verstand, dat zichzelf als ideeënsamenhang ineens en ruimtevrij denkt en **b**/ zoals de ziel die diezelfde ideeënsamenhang ruimtelijk en tijdelijk denkt, **c/** zo denkt de Fusis, de natuur, als derde scheppende instantie, dezelfde ideeën samenhang doch 'vaag' (Enneaden 3:8) en dromerig

zo dat de ideeën gedaante aannemen in de stof (die het passieve Apeiron of onbepaalde is).

De Natuur denkt, dromerig-vaag, uiteen in tijd en ruimte, in de stof, de dingen en hun bewegingen, die ons omringen en zo 'zijn' zij, ontstaan (genesis) zij. Plotinos vergelijkt het theama, visio, schouwen, der Natuur met de meetkundigen, die, al denkend, lijnen trekken (om hun object uit te tekenen): de Natuur echter denkt en, zonder arbeid van lijnen trekken daarbij ontstaan de materiële dingen als projecties.

GW313

(ii)d1. Mensleer. –

De mens is lichaam, maar vooral ziel. De zielen der mensen horen thuis in de (Wereld)Ziel, die de universele ziel is die alle individuele zielen in zich draagt en tot stand brengt; ja, met die Wereldziel, denkt de individuele ziel de wereld mee (en schept hem zo): - Als ziel omvat de mens twee aspecten: ho ego, ego, het ik (ook in het meervoud 'hemeis', nos, wij, gebruikt), d.i. het aardse bewustzijn dat elk van ons kenmerkt (oppervlakteziel); de psuche, de (diepteziel die pas de eigenlijke afmeting van de mens als ziel-in-de-Wereldziel te zien geeft; als diepteziel reikt de mens, onbewust met zijn aards oppervlaktebesef, van het Ene (via het Verstand (met zijn samengebalde ideeën) over de Wereldziel) tot de Stof (der natuur). -- De oppervlakteziel, gekenmerkt door sun.aisthèsis, parakolouthèsis heautoi, d.i. zelfbewustzijn of -waarneming, is maar een deelziel van de algehele diepteziel, die (veelal onbewust) aanwezig is.

a/ Lichamelijke werkdadigheden als ademen of spijsvertering, alsook onbewuste waarnemingen ontsnappen aan de oppervlakteziel (en haar beperkt besef of bewustzijn).

b/ Ook de bovenzinnelijke wereld (tot en met het Ene, dat overal en nergens is) ontsnapt aan de oppervlakteziel. - Doch de diepteziel 'vat' ('denkt') dit alles, onder en boven haar als menselijk individu, toch op een of andere wijze;

c/ meer nog, dank zij wilsinspanning, kan de oppervlakteziel zich, door inkeer, vereenzelvigen met de diepteziel in de vervoering, door éénwording. *Vgl. Dodds, Fortschr.*, 162/165. "Vaak, wanneer ik uit de sluimer der lichamelijkheid ontwaak, tot mijzelf kom (d.i. tot de diepteziel), van de buitenwereld afgewend in mijzelf inkeer, dan aanschouw ik een wonderlijke heerlijkheid; dan ben ik er zeker van dat ik het betere gedeelte van mijzelf besef; dat ben ik in het ware leven werkdadig, ben ik met het Goddelijke verenigd en erin gegrondvest, verwerf ik de kracht om mij boven de bovenzinnelijk wereld te verheffen." (*Enneaden 4:8,1*). Met dit laatste duidt

Plotinos het contact met het Ene aan, dat bovenwezenlijk, allesovertreffend is. –

Samengevat: **a/** het ik is gewoonlijk met de Wereldziel in de tijd- en ruimtegebonden denkwereld; **b1/** de diepteziel is ondertussen vaag-dromerig met de Natuur in de stof; **b2/** de diepteziel denkt ook tijd- en ruimtevrij met het Verstand mee alles ineens; **b3/** ja, zij bereikt - hoe zelden ook - de henosis, unio (unificatio), éénwording met het Ene Goede, waarmee zij, in de grond steeds ergens één is, - eenheid die in de vervoering tot de oppervlakteziel doorbreekt. –

Dan herstelt zij het feit dat zij, ooit, uit het Wereld-zielverband is losgekomen (uit waaghalzerij (tolma), wording (genesis), eerste ontzelving (protè heterotès, eerste zelfvervreemding), wil om slechts aan zichzelf toe te behoren, - aldus Plotinos zelf).

Door de 'grote' (d.i. Wereld)Ziel te verlaten om in deze Natuurwereld te leven, in de stof, droomverloren, gelijkt zij op het kind dat vroeg van zijn ouders gescheiden en ver van hen opgevoed, niet neer weet wie het is.

GW314

Eén leerpunt zij nog even aangehaald (omdat het zo lang naleeft, tot op onze dagen): de Wereldziel,

a/ die, als 'theoretische', d.i. beschouwelijke (contemplatieve) ziel, de betere ('hogere') heet en de ideeën in de Nous (Wereldgeest) schouwt

b/ maar die, als demiürgische (d.i. natuurscheppende) ziel, de 'fusikè' (fysische) of 'gennetikè' (voortbrengende) ziel heet en deze wereld vormt, waarin één groot leven aanwezig is (dat uit haar voortvloeit), waaraan alle wezens, hoe dan ook, deelhebben, doet drie 'afbeeldingen' van haarzelf ontstaan in volgorde: **(a)** de redelijke ziel, **(b)** de zintuiglijke of sensitieve ziel en **(c)** de plantaardige of vegetatieve ziel.

"Wanneer de voortbrengende Ziel in de mens overgaat, vormt zij daar een afbeelding van haarzelf, de redelijke ziel; wanneer zij in het dier overgaat, vormt zij er een andere afbeelding van haarzelf, de gevoelige (of sensitieve) ziel; indien zij in de plant overgaat, vormt zij daar nog eens een andere afbeelding, de Plantaardige ziel". (*Enneaden 5:2,2*).

M.a.w. **a/** denken, **b**/ zintuiglijke gewaarwording en **c/** leven zijn drie peilen die de demiürgische Wereldziel doorloopt in de noodzakelijke 'uitgang' (proödos) der wezens die 'leven' (op drievoudig peil). - Men verstaat dit maar juist, als men weet dat dit drievoudig leven één leven is en dat alle (menselijke, dierlijke en plantaardige) zielen slechts één Ziel uitmaken, die 'leeft' en

'uitgaat' in andere levensvormen (*Enn. 6:5,7*). In die zin kan men van panpsychisme (alzieligheidszienswijze) spreken. En de mensen die wij zijn, zijn ingebed in een alzielige werkelijkheid.

(ii)d2. Eenheidsleer (henologie, monisme). –

Platon ziet een vrij handelende, persoonlijke Demiourgos aan het werk die Agathos, bonus, goed, is en, als goed, vrij van fthonos, invidia, ijverzucht (kwaad oog), is (*Timaios* 29); hij ordent harmonieus (Puthagoras' harmonia) de mede-eeuwige stof door er, als zegels, de ideeën in te prenten (in die stof, in één van haar vormen: aarde, water, lucht, vuur). –

Hoe verschillend is Plotinos: het Ene ('God', maar onpersoonlijk ('het') en onverschillig) straalt voortdurend onwillekeurig uit in golven, die het 'zijnde' buiten hem uitmaken en de vormen aannemen van hemellichaam, mens, dier, plant, steen. - Monisme: één werkelijkheid die in golven uitdijt op fatale wijze i.p.v. Platons tweeledigheid van een Demiurg en ideeën, die de stof 'vormen'. Henologie: to hen, unum, het ene, uitzegen,- dat is Plotinisme, - eenheidsleer.

(ii)d3. Harmonieleer. –

"Het geheel (to pan), onderverstaan: der werkelijkheid, - is één (hen) en één harmonie (mia harmonia) (...). Alle zijnden worden onderling geordend, zijn, onderling, afhankelijk het ene van het andere en spannen samen met het oog op één doelstelling (sumpnoia mia)". (*Ennead. 2:3,3; 2:3,7*). *V. Decoster, Des antécédents du néoplatonisme, Bruxelles, 1872*, p. 40 - een oud boek maar met degelijke bladzijden - wijst erop dat de hele Alexandrijnse kosmologie (heelaltheorie) beheerst wordt door deze harmonieleer, die, enigszins als in de Stoa, in termen van sumpatheia, overeenstemming) begrepen wordt.

GW315

Deze harmonieleer, op basis van sumpatheia en antipatheia, is de grondslag van Plotinos' leer over de magie.

V. Decoster, o.c., 41/42, zegt "Op deze sumpatheia is de doeltreffendheid van de kunst om liefde op te wekken (liefdestover) d.m.v. toverdaden, gesteund". *Enneaden 4:4, 40* zegt: "De magiërs brengen die naturen bijeen die een aangeboren liefde koesteren de ene voor de andere; zij verenigen een ziel met een ziel, zoals men van elkaar verwijderde planten koppelt. Door bepaalde gedaanten, die haar eigen krachten bezitten, te gebruiken, door bepaalde houdingen aan te nemen, eigenen zij zich geruisloos de machten van de andere wezens toe en doen ze samenspannen met het oog op de eenheid, en dit des gemakkelijker daar zijzelf in de eenheid zijn".

Immers, alle wezens worden aangetrokken of afgestoten op grond van hun natuur: uit die natuurgegeven aantrekking of afstoting onderling trekken de magiërs hun vermogen om talismans te maken om d.m.v. woorden of gezangen of, ook, houdingen te 'werken'.

Al wat, in de kosmos, lichaam is of met lichaam in contact komt, is onderhevig aan magische invloeden. Enkel de ziel, in toestand van inkeer en opgaande in theoria, beschouwing, weerstaat de verleidingen van de magie. (*Enn. 4:4,4 en vlg.*).

Dit verklaart waarom Plotinos, hoewel aan magie gelovend, in zijn ethiek de nadruk legt op de beschouwing en de eenwording met het Ene en eerder afwijzend staat t.o.v. magie.

Dezelfde harmonieleer fundeert de astro(theo)logie. De hemellichamen zijn een onderdeel van het aantrekkings- en afstotingsgeheel dat de fusis uitmaakt: daarom oefenen zij op de menselijke fusis invloed uit: "Het bewegen van de hemellichamen werkt in, door op verschillende wijzen de aardse wezens te wijzigen, waarvan het niet enkel de lichamen maar ook de zielen wijzigt." (*Enn. 4:4,31*).

Doch opgelet: deze hemellichamelijke invloed is gesteund op de natuur van de hemellichamen, als een soort uitstraling (*Enn. 4:4,13*), niet op de vrije beraadslaging of vrije beslissing ervan. Hemelse goden aanroepen en menen, op die wijze, van hen gunsten verkrijgen, die niet afhangen van de onveranderlijke wereldorde, is in bijgeloof en leugen vervallen. (*Enn. 4:4, 42*). Daarvandaan Plotinos' kritische houding t.o.v. de naïeve astrologie van zijn tijd: "De schoonheid en de lelijkheid van de kinderen komen, klaarblijkelijk, van hun ouders en niet van de loop der hemellichamen. Ten andere: het is waarschijnlijk dat op hetzelfde ogenblik een massa mensen en andere levende wezens geboren worden; zij zouden dus allen dezelfde natuur moeten hebben, aangezien zij onder hetzelfde gesternte geboren zijn." (*Enn. 3:1,5*). –

De waarzeggerij, hetzij gesteund op sterrenwichelarij hetzij op vogelwichelarij (*Enn. 3:3, 3*) steunt, in het beste geval ervan, op dezelfde sympathische of antipathische samenhang van het heelal.

Besluit: de ziel van de mens, althans in haar hoger gedeelte, ontsnapt aan de wetmatigheden van de sympathie of antipathie. Dit verklaart Plotinos' nadruk op de intellectuele en morele mystiek.

GW316

Uitweiding 1. - *Porfurios, Leven,* 53/55, vertelt van een magisch voorval in Plotinos' leven, typisch voor de sfeer van die tijd. Olumpios van Alexandreia, oudleerling van Ammonios, kon Plotinos moeilijk uitstaan: hij richtte op magische wijze (mageusas) de (schadelijke) invloed van de hemellichamen op hem. Plotinos werd dit gewaar en zei dat zijn lichaam zich samentrok: als een geldbeugel wanneer men hem sluit, zo balden zijn ledematen zich samen (het sluiten van de 'aura', zoals men nu zou zeggen in occulte middens). Olumpios echter werd gewaar dat zijn magische aanslag op Plotinos, als een boemerang, naar hemzelf terugkeerde (de magische weerbots, wanneer de aangevallene magisch gesproken, krachtiger is dan de aanvaller) en zei tot zijn bekenden dat de 'dunamis tès psuchés', de zielemacht van Plotinos indrukwekkend was, aangezien zij tot afweer en terugkaatsing naar de aanvaller in staat was. Zelf slachtoffer, hield Olumpios ermee op. Hier strafte zwarte magie zichzelf!

Uitweiding 2. - *Porfurios, Leven*, 56/59, vertelt van een Egyptisch priester, die, op zekere dag, te Rome, via een vriend, met Plotinos in contact komt en hem voorstelt een bewijs van zijn 'sofia', oproepkunst, te leveren door Plotinos' persoonlijke daimon (beschermgeest), dankzij klèsis, oproeping te doen verschijnen (epi thean) vgl. blz. *287* supra -. Waarop Plotinos graag inging. De 'bezwering' (klèsis) vond plaats in het Ision (Isistempel) omdat, aldus de priester-oproeper, dit de enige plaats in Rome was die 'typos katharos', reine plaats, was.

Men vertelt, aldus Porfurios, dat de 'autopsia' (het met eigen ogen aanschouwen) van de daimon uitwees dat niet een daimon van lagere klasse, doch een god(theos) Plotinos vergezelde. –

Een incident belette dat men tot de verschijnende god doordrong om vragen te stellen of hem nader te bekijken, nl. de vriend die mede toezag en de vogels (kippen?), ter bescherming, in de handen hield, kneep deze diertjes de keel toe (hetzij uit 'fthonos' (ijverzucht, kwaad oog) hetzij uit angst. Dit laatste is onder de geleerden omstreden (vgl. *E. Dodds, The Greeks and the Irrational,* Berkeley/Los Angeles, 1966, pp. 289/291).

Porfurios zegt dat Plotinos 'theion omma', (goddelijk oog, zijn hoge aandacht) ononderbroken op zijn hoge ((goddelijke) daimon gericht was en verwijst naar *Plotinos*' werkje '*Over de daimon die ons beschoren is'*, waarin over de soorten begeleidingsgeesten sprake is. –

Tot daar deze opmerkingen t.i.v. degenen die Plotinos' ten allen prijze willen afzonderen van iedere magie (theürgie) of astrologie of waarzeggerij, om er een zuiver 'rationeel' denkend Griek van te maken. Wat maar gedeeltelijk waar is: syncretisme is ook Plotinos eigen, al is het dan 'gezond' syncretisme (// Stoa).

Zo beweert *Dodds, The Greeks*, 286, dat Plotinos, gedurende zijn leven, zijn leerlingen aan de 'mist' van bijgeloof (W. Kroll dixit) onttrok, maar dat het latere Neo-Platonisme, onder menig oogpunt, een 'retrogression', een terugval, is in het ruggegraatloze syncretisme, waaraan Plotinos trachtte te ontsnappen - wat met een korreltje zout kan aangenomen worden.

GW317

(iii) Ethiek/ politiek.-

Om te beginnen een opmerking die alle misverstane voorkomt:

a/ de ideeën zijn de mesa, media, verbindingsmiddelen, tussen het Ene en wat uit het Ene te voorschijn treedt (Verstand, Ziel, Natuur); zo valoriseren de Plotinianen: de ideeën van Platon de akinèta orekta, de onbeweeglijke doelen of vormen, van Aristoteles en de logoi spermatikoi, de zaadvormige beginselen, der Stoa,

b/ de ideeën zijn ook de bindmiddelen tussen ons denken en het zijnde in zijn geheel en komen in de wetenschap tot gelding;

c/ de ideeën zijn, ten derde, het bindmiddel tussen de fysische en de ethisch-politische werkelijkheid: "De logos (rede) van het al gelijkt op het verstand dat de orde en de wet van de staat vastlegt en met de handelingen der burgers vertrouwd is en met hun beweegredenen, en daarnaar alles regelt bij wet, door de neigingen (pathè) en de werkdadigheden (erga) met het gebod te verweven, de eerbewijzen en de afkeuringen met de werkdadigheden, zodat alles automatisch (hodoi automatei) tot overeenstemming komt". (*Enn. 4:4, 39*). Vgl. *O.Willmann, Gesch. d. Id., I*, 663.

"Toch wordt Platons gedachte dat het gemeenschapsleven volgens hemels toonbeeld behoort vorm te krijgen, niet opgenomen. De voorrang van het mystisch element laat hier het wetselement niet tot gelding komen. Daarom is dan ook de maatstaf der handelingen niet de wet doch de innerlijke overeenstemming. (...) De basis van de Neo-Platonische ethiek is het in de mysteriën uitgewerkte systeem der (in)wijdingsreinigingen." (o.c., 684). Dit impliceert dat de politische deugden, die bij Platon, zo doorwogen, slechts een

zeer ondergeschikte plaats innemen en dat de ethiek de politiek verdringt. Het theosofisch individu is eersterangs!

(iii)a. *E. Dodds, Der Fortschrittsged.,* 158/159, merkt op dat alle 'proletariërsplatonisme' hier geweerd wordt: **(a)1** het Corpus Hermeticum (met zijn magie, astrologie en alchemie), **(a)2** de Neo-Pythaeoreers (met hun lichaamsopvatting in Orfizerende zin), **(b)1.** het Filonisme (met zijn bemiddelende Logos of Wijsheid), **(b)2** het Gnosticisme (met zijn nadruk op een bijzondere gnosis, op een Bemiddelaar, en zijn overdreven mens-pessimisme), zij alle krijgen kritiek te verduren vanwege Plotinos. - De 'terugkeer' van de ziel is inwendig en een kwestie van vrije keuze van de enkeling. Dat preciseren wij nu.

(iii)b. *N. de Gandillac, La sagesse de Plotin,* Paris, 1952, schetst degelijk het gradualisme (p. 127), d.i. de zin voor geleidelijke peilverhoging die de ethiek van Plotinos én ethisch én intellectueel kenmerkt.

(iii)b1. Vertrekpunt is *Platons Faidros* (248d), waar gezegd wordt dat de zielen, die, onoplettend als zij zijn, in (het sperma van) een menselijk lichaam 'vallen' (d.i. reïncarneren), dit doen in deze volgorde: **(1)** sofisten en dwingelanden, **(2)** magiërs, dichters en ambachtslui, **(3)** politiekers en lijdzame mensen, **(4)** wetsgetrouwe vorsten en moedige krijgers, (**5) a/** mousikoi, muzebevrienden, **b/** erotikoi (minnelievenden), **c/** wijsgeren. Van die opstijgende rangorde houdt Plotinos er drie over.-

GW318

De muzebevriende mens (die hier meer is dan iemand die mythen en sagen of koorlyriek geleerd heeft) ziet het schone in de dingen (redeloze natuur, planten, dieren, mensen); dat schone hier is meer en anders dan het Pythagoreïsche harmoniegebonden schone dat steeds een veelheid van elementen verbindt (tot een getal dat van 1 verschilt): goud, de bliksem, de sterren in de nacht, een eenvoudige klank, - zij alle zijn 'schoon' niet als verzameling van elementen (arithmos), maar op zich, afgezonderd!

"Twijfelen wij niet: indien een lichaam schoon wordt, dan is het dankzij zijn ineenlopen met een 'reden' die van de goden komt" (*Enn. 1:6,2*). De aanwezigheid van het denkinhoudelijke, dat via Fusis, Psuche en Nous uit het Ene komt, ziedaar het schone (dat o.m. harmonie der elementen kan zijn, natuurlijk. M.a.w. Plotinos verbreedt duidelijk het begrip 'schoonheid'.

De minnelievende mens (erotikos) vertrekt van een hoger peil dan de filokalos, de schoonheidslievende of muzische mens: “De minnende bezit een dosis herinnering (anamnèsis) aan de schoonheid. Ervan afgezonderd kan hij ze niet volledig kennen, doch, getroffen door de schone dingen die zich aanbieden aan zijn blik, is hij ervan aangedaan.

Men behoort hem dan ook bij te brengen dat hij niet aangedaan is bij het zien van het eerste het beste lichaam, doch hem te leiden tot de liefde tot alle lichamen - door redenering -, door hem te tonen wat in alle identisch is en, meteen, duidelijk te maken dat dit identische vreemd is t.o.v. de lichamen en van elders komt en beter is in andere werkelijkheden, - zo b.v. de schone bezigheden en de schone wetten (tussen de onlichamelijke dingen behoort hij het voorwerp van zijn liefde te situeren) en in de kunsten, de wetenschappen en de deugden.” (*Enn. 1:312*). - Meteen zij opgemerkt dat Plotinos inzake seksualiteit soberder is, maar aan de voortplanting een hoger rang toekent (dus sterk verschilt van de Gnostiekers o.a.). Schoonheidsliefde wordt door minneliefde overtroffen doordat de minne, i.p.v. de loutere aandoening, de eenwording met het schone wil, - wat vooruitloopt op de henosis, unio, eenwording, der mystiek van het Ene.

De filosofos, de wijsgeer, is weerom een hoger peil. **a/** De Epikoureïsche ethiek, die de pijn uitsluit, is waardevol, maar onvoldoende positief. **b/** De Stoïche wilsinspanning verkiest het deugdzame (gewetensvolle) boven het aangename (dat de Epikoureeër verkiest), doch blijft kleven aan een al te materiële heelal-opvatting. **c**/ De Aristotelische middelmaat (als gulden middenweg tussen twee uitersten) is te weinig op het hogere gericht. **d/** Plotinos is intellectualistisch als Platon, maar op mystischer wijze. –

Al deze ethieken zijn fasen in een hoger opgaande ontwikkeling die Plotinos voorstaat: de (zintuiglijke) ervaring is het vertrekpunt, waaraan **1**/ mening (doxa); **2**/ verbeelding (fantasia) en **3**/ discursieve rede (dianoia, logizomenon) aansluiten. Doch dit alles is niet het echte intellectuele leven van de mens.

GW319

Boven de (dubbele, uitwendige en inwendige) aisthesis, (zintuiglijke) ervaring en haar verwerkingen (in mening, fantasie en rede) reikt uit de nous, intellectus, verstand. Dit verstand immers kent geen onderscheid tussen subject en object: het denkt zichzelf en, meteen, in zichzelf, de ideeën van alle (algemene en ook concrete) dingen`, -ideeën die als machten, (vormen en ‘redenen’ (logoi) of beginselen der dingen, die dingen zelf ontsluiten. Ons verstand is tegelijk afgezonderd en toch één met het Heelalverstand. Zo

ontstaat het beschouwelijke of theoretische leven, in een 'dialectiek' die boven de ervaring en haar verwerkingen uitreikt.

(iii)b2. De theoria, beschouwing, is niet het hoogste peil: de henosis, unio, eenwording, met het Ene in de vervoering, - ziedaar de top van de graduele ontwikkelingsgang. Dit vergt een dubbele uitzuivering (catharsis) een intellectuele en een ethische.

a/ De intellectuele bestaat erin de veelheid tot eenheid terug te brengen door, boven het verstand (en het Heelalverstand, meteen) uitstijgend, te zien dat al wat niet het Ene is, niet gelijk doch ongelijk is t.o.v. het Ene en eronder te situeren is. Deze hoger naar het ongelijke Ene uitstijgende gebeurtenis is het resultaat van apofasis, negatio (= remotio), ontkenning en overstijging (excellentia) zo b.v. is het Ene 'schoon' doch niet (ontkenning) zoals de schone dingen die wij ontmoeten, doch oneindig hoger (overstijging), hier: oneindig 'schoner' dan al wat ook maar schoon is.

De ethische reiniging is de onthechting van al wat niet het Ene is, het Wereld-verstand inbegrepen, doch, natuurlijk, allereerst van het stoffelijke der fusis, dat maar 'afbeelding' is en 'schim' (*Enn. 3:6, 5*). De ziel behoort los te komen, vooral van haar eigen lichaam - zie hoger blz. *318* (Plotinos' ascese) - : alle driftleven, alle genot (behalve dat genot dat noodzakelijk is voor genezing van pijn en smart, voor het uitrusten van de vermoeidheden en zo) behoort te verdwijnen uit de ziel om ze toe te laten zich in zichzelf (inkeer) terug te trekken en, daar, het Ene te ontmoeten als een oerlicht dat plots in haar verschijnt **1/** als identisch met haar **2/** ofschoon ze oneindig overstijgend.

Zo valt de oppervlakteziel samen met de diepteziel die, in haar intiemste zelf, het Ene is dat, nochtans, er oneindig boven uitstijgt. Hier dus geen pathologische toestanden: integendeel, eupatheia (*Enn. 6:7, 34*), zaligheid in hoge innerlijke vrede, kenmerkt deze vervoering in het Ene, deze henosis met het Ene.

Ook geen paranormale ervaringen in de gewone zin (levitatie of opheffing), stigmata; ook geen 'openbaringen' of zielegesprekken). Ook geen genadige zelfopenbaring van de Drie-eenheid zoals in het Christendom.

Neen, opgang, doorheen de graduele ontwikkeling totdat het Ene doorbreekt, plots! Toch is de eenwording echt paranormaal slechts viermaal ten volle en wellicht meermaals gedeeltelijk was Plotinos "alleen met het Ene alleen" (monos pros monon) in een onuitzegbare 'aanraking' (zoals hij het nog zegt). (*Enn. 4:8, l; 5:3, 17; 6:7, 34*).

GW320

AIIa. De meer religieuze duiding van het Plotinisme bij Amelios en Porfurios.-

Amelios Gentilianos, een Etruriër, is bekend om zijn invoering van een triade van hypostasen, naar Noumènios van Apameia's model, enigszins, binnen het heelalverstand van Plotinos, - wat zal nawerken; verder om zijn religionisme dat vieringen en offers in het Plotinisme, dat zo inwendig en verstandelijk mogelijk trachtte te zijn, invoert.

Porfurios van Turos (Syrië) (+233/ +305). - Was Amelios leerling van Plotinos van +246, Porfurios was het pas vanaf +263. Het élitisme (bevoorrechting van weinigen inzake mystiek) van zijn leermeester verbeterde hij door meer seculaire zin: zo b.v. huwde hij op latere leeftijd, - wat een 'toegeving' aan deze wereld' was; zo ook was hij meer geëngageerd in de religieuze strijd van zijn dagen dan Plotinos tegen de Helleense lagere volksreligie (met haar aanstotelijke en onzedelijke praktijken) en tegen de niet-Helleense religies (zo het Gnosticisme en het Christendom, (waartegen hij vijftien boekdelen schreef)), behalve dan de heidense theosofieën, zelfs de theürgie inbegrepen, tegen dewelke hij minder opkwam, omdat hij bezorgd was om de grote massa en haar zieleheil, alsook het vegetarisme (waarover hij een boek schreef).

- Uit *A. Smith, Porphyry's Place in the Neoplatonic Tradition (A Study in Post - Plotinian Neoplatonism),* Den Haag, 1974, blijkt nl. dat Porfurios bijzonder bezorgd was om de ziel:

a/ haar verbinding met het lichaam via een lagere dunamis (kracht), haar loskomen uit het lichaam, zowel voor de dood als bij de dood, en haar lot na de dood (de reeks herbelichamingen en zelfs het ontsnappen aan die reeks reïncarnaties); **b/** haar betrekking tot het wereldverstand. – Twee uitlopers bevestigen deze zieleperspectief:

(1) de groter belangstelling van Porfirios voor de tussenwezens, goden, daimones of wat ook geheten, die, via, theürgie vooral, doch ook via orakels en openbaringen, een rol spelen die de ziel aangaat, vooral in haar lager gedeelte (nl. voor zover zij gebonden is aan een ochema (voertuig) of pneuma, 'geest', die (fijn)stoffelijk is);

(2) de groter belangstelling voor theürgie als wisseloplossing

voor het falen van de louter intellectuele ('filosofische') verlossing der ziel, die reeds Plotinos voorstond (en die Porfurios grondig behoudt): Porfurios stelt vast dat zijn Plotinisme niet voor de grote massa bestemd is en ziet verscheidene religievormen (waaronder zeker het Christendom, maar b.v. ook de Chaldeïsche gezegden (orakels)) bij de massa resultaten boeken; zij helpen de ziel slechts in haar lager gedeelte (voertuig-of geestgebonden ziel).

St.-Augustinus (*de civitate dei*) bekritiseert Porfurios door te beweren dat het Christendom een zieleverlossing voorstaat die alle mensen van alle tijden en volken wil redden en, vooral alle mensen naar alle gedeelten, ook hun lichaam, kan redden. Wat het Plotinisme met zijn eenzijdig spiritualisme niet aankan.

GW321

AII b1. De Platoniserend - theürgische duiding door Jamblichos. –

Jamblichos van Chalkis (Koilesuria) (+283/+330) studeerde in het Oosten, kwam naar Rome bij Porfurios, die hij opvolgde, totdat hij zich in Syrië vestigde, waardoor het Neo-Platonisme naar het Oosten verhuisde (Athene, Pergamon, Syrië, Alexandrië). –

Hij is een apologetisch-polemisch ingesteld theoloog (vgl. *A. Smith, o.c., xviii*), die, tegenover het overwinnende Christendom vooral, een volledige heidense theologie wil stellen, op basis van: **1**/ een vrij geïnterpreteerd platonisme en **2**/ de Oracula Chaldaica (Chaldeïsche gezegden) die het stramien vormden.

Centraal is het volkomen onuitsprekelijk Ene en het Ene, dat met het Goede identisch is en naar veelheid en het eindige is gekeerd. Tussen deze hoge instantie en deze materiële wereld in staan, al metabasis, overgang, de mesai ousiai, mediae essentiae, de tussen-wezenheden en dit op telkens verschillende peilen van leven en werking:

Triadisch ziet Jamblichos. **1**/ de eenheid als identiteit of henosis, vereniging, **2**/ de tweeheid (dyade) als proödos, uitgang (te voorschijn treden naar het vele en eindige toe) en **3**/ de drieheid (trias) als epistrofè, terugkeer, iets waarmee de tweevoudige beweging van Plotinos nu triadisch (drieledig) wordt opgevat. Vgl. *O.Willmann, Gesch. d.Id., I,* 670/671. –

Als tussenwezens in het theosofische interval ziet Jamblichos: goden (bovenzinnelijk fonkelend in verschijningswijze), die het reine inzicht en de deugd in de ziel bevorderen, alsook aartsengelen en engelen (rein lichtend),

die, in mindere graad, hetzelfde verrichten en, aan deze drie klassen aansluitend, de reine zielen (gemengd uitstralend), die een analoge functie uitoefenen; helden (gemengd vurig uitstralend), die edele daden ingeven; demonen (wild schuddend, ongemengd vurig uitstralend), die de ziel uitzuigen en tot ondeugd en verduisterd inzicht brengen, waarbij de onreine zielen zich aansluiten (ook met gemengd vurige uitstraling) om ze te helpen. –

Het verbaast dan ook niet dat A. Smith, o.c., 92 e.a., vaststelt dat Jamblichos een veel genuanceerder inzicht heeft in theürgie er hogere theürgie, die intellectueel is en werkt (als de filosofie bij Plotinos en Porfurios); er is lagere theürgie die infra-intellectueel werkt (wat Plotinos en Porfurios ook aannamen daar waar zij de hogere uitsloten); Ook is er ontaarde theürgie, waarin demonen, onreine zielen en slechte mensen verwikkeld zijn.

Zo zegt hij in '*Over de mysteriën' (geheime leerstellingen), 4:3*: "De gehele theürgie heeft een dubbel uitzicht: voor zover zij door mensen beoefend wordt (waarbij onze plaats in het heelal gehandhaafd wordt); voor zover zij door goddelijke wachtwoorden macht krijgt en, daardoor gelanceerd, met de machtvolle (goden) in verbinding staat, harmonisch in hun rangen plaats nemend, zodat zij, gans natuurlijk, ook de houding. der goden aannemen kan. Volgens dit onderscheid **1/** roept de theürg de machten van het heelal als boven hem geplaatst aan, voor zover de oproeper de mens is en, omgekeerd, **2**/ beveelt hij hun,

GW322

aangezien hij, enigszins, dankzij de geheime formules, de heilige gedaante der goden aanneemt". (Vgl. *K. Latte, Die Religion der Römer und der Synkretismus der Kaiserzeit,* Tübingen, 1927, S. 53 (*Philosophische Begründung der Zauberbewirkungen*).

Op die wijze gaat de toverdwang der theürgie samen met de almacht van de goden, die blijkbaar een 'kracht' die van hen fluïdiek uitgaat - noem dat, met het Oude Testament, een engel', d.i. fijnstoffelijke vertegenwoordiger - ter beschikking stellen van de theürg, die met hen door filia, vriendschap, verbonden is. -

Die vriendschapsverhouding legt uit waarom Jamblichos zo nadruk legt op het gebed, vooral bij offers (o.c., 52/53), tot de hogere tussenwezens, die, alle, behalve hun onstoffelijke geest, een fijnstoffelijk lichaam hebben, waarmee zij, in deze wereld, actief zijn. –

Onduidelijk komt over het feit dat hij deze opvat als onlijdelijk (onvatbaar voor woede, 'liefde', droefheid, 'blijheid'; enz.), doch dit is antiek: goden en dgl. zijn in een passieloze sfeer thuis. Gebed 'verhoren' zij in de oneigenlijke zin (blijkbaar langs hun 'zielelichaam' om). –

J. Poortman, Ochêma, (Geschiedenis en zin van het hylisch pluralisme), Assen, 1954, 53/64; 8/169 (*delta-standpunt*), zegt dat de Neo-Platonicini **a/** niet alleen het Hoogste Heelalbeginsel ('God'), het Ene, onstoffelijk opvatten, **b**/ doch ook de ziel van de mens (en zeker de 'geest' van de hogere tussenwezens), terwijl deze een ochèma, vehiculum, voertuig, van (fijn)stoffelijke aard bezit die bemiddelt tussen pure onstoffelijke 'geest' ('ziel) en aards lichaam. –

De door b.v. D. *Barbedette, Platon et le Neo-Platonisme, in Dict. pr. V,* 625, opgemerkte, aan modern spiritisme verwante, fenomenen die de theürgie opwekt (bewegende voorwerpen, ledematenschudding, audities, visioenen, hypnotische toestanden, media (mensen in vervoering), enz.), bespreekt *Jamblichos* in *De mysteriis, 3:4v.* (K. Latte, o.c., 51/52), waar hij er de nadruk op legt dat de oproeper behoort te zien de grootheid en de aard van de opgeroepen geest die in hem vaart (en die b.v. vuurvastheid schenkt of wat ook):

"Degenen echter die zonder deze zaligmakende blik de geesten oproepen, tasten ergens in het duister en weten niet wat zij doen afgezien dan van enige tekens in het lichaam van de bezetene en andere duidelijk zichtbare fenomenen, doch het volle begrip van de godgegrepenheid blijft hun ontzegd." Vgl. ook *V. Decoster*, o.c., pp. 66/68 (*Jamblique*).

Samen met zijn leerlingen Theodoros van Asine (triadologie), Sopatros van Apameia (vgl. Keizer Konstantijn (+306/+337)) vormt Jamblichos de Syrische school.

AIIb2. De praktisch-theürgische duiding door Aidesios de Kappadokiër (de Pergameense school). - Deze leerling van Jamblichos sticht te Pergamon een theürgische school in Neo-Platonische geest. Doch Maximos van Smurna (+371), werd de theürg der praxis bij uitstek te Efosos: daar, in talloze séances, deed hij 'wonderen' en deze wonderdadigheid paarde hij aan geleerdheid, edelmoedigheid, subtiele geest en doordringende blik.

GW323

Keizer Ioulianos de afvallige (+332/+363)

Deze ontdekte, na Christelijk te zijn opgevoed, in Maximos het buiten- en bovennatuurlijke, dat hij in zijn christelijk midden niet had gevonden en dat hij in slechts literaire vorm in Homerische religie vond: de polytheïstische goden waren geen inbeelding doch wonderdadig werkende machten! Hij wou deze dan ook in eer herstellen (vgl. *E. Fleury, S. Grégoire de Nazianze et son temps,* Paris, 1930, pp. 139/155). - Verder zijn Salloustios en Eunapios van Sardeis te noteren. –

In 363 keert het Christendom politiek machtig terug en wordt de school gesloten, om, als geheim genootschap, ondergedoken voort te leven.

AIIc De encyclopedische duiding (de Atheense school).-

Aanvang vijfde eeuw wordt de Academie Neo-Platonisch: het Jamblichiaanse Neo-Platonisme zal er twee eeuwen, onder christelijk regiem, doorleven. - Ploutarchos van Athene (+ in +451) wordt, als schoolleider, in +431, opgevolgd door Surianos, leermeester van Proklos van Constantinopel (+410/ +485), die, na zijn studies te Alexandrië, naar Athene komt (wat alle Alexandrijnen trachtten te doen), waar hij, in +450, Surianos opvolgt. Zijn Stoicheiosis theologikè, Institutio theologica, is een theologisch-filosofisch-theürgisch leerboek, dat encyclopedische alle filosofieën en alle religies in een alomvattende samenvatting vastlegt.

Men heet hem dan ook wel de grote scholastieker van het Neo-Platonisme. De invloed op de Byzantijnse, Arabische en Latijns-middeneeuwse denkers is dan ook groot.

a/ Ingewijd door Asklepigeneia, de dochter van Ploutarchos, in de theürgie, heeft hij deze, vol vrees dat dit zou uitlekken (de Christelijke wet verbood theürgie!), genezen en hield hij zich op met regenmakerij en het oproepen van lichtende zielelichamen van Hekate, de onderwereldgodin.

b/ Toch was hij een deugdzaam, diep religieus, ja mystisch mens en geleerde (A. Smit o.c., 144). - Zijn filosofische methode was de triadische (zie Syrische sch.) de werkelijkheid is een interval tussen **a**/ de Henas, Eenheid (vgl. Plotinos' Ene) en **b**/ de door de Wereldziel bezielde fusis (materiële wereld). Daar tussenin weerom het gradualisme van de tussenwezens en peilen van leven: dit vat hij op als een 'dialectisch proces', dat tegelijk logisch (intellectueel) en (meta)fysisch-ethisch is, nl. in **1**/ alleenheid (monos), **2**/ uitgang (proödos) en **3**/ terugkeer (epiotrofè) (vgl. Plotinos). **–**

A/ Uit het Oerwezen, de Henas, de eenheid, waarover men maar kan zwijgen – zo onkenbaar en onuitzegbaar is zij –

B/ komen de henaden voort, d.i. een veelheid van goden, die Proklos alle aanbad (behalve de godheid der Christenen) als persoonlijke goden, die bemiddelen inzake theürgie, op de een of andere wijze.

C/ Onderaan bevonden zich de zielen, die deels goddelijk, deels demonisch deels menselijk zijn. Haar wezen is eeuwig doch haar werkdadigheid is tijdgebonden. (*Vgl. O. Willmann, Gesch. d. Id., I,* 671/672). -- De 'dialectische' wet van alles is dat alles, behalve de Henos, triadisch is: 1/ vorm (péras, finis, grens) **2**/ Vormloosheid (apeiron, infinitum; onbepaaldheid) en **3**/ mengsel van vormen (vormloze) stof, nl. wezenheid of mikton, mengsel der twee aspecten. -

GW324

Natuurlijk is het hylisch pluralisme ook hier aanwezig: "Wat het Neo-Platonisme betreft, spreekt zo Proclus uitdrukkelijk over het ochêma, het fijnstoffelijk voertuig van de ziel) als a.(h)ulon (= immateriale, onstoffelijk), - wat dus relatief bedoeld is: 'immaterieel' ten opzichte van de grove materie van het gewone menselijke lichaam (J. Poortman, o.c.,33).

Vgl. ook A. Smith, o.c. pp. 152/158, over het pneuma of ochèma, bij Plotinos en Porfurios, als **1**/ substraat van de lagere ziel, **2**/ waarnemingsorgaan, **3**/ subject van magische (ja, theürgische) riten en **4**/ 'lichaam' van daimones (om van het verband tussen fantasia (verbeelding) en fijnstoffelijk lichaam (bij Porfurios) te zwijgen. –

Leerlingen: Marinos van Sichem, biograaf van Proklos, Isidoros van Alexandrië, Damaskios, Simplikios. Onder Damaskios, in +529, sluit Keizer Justinianus I de school, omwille van haar polytheïsme.

B. De Aristotelizerende duiding van het Neo - Platonisme.-

Men kan daarin twee tinten onderscheiden. - Zoals *A. Armstrong, Neoplatonism, in Encyclop. Britannica,* 1967, 16, pp. 217/220, zegt, er is een zeer brede invloed van Aristoteles in Plotinos' denken, ofschoon hij de logica van Aristoteles geringschatte (tenzij als inleiding tot het denken).

Porfurios echter, in Zijn *Eisagogè (Inl. tot de categorieën van Ar.),* zet de Aristoteles-traditie in (het boek zal groot succes kennen en als handboek fungeren in de Middeneeuwen, hier). Men denke aan de 'boom' (diagram) van Porfurios: een zelfstandigheid is ofwel niet-lichanelijk of lichamelijk; als lichamelijk is zij ofwel niet-levend of levend; als levend is zij ofwel niet-dierlijk (plant) ofwel dierlijk; als dierlijk is zij ofwel niet-redebegaafd redelijk (mens) (= begripspiramide). Tot daar voor de Romeinse school. –

Themistes (+ in +390), uit de Jamblichiaanse school afkomstig, is logicus; hij keert zich van de theürgie en mystiek af en sticht te Constantinopel een

school, die in de ogen der Byzantijnse keizers de weergave van Alexandrië en Athene behoorde te worden. Zijn onderwijs deed hem 'eufrades', de welsprekende, heten; hij was groot Aristotelescommentator.

De Alexandrijnse school, eng verbonden op persoonlijk gebied met de Atheense, is vakwetenschappelijk gericht, wars van mystiek en theürgie. Zij is dan ook niet of minder christenvijandig. Hupathia, een vrouwelijke filosofe, vermoord door opgezweepte Christelijke monniken, in een rel, verbrand in +415; Sounesion van Kurene, ll. van Hupathia (later bisschop van Ptolemaios); Hieroklès van Alexandrië, vooral Ammonios, zoon van Hermeias, leermeester van Simplikios; Johannes Filoponos (zesde e.); Stefanos van Alexandrië, - zij allen behoren tot die school. Ammonios Hermeiou was leerling van Proklos. -- Simplikios, leerling van Damaskios en Ammonios II, is Aristotelieker in de Atheense school. - In het Westen is vooral Boöthius (+480/ +525) te vernoemen tussen een aantal Aristotelizerende Neo-Platoniekers en wel als ... "de laatste Romein en de eerste scholastieker".

Nazareth 05.06. 1980